

61
MINISTERUL CULTURII
CENTRUL ECLEZIASTIC DE DOCUMENTARE
"MITROPOLIT NICOLAE COLAN", SFÂNTU-GHEORGHE
MUZEUL CARPAȚILOR RĂȘĂRITENI

ANGVSTIA

2 (1997)

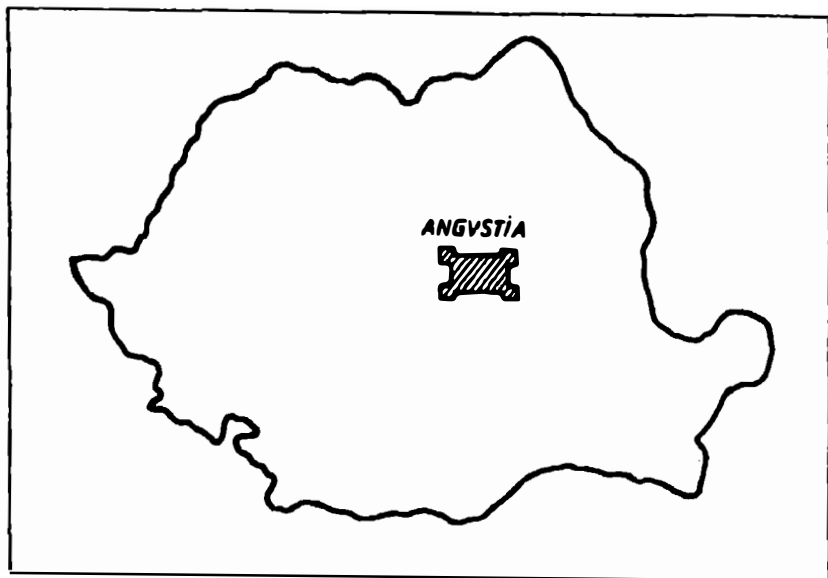
MINISTERUL CULTURII
CENTRUL ECLEZIASTIC DE DOCUMENTARE "MITROPOLIT NICOLAE COLAN"
SFÂNTU-GHEORGHE
MUZEUL CARPATILOR RĂSĂRITENI

ANGVSTIA

2

ARHEOLOGIE - ISTORIE - ETNOGRAFIE - SOCIOLOGIE

SFÂNTU GHEORGHE
- 1997 -

ANGVSTIA

Volum realizat sub îngrijirea P.S. IOAN SELEJAN,
Episcopul Harghitei și Covasnei

COLEGIU DE REDACȚIE:

REDACTORI RESPONSABILI

GHEORGHE LAZAROVICI
IOAN LĂCĂTUȘU

SECRETARIAT DE REDACȚIE

VALERIU CAVRUC
VIORICA CRIȘAN
OVIDIU MUNTEAN

ISBN 973-97664-0-4

Volum sponsorizat de:

*Asociația Cultural-Științifică "DACIA-ROMÂNIA" Cluj-Napoca
Fundatia "EMANOIL GOJDU" Sibiu*

Volumul **ANGVSTIA 1 (1996)** poate fi achiziționat de la
MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE AL TRANSILVANIEI,
str. C. Daicoviciu, nr. 2, tel. 064/195677, Cluj-Napoca.

Orice corespondență se va adresa:

**CENTRUL ECLEZIASTIC DE
DOCUMENTARE
"MITROPOLIT NICOLAE COLAN"**

**Strada Școlii , nr. 2
SFÂNTU-GHEORGHE
ROMÂNIA**

Tel. 067/314139

**Toute correspondance sera
envoyée a l'adresse:**

**CENTRUL ECLEZIASTIC DE
DOCUMENTARE
"MITROPOLIT NICOLAE COLAN"**

**Strada Școlii, nr. 2
SFÂNTU-GHEORGHE
ROUMANIE**

Tel. 067/314139

ANGVSTIA

2 - 1997

ARHEOLOGIE
ISTORIE
ETNOGRAFIE
SOCIOLOGIE

SFÂNTU-GHEORGHE
1997

CUPRINS - CONTENTS

ARHEOLOGIE

GHEORGHE LAZAROVICI, About the Early Bronze from Transylvania.....	9
<i>Despre bronzul timpuriu din Transilvania</i>	
SZEKELY ZOLTAN, Denumirea locului Tyiszkhi la aşezarea neolitică de la Ariusd (jud. Covasna)	37
<i>Le probleme du toponyme Tyiszkhi dans l'établissement neolitique d'Ariusd (dép. de Covasna)</i>	
FLOREA COSTEA, Aşezarea Wietenberg de la Racos - "Piatra Detunată"	39
<i>The Wietenberg Settlement from Racos - "Piatra Detunată"</i>	
EUGENIU KLOCIKO, EUGENIU SAVA, Necropola culturii Noua de lângă Chirileni	77
<i>The Necropolis of Noua Culture, Near Village Chirileni</i>	
OLEG LEVITKI, TATIANA DEMCENKO, Necropola tumulară - plană a culturii Noua de la Burlăneşti	103
<i>The Tumular - Plane Necropolis of Noua Culture from Burlăneşti</i>	
VALERIU LEAHU, Cultura Tei în sud-estul Transilvaniei	123
<i>Tei Culture in the South-East Transylvania</i>	
CRISTIAN SCHUSTER, Cultura Tei în sud-estul Transilvaniei	131
<i>Die Tei-Kultur und der Südosten Siebenbürgens</i>	
ALEXANDRU COMŞA, CRISTIAN SCHUSTER, Un mormânt al culturii Tei la Sitaru ?	137
<i>A possible burial belonging to the Tei Culture at Sitaru ?</i>	
SZEKELY ZOLTAN, Tumulul din epoca bronzului târziu de la Brăduţ, jud. Covasna ...	147
<i>The Late Bronze age's tumul from Brăduţ (Covasna district)</i>	
VALERIU CAVRUC, GALINA CAVRUC, Aşezarea din epoca bronzului timpuriu de la Zoltan	157
<i>The Settlement of Early Bronze Age at Zoltan</i>	

ISTORIE

VICTOR MOLDOVAN, Contribuţia lui Nicolae Bogdan la întemeierea învăţământului liceal românesc din Cluj	175
<i>Beiträge von Nicolae Bogdan zum begründung Rumänische Gymnasiale Schulwesen aus Cluj</i>	
GHEORGHE BICHICEAN, Contribuţii privind reprezentarea românilor în adunarea stărilor transilvane din anul 1291	183
<i>Contributions sur la représentation des Roumains dans l'Assemblée d'Etats transilvaine de 1291</i>	
IOANA CRISTACHE-PANAIT, Realităţi istorice din sud-estul Transilvaniei	193
<i>Historical realities in the south-east of Transylvania</i>	
ANA GRAMA, "Protocoloale de porunci" din Budila şi Boroşneul Mic şi valoarea "înscrierilor" în viaţa satului românesc transilvănean (1740-1840)	213

"Protocols of the comands" of Budila and Borogheu Mic and the value of "documents" in the existence of romanian village of Transylvania (1740-1848)

ELENA MIHU, Ierarhii Bisericii Ortodoxe consemnați pe filele cărții vechi românești din județul Mureș	229
<i>The Orthodox Churches ierarchs recorded on the old romanian book of the Mureș County</i>	
OVIDIU MUNTEAN, Trăsături ale imaginii etnice românești în relatările observatorilor francezi (1830-1848)	237
<i>Les traits de l'image du peuple roumain dans les oeuvres des auteurs francais (1830-1848)</i>	
NICOLAE CORDOȘ, Activitatea lui Aurel C. Popovici de la elaborare la procesul "Replicii"	243
<i>Aurel C. Popovici activity and Reply's action at lenv</i>	
VASILE CRIȘAN, Aurel C. Popovici și serbările Mileniului	251
<i>Aurel C. Popovici and the Millenium's fetes</i>	
OCTAVIAN TĂTAR, Sărbătorirea "Mileniului" oglindită în paginile ziarului "Telegraful român"	257
<i>The celebration of "The Thousand Years" reflected in the pages of the newspaper "Telegraful român"</i>	
CONSTANTIN I. STAN, Activitatea lui Romulus Cioflec pentru Unirea Basarabiei cu România (1917-1918)	265
<i>The activity of Romulus Cioflec for the Union of Basarabia with Romania (1917-1918)</i>	
IOACHIM LAZĂR, Contribuția dr. Nicolae Bălan, viitorul mitropolit al Ardealului la realizarea Marii Uniri	273
<i>The contribution of dr. Nicolae Bălan - the future metropolitan of Transylvania to the realisation of the great Union</i>	
IOANA BURLACU, Miron Cristea, primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române	277
<i>Miron Cristea, die erste Patriarch der Rumänischen Orthodoxen kirche. Neue Archivbewise</i>	
DOREL MARC, Activitatea lui Elie Miron Cristea pe tărâmul Astei	281
<i>Miron Cristea's activity in "Astra"'s sphere</i>	
LIVIU BOAR, Protopopul Elie Câmpeanu luptător pentru drepturile românilor din secuime (1859-1937)	291
<i>The Rector Elie Câmpianu. Fighter for the Rights of the Romanians Living amongst the Szeklers</i>	
DAN BAICU, Partidele politice din județul Treiscaune și starea de spirit a populației în anul electoral 1946 în viziunea rapoartelor Legiunii de jandarmi	309
<i>The political parties in the district of Treiscaune and the state of mind of the population in the 1946 election year according to the reports of the Gendarme Legion</i>	
VASILE LECHINȚAN, OCTAVIAN ZEGREAN, Corespondența de la români din secuime în "Gazeta Transilvaniei" din 1889	321
<i>Mail from the romanians who live in szekler region published in 1889 in "Gazeta Transilvaniei"</i>	
VASILE LECHINȚAN, Orban Balasz despre români în lucrarea <i>A szekelyföld leirasa</i> ... ("Descrierea ținutului secuiesc...")	331
<i>Orban Balasz about the romanians in his work "A szekelyföld leirasa..." ("The description of szekler territory...")</i>	

ETNOGRAFIE

- CRISTIAN CRIȘAN, Satul din Treiscaune în a doua jumătate a secolului
al XVIII-lea, începutul secolului al XIX-lea, reflectat în documente de arhivă.. 353
*The village from the department Three Chairs at the end of the XVIIIth century and
the beginning of the XIXth century*
- ION LĂCĂTUȘU, Note etnografice și folclorice ale e
piscopului Veniamin Nistor privind localitatea Araci 367
Ethnographical and folklore notes about the village Araci, by bishop Veniamin Nistor
- CONSTANTIN CATRINA, Folcloriști și folclorul muzical din județul Covasna.
Privire istorică 383
*Les folkloristes et le folklore musical du département Covasna.
Considération historique*
- NICOLAE BUCUR, Flora în folclorul românesc din zona Harghitei 389
Flora in the romanian folklore from the Harghita's area
- DOINA DAVID, Bradul și simbolistica sa în arta populară românească 399
The tree and his symbolistical in romanian folk art

SOCIOLOGIE

- MARIA COBIANU BĂCANU, Subetnicitate și marginalitate culturală la
românii din Covasna și Harghita 405
Subethnicity and periferical culture at romanians from Covasna and Harghita districts
- ELENA COBIANU, Sugestii pentru un posibil cod al relațiilor interetnice 411
Suggestions for a possible code of relations between ethnic groups
- ADRIAN HATOS, SZEKEDI LEVENTE, Construcția autobiografică a sinelui etnic 415
The autobiographical structure of the ethnical self

NOTE ȘI DISCUȚII

- NICU VRABIE, Despărțământul central județean Miercurea Ciuc al Astrei (1922-1940) 427
The Miercurea Ciuc's local subsidiary of the center of Astra (1922-1940)
- ALEXANDRU GAIȚĂ, Profesorii ardeleni la Buzău în secolul al XIX-lea 433
Transylvanian teachers to Buzău in XIXth century
- MIHAIL GOIA, IOAN GAȘPAR, MIRCEA SPÂRLIEA,
Mănăstirea "Sfântu Proroc Ilie" din Toplița 437
The Monastery of the holy prophet Ilie in Toplița
- FELICIA MAREȘ, Aspecte din formarea și dezvoltarea istorică a
localității Vâlcele, jud. Covasna (sec. XVII-XIX) 447
*Aspects of hystorical birth and development of Vâlcele locality district of Covasna
(XVIII-XIX century)*
- DAN BODEA, CORNELIA CĂLIN-BODEA,
Ortodoxism și românism în sud-estul Transilvaniei. Sărbătorile religioase 451
Orthodoxy and romanism in the south-east of Transylvania
- MIRCEA MĂRAN, Preotul Constantin Dimian din Brețcu (1876-1959) 457
Der Pfarren Constantin Dimian von Brețcu (1876-1959)
- VICTOR SIBIANU, Aspecte de imagologie privind societatea

românească medievală și modernă	461
<i>Imagical aspects concerning the medieval and modern romanian society</i>	
LILY RAIN, Ipoteze privind căsătoria etnic-mixtă în județul Covasna.	
Câteva aspecte teoretice	465
<i>Assumptions concerning ethnically mixed marriages in Covasna country.</i>	
<i>Some theoretical aspects</i>	
VALERIU CAVRUC, IOAN LĂCĂTUȘU, Cronica acivității pe anul 1996	469
xxx, Hotărârea Guvernului României privind înființarea	
Muzeului Carpaților Răsăriteni	477
IUSTINIAN PETRESCU, Nevoia de ANGVSTIA (Postfață)	479

RECENZII - BOOK REVIEWS

RAOUL ȘORBAN, Petre Țurlea, <i>Ip și Trăznea - Atrocități maghiare și acțiune diplomatică</i> , Edit. Enciclopedică, București, 1996	481
DACINIA CRINA PETRESCU, T. Ionescu, <i>Istoria gândirii economice din România (1900-1944)</i> , Edit. Economică, București, 1996.....	484
CONSTANTIN COSTEA, Teodor Chindea, <i>Contribuții la istoria românilor din Gurgeul-Ciucului</i> , Edit. Brăduț, Târgu Mureș, 1995	485
IOAN LĂCĂTUȘU, Emil Micu, <i>Din trecutul bisericesc cultural și economic al românilor din secuime</i> , Edit. Bravax, Brașov, 1996	486
IOAN LĂCĂTUȘU, Vasile Lechințan, <i>Permanența conviețuirii pașnice</i> , București, 1996	487
GHEORGHE RĂȚULEA, Ioan Lăcătușu, <i>Identitate și cultură la românii din secuime</i> , Edit. Carpatica, Cluj-Napoca, 1995	488
IUSTINIAN PETRESCU, I. Pop, <i>Basarabia - din nou la răscruce</i> , Edit. Demiurg, București, 1996	489
RUXANDRA MĂLINA PETRESCU, E. A. Dandea, <i>Politică și administrație</i> , Edit. "Mureș", Târgu Mureș, 1996	490
ADRIAN MOȚIU, I. Bădescu, D. Dungăci, <i>Sociologia și geopolitica frontierei</i> , Edit. Floarea Albastră, București, 1995	491

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE - ABREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES	493
--	-----

ARHEOLOGIE

ABOUT THE EARLY BRONZE FROM TRANSYLVANIA

Gh. Lazarovici

The research of the early bronze from Transylvania was, lately, the object of intense debates and studies (ROMAN 1975; 1977, pl. 34; 1981; 1986; ROMAN & 1992). The ethno-archaeological and field research, initiated in the mountains Petrindului (approx. 850 m), near the town of Turda, in Central Transylvania lead to the discovery of a large number of necropolis and isolated tumulus, and also of several small surface settlements by Tureni - Poderei, the terrace under the cavern La cuptor, Copăceni - La Moară (pl. VI).

The relative duration of the early bronze is situated between the final phases of the Coțofeni culture, so after phase IIIC (considering the periodization by P. Roman (ROMAN 1976; 1977), up to the time of the II-nd phase of the culture Wietenberg (considering the periodization by N. Chidioșan (CHIDIOȘAN 1980). P. Roman was mostly concerned about the evolution of the early bronze in Romania (ROMAN 1975; 1980; 1981; 1986; ROMAN & 1992) and about its links with the phenomenons in the Balkans (ROMAN 1975) to which add the concern of N. Harpuche and I. Andrișoiu (HARTUCHE 1969; ANDRIȘOIU 1985; 1989; 1992, etc.) and of a group of younger colleagues.

Systematic diggings and researches for these periods and zones were executed by: N. Vlăsa (VLASSA - TAKACS - LAZAROVICI 1986), I. Winkler (WINKLER - TAKACS 1981), Gh. Lazarovici and Z. Milea (LAZAROVICI MILEA 1976), H. Ciugudean (CIUGUDEAN 1986; 1988; 1991; 1996), Gh. Lazarovici and Zoia Maxim (LAZAROVICI 1988; LAZAROVICI - KALMAR 1985-1986; 730-740; 1985-1986a, 949-969; 1985-1986b, 997 - 1009; 1994) (Tureni-Poderei, pl. VI/1-2), M. Rotea (ROTEA 1981; 1993; 1995), and by M. Wiettemberger (communications 1993; 1994) (Tureni - the Grotto and the terrace La Cuptor: pl. VI/3) etc.

Field research is more numerous and was initiated by The Romanian Institute for Thracologie (the branch from Cluj-Napoca) in cooperation with the National Museum for Transylvania's History from Cluj-Napoca (The mountains Petrindului - Săndulești - Cheile Turzii at Suli Hegi and Dealu Căcădării LAZAROVICI - MEȘTER 1995). They consisted mostly of the identification, the prospecting and the digging of the tumulus (LAZAROVICI - MAXIM 1994. BulTracol II, p. II, 16,). Other projects intend the effectuation of analysis by neutrino activation and metalographic analysis of objects and copper sources (BEȘLIU - LAZAROVICI - OLARIU 1992). About the early bronze many debates and discussions took place last year under the coordination of Petre Roman by the means of small colloquies, at Sf. Gheorghe, Cluj-Napoca, Alba Iulia, Piatra Neamț and București.

The cultural groups and materials of this period prove the existence of new ethno-cultural phenomenons which lack precision in their definition because of the scarcity of the existing materials and the actual need of extended diggings. These groups represent local situations, in evolution or involution processes determined by internal reasons as well as by migration and diffusion phenomenons, some of these phenomenons are very neat, others can

only be sketched. A list of these allows an analyze of the stage we are in, but equally reflect the limitations and the methodological inconveniences. The area we are concerned about is in the close neighborhood (eastwards) of the Apuseni Mountains. There are the following groups and phenomenons:

The problem Coțofeni II - Schneckenberg A, for the eastern zone of the Apuseni mountains, is still just a postulation or perhaps a desire to explain and date certain earlier phenomenons. At this level can be signaled, for the making technique of the Coțofeni culture ceramics some species of gray ceramics, unfortunately without stratigraphy, which can be associated with possible southern influences. The affirmation of the colleague M. Rotea (ROTEA 1993, 65) that there are few discoveries of Coțofeni III at Dăbâca is inexact. This we had stated in the manuscript: "Coțofeni III. Inhabitation objectives from this period, at the present stage of the research, are not known. The inhabitation is more extended than in the II-nd phase, and the material is more scattered". There are not many complexes, but there have been some, studied by N. Vlassa (VLASSA 1969, fig. 3-5; REPCLUJ 174-175) and some pits, hearts and ovens showed up subsequently.

In this period of Coțofeni IIIa - IIIC, there are very many materials and complexes (settlements and graves) in the Apuseni mountains and in Bazinul Someșan: at Tureni in several spots and at Cheile Turzii (LAZAROVICI - MAXIM 1988, 30), Gilău (KALMAR 1980, fig. 13-18), Cluj-Napoca (REPCLUJ 122, 123 133, 138, etc.), Florești (REPCLUJ, 201, 203), Cicău (WINKLER - TAKACS 1981), Cubleş (materials in the Museum from Iclod) and others from recent research (KALMAR 1988; REPCLUJ, 448-449). We remind the existence of other Coțofeni III discoveries, in the area Schneckenberg (pl. IV) and our zone with the same sort of materials at Boarta (DUMITRAȘCU-TOGAN 1971) or in center and south Apuseni mountains at Brad-Tebea (HARȚUCHE 1969), Bretea Mureșană (ROTEA 1993, p. 66-74), Șincai (LAZĂR 1977; 1978) etc.

The Schneckenberg materials are not specific to the phase A having only the earliest elements. They appear in a closed complex, unfortunately, lacking clear stratigraphic clues. Any debate would then be merely speculative.

Discoveries of Schneckenberg or considered as "Schneckenberg" sometimes elements common to the different stages of the early bronze, appear it numerous points in Transilvania in the counties :

Brașov: Brașov - Dealul Sprengi (PROX 1941, 16; NESTOR 1960, 98; ALEXANDRESCU - CONSTANTINESCU 1959, 670, fig 5-6), Schneckenberg (PROX 1941, 16);

Covasna : Sf. Gheorghe - Örkö; NESTOR 1960, 98; Ariușd, Brăduț - Dealul Rotund (SSZEKELY, Zs: (J), 1995, p. 106-107;

Harghita : Păuleni (KALMAR - CRIȘAN 1995, 4/10), Turia (Szekely S+J), Mureș : Cucu; VLASSA 1971, 118; HOREDT 1968, 105; ROSKA 1936 93.

ROMAN 1981, 164; CIUGUDEAN 1986, 72; Iernut - Hupliști (VLASSA 1976, 93), Morești (HOREDT 1968, 105; CIUGUDEAN 1986 72) Axente Sever (inf. M. Blăjan), Tg. Mureș (ROMAN 1981, 39; ROMAN 1981 164.

CIUGUDEAN 1986, 72).

Alba Ia : Blaj (inf.Man), Boarta (HOREDT 1968, 105), Alba Iulia - Lumea Nouă (00, 18; Alba Iulia - Vlahuță (inf. M. Blăjan), Livezile - Bedeleu (BONA 1965, 52); Livezile; Cărpiniș; BONA 1965, 52; Cicău (cu rezerve la CIUGUDEAN 1986, 72), Zlatna CIUGUDEAN 1986, 72; Lipovan 1983, 326), Tărtăria (ROMAN 1981, 164; CIUGUDEAN 1986, 72); Cetea - La Pietrii (CIUGUDEAN 1996, 218, 22/3; HOREDT 1968, 105; ROMAN 1981, 164; CIUGUDEAN 1986, 72);

Sibiu : Mediaș - Gura Câmpului (Vinkler-Blajan; inf.), Mediaș - Carieră (inf. M. Blăjan), Șercaia (Glodariu-Costea 186, 9, II), pot Mediaș Autoservire (inf. M. Blăjan), Bahnea (CIUGUDEAN 1986, 72);

Cluj : Aiton - Deasupra Morii (inf. M. Blăjan; + tumuluses; Soroceanu - Lazarovici - Amlacher - Mureșan 1977 1976; Blăjan-Cerghi 1977; REPCLUJ, 22-24), Cluj (ROMAN 1981, 164; CIUGUDEAN 1986, 72), Dăbâca (pl. IV-V/2-3).

Hunedoara: Bucium; Cărpiniș; Andrișoiu 233, II; Materials belonging to the early bronze appear at Dăbâca, without being able to precise whether they are part of Cernavodă III or of other aspects of the early bronze in the area (pl. III). Some of them are of the Schneckenberg A aspect (pl. IV-V/2-3) of the region.

The late Coțofeni (IIIC, by P. Roman; IIIC and IV, by N. Vlassa). This chronological horizon was perceived and defined as Coțofeni IV by N. Vlassa on the base of the diggings from the tumular necropolis from Cheile Aiudului - Dealul Velii (VLASSA - TAKACS - LAZAROVICI 1985-1986; 1987), and the materials from Cicău (WINKLER - TAKACS 1981). P. Roman already considers it early bronze age and the materials as not belonging to Coțofeni (ROMAN 1977, pl. 34).

Such materials were defined - improperly we think (VLASSA-TAKACS-LAZAROVICI 1985-1986; 1987) - By the term of the group Bedeleu, by Horia Ciugudean (CIUGUDEAN 1986), who later, in an ample synthesis, has given up this term (CIUGUDEAN 1991). Recently, he is tempted to accept the idea of the existence of a phase Late Coțofeni (by Vlassa IV) in involution proces (communications Karlovo CIUGUDEAN 1995; BOROVKA 1995), especially because they have other arguments also with the discoveries from Valea Ampoitei and Livezile - Baia (CIUGUDEAN 1996, fig. 3-20).

In this situation, the definition of a group or facies type Bedeleu or with any other name (groups Ampoita, Cicău, Dealul Velii, Cheile Aiudului etc.) as a final group of the Coțofeni culture, scattered over a limited area in a limited interval of time, in which are conserved and evolve heterogenic elements which give birth to a local aspect, to a local facies, to a local group of the early bronze seems to us justified and -the specialists could use any of the names listed before where, there are also the most abundant materials (CIUGUDEAN 1995; 1996; ROTEA 1995).

We would rather accept the term of the group Cheile Aiudului or Livezile because the area and its neighborhoods contain the most elements, materials phenomenons and the greatest diggings. Here are contained: the earlier, discoveries and some of the later defined as the group Bedeleu; Horia Ciugudean's discoveries in the zone (CIUGUDEAN 1986; 1988; 1991; 1992); our discoveries from Munții Petrindului (Petreștii de Sus; Cheile Turzii; Cheile Turenilor). perhaps also the discoveries from Valea Ampoitei (communications at Karlovo Ciugudean and BOROVKA 1995; CIUGUDEAN 1995; 1996).

In our acceptance, after adopting the ideas and remarks of N. Vlassa and M. Takacs, it is the case of communities originally belonging to Coțofeni IIIB-IIIc, now in an involution process, which last, keep their funeral rite and ritual, are submit to different influences and in giving birth to some bronze-age materials.

Unluckily, a good part from the materials from Cheile Aiudului are unpublished and we cannot afford to give all the characteristics that they offer, though known, they are partially published by others (CIUGUDEAN 1986; 1991; 1995; 1996) and by us also (we processed the information and part of the materials VLASSA - TAKACS - LAZAROVICI 1985-1986; 1987).

In the late Coțofeni phases is practiced the inhumation in tumular graves with a

stone cover of the tumulus. In the tumulus are buried the defuncts, first in the central zone, and then -in many of the tumuluses- subsequent burials are effectuated, the newcomers belonging, samplebly, to the same family. The funeral ritual is inhumation. The research of some tumuluses and graves from Munții Petrindului, from the area of Cheile Turzii and Cheile Turenilor at Petreștii de Sus - Pă Grădini, Săndulești - Suli Hegy and -Căcădării, proved the existence of a certain funeral ritual.

This is related to keeping the skeletons on stretchers or wooden devices for a long time (noticed at Suli Hegy) diggings Lazarovici - Meșter 1993-1994 (MEȘTER 1995, p. 741-749) or on large stone constructions (at Tumulul Mare from Tureni: LAZAROVICI - MAXIM 1994; MAXIM 1994). All this while, the skeletons are discarnated, are partially or totally destroyed and one only buries parts of skeletons, rests of skeletons, isolated skulls, groups of human bones. Some skeletons from Petreștii de Mijloc and Petreștii de Sus - Pă Grădini, (Tumulus 2) prove the same custom.

It is to be precised that the phenomenon cannot be made absolute, there is the possibility of also other situations or rituals: for example the keeping of the defuncts for discarnation or for another rite, and their burial after a time period and their burial at a given moment or after a given moment - the data we now have are not sufficient for such precise-ments; or other example the keeping of the skeletons on wooden or stone platforms (as at Tureni - La furci) or on some big stone blocks (are reminded such "altars" -big stone blocks in Cheile Aiudului signaled by Herepey.

A good part of the ceramic material has the paste and the specific forms of the late Coțofeni stages, the phenomenons of retardation, but there are decorative elements that are transmitted in the bronze age (LAZAROVICI 1994, 32, fig. 13), The making technique of the ceramics is identical with the material from Cheile Aiudului - Dealul Velii (VLASSA - TAKACS - LAZAROVICI 1985-1986, fig. IX/1, 31 XI-XIII 1987). The ornaments appear on some pots from Bretea Mureșană (ROTEA 1993, II/1-7; III/1; V/1, 6, 8, 10). The forms evolve from those type Bretea Mureșană (ROTEA 1993, II/9, III/1-2; V/3, 7, 8) and Șincai (CIUGUDEAN 1996, p.198, fig. 2; LAZĂR 1977; 1978). We though notice the big paste, form, technology differences from the de materials of Copăceni and Tureni - terasa mică.

The diggings from Tureni - La Furci, in a big hillock, with several stages of use, prove the existence of a stone-architecture related to funeral rituals which belong to the late phases of the Coțofeni culture. Particularly significant are some architectural elements and stone constructions (groups of blocks, cassettes) of which the signification of some is still beyond our reach. For some of the latter we can suppose to be a stone stand for the dead (LAZAROVICI - MAXIM 1994, 33, fig. 14) for the defuncts to be laid on ; or they were marking a zone (a stone enclosure - for the constructions) for the dead to be kept in for a while, before their inhumation. For other constructions, there are hypothesis (stone circles, rays, polygon-shaped constructions (LAZAROVICI - MAXIM 1994, 16-17).

Assured by not very neat stratigraphical conditions, especially due to the lack of the archaeological material and to the lack of precision in the stone constructions, the big tumulus from Tureni points to an inhabitation post Coțofeni I (Coțofeni I materials were found in the humus under the tumulus), contemporary with late Coțofeni, marked by fragments of Coțofeni IIIc pots, deposited inside a stone box (LAZAROVICI - MAXIM 1994, 16-17, fig. 14; ROTEA 1993, 74, fig. 3) and other construction horizons, finished at some moment at the beginning of the early bronze age. This is assured by the location, over the whole stone construction complex, of a tumular inhumation grave, with the skeleton in a position type frog, with ochre spread over into the pit, with an inventory of silex splints and tools (Geizeritic !)

and with a double stone cover. This was prepared by M. Rotea and M. Wietenberger (ROTEA 1993, 74, fig. 3). By its inventory, it has analogies in the late graves from Dealu Velii from Cheile Aiudului¹ (VLASSA TAKACS - LAZAROVICI 1985-1986; 1987).

We wish to precise about the three stone groups (ROTEA 1993, fig. 3 known as the graves M1 and M2, C1) that no skeletons were found, only isolated fragments of human bones, so that it gives us way to think them relating to the funeral ritual (either cenotaph, either stone stand). The ochre and the silex object, discovered in M3 (ROTEA 1993, 75, fig. 3), do not offer enough data for dating it but such silex pieces appear currently in the graves post Coțofeni IIIc, in Cheile Aiudului (VLASSA - TAKACS - LAZAROVICI 1985-1986; 1987), in Munții Petrindului, at Săndulești and Petreșii de Sus (LAZAROVICI MAXIM 1994, fig. 11). A grave, with a skeleton in similar position, was found by us at Gornea and it had remained something quite special, the data being then insufficient for dating it.

From the materials published from Bretea Mureșană (ROTEA 1993, pl. I-V) we notice two categories of materials: some near Coțofeni IIb-IIIc and others that could be typologically separated and declared bronze age (ROTEA 1993, pl. 1/71, 11, 12; V/7-8, 11), opinion orally shared by the colleague M. Rotea. We do not still see a synthesis between the elements, a proof of the influences of the bronze over the Coțofeni materials. In the making technique of the ceramics we can notice some late Vucedol influences. It may be the case of a series of different materials or a retardation by which some new ones are born. The lack of any B Schneckenberg materials seems to us clear enough from what has published colleague Rotea. The porringers with thick rims, specific to the phase Coțofeni IIIC (ibidem, II/1-4), later develop in the group Șoimuș (ANDRIȚOIU 1989, 1992 and bibl.).

The corded pottery. In the zones we are concerned about appear different groups in which there are some percents of ceramics decorated with the cord (ROMANN & 1992). Meanwhile, some cultural groups appear, the phenomenons from Cheile Aiudului, where it was not discovered, at least for the present, the cord decoration but there are others contemporary materials and elements (techniques, plastic decoration, forms). Some of the colleagues prefer different names for these phenomenons. This marks a phenomenon separated from the normal evolution of the Coțofeni culture, to which it is subsequent. In our zone it does not appear dated before Coțofeni IIIC. In Tureni - Poderei, peștera La Cuptor (pl. VI/1-3) it appears in the layer of culture above the Coțofeni IIb materials but in the zone it continues to evolve in the phase IIIC as a retardation phenomenon. We have already mentioned this in a former study (LAZAROVICI; 1988; 1992).

The corded ceramics appears also in Crișana in several points and grottos: Igrîța, Izbindiș (ROMAN 1976; 1977, 73-74; 1992; EMÖDI 1988; 1993).

The discoveries of corded pottery from Transylvania, mentioned by P. Roman, are increased by new materials of provenience in the diggings in : Tureni Poderei (LAZAROVICI 1988, 37: 1992)(pl. VI/1-2), Tureni - Peștera La Cuptor and the small terrace in front of it (digs M. Wietenberger 1990-1994)(pl. VI/3), Copăceni - La Moară (ROTEA 1993; 1995).

In the Banat the corded ceramics appears associated with evolved Glina Schneckenberg elements and also others, specific to the final phase of early bronze at Silagiu (LAZAROVICI - SFETCU 1990, fig. 4/1; 5: Pața, inédit; see there also the analogies from the near zones), Dabâca (pl. IV-V/2-3).

The group Copăceni. The term was introduced by M. Rotea, who introduces - a group with black, black-gray ceramics, with forms and ornaments belonging to more than one group: some elements are specific for the corded horizon, other phenomenons are contempo-

rary with it or later (late Coțofeni, early Bădeni). This would inscribe all the early bronze phenomena in the group Copăceni. In the early stage of the early bronze it inscribes the Coțofeni IIIa discoveries, in the IInd stage of it, the ones called the group Copăceni, and in the IIIrd phase would enter the ceramics with Besenstrich and textile motives. Logically, the things seem quite elucidated.

The weaker pans of the system that the collage introduces, result from the limitation to one of its aspects, which is predominant at Copăceni. The colleague is means only a wider space, defined as a unitary chronological and cultural horizon. He tends to inscribe in this also the discoveries with corded ceramics from the caverns Igrița and Izbândiș (ROTEA 1992, 75, 84; 1995). The surfaces researched by him in Copăceni are particularly important, the diggings being carefully and minutiously made, but they are very restrained, the number of closed complexes is small and the archaeological material is scarce. His materials are not all-pervading for the general phenomenon. Regarding the making technique of the ceramics (burning, mixture, smoothness, color) the elements of transition to Coțofeni exist no longer. There appear also incised motives type Coțofeni, but on a different paste. The new elements are common for larger spaces, as are:

- black, sandy, polished ceramics as his appears also in Bădeni I (0,80 - 1,20 m);
- same type of ceramics as described above, but brick-red in the break or similar phenomena appear in the group Zăbala but also on some species from Bădeni, level I. At Cheile Turenilor there is a level with corded ceramics (LAZAROVICI 1992) but also in some pits seemingly later (unpublished materials from our and our colleague Z. Maxim's diggings);
- species with black, fin slip which falls appear in the group Șoimuș with typical bronze age elements (porringers, porringers with a thick rim, small band handles etc.);
- some of his categories appear in the Wietenberg II level at Bădeni (the levels Bădeni (0, 80 - m).

The notion of group Copăceni is still very much vague. It includes elements that are scattered over vast areas. This way, the scattering area cannot be limited only to the space defined by the author. To extend on wider spaces this phenomenon would be possible, but for the moment, the existing materials do not allow such conclusions.

If we mean the western and eastern links, then this group ought to belong to a more general ethno-cultural phenomenon of the corded pottery. If we consider the bended rims, corded pottery phenomena are similar to those from Schneckenberg B-C - Jigodin. Some specific things would justify the term. The discoveries from the graves do not totally confirm the hypothesis. The corded pottery appears in the settlements from Tureni (in 2 spots) and Copăceni it is not present in the graves of the late Coțofeni stage.

The synchronisms with the corded pottery horizons are made globally, lacking for the moment sure dating elements. In plus, in the same area also appear alien elements that could bring new clarifications. In this purpose, we would mention a recent notice of the colleague H. Cigudean about Baia (from Livezile; CIUGUDEAN 1995, 7). Much of the material is common but the essential things are different also concerning the evolution of the forms, of the technology, of the funeral rite.

The problem of the tumulus was analyzed by other colleagues also (CIUGUDEAN 1991; ROTEA 1993) as well as by us (LAZAROVICI - KALMAR 1987-1988; 1987-1988a; 1987-1988b; 1988; 1994) in the zone, but the researches are restrained and the materials scarce. On the contrary, in a wider area there is luxury of materials. From this point of view the group Copăceni should represent a stage more evolved of the horizon with corded pottery and a local transformation of this. The things are not the same. The ceramics from the graves

are weaker than that from the settlement. The traditional elements Coțofeni are more numerous. The elements that could be considered Coțofeni are on black and gray ceramics in the technique of those of H. Ciugudean.

Comments. In a study regarding the including of the discoveries from Suatu at the end of the Wietenberg I phase, though still in early bronze (in the view of M. Rotea), our college tries to prove, by some limits of the periodization of the early Derșida I phase the existence of a hiatus between Derșida - Wietenberg I and II also, that the materials from Suatu would belong to the early phase of the bronze age (ROTEA 1994, 136).

We recommended, when giving the materials to be published, a late dating for these materials as being Wietenberg IIIb, in retardation (see plates: ROTEA 1994, pl. IX-X). The same thing was suggested by M. Rusu also. Our arguments were based on opinions earlier than ours, on elements as :

- the pot shapes from ROTEA 1994, pl. IX/12; X/5, 7, 9; with analogies to Bădeni IIa, Ia - 0, 60-0, 80 m and in complexes : LAZAROVICI - MILEA 1976, XI/3, 5, 8, 10; XII/8, 10, 11; XV/2, 4; XVII/VI, black ceramics see also analogies;

- the decoration from Rotea (ROTEA 1994, IX/5-9, 13; X/1-4, 6 8) with analogies to Bădeni IIa (LAZAROVICI - MILEA 1976, pl. XII/11, XVII/VI 18) on black ceramics. But this appears on a sandy paste while at Suatu they are on soft muddy paste.

- many of his decoration elements (ROTEA 1994, IVI, 3, 5-5, 8, 9) do not appear associated anywhere else than in Bădeni IIa (-40 - 60 cm (LAZAROVICI MILEA 1976, pl. XII/11, XVII/VI, 11-20)

- the hachured triangles appear at Suatu (ROTEA 1994, IV/5, 6, 8; V/7; IX/5-7, 13) and in Bădeni they are from the level IIa (LAZAROVICI - MILEA 1976, XVII.VI/D, 14, 20);

- late elements are also the decoration metope marked by any shoulder, border or girdle, often decorated with alveolus, cuts or scratches (ROTEA 1994, IV/1, 6, 8) at Bădeni appear still in level IIa (LAZAROVICI - MILEA 1976, XVII.VI/VI 14, 17, 19).

The association of the elements and the presence of some thickened rims with fine cannelures on the rim (ROTEA 1994, V/4, VI/3) determines us to keep supporting their late dating, at a level post Bădeni IIa, previous or contemporary with the pit F from Bădeni.

If we would leave aside the Wietenberg elements and we would keep in sight the presence of a powerful Otomani influence in the area, the mixture with potsherds in the paste ceramics, soft paste some styles of cannelures etc. the college M. Rotea would notice that the phenomenons are also late, post Otomani II at level Otomani II-III and even later perhaps.

The ceramic horizon decorated by broom striation and striation. In Transylvania there is an horizon that had not been defined clearly enough. The first who had tried defining this phenomena was K. Horedt (H40, 139. HORED'T 1968, 111;113). Other tries and precisements have been made about the discoveries from Bădeni (Lazarovici Milea : L58, 78;), Aruncuta (pl. V/I), Cluj-Napoca - the former Băslya street (un-published materials in MIT; pot bottom with and a pot of brown paste) and other points in Transylvania (Roska, ErdRep, 39, 6/6. Vlassa 104 118; CIUGUDEAN 1996, p. 110 and the next), those from Gornea - Vodneac and others for the Banat (Boroneanț L93, 27; Roman 97, 31-32; Laz.Săc 98 73. Gumă 113, 60; Gogâltan 1995, 11-13) and Govora - Runcuri, Zdup, Buleta for Oltenia (Petre Govora 1995, fig. 4/9; 8/16-17, 20).

Lately, Horia Ciugudean has tired a new definition of this horizon for Transylvania (CIUGUDEAN 1996 110-113) and Florin Gogâltan for the Banat (Gogâltan 1995). The diggings and researches of Valeriu Kavruk for the South-East of Transylvania are very important (rescue diggings in 1996: Reg.Covasna, pl. **) they having brought information and numer-

ous new materials, which add to older discoveries: from Cernat and Peteni (Roska, ErdRep, 39, 6/6; S 156, 129, fig. 2).

Only the striation decoration is not clear enough to define an epoch, there is still needed data about technology, forms and ornaments - as striation appears to more horizons. This reason is accompanied by other elements as: barbotin textile impressions, ornaments made with comb and scratches type tree bark. To these add the specific forms.

Such motives are most numerous in Transylvania, then in Crișana, Banat and lastly, Oltenia. Fewer appear in the north of the country, in the area Satu Mare - Baia Mare (Derșida I Chidioșă 1980, 56, 16/5; 10/2). The oldest motives, assured by data about the stratigraphy, are those from Tozseg A where the pieces with textile impressions (levels z - p MOZOLICS 1952, p. 54-65 plXX-XXVI;). There, one can notice a later datation of those with textile impressions, at the level of Tozseg B (levels :o -g. MOZOLICS 1952, p. 65;).

Striation and bsesnstrich in Transylvania : Aiud (H40, 139; L58, 78; inv. 3026), Aruncuta (pl. V/I), Căprioara (L58, 78), Peștera Bobii (inf. Marriș 1987), Ch. Turzii (HOREDT 1968, III; 113), Cluj-Napoca (unpublished), Cuci (VLASSA 1976, 93; VLASSA 1971, 118), Daia (CIUGUDEAN 1996, 110, 86/4-7; Deuș (L58, 78), Dumbrava (CIUGUDEAN 1996, 110, 86/4-7; 1996, II 1), Hașeg (inf Andrișoiu 1978), Horea (Pădurean 210, 34), Iernut (V 104, 119; V 80, 401; H40, 139; Soroceanu File Ist. IV), Lopadea Veche (CIUGUDEAN 1996, 110, 86/1-3), Lunca Sprie (Dumitrașcu 181, 56), Mociu (Materials in MIT unpublished), Morești (HOREDT 1968, III; 113; H40, 139), Peteni (Szekely 156, 128-129, fig. 3), Șpălnaca (CIUGUDEAN 1996, 110, 86/4-7; 1996, III), Teiuș - Valea Geoagiului (C 1986, 81, 8/7; CIUGUDEAN 1996, 110, 86/4-7; 1996, III; 1986, 81, 8/7), 81), Turda (MIT, dV, rA, C2a, Wiettenberg I, HOREDT 1968, II; 113), Maramureș: Derșida I, Chidioșan 1980, 56, 16/5; 10/2).

The researches from Zoltan (Itfalva; county Covasna) of Valeriu Căvruc (Căvruc 1997; 1997a) who discovered some complexes (a big pit and stepping levels). These materials (pl. VI-VII; thanks to Mr. V. Căvruc for the kindness to provide us with illustrating materials) show the existence of a horizon with materials particularly abundant which has correspondences also in the levels Tozseg A and B, we think (analogies at Tozseg : MOZOLICS). This is the earliest and clearest discovery and its publication and the continuation of the researches will allow the elucidation of the evolution of the early bronze in Transylvania. These have the best correspondences in the discoveries from Gornea - Vodneac (LAZAROVICI 1977, PL. LXVII). They point to a distinct horizon.

The early metallurgy. Studies concerning the metalographic and thermal analysis, the antique metallurgy of the copper and the copper exploitations in România were initiated by Cristea Nicolescu-Otin in the 1911-1913 -s, by the study on the copper silicates (according to COLAN 1964). He presented the first results concerning the use of local sources and the existence of metallurgy centers in Baia de Aramă and other parts in Transylvania.

Analysis by neutrino activation. The studies were realized within some projects of cooperation, initiated by the professor Călin Beșliu ; continued by his cooperators Agatha Olariu, for objects and LAZAROVICI - POP - BEȘLIU - OLARIU 1995), and for the sources the cooperation with Dana Popa, from the Museum of Mineralogy from Cluj - Napoca (BEȘLIU - LAZAROVICI OLARIU 1992, p. 109; LAZAROVICI - POP - BEȘLIU - OLARIU 1995).

Source analysis. Ten years ago 32 samples of native copper -from Europe and some from Asia- were analyzed, by activation with neutrinos (-LAZAROVICI POP - BEȘLIU - OLARIU 1995). Later were analyzed samples of native copper from România (from points),

Yugoslavia, Slovak, Hungary, Germany, Italy and The Urals. About problem see COLAN 1964; CRADOCK 1982; SEILIGER 1985; WIEDMANN 1980.

Copper sources. In Transylvania and România there are numerous copper deposits containing carbonates, sulfates, silicates, oxides (see Annex I).

In the close neighborhood of some stations with discoveries from the early bronze age there are sources of copper at :

- at Alma Săliște (county Hunedoara) there are deposits of copper carbonates (C2) and sulfates (S5) there is an early bronze settlement, belonging to the Șoimuș group.

The native copper. In the mineralogy museum from Cluj-Napoca there are numerous samples of -native copper. These were analyzed by neutrino activation, being evidenced 14 elements. LAZAROVICI - POP - BEȘLIU - OLARIU 1995). In România there are many apparitions of native copper, besides other association (see Annex I marked *). From the 14 elements are minor ones there are just traces of Au, Ag, As, Sn, Fe, Ni, Co, Se, Sb, Hg, Cr, Zn, Tn, Sc.

Arsenic copper and copper with antimony. From the analysis performed on several pieces of copper is particularly relevant the analysis of a piece, the sample L22 (referred to by: LAZAROVICI - BEȘLIU 1990, p. 109;), with the place of provenience unknown, in Transylvania. The piece is a wide chisel, with the edge round, widened (MNIT = P 849; 1 2978 = JUNGHANS, S. 8975). Its particularities are: the highest levels of the tin (69,4% from the proportions of the element; 2,82%) and of the antimony (39,09%; 0,2%), high values of the gold (4,85%;), silver (3,44%; 925 PPM), nickel (the highest level; 1210 PPM) (BEȘLIU - LAZAROVICI - OLARIU 1992, fig. 6, 8-11). From a classification with several dimensions (with fuzzy sets, processed on a computer) appears the following situation:

Level
o
(1) (2)
Cluster 1 _____ 22 (arsenic copper, tin)
(1.1) (1.2) _____ 15, 41 arsenic copper
(1.1.1) (1.1.2)
_____ 10, 14, 16, 37, 38 arsenic copper
(1.1.1.1) (1.1.1.2) 8, 9, 13, 18, 25, 1-7, 11-12, 17, 19-21
35, 36, 40 23-24, 26-34, 39

Fig. The clusters of the pieces L1-L41 on all the analyzed elements

From the previous classification we notice a few subclasses of pieces cluster and 1.2 = pl. 11/4 (Probe L15); and by cluster 1.1.1.1 - pl. 1/3-4 (Probe L18); and cluster 1.1.1.2 = pl. 1/1, 2; 11/2-3; marking a technology of the arsenic copper and the class 2 with copper and antimony. It is necessary to reconsider this matter and effectuate new comparisons.

About the technology and the analysis of some pieces of arsenic copper and with antimony

The axe L22 was realized by hammering it on an anvil rounded, still having a conical cave form, kept like this on purpose. The traces of hitting indicate its hitting with tough objects of different dimensions. In the zone that constitutes the margin of the edge, the axe

had impresses on it the traces of some circles and of a specific to the manufacturer. The margins of the axe evidence the traces of some cuts of the exceeding material, bends, superposings, welding. Such traces can be noticed also on the edge and at the axe's "nape of the neck". The surface of the axe has a reddish aspect, resulted as a consequence of the treatment of the surface of the copper with fats, during its execution, at warmth, but at lower temperatures (200 to 300 °C) than those who generate the re-crystallization so the decrease of the hardness. The value of the hardness is of 121 HB, specific to copper very powerfully hardened at cold by deformation at low temperatures, by hammering. The conclusion is that the piece is made of native copper, by hitting.

The dimensions of the piece are of 200 per 65-70 mm per 5 mm, its weight of 0,480 kg. The edge has the shape of a semicircle.

The arsenic bronze. As a result to some metallographic analysis performed on the piece (analysis L15), a flat axe, type Coldău, discovered in a place called Dragu (P 852: D 583 = JUNGHANS, S. 8972), from the ex-collection Dej (at Vulpe appear no. D 593 and at us and JUNGHANS, S. is D 583). It is part of the cluster 1.1.2 (see above). The piece has an increased percentage of As (1,68% = 16.800 PPM) being, practically an arsenic copper piece.

Its microstructure shows the presence, in the basic mass, of the rounded inclusions of copper sulfur (pl. II/4). The lack of the cuprous oxide would point to a processing of the piece by hammering, without melting. The hardness of the piece is 68,8 HB. This implies a quick cooling after the casting of hammering and warm deformation, continued at cold.

The dimensions of the piece are 105 per 68 per 3 mm, its weight of 0,305 kg. The presence of some prominences on the lateral parts could come either from a mould or from the native material, which is harder to suppose because of the flat shape of the piece. The presence of some stripes on a flat part and of some isolated prominences, or of the exceeding prominences would indicate rests of casting horizontally or obliquely and a processing by hammering. On the margins can be seen deep traces of cut with a tough object.

From the analyzed pieces, no. L10 is an axe (P 846), with the locality of discovery unknown. By its particulars - high levels of the antimony 23, 38% (1220 PPM), medium to low levels of arsenic 3, 61% (2820 PPM), 2, 25% (913 PPM) Ag, 3,04% (24 PPM) Se, medium for gold 7, 8% (12, 7 PPM); (percents only refer to the percent of the element from the series of the analyzed axes: BEȘLIU - LAZAROVICI - OLARIU 1992, fig. 6, 8-13) is part of the cluster 1.1.2, together with two of the eyeglasses spirals (Brillenspiralen) from Cheile Aiudului - Dealul Velii (L37-L38) (VLASSA - TAKACS - LAZAROVICI 1987, pl. IX/4) with the flat axe from Dragu (pl. II/4)(L15). On the basis of this analysis we suppose that the piece is from the sources from Băița (UC42-43; UC=University of Cluj) and Sîntimbru Băișului (UC48) in our country and in the same class with the sample from Siberia (U73).

The hardness of the piece is of 43,7 HB (measured ls 1000 kf, the ball of 10 mm for 30 seconds, with apparatus Brinell PH-C-02/02 Sibiu), to the smaller limit, which implies an annealing (between 375 and 650 °C) of the material, after achieving the hammering. The piece was hammered with a rounded object, not too wide (pl. I/2), which lead to the slight increase of the hardness (the soft average is between 35-40 HB). At this increase we think that also the high levels of antimony and arsenic contributed.

There can be noticed some traces from the finishing of the axe, traces of hitting with a body light, up to 0,5 kg (special hammer), which resulted in the improvement of the surface's aspect, operation performed on purpose. This also lead to the cold hardening of the material (surface's hardening). The piece has traces of cutting the burrs and excrescences on the rims with a rough body and in the median plan (chisel or stone axe), after which those

Annex 1 native copper and cooper sources in Romania

Localitate	count	carbonate	sulfate	oxide	M	silicates	oliv
Abrud	AB	1 2 3	6				
Alma Săliște	HD	2 3	5				
Almașu Mic	HD	2 3	5				
Ampoița	AB	S5					
Arlineag	BH		5				
Baia de Arieș	AB	2 3	2 5 18	3			
Baia Mare	MM		2 5 16 19				
Baia Sprie	MM	2	1 2 5 6 8 16 18				
Baile Borșa	MM	2	2 5 6 8 17 18				
Băișoara	CJ	2	5 18				
Băița	BH	1 2 3	3 5 6 7 8 12 14 17 18	1 2 3 4	5		
Băița	MM		6 8 18				
Băiuș	MM		5 6 18				
Bălan	HR	2 3	1 5 6 8 18	1 3			x
Bălșă	HD		5				
Bătrâna	HD						
Blăjești	HD		5				
Borlova	CS		5				
Botiza	MM		5				
Bozovici	CS		5				
Bucium	AB	1 2 3	1 5 6 8 18				
Bucova	CS	1 3	1 5				
București	hd		5 13				
Budești	MM		5 18				
Bulza	TM		18				
Cavnic 3	MM		2 3 6 8 12 16				x
Clăzănești	AB	2 3	1 5	3		x	x
Cerbia	HD		5				
Chiril	BN		5				
Ciclova Română	CS		1 10	3		x	
Cirlibaba	BN	3	5			x	x
Ciunghani	AB		5				
Coltești	CJ	3		1			
Corbești	AB		5				
Covășini	AR		5				
Crăciunești	HD		5 13 18				
Crucea	BN		1 2 5 6 8 18				
Curechiu	HD		5 18				
Deva	HD	2 3	1 3 5 6 13	1 3 4			
Ditrău	HR						
Dogmecea	CS	1 2	1 5 6 11 18	1 3			x
Dorna-Arini	BN		5				
Eibenthal	CS		5 10				
Feneș	CS		5				
Fizeș	HD		2 5 18				
Ghelar	HD	3	5				
Honț	BH	1					
Hălmașiu	CR		5				
Hartăgani	HD		2 5				
Holbav	BV		5				
Holda	BN		5				
Hondol	HD	3	2 8 13 18				
Ilba	MM	2 3	1 2 3 5 6 8 14 18 19	3		1	x
Întregalde	AB	3	5 6 8	1 2		2	x
Jolotca	HR		5				
Lipova	AR	2	10				
Lupșa	AB		S6				
Măgura Toplița	HD		18				
Masiv Cibin	SB		5				
Masiv Făgăraș	SB		5				
Masiv Sebeș	AB		5				
Musca	AB		6				
Micănești	HD	S5	5				

Moldova N.	CS	1 2 3	1 3 4 5 6 18		1 3 4	4		x
Munți Harghita	HR		18					
Localitate	count	carbongale	sulfate		oxide	M	silicates	ntiv
Munți Sebeș	AB		10					
Munți Tibleș	MM	2 3	1 5 6 8 18					
Muncelul Mic	HD	2 3	5 8 18					
Musca	AB		5 8 18					x
Nistru	MM		5 8 18					
Ocna de Fier	CS	1 2 3	1 3 5		1 4			
Ogradena	MH		5 8 10					
Oravița	CS	2 3	1 3 5 6 10 18		1 3			
Ormedea	HD		18					
Pădure	AR		5 6 7		1			
Pianul de Jos	SB				(foioase)			x
Pietroasa	AB		1 5 6					x
Pirvova	CS		5					
Plavișevita	MH		1 5 6					
Poiana Botizei	MM		5 18					
Polana Mărului	CS		5					
Poiana Mărului	SB		5 14					
Pologa	HD		5					
Răcoșu de Jos	BV		5					
Râșinari	SB		5 6 8 19					
Rimești (Aleșd)	BH	3						
Rouba	BN	2 3	2 5 8 18					
Rosia Montană	AB		5 16 18					
Rosia Nouă	AR		5 12					
Ruda-Bârza	HD	3	2 5 8 18					
Rudăria	CS		5					
Ruşchija	CS	2 3	3					
Sasca Montană	CS	1 2 3	1 3 5 6 8 18		3			
Săcărlimb	HD	3	2 5 6 18			4		
Săliște	HD	3	5 16 18					
Șinca Nouă	SB	3						
Șnodol	AB		5					
Someșul Rece	CJ		5 18					
Stanija	AB	3	1 2 5 6 8 18					
Techerău	HD	2	1 5					
Teregoava	CS	3	1 5					
Tincova	CS	2 3	1 5 6 8 10		1			x
Tlaovița	MH		5 10					
Trestia	AB		2 5 18					
Tulgheș	HR		5 18					
Turnu Ruleni	CS		5					
Vaja de Sus	AB		5					
Var	CS		5					
Vălișoara	HD		5 18					
Vărdia de Mureș	AR	3						
Vejei	HD		5					
Virghiș	HR		5					
Zam	AR		5					
Zlatna	AB	3	5 18					

margins were slightly hammered. On the piece there are traces of material superposing and forge welding, operations that happen at temperatures around 750-900 °C. In some places (opposite to the rim of the hole) the welding was not very well done, the material being afterwards dislocated (sampleably the material was colder). The hole of the axe has been processed, finished with a rough body (sandstone).

The piece, according to its red patina, seems to have been treated by warming and greasing. Because between the rim of the edge and body the fats did not penetrate, the material being not protected, it gave way to the forming of a verdigris (basic copper carbonate). This means the piece having been greased.

The dimensions of the piece are of 210 per 25 mm and its weight of 1, 655 kg.

The flat axe, (L16, copper chisel), (inv. P 853; 1 7928), from Hoghiz, was bought from Adolf Resch, in 1908. It is of the half-moon - shaped edge - type axes (VULPE 1975, 55). The piece had traces of casting. This is part of the cluster I, 1.2 (see above). From its characteristics are to remind the high levels of arsenic (6270 PPM) and average to small level for silver (378 PPM), motives for which we think that it could be associated with the piece from Ariuşd (L41, the dagger) and an average to small level for gold (BEŞLIU - LAZAROVICI - OLARIU 1992, fig. 8-13)(pl. II/1=L12; II/L3; II/4=L15).

The piece includes in its macrostructure (II/5) traces of copper sulfur (Cu_2S sample not treated with acid), frequently associated with the copper. From the structure cleaned by acid treatment, photographed (pl. II/2-3) and from the analysis of the structure results the lack of cuprous oxide, oxide that can be evidenced in a metallographic analysis. At the margin of the polyedric crystals we can notice the presence of the eutectic arsenic copper.

The hardness of the piece was of 68,8%, it could result from the following technological processes: casting with fast cooling; deformation at warm followed by cold hardening or by cold deformation.

By studying the traces conserved on the surface of the piece it results that it was made by casting. On one of the surfaces one can notice the traces of some longitudinal rows, subsequent to the quick dry of the mould, occurred during the casting (of clay or sand with clay) and the apparition of some streamings. An experiment performed on a clay mould, made using the piece, in which was cast a new piece, showed, as the metallurgists were supposing, that at the horizontal casting of the pieces, with relatively constant thickness, it occurs the forming of some exterior shrink holes, to the middle of the piece, which renders the piece slightly concave (phenomenon similar to that which occurs when cooling the fats or when the water freezes phenomenon produced at the margins of the containers).

At the casting in vertical or oblique position, this inconvenient is eliminated. Traces of streaming on one part, quite powerful, show a speed of casting. Traces of eruption from the metal, at the solidification, "at the boiling", which appear on the other side of the piece indicate rather an oblique position during the casting. In this case we are in the situation of the existence of a dried or burnt clay mould, processed perhaps in the technique of the lost wax (a cire perdue). The linear disposition of the prominences from the casting, longitudinally towards the handle and their form of network towards the edge indicate that the casting was performed from the handle towards the edge.

There are no traces of casting defects on any of the surfaces, as could be: shrink holes, sulfurs, inclusions of sand or coal. These prove the mastery of a good casting technology.

The margins of the chisel-axe were then smoothed by hammering. The edge of the axe was sharpened, the excrescences having traces of cutting and hammering. At the piece's "nape of the neck" there are traces of hitting, which implies its use

as a chisel for wood sculpting. On its lateral margins, the axe has the traces of some cuts made with a sharp, rough tip (maybe a stone axe ?). The axe was obtained by melting from native copper and was sharpened by hitting.

The pickaxe-hammer, L13, (P 850), with the provenience unknown, shows, by its particularities, on the basis of the analysis, that it is from a native copper in the cluster (1.1.1.1 BEȘLIU - LAZAROVICI - OLARIU 1992, fig. 6). The piece is associated with those from Decea Mureșului (L35-36), the needle from Balomir (L25), together with other pieces, copper axes type Jaszladány (L8), Szekely - Nadudvár. (L9) and axe-hammer type Pločnik (pl. 1/4)(L18). As horizon it belongs to the stage or the period of the arsenic copper having a percentage of 1, 68 of As (16.800 PPM).

Its structure is of copper polyedric crystals, with many macles (pl.11/2), which means that the piece during its technological process was maintained at high temperatures (over 600 °C) for a long time. In the copper mass can be noticed the presence of copper oxide copper sulfur inclusions. From the point of view of the structure it is like the piece from Lacu (L7). Its hardness is 56,8 HB, which proves an average hardness resulted subsequently to the treatments.

On the surface and in the hole of the axe there are superposings of material and hammer weldings. In some places, one can still see the initial surface of the native copper. The finishing of the axe was realized by friction with an abrasive body (sandstone) which left friction traces with the height of the roughness of 25 microns, the grooves being oriented longitudinally.

The piece could have been obtained by the warming of big nuggets of native copper and its hammering while warm, because the first kept, here and there, the traces of the native nugget. We cannot exclude either its total or partial melting. The high level of tin implies a melting of some minerals containing stain. Its dimensions are of 134 per 28 mm at the handle and 28 mm at the edge, the weight of 0,534 kg.

The data above allows us to complete our information regarding the evolution and the metallurgy of the early bronze in the zones eastwards from the Apuseni Mountains.

NATIVE COPPER (UC - University of Cluj)

Sample Inv. Ocuirences mineralogical sit.

UC 1, 1/26 BĂIȚA (BH) native copper

UC 2 cot.reg BĂIȚA (BH) native copper+calcit

UC 3 polita BĂIȚA (BH) native copper+malachit

UC 4 1/3 SÂNDOMINIC-Mina Bălan native copper

UC 5 15/31 SÂNDOMINIC-Mina Bman copper nativ

UC 6 15/51 SÂNDOMINIC-Mina Bălan industrial copper

UC 7 1/5 SÂNTIMBRU BĂIUȚULUI copper nativ

UC 8 1/6 CRIȘCIOR copper nativ UC 9 15/4 BANAT native copper and cuarț

UC 10 15/43 MOLDOVA NOUĂ copper nativ, cuprit and malachit

UC 11 15/36 BUCIUM.mina de copper copper nativ

UC 12 CAVNIC copper nativ

UC 13 1/52 RECSK, Masiv Matra native copper

UC 14 1/27 RECSK, Masiv Matra native copper+malachit

UC 15 RECSK, Masiv Matra native copper+malachit

UC 16 15/53 RECSK, Masiv Matra native copper+malachit

UC 17 497 RECSK, Masiv Matra native copper+malachit

UC 18 15/41 GOMOR, Ungaria native copper+malachit

UC 19 IN SZOMOLNOK, Cehoslovakia native copper

UC 20 841 SZOMOLNOK, Cehoslovakia native copper

- UC 21 15/39 SZOMOLNOK, Cehoslovacia native copper
 UC 22 15/34 SPANI DOLINA native copper
 UC 23 15/48 SPANI DOLINA native copper
 UC 24 15/46 SPANI DOLINA native copper
 UC 25 15/47 SPANI DOLINA native copper
 UC 26 - BANSKA STIAVITA native copper
 UC 27 15/13 BETZDORF GRUBE native copper+cuprit
 UC 28 1/14 HETZDORF native copper
 UC 29 1/15 ALGHERO SASARI, Sardinia native copper
 UC 30 1/18 BOGOSŁOWSK, Uraii native copper
 UC 31 1/17 NUNI TAGHIL, Uraii native copper
 UC 32 1/19 SIBERIA native copper

Abbreviations UC = University of Cluj; Conty : BH = Bihor; AB = Alba; MH = Mehedinji. HD = Hunedoara; CS = Caraș-Severin; SB = Sibiu; AR=Arad; HR = Harghita; MM = Maramureș; BN=Bistrița Năsăud; BV=Brașov;

BIBLIOGRAPHY

- ALEXANDRESCU - CONSTANTINESCU 1959 - A. D. Alexandrescu, N. Constantinescu, Săpăturile de salvare pe Dealul Sprengli, în *Materiale*, VI, p. 667-678.
- ANDRIȚOIU 1985 - I. Andrițoiu, - Preliminariile epocii bronzului în sud-vestul Transilvaniei, în *Apulum*, 22, p. 9-15.
- ANDRIȚOIU 1989 - Contribuții la cunoașterea bronzului timpuriu în sud-vestul Transilvaniei. Grupul cultural Șoimuș, în *Thraco-Dacica*, 10, 1989, p. 39-56.
- ANDRIȚOIU 1992 - Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei, în *Bibliotheca Thracologica*, II, București.
- ANDRIȚOIU 1979 - Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara, în *Sargetia*, p. 15-33.
- BEȘLIU - LAZAROVICI - OLARIU 1992 - C. Beșliu, A. Olariu, Gh. Lazarovici, Agatha Olariu, O piesă de cupru din Sălaj și câteva probleme teoretice privind analizele de cupru preistoric aflate în Muzeul din Cluj, în *ActaMP*, XVI, p. 97-128
- BLĂJAN - CERGI 1977 - M. Blăjan - T. Cerghi, Cercetări arheologice la Aiton, Cluj-Napoca și Răchițele (jud. Cluj), în *Sargetia*, 13, p. 131-145.
- BONA 1965 - I. Bona, The Peoples of sotheastern Origin of the Early Bronze Age in the Hungary, in *Alba Regia*, 4-5, 1963-1964, (1965), p. 17-63.
- BULTRACOL - Buletin Tracologic, Ed. Institutul Român de Tracologie.
- CHIDIOȘAN - EMÖDI 1992 - N. Chidioșan, I. Emödi, Grupul Cultural Igrița la Sfârșitul epocii bronzului, în *Crisia*, 12, p. 61-81.
- CHIDIOȘAN 1980 - Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României, Așezarea Wietenberg de la Derșida, Oradea 1980.
- CIUGUDEAN 1986 - H. Ciugudean, Grupul tumular Bedelet și câteva considerații privind epoca timpurie a bronzului în vestul Transilvaniei, în *Apulum*, 23, p. 67-82.
- CIUGUDEAN 1988 - O așezare din epoca timpurie a bronzului la Alba Iulia, în *Thraco - Dacica*, 9, p. 15-22.
- CIUGUDEAN 1991 - Zu frühen Bronzezeit in Siebenbürgen im Lichte der Ausgrabungen von Ampoia, jud. Alba, în *PZ*, 66, p. 77-118.
- CIUGUDEAN 1995 - în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1995*.
- CIUGUDEAN 1995a - în *Comori ale epocii bronzului din România*, București.
- CIUGUDEAN 1996 - Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei, în *Bibliotheca Thracologica*, XIII, 1996.
- COLAN 1964 - N. Colan, Sur quelques anciens Travaux Roumains dans le Domaine de la Métalographie, în *Metalurgie*, 9, 2, p. 363-374.

- CRADDOCK 1982 - P. T. Craddock, Smelting Copper ore from Rudna Glava, Rudna Glava, Bor Beograd, p. 115-119.
- DUMITRAȘCU - TOGAN 1971 - S. Dumitrașcu - Gh. Togan, Săpăturile arheologice de la Boarta-Cețăuie (jud. Sibiu), in ActaMN, VIII, p. 423-436.
- DUMITRESCU - D. Dumitrescu, Numerical methods in fuzzy hierarchical pattern recognition, in Studia UBB
- EMÖDI 1988 - I. Emödi, Ceramica ornamentată cu șnurul din Peșterile Igrița și Izbândiș (jud. Bihor), in ActaMN, 24-25, 1986-1988, p. 485-505.
- EMÖDI 1993, Die Schnurkeramik aus der Igrița- und Izbândiș-Höhle, in Beitrage zur Problematik der Schnurverzierten Keramik Südosteuropas
- FRENTIU - LAZAROVICI 1988 - M. Frențiu, Gh. Lazarovici, Methods for automated classification use in archaeology. An application to the neolithic Graves and ornaments, in First Romanian Conference on the application of physics methods in archaeology, Bucharest, 131-146.
- FRENTIU - LAZAROVICI 1990 - Seriation and relative Chronology of Archaeological complexes from Gornea, in Archaeometry in Romania, 2, Bucharest, p. 65-85.
- GLODARIU - COSTEA 1983 - I. Glodariu, F. Costea, Așezarea dacică de la Șercaia, în Cumidava, 13/2, p. 9-41.
- HARȚUCHE 1969 - N. Harțuche, Cercetări arheologice la Brad (jud. Hunedoara), in ActaMN, 6, 1969, p. 439-449.
- HOREDT 1968 - K. Horedt, Die Kupferzeit in Transilvanien, in Apulum, VII, I, p. 103-116.
- JOVANOVIĆ 1971 - B. Jovanovic, Metalurgia eneolitice și perioada Jugoslaviei, Beograd.
- JOVANOVIĆ 1975 - Rudarstvo geologija metalurgija, XXVI 12, p. 2083-2089
- JOVANOVIĆ 1982 - Rudna Glava. Najstarije Rudarstvo Bakra na Centralnom Balkanu, BorBeograd, 1982.
- JOVANOVIĆ 1985 - Rudna Glava. Najstarije rudarstvo bakra na centralnom Balkanu. Bor-Creusot.
- JUNGHANS & 1988 - S. Junghans - E. Sangmeister, M. Schroder, S. Schubert, Arbeitsgemeinschaft zur spektralanalytischen Untersuchung von Metallgegenständen der Kupfer Frühbronzezeit, Analysen von Muzeul Archaeologic Cluj, Bulletin.
- KALMAR 1996 - Z. Kalmar, Prototracii in Carpații Răsăriteni, în Angustia, I, p. 51-66.
- KALMAR 1980 - Descoperiri eneolitice la Clău, în ActaMN, XVII, p. 393-416.
- KALMAR - CRIȘAN 1995 - Z. Kalmar - V. Crișan, Materiale arheologice din județul Harghita, în Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, în ActaMN, 32.
- CAVRUC 1997 - V. Cavruc, Săpăturile de salvare de la Zoltan, Raport, în Angustia 2, s.t.
- CAVRUC 1997a - voci în Repertoriul arheologic al județului Covasna, Ed. Institutul de Arheologie și Istoria Artei - Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei - Cluj-Napoca - Sf. Gheorghe. Volum îngrijit de Valeriu Cavruc, p. pl.
- LAZĂR 1977 - V. Lazăr, Așezarea Coțofeni de la Șincai Jud. Mureș), în Marisia, 7, p. 17-56.
- LAZĂR 1978 - Așezarea Coțofeni de la Șincai (jud. Mureș), în Marisia, 8, p. 35-56.
- LAZAROVICI 1988 - Gh. Lazarovici, Ceramica șnurată din Cheile Turenilor. Câteva probleme ale bronzului timpuriu din Zonă, in SympThrac, 6, 1988, p. 37.
- LAZAROVICI 1992 - Die Schnurkeramik in der Tureni-Klaunm, in Roman & 1992, p. 195-197.
- LAZAROVICI - BEȘLIU 1990 - Gh. Lazarovici, C. Beșliu, Analize de cupru preistorice aflate în Muzeul din Cluj, în Symposia Thracologica, 8, p. 109.
- LAZAROVICI - KALMAR 1987-88 - Gh. Lazarovici, Z. Kalmar-Maxim, Prospekțiuni și cercetări arheologice de salvare pe teritoriul municipiului și județului Cluj, II, în ActaMN, 24-25.
- LAZAROVICI - KALMAR-MAXIM 1987-1988 - Necropolele tumulare din Munții Petrindului și Dealul Feleacului, in ActaMN, p. 997-1009.
- LAZAROVICI - KALMAR-MAXIM 1987-1988 - Săpături arheologice de salvare și cercetări etnoarheologice in Munții Petrindului in anul 1986, in ActaMN, XXIV-XXV, 949-996.
- LAZAROVICI - MAXIM 1994 - Despre necropolele tumulare din Transilvania și Banat, în ActaMN, 31, I, p. 11-20.
- LAZAROVICI - MEȘTER - DASCĂLU 1995 - Gh. Lazarovici, M. Meșter, L. Dascălu, Cheile Turzii

- 1994, Raport de cercetare arheologică și etnoarheologică, în ActaMN 32.1 1995 p. 537-562.
- LAZAROVICI - MEȘTER 1995 - Săpături și prospectări în necropolele tumulare din zona cheilor Turzii, în Cercetări Arheologice în aria nord Tracă, București, 1995, p. 85-105
- LAZAROVICI - MILEA 1976 - Gh. Lazarovici, Z. Milea, Săpăturile arheologice de la Bădeni. Campania 1968, (jud. Cluj), în ActaMN, 13, p. 7-35.
- LAZAROVICI - POP - BEȘLIU - OLARIU 1992 - Gh. Lazarovici - Dana Pop, C. Beșliu, Agatha Olariu, o piesă de cupru din Sălaj și câteva probleme teoretice privind analizele de cupru preistoric în Muzeul din Cluj, în ActaMP, p. 97-123.
- LAZAROVICI - POP - BEȘLIU - OLARIU 1995 - Conclusions to the Geochemical Analyses of Some Copper Sources and Objects, în ActaMN, 32.1, p. 209-230.
- LAZAROVICI - SFETCU 1990 - Gh. Lazarovici, O. Sfetcu, Așezarea de la Buziaș-Silagiu, în Banatica, X, p. 45-57.
- LAZAROVICI 1992 - Die Schnurkeramik in der Tureni-Klaim, in Beitrage zur Problematik der Schnurverzierten Keramik Südosteuropas, VB, III, p. 195-197.
- LAZAROVICI 1994 - Der Vinča C-Schock im Banat, in Relations Thrako - Ilro - Heleniques, Bucharest, p. 62-100.
- LAZAROVICI KALMAR 1985-1986 - Prospekțiuni și cercetări arheologice de salvare pe teritoriul municipiului și județului Cluj, în ActaMN, 22-23, p. 725-752.
- LAZAROVICI KALMAR 1986 - Șantierul arheologic Iclod (1983-1984), în Apulum, 23, 25-41.
- LAZAROVICI KALMAR 1988 - Săpăturile arheologice de la Iclod. Campania din 1986, Apulum, 25, p. 9-47.
- MAXIM 1994 - Săpături arheologice la Tureni (jud. Cluj). Campania din 1993, în ActaMN, 31.1, p. 347-349.
- MEȘTER 1995 - M. Meșter, Tumuli și necropole tumulare de pe cursul inferior al Someșului Mic, în ActaMN, 31.1, p. 741-744.
- MOZOLICS 1952 - Amalia Mozolics, Die Ausgrabungen in Tozseg im Jahre 1948, in ActaArchBp, II, 1952, p. 35-69.
- LIPOVAN 1983 - I. T. Lipovan, Așezările culturii Coțofeni în Bazinul Ampoiului (II), în Apulum, p. 29-48.
- NESTOR 1960 - pagini în Istoria României, București.
- PROX 1941 - A. Prox, Die Schneckenbergkultur, Brașov, 1941.
- ROSKA 1936 - M. Roska, Erdely neolithikumanok stratigrafia, în Dogsz, XII.
- REPCLUJ 1992 - I. H. Crișan, M. Bărbulescu, E. Chirilă, V. Vasiliev, I. Winkler, Repertoriul arheologic al județului Cluj, în BMN, V, Cluj-Napoca.
- REPCOVA 1997 - Repertoriul arheologic al județului Covasna, Institutul de Arheologie și Istoria Artei - Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Volum îngrijit de Valeriu Kavruk; Cluj-Napoca - Sf. Gheorghe.
- ROMAN & 1992 - P. Roman - Ann Dodd Opreșescu - J. Pall, Beitrage zur Problematik der Schnurverzierten Keramik Südosteuropas, VB, III, Mainz.
- ROMAN - NEMETHI 1990 - P. Roman, I. Nemethi, Epoca bronzului în nord-vestul României, in Symposia Thracologica, 8, p. 34-40.
- ROMAN 1975 - Zum Problem des Beginns des Frühbronzezeit in Rumanien, in ActaAc, 15, p. 145-158.
- ROMAN 1976 - Cultura Coțofeni în România, București.
- ROMAN 1977 - Zur rumanische Frühbronzezeit, in Die Frühbronzezeit im Karpatenbekend und in dem Nachbargebieten. Internationales Symposium, Budapest-Velem, p. 157-166.
- ROMAN 1981 - Modificări în structura etno-culturală a Europei de sud-est în eneoliticul târziu, in SCIVA, 32, 2, p. 241-245.
- ROMAN 1986 - Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României, în SCIVA, 37, 1, p. 29-55.
- ROMAN & 1992 - P. Roman, A. Dodd-Opreșescu, J. Pal, Beitrage zur Problematik der Schnurverzierten Keramik Südosteuropas, Mainz am Rhein.
- ROTEA 1981 - M. Rotea, Cercetări arheologice la Bretea Mureșană (jud. Hunedoara), în Sargetia 15, p. 19-34.

- ROTEA 1993 - Contribuții privind bronzul timpuriu în Centrul Transilvaniei, în *Thraco-Dacica* XIV, 1-2, p. 65-86.
- ROTEA 1994 - Contribuția cercetărilor de la Suatu - Fânața Vacilor (1991-1993) la cunoașterea etapelor timpurii ale evoluției culturii Wietenberg, în *ActaMN*, 31, 1994, p. 131-150.
- ROTEA 1995 - în Comori ale epocii bronzului din România, București RUSU 1975a - L'Exploitation et l'usage des métaux chez les thraces Transylvains dans la période Hallstatt A (1200 - 1000 av. n.e.), in *Sbornik Dokladi*, II, Varna p. 26-36.
- RUSU 1975 - M. Rusu, în *Bibliotheca Historica Romaniae*, XVI 1975, I. 123-153.
- SEELIGER & 1985 - C. T. Seeliger, in *JbRGZM* 32, p. 597-659.
- SOROCEANU - LAZAROVICI - AMLACHER - MUȘĂȘAN 1977- Contribuții la repertoriul arheologic al județului Mureș, în *Marisia*, 7, p. 57-65.
- SZEKELY 1995, - Zsolt Skekely (Junior), Șantierul arheologic Brăduț, județul Covasna, - zona tumurilor, in *Cercetări Arheologice în aria nord - tracă*, p. 106-173.
- VLASSA 1964 - N. Vlassa, Asupra unor probleme ale neoliticului final și ale începutul epocii bronzului în Transilvania, în *Sesiunea Muzeelor de Istorie*, (1964), București, 1971, p. II/126.
- VLASSA - MAXIM - LAZAROVICI 1995 - N. Vlassa, Z. Maxim, Gh. Lazarovici, Descoperiri arheologice la Bernadea (I), în *ActaMN*, 31, 1, p. 575-585.
- VLASSA - TAKACS - LAZAROVICI 1985-1986 - N. Vlassa - M. Takacs - Gh. Lazarovici, Mormintele tumulare din Banat și Transilvania din perioada eneolitică târzie, în *ActaMN*, XXI-XXIII, p. 59-78.
- VLASSA - TAKACS - LAZAROVICI 1987 - in *Hügelbestattung in der Karpaten - Donau - Balkan - Zone, Während der Aneolithischen Periode*, Eeograd, p. 107-119.
- VLASSA 1969 - in *ActaMN*, 6, 1969.
- VLASSA 1976 - Neoliticul Transilvaniei, Cluj-Napoca, in *BMN*.
- VULPE 1970 - Al. Vulpe, Axte und Beile in Riimannen I, in *PBF*, IX, 2, Miinchen.
- VULPE 1974 - Al. Vulpe, Probleme actuale privind metalurgia Aramei și a bronzului în epoca bronzului din România, *Revist*, 27, 2, p. 243-255.
- WAGNER & 1986 - A. Wagner, Geochemische und isotopische Charakteristika fruher Rohstoffiequellen für Kupfer, Blei, Silber und Gold in der Turkei, in *JbRGZM* 33, p. 723-752.
- WIDEMANN 1980 - F. Wiedmann, in *Journal of Radioanalytical Chemistry*, 55.
- WIETTEMBERGER 1993, 1994 - Rapoarte de săpături, Tureni - Poderei 2 = La Cuptor.
- WINKLER - TAKACS 1981 - I. Winkler, M. Takacs Săpăturile arheologice de la Cicău. Așezarea Coțofeni, în *ActaMN*, 18, p. 321-340.

DESPRE BRONZUL TIMPURIU DIN TRANSILVANIA (Rezumat)

Durata relativă a bronzului timpuriu este cuprinsă între fazele finale ale culturii Coțofeni, deci post faza IIIC, după periodizarea lui P. Roman, până în vremea fazei a II-a a culturii Wietenberg (după periodizarea lui N. Chidioșan).

Săpături și cercetări sistematice pentru aceste perioade și zone au fost executate de către N. Vlassa, Gh. Lazarovici, H. Ciugudean, Gh. Lazarovici și Zoia Maxim, M. Rotea, M. Wiettemberg ș.a.

Cercetări de teren au fost inițiate în Munții Petrindului - Săndulești - Cheile Turzii la Suli Hegi - Dealu Căcădări, cu efectuarea unor analize prin activare cu neutroni și metalografice de obiecte și surse de cupru.

Grupele culturale ale acestei perioade arată noi fenomene etno-culturale a căror definire lasă mult de dorit. Acestea grupe reprezintă fenomene locale, aflate în procese de evoluție sau involuție determinate de cauze interne sau de fenomene de migrație și difuziune.

Problema Coțofeni II - Schneckenberg A, pentru zona de est a Apusenilor, rămâne mai mult o postulare și poate o dorință de a explica și data anumite fenomene mai timpurii. La acest nivel se semnalează în factura ceramicii culturii Coțofeni unele specii de ceramică cenușie, din păcate nestratigrafice.

ate, ce poate fi pusă în legătură cu eventuale influențe sudice.

În această perioadă, Coțofeni IIIa - IIIC, sunt foarte numeroase materiale și complexe (așezări și morminte) în Apuseni și în Bazinul Someșan: la Tureni în mai multe puncte și Cheile Turzii, Gilău, Cluj-Napoca, Cicău.

Coțofeni târziu (IIIC, după P. Roman; IIIC și IV, după N. Vlassa). Acest orizont cronologic a fost sesizat și definit Coțofeni IV de N. Vlassa pe baza săpăturilor din necropolele tumulare din Cheile Aiudului - Dealul Velii.

Noi am accepta pentru acestea termenul de grupul Livezile sau Cheile Aiudului (nu Bedeleu sau Copăceni) deoarece spațiul și vecinătățile sale conțin cele mai multe elemente, materiale, fenomene și cele mai mari săpături. În accepțiunea noastră, preluând observațiile și ideile lui N. Vlassa și M. Takacs, considerăm că avem de a face cu comunități de origine Coțofeni IIIB-IIIC, aflate în proces de involuție, care dăinuiesc, își păstrează ritul și ritualul funerar, suferă diferite influențe și sfârșesc prin a da naștere unor materiale de epoca bronzului, fără a fi elementul director.

În fazele târzii Coțofeni se practică înhumarea în tumuli cu mantaua din piatră. În tumuli sunt îngropați defuncții, întâi în zona centrală iar mai apoi în multi dintre tumuli au loc înmormântări ulterioare, aparținând probabil aceleiași familii. Ritul funerar este înhumăția. Cercetarea unor tumuli și morminte din Muntii Petrindului, din zona Cheilor Turzii și Cheilor Turenilor la Petreștii de Sus - Pă Grădini, Săndulești - Suli Hegy și -Căcădări, au demonstrat existența unui anume ritual funerar, legat de ținerea scheletelor o îndelungată perioadă de timp pe târgi sau instalații de lemn (sesizat la Suli Hegy) sau mari construcții din piatră (la Tumulul Mare de la Tureni).

Ceramica șnurată. În zona de care ne ocupăm apar diferite grupe în care există unele procente de ceramică decorată cu șnurul. În aceeași vreme apar grupe culturale, fenomenele din Cheile Aiudului, în care nu este descoperit, cel puțin deocamdată, decor cu șnurul dar sunt alte materiale și elemente contemporane (tehnici, decor plastic, forme).

Descoperirile cu ceramică decorată cu șnurul din Transilvania, amintite de P. Roman, se înmulțesc cu noi materiale provenind din săpăturile de la: Tureni Poderei (săpături Lazarovici - Maxim), Tureni - Peștera La Cuptor - și terasa mică din fața ei (săpături M. Wietemnerger 1990-1994), Copăceni - La Moară (Săpături M. Rotea).

Despre grupul Copăceni. Termenul a fost lansat de M. Rotea și prezintă un grup cu ceramică neagră, neagră cenușie, cu forme și ornamente comune mai multor grupe: unele elemente sunt specifice orizontului șnurat, altele fenomenelor contemporane sau mai târzii (Coțofeni târziu, Bădeni timpuriu). Acesta încadrează toate fenomenele bronzului timpuriu în grupul Copăceni.

Suprafețe cercetate de el la Copăceni sunt deosebit de importante, săpăturile fiind făcute cu grijă, migală, dar sunt restrânse, numărul de complexe închise este mic, iar materialul arheologic este puțin. Materialele sale nu sunt atotcuprinzătoare fenomenului general. Din punctul de vedere al facturii ceramicii (ardere, amestec, netezire, culoare) elementele de tradiție Coțofeni nu mai există. Apar motive incizate stil Coțofeni, dar pe altă pastă.

Noțiunea de grup Copăceni este încă vagă. Ea cuprinde elemente ce sunt răspândite pe spații vaste. În acest fel aria de răspândire nu poate fi limitată doar la spațiul pe care îl definește autorul. Unele elemente sunt în evoluție altele în involuție. Cele de la Copăceni ni se pare a fi în evoluție.

Sincronismele cu orizonturile cu ceramică șnurată sunt făcute global lipsind deocamdată elemente sigure de datare. În acest sens am aminti o semnalare recentă a colegului H. Cigudean de la Baia (com. Livezile).

Ceramica stiată și cu măturicea. În Transilvania acest orizont a fost definit de K. Horedt și N. Vlassa. Descoperiri mai evoluate au apărut la Bădeni când a fost reluată problema. Recent H. Ciugudean o definește (CIUGUDEAN 1996 II0113). Descoperiri apar la Aruncuta (Pl. V/1), Cluj-Napoca - fosta stradă Băslya (materiale inedite în MNIT). Prin datarea lui Boroneanț materialele de la Gornea-Vodenac au fost datate mai târziu decât o precizăm noi (Lazarovici 1977 pl. LXVII).

Săpăturile lui Valeriu Cavruk din zona Carpaților Fășăriteni, de la Zoltan, aduc noi date și materiale deosebite, descoperirile ținând de orizontul Toszeg A (nivelele Z la P: MOZOLICS 1952, p. 54, 65 pl. XX-XXVI;). Acestea se adaugă unor materiale mai vechi de la Cernat și Peteni (RepCovasna 1997. Roska ErdRep, 39, 6/6; p. 156, 129, fig. 2).

Metalurgia timpurie. Lucrarea prezintă unele rezultate ale analizelor de obiecte, surse și metalografice :

- analizele prin activare cu neutroni realizate în cadrul unor proiecte de colaborare, inițiate de profesorul Călin Bejliu, pentru obiecte și surse, iar pentru surse colaborarea cu Dana Pop, de la Muzeul de Mineralogie din Cluj-Napoca. În cadrul proiectului au fost analizate, prin activare cu neutroni, 32 probe se cupru nativ, provenite din Europa și unele din Asia.

Cupru arsenic și cu stibiu. Din analizele efectuate pe mai multe piese de cupru, semnificativ este analiza unei piese, proba L22, cu loc de descoperire necunoscut, din Transilvania. Piesa este o daltă lată, cu tăișul rotund, lățit (MNIT = P 849; I. 2978). Particularitățile sale sunt: valorile cele mai ridicate ale staniului (2,82%) și ale stibiului (0,2%), valori ridicate ale aurului, argintului (925 PPM), nichel (cea mai mare valoare; 1210 PPM).

Despre tehnologia și analizele unor piese de cupru arsenic și cu stibiu

Toporul L22 a fost realizat prin batere pe o nicovală rotunjită, păstrând o formă concavă, păstrată intenționat. Urmele de batere indică lovirea cu obiecte dure de diferite mărimi. În zona care delimitează tăișul toporul avea imprimate urmele unor cercuri și a unui model specific executantului. Marginile toporului prezintă urmele unor tăieturi ale materialului în exces, indici, suprapuneri, sudări. Asemenea urme se constată la tăiș și la ceafă. Duritatea este de 121 HB, specifică cuprului foarte puternic ecruisat prin deformare la rece, prin ciocănire. Concluzia este că piesa este realizată din cupru nativ, prin batere, dar se folosesc elemente ce dau duritate piesei (As, Sb, Zn, Ag).

În urma unor analize metalografice pe piesă (analiza L15), un topor plat, varianta Coldău, descoperit în localitatea Dragu are procentul ridicat de As (1,68% = 16.800 PPM), fiind practic o piesă de cupru arsenic. Microstructura sa arată prezența în masă de bază a incluziunilor rotunjite de sulfură de cupru. Lipsa oxidului cupros ar indica o prelucrare a piesei prin ciocănire, fără topire. Duritatea piesei este de 68,8 HB. Aceasta presupune o răcire rapidă după turnare sau prin ciocănire și deformare la cald, continuată la rece.

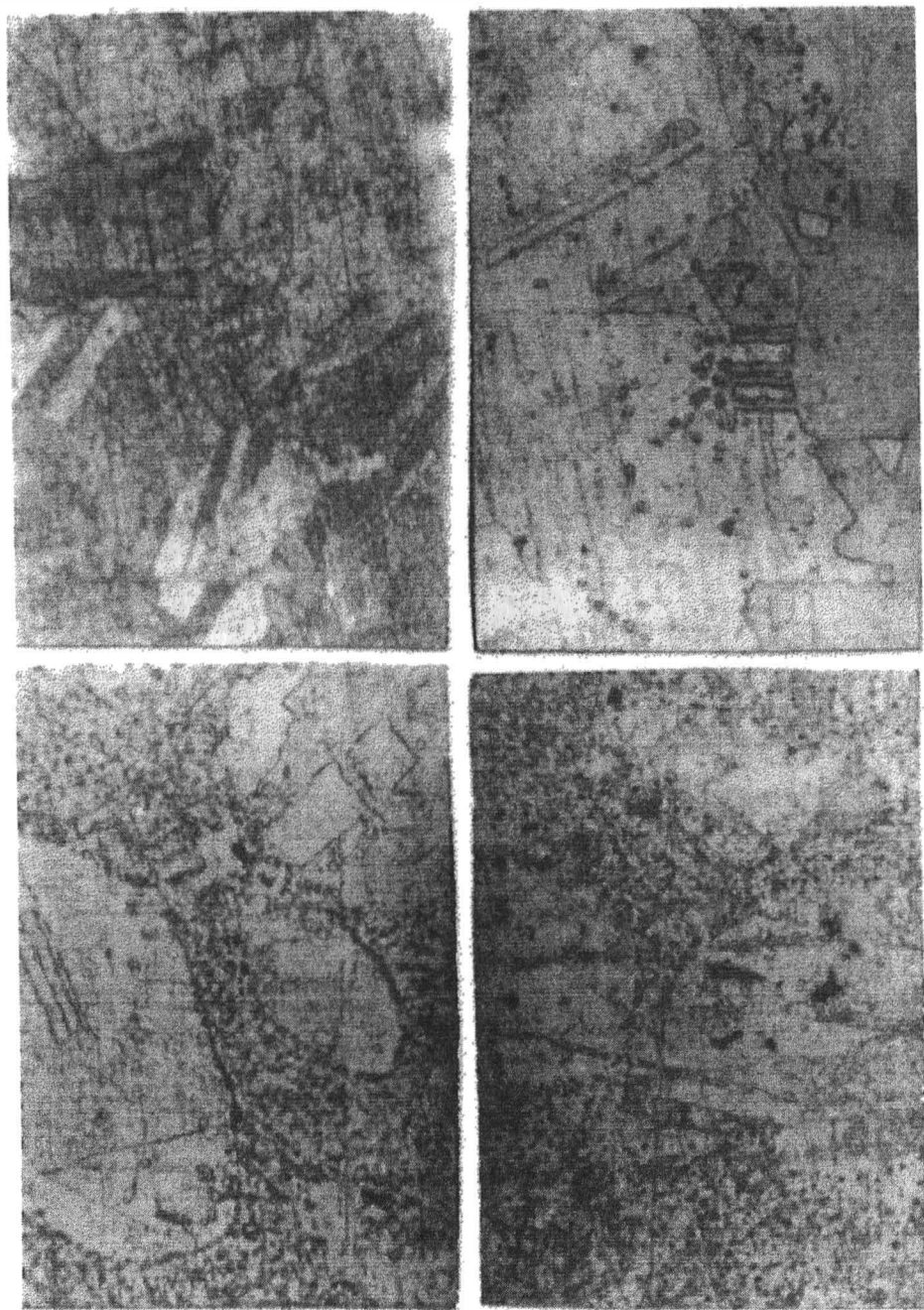
Bronzul arsenic. Toporul plat, (L16, daltă de aramă), de la Hoghiz face parte din tipul topoarelor cu tăișul semilunar. Piesa avea urme de la turnare. Dintre caracteristicile sale reținem valorile mari de arsen (6270 PPM) și mediu mic la argint (378 PPM).

Piesa are în macrostructură urme de sulfură de cupru (Cu₂S probă neatacată cu acid), frecvent asociată cuprului. Duritatea piesei era de 68,8% ea poate rezulta din următoarele procese tehnologice: turnare cu răcire rapidă; deformare la cald urmată de ecruisare sau prin deformare la rece.

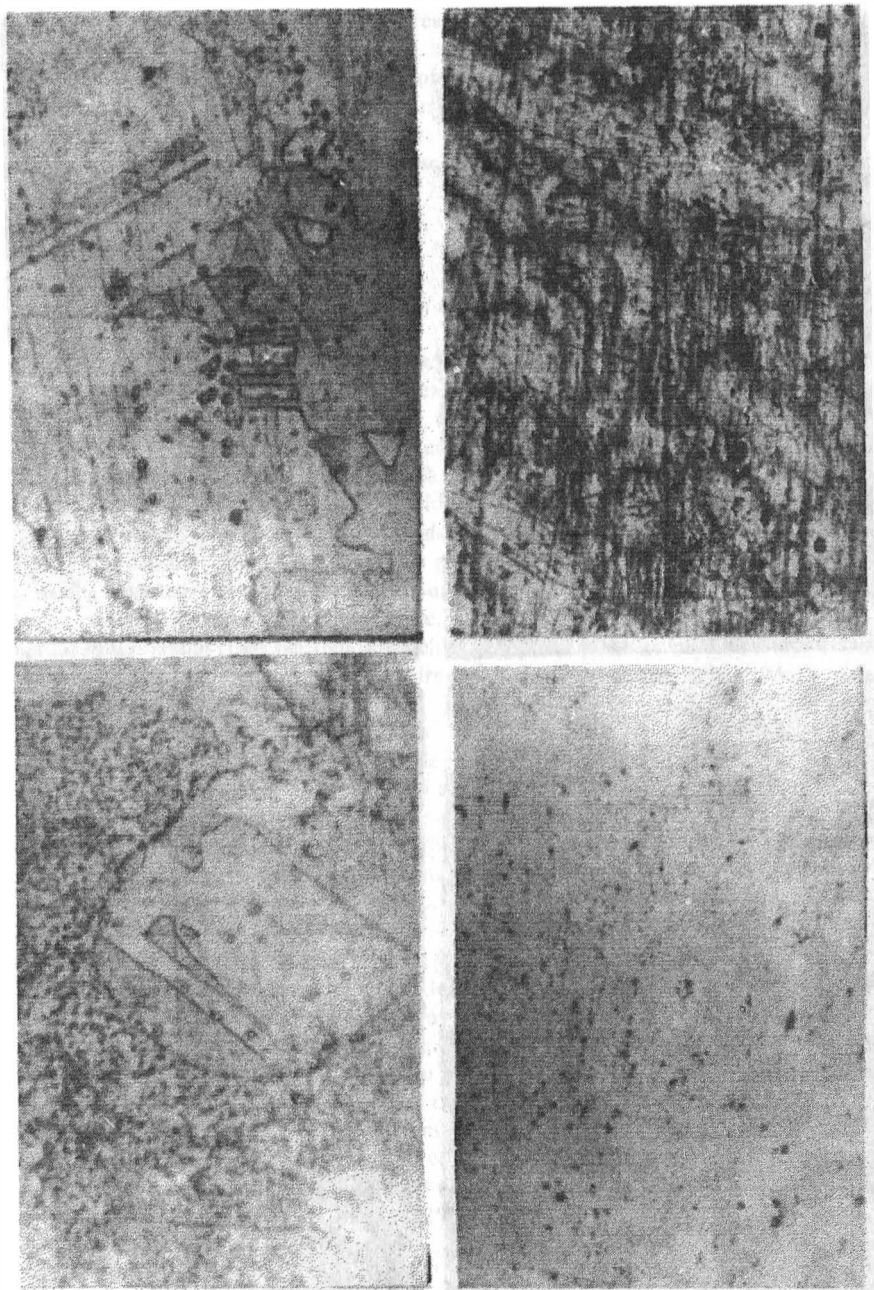
Studiind urmele păstrate pe suprafața piesei rezultă că ea a fost realizată prin turnare. Pe una dintre suprafețe se pot vedea urmele unor șiruri longitudinale, lăsate de uscare rapidă a tiparului petrecută în timpul turnării (de lut sau nisip cu lut) și apariția unor șiroiri.

Târnăcopul-ciocan (L13; P 850), cu loc necunoscut de descoperire, prin particularitățile sale, aparține etapei sau perioadei cuprului arsenic având 1,68% As (16.800 PPM).

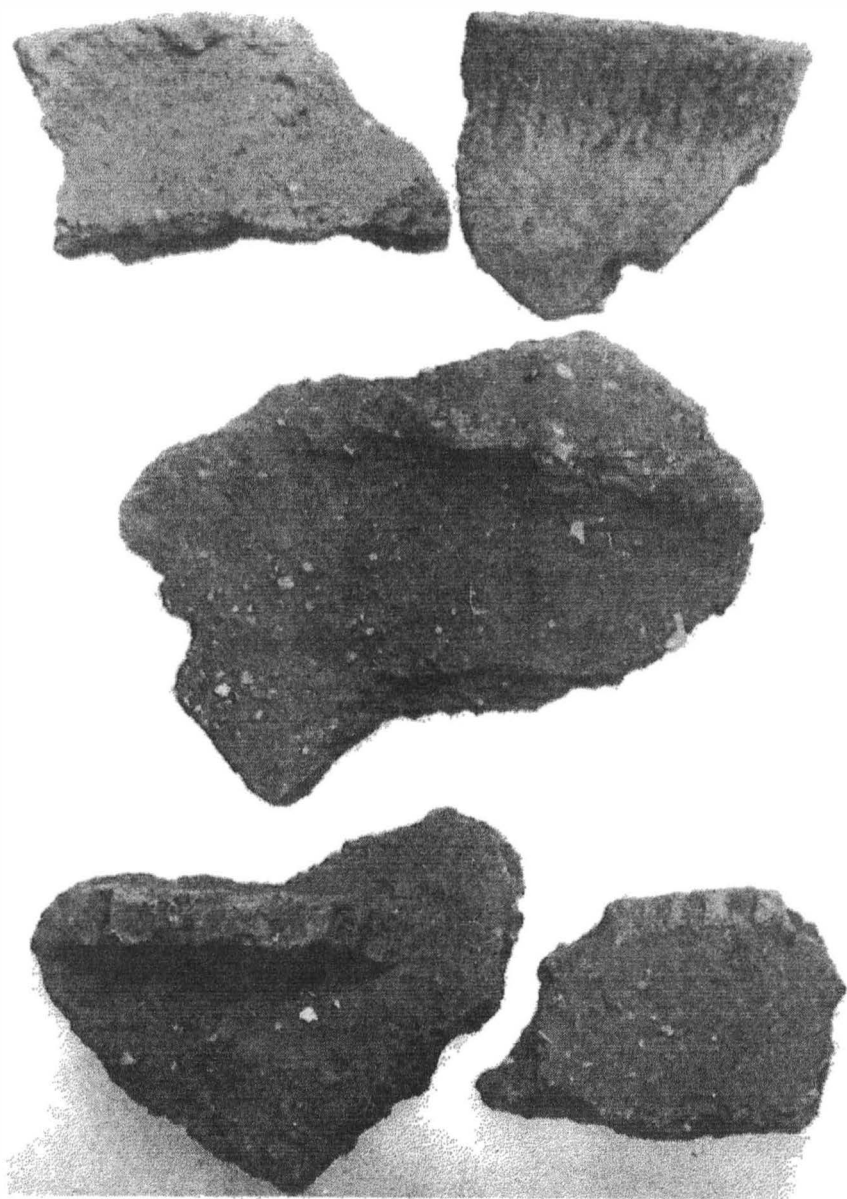
Structura sa este din cristale poliedrice din cupru, cu multe macles, ceea ce înseamnă că piesa în procesul ei tehnologic a fost menținută timp îndelungat la temperaturi înalte (peste 600 °C). În masa de cupru se observă prezența incluziunilor de oxid de cupru sau sulfură de cupru. Duritatea sa este de 56,8 HB, ceea ce arată o duritate medie determinată de tratamente. Pe suprafața și în gura toporului se observă suprapuneri de material și suduri la cald. În unele locuri se mai observă suprafața inițială a cuprului nativ. Finisarea toporului s-a realizat prin frecare cu un corp abraziv (gresie), ceea ce a lăsat urme de frecare cu înălțimea rugozităților de 25 micrometri, rizurile fiind pe direcție longitudinală.

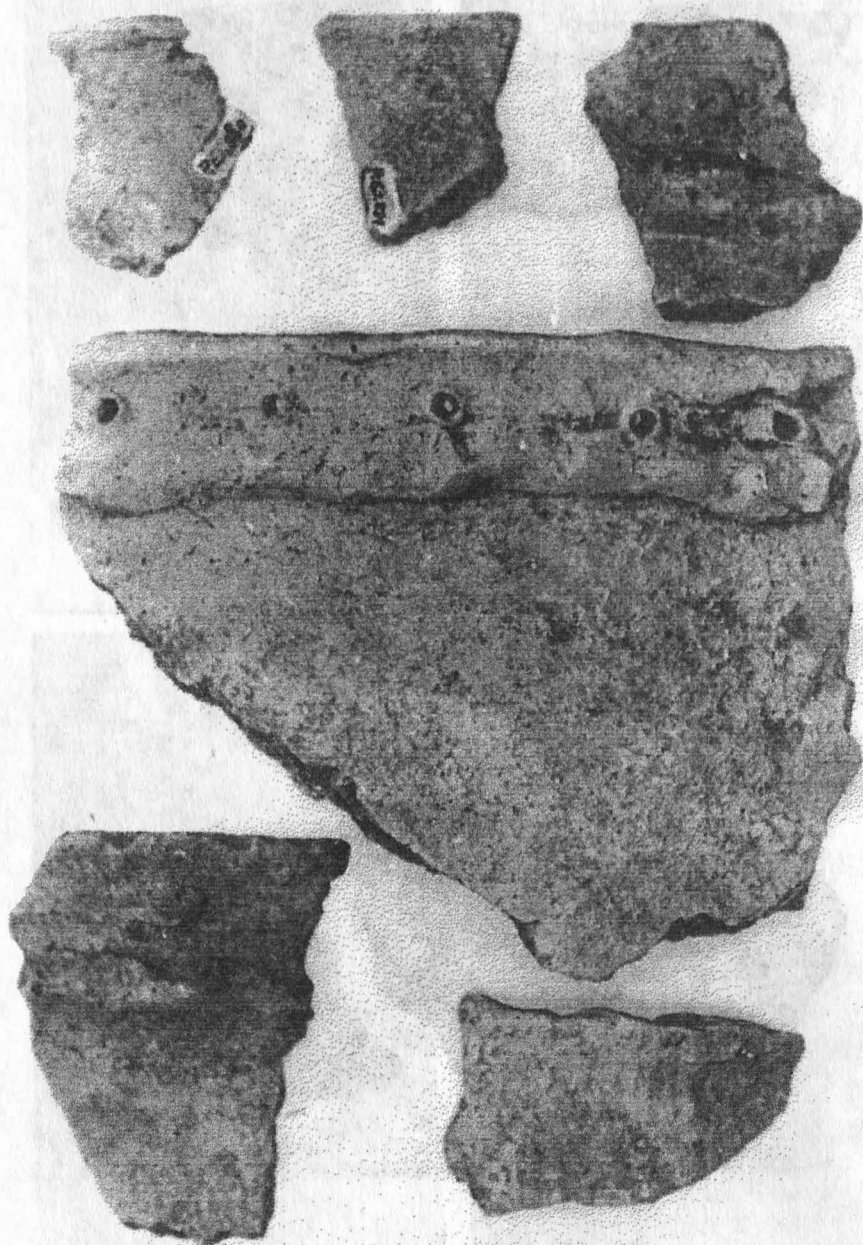
Pl. I. The macroscopic structure of some copper pieces: 1 = sample L12; 2 = sample L7;
3-4 = sample L18.

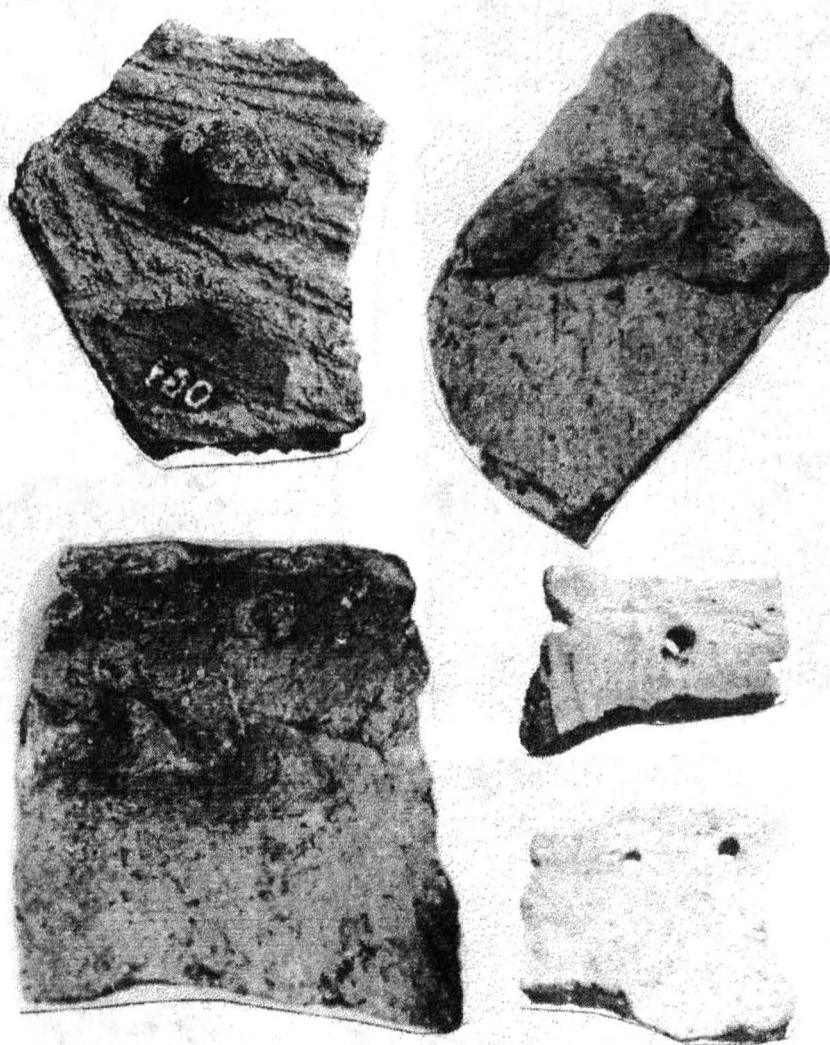
Pl. II. The macroscopic structure of some copper pieces: 1 = sample L12; 2-3 = sample L3; 4 = sample L15.

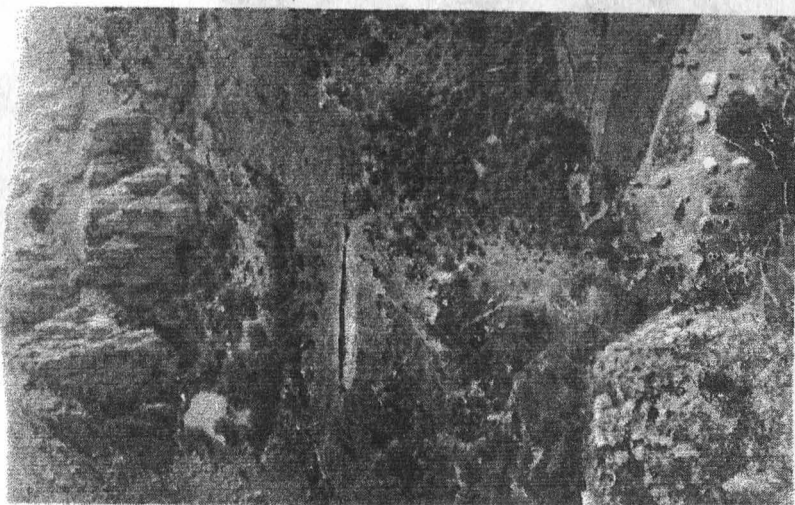
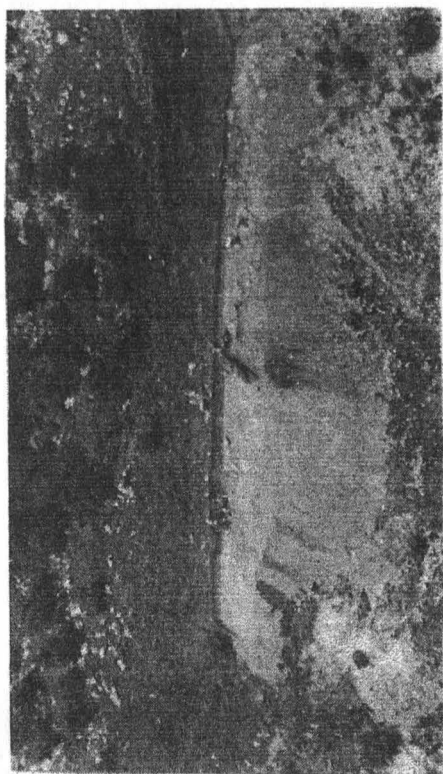
Pl. III. Dăbâca, ceramics from the early bronze age..

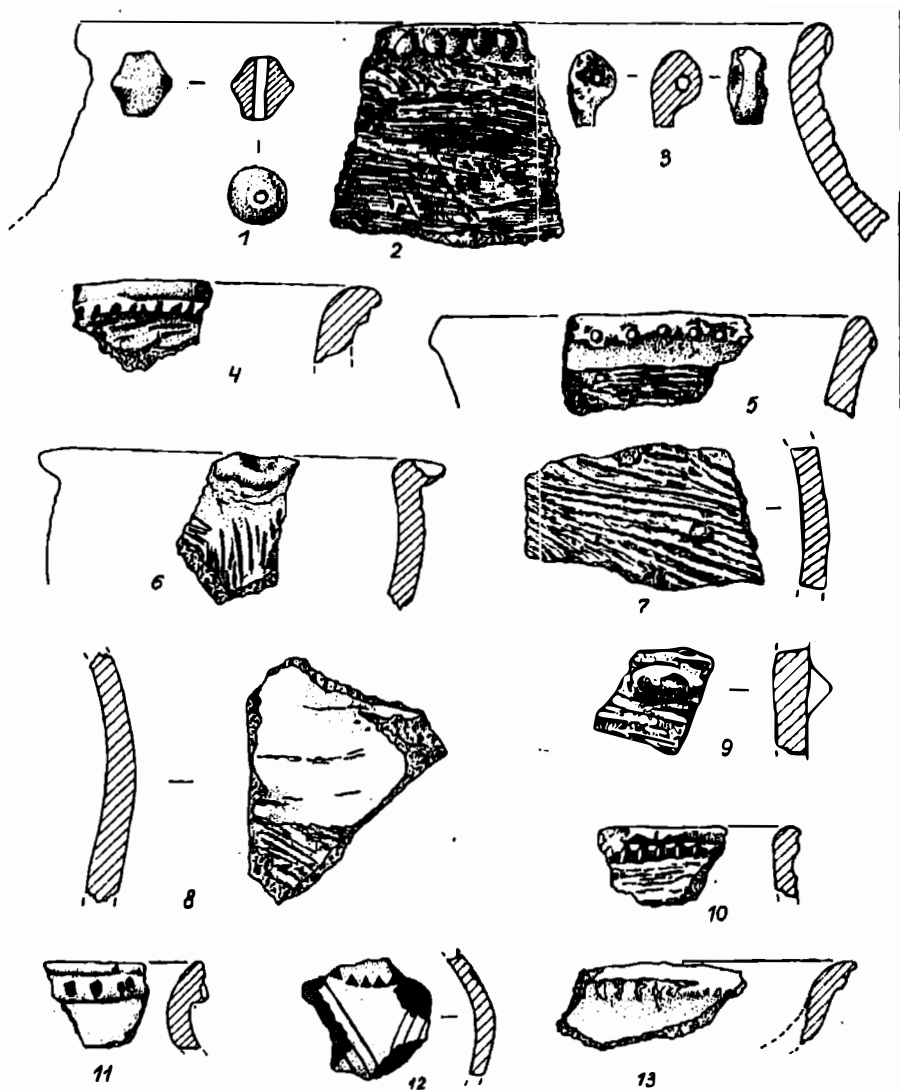
Pl. IV. Dăbâca, Schneckenberg. A ceramics..

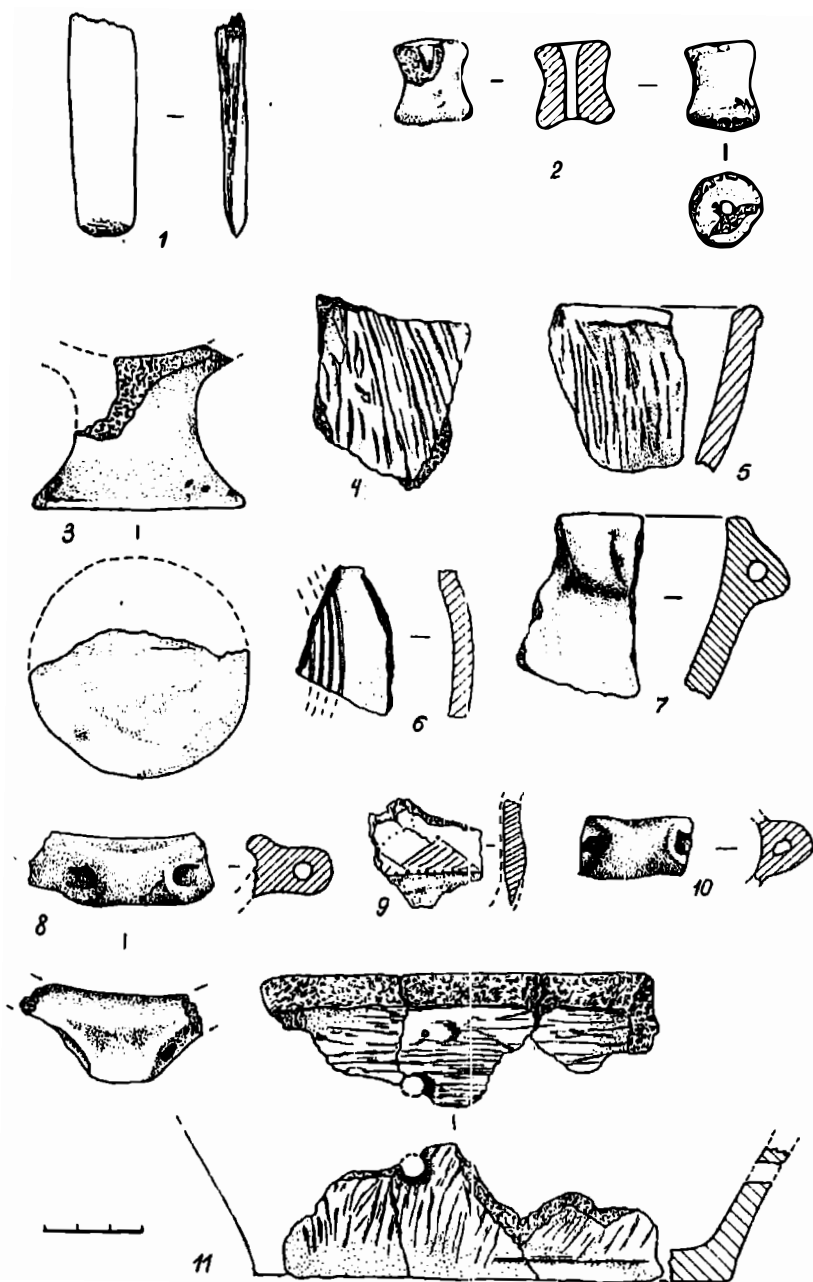
Pl. V. 1) Aruncuta "tree bark" - type decorated ceramics; 2)-3) Dăbâca, Schneckenberg A ceramics; 4)-5) Silagiu, ceramics with elements Glina-Schneckenberg.

Pl. VI. Cheile Turenilor. Terraces with small settlements of the early bronze; 1-2 Tureni - Poderei (diggins Lazarovici - Maxim), 1,3 La cuptor or Poderei 2.

Pl. VII. Zoltan. Striated Pottery (after Valeriu Căvruc).

Pl. VIII. Zoltan. Striated Pottery (after Valeriu Cavruc).

DENUMIREA LOCULUI TYISZK LA AȘEZAREA NEOLITICĂ DE LA ARIUȘD (JUD. COVASNA)

Szekely Zoltan

Așezarea neolitică cu ceramică pictată de la Ariușd, eponimă unei culturi neolitice în sud-estul Transilvaniei se află pe înălțimea "Dealul Tyiszk" la NV de sat. Pe partea sudică a dealului curge pârâul Ariușd. Pe vârful se află stațiunea mărginită din toate părțile de râpi, numai la NS se leagă de platoul din care se ridică. În această parte este o șea tăiată printr-un șanț dublu săpat în epoca neolitică¹. Așezarea a fost semnalată prima dată de Orbán Balázs², iar între anii 1885-1906 au fost făcute sondaje de către Benkő András, Csulak Zsigmond localnici din Ariușd și Julius Teitsch din Brașov. László Ferenc a întreprins săpături sistematice cu mare pricepere între anii 1907-1913 și în anul 1924 și 1925. Săpăturile lui László Ferenc din acești ani au fost subvenționate, la propunerea lui Vasile Pârvan, de Academia Română. Săpăturile lui László Ferenc au avut un interes deosebit și aprecierea în lumea științifică din țară și din străinătate³. László Ferenc a murit în anul 1925 iar săpăturile de la Ariușd au fost întrerupte timp de 40 de ani.

În urma inițiativei profesorului Ioan Nestor, săpăturile de la Ariușd au fost reluate în anul 1968, de către Institutul de Arheologie din București (Ioan Nestor și Eugenia Zaharia); în colaborare cu Muzeele din Sfântu Gheorghe (Szekely Zoltán) și Muzeul R.S.R. (Doina Galbenu). După moartea profesorului Ioan Nestor în anul 1974 Muzeul din Sfântu Gheorghe a continuat săpăturile (Szekely Zoltán plus un colectiv compus din Bartok Botond, Foris Pál și Székely Zsolt), în anii 1977 și 1978 după o întrerupere de doi ani⁴. În anii următori săpăturile au fost continuate până la 1985 în colaborare cu Institutul de Arheologie din București (Eugenia Zaharia). Importanța cercetărilor arheologice ale lui László Ferenc și rezultatele noilor cercetări au fost tratate în cadrul unui simpozion organizat la Sfântu Gheorghe cu ocazia aniversării a 100 de ani de la nașterea lui László Ferenc⁵. În acest interval de timp toți cercetătorii s-au ocupat numai cu probleme științifice privind cultura Ariușd, nimeni în afară de László nu s-a ocupat cu explicarea originii și înțelesul cuvântului Tyiszk, cu care este denumit locul așezării^{6a}.

Locul de așezare este amintit de László Ferenc cu denumirea de "Muntele Tyiszk-Tyiszhegy"⁶, care de fapt nu este un "munte", este un deal din prelungirea unui platou înalt de 558 m denumit "Spatele Tyiszk-ului - Tyiszkmege". Această formă de deal a luat ființă în urma eroziunii pârâului Ariușd dinspre N și SV și a săpării unui șanț dublu dinspre E în timpul neoliticului⁷. La V dealul are tot o latură abruptă, fapt semnalat și de László Ferenc⁸.

În legătură cu denumirea locului Tyiszk, László nefiind lingvist, s-a adresat savantului lingvist maghiar dr. Melich János și László Ferenc publică răspunsul lui Melich în lucrarea sa apărută în anul 1914. Răspunsul lui Melich este următorul: "Dorind să obțin lămurire despre valoarea lingvistică a cuvântului Tyiszk dr. Melich János la cererea mea a fost cordial să comunice părerea sa privind originea și înțelesul cuvântului, că cuvântul Tyiszk după aparență e slav și la prima auzire s-ar putea spune, că acel cuvânt este, care este slavul sztyiszk (scris stisk, compară cu ungureșul "toklasz" cu slavul sztoklasz). Cuvântul slav înseamnă îmbulzeală, strângere și astfel numele locului poate să fie cu înțeles de "strâmtoare". Surprinzător însă că nici în culegerea Documentelor Secuiești nici în Urkundenbuch

scris de Zimmermann și Werner, dar nici în repertoriul lui Lipszky nu este nici numele de Ariușd, nici de Tyiszk. Din această cauză, nu se poate rezolva numele locului. Este posibil să nu fie slav, fiindcă istoricul mai vechi al cuvântului nu se poate dovedi⁹.

După cum se vede, dr. Melich János nu este sigur în rezolvarea originii și înțelesului cuvântului Tyiszk, ba chiar se îndoiește că este de origine slavă. Pentru rezolvarea acestor probleme sunt însă unele date pe care nici istoricii, nici lingviștii nu le-au luat în considerare. Orbán Balázs în opera sa amintește numele locului ca "Tgyis". Iar la Ariușd în însemnările locale din anul 1859 numele locului este scris ca "Gyisz" sau "Gész". Aceste cuvinte provin probabil dintr-un cuvânt de origine germană folosit de sași, "Giesche" (das Giessen) care înseamnă șanț, val, loc cu șanț. În această regiune mai este o denumire de loc de origine germană. La Araci, terenul central al comunei, piața, a fost denumită "Gass" (die Gasse - stradă). Populația română și maghiară la pronunțarea cuvântului Giessen au omis ultimele două sunete, vocala e și consoana n și a rămas Giess, din care s-a format "Tgyisz", nume menționate de Orbán Balázs.

În limba maghiară Tgyisz nu are nici un înțeles și nici nu a trecut în limba vorbită de populația maghiară. Cuvântul Tgyisz însă seamănă foarte mult cu cuvântul românesc "pisc", care pronunțându-se mai mult a devenit Chisc=Tyiszk, care a trecut în folosirea comună a ambelor populații. Nu se poate accepta însă cuvântul Tyiszk după înțeles fiindcă locul nu este un "pisc-vârf", este un mic platou cu laturi abrupte.

Regiunea din valea Oltului, unde se află satul Ariușd cu Dealul Tyiszk, nu a fost aria de răspândire a slavilor, ca aceștia să dea numele unei localități sau unui loc geografic. Satul Ariușd fiind însă situat la marginea Țării Bârsei, regiune unde locuiesc sașii, este posibil ca denumirea locului să fie de origine germană, care prin unele schimbări fonetice a primit forma actuală folosită de populația locală.

NOTE

1. Székely, Zoltan, în *Aluta*, XII-XIII, 1981, p. 40.
2. Orbán, Balázs, *A Székelyföld leírása - Descrierea Țării Secuiești*, III, 1869, p. 27.
3. Ion, Nestor, în *Studii și Comunicări*, Muzeul Sfântu Gheorghe, 1973, p. 21-25.
4. Székely, Zoltán, *Aluta*, XII-XIII, 1981, p. 40.
5. Idem, *Studii și Comunicări*, Muzeul Sfântu Gheorghe, 1973, 2-124, 171-205.
- 5a. Idem, *Aluta* XVII - XVIII (1985-1986), p. 101-114.
6. László, Ferenc, *Asatások sz erösi östelepen* (1907-1912), I. Közlemény, *Dolgozatok-Travaux*, V, 1914, 2, p. 282.
7. Székely, Zoltán, *Aluta*, XII-XIII, 1981, p. 140-141.
8. László, Ferenc, *Dolgozatok-Travaux*, II, 1911, 1, p. 180.
9. László, Ferenc, *Dolgozatok-Travaux*, V. 1914. 2. p. 283, n. 7.

Le problème du toponyme Tyiszk dans l'établissement néolithique d'Ariușd (dép. de Covasna) (Résumé)

Le lieu où se trouve la station néolithique de la culture peinte d'Ariușd est dénommée la Colline Tyiszk. On croyait, que cette dénomination est d'origine slave. Le nom provient de mot "Gissen" de la langue allemande, qui signifie un lieu avec fosse.

AȘEZAREA WIETENBERG DE LA RACOȘ-"PIATRA DETUNATĂ"

Florea Costea

Sub stratul de cultură dacică în așezarea Racoș - "Piatra Detunată" au fost descoperite materiale din epoca bronzului. Materialele aparținând acestei epoci sunt deosebit de numeroase și variate, deși ele aparțin numai la trei categorii: ceramcă, unelte și arme, cele din urmă fiind exclusiv din piatră. Nu s-a descoperit nici un obiect de metal. Aproape toate aparțin bronzului mijlociu și final, cele câteva fragmente Schneckenberg fiind prea puține pentru a se putea susține că avem de-a face cu o locuire, respectiv o așezare de la începutul epocii.

Ponderea vestigiilor se încadrează în cultura WIETENBERG, majoritară fiind ceramica. Luată în ansamblu aceasta se împarte în două categorii calitative, criteriul fiind pasta și tehnica de confecționare, iar uneori și decorul.

O primă categorie o reprezintă vasele din pastă impură, care folosește ca degresant nisipul, uneori cu bobul destul de mare. Din ea sunt modelate străchini, castroane și cești, acestea din urmă cu torți care nu întotdeauna depășesc linia buzei în înălțime. În unele cazuri, pe străchini și castroane, pe umăr sau în apropierea buzei sunt aplicate proeminente - apucători perforate orizontal. Torțile sunt întotdeauna pline și au în secțiuni fie un profil oval, fie unul albiat la partea superioară.

Culoarea vaselor este foarte variată uneori și din cauza arderii secundare: neagră, cenușie, roșie, castanie, gălbui-roșcată, rareori aceeași și la interior și la exterior, miezul fiind de regulă de altă culoare sau nuanță în raport cu suprafețele.

Foarte puține vase din această pastă au angobă și nu sunt nicio dată lustruite. Din ea nu se fac vase polilobate.

Buza vaselor este fie rotunjită, fie retezată în unul sau două planuri, în cazul din urmă ambele planuri fiind decorate. Decorul constă în: băuri orizontale alveolate sau crestate amplasate pe corp sau imediat sub buză, butoni de diferite forme, alveole sau incizii alungite practicate fie în partea superioară corpului fie pe buză. Nici un element de decor nu se întâlnește sub diametrul maxim al vaselor. Lipsește complet spirala incizată sau în relief. Unele vase sunt zgrunțuroase.

A doua categorie o formează vasele din pastă fină în care se folosește ca degresant un nisip foarte fin și mica și, deși au angobă, nu sunt deloc sau sunt puțin lustruite pe una, rareori pe ambele fețe. Din această pastă sunt confecționate străchini, cești simple sau polilobate, altare miniaturale, etc. De subliniat că la cești toată este întotdeauna supraînălțată și are profilul în formă de șa. Profilul vaselor este și el divers: alungit, arcuit sau oblic. Buza este în cele mai multe cazuri rotunjită, deși nu lipsește cea retezată în acest caz înclinată spre interior (mai des) sau în afară. Culoarea vaselor este preponderent neagră sau neagră - cenușie, prezente fiind și alte culori sau nuanțe de culori: roșii, gălbui - cenușii, castanii, etc. Miezul are de obicei culoarea suprafețelor.

Decorul de pe vasele din această categorie este destul de bogat, mai ales dacă luăm în seamă variantele de execuție ale aceluiași element pe mai multe vase.

Spirala, deși nu ocupă un registru anume în tectonica vasului, este realizată atât în relief cât și incizată. În relief ea este fie simplă, fie cu împunsături pe muchie, făcute cu un instrument ascuțit. În profunzimea pastei ea este realizată fie continuu, fie prin împunsături succesive, cu un instrument cu unul sau cu trei vârfuri. Ea nu este niciodată singulară pe vas, ci în combinație cu alte elemente: triunghiuri, romburi, benzi hașurate. În unele cazuri se întâlnește și pe partea interioară a buzei (late) a vaselor. În unele cazuri ea este realizată din benzi de hașuri (pl.12/6, pl.21, poate și pl.10/10). Starea fragmentară a vaselor nu ne permite să afirmăm dacă forma de melc pe care o ia uneori spirala cu un "centru" marcat printr-o apăsare, reprezintă un registru anume în morfologia tectonică (pl.2/2; pl.4/3; pl.17/5; pl.21/3; pl.22/2,8; pl.26/7; pl.27/5; pl.35/1,2).

Numai prin incizie sunt realizate triunghiurile hașurate simplu sau în X (pl.2/2; pl.3/4; pl.10/8; pl.11/7; pl.13/2; pl.13/3,8; pl.14/1,2,3; pl.16/5; pl.20/1,5; pl.26/1; pl.26/6), romburile, ca suprafață hașurată de sine stătătoare sau cadru pentru alt element de decor (pl.2/2, pl.4/2, pl.20/6, pl.21/2, pl.21/1), meandrul (pl.3/7, pl.4/2, pl.7/5, pl.12/4, pl.20/2-4, pl. 2/1, pl.24/3).

Pe multe fragmente există un variat decor practicat singur sau încadrat de două ori mai multe linii incizate: triunghiuri, romburi, hașuri oblice simple sau în X, alveole, împunsături succesive, cercuri cu un instrument care se curăță sau nu după fiecare apăsare, dinți de lup, etc. Subliniem că amintitele cercuri practicate cu instrumentul curățat după fiecare imprimare se întâlnesc în special pe altarele miniaturale. Destul de rari sunt butonii.

Un decor în relief rar întâlnit este cel de pe vasul din pl.4/5. Pasta vasului conține nisip și mică, are angobă neagră ușor lustruită pe ambele fețe și este cenușiu în spătură. Pe umărul vasului este aplicat un decor în formă de pandativ, reprezentând un cap de berbec inversat. Din păcate "pandativul" este parțial exfoliat. Era încadrat de un decor incizat, spre buza vasului, constând din două șiruri de linii simple, scurte, între care se găsește o linie în zig-zag (linie prezentă și la vase dar în alt context ornamental și pe alte categorii de vase pl.7/6).

O notă aparte prezintă și fragmentele nr.8 din planșa 10 și nr.2 din planșa 28. Deși pe ambele este prezentă decorația specifică Wietenberg, realizată prin incizie, în paralel se practică și excizia, rezultând o mixtură motivistică și tehnică Wietenberg - Suciu de Sus II. Cele două fragmente, care sigur reprezintă două vase, pot să reprezinte o sugestie pentru contemporaneitate și, implicit, relațiile dintre cultura Wietenberg și cultura Suciu de Sus. Destul de numeroase sunt și vasele fără angobă lustruită uneori zgrunțuroase, pe care se găsește decorul canelat (pl.7/6, pl.24/1, pl.26/3, etc).

Un loc aparte în cadrul ceramicii lucrate din această pastă îl ocupă piesele care îndeobște sunt considerate "vase dreptunghiulare puțin înalte". În ceea ce ne privește ne îndoiim că vreunul din acestea sunt vase, cu atât mai puțin vase uzuale. Este vorba de exemplarele din planșele 3/1, 4/2, 16/5, 17/6, 18/5, 20/8, 24/4, 33/1-2. Ele nu pot fi vase uzuale din simplu motiv că dimensiunile, în primul rând înălțimea este întotdeauna sub 2 cm, excluzând posibilitatea folosirii lor ca recipiente, în special pentru lichide. În al doilea rând, decorul de pe exemplarele din pl.3 /1,2; cu deosebire cel de pe exemplarul 2 din pl.4, mi se pare că reprezintă mai degrabă o sinteză miniaturală fie a unui templu megaron de tipul celui de la Sălacea-Bihor, fie, mai degrabă, a unuia din altarele fixe adăpostite în astfel de construcții. Nu excludem ca în această sinteză să fie însumate simbolic ambele monumente (construcția și altarul imobil), inciziile circulare din unul sau două șiruri - aliniamente putând să reprezinte construcția-megaron, în timp ce decorația interioară ar putea fi o sugestie a "mobilierului" din incintă. Una dintre piese (pl.18/5) are o perforație la partea superioară ceea ce sugerează posibilitatea suspendării ei (ea face parte din ceramica foarte fină, lustruită).

Fragmentele descoperite la Racoș pe Piatra Detunată nu pot proveni nici de la care

miniaturale deoarece nu au nici una din caracteristicile acestora: dimensiuni, perforații pentru "osia" roților, etc.

În consecință, credem că aceste așa - zise "vase dreptunghiulare" nu pot fi decât altare portabile, cu un loc și un rol anume în interiorul locuinței. Ele puteau fi depuse sau suspendate într-un loc considerat sacru.

Existau și vetre de cult, singur în afara locuinței, într-o încăpere specială, așa cum demonstrează fragmentele din pastă roșie, grosieră, găsite în aceeași ambianță.

Tot din pastă fină, fără angobă lustruită, sunt confecționate cele 8 "capete de baston", roșii, cenușii sau negre (dintre care unul în pl.31/1-5 și în pl.32/1-5). Doar unul este decorat cu alveole pe diametrul maxim în grupe de câte trei sau patru (pl.32/1).

Celor de mai sus le pot fi adăugate o buclă (pl.26/5) și o roată de car miniatural (pl.32/6).

O categorie distinctă în repertoriul ceramic o reprezintă vasele din pastă foarte fină și întotdeauna cu o angobă lustruită, aplicată pe ambele fețe. Predominantă este culoarea neagră sau cenușie - neagră, mai puține fiind vasele roșii sau gălbui-roșiatice. Sunt cazurile în care fiecărei fețe îi corespunde o altă culoare.

În registrul tipologic al acestei categorii, cele mai numeroase sunt străchinile, cu buza polilobată sau fără lobi, ceștile mari, străchinile cu buza invazată, ceștile cu toartă supraînălțată ori pornind de sub buză, castroanele.

Majoritatea vaselor au un umăr foarte bine marcat, cu sau fără decor, în funcție de care se compartimentează ornamentația. Decorul cunăște, în general, mai puține componente, cu mențiunea că în cazul fiecăruia există o mai mare rigoare de execuție.

Banda hașurată în X se întâlnește fie pe muchia buzei (pl.2/3; pl.2/8; pl.12/4,7; pl.13/1,2; pl.14/3; pl.16/1,9; pl.18/2; pl.22/5; pl.23/4; etc.) fie, în cele mai dese cazuri, în diferite porțiuni ale vasului. Pe numeroase fragmente, ceea ce face inutilă o trimitere la ilustrație, se găsesc alveole sau incizii circulare sau alungite, încadrate sau nu de linii, amplasarea lor fiind pe corpul sau pe buza vasului. Pe unele vase există și butoni cilindrici, plăți.

Foarte des întâlnit este decorul canelat, direcția canelurii nefiind niciodată verticală. În majoritatea cazurilor canelurile (oblice sau ușor unduite) pornesc de la umăr în jos (pl.2/3; pl.4/7; pl.9/2,5; pl.18/4; pl.27/7, etc). Există și cazuri, mai puține, când canelurile pornesc de la buză sau imediat de sub buză (pl.2/2,4; pl.27/1). Motivul există cu cel similar de pe vasele din pastă semifină și se întâlnește atât pe câni cât și pe străchini (pl.17/7).

Din pastă cu angobă pe ambele fețe, lustruită, este confecționat și un altar găsit fragmentar, care putea să aibă protome în colțuri (pl.18/5).

Decorul canelat abia amintit, întâlnit pe numeroase vase, precum și prezența aici a unor fragmente Noua decorate cu brâu simplu sau alveolat însoțit de butoni (pl.3/5-6; pl.5/1,5; pl.7/1-2; pl.9/3-4; pl.14/4; pl.26/1;etc) pot constitui și în cazul descoperirii de la Racoș - "Piatra Detunată" un subiect de discuție nu numai asupra interferenței etnice și culturale Wietenberg - Noua, ci, mai cu seamă, asupra genezei ceramicii canelate de la începutul epocii fierului din specia canelată a olăriei Wietenberg (printre alte componente). Din păcate, în stațiunea acum în discuție nu poate fi vorba de o stratigrafie clară, care să se preteze la interpretări în acest sens, materialele bronz mijlociu și final fiind găsite în amestec cu altele ulterioare.

Dintre uneltele de piatră semnalăm un Krummesser întreg (pl.29/11) și altele fragmentare (pl.11/9; pl.30/1), ca și prezența în secțiuni a mai multor râșnițe fragmentare de tip vulcanic sau din piatră, dar care pot aparține și altor epoci. Totodată subliniem continuarea funcționării în așezare a unor ateliere ce prelucrau piatra, așa cum demonstrează numeroasele miezuri și așchii rezultate în urma prelucrării, alături de percutoare (pl.14/5; pl.23/6; pl.25/4; pl.29/9; pl.30/3,5; pl.31/3). Poate că tot local este confecționat și sceptorul (?) din pia-

tră neagră din pl.30/2.

În categoria armelor poate fi inclus sigur un vârf de săgeată zimțat (pl.29/4) și, cu probabilitate, câteva "proiectile de praștie" (pl.29/1-3).

Restul uneltelor de lut ars (prășnele, pl. 32/7-10) sau ascuțitori de piatră (pl.29/5-8; pl.31/2; ca și altele neilustrate) pot aparține oricărei epoci. Locuințele și dependențele acestora nu puteau fi decât construcții supraterane și aceasta din două motive: primul este acela că roca nativă pe "Piatra Detunată" nu permite în nici un caz adâncirea, al doilea - cantitatea apreciabilă de lipitură de perete întâlnită peste tot în secțiuni.

Deranjarea stratului de cultură din epoca bronzului, în perioadele ce au urmat a făcut ca vestigiile acestui timp să fie aflate aproape exclusiv în poziție secundară cu o concentrare maximă în componența și în apropierea valului dinspre S, pe care ne ferim a-l data în această vreme.

Pe baza analogiilor ceramice, în special pe motivistica decorului, credem că locuirea Wietenberg de la "Racoș - Piatra Detunată" se încadrează în fazele cronologice II și III stabilite de Nicolae Chidioșan pe baza cercetărilor de la Derșida.

În majoritate, vestigiile aparțin ariei Sighișoara-Carpați, cu numeroase analogii în sud-estul Transilvaniei (ex.Rotbav).

Nu este exclus ca localnicii să fi conviețuit o vreme cu purtătorii culturii Noua.

THE WIETENBERG SETTLEMENT FROM RACOȘ "PIATRA DETUNATĂ" (Abstract)

Under the dacian culture layer, at Racoș - "Piatra Detunată" materials from Bronze Age were discovered: ceramics, tools, arms, the latest being made exclusively from stone. The majority of artefacts belong to the Middle and Late Bronze Age, the few fragments of Schneckenberg type ceramics are not enough to sustain that we are in front of a settlement of the Early Bronze Age.

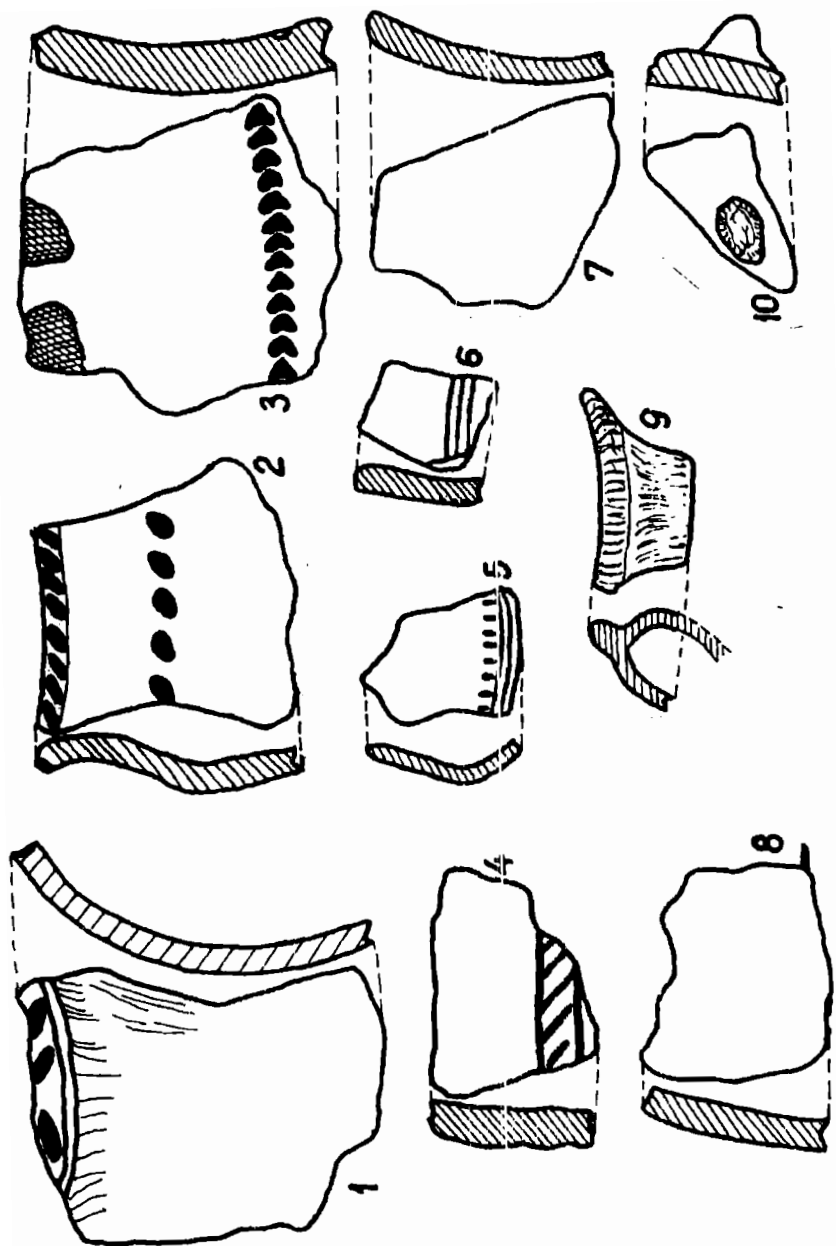
The prevalent part of materials belong to the Wietenberg culture. Because of the disturbance of the layer during the further periods, the traces of the time are nearly exclusively in secondary position.

A special interest presents the ceramic fragments (Fig. 10/8 and 28/2) representing a mixture of Wietenberg-Suciu de Sus II ornamental motives and technique.

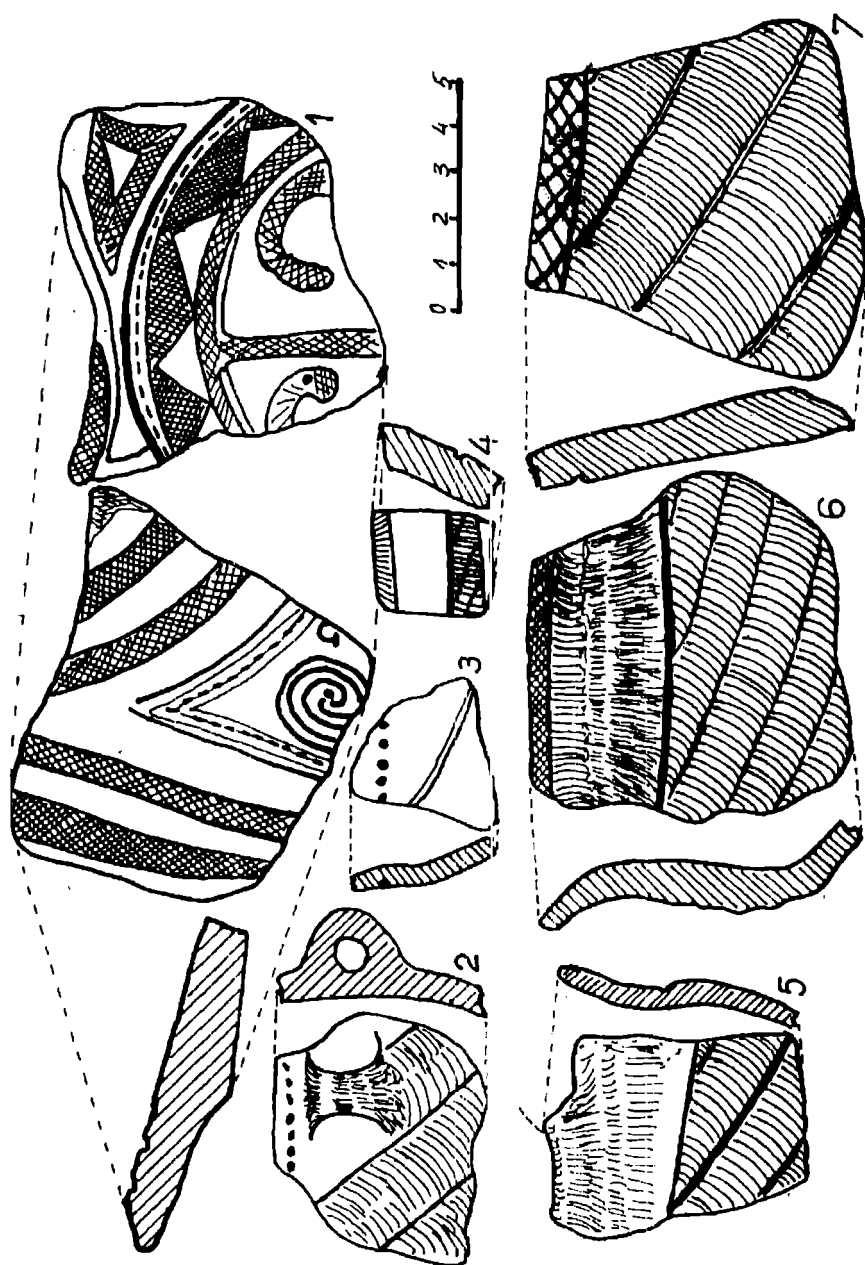
Related to the ceramic analogy, especially to ornaments, the settlement Wietenberg of Racoș "Piatra Detunată" can be framed in 2-nd and 3-rd chronological phases, established by Nicolae Chidioșan at Derșida.

Most of the artefacts belong to "Sighișoara-Carpați" area, with some analogies in the SE of Transylvania (Rotbav etc.)

It is possible that the bearers of Wietenberg culture cohabited for a while with the Noua culture bearers.

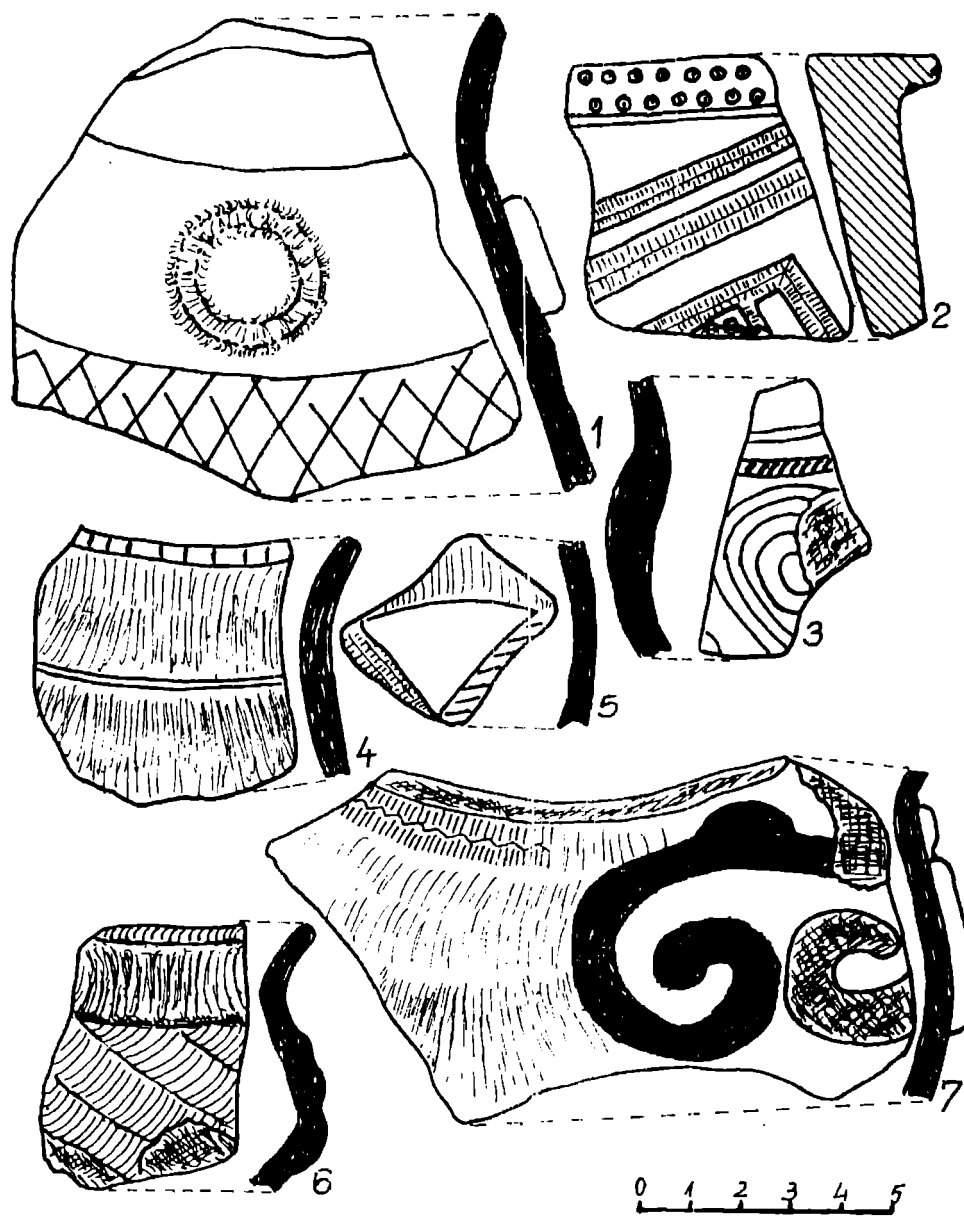
Pl. I. Ceramică.

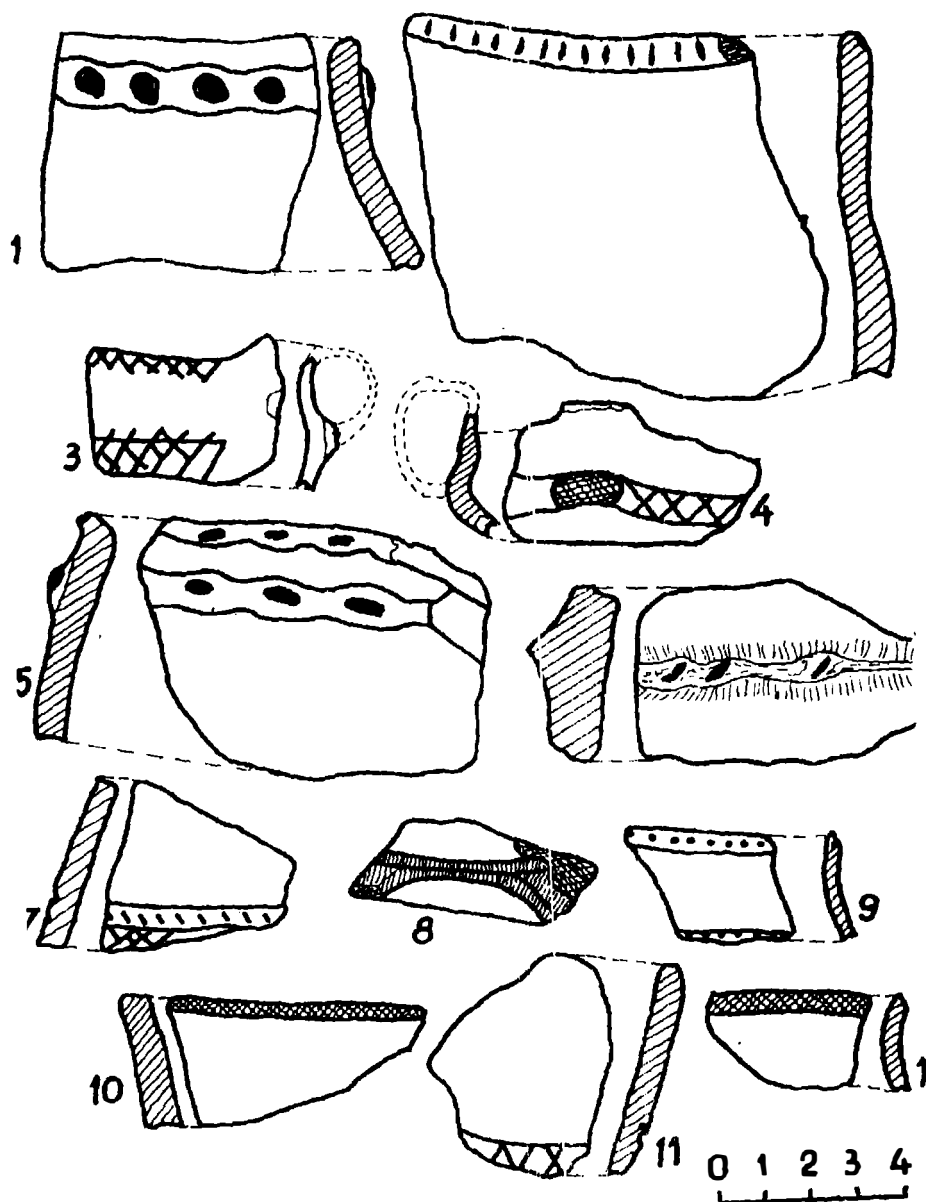
Pl. 2. Ceramică.

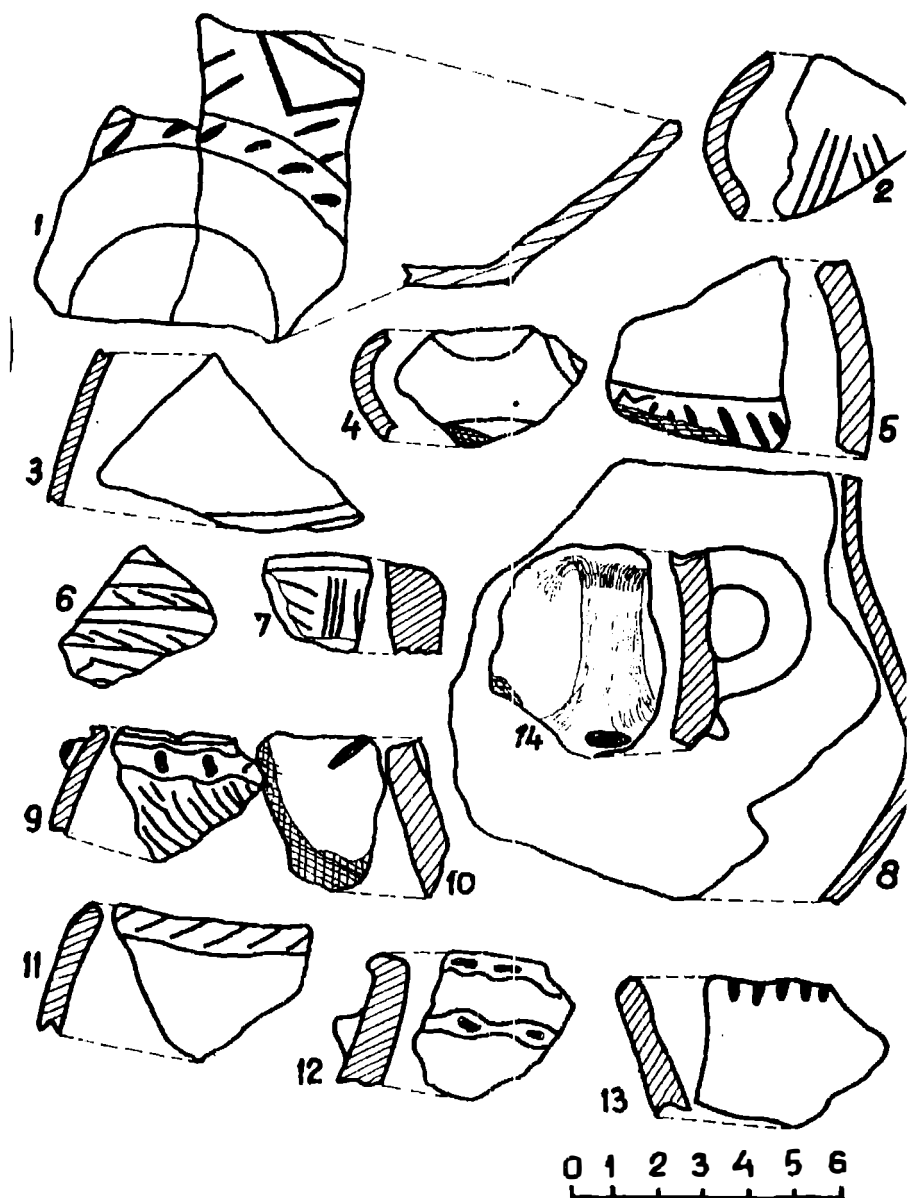
Pl. 3. Ceramică.

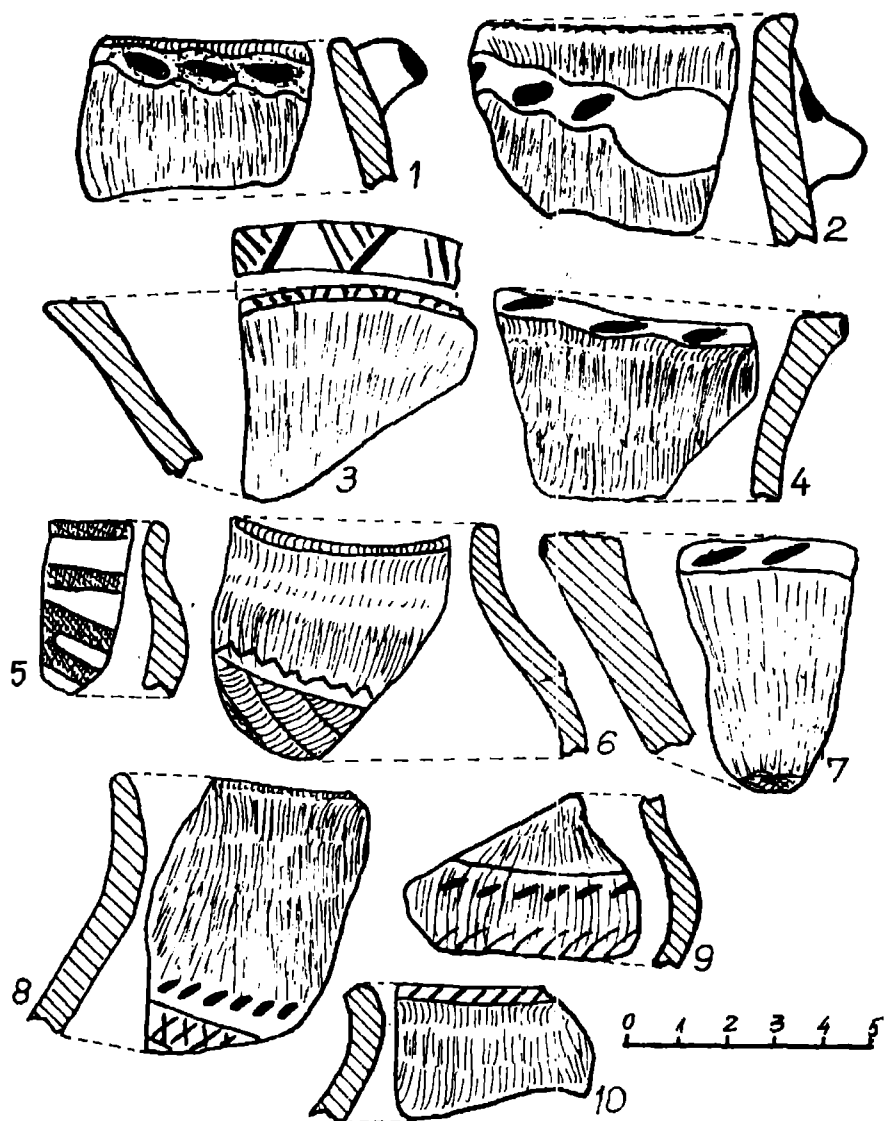
Pl. 4. Ceramică (nr. 2 - fragment de altar miniatural).

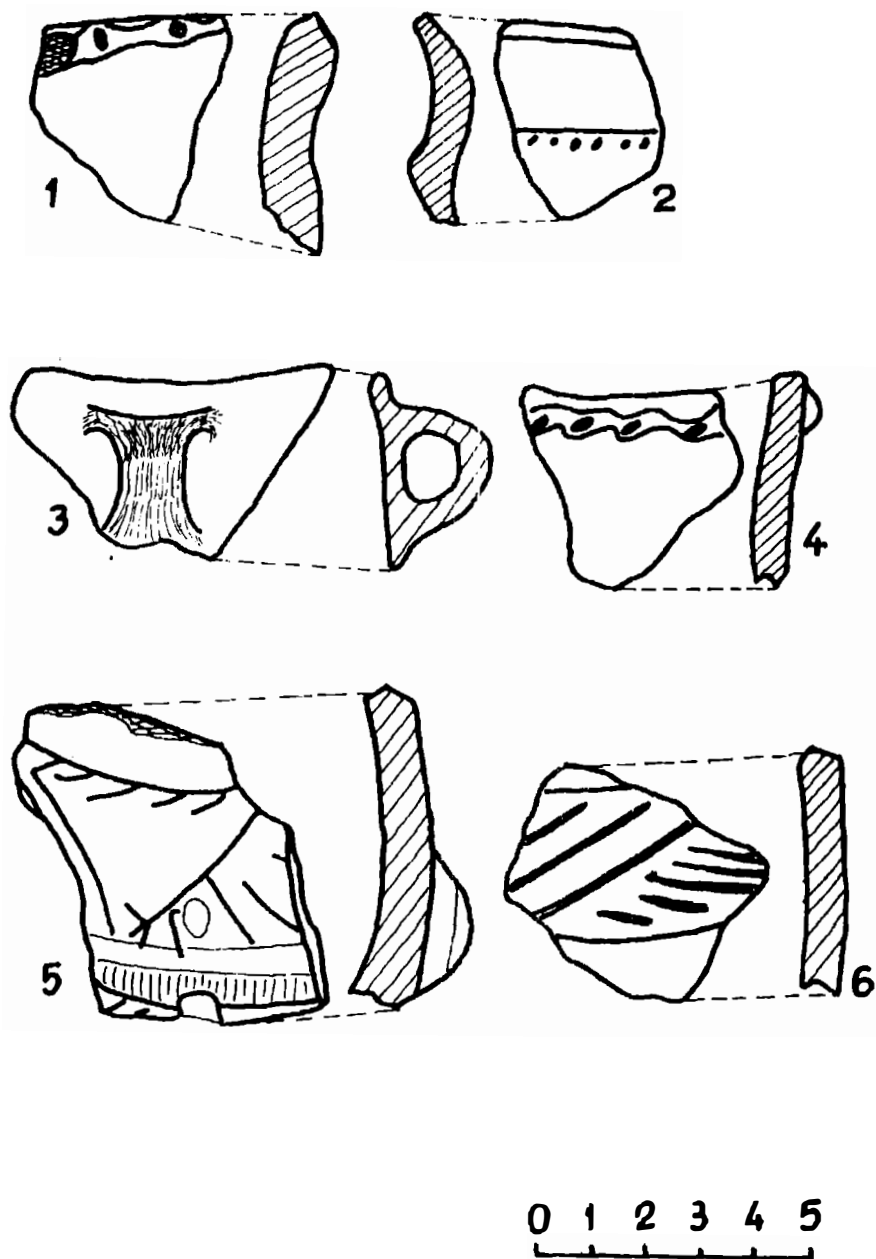
Pl. 5. Ceramică

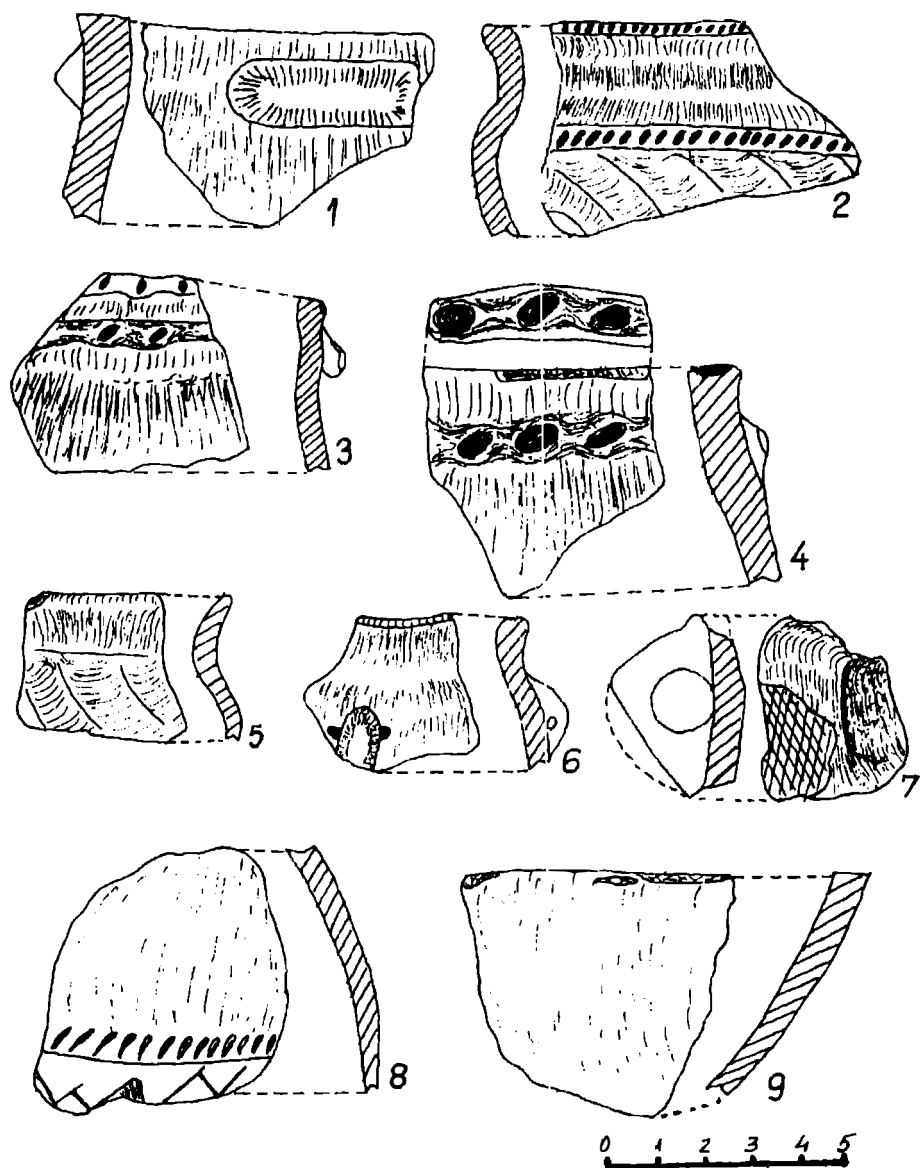
Pl. 6. Ceramică.

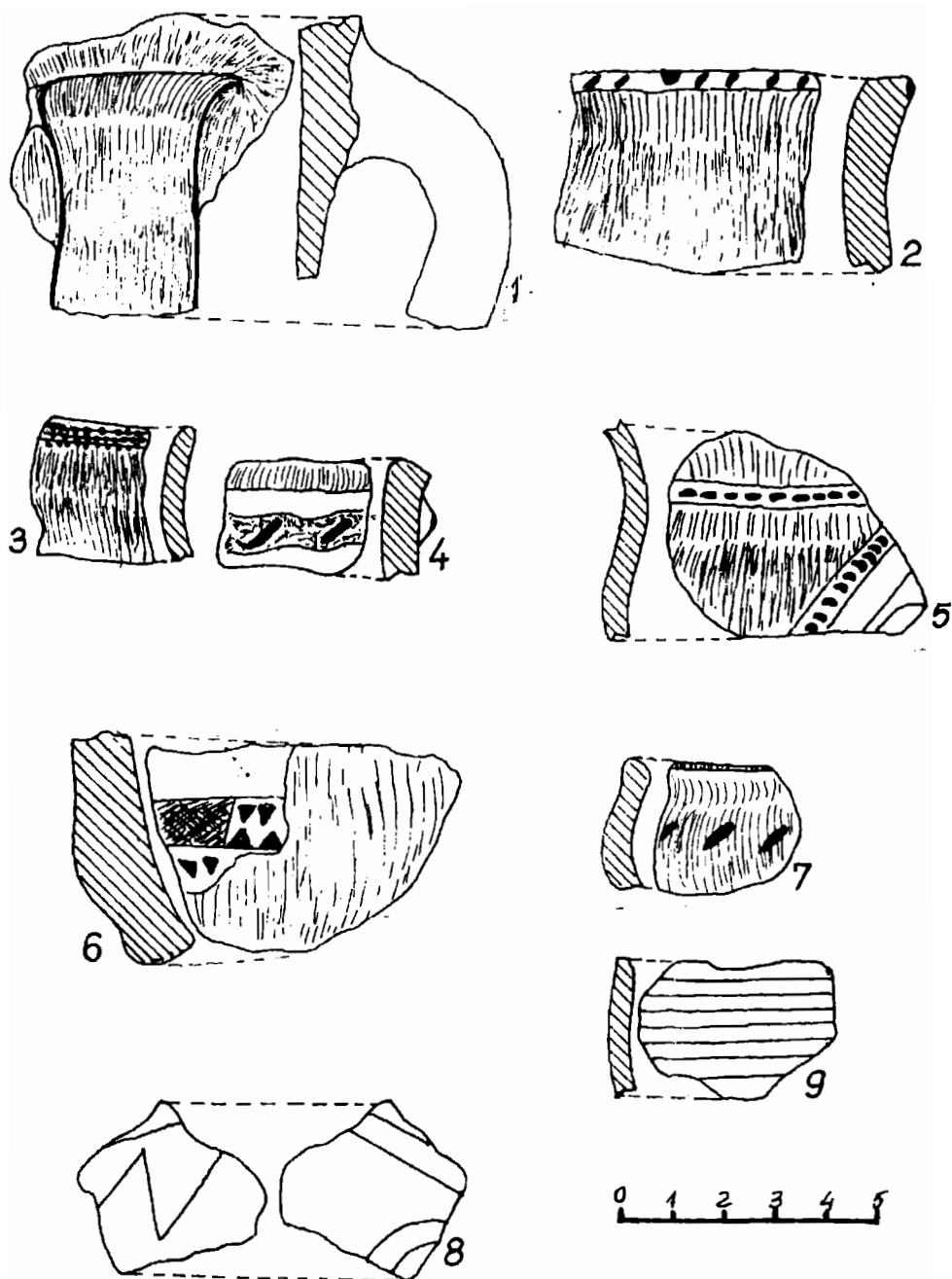
Pl. 7. Ceramică (nr. 1-2 - Noua).

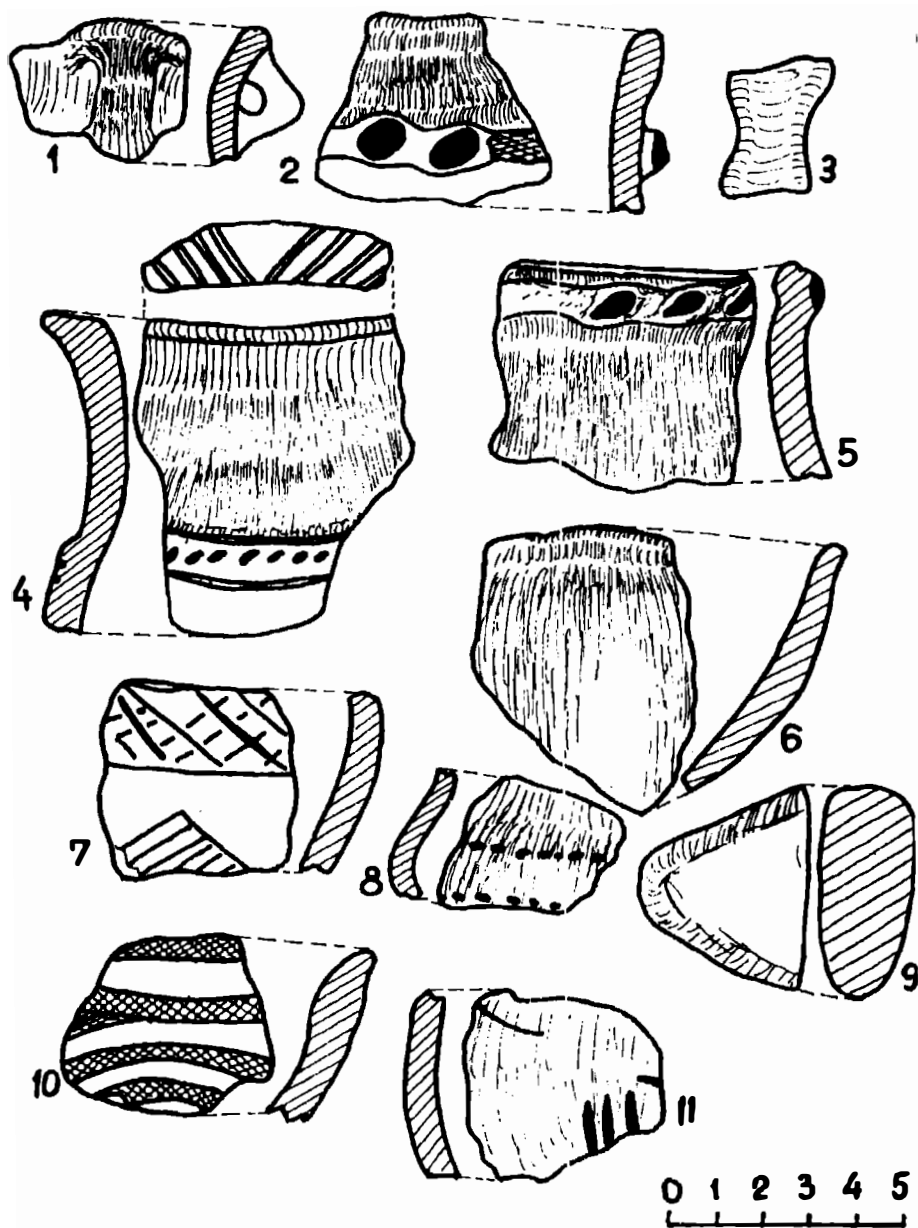
Pl. 8. Ceran ieă.

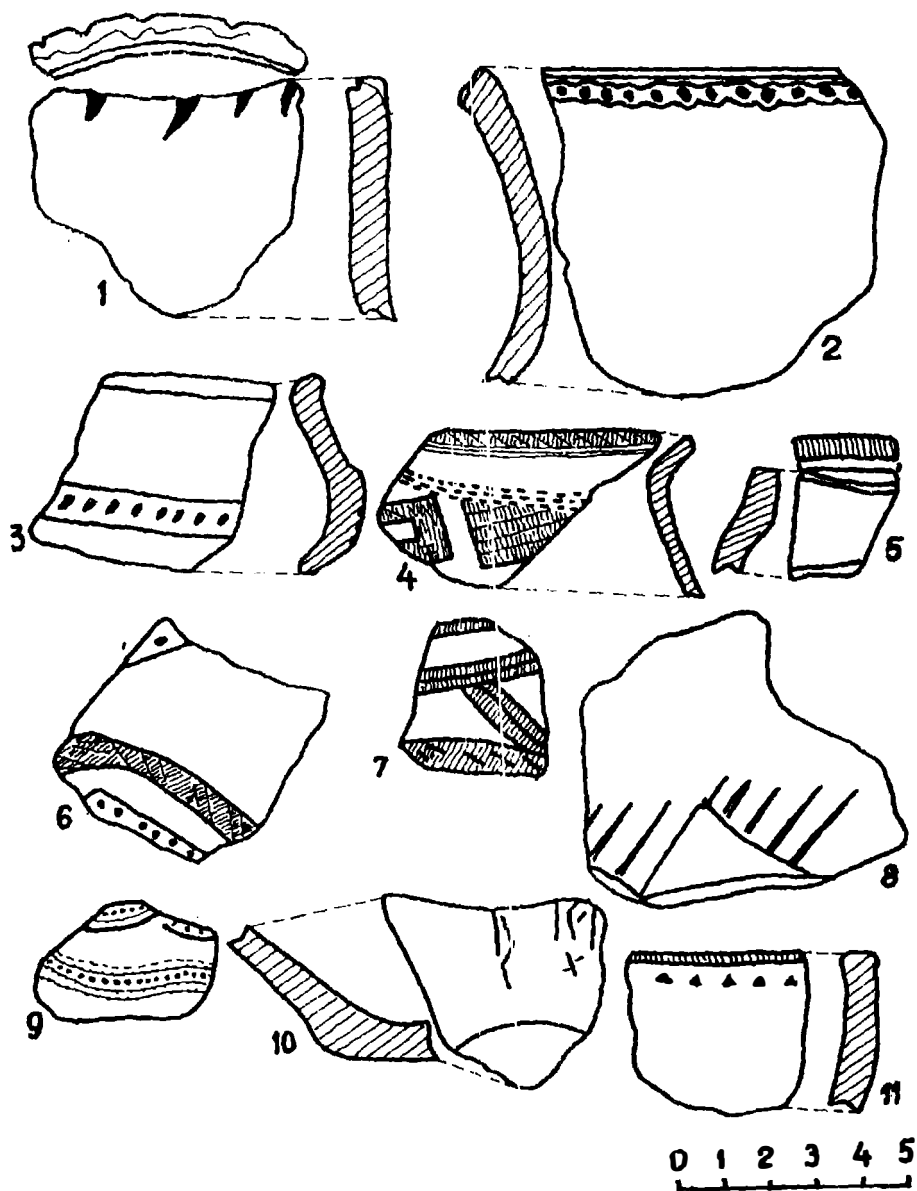
Pl. 9. Ceramică.

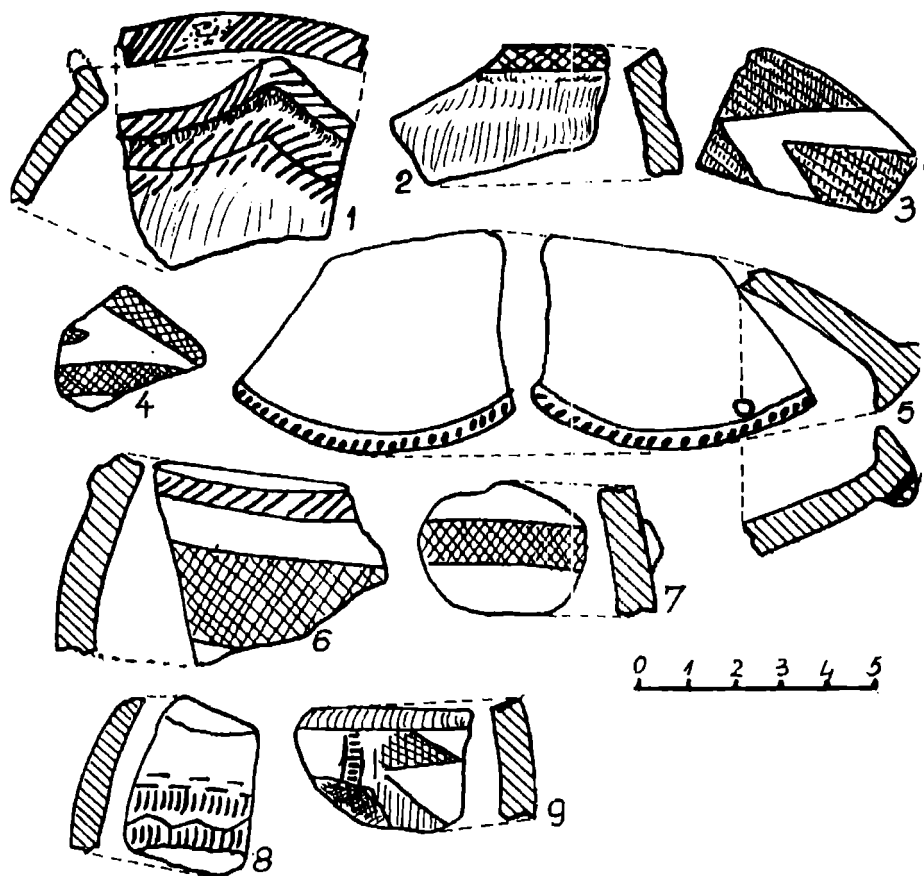
Pl. 10. Ceramică.

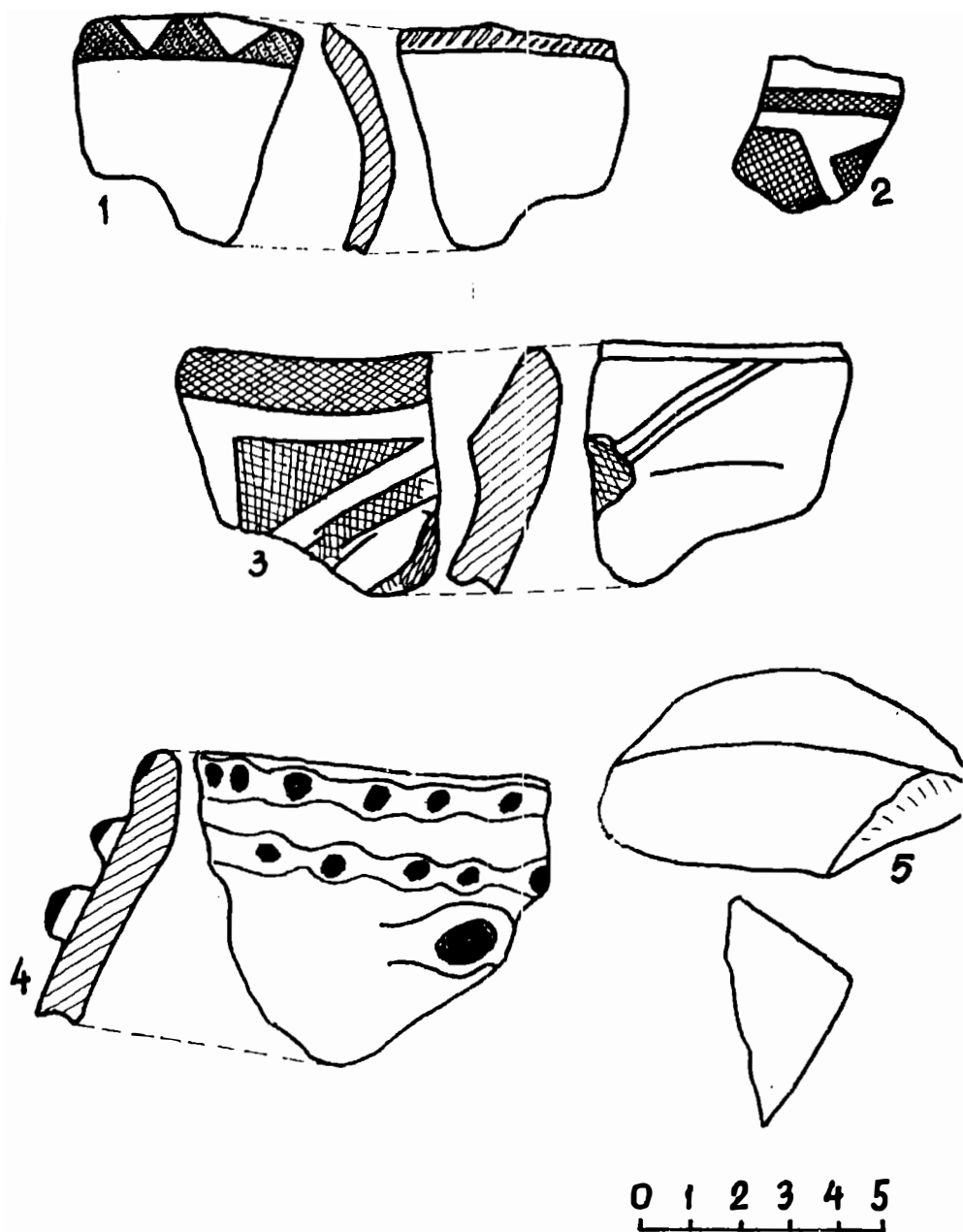
Pl. 11. Ceramică (1-8, 10-11; nr. 8 - așușitoare de piatră).

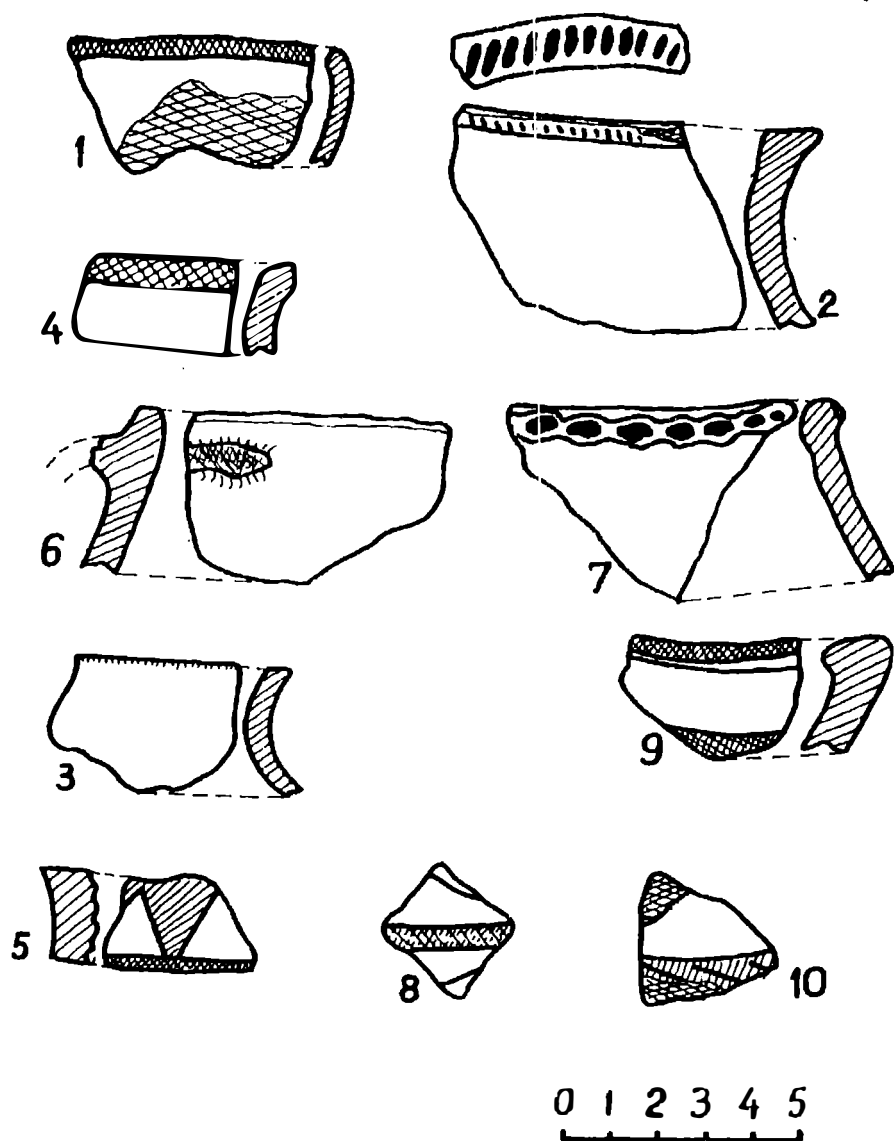
Pl. 12. Ceramică.

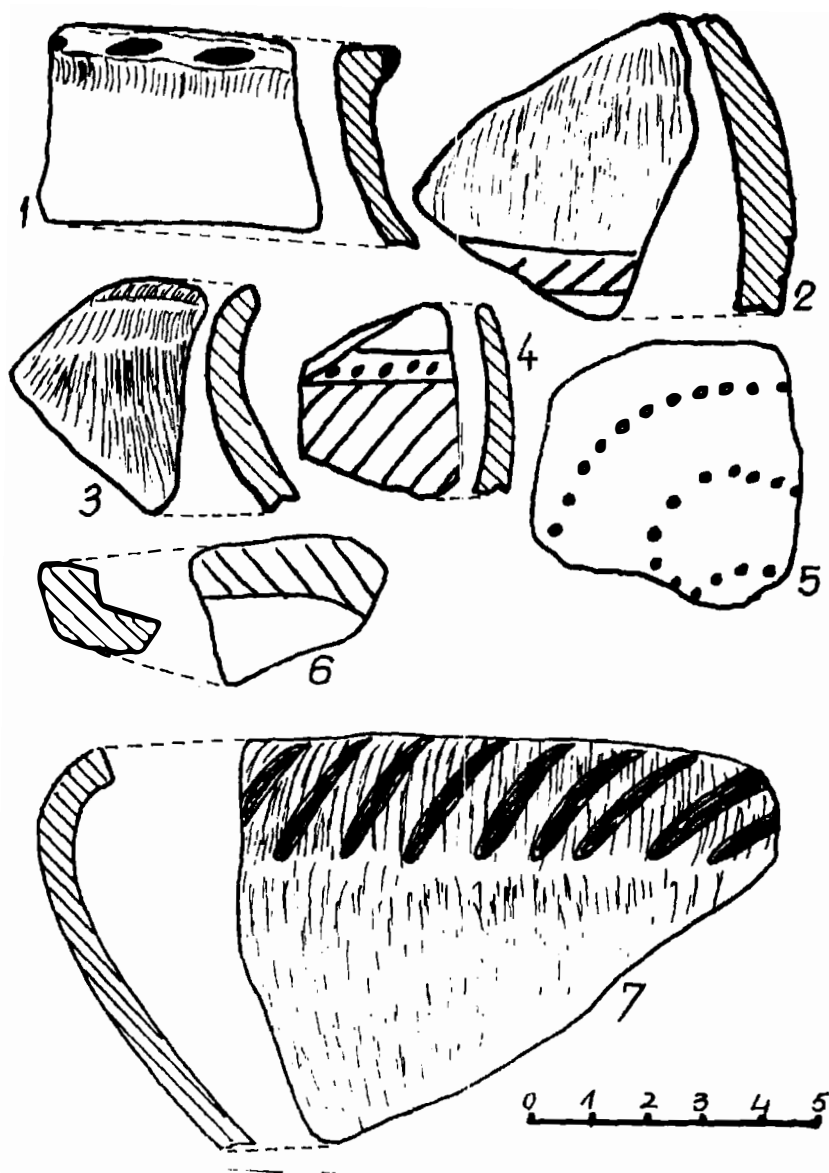
Pl. 13. Ceramică.

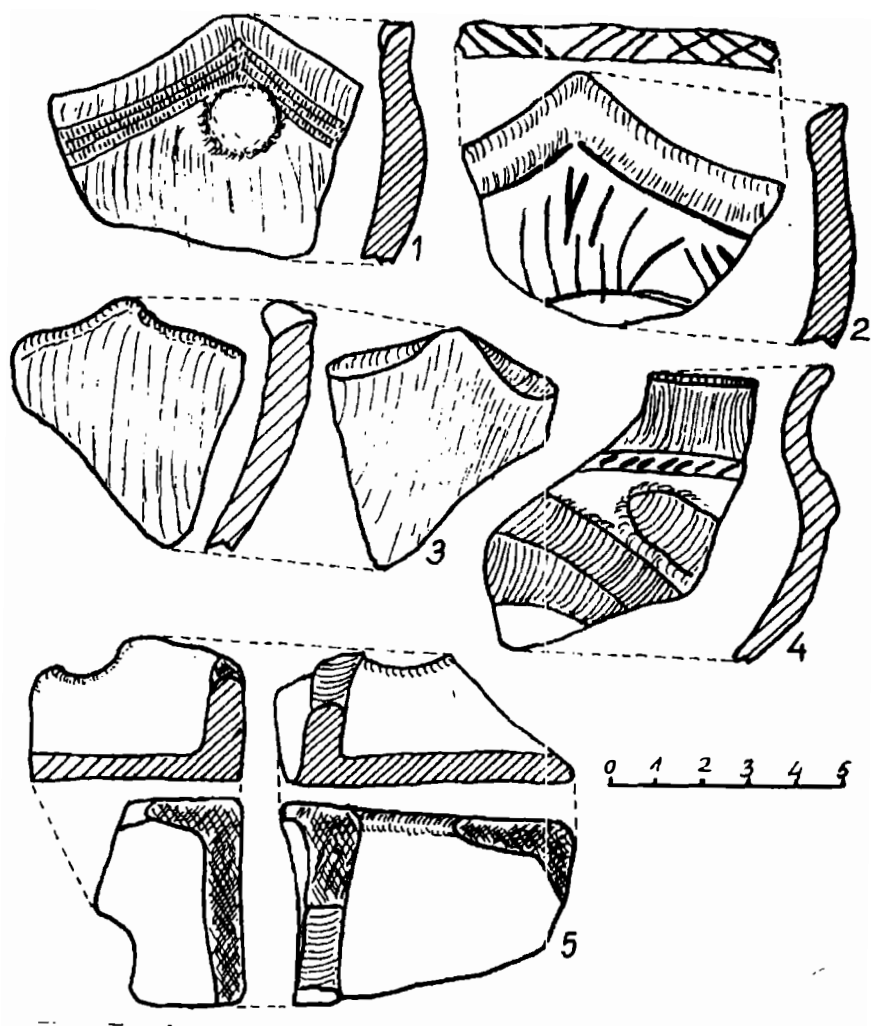
Pl. 14. Ceramică (1-4; 5 - nucleu de piatră silicioasă).

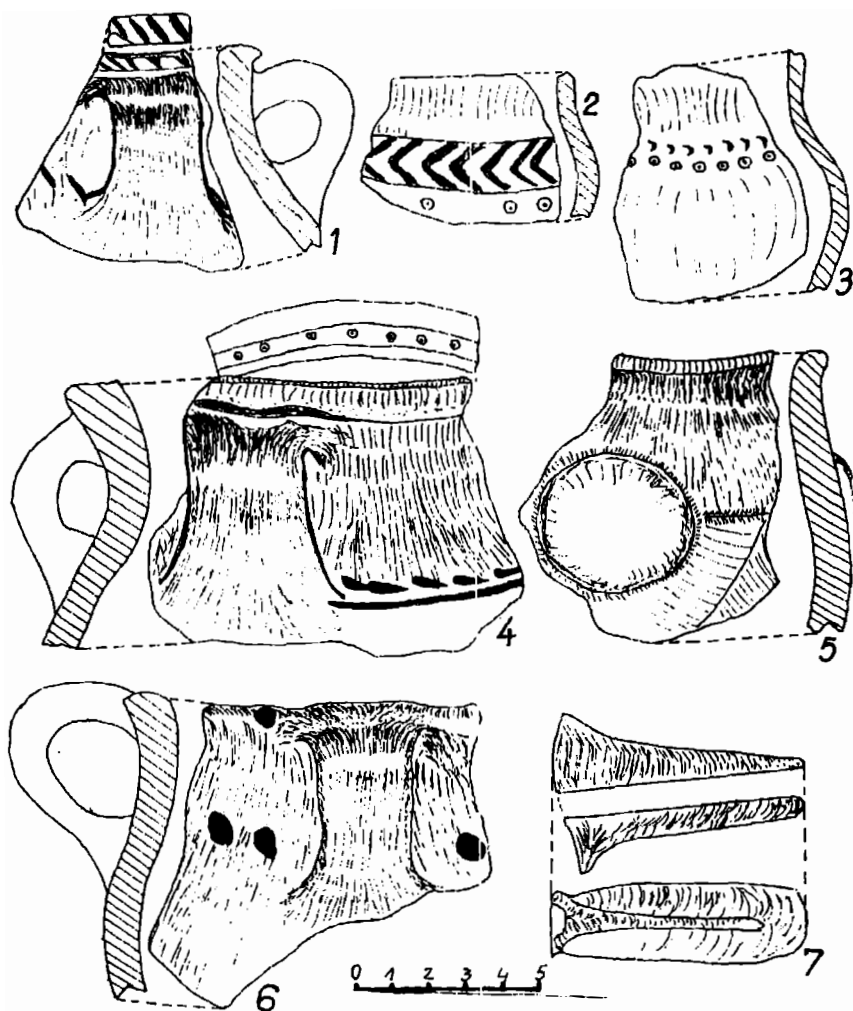
Pl. 15. Ceramică.

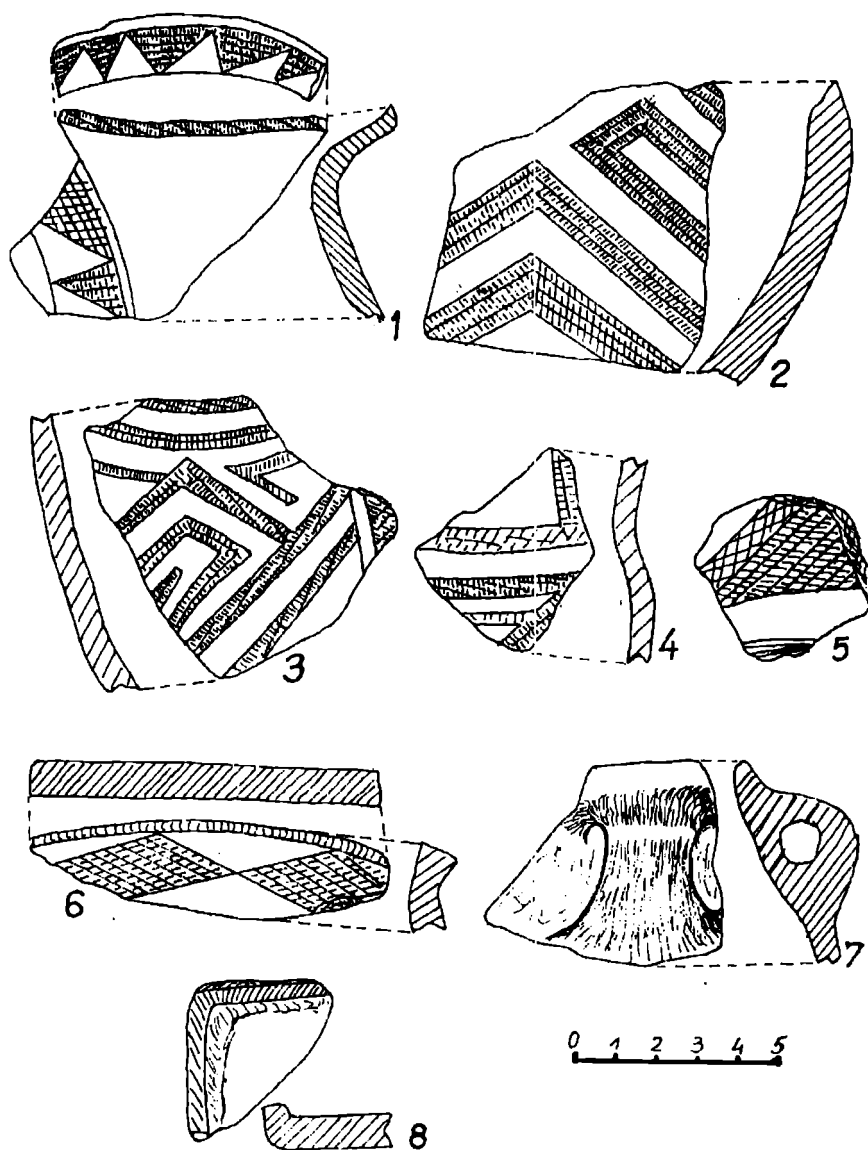
Pl. 16. Ceramică.

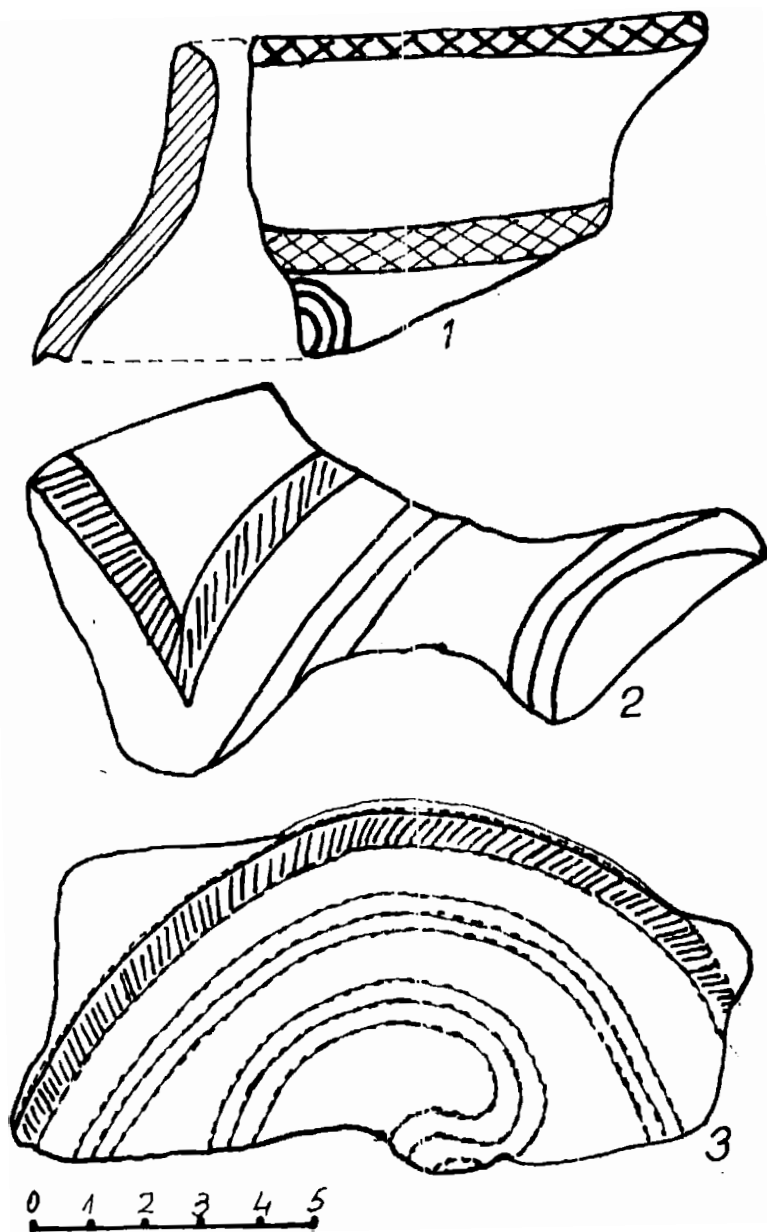
Pl. 17. Ceramică (nr. 5 - fragment de altar miniatural).

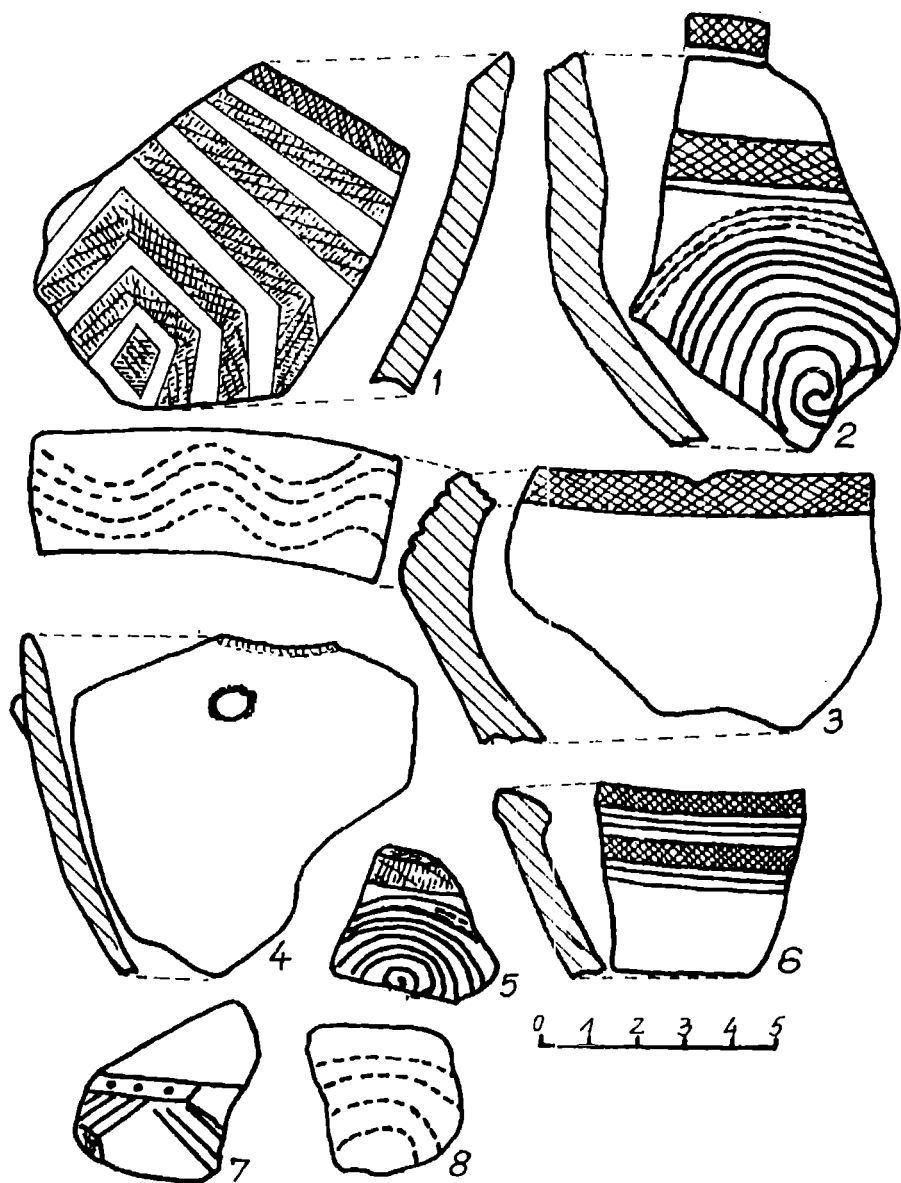
Pl. 18. Ceramică.

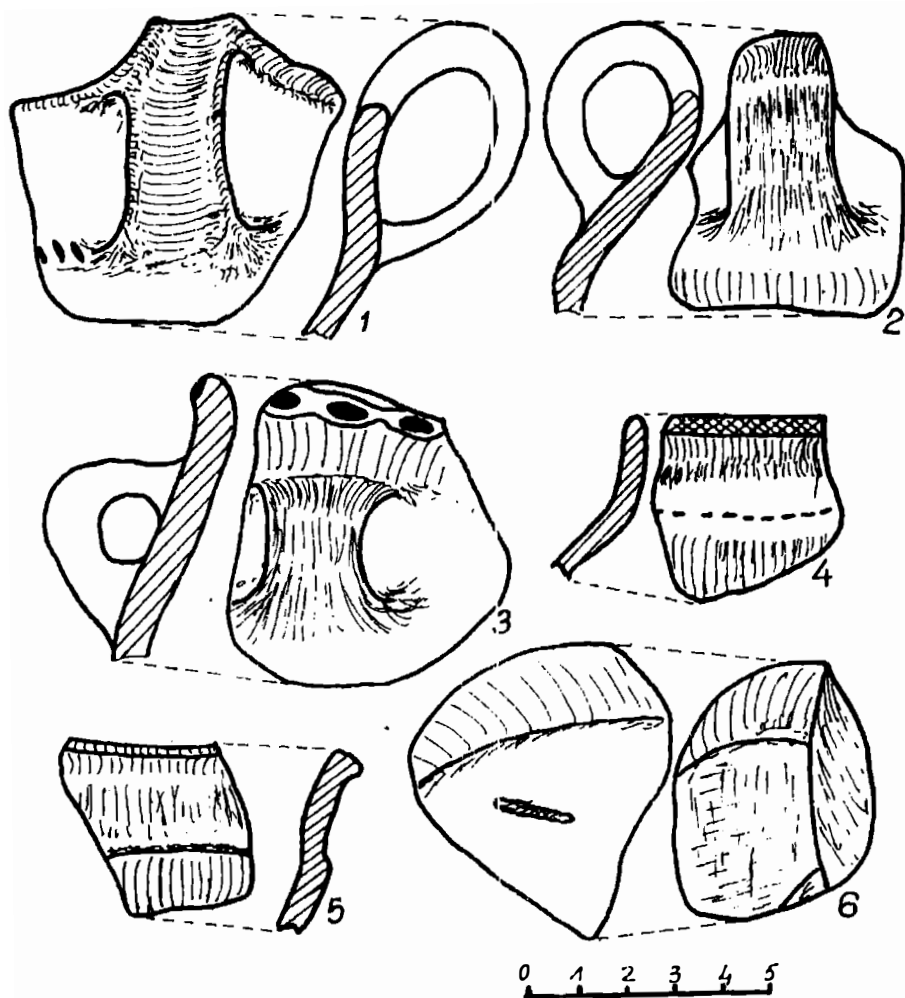
Pl. 19. Ceramică.

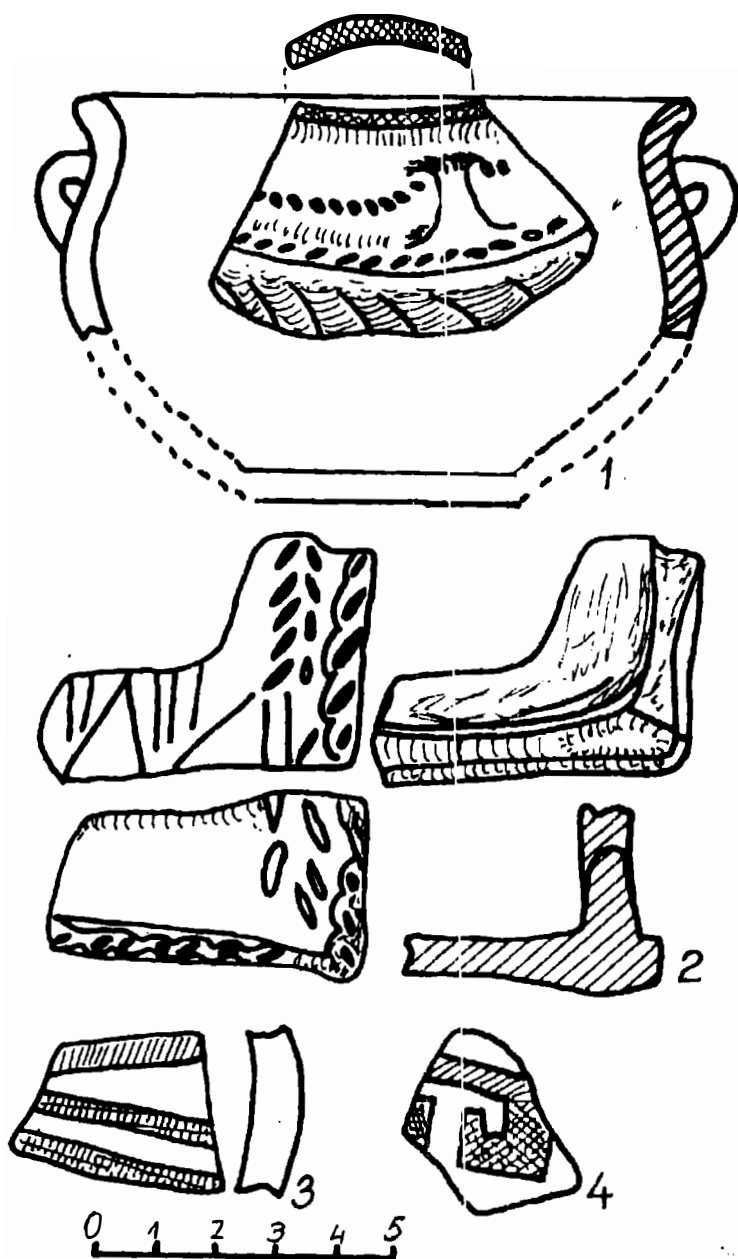
Pl. 20. Ceramnică.

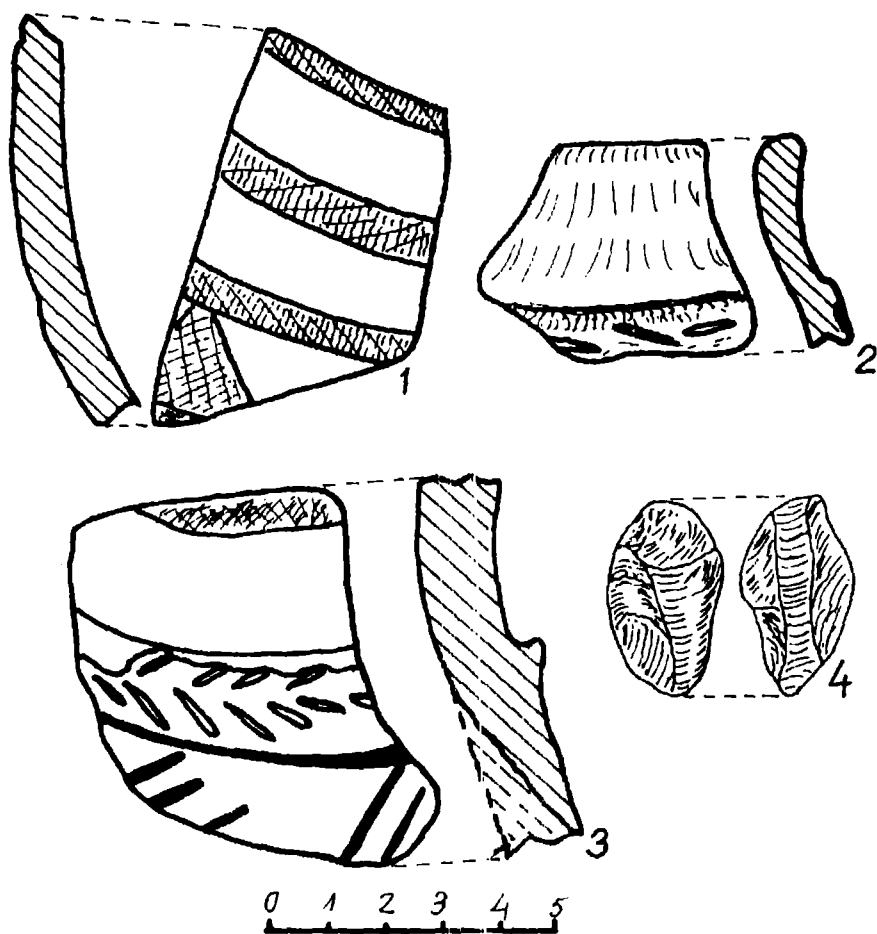
Pl. 21. Ceramică.

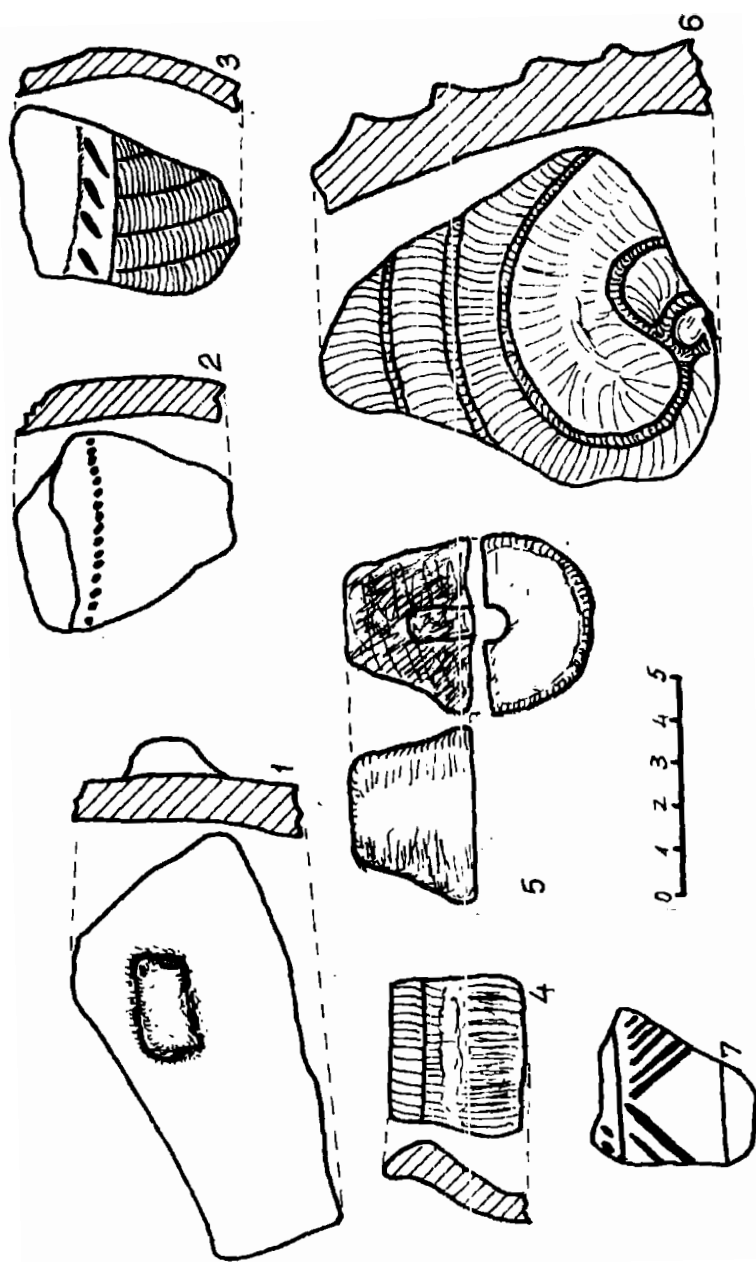
Pl. 22. Ceramică (1-5); nucleu de piatră silicioasă (6).

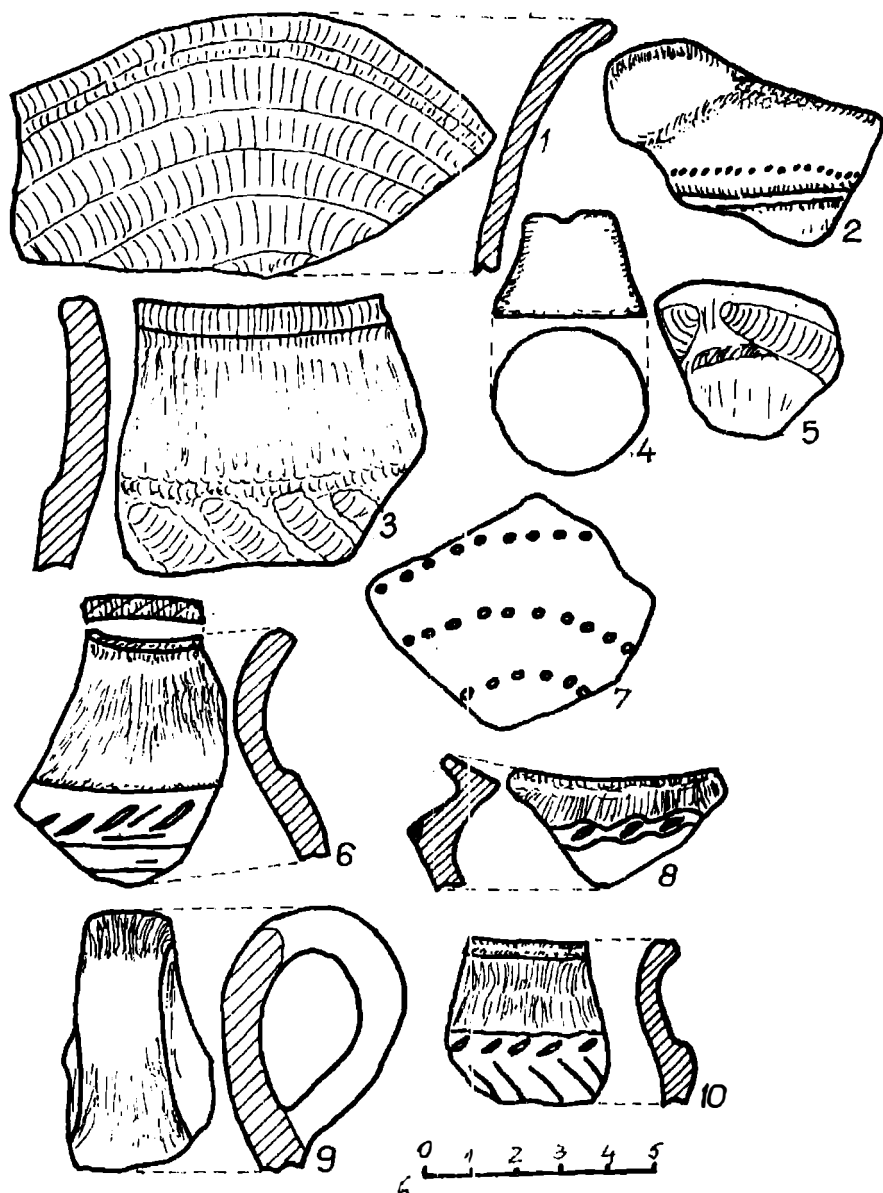
Pl. 23. Ceramică (nr. 2 - fragment de altar miniatural).

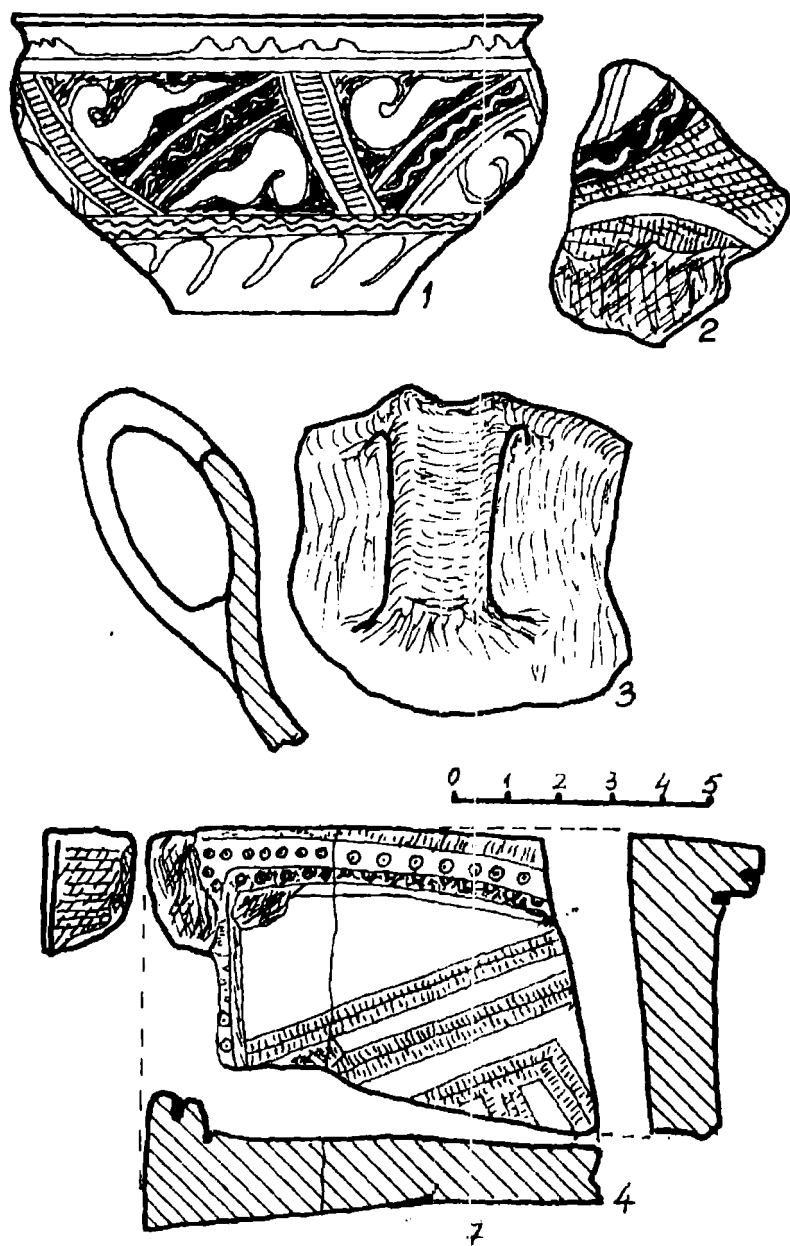
Pl. 24. Ceramică (1-3); silex (4).

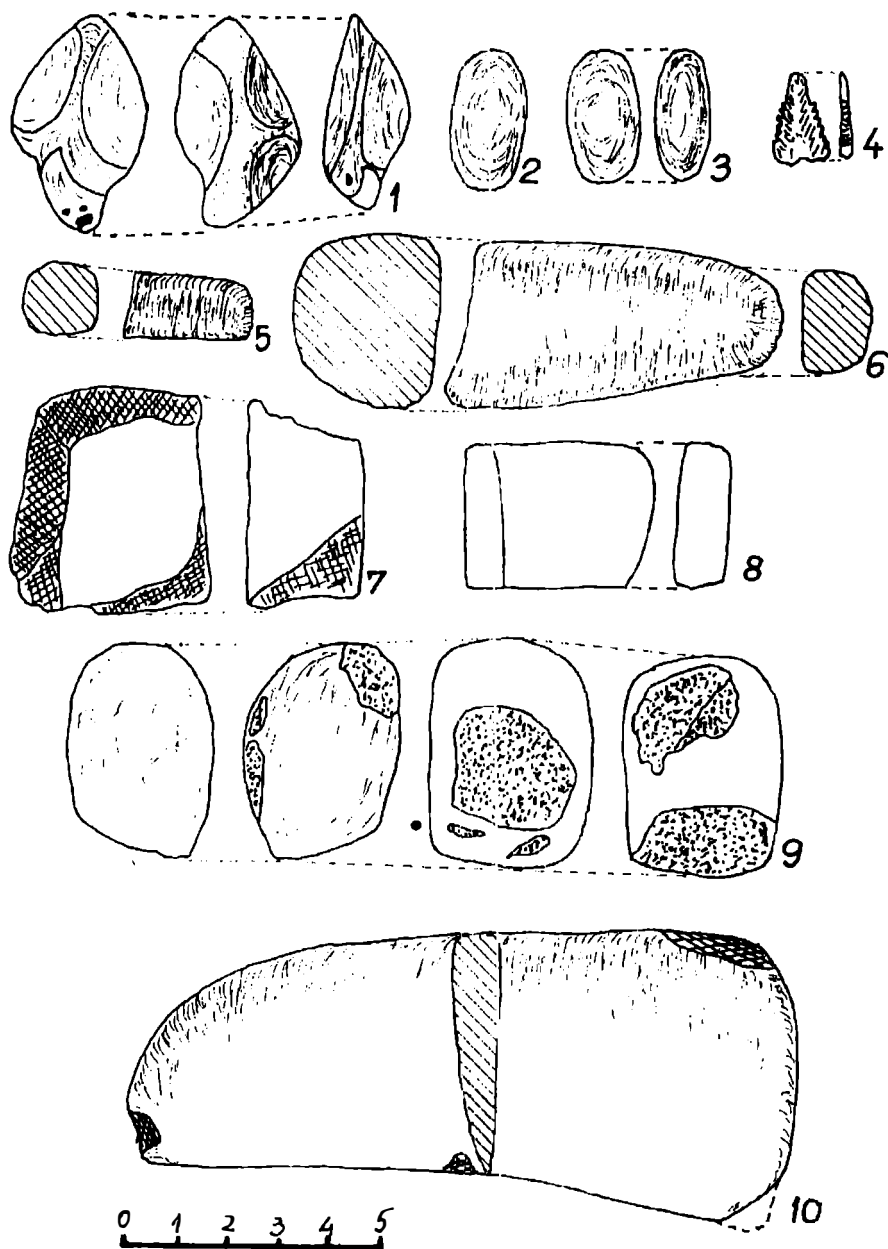
Pl. 25. Ceramică (nr. 5; bucsă de car miniatural).

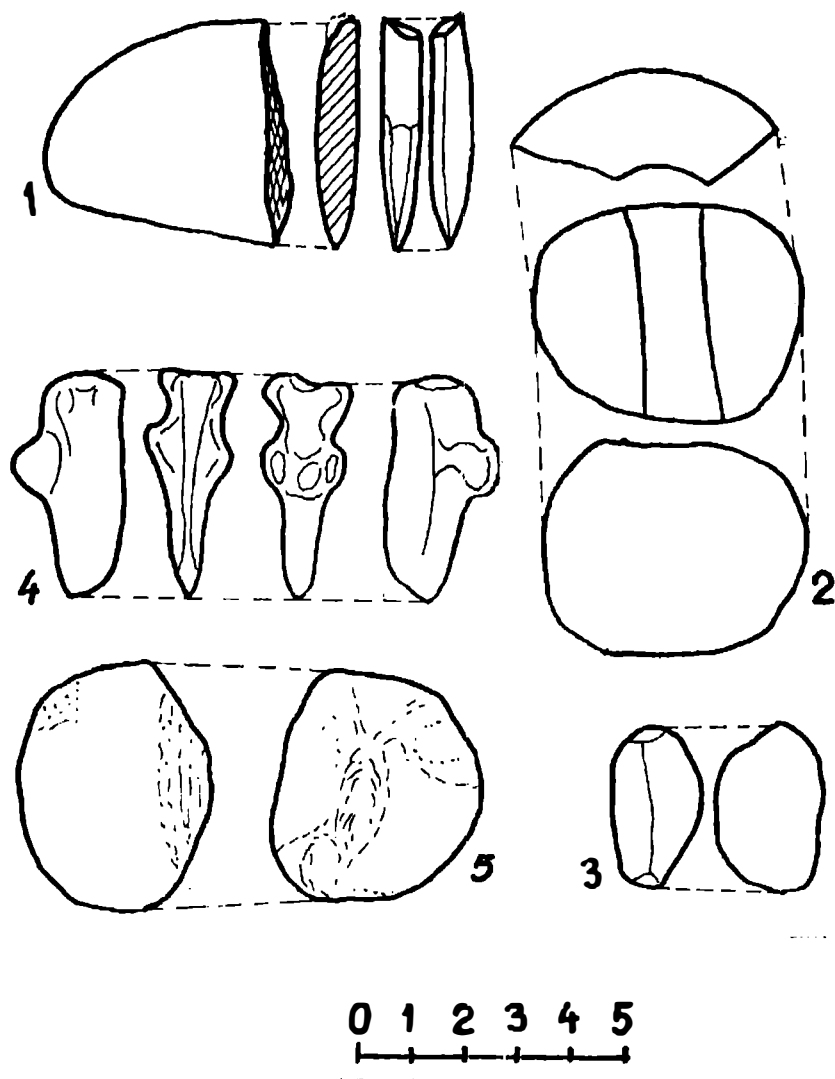
Pl. 26. Ceramică (nr. 4 - mâner de calapod pentru modelarea vaselor).

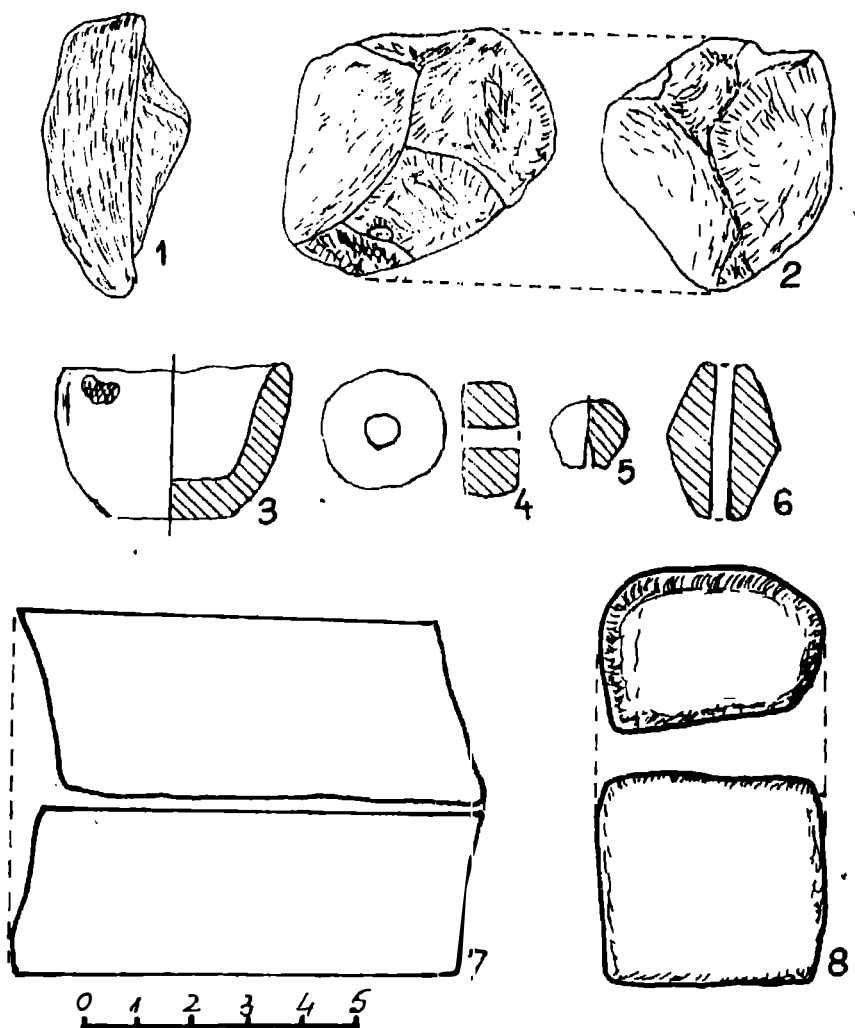
Pl. 27. Ceramică (nr. 1 - vas de la Suciul de Sus, din cultura cu același nume. După Vladimir Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București. 1974, fig. 335/I); 4 - fragment de altar miniatural..

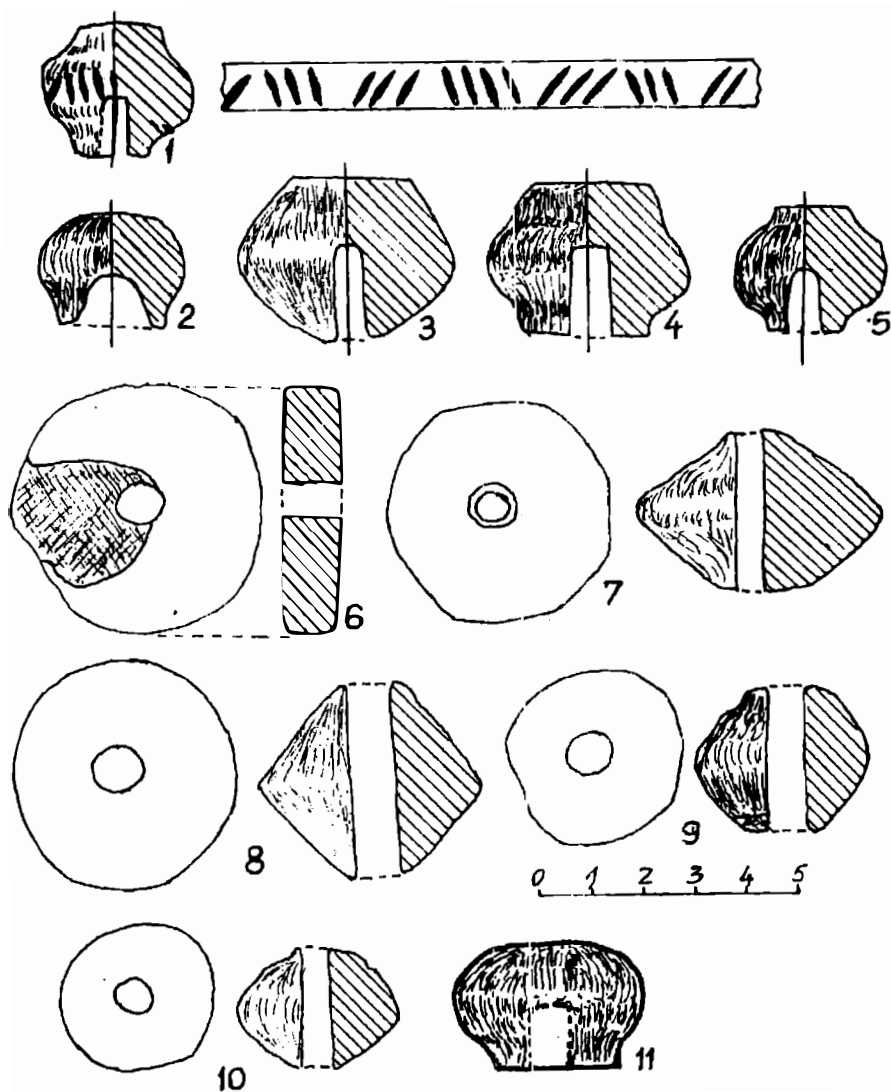
Pl. 28. Proiectile de praștie (1-3); vârf de săgeată din silex (4); ascuțitori din piatră (5-8); percutor din piatră (9); Krummesser (10).

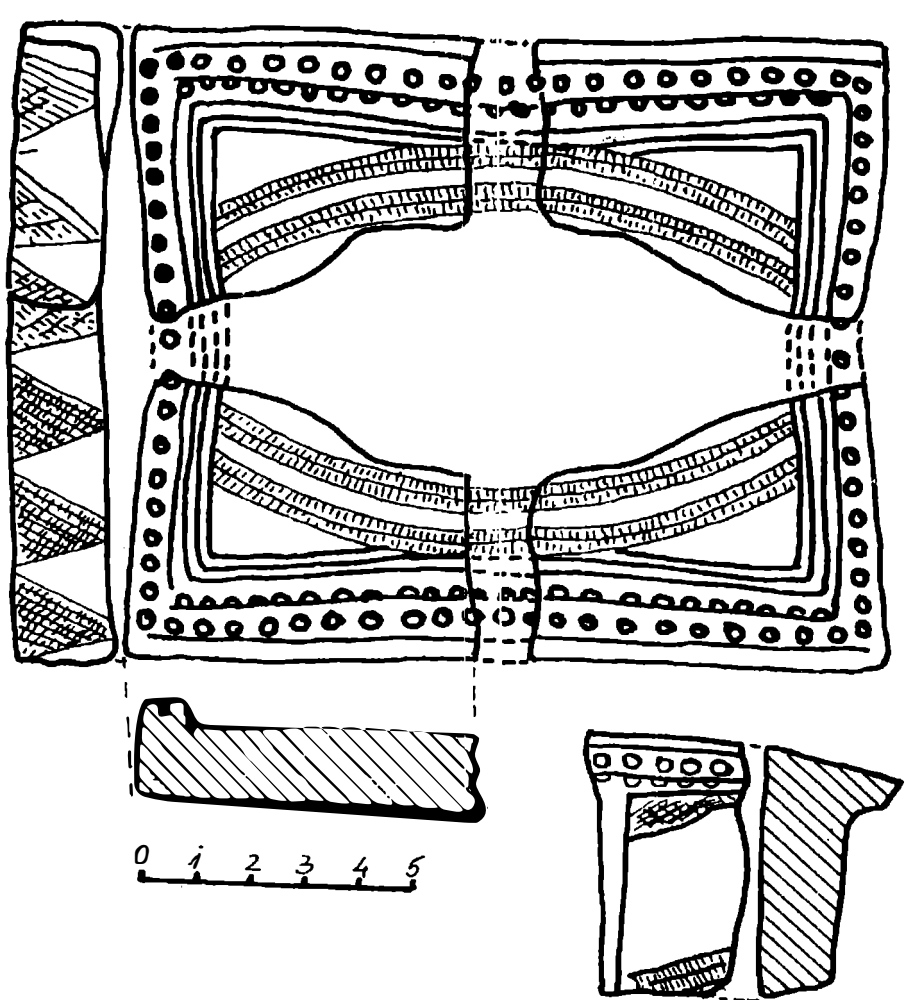
Pl. 29. Vârf de Krummesser (1); sceptru de piatră fragmentar (2); silex (3); figurină din os (4); nucleu de silex (5).

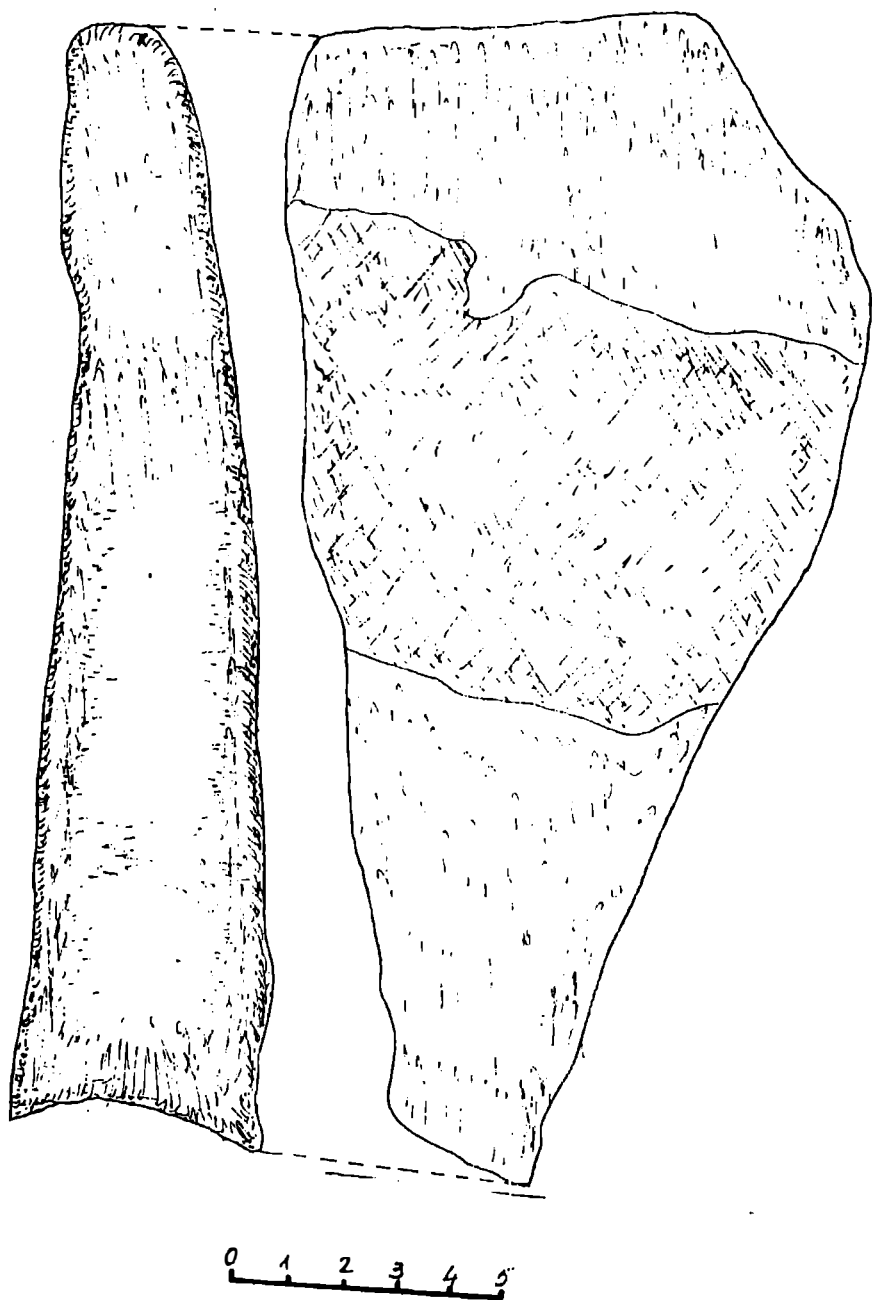
Pl. 30. Bucăți de silex semiprelucrat (1-2); vas mic natural (3); roțiță din lut ars (4); măciulie pentru unealtă din os sau bronz (5); mărgea din lut ars (6); ascuțitori fragmentare din gresie (7-8).

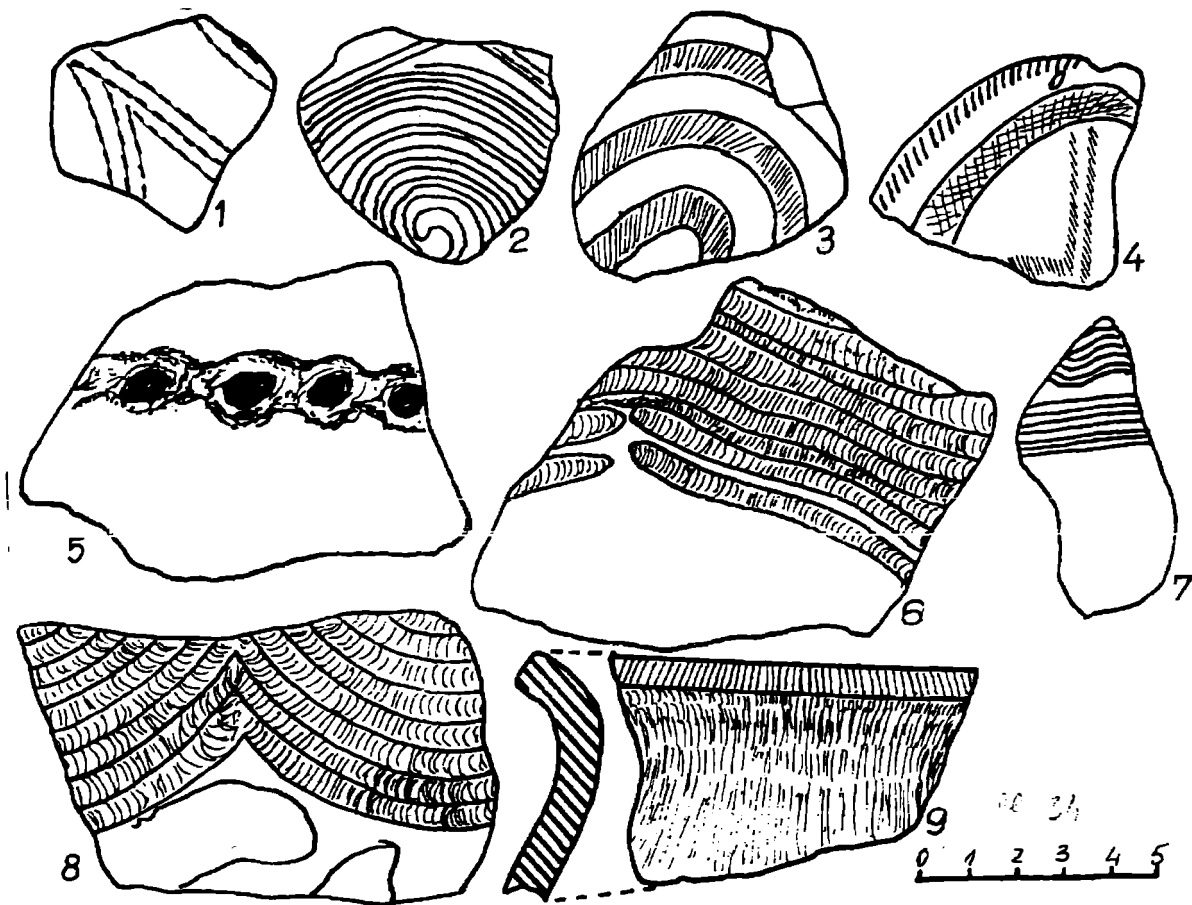
Pl. 31. Ceramică (1-5, 11 - capete de baston; 6-10 - fûsaiole).

Pl. 32. Ceramică: altare miniaturale (nr. 1 - încercare de reconstituire).

Pl. 33. Rășniță din piatră.

Pl. 34. Ceramică din palisadă și din zidul dacic, ambele incendiate în cel de-al doilea război dacic al lui Traian
(1-4 - epoca bronzului; 5, 7, 9 - Lattène; 6, 8 - Hallstatt).

NECROPOLA CULTURII NOUA DE LÂNGĂ CHIRILENI

Eugeniu Klociko, Eugeniu Sava

În vara anului 1990 lângă comuna Chirileni, raionul Ungheni (Republica Moldova) cercetătorul științific Eugeniu Klociko a studiat prin săpături de amploare cinci tumuli¹.

Tumulii erau amplsați la intervale inegale pe un platou ușor înclinat spre Vest la distanța 0,5-1,0 km de la extrema de Nord a comunei Chirileni (Fig. 1). În cursul săpăturilor în tumuli au fost descoperite 87 morminte atribuite diferitelor perioade cultural-cronologice²: epoca eneoliticului (faza finală) - 1; cultura lamnaja -37; cultura Catacombelor - 6; cultura ceramicii ornamentate cu multe brâie ("mноговаликовая") - 6; epoca bronzului târziu (inclusiv cultura Noua) - 20; cultura sarmatică -12; evul mediu -3.

În articolul de cauză se prezintă numai mormintele culturii Noua și complexele funerare care conform contextului arheologic pot fi încadrate în epoca bronzului târziu.

Descrierea mormintelor se prezintă în succesiunea săpăturilor efectuate, păstrând numerotarea de șantier.

TUMULUL Nr. 1. H- 1,3 m. D -40 m (fig.2)

În tumulul Nr. 1 au fost descoperite 19 morminte din care 3 sunt atribuite culturii Noua (Nr. 4,13).

Mormântul Nr. 4 Fi , 3/1-3

A fost descoperit în zona extratumulară la distanța 17,3 m la SV (121°) de centrul tumulului (Reper) la adâncimea 2,13 m (fig.2). Groapa funerară dreptunghiulară (1,0 x 0,75 m) orientată cu axa lungă VE avea adâncimea 2,20 m de la Reper. Scheletul (adolescent -?) se găsea în poziție chircită pe partea dreaptă cu craniul la V (270°). Brațele erau îndoite din cot în așa mod că mâinile erau plasate în partea facială a craniului (Fig. 3/1).

Inventarul funerar: 1) Fragmentele unui vas-ceașcă cu două torți supraînălțate (fig.3/3) se găseau în spatele defunctului. Vasul este confecționat din pasta cu amestec de nisip și ceramică pisată; 2) fragmente de ceramică de la un vas -borcan (?) confecționat din pastă cu amestec de nisip și ceramică pisată (Fig.3/2).

Mormântul Nr. 13 (Fig .3/4-5)

A fost descoperit în zona extratumulară la distanța 17,7 m la SE (129°) la adâncimea 2,29 m de la Reper (fig. 2). Groapa funerară trapezoidală (0,8 x 0,52 m) orientată cu axa lungă VE avea adâncimea 2,35 m de la Reper. Scheletul (adolescent -?) se găsea în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat la V (270°). Brațele erau îndoite din cot sub un unghi de 90° (Fig.3/4).

Inventar funerar: Între mâini și genunchi se găsea un vas-borcan ornamentat sub buză cu un brâu (fig.3/5). Suprafața exterioară a vasului este ușor lustruită. Pe unele porțiuni pe pereții vasului (interior și exterior) s-au păstrat pete de angobă cărămizie. Dimensiunile vasului: H - 15 cm; D gurii - 14 cm; D bndului - 9,5 cm.

TUMULUL Nr. 2. H - 2,7 m. D - 45 m (Fig.4)

În tumulul Nr. 2 au fost descoperite 23 morminte din care 5 (Nr. 6,7,14,15,18) pot fi

atribuite epocii bronzului târziu inclusiv culturii Noua (Nr.14 și 18).

Mormântul Nr. 6 (Fig. 5/1-3) a fost descoperit la distanța 14,4 m la SSE (176°) și adâncimea 3,03 m de la Reper (Fig. 4). Groapa funerară ovală (1,3 x 0,75 m) cu axa lungă orientată NS avea adâncimea 3,08 m de la Reper. Scheletul (adolescent) se găsea în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat la NE (36°). Brațele nu s-au păstrat bine și se poate numai de presupus ca inițial ele erau îndoite din cot sub un unghi de 90° (Fig.5/1).

Inventarul funerar: 1) Lângă craniu se găseau 4 astragali (Fig.5/1). Dimensiunile astragalilor: Lung. - 3,3 - 3,5 cm; Lăț. -1,7 -2,0 cm (Fig.5/3); 2) În fața craniului se aflau câteva fragmente de la un vas confecționat din pastă cu amestec de nisip și ceramică pisată (Fig.5/2).

Mormântul Nr. 7 (Fig. 5/4) a fost descoperit la distanța 14,1 m la SE (173°) și la adâncimea 3,08 m de la Reper (Fig. 4). Groapa funerară ovală (1,24 x 0,78 m) cu axa lungă orientată VE avea adâncimea 3,15 m de la Reper. Scheletul (matur) se găsea în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat SEE (107°). Brațul era îndoit din cot la un unghi de 90°, iar cel stâng - unghi ascuțit (Fig.5/4).

Fără inventar.

Mormântul Nr. 14 (Fig. 5/5-6) a fost descoperit la distanța 20,10 m la SSE (168°) m la adâncimea 3,68 m de la Reper (Fig.4). Groapa funerară ovală (0,9 x 0,55 m) orientată cu axa lungă SN avea adâncimea 3,70 m de la Reper. Scheletul (matur) se găsea în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat la N (0°). Oasele brațelor nu s-au păstrat (Fig. 5/5).

Inventarul funerar: Lângă genunchi se găsea un vas - castron confecționat din pastă cu amestec de nisip și ceramică și scoica pisată. Pereții la exterior sunt ușor lustruiți. Dimensiunile vasului: H - 4,8 cm; D - 11,7 cm (Fig.5/6).

Mormântul Nr. 15 (Fig. .6/1) a fost descoperit în zona extratumulară la distanța 19,8 m (152°), la distanța 3,38 m de la Reper (Fig.4). Groapa funerară ovală (0,63 x 0,41 m) orientată cu axa lungă SSE - NNV avea adâncimea 3,40 m de la Reper. Scheletul (copil), slab conservat, se găsea în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat inițial, probabil la NE, însă ulterior a fost deranjat din poziția "in situ" (Fig.6/1).

Fără inventar.

Mormântul Nr. 18 (Fig. .6/2-4) a fost descoperit în zona extratumulară la distanța 22,9 m SSE (152°) și la adâncimea 2,88 m de la Reper (Fig.4). Groapa funerară ovală (0,96 x 0,66 m) orientată cu axa lungă SSE - NNV avea adâncimea 2,93 m de la Reper.

Scheletul (matur) se găsea în poziție chircită pe partea stângă cu craniul la N (0°). Oasele brațelor nu s-au păstrat (Fig.6/2).

Inventarul funerar: Vas - ceașcă cu două torți supraînălțate (Fig. 6/4) confecționat din pastă cu amestec de ceramică pisată, nisip și scoică pisată. Dimensiunile: H - 6,3cm; D max. - 8,9cm; D.fundului - 3,9cm. 2) Fund de vas confecționat din pastă cu amestec de ceramică pisată și nisip. La exterior pereții vasului sunt ușor lustruiți și acoperiți cu angobă gri (Fig. 6/3)

TUMULUL Nr. 3. H - 2,85 m; D - 60 m (Fig.7)

În tumulul Nr. 3 au fost descoperite 22 morminte din care trei (Nr.14, 15, 16) pot fi atribuite epocii bronzului târziu.

Mormântul Nr. 10 (Fig.6/5) a fost descoperit în zona extratumulară la distanța 25,5 m la S (189°) și adâncimea 3,89 m de la Reper (Fig.7). Groapa funerară ovală (1,2 x 0,8 m) cu axa lungă orientată NE - SV avea adâncimea 4,09 m de la Reper. Scheletul (matur), slab conservat, se găsea în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat NE (46°). Brațele îndoite din cot în unghi de 90° erau perpendicular suprapuse (Fig.6/5).

Fără inventar.

Mormântul Nr. 14 (Fig.8/1,3) a fost descoperit la distanța 12,4 SEE (120°), la

adâncimea 1,67 m de la Reper (Fig.7). Groapa funerară ovală (1,44 x 0,80 m) orientată cu axa lungă NE - SV avea adâncimea 1,97 m de la Reper. Scheletul (matur), slab conservat, se găsea în poziție chircită pe partea stângă, cu craniul orientat NE (46°). Brațele îndoite din cot în unghi de 90° erau perpendicular suprapuse (Fig. 6/5).

Fără inventar.

Mormântul Nr. 14 (Fig. 8/1,3) a fost descoperit la distanța 12,4 m SEE (12°), la adâncimea 1,67 m de la Reper (Fig.7) Groapa funerară ovală (1,44 x 0,80 m) orientată cu axa lungă NE - SV avea adâncimea 1,97 m de la Reper. Scheletul (matur), slab conservat, se găsea în poziție chircită pe partea stângă, cu craniul orientat NE (42°). Brațul stâng era întins paralel corpului, iar cel drept, inițial probabil era îndoit din cot sub un unghi de 90° (Fig.8/1).

Inventarul funerar: Lângă fragmentele oaselor abdominale se găsea un astragal cu dimensiunile: Lungimea - 3,1 cm; lățimea - 1,8 x 2,3 cm (Fig.8/3).

Mormântul Nr. 16 (Fig.8/3). A fost descoperit la distanța 15,25 m SSE (154°) la adâncimea 2,43 m de la Reper (Fig. 7). Groapa funerară ovală (1,2 x 0,84m) cu axa lungă orientată EV avea adâncimea 2,73 m de la Reper. Scheletul (matur), slab conservat, se găsea în poziție putemic chircită pe partea stângă, cu craniul orientat SEE (112°). Oasele mâinilor nu s-au păstrat (Fig.8/3).

Fără inventar.

TUMULUL Nr. 4. H - 0,5 m; D - 30 m (Fig.9)

În Tumulul Nr. 4 au fost descoperite 8 morminte, din care 4 (Nr.1,2,7,8), conform contextului arheologic, pot fi atribuite epocii bronzului târziu și culturii Noua (Nr. 7 11 8).

Mormântul Nr.1 (Fig.8/4). A fost descoperit la distanța 4,2 m SE (136°) la adâncimea 0,57 m de la Reper. Scheletul (matur), bine conservat, se găsea în poziție cu un grad puternic de chircire pe partea stângă, cu craniul orientat la SEE (125°). Oasele mâinilor erau îndoite din cot sub un unghi ascuțit.

Fără inventar.

Mormântul Nr. 2 (Fig. 8/5). A fost descoperit la distanța 12,6 m NV (344°) la adâncimea 1,06 m de la Reper (Fig. 9). Groapa funerară ovală (1,15 x 0,7 m), cu axa lungă orientată NE - SV avea adâncimea 1,10 m de la Reper. Scheletul (matur) slab conservat, cu craniul orientat NE (65°).

Fără inventar.

Mormântul Nr. 7 (Fig.10/1-2). A fost descoperit la distanța 8,2 m SE (136°) la adâncimea 0,82 m de la Reper (Fig. 9).

Groapa funerară ovală (1,22 x 0,77) cu axa lungă orientată EV avea adâncimea 0,92 m de la Reper. În mormânt se găseau 2 schelete. Scheletul unui matur se găsea în poziție chircită pe partea dreaptă cu craniul orientat la E (90°). Oasele brațului și antebrațului drept erau întinse diagonal de la corp, iar cel stâng îndoit din cot sub un unghi ascuțit, astfel că palmele se găseau în fața craniului. Scheletul unui copil (probabil sugaci), slab conservat, se găsea în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat la SE (122°). Scheletul copilului era "îmbrățișat" cu brațele scheletului matur (Fig. 10/1)

Inventarul funerar: În fața craniului scheletului matur se găsea un vas cu o toartă. Vasul este confecționat din pastă cu degresant de ceramică pisată și nisip. Suprafața exterioară este de culoare gri cu pete negre, ușor lustruită. Dimensiunile vasului: H - 9,8 cm; D gurii - 11,3 cm; D max.-14,2 cm; D fund. 8,4 cm (Fig.10/2).

Mormântul Nr. 8 (Fig. 10/3-4)⁴. A fost descoperit la distanța 14,4 m SE (160°) și adâncimea 2,14 m de la Reper (Fig.9).

Groapa funerară în două niveluri. Primul nivel are forma dreptunghiulară cu

colțurile arcuite și avea dimensiunile: 1,41 x 0,82 m și adâncirea de 10 m de la nivelul de descoperire (2,24 m de la Reper). La această adâncime se găsea o treaptă (5-10 cm) de la nivelul căreia a fost săpat cavoul funerar care avea dimensiunile 1,18 x 0,74 m și adâncimea 50 cm (de la nivelul treptei).

La nivelul superior al treptei s-au păstrat urme de bârne cu care a fost acoperită groapa funerară. Scheletul matur se găsea în poziție cu un grad puternic de chircire, cu craniul orientat la SE (125°). Măinile erau îndoite din cot sub un unghi ascuțit iar palmele depuse în fața craniului.

Inventarul funerar: Între brațe și femure se găsea un vas - borcan miniatural (Fig.10/4), confecționat din pastă cu degresant de cerarnică pisată și nisip. Suprafața vasului de culoare gri cu pete negre. Dimensiunile vasului: H,8,8 cm; D max. -12,1cm; D. fund. - 9,6 cm.

TUMULUL Nr. 5. H - 2,0 m; D - 40 m (Fig. 11).

În tumulul Nr. 5 au fost descoperite 3 morminte din epoca bronzului timpuriu (nr.1,3,5 - cultura lamnaja) iar în zona extratumulară -12 morminte a culturii Noua (nr. 2,4,6-15).

Mormântul Nr. 2 (Fig. .10/5-6) . A fost descoperit la distanța 26,4 m SE (177°) la adâncimea 3,61 m de la Reper (Fig. 11).

Groapa funerară ovală (1,02 x 0,65 m), cu axa lungă orientată NE SV, avea adâncimea 3,66 m de la Reper. Scheletul (adolescent -?), într-o stare bună de conservare, se găsea în poziție cu un grad moderat de chircire pe partea dreapta, cu craniul orientat NE (66°). Brațele întinse paralel corpului (Fig.10/5).

Inventarul funerar: vas-ceașcă cu corpul ușor bombat cu două torți supraînălțate se găsea în fața craniului (Fig.10/5). Vasul are suprafața de culoare gri cu pete galben - cărămizii. Degresant - ceramică pisată. Dimensiunile vasului: H - 7,6 cm; D max.- 10,4 cm; D fund. - 6,0 cm (Fig.10/6).

Mormântul Nr. 4 (Fig. .12/1 2) . A fost descoperit în zona extratumulară la distanța de 23,7 m SE (110°), la adâncimea 3,78 m de la Reper (Fig.11). Groapa funerară de formă trapezoidală cu colțurile ascuțite avea dimensiunile 1,27 x 0,88 m și adâncimea 3,83 de la Reper.

Defunctul (matur) se găsea în poziție cu un grad puternic de chircire pe partea stângă cu craniul orientat NE (67°). Brațele erau îndoite din cot sub un unghi ascuțit cu palmele amplasate spre partea facială a craniului (Fig.12/2).

Inventarul funerar: lângă mâini se găsea un vas - ceașcă cu două torți supraînălțate cu butoni (Fig.12/1). Vasul este confecționat din pastă cu degresanți de nisip, calcar și ceramică pisată. Suprafața exterioară este acoperită cu angobă gri - brună. Dimensiunile: H -12,0 cm; D gurii -17,7cm; D fund. - 8,5 cm.

Mormântul Nr. 6 (fig. .12/3-5) . A fost descoperit în zona extratumulară la distanța 24,6 m de la SE (148°), la adâncimea 3,59 m de la Reper (Fig. 11). Groapa funerară ovală (1,24 x 1,0 m) cu axa lungă orientată NV - SE avea adâncimea 3,64 m de la Reper. Defunctul (matur), în stare de conservare bună, se găsea în poziție cu un grad moderat de chircire pe partea stângă, cu craniul orientat la N (0°). Oasele brațului erau îndoite din cot sub un unghi de 90°, iar brațul stâng - sub un unghi ascuțit, astfel încât palma se afla lângă pariea facială a craniului (Fig. 12/15).

Inventarul funerar: 1) vas-borcan, ornamentat cu un brâu orizontal (Fig.12/4), plasat la 1,5 m mai jos de gura vasului. Vasul este confecționat din pastă cu degresanți de nisip și scoici pisate. Pereții în interior și la exterior sunt acoperiți cu angobă gri - brună. Dimensiunile: H -12,8 cm; D gură -14,2 cm; D fund. - 9,4 cm. 2) Vas - ceașcă cu două torți supraînălțate și crestă (Fig.12/3). Vasul este confecționat din pastă cu amestec de nisip și scoici pisate. Exteriorul și interiorul vasului este uns cu angobă gri - brună. Dimensiunile: H -1,4 cm; D max.- 14,0 cm; D fund. - 6,4 cm.

Mormântul Nr. 7 (fig. 13/1-3). A fost descoperit în zona extratumulară la distanța de 32,5 m SE (138°), la adâncimea 3,79 m de la Reper (Fig.11). Groapa funerară ovală (1,27 x 0,98 m) cu axa lungă orientată NV-SE avea adâncimea de 3,89 cm de la Reper.

În mormânt se găseau 3 schelete (matur, adolescent (?), copil-sugaci). Scheletele se găseau în poziție chircită cu craniile orientate NV (238-34-8°). Scheletul defunctului matur și cel al adolescentului (?) erau culcați pe partea stângă, iar cel al copilului - pe partea dreaptă (Fig.13/1).

Inventarul funerar: Între scheletul defunctului matur și al copilului (lângă craniu) au fost găsite 2 vase: 1) vas-ceașcă cu două torți supraînălțate (Fig.13/2). Vasul este confecționat din pastă cu degresanți de nisip și ceramică pisată. Ambele suprafețe sunt unse cu angobă gri - brună. Dimensiunile: H - 9,4 cm; D gură -12,7 cm; D fund.- 6,8 cm. 2) Vas-ceașcă cu două torți supraînălțate (Fig.13/3). Vasul este confecționat din pastă cu amestec de nisip și scoici pisate. Ambele suprafețe sunt unse cu angobă gri-brună. Dimensiunile: H -19,4 cm; D max.-19,4 cm; D fund.- 9,6 cm.

Mormântul Nr. 8 (fig. 13/4-5). A fost descoperit în zona extratumulară la distanța 37,7 m SE (141°) de la centrul tumulului la adâncimea 4,32 m de la Reper (Fig. 11). Groapa funerară ovală (1,18 x 0,90 m) cu axa lungă orientată EV avea adâncimea de 4,37 m de la Reper. Scheletul (matur -?), cu un grad slab de conservare, se găsea în poziție chircită pe partea stângă, cu craniul orientat NE (67°).

Inventarul funerar: lângă craniu se găseau câteva fragmente de ceramică (fund de vas) din pastă cu amestec de nisip și calcar pisat (Fig.13/5).

Mormântul Nr. 9 (fig. 14/1-4). A fost descoperit în zona extratumulară la distanța de 24,6 m la SE (158°), la adâncimea de 3,79 m de la Reper (Fig. 11.).

Groapa funerară ovală (1,2 x 0,74 m), cu axa lungă orientată NV - SE, avea adâncimea 3,84 m de la Reper. Scheletul matur, bine conservat, se găsea în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat NV (303°). Brațele îndoite din cot sub un unghi ascuțit cu palmele lângă partea facială a craniului (Fig. 14/1).

Inventarul funerar: între brațe și oasele picioarelor se găsea un vas ceașcă cu două torți supraînălțate, decorate cu butoni (Fig.14/4). Vasul este confecționat din pastă cu amestec de nisip și calcar pisat. Ambele suprafețe sunt unse cu angobă gri - brună. Dimensiunile: H - 12,4cm; D max.- 18,4 cm; D fund. - 9,0 cm.

Mormântul Nr.10 (Fig.14/2-3). A fost descoperit în zona extratumulară la distanța de 34,81 m SE (135°), la adâncimea 4,10 m de la Reper (Fig. 11). Groapa funerară ovală (1,0 x 0,63 m) cu axa lungă orientată NV - SE, avea adâncimea 4,15 m de la Reper. Scheletul matur, slab conservat, se găsea în poziție chircită pe partea stângă, cu craniul orientat SE (135°). Brațele erau îndoite din cot sub un unghi ascuțit cu palmele aduse spre partea facială a craniului (Fig.14/2).

Inventarul funerar: în fața craniului se găsea un vas - borcan cu corpul bombat (Fig.14/3). Vasul este confecționat din pastă cu amestec de nisip, calcar și ceramică pisată. Ambele suprafețe sunt unse cu angobă galben - cărămizie. Dimensiunile: H -10,6 cm; D gură -14,2 cm; D fund.- 9,0 cm.

Mormântul Nr. 11 (Fig. 15/1,4). A fost descoperit în zona extratumulară la distanța 37,9 m SE (137°) la adâncimea 4,26 m de la Reper (Fig. 11). Groapa funerară ovală (1,56 x 0,82 m) cu axa lungă orientată NV - SE avea adâncimea 4,36 m de la Reper. Scheletul (matur), bine conservat, se afla în poziție chircită pe partea dreaptă, cu craniul orientat SE (142°). Brațele erau îndoite din cot sub un unghi ascuțit cu palmele plasate în partea facială a craniului (Fig.15/1).

Inventarul funerar: lângă brațe se găsea un vas - ceașcă cu două torți butonate plasate pe corpul bombat (Fig.15/4). Vasul este confecționat din pastă cu amestec de nisip și

ceramică pisată. Ambele suprafețe sunt unse cu angobă. Dimensiunile: H - 15,6 cm; D max. - 26,4 cm; D fund. - 11,0 cm.

Mormântul Nr. 12 (fig.15/2-3). A fost descoperit în zona extratumulară la distanța 39,8 m SE (146°) la adâncimea 4,28 m de la Reper (Fig. 11).

Groapa funerară ovală (1,50 x 0,97) cu axa lungă orientată SN avea adâncimea 4,38 m de la Reper. Scheletul (matur), bine conservat, se afla în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat la N (0°). Brațele erau îndoite din cot cu mâinile plasate în partea facială a craniului (Fig.15/2).

Inventarul funerar: lângă craniu se găsea un astragal fragmentat (Fig.15/3) cu dimensiunile 5,8 x 3,0 x 2,3 cm.

Mormântul Nr. 13. (fig.,16/1-2). A fost descoperit în zona extratumulară la distanța 26,8 m SE (159°), la adâncimea 3,98 m de la Reper (Fig. 11). Groapa funerară ovală (1,26 x 0,7), cu axa lungă orientată NV - SE, avea adâncimea 4,28 m de la Reper. Scheletul (matur), bine conservat se găsea în poziție chircită pe partea stângă, cu craniul orientat la NV (310°). Brațele îndoite din cot cu mâinile aduse spre partea facială a craniului (Fig,16/1).

Inventarul funerar: în spatele craniului se găsea un vas - ceașcă cu două torți supraînălțate (Fig,16/2). Vasul este confecționat din pasta cu amestec de nisip și calcar pisat. Dimensiunile: H - 11,8 cm; D.max.- 19,0 cm; D fund. 7,4cm.

Mormântul Nr. 14 (Fig.16/3-41). A fost descoperit în zona extratumulară la distanța 27,4 m SE (151°), la adâncimea 3,80 de la Reper (Fig. 11). Groapa funerară ovală (1,47 x 0,90 m), cu axa lungă orientată NV-SE, avea adâncimea 3,90 m de la Reper. Scheletul (matur), bine conservat, se găsea în poziție chircită moderat, cu craniul orientat NV (333°). Brațele îndoite din cot cu mâinile plasate în partea facială a craniului (Fig. 16/3).

Inventarul funerar: lângă mâini se găsea un vas - borcan (fragmentat) ornamentat sub buză cu un brâu neted (Fig,16/4).Vasul este confecționat din pastă de nisip și calcar pisat. Dimensiunile: H -13,6 cm; D gură -16,4 cm; D fund. - 9,4 cm.

Mormântul Nr. 15 (fig.17/1-2). A fost descoperit în faza extratumulară la distanța 27,4 m la SE (146°) la adâncimea 3,97 m de la Reper (Fig. 11). Groapa funerară ovală (1,56 x 0,80 m), cu axa lungă orientată NV -SE, avea adâncimea 4,22 m de la Reper. Scheletul (matur), bine conservat se găsea în poziție cu un grad moderat de chircire, cu craniul orientat la NV (280°). Brațul stâng îndoit din cot sub un unghi de 90°, iar brațul drept - sub un unghi ascuțit în așa fel că mâna era plasată în partea facială a craniului (Fig. 17/4).

Inventarul funerar: în fața craniului se găsea un vas - ceașcă cu două torți supraînălțate (Fig. 17/2). Vasul este confecționat din pastă cu amestec de nisip și calcar pisat. Este decorat cu linii orizontale și curbe ușor incizate. Dimensiunile: H - 11,6 cm; D max. - 20,8 cm; D gurii - 14,9 cm; D fund. - 6,0 cm.

NOTE

1. E. Klociko, A. Subbotin. *Otchet o polevîh issledovanah Unghenskoj novostroecinoi arheologiceskoj ekspedicii v 1990 godu u.s. Chirileni* // Arhiva Muzeului de Arheologie, Chișinău, Nr inventar 317.
2. Determinările cultural-cronologice preliminare efectuate de autorul săpăturilor E. Klociko.
3. Măsurile orizontale și verticale s-au efectuat de la centrul convențional al tumulului (Reper).
4. Construcția gropii funerare (cu trepte) are analogii în ritul funerar practicat de purtătorii culturii "mnogovalikovaia".

THE NECROPOLIS OF NOUA CULTURE, NEAR VILLAGE CHIRILENI (Abstract)

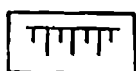
In the summer of the 1990, near village Chirileni, dept. Ungheni (the west part of Republic of Moldavia) 5 tumulus were examined, these were built in the late Eneolithic and Early Bronze Age.

In the tumulus uses in the near by zone, between the graves from different areas, there were discovered another 26 graves, attributed to the Late Bronze Age, including Noua culture. All these graves, are of inhumation. The defuncts were put down in simple funerary graves (oval, rectangle or trapezium shape). Only one grave was made in a hole "with step" and covered with beams. The position of the defuncts is always crouched, on left side usually. The orientation of the graves is instable.

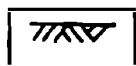
Mostly, the graves contained an inventory: 1-2 ceramic pots or ceramic fragments, rarely astrogalum.

The graves discovered in the tumulus are of great interest. It is certified the fact that the Noua culture bearers were also practicing the burial ritual in tumulus, and that is an argument in favour of the hypothesis that eastern elements (north-pontic) had a dominate role in the genesis of Noua culture.

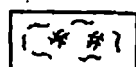
Legenda folosită
în materialul ilustrativ (Fig. 2-17)

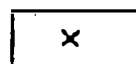
- sol humisat

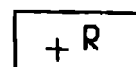
- sol brun (argilă)

- urme de rogojina

- fragmente de carbune de lemn

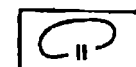
- centrul tumulului (pe plan
orizontal)

- centrul tumulului (pe plan
vertical)

- sol brun (argilă) din mormintele
principale

- diametrul convențional al tu-
mulilor

- morminte cu acoperire de birne

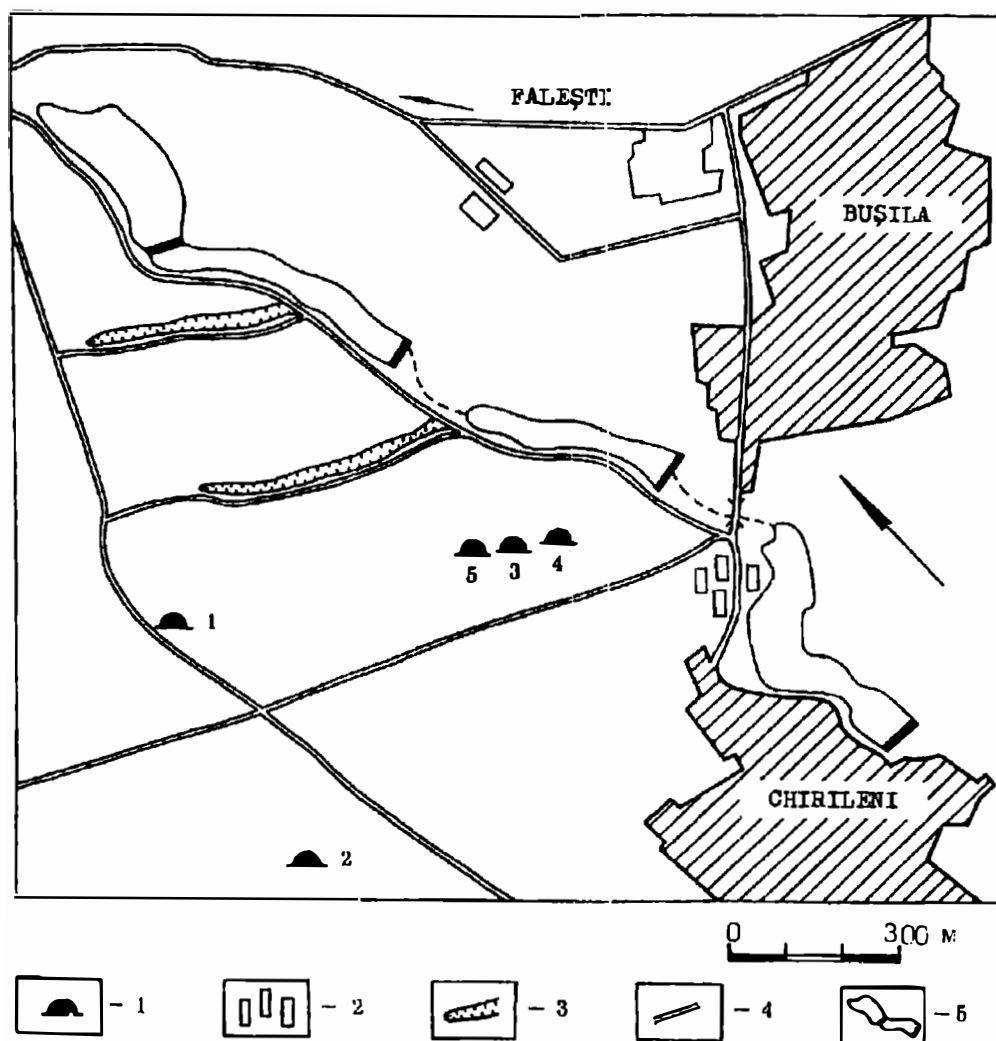

Fig. 1. Planul de situație a tumulilor de lângă comuna Chirileni, raionul Ungheni, Republica Moldova. Semne convenționale: 1 - tumuli; 2 - ateliere și depozite agricole; 3 - râpe; 4 - drumuri de țară; 5 - iazuri.

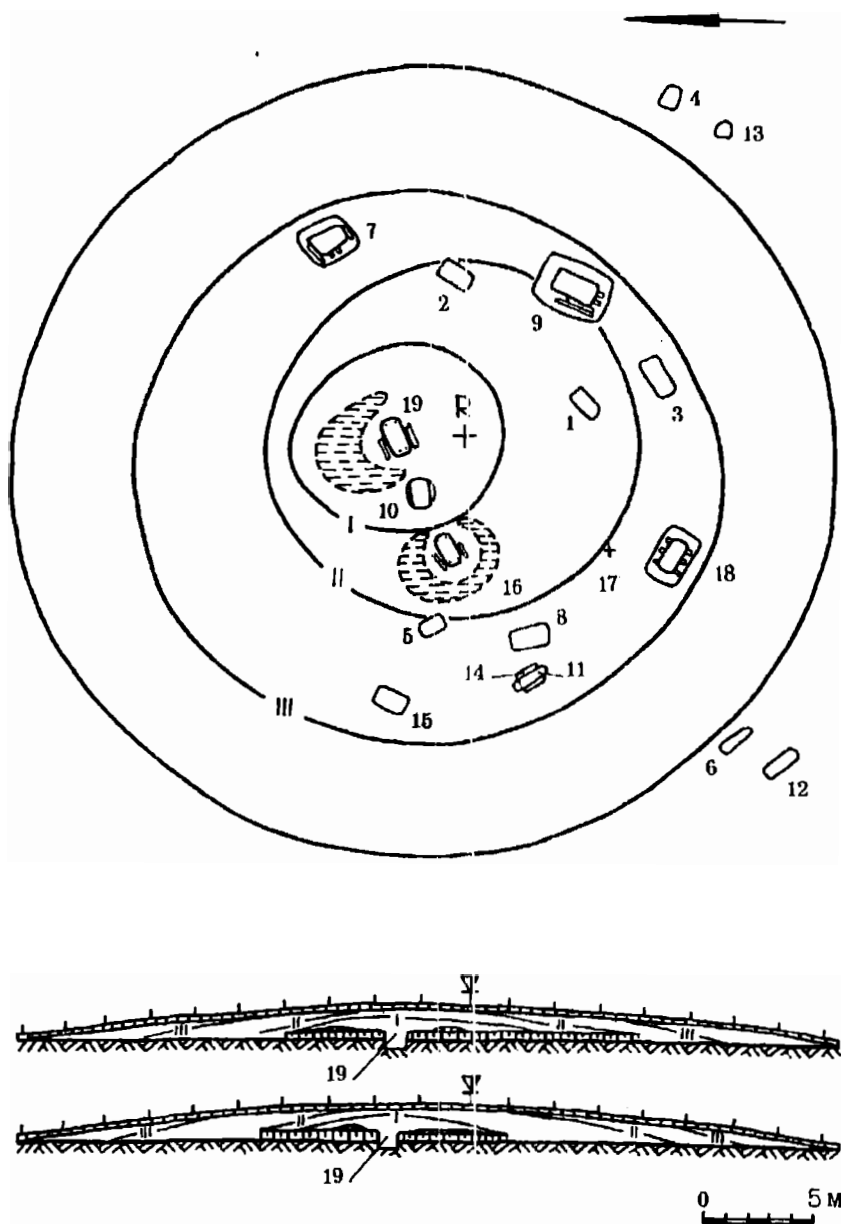

Fig. 2. Chirileni. Tumulul nr. 1. Planul general.

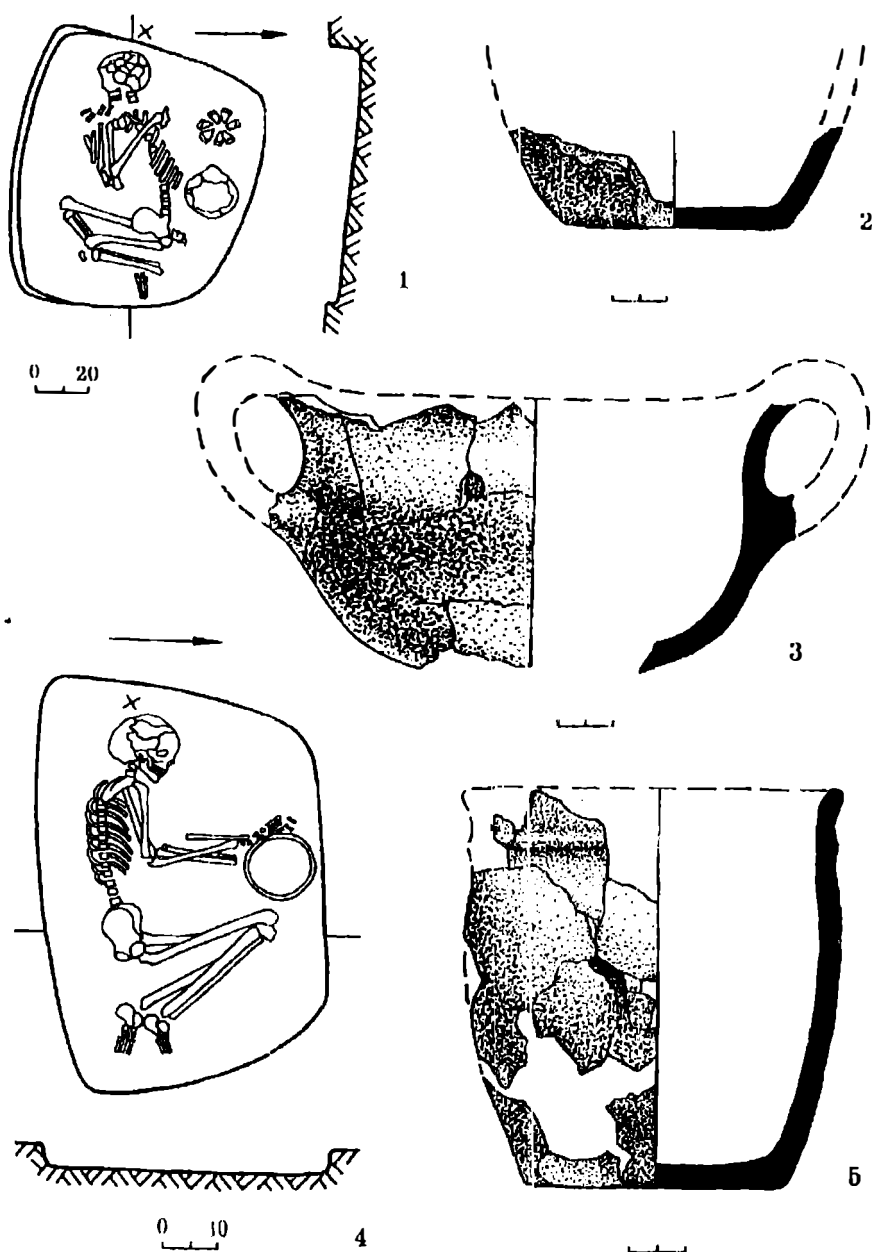

Fig. 3. Chirileni. Tumulul nr. 1. Mormintele nr. 4 (1, 2 3) și nr. 13 (4, 5).

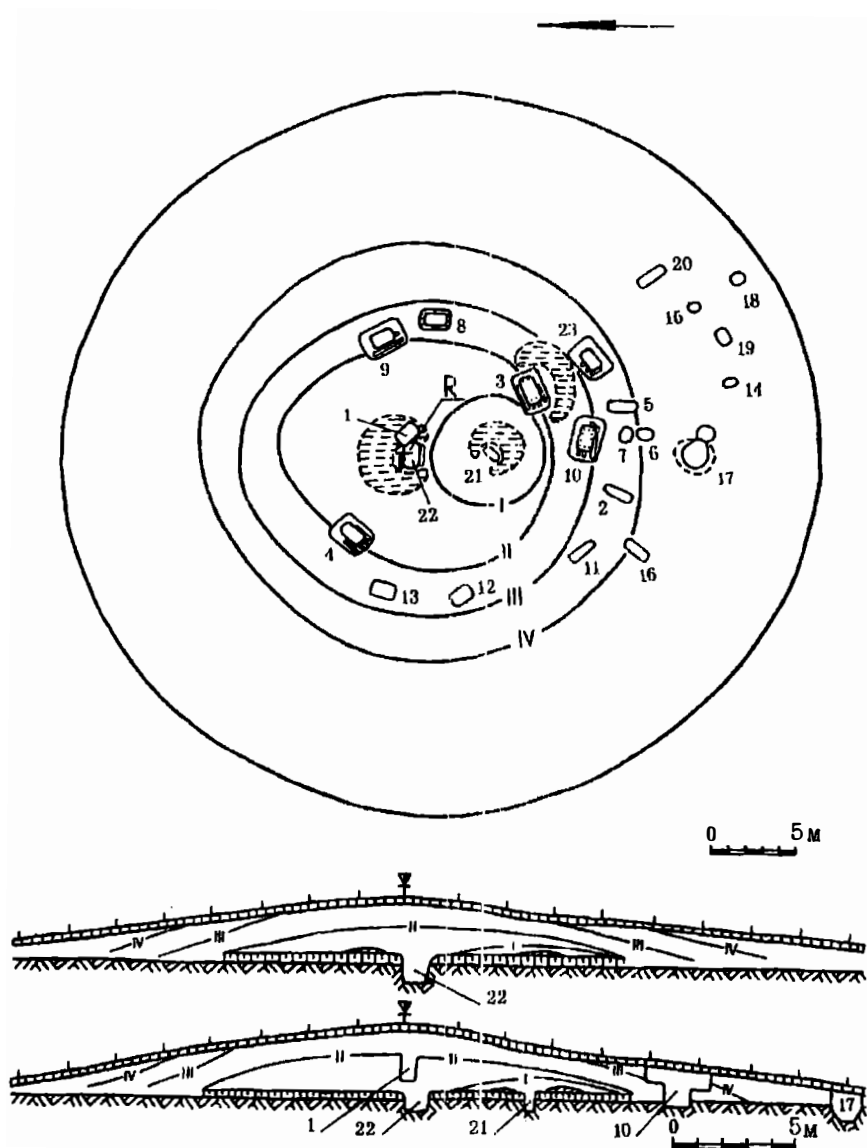

Fig. 4. Chirileni. Tumulul nr. 2. Planul general.

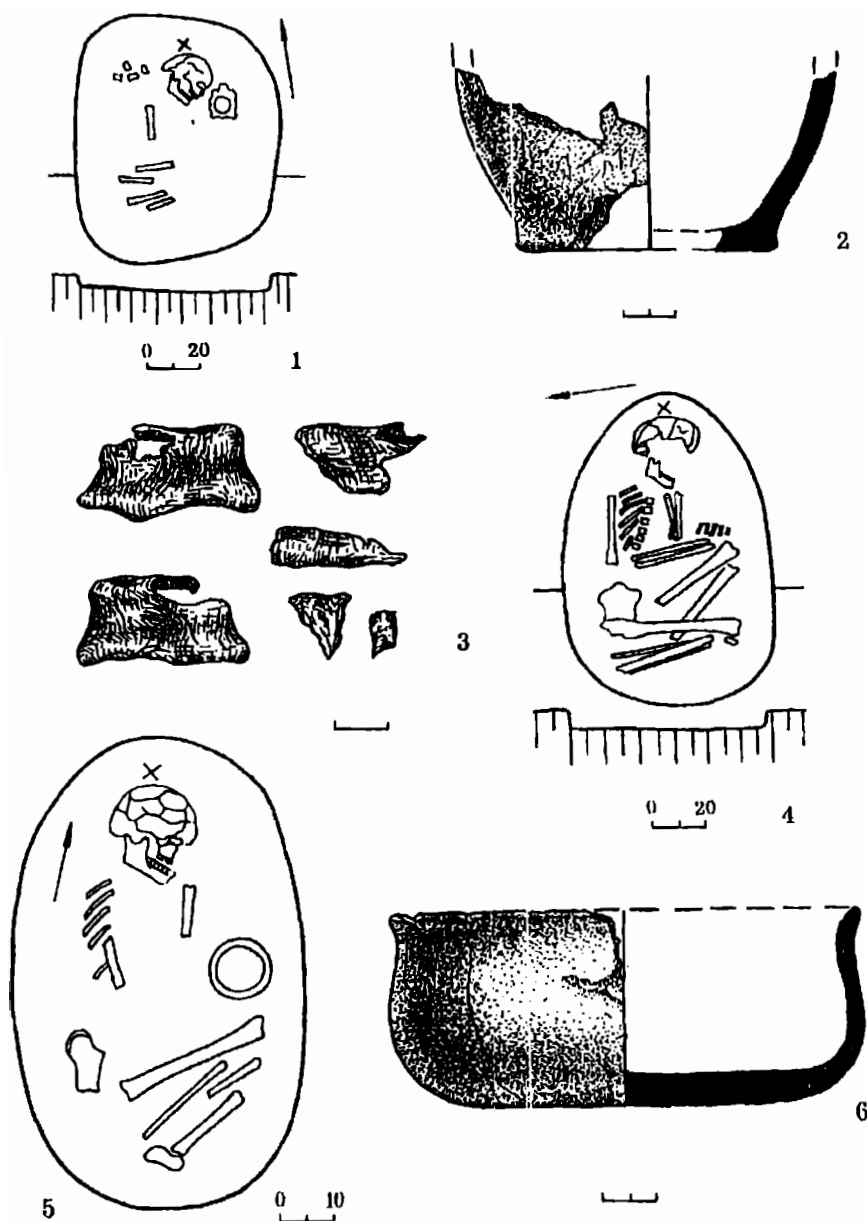

Fig. 5. Chirileni. Tumulul nr. 2. Mormintele nr. 6 (1, 2, 3); nr. 7 (4) și nr. 14 (5, 6).

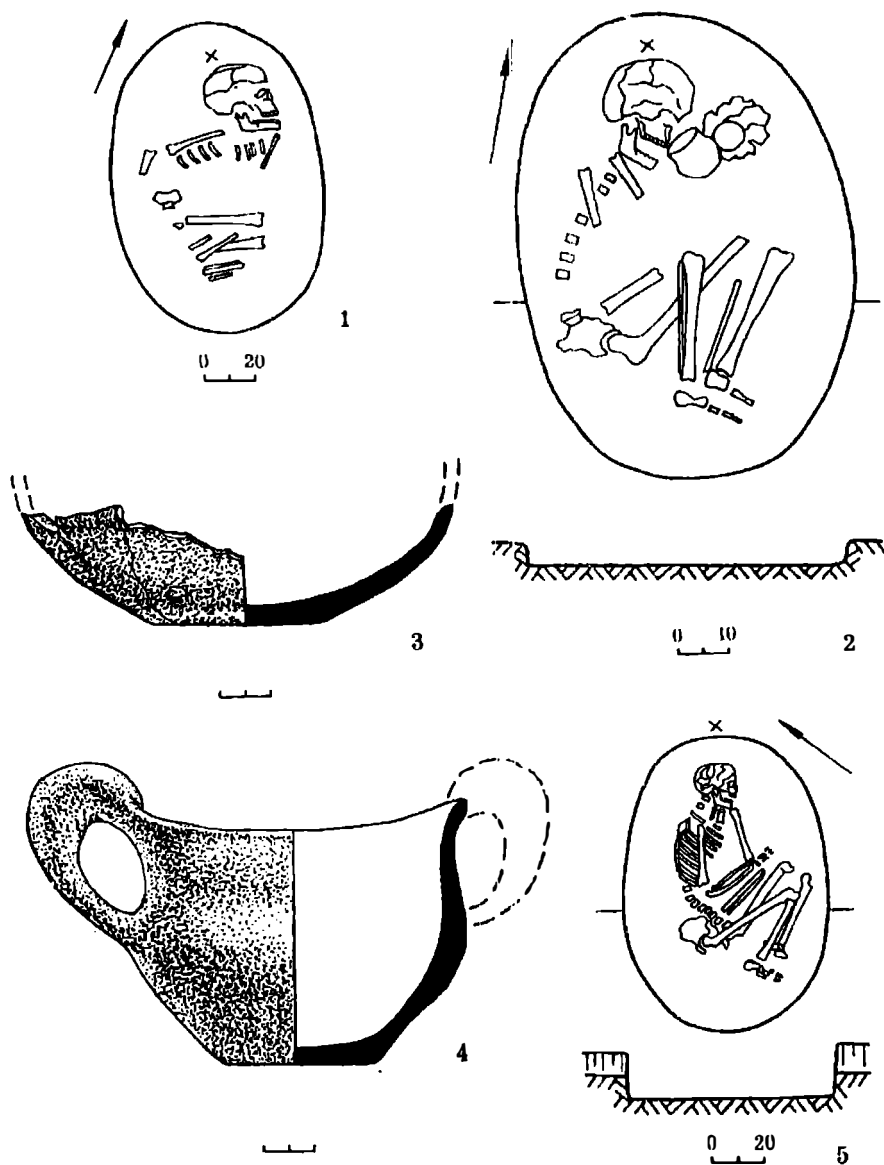

Fig. 6. Chirileni. Tumulul nr. 2. Mormintele nr. 15 (1) și nr. 18 (2, 3, 4); tumulul nr. 3: mormântul nr 10 (5).

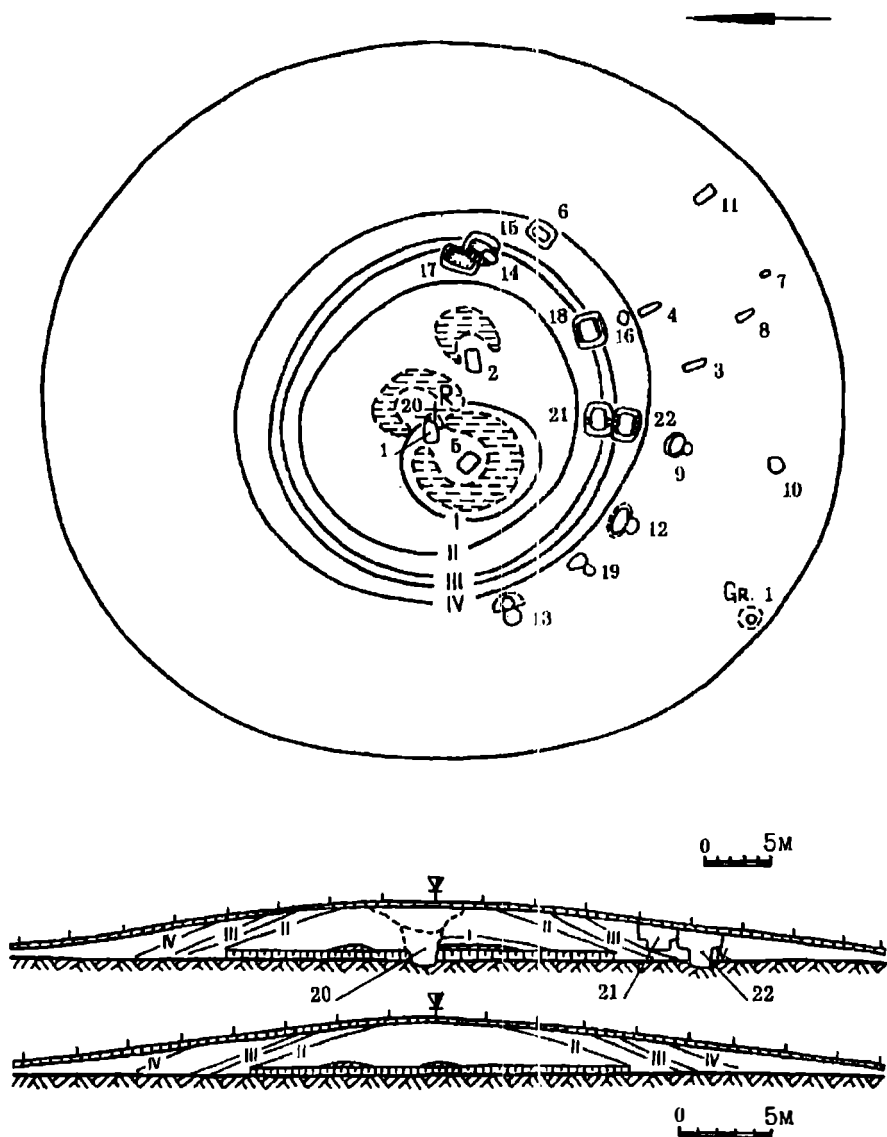

Fig. 7. Chirileni. Tumulul nr. 3. Planul general.

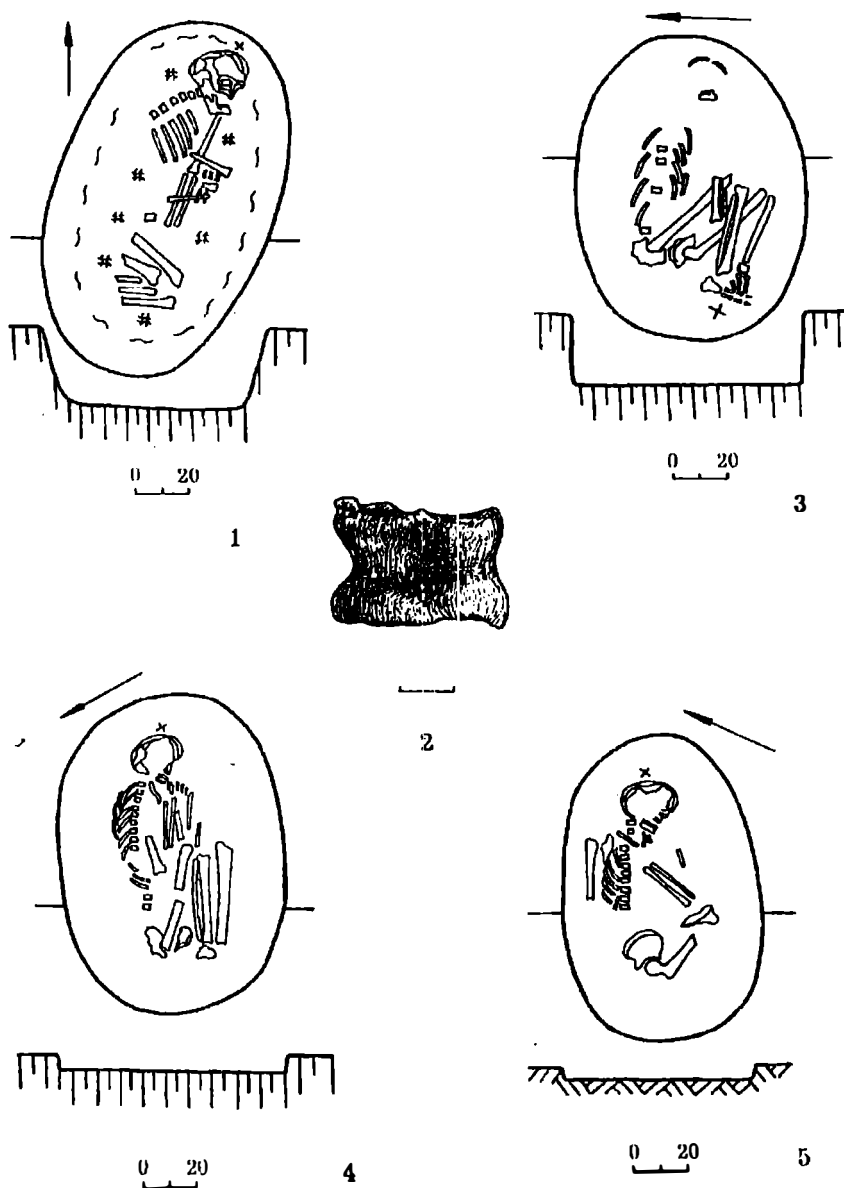

Fig. 8. Chirileni. Tumulul nr. 3. Mormintele nr. 14 (1, 2) și nr. 16 (3); tumulul nr. 4: mormintele nr. 1 (4) și nr. 2 (5).

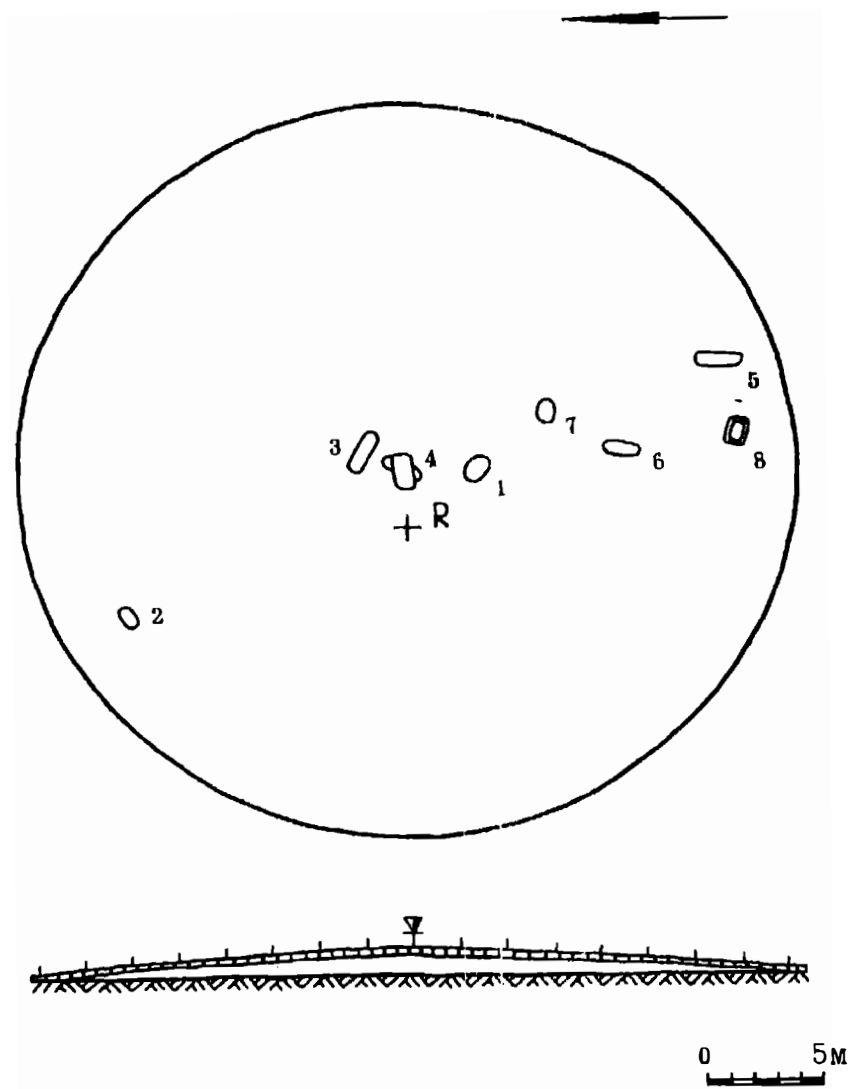

Fig. 9. Chirileni. Tumulul nr. 4. Planul general.

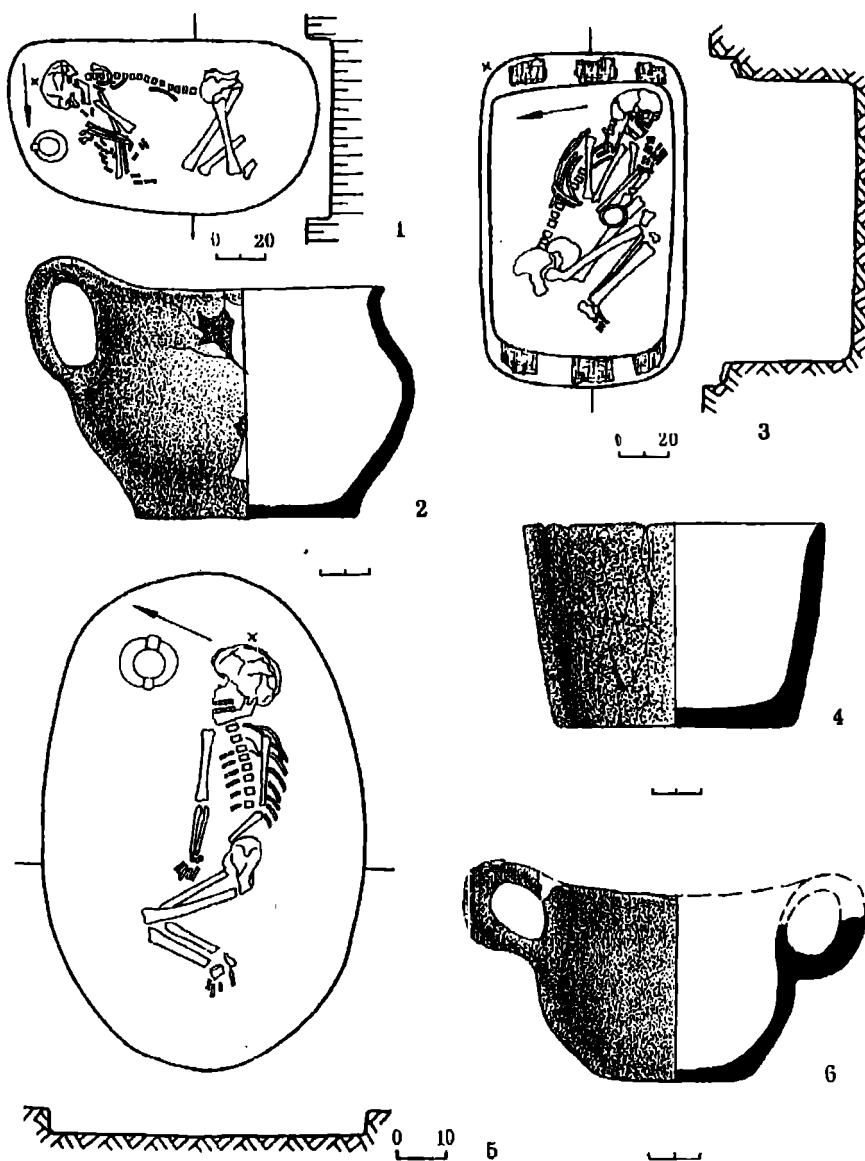

Fig. 10. Chirileni. Tumulul nr. 4. Mormintele nr. 7 (1, 2) și nr. 8 (3, 4); tumulul nr. 5: mormântul nr. 2 (5, 6).

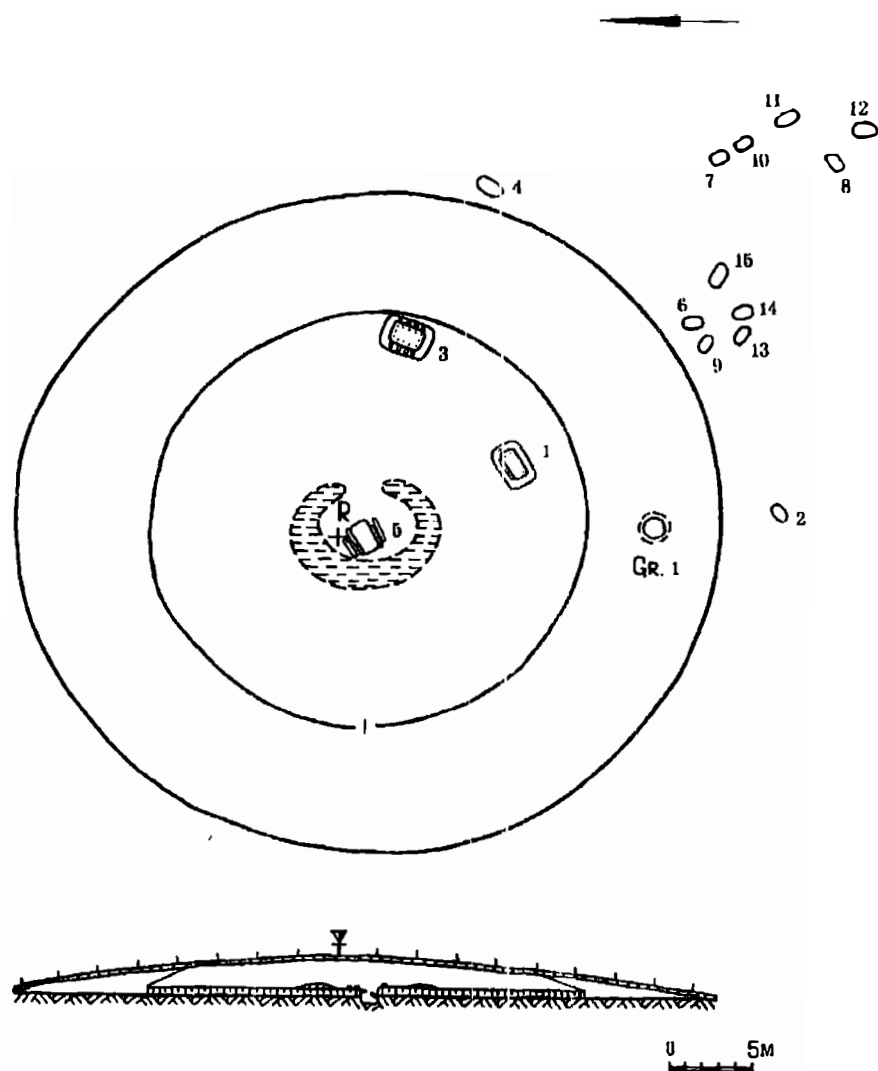

Fig. 11. Chirileni. Tumulul nr. 5. Planul general.

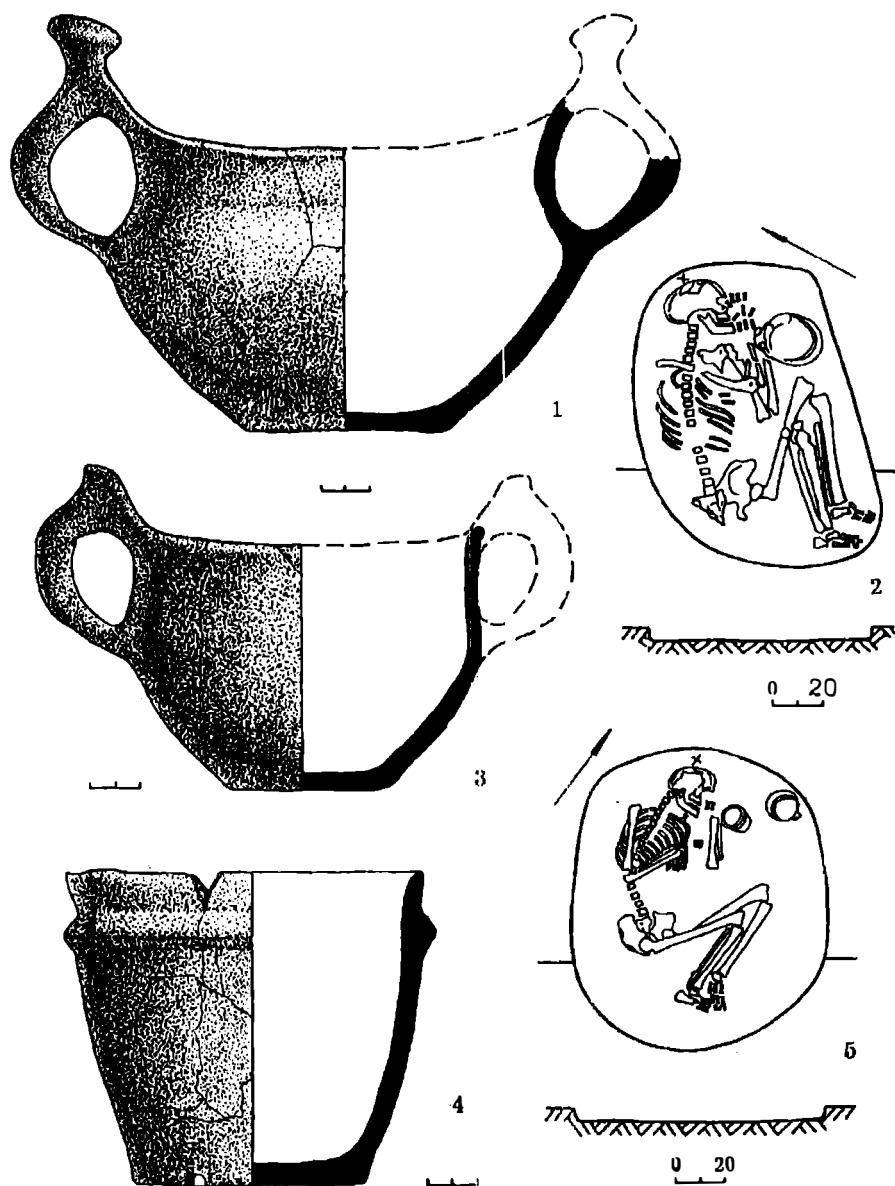

Fig. 12. Chirileni. Tumulul nr. 5. Mormintele nr. 4 (1, 2) și nr. 6 (3, 4, 5).

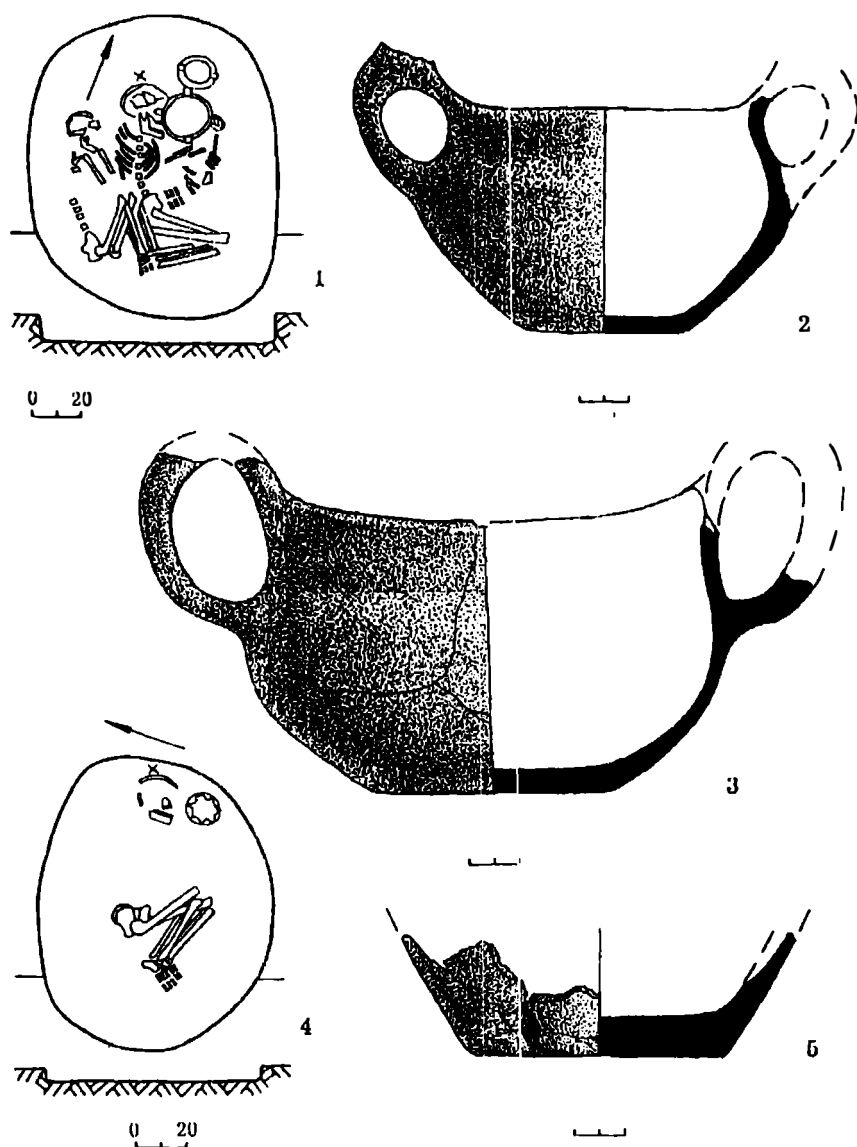

Fig. 13. Chirileni. Tumulul nr. 5. Mormintele nr. 7 (1, 2, 3) și nr. 8 (4, 5).

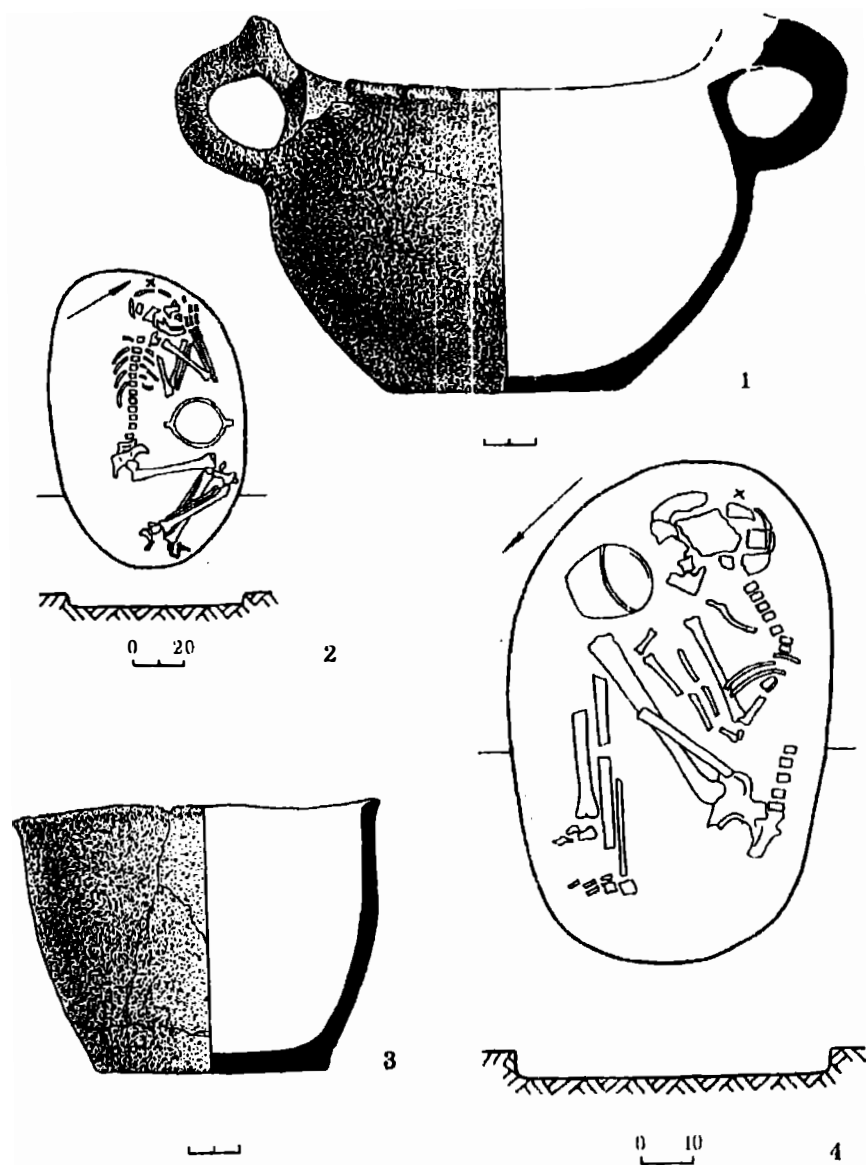

Fig. 14. Chirileni. Tumulul nr. 5. Mormintele nr. 9 (1, 2) și nr. 10 (3, 4).

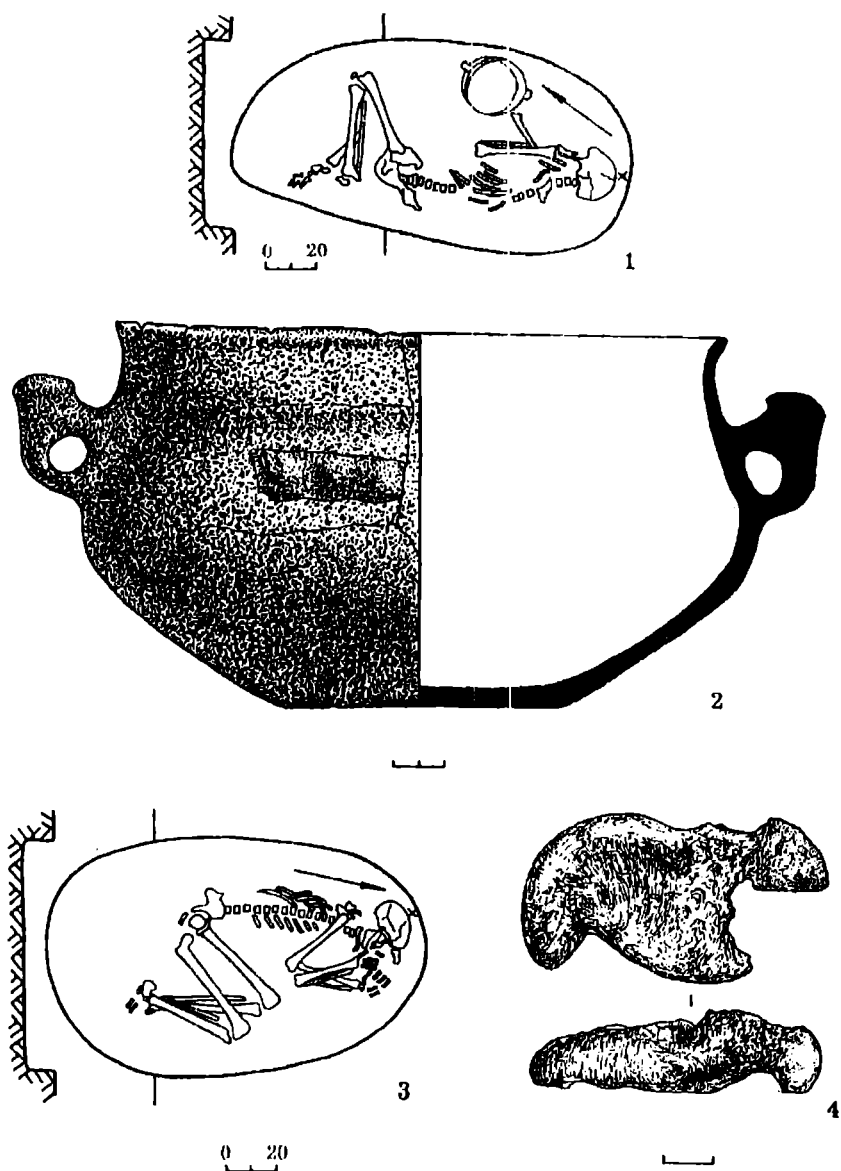

Fig. 15. Chirileni. Tumulul nr. 5. Mormintele nr. 11 (1, 2) și nr. 10 (3, 4).

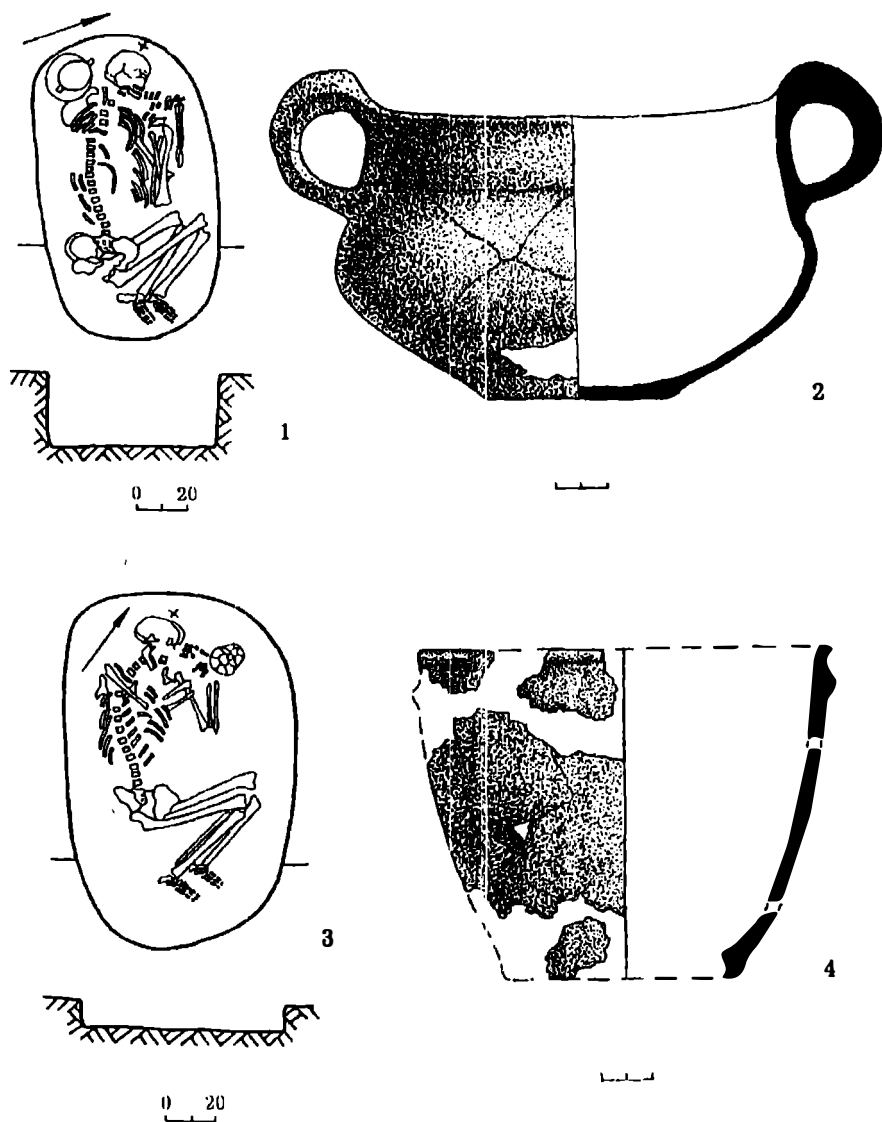

Fig. 16. Chirileni. Tumulul nr. 5. Mormintele nr. 13 (1, 2) și nr. 14 (3, 4).

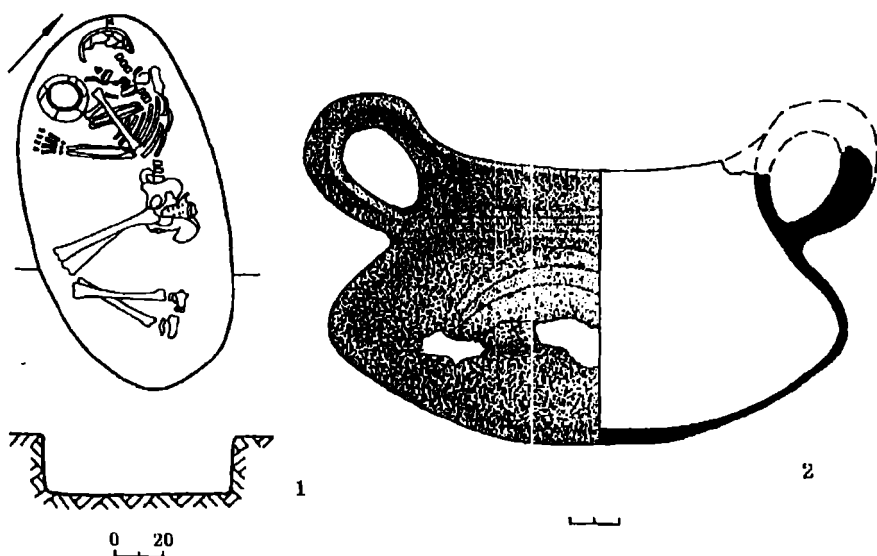

Fig. 17. Chirileni. Tumulul nr. 5. Mormântul nr. 15 (1, 2).

NECROPOLA TUMULARĂ-PLANĂ A CULTURII NOUA DE LA BURLĂNEȘTI

Oleg Levitki, Tatiana Demcenko

Cercetările privind perioada târzie a epocii bronzului din spațiul Carpato-Dunărean din ultimul timp se caracterizează printr-o intensitate deosebită. În diferite zone ale arealului complexului cultural Noua- Sabatinovka-Coslogeni au fost investigate o serie întreagă de monumente ale căror materiale până în prezent rămân a fi inedite, ceea ce în mare măsură îngreunează soluționarea multor probleme discutabile¹. Referitor la interfluviul Nistru - Prut într-o perioadă de timp relativ scurtă (1984-1990) au fost supuse săpăturilor, un număr considerabil de așezări și câteva necropole deocamdată necunoscute specialiștilor.

Una dintre necropole, cea de la Burlănești raionul Edineț investigată în anul 1987 prezintă obiectul studiului de față².

Necropola de la Burlănești a fost evidențiată în mod ocazional în procesul cercetării Tumulului nr. III (înălțimea 1,9 m., diametrul 40 m.) ce intra în componența unui grup tumular din perioada bronzului timpuriu (cultura Iamnaia) situat la sud de sat*. Obiectivul în cauză este amplasat pe un promontoriu înalt format de confluența râurilor Draghiște și Racovăț. La 2 km spre N-NV de necropolă, pe panta vestică a promontoriului, pe malul drept al râului Draghiște se găsește o întinsă așezare cu cenușare aparținând culturii Noua. (fig.1).

Atât tumulul nr. III, cât și zona adiacentă, dinspre est se arau anual. La începutul săpăturilor pe suprafața ocupată de necropolă se găseau aglomerări de pietre de calcar, alocuri, pietre singulare.

Necropola culturii Noua a suprapus partea de est a tumulului și se întinde spre SE. Perimetrul necropolei n-a fost stabilit, deoarece n-a fost posibilă dezvelirea ei integrală, din cauza lipsei de timp. Faptul că necropola este mult mai mare și se extinde spre sud-est este atestat de pietrele din peretele de est al șantierului și de pietrele ce se găsesc la suprafața rămasă neinvestigată.

În sectorul de sud-est al tumulului și suprafața de circa 400 m² cercetată dinspre est au fost depistate 39 morminte de înhumatie aparținând culturii Noua**. Atât mormintele depuse în tumul, cât și cele din partea plană a necropolei au fost depistate în stratul de trecere la roca maternă, în lutul cenușiu, la adâncimea de circa 0,8 -1,3. Indiferent de adâncimea la care au fost descoperite mormintele, forma gropilor funerare n-a putut fi stabilită. Unele observații au fost posibile doar privitor la adâncimea lor. Calculând diferența dintre nivelul la care s-au depistat scheletele și nivelul la care apar pietrele, cu care mormintele erau marcate la nivelul orizontului antic, s-a stabilit, că adâncimea gropilor variază de la 0,5 (M. 39) până la 0,7 m (M.23).

Mormintele depuse în mantaua tumulului formează două grupe, alcătuite din trei complexe (M.nr. 1,2,8) în sectorul de sud -vest și din oase (M.nr.14, 15, 16, 18, 20, 21) în sectorul de sud-est. Mormintele nr. 11 și 19 fiind depuse separat, primul în partea centrală a tumulului iar ultimul, la periferia lui estică.

Complexul nr. 22 ocupa o poziție intermediară între tumul și necropola plană.

Mormintele plane, în general, erau plasate în şiruri orientate aproximativ de la nord spre sud. Totodată, nu lipsesc şi morminte situate în afara lor. Distanţa dintre morminte variază de la 1,8 până la 5 m. Cazuri de suprapunere a complexelor funerare n-au fost identificate, ceea ce atestă faptul că mormintele la nivelul orizontului antic erau marcate, după cum a fost stabilit în timpul cercetărilor, cu pietrele de calcar neprelucrat.

Întrebuintarea pietrelor pentru marcarea mormintelor la nivelul orizontului antic, prezenţa lor în umplutura gropilor sau pentru amenajarea construcţiilor funerare a fost atestată în 13 cazuri*** marcarea mormintelor la nivelul orizontului antic se efectua cu una - trei pietre, ori cu o mică aglomerare de pietre. În trei cazuri pietrele se găseau la nivelul depunerii scheletului. În mormintele nr. 1 şi 15 ele erau aranjate paralel cu scheletul, iar în mormântul nr. 34 o piatră se găsea la picioarele defunctului.

Construcţii funerare din pietre au fost sesizate în patru morminte. Mormintele nr. 19, 26, 29 au fost depuse în ciste de formă rectangulară construite din lespezi de calcar, dimensiunile cistelor varii în funcţie de vârsta defunctului - la maturi 1,4 x 0,78 x 0,36 m (M. nr. 19), ori 1,32 x 1,08 x 0,4 m (M. nr. 29), la copii - 0,8 x 0,7 x 0,4 m (M. nr. 26).

Cistele, în toate cazurile, în afară de lespezi se mai acopereau cu aglomerări din pietre neprelucrate de diferite dimensiuni. Mormântul nr. 22 a fost acoperit cu o platformă de pietre de formă rectangulară (0,9 x 0,56 m) orientată pe axa vest-est, iar în jurul ei a fost construit un ring de formă ovală (5x4m).

Ritul funeral, după cum deja a fost menţionat, în necropola de la Burlăneşti este exclusiv inhumatie. Majoritatea predominantă a mormintelor sunt individuale. Mormintele duble au fost atestate în două cazuri; M. nr. 22 (un matur şi un copil) şi M. nr. 32 (doi maturi). Orientarea defuncţilor în cadrul mormintelor duble este în aceeaşi direcţie. În primul, defuncţii au fost orientaţi NE, aşezaţi spate în spate (cel matur pe partea dreaptă cu pieptul în jos, iar copilul pe partea stângă), în cel de-al doilea - SE, pe partea stângă cu pieptul în jos (doi maturi).

Mai mult de 1/4 din mormintele descoperite în necropolă sunt de copii (11 morminte, inclusiv mormântul dublu nr. 22). Din punct de vedere al poziţiei lor în cadrul suprafeţei cercetate a necropolei s-a constatat că: M. nr. 16, 26, 29 sunt amplasate izolat, la periferia de sud a cimitirului, pe când M. nr. 37, 38, 44, 45, 46, 47, 48 alcătuiesc un grup compact în sectorul de nord-est al perimetrului investigat.

Din cele 39 de inhumatii descoperite s-au putut face observaţii complete numai privitor la 36, altele 3 (M. nr. 27, 37, 48) fiind distruse. Scheletele se aflau în poziţie chirchită (accentuat sau moderat), cu precădere pe partea stângă (33 de morminte), şase, dintre care erau cu pieptul în jos (M. nr. 1, 28, 29, 30, 32, 42). Pe partea dreaptă au fost depuşi trei defuncţi (M. nr. 8, 11 şi maturul din M. nr.22). Braţele de regulă sunt îndoite în coate cu palmele aduse în dreptul feţei. În patru cazuri (M. nr. 20, 26, 34, 40) braţul drept este îndoit în cot cu palma adusă în faţa craniului, pe când cel stâng este întins de-a lungul corpului. Aceeaşi poziţie au şi braţele maturului din M. nr. 22, numai că îndoit era cel stâng, iar cel drept întins.

Orientarea mormintelor nu este constantă. În acelaşi timp preponderente sunt mormintele orientate spre SE - 19 şi spre sud - 11. Trei morminte au fost orientate spre nord est, două spre est şi unul spre vest. S-a constatat, că o mare instabilitate în orientarea defuncţilor este proprie celor depuşi în mantaua turnulului. În partea plană a necropolei orientarea mormintelor devine relativ stabilă: SES. Inventarul mormintelor este reprezentat exclusiv prin vase de lut ars, 8 dintre ele fiind lipsite de orice inventar (M. nr. 1, 11, 14, 16, 26, 34, 38, 54). Preponderente sunt mormintele însoţite doar de un singur vas. Câte două vase au fost atestate în 6 morminte (M. nr. 15, 18, 19, 22, 23, 32). Mormântul nr. 49 alături de vasul ceramic era însoţit şi de patru coaste de animal. Oase de animal au mai fost găsite şi printre

pietrele ce alcătuiau aglomerarea, deasupra mormântului nr. 19 și platforma din centrul ringului complexului nr. 22. În cazuri izolate vasele depuse în morminte aveau torțile rupte din vechime, în altele erau prezentate doar câteva fragmente de ceramică.

Observații privind amplasamentul vaselor în morminte au fost posibile în majoritatea cazurilor, cu excepția a patru morminte, în mare măsură răvășite, în care fragmentele ceramice se găseau printre oase (M. nr. 27, 31, 37, 48). De regulă, vasele de ofrandă erau depuse la nivelul scheletelor. Predomină poziția vaselor în fața craniului (20 de morminte). Într-un singur caz (M. nr. 29) vasul a fost depus în spatele craniului, în altul - lângă bazin (M. nr. 46), în al treilea - între oasele brațelor aduse în dreptul craniului (M. nr. 30). În mormintele însoțite de câte două vase, ultimele erau depuse în felul următor: ambele în dreptul craniului (M. nr. 15), unul în dreptul craniului, al doilea - în dreptul cotului (M. nr. 18, 19), în dreptul genunchiului (M. nr. 22, 32) sau între coate și genunchi (M. nr. 23). În mormântul nr. 22 fragmente ceramice au fost descoperite și printre pietrele platformei ce acopereau scheletele.

Ceramica prezentă în necropola de la Burlănești, din punct de vedere tehnologic poate fi împărțită în două categorii; ceramica fină și de uz comun, cantitativ predominând prima. Ambele sunt lucrate din pastă amestecată în majoritatea cazurilor cu cioburi pisate. Pasta din care au fost modelate vasele din mormintele nr. 24, 31, 32, 39, 42, 49 în afară de cioburi pisate în calitate de degresant mai conținea și silex pisat mărunț, iar din mormântul nr. 43 - mici pietricele de calcar. Doar silex ars a fost folosit ca degresant în pasta din care a fost format vasul din mormântul nr. 8. Culoarea vaselor variază de la cenușiu - cenușiu închis până la maroniu deschis. Deosebirile dintre categorii se reduc la următoarele: pasta densă pereți relativ subțiri și o prelucrare îngrijită uneori cu urme de lustruire în cazul ceramicii fine și, respectiv, pasta relativ poroasă, pereți mai groși și o prelucrare mai puțin calitativă a suprafeței - la cea de uz comun, gradul de ardere la ambele fiind instabil și neuniform.

După cum deja s-a menționat, în calitate de vase de ofrandă cu precădere, erau folosite cele din categoria ceramicii fine. Ceramica de uz comun a fost atestată în 8 complexe, în 4 dintre ele era depusă împreună cu un alt vas din categoria fină (M. nr. 15, 18, 23, 32), în rest - de una singură (M. nr. 22, 31, 37, 41). Starea fragmentară a multor vase din categoria ceramicii fine n-a permis să fie stabilite cu certitudine tipurile morfologice prezente în necropolă. Se pot evidenția doar 3 tipuri: ceștile cu două torți (tip predominant), cămile cu o singură toartă și cupele.

Ceștile cu două torți se deosebesc între ele după dimensiuni, forma corpului, modelarea torților și gradul lor de supraînălțate asupra buzei. Ceștile de cele mai mici dimensiuni au înălțimea de 6,6 cm, diametrul gurii 7,4 iar al fundului 4,8 cm; cele de proporții - înălțimea 15,8 cm, diametrul gurii 18 cm și al fundului 8,8 cm (M, nr. 19). Predominante însă sunt ceștile de dimensiuni intermediare, de regulă ele au forma globulară sau bitronconică cu marginea dreaptă sau puțin evazată. Se deosebesc exemplare cu corpul relativ mai scurt (M, nr. 28, 36) și respectiv, mai zvelt (M. nr. 29, 32). Referitor la torți s-a stabilit, că ele fiind ovale sau elipsoidale în secțiune puteau fi prevăzute cu creastă (M, nr. 18, 19, 29, 36, 43), cu buton simplu cilindric (M, nr. 19, 20, 31) sau cu buton discoidal cu suprafața superioară convexă (M, nr. 46, 47). Neuniform este gradul de înălțare a lor asupra buzei (compară ceașca din M, nr. 43 cu cea mică din M. nr. 19, sau vasul din M, nr. 29 cu cel mare din M, nr. 19).

Cămile au fost descoperite doar în două morminte - nr. 15 și 23. Unica lor deosebire de cești o constituie doar prezența unei singure torți.

Cupele sunt ilustrate printr-un singur exemplar din M, nr. 8. Vasul este de proporții mijlocii, cu corpul în forma de lălea și cu fundul evidențiat.

Decorul vaselor din categoria ceramicii fine este foarte sărac, fiind prezent doar pe două cești și pe o cupă. Ceașca din M, nr. 36 este ornamentată cu un șir de perforații incom-

plete sub buza, cea din M, nr.43 - cu două proeminențe conice amplasate simetric pe partea cea mai bombată a vasului. Cupa din M, nr. 8 este ornamentată pe umăr cu o linie incizată orizontal, asupra, căreia sunt simetric amplasate patru perechi de proeminențe ovale, iar de la ea spre fund cu linii incizate oblice, care alcătuiesc patru zone, locul de contact al cărora formează unghiuri cu vârfurile în jos.

Ceramica de uz comun, în general, este reprezentată de vase de tip borcan, printre care se deosebesc două tipuri; cu gâtul ușor evidențiat și fără gât evidențiat. Primul - include două variante: cu corpul puțin alungit și puțin bombat (M, nr. 15, 23) și vase de formă aproape tronconică cu o ușoară arcuire a pereților (M. nr. 18, 37). Vasele celui de-al doilea tip se împart în trei variante: forme cu pereții drepecți în partea superioară care ușor se îngustează spre fund (M. nr. 41), vase având marginea ușor înclinată spre interior (M. nr. 31) și vase cu corpul bitronconic puțin evidențiat în partea superioară (M.nr. 22). Decorul prezent pe vasele acestei categorii constă din brâu simplu în relief uneori în asociere cu un șir de perforații sub buză sau exclusiv dintr-un șir de perforații. Fragmentele ceramice provenite dintre pietrele platformei M. nr. 22 sunt înzestrate cu un ornament în relief de tip "brăduț".

Ritul și ritualul funerar atestat în necropola de la Burlănești după parametrii ca: practicarea ritului înhumatiei, poziția scheletelor, orientarea instabilă predominarea mormintelor individuale, numărul limitat de morminte duble, cât și poziția și orientarea defuncțiilor în cadrul lor, amplasarea mormintelor pe copii într-o anumită zonă, inventarul sărac și dispunerea lui în morminte, depunerea vaselor cu torțile rupte în vechime sau numai a unor fragmente ceramice, prezența în cazuri izolate a ofrandelor de carne (oase de animal) - în general este analogic celui respectat în majoritatea necropolelor culturii Noua deja cunoscute³. Apartenența necropolei date la cultura Noua este adevărată cu certitudine și de inventarul funerar. Ceramica depistată după parametrii săi tehnico-tehnologici, morfologici și stilistici (cu excepția a două cazuri - M. nr. 8, 22) este similară celei specifice culturii Noua⁴. Cu toate acestea, anumite trăsături ale ritului și ritualului funerar și, chiar unele complexe din necropolă au avut o răspândire mult mai limitată sau sunt în genere nespecifice culturii Noua.

Privitor la ritual vom menționa următoarele: modul de organizare internă a necropolei în șiruri este cunoscut doar pentru necropola de la Trusești-Țugueta⁵, marcarea mormintelor la nivelul orizontului antic cu pietre a fost identificată în necropola de la Badrajii Vechi⁶, prezența pietrelor în umplutura gropilor, sau la nivelul scheletului, aranjate paralel cu el - în necropolele de la Badrajii Vechi⁷ și de la Ostrovet⁸, procentul relativ mare al mormintelor de copii, cât și predominarea orientării scheletelor cu capul spre sud-est este proprie numai necropolei de la Badrajii Vechi⁹.

Din complexele funerare rar întâlnite în necropolelele purtătorilor culturii Noua fac parte mormintele depuse în construcții de piatră, în special, în ciste (M.nr. 19, 26, 29).

Mormintele efectuate în ciste de piatră în arcalul culturii Noua sunt cunoscute doar pentru teritoriul Transilvaniei, unde ele erau depuse atât în necropolele plane, cât și sub tumul¹⁰. Afirmatia despre o oarecare dependență dintre zonele numite, actualmente pare a fi prematură. Prezența lor în Transilvania, cercetătorii sunt înclinați s-o pună pe seama culturilor parțial sincrone, sau sincrone - Costișa, Komarov, Sabatinovka, și nu pe persistența tradiției din culturile precedente, de exemplu, Schneckenberg din perioada bronzului timpuriu, purtătorii căreia practicau înmormântări în ciste de piatră similare, deoarece între ele există o cezură de tip destul de mare¹¹.

Referitor la zona Prutului Mijlociu plauzibile par a fi ambele moduri de tratare. Culturile din bronzul mijlociu ce au precedat cultura Noua în acest spațiu - Costișa, Komarov (îndeosebi varianta ei locală Belii Potok) și Mnogovalikovaia de asemenea practicau

înhumările în ciste de piatră¹². Important de menționat este și faptul, că puțin mai la sud de Burlănești, la Duruitoarea Noua¹³, M. nr. 2 din tumulul 4 a fost depus într-o cistă aproape identică din punct de vedere al particularităților constructive și a orientării pe axa est-vest cu cistele M. nr. 19 și 26 13, inventarul căreia indică apartenența lui la cultura Mnogovalikovaia¹⁴. Pe de altă parte, ceașca din M. nr. 29 are torți puțin supraînălțate asupra buzei, indice care după opinia unor specialiști, atestă o tradiție de tip Belopotok - Costișă¹⁵. Cât privește cultura Sabatinovka, mormintele efectuate în construcții de piatră (inclusiv, ciste), conform calculelor lui I.N. Șarafudinova, în bazinul Niprului de Mijloc alcătuiesc aproape jumătate din numărul complexelor funerare atribuite acestei culturi, iar în zona Niprului inferior, de la 10 până la 19 procente¹⁶.

În perimetrul necropolei de la Burlănești au fost cercetate și două complexe care, în special după inventar, se evidențiază din masivul mormintelor descoperite - M. nr. 8 și 22.

Cupa în formă de lălea din M. nr. 8, modelată dintr-o pastă ce conținea ca degresant exclusiv silex ars, ornamentată prin incizii în îmbinare cu motive în relief după toți parametrii, poate fi atribuită ceramicii caracteristice culturii Komarovo din nordul Republicii Moldova¹⁷, cât și culturii Komarovo în ansamblu inclusiv variantei locale Belii Potok, din Bazinul Nistrului Mijlociu¹⁸. Dealtfel, această atribuire este confirmată atât de poziția și orientarea scheletului, cât și de poziția geografică a necropolei în aria culturii Komarovo din nordul Republicii Moldova¹⁹.

Vasul de tip borcan din M. nr. 22, este similar vaselor de tip borcan cu muchia rotunjită, slab evidențiată, în partea de sus ce alcătuiesc grupul 4 al ceramicii culturii Mnogovalikovaia conform clasificării lui E. Sava²⁰, sau vaselor borcan cu corpul ușor rotunjit în partea superioară după clasificarea lui V. Dergacev²¹. Fragmentele de ceramică găsite printre pietrele platformei ce acoperea scheletele, decorate cu un ornament în relief de tip "brăduț" ("spic", după E. Sava)²², probabil provin de la vasele hogat ornamentate de proporții cu marimea bine evidențiată în partea superioară a corpului atribuite de către E. Sava grupului I al ceramicii Mnogovalikovaia²³ ori de la vasele de proporții alungite cu muchia bine evidențiată ornamentate cu motive în relief de tip "brăduț"²⁴. De altfel ceramica similar ornamentată provine nu numai din mormintele subtumulare. Ea este prezentă și în necropola plană de la Dănceni²⁵, cât și în materialele așezării de la Delacheau²⁶.

Morminte ale culturii Mnogovalikovaia efectuate în construcții de piatră analogice complexului nr. 22 sunt cunoscute și pentru alte regiuni, inclusiv, bazinul Nistrului Mijlociu. Un complex aproape identic cu cel discutat a fost descoperit în tumulul VI, din necropola tumulară de la Ostapie, regiunea Ternopol. Deosebirea dintre aceste două complexe constă doar în aceea, că la Ostapie unul dintre schelete se afla sub o platformă de pietre ca și la Burlănești, pe când al doilea - pe o platformă²⁷.

Obiectivul de la Burlănești, ca tip de monument, necropola tumulară - plană este mai puțin caracteristică pentru cultura Noua, monumentele funerare ale căreia sunt reprezentate cu precădere de necropole plane²⁸. În unele zone sunt cunoscute și morminte subtumulare, de exemplu, în Transilvania - la Casolț²⁹, iar în Moldova de Sud - la Gagești³⁰. Însă un astfel de tip de monument, care ar fi îmbinat atât trăsăturile caracteristice necropolelor plane, cât și a tumulilor, până la cercetarea necropolei de la Burlănești nu era cunoscut. În același timp, se cere de menționat, că necropola de la Burlănești în prezent nu este unică. Necropole tumulare - plane similare celei discutate recent au mai fost investigate la Pererâta, raionul Briceni (săpăturile lui E. Iarovoi), Chirileni, raionul Ungheni (săpăturile lui E. Klociko) și la Corjeuți, raionul Briceni (săpăturile lui T. Demcenko), toate situate în partea de nord - vest a Republicii Moldova. Cel mai de sud situată este necropola de la Chirileni, restul, împreună cu cunoscu-

ta necropolă de la Bodrajii Vechi³¹ fiind concentrate într-o zonă destul de limitată, distanța dintre ele nedepășind 30 km. Modul de constituire a necropolelor tumulare - plane cunoscute este identic. Inițial mormintele au fost depuse în sectorul de sud - est al tumului mai vechi (cultura Iamnaia), ulterior prelungindu-se spre est. În așa fel, probabil se poate constata prezența unui obicei de amplasare a necropolelor caracteristice numai comunităților Noua din această zonă, cărora în același timp nu le era străin nici obiceiul înhumării în necropole plane, propriu întregii civilizații Noua³².

Asemenea mod de amplasare a necropolelor pentru culturile precedente cât și sin-crone culturii Noua nu ne este cunoscut. Cât privește culturile posteroare, necropolele tumulare plane sunt atestate doar pentru cultura Belozerka din interfluviul Nistru - Dunăre, Kazaklia și Budurgeli³³.

REPERTORIUL MORMINTELOR

M. 1. Depistat în sectorul de SV al tumului (205°) la distanța de 12 m și adâncimea 1,03 m****. La nivelul scheletului se găseau 4 pietre de calcar, depuse în jurul părții inferioare a defunctului. Scheletul, deranjat, al unui matur se află în poziție chircită pe partea stângă cu pieptul în jos, cu craniul orientat spre SE. Poziția brațelor nu este sesizată.

În apropierea genunchilor și a părții faciale ale craniului au fost sesizate resturile așternutului vegetal (fig. 3/1).

M.2. Depistat în sectorul de SV al tumului (193°) la distanța de 16,2 și adâncimea de 2,4 m. Scheletul parțial răvășit al unui matur se află în poziție chircită moderat pe partea stângă cu craniul orientat spre NEE. Brațele îndoite în coate și probabil, inițial cu palmele în dreptul feței (fig.3/2).

Inventar: la 0,3 m de partea facială a craniului se găseau fragmente ale unui vas, probabil, ceașcă. Se restaurează numai partea de jos. Diametrul fundului - 10,2 cm (fig.3/7).

M.8. Depistat în sectorul de SV al tumului (200°) la distanța de 17 m și adâncimea 1,6 m. Scheletul este puternic răvășit. "În situ" s-au păstrat doar fragmente din oasele picioarelor, brațelor și din craniu. Probabil, inițial defunctul a fost în poziție chircită pe partea dreaptă cu craniul orientat spre VVS (fig.3/3).

Inventar: la 0,2 m spre sud-vest de craniu se află o cupă în formă de lea, cu fundul evidențiat, ornamentat pe umăr cu o linie orizontală incizată asupra căreia sunt simetric plasate patru perechi de proeminente ovale, iar de la ea spre fund cu linii incizate oblice, care formează patru zone, locul de intersecție care formează unghiuri cu vârful în jos. Înălțimea vasului - 11,4 cm, diametrul gurii - 14 cm, al fundului - 8,0 cm (fig. 3/8).

M. 11. Depistat în sectorul de SE al tumului (125°) la distanța de 10 m și adâncimea 2,08 m. Scheletul unui matur se află în poziție chircită pe partea dreaptă cu craniul orientat spre SSE. Brațul drept este îndoit în cot cu palma în dreptul feței. Cel stâng fiind îndoit în cot se găsea cu palma la cotul brațului drept (fig. 3/4).

M.14. Depistat în sectorul de SE al tumului, (141°) la distanța de 18,3 m și adâncimea 2,1 m. Scheletul unui matur se află în poziție chircită accentuat pe partea stângă cu craniul orientat spre SSE. Brațele sunt îndoite în coate cu palmele aduse în dreptul feței (fig. 3/5).

M.15. Depistat în sectorul de SE al tumului (140°) la distanța de 21 m și adâncimea 3,04 m. La nivelul solului antic a fost semnalată o mică aglomerație din pietre de calcar. Patru pietre înconjurau și scheletul la nivelul descoperirii lui. Scheletul unui matur se află în poziție chircită accentuat pe partea stângă cu craniul orientat spre SE. Brațele îndoite

în coate sunt aduse cu palmele în dreptul feței (fig.3/6).

Inventar: la 0,1 m de partea facială a craniului se găseau două vase - o ceașcă cu o singură toartă cu înălțimea de 11 cm, diametrul gurii 13,6 cm (fig. 3/10) și un vas de tip borcan ornamentat cu un brâu simplu cu diametrul gurii de 14,6 cm (fig.3/9).

M.16. Depistat în sectorul de SE al tumulului (142°) la distanța de 23 m și adâncimea de 3,12 m. Scheletul este în mare măsură distrus. "In situ" s-au păstrat numai oasele picioarelor și câteva fragmente din craniu. Probabil, defunctul a fost depus în poziție chircită pe partea stângă cu capul orientat spre S (fig. 3/11).

M.18. Depistat în sectorul de SE al tumulului (137°) la distanța de 24,2 m și adâncimea de 3,0 m. Scheletul unui matur se află în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat spre S. Brațele îndoit în coate cu palmele aduse în dreptul feței (fig. 3/12).

Inventar: lângă palme se găsea o ceașcă scundă cu una sau două torți cu înălțimea de 11 cm, diametrul gurii 16,6 cm (fig.3/15), iar lângă coate - un vas de tip borcan ornamentat cu brâu simplu (fig. 3/13).

M.19. Depistat în sectorul de NV al tumulului (85°) la distanța de 18 m și adâncimea 1,8 m. Defunctul a fost depus într-o cistă de piatră formată din șase lespezi de calcar fiind acoperită cu lespezi impunătoare, deasupra cărora s-a amenajat o aglomerare de pietre de diferite dimensiuni printre care s-au găsit câteva oase de animal. Cista de formă rectangulară care avea lungimea 1,4 m, lățimea 0,78 m, înălțimea 0,36 m, era orientată pe axa VE. Fundul cistei era adâncit în lutul steril la 0,15 - 0,2 cm. Scheletul unui matur se găsea în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat spre E. Brațele îndoit în coate cu palmele aduse în dreptul feței (fig. 4/8,12).

Inventar: lângă palme era depusă o ceașcă cu două torți cu înălțimea 15,8 cm, diametrul gurii 18 cm, al fundului 8,8 cm (fig.4/1), iar în dreptul coatelor - o altă ceașcă cu două torți de proporții mai mici - înălțimea 6,6 cm, diametrul gurii 7,4 cm; al fundului 4,8 cm (fig 4/2).

M.20. Depistat în sectorul de SE al tumulului (150°) la distanța de 18,5 m și adâncimea 2,94 m. Scheletul, în mare măsură distrus, al unui matur, se afla în poziție chircită moderat pe partea stângă cu craniul orientat spre E. Brațul drept îndoit în cot este adus cu palma în dreptul feței, cel stâng este întins paralel cu coloana vertebrală.

Inventar: în dreptul cotului brațului drept se găseau câteva fragmente de ceramică care provin de la o ceașcă cu două (?) torți cu diametrul gurii de circa 18 cm (fig. 3/14).

M.21. Depistat în sectorul de SE al tumulului (149°) la distanța de 19,1 m și adâncimea 2,96 m. Scheletul, parțial deranjat, al unui matur se află în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat spre SE. Brațul drept îndoit în cot este adus cu palma în dreptul feței (fig. 4/7).

Inventar: în dreptul genunchiului stâng se afla o aglomerație de fragmente de ceramică aparținând unei cești cu înălțimea 8 cm, diametrul gurii 12,4 cm, al fundului 6 cm (fig. 4/3).

M.22. Depistat la periferia tumulului în centrul părții lui de est (95°) la distanța de 22 m și adâncimea 0,8 m. Complexul dat este alcătuit dintr-un ring oval din pietre de calcar neprelucrate (diametrul pe axa NS de 5 m, iar pe axa EV - 4 m), în centrul căreia este amenajată o platformă de pietre de formă rectangulară cu lungimea de 0,9 m, lățimea 0,56 m, orientată pe axa EV (fig. 5/1). Printre pietrele platformei s-au găsit oase de animale și fragmente de ceramică de la un vas de proporții decorat cu un ornament în relief în formă de "brăduț" (fig. 5/3,4). Sub platformă, la nivelul lutului galben se găsea un mormânt dublu. Scheletul unui matur cu craniul distrus (?) se afla în poziție chircită pe partea dreaptă, cu toracele în jos, cu craniul orientat spre NE. Brațul drept este întins spre genunchi, cel stâng - îndoit la maximum în cot cu palma în dreptul feței. Al doilea schelet, al unui copil se găsea la 0,5 m în spatele celui matur, depus în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat spre NE. Brațul stâng este îndoit în cot cu palma în dreptul feței (fig.5/2).

Inventar: între palma brațului drept și genunchi se găsea un vas de tip borcan cu gâtul ușor evidențiat, cu înălțimea 10,6 cm, diametrul gurii 11,4 cm, al fundului 8,8 cm, (fig.5/6).

M.23. Depistat la 35 m SE de centrul tumulului (125°) la adâncimea de 3,2 m (1,3 m). La nivelul orizontului antic mormântul a fost marcat cu trei pietre de calcar neprelucrate. Scheletul unui matur se afla în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat spre SE. Brațele îndoite în coate sunt aduse cu palmele în dreptul feței (fig.4/4).

Inventar: între craniu și palma brațului stâng se află o ceașcă cu două torți înaltă de 7 cm, diametrul gurii 8,4 cm, al fundului 3,5 cm (fig. 4/5), iar între coate și genunchi - un vas de tip borcan ornamentat cu brâu simplu ce are o înălțime de 15,8 cm, diametrul gurii 14,2 cm, al fundului 10,4 cm (fig. 4/6).

M.24. Depistat la 32,5 m SE de centru tumulului (113°) la adâncimea de 3,25 m (1,32m). La nivelul orizontului antic mormântul a fost marcat cu două pietre de calcar neprelucrate. Scheletul unui matur se află în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat spre SE. Brațele îndoite în coate erau cu palmele sub mandibulă (fig.4/10).

Inventar: în dreptul feței se găseau două fragmente de ceramică din categoria celei fine.

M.25. Depistat la 36 m SE de centrul tumulului (119°) la adâncimea de 3 m (1,1). Scheletul, în mare măsură distrus, al unui copil, probabil se găsea în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat spre SE.

Inventar: lângă craniu se găseau fragmentele unei cești cu două (?) torți înaltă de 7 cm, diametrul gurii 8 cm, al fundului 4,3 cm (fig. 4/9).

M.26. Depistat la 28 m SE de centrul tumulului (118°) la adâncimea de 3,18 m (1,28m). Defunctul a fost depus într-o cistă de piatră formată din 4 lespezi de calcar acoperită cu lespezi cu grosimea de 0,1 m. Cista de formă rectangulară cu lungimea de 0,8 m, lățimea 0,7m și înălțimea 0,4 m era orientată pe axa EV. Scheletul unui copil se găsea în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat spre SE. Brațul drept este îndoit în cot sub un unghi de 90°, cel stâng - întins cu palma la genunchi (fig.4/11).

M.27. Depistat la 37,2 m SE de centrul tumulului (114°) la adâncimea de 3 m (1 m). Mormântul este distrus integral.

Inventar: printre oase s-au adunat fragmente de ceramică care provin de la fundul unui vas din categoria ceramicii fine (ceașca ?) (fig. 5/5).

M.28. Depistat la 27,5 m SE de centrul tumulului (110°) la adâncimea de 3,12m (1,22m). Scheletul unui matur se afla în poziție chircită pe partea stângă cu pieptul în jos, cu craniul orientat spre SE. Brațele îndoite în coate sunt aduse cu palmele în dreptul pieptului. Brațul stâng parțial se găsește sub cutia toracică (fig. 4/13).

Inventar: în dreptul palmelor se găsea o ceașcă cu două (?) torți înaltă de circa 7 m, diametrul gurii de 18 cm, al fundului 6 cm (fig. 4/14).

M.29. Depistat la 37m SE de centrul tumulului (122°) la adâncimea de 3,24 m (1,34 m). Defunctul a fost depus într-o cistă formată din cinci lespezi de calcar, având un acoperiș din lespezi asupra cărora a fost amenajată o aglomerație din pietre neprelucrate de dimensiuni mai mici. Cista de formă rectangulară cu lungimea de 1,32 m, lățimea 1,08 m și înălțimea 0,4 m era orientată pe axa NV - SE. Scheletul unui matur se afla în poziție chircită pe partea stângă cu pieptul în jos, cu craniul orientat spre S. Brațele îndepărtate de corp sunt îndoite în coate sub un unghi de 90° (fig. 5/8,9).

Inventar: în spatele craniului era depusă o ceașcă cu două torți cu înălțimea 12,4 cm, diametrul gurii 14,6 cm, al fundului 9 cm (fig. 5/7').

M.30. Depistat la 35,7 m SE de centrul tumulului (113°) la adâncimea 3,2 m (1,3 m). La nivelul orizontului antic mormântul a fost marcat cu două pietre de calcar neprelucrate. Scheletul unui matur se afla în poziție chircită accentuat pe partea stângă cu craniul orientat spre S. Brațele îndoite în coate sunt aduse cu palmele în dreptul feței (fig. 4/15).

Inventar: între oasele brațelor era depusă o ceașcă cu două torți cu înălțimea de 13,8 cm, diametrul gurii 18 cm, al fundului 19,2 cm (fig. 4/16).

M.31. Depistat la 33,8 m SE de centrul tumulului (109°) la adâncimea 3,15 m (1,25m). Mormântul este distrus. Oasele păstrate indică faptul că defunctul, probabil a fost depus în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat spre SE.

Inventar: printre oase au fost găsite fragmente de la un vas de tip borcan, ornamentat sub buză cu un șir orizontal de perforații. Înălțimea vasului este de 16 cm, diametrul gurii 13,2 cm iar al fundului de 10 cm (fig.6/1).

M.32. Depistat la 33 m SE de centrul tumulului (107°) la adâncimea 3,24 m (1,34m). La nivelul orizontului antic mormântul a fost marcat cu câteva pietre neprelucrate de calcar. Mormântul este dublu. Scheletele a doi maturi, depuse unul în spatele altuia, se aflau în poziții chircite pe partea stângă, cu pieptul în jos, cu craniile orientate spre SSE. Brațele îndoite în coate sunt aduse cu palmele în dreptul feței (fig. 6/6).

Inventar: între palmele scheletului nr. 1, s-au găsit fragmente dintr-un vas din categoria ceramicii grosiere (fig. 6/2), iar în apropierea genunchilor scheletului nr.2 - o ceașcă cu două torți cu înălțimea 10 cm, diametrul gurii 9 cm, al fundului 6 cm (fig. 6/3).

M.33. Depistat la 28,4 m la est de centrul tumulului (98°) la adâncimea 3,16 m (1,26m). La nivelul orizontului antic mormântul a fost marcat cu câteva pietre de calcar. Scheletul unui matur se afla în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat spre S. Brațele îndoite în coate sunt aduse cu palmele în dreptul feței (fig. 6/4).

Inventar: în dreptul palmelor s-au găsit fragmente dintr-un vas din categoria ceramicii grosiere.

M.34. Depistat la 28,5 m la est de centru tumulului (96°) la adâncimea de 3,19 m (1,29m). La nivelul orizontului antic mormântul a fost marcat cu pietre de calcar. Scheletul unui matur se află în poziția chircită pe partea stângă cu craniul orientat spre sud. Brațul drept, îndoit în cot este adus cu palma în dreptul feței, cel stâng - ușor îndoit în cot, cu palma între femure. La picioarele defunctului se găsea o piatră de calcar de dimensiuni mijlocii (fig. 6/5).

M. 35. Depistat la 31,5 m la est de centrul tumulului (97°) la adâncimea 3,2 (1,3 m). Scheletul unui matur se află în poziția chircită pe partea stângă cu craniul orientat spre SSE. Brațele îndoite în coate sunt aduse cu palmele în dreptul feței (fig.6/7).

Inventar: la 0,2 m de palme s-au găsit fragmente dintr-o ceașcă cu două torți.

M.36. Depistat la 34,5 m SE de centrul tumulului (103°) la adâncimea 3,1 m (1,2m). Scheletul unui matur se afla în poziția chircită accentuat pe partea stânga, cu pieptul în jos, cu craniul orientat spre S. Brațele îndoite în coate sunt aduse cu palmele în dreptul feței (fig. 6/10).

Inventar: în dreptul palmei brațului drept era depusă o ceașcă cu două torți de proporții scunde cu înălțimea 11,4 cm, diametrul gurii 24,6 cm, al fundului 13,5 cm (fig. 6/11).

M.37. depistat la 31,5 m SE de centrul tumulului (100°) la adâncimea 3m (1m). Scheletul unui copil era distrus.

Inventar: printre oase s-au găsit câteva fragmente de la un vas de tip borcan ornamentat cu brâu simplu în îmbinare cu un șir orizontal de perforații plasat între buză și brâu, cu diametrul gurii 16 cm (fig. 6/8).

M.38. Depistat la 33,6 m la est de centrul tumulului (98°) la adâncimea 3,05 m

(1,15). Scheletul unui copil era distrus în mare măsură. Oasele păstrate, "în situ" indică că inițial defunctul a fost depus în poziție chircită cu craniul orientat spre SE.

M.39. Depistat la 38,7 m SE de centrul tumulului (117°) la adâncimea 2,8 m (0,9). La nivelul orizontului antic mormântul a fost marcat cu pietre de calcar. Scheletul unui copil era distrus în mare măsură. Oasele, "în situ" (fragmente de craniu, oasele brațelor) indică că defunctul a fost depus cu craniu spre SE cu brațele îndoite în coate și palmele în dreptul feței.

Inventar: în preajma craniului se găsea o ceașcă cu două torți, înaltă de 11 cm, diametrul gurii 13,2 cm, al fundului 7,8 cm (fig. 6/9).

M.40. Depistat la 40,7 m SE de centrul tumulului (119°) la adâncimea de 3,02 m (1,12m). Scheletul unui matur se afla în poziție chircită accentuat pe partea stângă cu craniul orientat spre S. Piciorul drept, puternic îndoit în genunchi este ridicat către cutia toracică cel stâng, îndoit în aceeași măsură a căzut în stânga sub un unghi de 30° față de cel drept. Brațul drept îndoit în cot sub un unghi de 90° este adus cu palma în dreptul pieptului, cel stâng - este întins cu palma sub genunchiul piciorului stâng (fig.6/13).

Inventar: lângă palma brațului stâng s-au găsit fragmente de la un vas din categoria ceramicii fine - ceașca (?). (fig. 6/14).

M.41. Depistat la 39,8 m SE de centrul tumulului (112°) la adâncimea 3,11m (1,21m). Scheletul unui matur se află în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat spre SSE. Brațele îndoite în coate sunt duse cu palmele în dreptul feței (fig. 6/16).

Inventar: înaintea feței era depus un vas de tip borcan ornamentat sub buză cu un șir orizontal de perforații, având înălțimea 13,8 cm, diametrul gurii 16 cm, al fundului 10,4 cm (fig. 6/15).

M. 42. Depistat la 32,2 m la est de centrul tumulului (93°) la adâncimea de 3,24 m (1,34m). Scheletul unui matur se afla în poziție chircită pe partea stânga, cu pieptul în jos, cu craniul orientat spre SSE. Brațele îndoite în coate și aduse cu palmele în dreptul feței (fig. 6/17).

Inventar: lângă palme era depusă o ceașcă, cu torți rupte în vechime, cu înălțimea 12,8 cm, diametrul gurii 15,2 cm, al fundului 9,2 cm (fig. 6/12).

M.43. Depistat la 37,9 m SE de centrul tumulului (102°) la adâncimea de 3,2 m (1,3 m). Scheletul unui matur se afla în poziție chircită pe partea stânga, cu pieptul în jos, cu craniul orientat spre SE. Brațul stâng este îndoit în cot sub un unghi de 90°, cel drept, îndoit la maximum în cot cu palma în dreptul feței (fig. 7/1).

Inventar: în dreptul pieptului era depusă o ceașcă cu două torți, ornamentată pe partea cea mai proeminentă a corpului, cu două proeminențe conice dispuse simetric. Înălțimea vasului este de 7 cm, diametrul gurii de 10,2 cm, al fundului de 5,6 cm (fig. 7/2).

M.44. Depistat la 38 metri SE de centrul tumulului (103°), la adâncimea de 2,79 m (0,89m). Scheletul unui adolescent se afla în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat spre SE. Brațul păstrat este îndoit în cot cu palma în dreptul feței (fig. 7/7).

Inventar: în dreptul pieptului era depusă o ceașcă (?) cu înălțimea 14,4 cm, diametrul gurii de 20,8 cm și al fundului de 9,4 cm (fig. 7/11).

M.45. Depistat la 36,8m, la SE de centrul tumulului (95,5°) la adâncimea de 2,82 m (0,92m). Scheletul, în mare măsură distrus, al unui copil se afla în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat spre S-SE. Brațul păstrat este îndoit în cot cu palma sub mandibulă (fig. 7/10).

M.46. Depistat la 36,7 m la SE de centrul tumulului (99°) la adâncimea de 3.09m (1,19m). Scheletul unui copil se afla în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat spre SE. Brațele îndoite în coate cu palmele sub mandibulă (fig. 7/4).

Inventar: lângă bazin era depusă o ceașcă cu două torți cu înălțimea de 7,4 cm, diametrul gurii de 11,4 cm (fig. 7/3).

M.47. Depistat la 35,7 m la SE de centrul tumulului (99°) la adâncimea de 2,98 m (1,08m). Scheletul, parțial distrus, al unui adolescent se afla în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat spre S. Brațul drept este îndoit sub un unghi de circa 90°, cel stâng - puternic îndoit în cot cu palma în dreptul feței (fig. 7/5).

Inventar: în dreptul feței era depusă o ceașcă cu două torți cu înălțimea 9,4 cm, diametrul gurii 12,2 cm iar al fundului de 8 cm (fig. 7/6).

M.48. Depistat la 37,5 m la SE de centrul tumulului (98°) la adâncimea de 3,12 m (1,22m). Scheletul unui copil era distrus integral.

Inventar: printre oase s-au găsit câteva fragmente de la un vas din categoria ceramicii fine (ceașcă ?).

M.49. Depistat la 36 m est de centrul tumulului (91°) la adâncimea de 3,19 m (1,29 m). Scheletul unui matur se afla în poziție chircită pe partea stângă cu craniul orientat spre SSE. Brațele îndoite în coate sunt aduse cu palmele în dreptul feței (fig. 7/8).

Inventar: lângă craniu erau depuse patru coaste de animal sub care se găsea o aglomerare de fragmente de ceramica, aparținând unei cești cu două (?) torți (fig. 7/9).

NOTE

* cercetările au fost efectuate cu ajutorul buldozerului cu pătrunderea martorilor.

** Tumulul nr. III, înălțat de către purtătorii culturii larniaia asupra M. principal nr.3, mai conținea două morminte aparținând aceleiași culturi (nr.7,12), cinci culturi sarmatice (nr.4, 5, 6, 9, 17) și unul din perioada evului mediu târziu (nr.10), cât și un vas de tip Edinet (fig. 3/16) depistat în sectorul de sud-vest (fig. 2).

*** M. nr. 1, 15, 19, 22, 23, 24, 26, 29, 30, 32, 33, 34, 39.

**** Coordonatele se dau de la reper, centrul convențional al tumulului. Începând cu M. 23 în paranteză este indicată și adâncimea depistării mormintelor de la nivelul contemporan al solului.

1. O. G. Levitskii. E.N. Sava, în, *Culture et Civilisation cu Bas Danube*. Călărași, 1993, p.125.
2. T.I.Demcenko, *Otčet o polevâh issledovaniâh Edinețkoi arheologiceskoi expediții v 1987 godu u. s. Burlănești Edinețkogo raiona MSSR*, Chișinău, 1988.
3. G. I. Smirnova, în, ASGE, 11, 1969, p.48-71; *Arheologia Ukrainiskoi SSR*, T. 1, Kiev, 1985, p. 483; V.A.Dergacev, *Moldavia I sosednie territorii v epohu bronzi*, Chișinău, 1986, p.158-159; Lidia Dascălu, *Probleme ale bronzului târziu din nord-estul României. Rit și ritual funerar în cultura Noua*, în, *Hierasus*, IX, 1995, p.135-165.
4. A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în, III, 1964, p. 150-157.
5. Lidia Dascălu, *op. cit.* p. 144.
6. G. I. Smirnova, *op. cit.* p. 48.
7. *Ibidem* p. 48.
8. *Arheologia Ukrainiskoi SSR*. p. 483.
9. G. I. Smirnova, *op. cit.* p. 49.
10. I. Andrițoiu, V. Vasiliev, în, *Apulum*, XXVII - XXX 1990 -1993, p. 126.
11. *Ibidem*, p. 127 -128.
12. N. Ursulescu, D.Popovici, *Contribuții la cunoașterea ritului funerar din bronzul mijlociu în Nordul Moldovei*, în, *SCIVA*, 38. 1, 1987, p. 72-76. V.A. Dergacev, *op. cit.* p. 130; E.N. Savva, *Kultura mnogovalikovo kerčniki Dnestrovska - Prut'skogo mejdurecia*, Chișinău, 1992, p.85; *Arheologia Prikarpatia, Volâni i Zakarpatia, Eneolit. bronză I ranee jelezo*, Kiev, 1990, p.80.
13. V. I. Markevici, *Otčet o polevâh issledovaniâh v 1982 godu*, Chișinău, 1983, p. 78-79, fig. 45.
14. V.A.Dergacev, *op. cit.* p. 130; E.N.Sava, *op. cit.* p.180.
15. C.Florescu, *op.cit.* p. 182; L. Dascălu, *op. cit.* p. 141.
16. I. N. Șarafutdinova, *Stepnoe Podneprovie v epohu ozdnei bronzi*, Kiev, 1982, p. 67.
17. V. A. Dergacev, *op. cit.*, p. 151.

18. *Arheologia Pricarpatia...*, p. 80.
19. V. A. Dergacev, *op. cit.* 149, fig. 37.
20. E. Sava, în, *Thraco-Dacica*, XII, 1-2, 1991, p. 18, fig.5/12-13.
21. V. A. Dergacev, *op. cit.*, p.134, fig. 33/26-27.
22. E. Sava, în, *Thraco-Dacica*, XII, 1-2, 1991,..., p.18
23. Idem, p.18, fig, 5/1-4,
24. V.A. Dergacev, *op. cit.*, p.136, fig.34/14-16.
25. V.A. Dergacev, O. V. Larina, G.I.Postică, în, *AIM* v 1979-1980 gg., 1983, Fig.5/3.
26. E.N.Savva, *Kul'tura mnogovalikovoï...* Fig. 18.
27. *Arheologia Prikarpat'ia ...* p 77
28. B. A. Dergacev, *op.cit.*, p.158; *Arheologia Ukrainskoi SSR*, p. 483; C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coșlogeni din România. Așezări și necropole*, în, *Cultura și Civilizație la Dunărea de Jos. Călărași*. 1991, p./14.
29. M. Macrea, în, *Materiale*, 4, 1957, p.134-138; *Materiale* 5, p.410-413; *MCA* 6, p.419-420.
30. Marin Rotaru, în, *Thraco-Dacica*, IV, 1-2, 1983, p. 73-74
31. G. I. Smirnova, *op.cit.*
32. O. G. Levitsckii, E.N.Sava, *op.cit.*, fig.1.
33. S. M. Agul'nikov, *Rabotî Kazakliiskogo Otreada*, în *A.O.* v 1984 g, Moscova, 1986, p.381; G.N.Toșcev, în *RA* 3, 1992, p. 19-30.

TUMULAR-PLANE NECROPOLIS OF NOUA CULTURE FROM BURLĂNEȘTI (Abstract)

In 1987 was exminated the necropolis near the village Burlănești department of Edineț in the NW of Republic of Moldova. It was discovered during the examination of a group of tumulus south from the village on a hight headland at the confluence of Draghiște and Racovăț rivers, 2 km SSE from a settlement of Noua culture with ash-pits.

The necropolis subject of this study supraposed on the east side the tumulus nr. III and it is extended SE from the tumulus. The necropolis wasn't entierly examined, most of it remaning undeveloped. In the SE sector of the tumulus and on a 400 sqm near by zone, east from the tumulus there were discovered 39 graves of the Noua culture.

The graves discovered in the mound of the tumulus,build up two compact groups. Next to the tumulus, was uncovered a grave with an unscen funeral construction in the Noua culture: over two skeletons there was a rectangle stone platform (0,9 x 0,56 m) and around,an oval stone ring (5 x 4). The graves were made in rectangle boxes, constructed of stone slabs, covered with stone clusters.

All the burials are made by inhuation. More than a quarter are children's graves. It was noted that 3 of them were positioned isolately, and the other 7 build up a group in the NE sector of the examined area.

The position of the skeleton is crouched, most of them (33 graves) on the left side. Six were with their chests downwards.Usually both arms are bent,with the palms in front of the skull. In four cases, the right arm is bent with the palm in front of the skull,and the left arm is stright along the body.

19 graves were positionated with the head to SE,11 to S, 3 to E and 1 to W. It was noted that in the plane part of the necropolis, the positionement of the defuncts was more stable: SES.

The funeral inventory contains only ceramic pots: 8 graves had no inventory, in 6 of them there were 2 pots in each, in 25 one pot. In one of the graves (49) near the ceramic pot were found also 4 animal ribs. In two cases, animal bones were found between the stones that covered the graves (19 and 22). The pots were placed in front of the skull (20 graves), behind the skull (1 grave) near the pelvis (1 grave). The predominant ceramic is the fine one: cups, decanters, but there were also common use pots too. Most of the pots are made of paste mixed with pounded shard, in 6 graves there were found pots made of paste mixed with pounded sylex and in one grave the mixing was with pounded limestone.

After the rituals, most of the graves presents analogies with Noua culture, excepting the grave nr. 22, wich, because of it's funeral construction (stone platform with a stone ring around) and the

ceramic with decorative relief "little pine trees" that presents analogies in the "Mnogovalikovaia" culture. Regarding the funeral boxes with stone slabs, it is mentioned that this type of funeral constructions is known in many Bronze Age cultures: Seneckenberg, Costișa, Komarov, Mnogovalikovaia, Noua. The deposition of stone over or next to the graves, is a custom that was certified in the necropolis of the Noua culture of Badrajii Vechi and Ostrovetz, too.

The stone funeral constructions, including boxes of stone slabs, were certified, according to I. N. Sarafutdinova, in almost half of the graves of Sabatinovka culture in the region of the middle Dniester, and 10-19 % in the zone of Inferior Dniester.

The funeral inventory presents analogy with Noua culture, first of all. In the same time, some pots presents analogies in Komarov culture, and the ceramic fragments discovered between the stone above the platform of grave 22 is alike to the ceramic of the "Mnogovalikovaia" culture.

A great interest is represented by the fact that some of the graves belonging to the Noua culture, are discovered in the tumulus, but most of the graves are outside the tumulus. At the beginning, the graves were in the SE sector of the tumulus belonging to Iamnaia culture., later they were extended E of the tumulus. In the last years, such situations were certified at the necropolis of Noua culture, placed at the left side of the Prut at Percerâta, department Bericeni, Chirileni, department Ungheni and Corjeuți, dept. Briceni, all situated in the NW part of Republic of Moldavia. Plane - tumular necropolises were discovered also at Belozerka culture, between Dniester and Danube, at Kazaklia and Budurjeli.

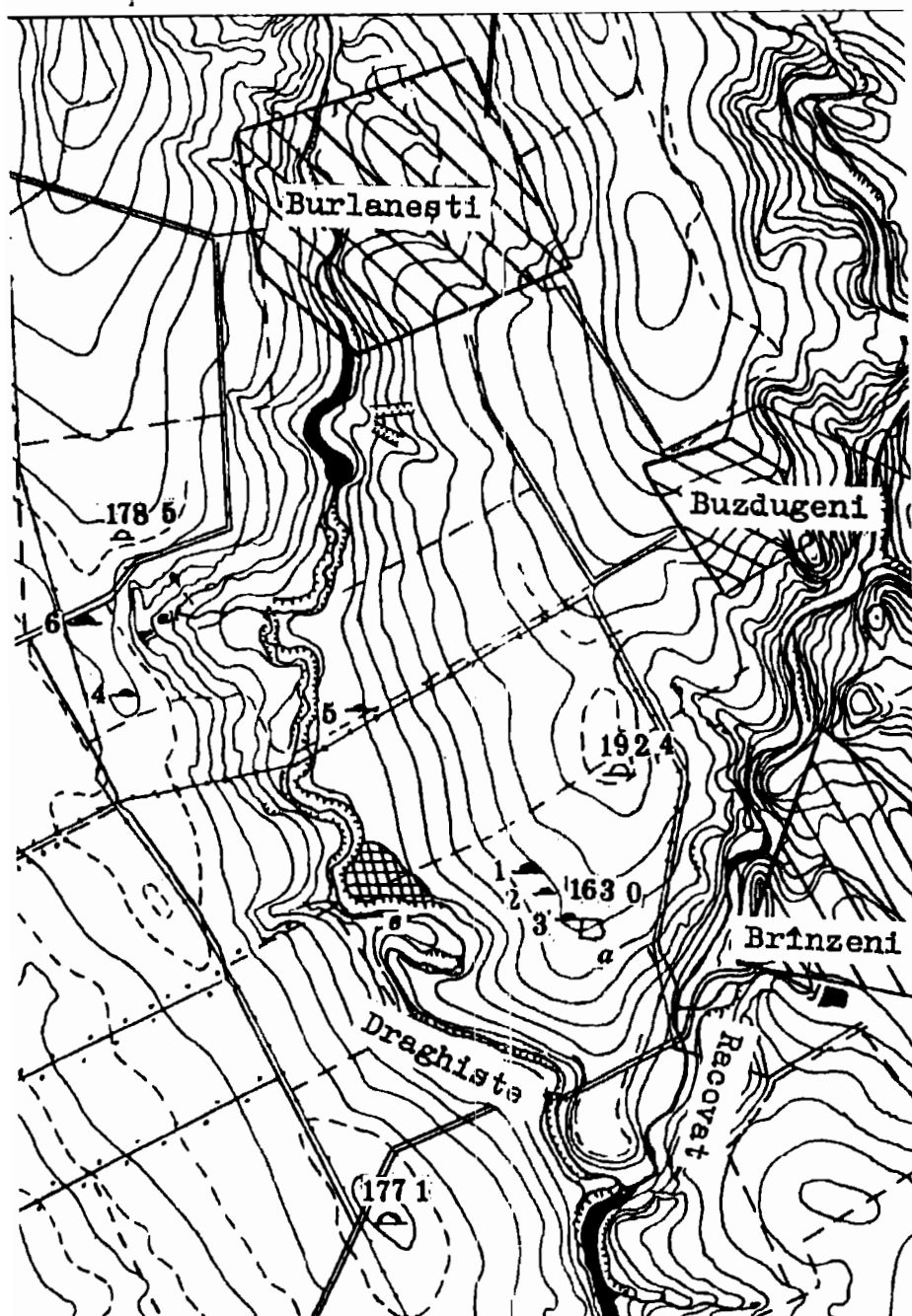

Fig. 1. Condițiile topografice ale grupului tumular de la Burlănești. 1-6 tumulii investigați, a - necropola culturii Noua, b - așezarea Noua de tip cenușar. Scara 1:50000.

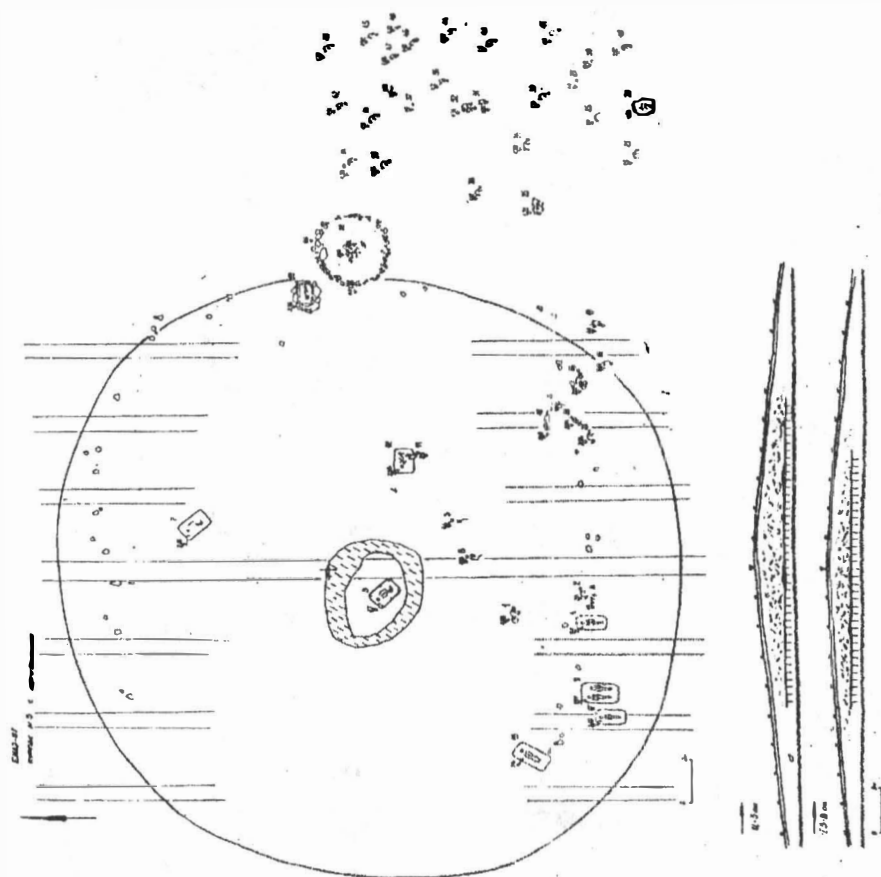

Fig. 2. Burlănești. Planul general și profilul Tumulului 3 și a necropolei tumulare - plane.
Scara 1: 100.

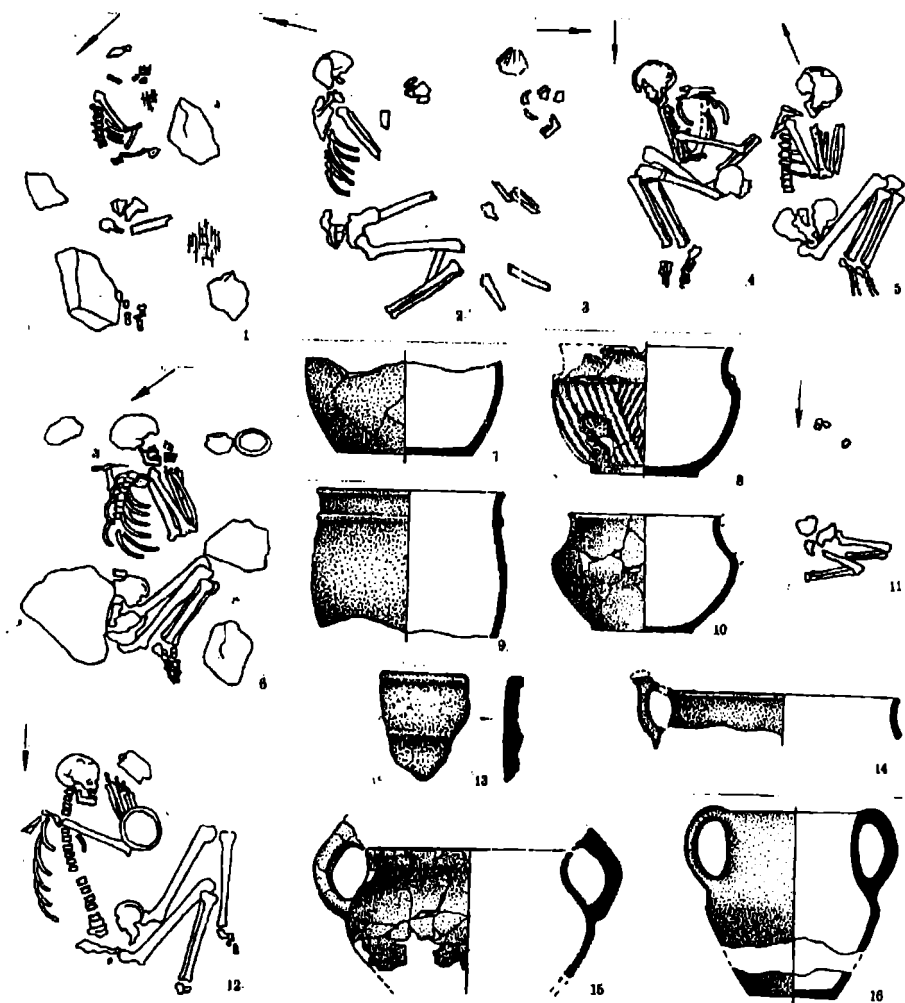

Fig. 3. Burlănești. 1 - M.1; 2, 7 - M.2; 3, 8 - M.8; 4 - M.11; 5 - M.14; 6, 9, 10 - M.15; 11 - M.16; 12, 13, 15 - M.15; 14 - M.20; 16 - vas de tip Edineț depistat în sectorul de SE al tumulului. Scara mormintelor - 1:20, al vaselor - 1:3..

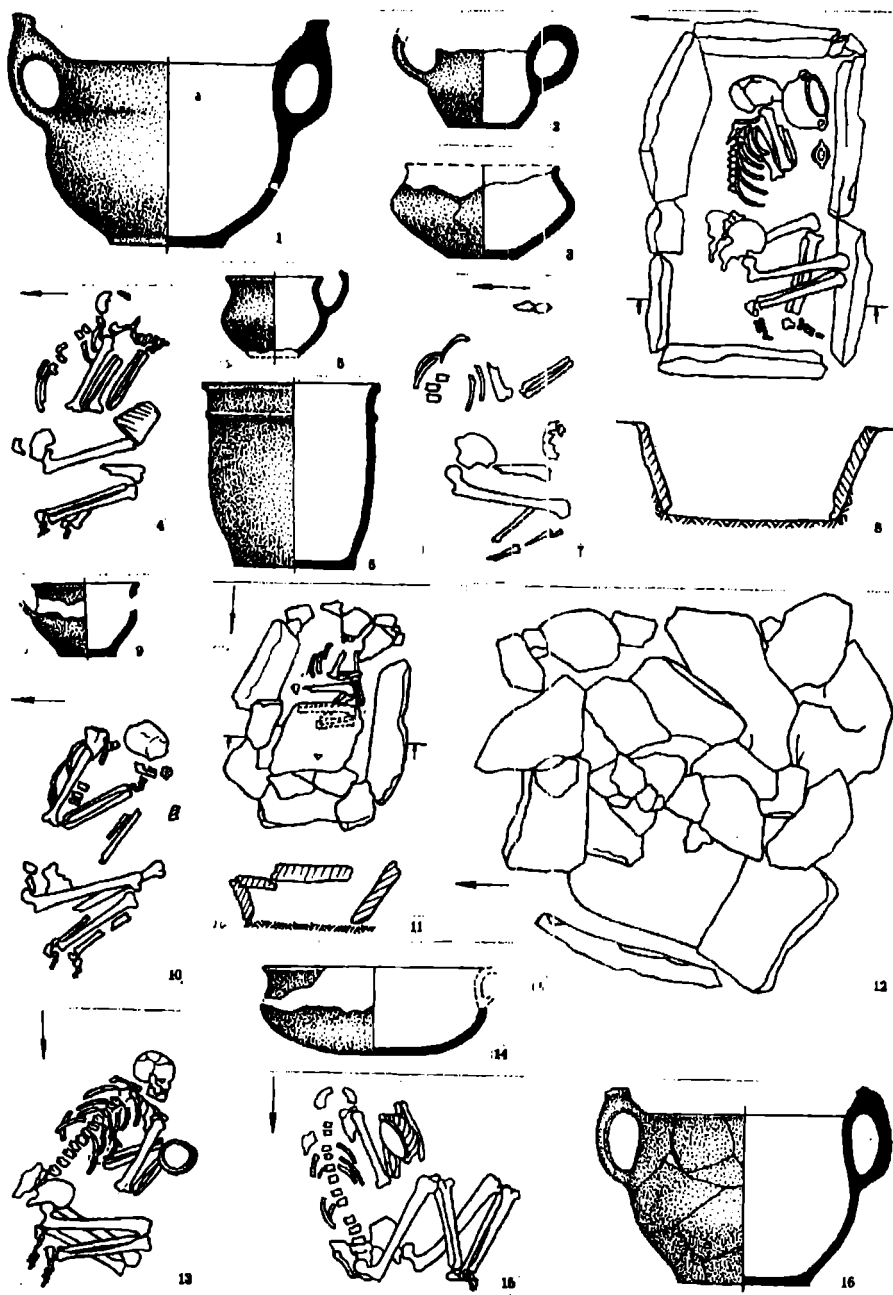

Fig. 4. Burlănești. 1, 2, 8, 12 - M.19; 3, 7 - M.21; 4, 5, 6 - M.23; 9 - M.25; 10 - M.24; 11 - M. 26; 13, 14 - M.28; 15, 16 - M.30; Scara mormintelor - 1:20, a vaselor - 1:3.

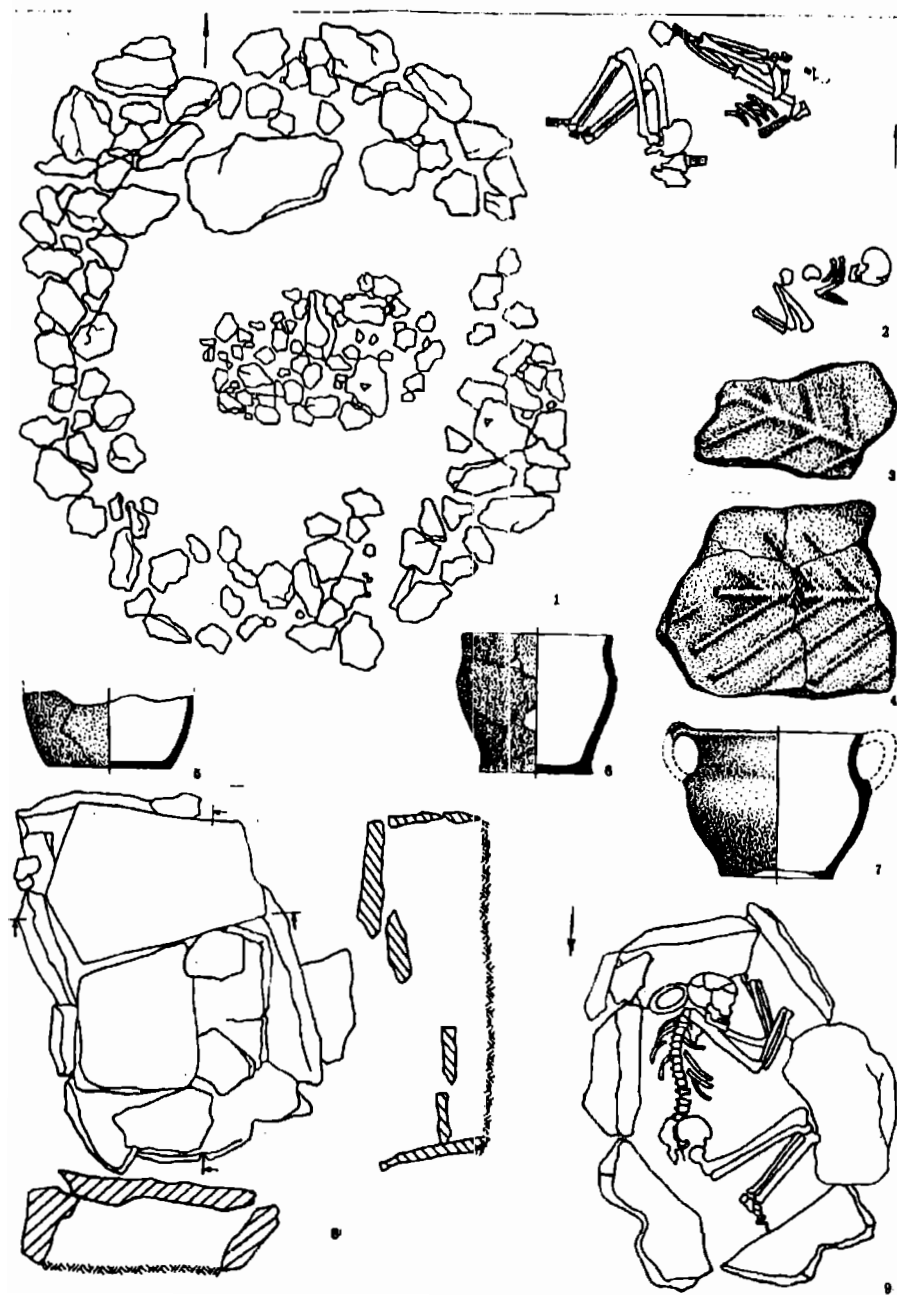

Fig. 5. Burlănești. 1, 2, 3, 4, 6 - M.22; 5 - M.27; 7, 8, 9 - M.29; Scara mormintelor - 1:20, a vaselor - 1:3.

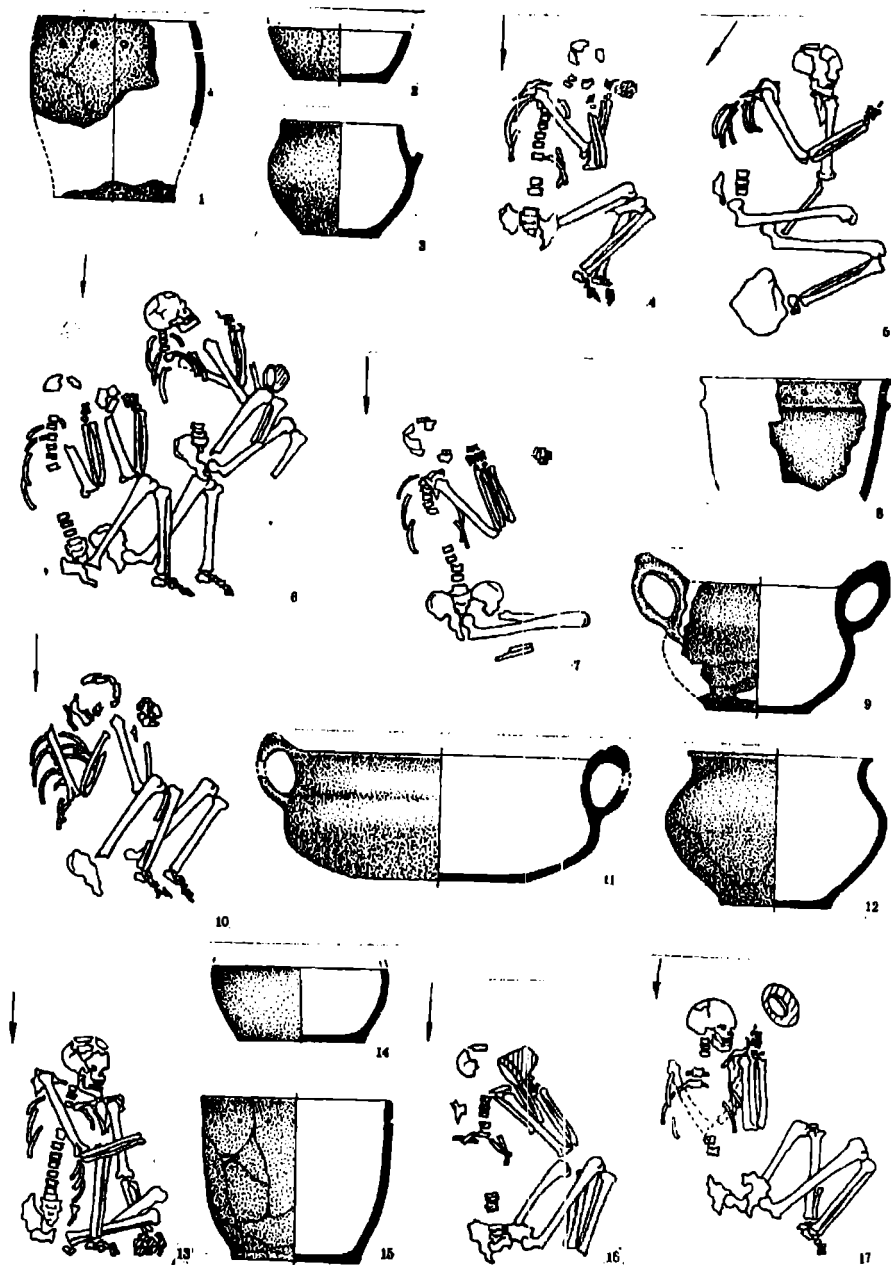

Fig. 6. Burlănești. 1 - M.31; 2, 3, 6 - M.32; 4 - M.33; 5 - M.34; 7 - M.35; 8 - M.37; 9 - M.39; 10, 11 - M.36; 12, 17 - M.42; 13, 14 - M.40; 15, 16 - M.41; Scara mormintelor - 1:20, a vaselor - 1:3.

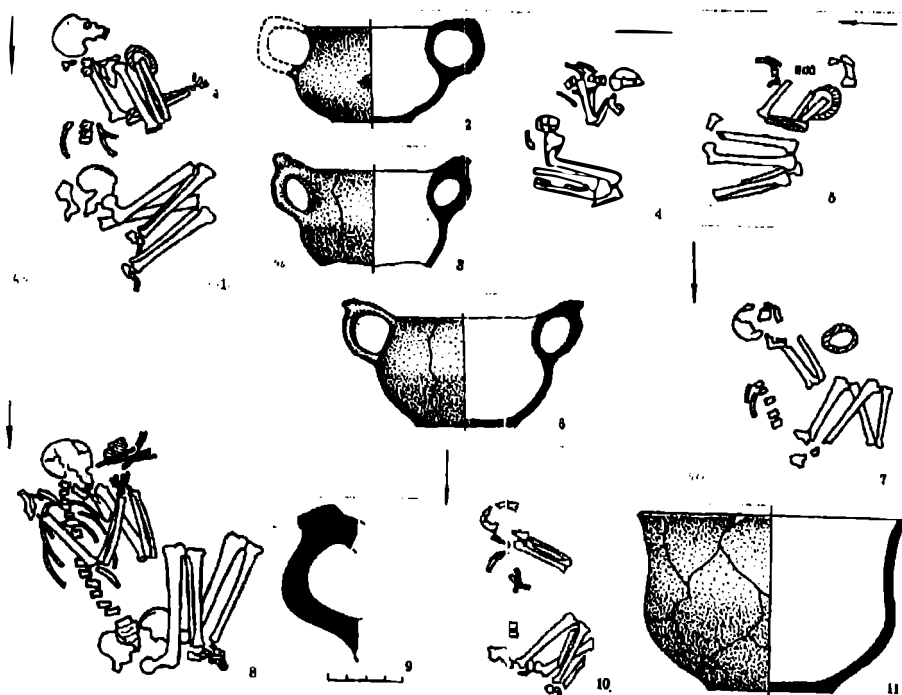

Fig. 7. Burlănești. 1 - M.43; 3, 4 - M.46; 5, 6 - M.47; 7, 11 - M.44; 8, 9 - M.49; 10 - M.45. Scara mormintelor - 1:20, a vaselor - 1:3.

CULTURA TEI ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

Valeriu Leahu

În urmă cu aproape șase decenii, Alfred Prox, arheolog și muzeograf din Brașov publica studiul „Die Tei-Kultur im Burzeland“, prilejuind arheologiei românești înregistrarea unei situații noi și interesante: prezența în sud-estul Transilvaniei, a unui grup de purtători ai culturii Tei, identificați anterior, la sud de Carpați, în zona centrală a Câmpiei Munteniei¹. Utilizând propriile-i cercetări din peștera Gura Cheii (Ödweg) și de la Hălchiu, dar adăugând și materialele de același tip, găsite în Țara Bârsei, pe la începutul secolului, de către Julius Teutsch², Prox a încadrat corect toare descoperirile în faza numită „La Stejar“, a culturii din Muntenia și a evidențiat apropierea stilistică între ceramica Tei și cea a culturii Wietenberg³.

Receptată definitiv, contribuția lui Prox a fost ulterior completată ulterior cu câteva remarci pertinente, datorată altor cercetători. Dorin Popescu a opinat, astfel, că grupul Tei din Țara Bârsei trebuie considerat *venit* acolo, din Muntenia⁴ - excluzând, prin urmare, posibilitatea ca zona de sud-est a Transilvaniei să fie inclusă în aria de geneză a culturii sud-carpătice; iar Ion Nestor⁵ și, după aceea, Dumitru Berciu⁶ au apreciat că penetrația triburilor Tei a avut loc într-o fază veche a culturii, aceasta din urmă fiind „apoi, curând înlocuită“ (sau „absorbită“) de cultura Wietenberg⁷. În sfârșit, trebuie să reținem opiniile lui Ion Nestor și Kurt Heredit potrivit cărora cultura Wietenberg a primit de la cultura Tei, influențe care i-au determinat aspectul deosebit⁸.

Toate aceste contribuții, înregistrate de la sfârșitul deceniului patru până la mijlocul deceniului șapte a veacului nostru, se cer în prezent reevaluate, printr-o confruntare cu trei împrejurări:

Faptul că aspectul Tei identificat în stațiunea bucureșteană Băneasa - „La stejar“ marchează *nu* o fază veche, ci a treia fază din evoluția culturii Tei⁹, progresele înregistrate de arheologia românească în studiul culturilor Wietenberg și Tei; în sfârșit, configurația cultural-etnică - îmbogățită și mai complexă - pe care o putem discerne în prezent, în sud-estul Transilvaniei, în perioadele mijlocie și târzie a epocii bronzului. Asemenea împrejurări fac nu numai posibilă, dar și îndreptățesc abordări noi ale problematicii pe care o implică prezența în Țara Bârsei, a purtătorilor culturii Tei.

*
* *

Cu realitățile etnice și culturale proprii epocii bronzului din sud-estul Transilvaniei, triburile din Muntenia au stabilit sigur - un prim contact în faza Tei I. Dovada o deținem din stațiunea Sfântu Gheorghe - Piatra Veche (Örkö), unde, în 1955, în al treilea și ultim nivel al unei așezări Schneckenberg - nivel pigmentat însă, în depunerile superioare, cu vestigii aparținând unor manifestări culturale ulterioare - au fost găsite - cum a informat dr. Székely Zoltán, și „fragmente de vas Tei“, alături și de materialele ce aparțin „probabil culturii Wietenberg“¹⁰.

Resturile ceramicii Tei sunt cu certitudine proprii pentru faza I - pe un fragment păs-

trat la Institutul de Arheologie din București (cabinetul d-nei Eugenia Zaharia) decorul fiind întrutotul caracteristic, obținut prin combinarea zigzagului orizontal cu șirul frânturilor de linii verticale, paralele¹¹. Mai dificil este să precizăm cu ce locuire din faza incipientă a Bronzului mijlociu din sud-estul Transilvaniei a fost asociată ceramica Tei I de la Sfântu Gheorghe-Piatra de Veghe.

Dintre materialele presupuse a aparține culturii Wietenberg, găsite în stațiunea citată, de. Székely a menționat un fragment de amforă și o „strachină” - în fapt, o cupă - cu decor de șiruri de puncte și benzi de linii paralele¹².

Fragmentul de amforă este ornamentat cu benzi hașurate în rețea¹³, și ar putea fi atribuit culturii Wietenberg. Recipientul-cupă nu poate fi acum utilizat ținând seama că imaginea sa, către care se face trimitere¹⁴ într-alt studiu al d-lui dr. Székely, are acolo menționat ca loc de descoperire, nu Sfântu Gheorghe-Piatra de Veghe, ci Sfântu Gheorghe-Piscul Cocorilor¹⁵.

De altfel, urmărind problema enunțată - cu ce populație va fi venit în contact, la Sfântu Gheorghe-Piatra de Veghe, purtătorii culturii Tei din faza I - trebuie să consemnăm că cercetările și încheierile recente ale lui Nikolaus Boroffka situează în sud-estul Transilvaniei, în etapa incipientă a Bronzului mijlociu, aproximativ între anii 2000-1600 î.e.n., și sincron cu fazele Tei I și II, cultura Ciomortan¹⁶.

În legătură cu aceasta și luând în considerare prezența în sud-estul Transilvaniei, a materialelor din faza Tei I am putea, oare, întrezări contaminări, influența dintre cultura din Muntenia și cultura Ciomortan? Stadiul de acum al documentării nu oferă date și nu îngăduie vreo concluzie în acest sens. Poate, doar - și numai cu titlu de observație ce trebuie verificată - să consemnăm că triumphiul cu câmpul umplut de puncte, de pe ceramica Tei I, arată a fi, prin tehnica de realizare și aspect, mai apropiat de triumphiul cu puncte din cultura Ciomortan, decât la cel întâlnit pe ceramica Monteoru I³.

Descoperirile de până acum situează însă problemele „de fond” ridicate de prezența culturii Tei în sud-estul Transilvaniei, într-o etapă mai avansată din evoluția triburilor venite de peste munți.

*
* *

Deși, prin tehnica împunsăturilor succesive și prin unele motive decorative, câteva materiale ceramice descoperite la Brașov - Valea Răcădăului și Brașov - Bartolomeu se regăsesc, la sud de Cărpăți, și la așezări Tei II - nu trebuie să se conchidă că triburilor din Muntenia au pătruns în Țara Bârsei, în faza menționată. (Menținerea, în ceramică a unei faze Tei, dar în procent evident redus, a unor elemente caracteristice fazei anterioare, constituie o trăsătură definitorie pentru cultura din Muntenia, sesizabilă deândată ce ansamblurile tuturor componentelor unei etape sau alteia din evoluția culturii sunt abordate statistic și comparativ¹⁷.

Materialele provenind din cele 13 puncte cu locuiri Tei, descoperite până în prezent în Țara Bârsei¹⁸, păstrate - aproape toate - în muzeul din Brașov și, exceptând pe acelea de la Merești, binecunoscute din publicațiile lui Teutsch, Proz și Dorin Popescu - toate - dovedesc că trecerea unei asemenea populații din Muntenia în sud-estul Transilvaniei a avut loc în faza Tei III. Mai mult, este posibil să afirmăm că această penetrație s-a petrecut la nivelul etapei întâi a fazei menționate, luând în considerare raritatea frapantă a brăurilor alveolate late și absența ornamentelor de caracter spiralic aplicate, pe vasele din pastă nisipoasă, iar pe ceramica fină, frecvența crescută a împunsăturilor succesive fine, de tradiție Tei IIb și pro-

porția cu totul redusă a ornamentelor complexe elaborate, combinând tehnica împunsăturilor și inciziilor cu cea a benzilor cruțate, atât de specifice pentru etapa Tei IIIb¹⁹.

În ce împrejurări istorice și cu ce consecințe în planul configurației etnice și culturale proprii Bronzului mijlociu din sud-estul Transilvaniei s-a consumat transferul de populație și cultură materială adus în discuție - constituie probleme ce pretind, fiecare o analiză cât de sumară.

Cu privire la momentul istoric în care un grup Tei a trecut de cealaltă parte a Carpaților, așezându-se în Țara Bârsei, se poate estima că aceasta trebuie situat în contextul - mai complex și mai larg - a ceea ce îndeobște este definit ca „preliminariile europene (carpato-dunărene) ale marilor migrații egeene“.

Nu oitem faptul că acest din urmă concept, cu tot ceea ce el implică și explică, a fost prezentat, foarte recent, ca o concepție „veche“ și „nesusținută“ pe plan arheologic²⁰. Dar chiar dacă o asemenea poziție poartă girul și dimensiunile autorității profesorului universitar Alexandru Vulpe, credem totuși că arheologia, inclusiv cea românească, a furnizat totuși suficiente argumente pentru a susține „teoria“ migrațiilor egeene și a preliminarilor lor - unul dintre aceste argumente putând fi însăși așezarea vremelnică a populațiilor Tei în sud-estul Transilvaniei.

Această din urmă strămutare de triburi se definește - în contextul evocat - ca secvență într-o înlănțuire de evenimente etnoculturale - intrusiuni din afara lumii trace, dislocări ale unor grupuri autohtone, perturbări temporare în echilibrul demografic și teritorial nord tracic - evenimente ce au afectat, începând din a doua parte a Bronzului mijlociu, întreg spațiul carpato-dunărean, și în a căror desfășurare este posibil să putem întui o succesiune ca aceasta:

Pătrunderea dinspre est, din regiunea bazinelor mijlocii și inferioare a Niprului și Nistrului, în masa populațiilor autohtone trace din răsăritul spațiului carpato-dunărean, a triburilor de caracter Sabatinovka - pe alocuri amestecate însă cu elemente Catacombnaia și Mnogovalikovaia - populații străine ce ocupă „zona de șes de la Nistru și până la Valea Mostiștei“²¹, pătrunzând de asemenea până pe dealuri submontane din zona de curbură a Carpaților²². Această revărsare de triburi alogene s-a produs în timpul fazelor Monteoru Ia-IIa și Tei III și *aproximativ în aceeași vreme* presiunea asupra zonelor vestice ale pământurilor carpato-dunărene, exercitată de migrația spre sud-sud-est a purtătorilor culturii cu înmormântări tumulare²³.

Este probabil ca - fie sub presiunea penetrației triburilor răsăritene, fie în contextul tulburărilor produse de invazia lor, va fi avut loc retragerea din regiunile centrală și vestică ale Moldovei, a unor triburi de cultură Monteoru; dintre acestea, unele - urmând văile cursurilor inferioare ale Bârladului și Siretului, iar apoi urcând pe văile Putnei, Râmnicului și Buzăului - s-au așezat în teritoriile de la cotul Carpaților, în Vrancea și Buzău; iar altele, trecând prin pasurile munților și poate străbătând un traseu parcurs încă de predecesori în etapa Monteoru IC₃, s-au așezat în sud-estul Transilvaniei, urme ale lor fiind „astăzi“ identificate în Țara Bârsei și Covasna²⁴.

Aflate în linia întâi de contact cu întruși răsăriteni, populațiile culturii Tei din Muntenia pare că au cunoscut un destin asemănător. Grupul aflat la periferia estică a ariei a abandonat valea Mostiștei (pe cursul acestui râu, așezări Tei III nu sunt cunoscute) densitatea crescută a locuitorilor din fazele III și IV pe cursurile Colentinei și Dâmboviței sugerând că populația în discuție s-a masat cu precădere aici. (Nu știm, nu posedăm indicii de natură a proba, dacă în aceste împrejurări tulburi, aria sud-dunăreană a culturii Tei se va fi revigorat prin adaosul unor elemente provenite din stânga fluviului). Putem, în schimb, să estimăm că în contextul istoric, demografic și cultural produs prin revărsarea în zonele sud-estice ale spațiului carpato-dunărean, a triburilor Sabatinovka, un alt grup al populațiilor Tei, probabil din câmpia sau de pe dealurile Ploieștilor ori ale Țârgoviștei, și-a abandonat vatra și,

străbătând pasurile Bucegilor sau culoarul Rucăr-Bran, în căutarea unor locuri mai sigure, s-a așezat în Țara Bârsei.

Această statornicie fortuită solicită, desigur, încercări de răspunsuri câtorva întrebări.

Una este aceea de a ști ce durată va fi avut locuirea Tei din Țara Bârsei. A fost, ea, limitată doar la un anume interval de timp din evoluția etapei Tei III-a, ori a cunoscut o desfășurare mai îndelungată? Un răspuns sigur, bine argumentat este greu de obținut, câtă vreme la documentația îndeobște știută nu s-au adăugat materiale și observații noi. În atare situație, doar apreciem că locuirea Tei în discuție trebuie raportată numai la un segment de timp din evoluția etapei Tei III-a; că descoperirile înregistrate până acum nu atestă o continuitate a triburilor venite din Muntenia, și în etape sau faze ulterioare din evoluția culturii; și, în fine, că aspectul III mai degradat, reflectat de ceramica de la Codlea arată a înfățișa mai curând ipostaza unei culturi materiale dislocate - înstrăinate și devitalizată - iar nu un facies dezvoltat organic și firesc dintr-un fond Tei necontaminat și nealterat.

Pe cine au întâlnit, în Țara Bârsei, noii veniți de peste munți, din Muntenia, ce caracter va fi avut contactul lor cu „localnicii”, și ce consecințe se pot desluși de pe urma unei asemenea conviețuiri fortuite și temporare, pentru cultura atât a unora cât și a celorlalți - sunt probleme de interes acut.

Numeroase descoperiri arheologice documentează în aria sud-est-transilvăneană, în județele Brașov și Covasna, pe parcursul perioadei mijlocii a epocii bronzului, prezența - bine împământenită - a culturii Wietenberg - potrivit periodizării și cronologiei adoptate de Nikolaus Boroffka - cu începere din faza A₂.

Este greu să deslușim ce caracter a avut contactul tribului Tei cu populația Wietenberg. Putem admite că eventual s-a produs într-o vreme în care exclusivismul tribal delimita strict ariile culturale și sancționa drastic orice încălcare de teritoriu. Dar se cere a avea în vedere și densitatea locuirilor omenești proprie epocii - să acceptăm și existența unor teritorii încă neacoperite demografic, în care eventualele grupuri de populație intruse - cum au fost și triburile Tei pătrunse în Țara Bârsei - să fi putut totuși obține spații pentru instalarea adăposturilor lor. O asemenea ipoteză este sugerată și de prezența, pe același spațiu și în același timp, a unor triburi Monteoru - e adevărat, în acest caz evidențiindu-se și mai mult complexitatea sub raport demografic și cultural, în care ni se înfățișează regiunea sud-est-transilvăneană, în perioada mijlocie a epocii Bronzului.

Identificarea consecințelor produse în urma contactului stabilit în Țara Bârsei, între culturile Wietenberg și Tei se subsumează, desigur, problemei mai generale, a relațiilor - în primul rând, sau în special, de ordin genetic - dintre cele două manifestări caracteristice epocii bronzului din România.

Și-lă începutul comunicării de față, am evocat opiniile - îndeobște știute și însușite - ale lui Ion Nistor și Kurt Horedt, potrivit cărora în formarea și evoluția culturii Wietenberg trebuie acceptată și o participare a culturii din Muntenia. În această din urmă privință, apare ca un aspect de detaliu, dar necesar a fi urmărit - să știm, anume, dacă înfrâuririle culturii Tei s-au exercitat, în teritoriu, asupra populației Wietenberg, numai prin Țara Bârsei ori și pe alte căi, în alte zone sau direcții. Problema se pune (și poate, eventual, obține și sugestii clarificatoare) știind acum că triburile Tei au pătruns în Transilvania într-o vreme în care cultura Wietenberg era de mult constituită și se afla într-un stadiu avansat al evoluției sale.

Cu privire la relația Wietenberg-Tei, în urmă cu trei decenii, plecând de la un import ceramic transilvănean găsit în așezarea Tei de la Eucurești-Băneasa („La stejar”), am opinat că apariția fazei Tei III a constituit rezultatul absorbției de către triburile din Muntenia, a unor elemente de cultură Wietenberg, care adaptate stilului decorativ Tei, au putut determina o

nouă „manieră“ de ornamentare a ceramicii și prin urmare, o fază distinctă în evoluția culturii de la sud de Carpați²⁵. Argumentele principale pe care m-am întemeiat erau: utilizarea în faza Tei III a unor procedee și motive decorative necunoscute până atunci în conținutul culturii, dar care apăreau bine reprezentate în mediul Wietenberg; și mărturia arheologică a contactului dintre culturile în discuție, surprinsă în 1962, la București-Băneasa²⁶. Puțină vreme apoi, Nicolae Chidioșan a respins opinia noastră, arătând că, de fapt, relația trebuie inversată. În argumentarea sa, cercetătorul făcea referire cu doșebire la prezența în faza Wietenberg III a patru elemente de tehnică decorativă, care, neputând fi apreciate ca transmise din fazele anterioare a culturii transilvănene, ar putea fi însă derivate din conținutul fazelor I-III ale culturii Tei²⁷. Acceptând opiniile lui Nicolae Chidioșan, trebuie totuși să remarcăm că problema relațiilor de ordin genetic-evolutiv dintre culturile Wietenberg și Tei se cere încă abordată. Totodată, atât timp cât argumentele lui Nicolae Chidioșan se dovedesc întemeiate, dar nici acelea invocate de noi nu pot fi înlăturate, se pune problema de a ști dacă nu cumva apariția fazelor Tei II și Tei III, ca și constituirea fazelor I și II Wietenberg s-au desfășurat și sub acțiunea unui factor comun, revenind a spune: curentul cultural sudic plecat din aria civilizației epocii bronzului din Macedonia, unde, încă din perioada timpurie se pot regăsi „modele“ ale stilului decorativ Tei III și Wietenberg I-II²⁸.

Opiniile formulate până în prezent în legătură cu dispariția triburilor Tei din Țara Bârsei pun evenimentul pe seama extinderii, din Podișul Transilvaniei, a purtătorilor culturii Wietenberg. Aceștia i-au „înlocuit“ și „absorbit“ pe cei veniți din Muntenia - a estimat Ion Nestor, care, luând în considerare documentația existentă nu a detaliat viziunea sa și nu s-a pronunțat și asupra caracterului pe care îl va fi avut o atare substituție²⁹. Dumitru Berciu a apreciat însă că grupul Tei a fost „alungat“ de populația Wietenberg³⁰.

Arheologic este atestat doar faptul că în sud-estul Transilvaniei cultura Wietenberg și-a extins și consolidat locuirea și și-a continuat evoluția și după faza B, sincronă cu faza Tei III³¹.

Dar, numai în legătură cu extinderea ariei purtătorilor culturii Wietenberg poate fi explicată dispariția grupului Tei din Țara Bârsei?

Descoperiri din sud-estul-transilvaniei - cea de la Sânzieni, județul Covasna, unde au fost surprinse vestigii ale purtătorilor culturii mormintelor tumulare³²; și cel de la Rotbav și Peteni, unde au fost cercetate complexe de locuire atribuite grupului Petrișoru-Racovițeni³³ - evidențiază o dată mai mult complexitatea contextului istoric și arheologic din teritoriul supus analizei, în perioadele mijlocie și târzie ale epocii bronzului.

Dacă grupul Petrișoru-Racovițeni, ce-și face apariția în nord-estul Munteniei, la nivelul etapelor Ia-IIa ale culturii Monteoru și al fazei Tei III, pare să fi durat până către sfârșitul epocii bronzului³⁴, neștiind cum, și rămânând să fie precizat, în ce etapă a evoluției sale a trecut munții, în sud-estul Transilvaniei; în schimb, descoperirea de la Sânzieni, situându-se la finele Bronzului mijlociu - vreme în care se derula și episodul locuirii efemere a triburilor Tei în Țara Bârsei - pare că nu trebuie exclusă dintre factorii a căror intervenție vor fi contribuit la plecarea din zonă, a celor ce veniseră din Muntenia.

În legătură cu acest din urmă context evocăm și constatarea următoare: purtătorii culturii Tei, care, nicăieri în aria lor de geneză și de viațuire statornică nu s-au arătat preocupați de securitatea așezărilor lor - neamenajând șanțuri de apărare, valuri de pamânt - aflați în Țara Bârsei și-au ascuns de două ori adăposturile în peșteri: la Râșnov-Ciura Cheii și la Merești.

Este încă un fapt - particular, dar cu semnificații ce se cer deslușite - din episodul prezenței vremelnice a culturii Tei în sud-estul Transilvaniei.

NOTE

*Comunicare prezentată la simpozionul „Sud-estul Transilvaniei în contextul proceselor etno-culturale din perioada mijlocie și târzie a epocii bronzului”, Sfântu Gheorghe, 2-5 aprilie 1996.

1. Alfred Prox, *Die Tei-Kultur im Burzeland*, în „*Mitteilungen des Buezerlander sächsischen Museum*”, IV, 1949, p.86-101.
2. Julius Teutsch, *Prähistorische Funde aus dem Burzenland*, în „*Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*”, 30, 1900, p.189, fig.37-38,40.
3. Alfred Proz, *op. cit.*, p.93-101.
4. Dorin Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, 1944, p.80-88.
5. *Istoria României*, I, 1960, p.105.
6. Dumitru Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, 1966, p.173.
7. Ion Nestor, în *Istoria României*, p.105-112, D. Berciu, *op. cit.*
8. *Istoria României*, p.112, K. Horedt, *Die Wietenbergkultur*, în „*Dacia*”, N.S.IV, 1960, p.132, id.
9. Valeriu Leahu, *Date noi cu privire la faza Tei III în lumina ultimelor săpături arheologice*, în „*SCIV*” 17,1, 1966, p.3-18; id. *Date și considerații noi cu privire la periodizarea evoluției culturii Tei*, în „*Cercetări arheologice*”, IX, 1992, p.62-72.
10. Székely Zoltán, *Așezările de la Vârful cu stejari (Miercurea Ciuc, județul Harghita) și de la Piatra de Veghe (df. Gheorghe, județul Covasna)*, în „*Muzeul Sfântu Gheorghe, Studii și comunicări*”, 1973, p. 129-134 (133).
11. Aduc, și pe această cale, mulțumiri d-nei Eugenia Zaharia, care mi-a îngăduit studiul fragmentului ceramic menționat.
12. Székely Zoltan, *op.cit.*
13. Idem, *Cercetările și săpăturile de salvare executate de Muzeul regional din Sfântu Gheorghe*, în anul 1955, în „*Materiale*”, III, p. 156, fig. 8/9.
14. Székely Zoltan, *Așezările ...* p.133 (n.20).
15. Idem, *Contribuție la cronologia epocii bronzului în Transilvania*, în „*SCIV*”, 6, 3-4, 1955, p. 850, fig. 5/4 (ilustrație necomentată în text).
16. Nikolaus G. O. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, Bonn, 1994, I, p. 258.
17. Valeriu Leahu, *Cultura Tei*, f. a. (1966), p. 36-39.
18. La cele 12 puncte, binecunoscute, trebuie adăugate descoperirea de către Alexandru Vulpe, a unui fragment ceramic Tei, la Rotbav, județul Brașov - informație Alexandru Vulpe.
19. Am studiat materialele Tei păstrate în Muzeul din Brașov, în 1983, prin bunăvoința d-lui director Titus Hașdeu.
20. Alexandru Vulpe, *Epoca bronzului în spațiul carpato-dunărean, Privire generală*, în vol. „*Comori ale epocii bronzului din România. Treasures of the Bronze Age in Romania*”, București, Ministerul Culturii, Muzeul Național de Istorie a României, octombrie 1995, p. 20.
21. Sebastian Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor. timpurii, I, Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București, 1978, p.151.
22. Alexandru Oancea, *Săpăturile arheologice de la Petrișoru-Racovițeni, jud. Buzău*, în „*Cercetări arheologice*”, București, 5, 1982, p. 54-56.
23. Valeriu Leahu, *Tracii carpato-dunăreni în marile migrații egeene*, în „*Cercetări arheologice*”, 6, 1983, p. 182 și urm.
24. Alexandru Oancea, *Unele observații cu privire la fazele finale ale culturii Monteoru, în lumina cercetărilor de la Cârlomanești, județul Buzău*, în „*Cercetări arheologice*”, București, 2, 1976, p. 222; Sebastian Morintz, *Contribuții arheologice ... I*, p. 111.
25. Nikolaus Boroffka, *op. cit.* p. 258.

26. Valeriu Leahu, *Date noi cu privire la faza Tei III, în lumina ultimilor săpături arheologice*, în "SCIV", 17, 1, 1966, p. 13, și urm.
27. Nicolae Chidioșan, *Beitrage zur Kenntnis der Wietenberg-Kultur im Lichte der neuen Funde von derșida*, în *Dacia*, N. S., XII, 1968, p. 155 și urm.
28. W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge, 1939, p. 172, ne. 181, etc.
29. V. - supra, n. 7
30. V. - supra, n. 6
31. Nikolaus Boroffka, *op. cit.*, II, hărțile 56-57.
32. Zoltan Székely, *Cultura mormintelor tumulare în sud-estul Transilvaniei*, în "SCIV", 28, 1, 1977, p. 125-127.
33. Alexandru Oancea, "Cercetări arheologice", București, V, 1982, p. 54 și u. 3 și 4 de la p. 57.
34. *Ibid* p. 56-57.

TEI CULTURE IN THE SOUTH-EAST TRANSYLVANIA (Abstract)

The involved problems due the existence of some "Tei" tribes in "Țara Bârsei" can still be discussed taking in view the complex archeological situation from south-east part of Transylvania and the progresses registrated in the studies concerning "Tei" and "Wietenberg" cultures.

"Tei" tribes entered in "Țara Bârsei" during the third stage of the culture, due to the disturbances caused by the first Aegean migration into the Carpathian-Danubian space; The new - comers from south of Carpathians settled down in a territory inhabited by a population of "Wietenberg" culture (the third stage).

It is possible that during this contact the influences of "Tei" culture have been transmited to "Wietenberg" pottery.

In what concerns the disappearance of "Tei" tribes from the south-east of Transylvania also it has to be taking into account the discoveries from Sânzieni (tumular burrial culture) as well as those from Rotbav and Peteni (Petrișoru-Racovițeni group)

CULTURA TEI ȘI SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

Cristian Schuster

I. Primul care a înmănunchiat într-un articol de sinteză toate descoperirile Tei din sud-estul Transilvaniei - cunoscute în acea vreme - a fost Alfred Prox¹. Tot el a fost acela, care încadra vestigiile Tei repertorizate în țara Bârsei în faza a III-a - La stejar - din evoluția culturii; apreciere întărită ulterior de alți specialiști². Deoarece urme materiale ale culturii Tei, care să aparțină altor faze nu au fost (încă?) descoperite, este evident că regiunea amintită a fost un spațiu unde purtătorii culturii Tei s-au manifestat numai într-o anumită perioadă. Teritoriul de bază al răspândirii culturii Tei include în principal Muntenia, maxima concentrare a așezărilor identificându-se în zona Bucureștiului, adică perimetrul cursurilor mijlocii și inferioare ale râurilor Dâmbovița, Colentina, Argeș, Sabar, Neajlov și afluenții lor³. În ultimii ani, la sud de Dunăre au fost identificate și cercetate o serie de puncte de interes pentru cultura Tei⁴, care se alătură astfel descoperirilor mai vechi⁵. Cele mai multe dintre acestea aparțin fazei a 3-a⁶, fapt ce a făcut pe A.D. Alexandrescu să vorbească de o variantă Tei III sud dunăreană⁷. Relativ la acest aspect S. Morintz afirmă: "ipoteza existenței unei culturi Tei III la sud de Dunăre, deși rămâne încă o problemă deschisă, are încă de pe acum un temei documentar"⁸.

V. Leahu⁹ subliniază că: "purtătorii culturii au ocupat, durabil de o parte și de alta ale unuiia dintre sectoarele Dunării de Jos, un spațiu delimitat - la nord, de dealurile Subcarpaților Meridionali; în sud, de lanțul munților Stara Planina; la est de cursurile superioare ale Ialomiței și a afluenților săi, apoi de Mostiștea și, în sudul Dunării de bazinurile Lomurilor; în vest, de valea râului Vedea și, în continuare, în sectorul nord balcanic, de bazinurile Iskăr-ului și al râului Skât". Mai departe, în opinia domniei-sale: "acesta a fost spațiul locuit statomic, aria propriu-zisă a culturii. Alte două zone: sud-estul Transilvaniei (Țara Bârsei) și estul provinciei istorice Macedonia - nordul Peninsulei Balcanice, au constituit locuri fortuite și efemere ale triburilor Tei, determinate de împrejurări istorice specifice".

Cu un alt prilej¹⁰, am arătat că, cu toate că urme materiale Tei I și Tei II au fost descoperite la sud de Dunăre (Devetaki, Kakăkioi, Tabaska), acestea sunt mai degrabă dovezi ale unor relații de schimb dintre comunitățile (Tei) ce la nord de fluviu cu cele autohtone sud-dunărene (care nu făceau parte dintre triburile Tei) sau minore deplasări de populație spre sud peste Dunăre. Credem că, în actualul stadiu de cunoaștere nu putem vorbi înainte de faza a III-a de pătrunderi masive ale purtătorilor culturii Tei în ținuturile dintre fluviu și Haemus. Se constată astfel că, atât în Țara Bârsei cât și la sud de Dunăre prezența comunităților Tei se manifestă cu putere abia în faza La stejar.

II. Importantă în deslușirea cauzelor care au determinat roirea unei părți a populației Tei III spre nord și sud, este și analiza proceselor ce au avut loc în aria centrală de răspândire.

1. Dacă în primele două faze purtătorii culturii Tei populau și zonele apropiate Mostiștei (ex. Măineasca, Sultana, Surlari etc.), ulterior, în faza La stejar, ei părăsesc această regiune¹¹. Imaginea respectivă poate fi falsă, datorând și se investigațiilor lacunare. Dar dacă avem în vedere că valea Mostiștei a fost supusă unor intense cercetări arheologice

(periegheze și săpături), lipsa urmelor Tei III pare să fie reală.

2. În schimb, în aceeași perioadă, în Muntenia centrală, în apropierea Dunării și în regiunile colinare, crește spectaculos numărul așezărilor Tei III¹². Chiar dacă nici una dintre acestea nu a fost cercetată exhaustiv, și deci, informațiile despre numărul caselor și implicit al membrilor unui sătuc rămânându-ne necunoscut, trebuie să admitem că în faza Tei III a existat un spor demografic remarcabil în aria centrală de răspândire a culturii. Spor datorat ori creșterii natalității ori, mai degrabă, afluxului de populație venită din regiunea Mostiștei. Ipoteza că grupurile Tei III din aria centrală au fost cuprinse subit de frenezia întemeierii satelor nu ni se pare logică.

Nici hinterland-ul economic nu putea să-și epuizeze atât de repede potențialul, chiar dacă creșterea numărului comunităților a avut unele repercusiuni, încât să impună abandonarea după o perioadă mai scurtă - acesta în raport cu ceea ce se petrecea în fazele anterioare ale culturii - a așezărilor.

3. În primele două faze ale culturii Tei, pentru ridicarea de așezări au fost preferate formele de relief joase sau de înălțime medie - luncile râurilor, pe terasele joase ori înalte, boturi de dealuri, platouri¹³. Odată cu pătrunderea unor comunități Tei în Țara Bârsei, sunt folosite ca loc de ridicare a unor așezări și formele de relief înalte. Tot acum "purtătorii culturii Tei au mai dezvoltat și așezări cu un caracter improvizat, efemer, de tipul celor instalate în peșteri sau reduse la un simplu adăpost colectiv"¹⁴. Desigur, locuirea Tei din peștera Gura Cheii-Râjnov nu poate fi socotită o așezare propriu-zisă, ci un loc unde s-au adăpostit pentru o scurtă perioadă un număr redus de indivizi (o familie?)¹⁵.

La sud de Dunăre, în mod cert tot grupuri restrânse au folosit și peștera Devetaki, situată pe râul Osam, în Bulgaria¹⁶.

Referindu-se la descoperirile Tei I și Tei II de aici, S. Morintz le consideră "asemănătoare"¹⁷ celor de la nord de Dunăre. V. Leahu este de părere că respectivele piese ceramice intră, alături de altele de la nord de fluviu, în categoria celor care permit împărțirea fazei Tei I în două etape¹⁸. Considerăm că, totuși, avem de-a face mai degrabă cu influențe Tei, decât cu importuri sau grupuri Tei ce au pătruns până aici. Evident, aceeași ipoteză poate fi valabilă și în cazul materialelor Tei III¹⁹, pe care același S. Morintz le apreciază a fi tipice pentru această fază²⁰.

Chiar dacă descoperirile de la Devetaki indică mai multe semne de întrebare, totuși ni se pare interesant și semnificativ că exact în faza a III-a a culturii Tei, peșterile sunt folosite ca loc de refugiu atât la nord cât și la sud de Dunăre, în teritorii care nu fac parte din aria centrală de răspândire. Nu putem afirma cu certitudine că grupurile Tei au ajuns până la Devetaki. Dar ținând seama de puternica penetrare la sud de fluviu a comunităților acestei culturi, trebuie să luăm în considerare și acest aspect.

4. Analizând ceramica culturii Tei, V. Leahu notează: "Exceptând realități din ultimile două faze, din punct de vedere tehnic categoriile ceramice abia dacă înregistrează evoluția... Trebuie apoi avut în vedere faciesul prea deplin constituit al fazei Tei IV, deosebirea prea frapantă a acesteia față de faza anterioară. Ipoteza existenței unui aspect tranzitoriu, de la locurile și manifestările Tei III, la cele de tip IV, se impune"²¹.

5. Faptul că în sânul comunităților Tei se întâmplă ceva neobișnuit este atestat, credem noi, și de "ascunderea" unor tezaure, care sunt piesele cele mai importante de acest gen din aria culturii. Ne referim la cel descoperit în județul Argeș, atribuit fazei a III-a²², și cel de la Perșinari, care, după V. Leahu, este posibil să fi aparținut unei comunități Tei II²³. Totuși, nu trebuie neglijat faptul că el ar fi putut fi tot atât de bine un bun al unor purtători ai fazei a III-a.

6. În acest context, al bunurilor materiale, trebuie consemnate, exact în acest răstimp

al fazei Tei III contactele (schimburile) dintre comunitățile Tei și cele Monteoru - vezi descoperirile Monteoru IIa de la Cățelu Nou și Căldăraru și cele Tei III de la Monteoru²⁴, Wietenberg - descoperiri Wietenberg la Băneasa²⁵, Gârla Mare și Verbicioara²⁶. Aceste dovezi certifică faptul că, în perioada respectivă s-au înfiripat relații mai strânse între comunitățile Tei și cele ale culturilor învecinate, lucru ce nu a putut fi sesizat în fazele Tei I și II.

7. Datele privind ritul funerar practicat de comunitățile Tei sunt, ca și în cazul altor culturi din epoca bronzului, destul de lacunare. Dovezi clare pot fi socotite numai mormintele Tei III de la Chirnovi²⁷ și cele Tei IV de la Puieni²⁸. Acestora li se adaugă recente descoperiri de la Căscioarele-D'aia parte, pe care D. Șerbănescu le atribuie tot fazei a III-a²⁹.

Anterior acestei faze, pot fi amintite importurile Tei din mormintele de la Smeieni (jud. Buzău)³⁰ și Baldovinești (jud. Brăila)³¹, puncte de interes arheologic situate înafara ariei culturii Tei. În schimb, cele două necropole Tei III au fost găsite în aria centrală.

Posibil ca cele două descoperiri funerare menționate, să fie legate tot de ceea ce s-a petrecut în mediul Tei în răstimpul fazei a III-a. Așadar, nu este exclus să putem vorbi nu numai de schimbări în planul culturii materiale, ci și în cel al vieții spirituale.

III. Ceea ce se petrecea în mediul Tei, a fost strâns legat de un fenomen mai larg, care cuprinsese întreg spațiul Europei de Sud-Est. Analizând fenomenul respectiv, V. Leahu subliniază că în sec. XV î.Chr. zona carpato-danubiană era ocupată de populații sedentarizate, care vor avea de suportat șocul "grupurilor de păstori nomazi, care cutreieră sectorul nord-estic al acestei întinse regiuni - din răsăritul Moldovei și al Munteniei peste Dobrogea, până pe litoralul bulgar al Mării Negre - (care, nn.) sunt reținute de bariera pe care o așază în calea lor îndeosebi populațiile Monteoru și Tei"³².

Acum, în faza Monteoru IIa, teritoriul aflat în stăpânirea comunităților acestei culturi se restrânge³³, alături de așezările din Moldova se fortifică³⁴ și cele din Muntenia, iar în morminte apar cu o frecvență sporită obiecte din spațiul nord-pontic³⁵. Tot acum, este posibil să putem vorbi și de o pătrundere Monteoru în sud-estul Transilvaniei³⁶, cu toate că o parte din specialiști admit mai degrabă existența unor "relații de caracter pașnic, ca daruri intertribale sau matrimoniale"³⁷.

Nelinıştea care cuprinsese comunitățile Monteoru la sfârșitul fazei aIII-a a fost generată de penetrarea în regiunea nord-estică a Munteniei a purtătorilor grupului cultural Petrișoru-Racovițeni³⁸. În mișcarea lor acestia sunt însoțiți sau urmați de comunitățile Coslogeni³⁹, care determină migrarea grupului Tei din zona Mostiștei spre vest.

Interesant, după contactul culturilor Monteoru și Tei cu noii veniți, pe lângă fenomenele amintite, se constată și o creștere a activității în domeniul metalurgiei.

În concluzie, credem că este evident că apariția unor grupuri Tei III (posibil și Monteoru) în Țara Bârsei, sunt legate de afluirea spre vest și sud-vest a comunităților Petrișoru-Racovițeni și Coslogeni. Viața așezărilor Tei din aria centrală a fost tulburată, dar șocul suportat nu a dus la dispariția acestei culturi, ea urmând să evolueze mai departe, beneficiind de astă dată și de aportul vecinilor estici.

NOTE

1 A. Prox, *Mitteilungen des Burzenlander Sächsischen Museums*, IV, 1940, p. 86-101; pentru mențiuni anterioare vezi J. Teutsch, în *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, 30, 1900, p. 189, fig. 37-38.

2 Vezi printre alții: D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenb.*, București, 1994, p. 80: I. Nestor, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 115; V. Leahu, *Cultura Tei*, București, 1966,

- p. 22; idem, *Cultura Tei*, în Comori, p. 253; V. Vasiliev, A. Seres, în *ActamN*, IV, 1967, p. 427 și fig. 2/4; C. Schuster, în *AnB S.N.*, III, 1994, p. 172-173; N. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie*, BI, 1994, Teil 1, p. 26 (ceramică Tei la Brașov - Valea Răcădăului).
- 3 V. Leahu, *Cultura Tei*, București, 1966, p. 20-21 și Harta 2; S. Moritz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978, p. 47-51, 71-83; C. Schuster și Tr. Pop, în *Buletinul Muzeului județean Giurgiu* 1/1, 1995, p. 31-45; idem, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, I, 1995, p. 147-156.
- 4 Informații amabile primite de la colegii bulgari dr. Valka Ilceva și dr. Ștefan Alexandrov.
- 5 Cf. S. Moritz, *op. cit.*, p. 52-55, 79 și fig. 29; V. Leahu, în *SCIIVA*, 29, 1978, I, 6. 57-58 și fig. 10; idem, în *CA*, IX, 1992, pl. XVI/12-13.
- 6 S. Moritz, *op. cit.*, p. 52-54.
- 7 A.D. Alexandrescu, în *Dacia*, N.S., XVII, 1973, p. 83.
- 8 S. Moritz, *op. cit.*, p. 54.
- 9 V. Leahu, *Cultura Tei*, în Comori, p. 253.
- 10 C. Schuster, în *Culture et civilisation au Bas Danubz*, 10, 1993, p. 199 Sqq.
- 11 Idem, în *AnB, S.N.*, III, 1994, p. 173-176.
- 12 Amintim așezările de la Berceni, Chitila, Chiajna, Clina, Otopeni, Băneasa, Cățelu Nou, Dealul Piscului, Tei, Văcărești, Bobești, Căldăraru, Călugăreni, Căscioarele, Morteni, Nucet, Ploiești-Nord, Titești, Mironcești (I și II), Mihăilești- Tufa, Adunatii-Copăcenii, Crivina, Mogoșești (II, III și IV), Comana (I și II), Grădiște, Hulubești, Letca Veche, Vlașinu, Tomulești, cf. V. Leahu, *Cultura Tei*, București, 1966 p. 17-22; idem, în *CA*, IX, 1992, pl. VIII, XIV/2; C., Schuster, Tr. Popa, *BMJG* 1/1, 1995, p. 31 sqq.
- 13 V. Leahu, *Cultura Tei*, București, 1966, p. 47 sqq; idem, *Cultura Tei*, în Comori, f. 254.
- 14 Idem, *Cultura Tei*, București, 1966, p. 52.
- 15 C.S. Nicolaescu-Plopșor, Al. Păunescu, I. Pop, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 118; V. Leahu, *op.cit.*, p. 52-53; Al. Păunescu, în *SCIIVA*, 42, 1991, 1-2, p. 5-6, *Descoperirile Tei din peștera Almaș de la Merești, jud. Harghita* (H. Scholler, *Die Stein-und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933, p. 75. nr.68; K. Horedt, în *Dacia*, N.S., 4, 1960, p. 127-128) trebuie puse sub semnul între bării: cf. N. Boroffka, *op. cit.*, p. 56.
- 16 V. Miko, N. Djambazov, *Devetaskata pescera*, Sofia, 1960.
- 17 S. Moritz, *op. cit.*, p. 52.
- 18 V. Leahu, *CA*, IX, 1992, p. 69.
- 19 S. Moritz, *op.cit.*, p. 52 și fig. 29/5.
- 20 *Ibidem*.
- 21 V. Leahu, *op.cit.*, p. 68, 72.
- 22 D. Leahu, în *CA*, IX, 1992, p. 111-113.
- 23 V. Leahu, *SCIIVA*, 39, 1988, p. 234
- 24 Idem, *CA* II, 1965, p. 44, fig. 26; idem, în *SCIV*, 17, 1966, I, p. 12, fig. 5/2; idem, *Cultura Tei*, București, 1966, p. 162; S. Moritz, *op.cit.*, p. 51.
- 25 V. Leahu, în *SCIV*, 17, 1966, I, p. 12, fig. 5; S. Moritz, *op.cit.*; N. Boroffka, *op.cit.*, p. 27.
- 26 D. Berciu, în *Dacia*, N.S., V, 1961, fig. 4/5, 17/3; V. Leahu, în *SCIV*, 17, 1966, I, p. 16; S. Moritz, *op.cit.*
- 27 S. Moritz, B. Ionescu, în *SCIV*, 19, 1968, I, p. 103-105; V. Leahu, în *SCIV*, 20, 1969, I, p. 27; idem, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, III-IV, 1987, p. 49; S. Moritz, *op.cit.*, p. 48.
- 28 Gh. Rădulescu, în *Revmuz*, III, 1966, p. 265-266; V. Leahu, *op.cit.*
- 29 D. Șerbănescu, *Cronica cercetărilor arheologice, Campania 1994*, A XXIX-a sesiune națională de rapoarte arheologice. Cluj-Napoca, 11-14 mai 1995, Cluj-Napoca, 1995, p. 17-18.
- 30 V. Leahu, *op. cit.*, p. 50.
- 31 P. Roman, în *Acta Arh.*, XV, 1975, p. 157 cu n.60.
- 32 V. Leahu, în *CA*, VI, 1983, p. 180.
- 33 Al. Oancea, în *Dacia*, N.S., XXV, 1981, p. 39 sqq.

- 34 E. Zaharia, în SCIV, 6, 1955, 3-4, p. 504 sq; idern, *Cultura Monteoru*, în Comori, p. 191.
- 35 L. Bârză, în Dacia, N.S., 33, 1989, p. 39 sqq.
- 36 Z. Székely, în SCIV, 22, 1971, 3, p. 329.
- 37 E. Zaharia, în Thraco-Dacica, 11, 1990, 1-2, p. 37.
- 38 Al. Oancea, în Dacia, N.S., XXV, 1981, p. 41-44; V. Leahu, *op.cit.*, p. 181; C. Schuster, în Culture et civilisation au Bas Danube, X, 1993, p. 200. În privința acestui grup cultural există și alte păreri: A. Florescu, M. Florescu, în Arhiv. mold., 13, 1990, p. 51-52 și n. 6.
- 39 S. Moritz, N. Aghelescu, în SCIV, 21, 1970, 3, p. 373 sqq; S. Moritz, *op.cit.*, p. 121 sqq; V. Leahu, *op.cit.*, p. 181-182.
- 40 Vezi sporirea numărului de obiecte din metal în mediul Tei IV- cf. V. Leahu, în SCIVA, 39, 1988, 3, p. 223 sqq - și Monteoru Ila-IIb - E. Zaharia, *Cultura Monteoru*, în Comori, p. 191. Ulterior, în faza Tei V piesele din bronz devin rare: S. Moritz, *op.cit.*, p. 188.

DIE TEI-KULTUR UND DER SÜDOSTEN SIEBENBÜRGENS (Zusammenfassung)

Die gänzliche Tei-Ware, die in Südostsiebenbürgen entdeckt wurde, gehört der III. Stufe dieser Kultur an. Deshalb muß angenommen werden, daß in diesem Zeitabschnitt von einem Eindringen einiger Tei-Gruppen in das Burzenland die Rede ist. In derselben Zeit wandern aus dem Kernverbreitungsgebiet der Tei-Kultur (hauptsächlich die Welachei) weitere Gruppen über die Donau nach Süden aus.

Diese Bewegung ist dem, was im östlichen Teil des Tei-Verbreitungsraumes geschehen ist, zu verdanken. Die Tei-Gemeinschaft in der Nähe des Mostistea-Tales werden von hier von den aus dem Osten kommenden Coslogeni- und Petrișoru-Racovițeni-Stämme verdrängt. Nicht nur des Tei-Gebiet wurden den Umwälzungen ausgesetzt sondern auch jenes der Monteoru-Kultur.

In dem materiellen und geistigem Leben der Tei-Gemeinschaften finden einige wichtige Veränderungen statt.

UN MORMÂNT AL CULTURII TEI LA SITARU?

Alexandra Comșa și Cristian Schuster

I. DESCOPERIREA DE LA SITARU (Analiză arheologică).

1. Contextul descoperirii.

Într-o perieghetză efectuată în anul 1967, dr. Eugen Comșa¹ identificat în zona de confluență a pârâului Cociovaliștea cu Ialomița, pe teritoriul satului Sitaru, comuna Grădiștea, județul Ialomița, mai multe puncte de interes arheologic. Dintre acestea, demn de remarcat este descoperirea dintr-un mic șanț, aflat în apropierea altuia mai mare de irigație, unde, conform autorului, a fost surprins un schelet uman. Acesta "începea în cea mai mare parte în lățimea șanțului, care în dreptul scheletului avea o lățime de 0,60 m. În malul de est s-a făcut o scobitură pentru a se scoate craniul scheletului, iar în malul de vest s-au păstrat resturi din partea inferioară a oaselor picioarelor. Din cele relatate (de lucrătorii care au făcut descoperirea, nn.) rezultă că scheletul a fost în poziție chircită, cu craniul orientat spre est și se afla la cca 0,90 m adâncime față de nivelul actual al solului. Scheletul nu a avut inventar. În șanțul de irigație nu s-a mai găsit nici un alt, schelet nici în mal nu se vede nici o urmă din vreun alt schelet"².

Ceramica găsită în șanț, dar și cea din imediata apropiere, a fost atribuită de descoperitor culturii Tei³. Fragmentele culese (fig. 2) sunt din pastă fină, semifină și grosieră, și provin din cești, castroane, recipiente mai mari. Singurul decor îl constituie urmele de Besenstlich. Având în vedere formele și pasta, credem că nu greșim dacă presupunem că aparțin fazei Tei III ale culturii.

2. Încadrare cronologică.

Autorul perieghzei consideră - pe baza ceramicii recuperate - că mormântul este al purtătorilor culturii Tei. Chiar dacă datele privind această descoperire sunt lacunare, nu poate fi exclusă ipoteza enunțată de E. Comșa. În acest sens, pot fi aduse unele argumente:

a. În aria culturii Tei au fost descoperite până în prezent puține complexe funerare: la Chirnogi (jud. Călărași)⁴, Căscioarele-Daia parte (jud. Călărași)⁵ și Puieni (jud. Giurgiu)⁶. Există și o categorie de morminte ce aparțin altor populații, care au avut ca piese de inventar și ceramică Tei (Smeieni, Baldovinești)⁷.

În cazul descoperirii de la Chirnogi, este vorba de o necropolă plană de inhumatie (s-au găsit 10 schelete). Morții au fost depuși în poziție chircită pe partea stângă, având orientarea SSE - NNV. Printre piesele de inventar se remarcă două cești și un șirag de mărgelă din piatră și aur⁸. Depunerile funerare au aparținut unei comunități Tei III.

Tot fazei respective i-au fost atribuite și cele două morminte de la Căscioarele, cu gropi funerare dreptunghiulare, cu scheletele depuse pe partea stângă, în poziție chircită, având orientarea est-vest, cu capul spre est și fața spre sud. Inventarul se compunea din cești tipice⁹.

La Puieni a fost investigat un singur mormânt, aparținând fazei Tei IV¹⁰. Scheletul zăcea pe partea stângă, în poziție chircită, având orientarea VNV-ESE. Inventarul mormântului se constituia dintr-un vas cu corpul arcuit, un vârf de săgeată din bronz cu peduncul¹¹.

b. Chiar dacă până în prezent au fost descoperite puține complexe funerare ce aparțin cu certitudine culturii Tei, analiza acestora ne arată că defuncții erau depuși în poziție chircită pe stângă, orientarea lor fiind cu unele mici abateri EV. O poziție și orientare identică a avut și scheletul descoperit la Sitaru. De asemenea, toate mormintele, inclusiv cel analizat de noi, erau plane.

c. Inventarul mormintelor Tei de la Chimogi, Puieni și Căscioarele se compunea din recipiente ceramice din pastă fină, decorate în unele cazuri cu ornamente caracteristice pentru faza respectivă, și piese din metal sau alte materiale. În privința inventarului mormântului de la Sitaru, datele sunt lacunare. Este posibil ca acesta să fi lipsit, dar, mai probabilă este ipoteza că el nu a fost recuperat. Ceramica descoperită în groapa funerară, dar și în împrejurimi, aparține tuturor celor trei categorii de ceramică Tei (fină, semifină și grosieră), ce a fost descoperită în unele așezări ale acestei culturi¹².

De lângă schelet a fost recuperat un fragment de ceașcă din pastă (fig. 2/ a), care prezenta spărturi din vechime.

3. Concluzii.

Cu toate semnele de întrebare ce le ridică descoperirea de la Sitaru, nu trebuie exclusă atribuirea mormântului de aici culturii Tei. Posibil să fi avut loc o înhumare în așezare făcută chiar de locuitorii săi.

În aria culturii Tei n-au fost descoperite astfel de înmormântări. Dar, dacă este într-adevăr un mormânt Tei, care să aparțină fazei a III-a, contemporană cu Monteoru IIa, acest lucru poate fi posibil. Căci, datorită unor factori externi¹³, în această ultim menționată cultură încep să se practice și înmormântările în perimetrul așezărilor.

Pe de altă parte, este posibil să avem de a face cu un mormânt Tei care să fi aparținut unei comunități învecinate și care să fi practicat înhumarea ulterior abandonării așezării de la Sitaru. Pe malul drept al lacului Căldărușani și în apropierea cursurilor de apă (râurile Vlășia, Cociovaliștea) care alimentează acest lac sau constituie legătura sa cu Ialomița, au fost investigate prin săpături arheologice, sau au fost identificate prin periegeze așezări din Bronzul mijlociu în punctele (v. fig. 1): "La N de conacul Hagi Tudorache Constantin și biserica Sf. Vineri" (din satul Grădiștea)¹⁴, "La NE de Primărie" (din comuna Grădiștea)¹⁵, "La Ceiar" (fostul sat Geci, azi înglobat în satul Grădiștea)¹⁶, "Stația Meteo" (sat Lipia com. Gruiu, SAJ)¹⁷, "La Pod II" (sat Lipia, com. Gruiu, SAJ)¹⁸, sat Lipia (com. Gruiu, SAJ)¹⁹.

* * *

II. ANALIZA ANTROPOLOGICĂ.

Scheletul din mormântul de la Sitaru (com. Grădiștea, jud. Ialomița) s-a păstrat în stare foarte fragmentară și incomplet. La nivelul craniului, pe lângă absența unor porțiuni din oasele temporale, parietale și occipital, se putea remarca lipsa aproape în totalitate a masivului facial. Din acesta, s-au recuperat doar molarul stâng și două fragmente din maxilarul superior (zona cuprinsă între incisivul central superior de pe partea stângă și al doilea premolar de pe aceeași parte, precum și cea cu molarii 2 și 3, primul molar fiind recuperat ca dinte izolat). În cazul primului segment de maxilar s-au păstrat în alveole doar premolarii, incisivii fiind pierduți post-mortem. Gradul de uzură a dinților este avansat (3). Nu există carii.

Scheletul post-cranian este reprezentat doar printr-un corp vertebral, porțiuni din bazin (zona marii incizuri ischiatică și cavitatea acetabulară), un fragment de cap femural și unul de diafiză femurală.

După reconstituire, craniul individului descoperit la Sitaru avea o formă ovoidă în

norma verticală și de "casă" în cea occipitală.

Relieful cranian era bine dezvoltat. Suturile sagitală (S.1-S.4) și coronală (C.1-C.2, exclusiv C.3) erau parțial închise, atât exocranian, cât și endocranian. Malarul era robust și cu relieful bine conturat. Apertura piriformă avea o ușoară fosă prenazală, fosa canină fiind absentă. Bolta palatină avea adâncime mică. Mastoida era puternică (5), cu un relief bine evidențiat.

La nivelul occipitalului, se putea observa înălțimea destul de mare și gradul mediu de curbură (fig. 3 și 4).

Pe fragmentul de diafiză femurală era bine conturată linia aspră.

În urma calculării indicilor, a rezultat că individul era ultradolicocran (62,56), camecran (54,35) și acrocran (86,88), cu fruntea eurimetopă (73,77) (v. Tab. I).

Pe baza robustității sale și a dezvoltării reliefului cranian, scheletul a fost atribuit sexului masculin.

Având în vedere gradul de obliterare a suturilor craniene, precum și gradul avansat de erodare a suprafeței masticatorie a dinților, vârsta individului menționat a fost estimată la 50-55 ani. Din punct de vedere tipologic, el reprezintă un amestec de elemente protoeuropoide și nordoide²⁰.

Căutând analogii pentru scheletul de la Sitaru, s-au avut în vedere mormintele nr. 7 și 25 de la Smeeni, considerate inițial de tip Tei și fiind ulterior atribuite culturii Coslogeni. Nu s-au găsit puncte de convergență între indivizii menționați, cele două femei de la Smeeni aparținând tipului paleomediterraneanoid²¹. Chiar dacă în ambele cazuri există elemente protoeuropoide, aceasta nu înseamnă neapărat că populațiile respective au avut un fond comun, deoarece protoeuropoizii puteau avea fie origine locală, fie alogenă²².

Dimensiuni și indici ai craniului din mormântul de la Sitaru

Nr.	Dimensiuni și indici	
Martin		
1.	g-01	195
2.	g-1	191
3.	g-1	184
8.	eu-eu	? 122
9.	ft-ft	90
20.	po-b	106
26.	n-b	142
27.	b-1	123
28(1)	l-i	90
29.	n-b	120
30.	b-1	117
31(1)	l-i	84
	8/1	62,56
	20/1	54,35
	20/8	86,88
	9/8	73,77
	27/26	86,61
	29/26	84,50
	31/(1)/28(1)	93,33

NOTE

- 1 Căruia îi mulțumim și pe această cale pentru gentilețea cu care ne-a pus la dispoziție materialele descoperite.
- 2 E. Comșa, *Raport despre cercetările de la Sitaru, raionul Urziceni* (mss).
- 3 *Ibidem*.
- 4 S. Morintz, B. Ionescu, SCIV 19, 1968, 1, p. 103 sqq.; V. Leahu, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, III-IV, 1987, p. 49.
- 5 D. Șerbănescu în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1994, A XXIX-a sesiune națională de rapoarte arheologice*, Cluj-Napoca, 11-14 mai 1995 Cluj-Napoca, 1995, p. 17-18.
- 6 Gh. Rădulescu, Rev Muz., III, 1966, 3, p. 265 sq.; V. Leahu, loc cit.
- 7 *Ibidem*, p.50-51; v. și E. Comșa, în *Istrazivanja*, 5, Novi Sad, 1976, p. 40-41.
- 8 *Ibidem*, fig. 1/1, 4.
- 9 D. Șerbănescu, loc cit.
- 10 V, nota 6; Interesante sunt și descoperirile funerare de la Nova Zagora din Bulgaria (M. Kăncev, T. Kăncev, *Arheologija*, a. 32, 1990, 4, p. 8-14) Așa cum notează și autorii săpăturilor, unele piese din inventarul mormintelor de înhumație de aici, prezintă analogii și cu ceramica Tei. Credem că - așa cum rezultă din cele publicate - nu putem vorbi de morminte care să aparțină acestei culturi.
- 11 Gh. Rădulescu, loc cit.; V. Leahu, *op. cit.*, p. 49 și fig. 1/3. .
- 12 C. Schuster, Tr. Popa, I/1, 1995, p.37-38 (de ex. în așezarea de la Mironesti - Pe Coastă).
- 13 S. Morintz, N. Angelescu în SCIV, 21, 1970, 3, p. 373 sqq.; S. Morintz, *Contribuții la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978, p. 121 sqq.; Al. Oancea, în *Dacia*, N.S., XXV, 1981, p. 41-44; V. Leahu, în -CA, VI, 1984, p. 181 sq.; C. Schuster, în *Culture et civilisation au Bas Danube*, X, 1993, p. 200.
- 14 V. Sandu, în *Cercetări arheologice în București IV*, 1992, p. 318.
- 15 *Ibidem*.
16. G. Trohani, A. Păunescu, L. Petculescu, în *Muzeul National*, 1974, p. 290; Aug. Ulanici, G. Trohani, în CA, 1, 1975, p. 77 sqq.; *ibidem*, III, 1979, p. 9 sqq.; Aug. Ulanici, *Ilfov. File de istorie*, București, 1978, p. 81-83.
- 17 V. Sandu, *op. cit.*
- 18 *Ibidem* p. 316-317.
- 19 *Ibidem* p. 316 și Pl. VI/ 1-4.
- 20 D.H. Ubelaker, *Human skeletal remains. Excavation, analysis, interpretation*, Washington, 1978, p. 43; D.H. Brothwell, *Digging up bones*, Cornell Univ. Press, Ithaca, New York, 1981, p. 59-72.
- 21 E. Comșa, *Istrazivanja*, 5, Novi Sad, 1976, p. 40-41.
- 22 O. Necrasov, M. Cristescu, S. Antoniu, *StercAntrop.*, t.I, 1964, nr. 1, p. 24- 29.
- 23 C. Maxhmilian, vf Congr.Intern. des. Sci.Anthrop.Ethnol., Paris, 30 Juillet - 6 Aout 1960, t I, Rapport general cl anthrop. Paris, 1962, p. 652; S. Antoniu, M. El. Roșca-Gramatopol, An.șt. Univ. Iași, XII/1966, p. 57.

A POSSIBLE BURIAL BELONGING TO THE TEI CULTURE AT SITARU? (Abstract)

During the digging of an ūrigation ditch, in 1967, it was disturbed a burial that contained a rather poorly preserved skeleton; almost the entire post-cranial skeleton was missing, excepting some small pieces of bone (1 vertebral body, parts of hip-bone, 1 head and a segment of femoral shaft). Around it (fig. 2), as well as in the whole neighbouring region that has been prospected, have been found ceramics belonging to the Tei culture (fig. 1).

The skull (fig. 3 and 4) was ultradolocroanian (62,56), camaecroanian (54,35) and acrocra-

nian (86,88). The face was eurimetopic (73,77).

As to the typology, the individual was a mixture of protoeuropoid and nordoid elements. Considering the informations provided by this burial, as well as the analogies with other funeral finds (orientation, crouched skeleton), we could assign this interment to the Tei culture.

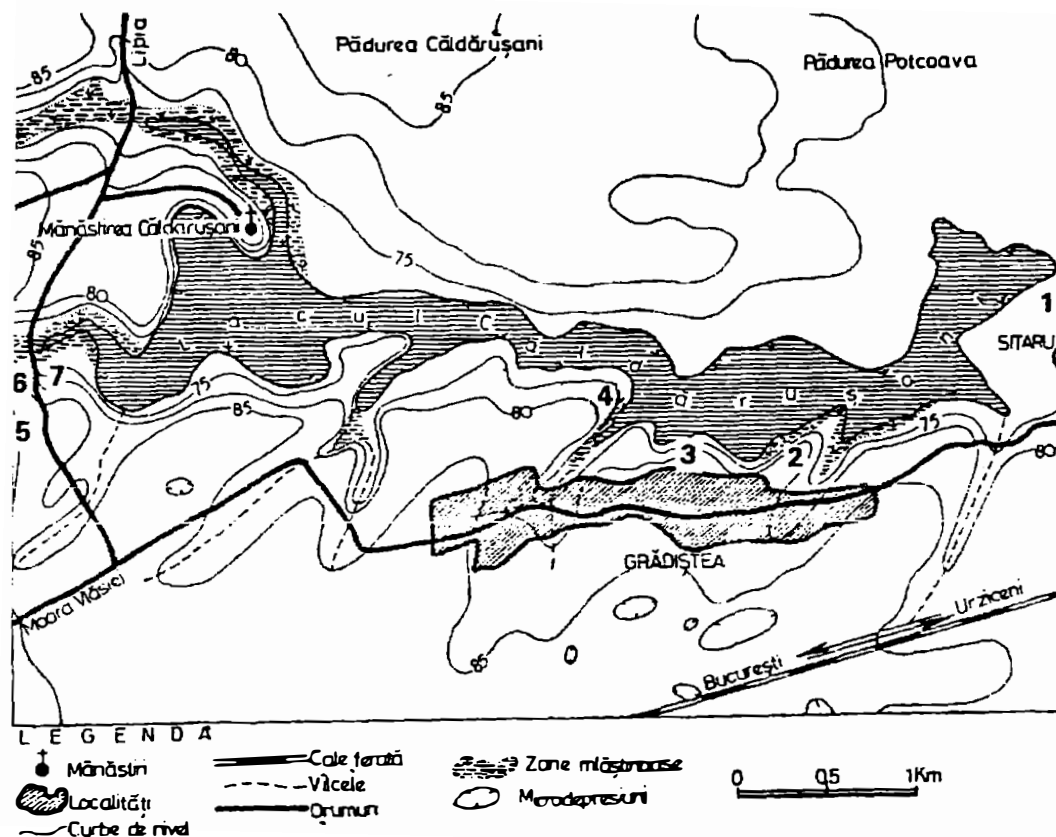

Fig. 1. Harta cu obiectivele arheologice din epoca bronzului din zona Grădiștea-Sitaru: 1. Sitaru; 2. “La nord de conacul Hagi Tudorache Constantin și biserica Sf. Vineri”; 3. “La nord-est de Primărie”; 4. “La Ceiar”; 5. “Stația Meteo”; 6. “La Pod II”; 7. sat Lipia.

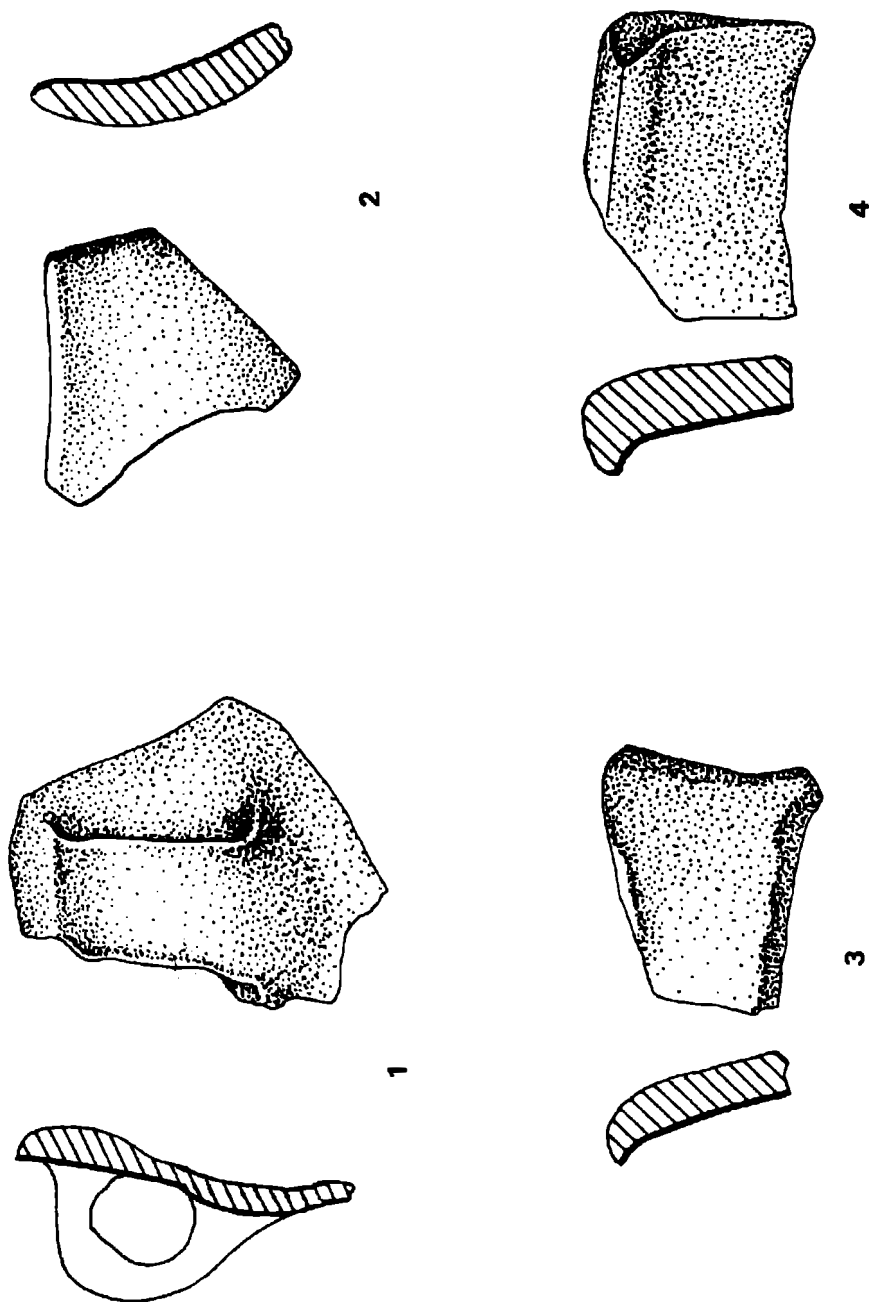

Fig. 2. 1-4. Ceramica Tei de la Sitaru.

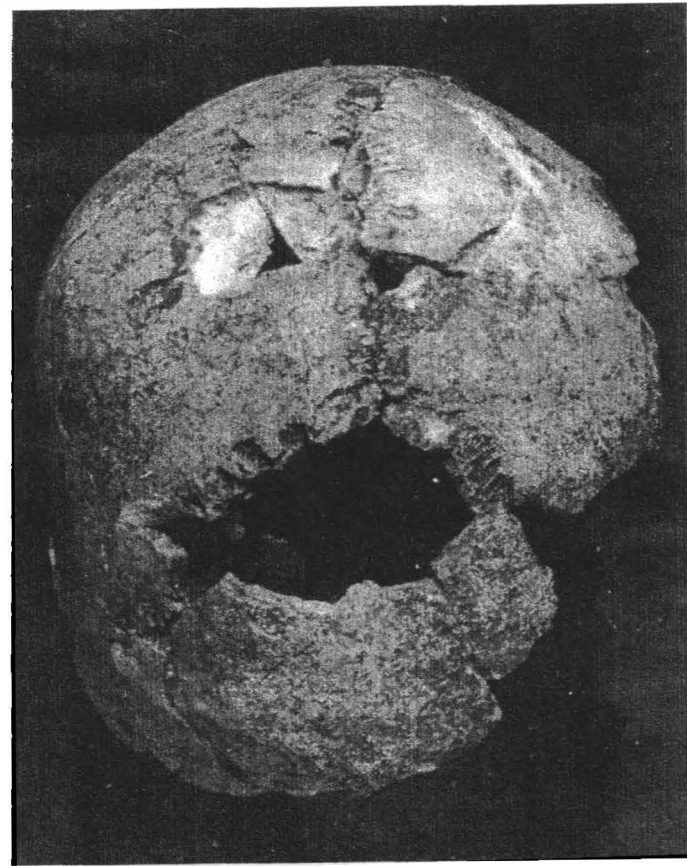
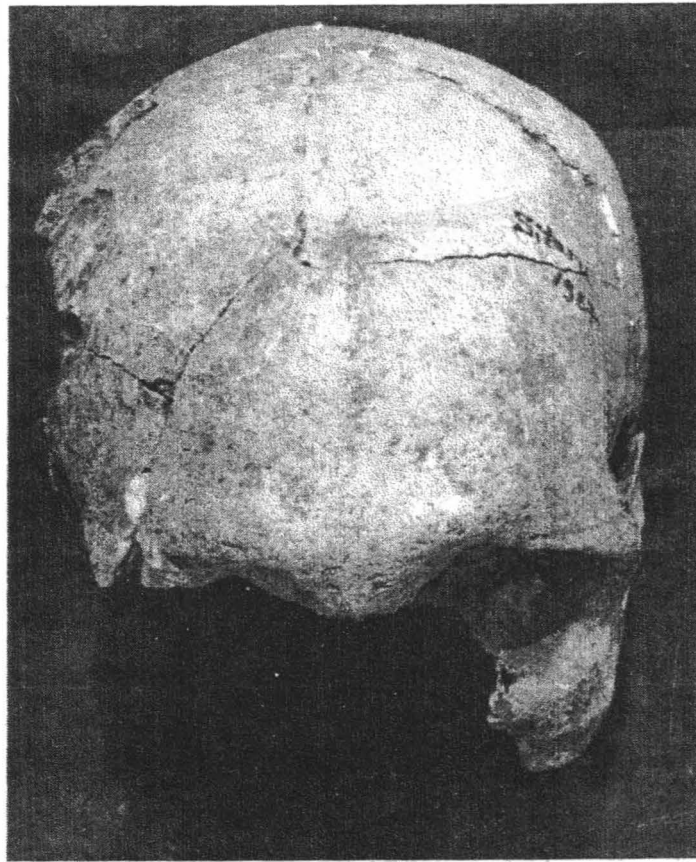

Fig. 3.

1. Norma frontalis

2. Norma occipitalis

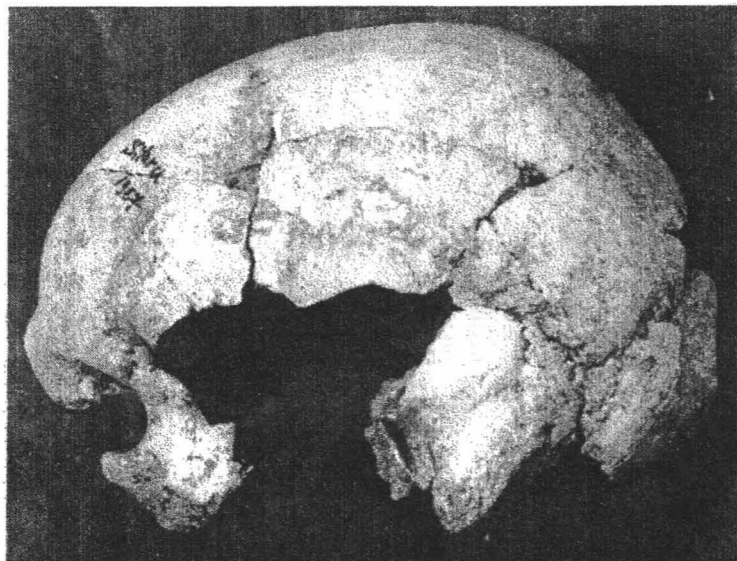
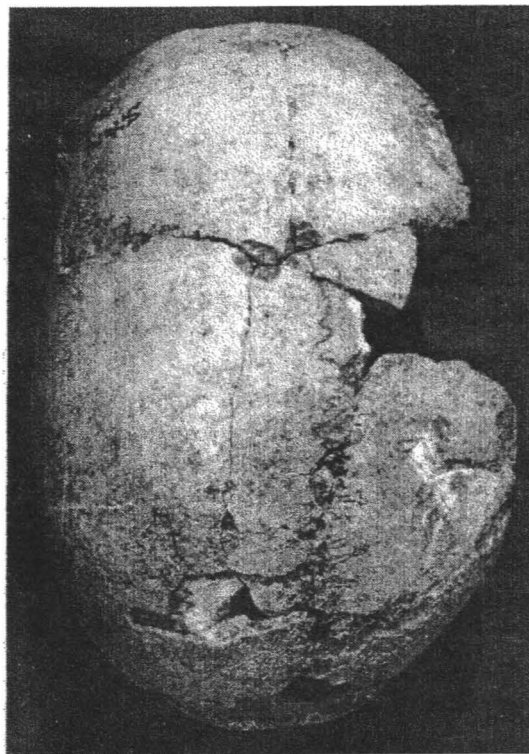

Fig. 4.

1. Norma lateralis

2. Norma verticalis.

TUMULUL DIN EPOCA BRONZULUI TÂRZIU DE LA BRĂDUȚ, JUD. COVASNA

Székely Zsolt

Între comuna Brăduț și Biborțeni, (jud. Covasna), la întâlnirea hotarelor celor două localități, pe vârful Dealului Rotund și pe Dealul cu Cioturi se află un complex tumular din epoca bronzului (Fig. I).

Această zonă a fost cercetată prima dată de baronul Dániel G. din Vârghiș, care a efectuat în anul 1869 niște sondaje cu scopul găsirii unor comori. Cu această ocazie au fost descoperite șase morminte cu schelet, făcute din lespezi de piatră. Rezultatele acestor cercetări au fost descrise de B. Orbán¹, preluate de K. Gooss², G. Weste³ - care a publicat și un plan de situație cu modul de plasare și dimensiunile tumulilor. A urmat apoi H. Schroller⁴, care a publicat și câteva fragmente ceramice, descoperite la Brăduț. M. Roska⁵ prezintă mai multe fragmente ceramice, descoperite la Brăduț și aflate în inventarul Muzeului de Istorie a Transilvaniei din Cluj, (nr. inv. 2185-2235, material care este încadrat în așa zisa „cultură a ceramicii șnurate“, Materialul aflat la Cluj, în afară de ceramică, oase umane și de animale, mai conține și lame de silex, fragmente de opal alb și altele.

După 127 de ani de la prima atestare, în vara anului 1994, sub egida Institutului Român de Tracologie au fost reluate cercetările de la Brăduț. Au fost cercetați mai mulți tumuli, dintre care, cei aflați pe Dealul Rotund (Fig. II) aparțin primei faze a culturii Coțofeni⁶, două morminte, descoperite pe platoul Dealului cu Cioturi, datează din epoca bronzului timpuriu, cultura Schneckenberg, iar un tumul a avut în inventar un bogt material ceramic din epoca bronzului târziu⁷.

În cele ce urmează vom prezenta numai materialul aparținând epocii bronzului târziu.

Pe platoul dealului Rotund, pe partea stângă a drumului de țară care duce la Herculian, se află opt tumuli, formând un complex de formă rotundă (Fig. III). La nord de tumulul nr. 7, la marginea nord-estică a complexului se află un mic tumul, cu diametrul de 8,5 m, înălțimea de 30 cm., care a fost secționat în direcția nord-sud cu un șanț de cercetare. În mantaua tumulului, la o adâncime de 74 cm. au fost găsite două cești, cu câte două torți supraînălțate, la o distanță de 1,95 m. una de alta (Fig. V/2-3, VI/3). Profilul șanțului se prezintă în felul următor: sub humusul gros de 18-20 cm., se află mantaua tumulului cu grosimea maximă de 55 cm., sub care se află stratul de lut galben, nederanjat. În continuare tumulul a fost secționat la est și vest cu un șanț de cercetare, cu casete, fiind astfel dezvelită 75% din suprafața totală, respectiv sferturile A-B și C. Pe latura vestică a șanțului de cercetare au fost deschise două casete, (B și C), în care a fost găsită o ceașcă cu două torți supraînălțate (Fig. V/4) și un vas mare, în formă de sac (Fig. IV/2). Pe latura estică a șanțului au fost descoperite două vase mari, întregibile (Fig. IV/1,3, V/1). Spre marginea vestică a tumulului au mai fost descoperite alte patru cești, cu două supraînălțate, unele fragmentare (Fig. VI/1-2,4 V/5-6). Probabil vasele mari care erau concentrate spre mijlocul tumulului au fost folosite drept urne funerare. Unul dintre aceste vase a fost așezat cu fundul în sus, are

pântecul bombat și două toarte mici de bandă, una lipsește din antichitate. Are înălțimea de 26 cm., diametrul gurii de 22 cm., diametrul fundului de 12 cm. Vasul este făcut din pastă cu mult pietriș, este ars în culoare cărămizie. Înăuntru s-au observat urme de cenușă (Fig. IV/3, V/1).

Al doilea vas are formă de sac și este decorat sub buză cu un brâu crestat, are înălțimea de 29 cm., diametrul gurii de 25 cm., iar diametrul fundului de 9 cm. (Fig. IV/1). Al treilea vas mare, descoperit la marginea vestică a tumulului este fragmentar, s-a păstrat doar marginea de sus și este decorat sub buza dreaptă cu un brâu simplu în relief, sub care sunt așezate șase butoane mici, plate, jur-împrejur (Fig. IV/2).

În afară de aceste vase mari au mai fost descoperite șapte cești cu toarte supraînălțate, cu început de creastă. Primă ceașcă, care este mai mare (Fig. V/2,7), are o înălțime de 11 cm., diametrul gurii de 12 cm., iar sub buza ușor răsfrântă în afară, se află două linii incizate paralele. A doua ceașcă are două toarte supraînălțate, iar pântecul bombat este decorat cu două linii paralele, incizate vertical (Fig. V/3, VI/3). Sub buză sunt două linii incizate orizontal. Celelalte cești sunt mai mici, fără decor, cu toarte supraînălțate, cu creastă, unele fragmentare (Fig. VI/1,2,4).

Vasele mari au pastă grosieră, cu mult pietriș și sunt neglijent lucrate. Pereții sunt groși, cu suprafața destul de aspră. Vasele au culoarea maroniu-roșcată. Primul vas mare (Fig. IV/3, V/1), cu pântec bombat și două torți mici este cunoscut din așezarea tip Noua I de la Nicoleni⁸ și de la Rotbav⁹. Al doilea vas mare, în formă de sac, decorat sub buză cu un brâu crestat (Fig. IV/1) este cunoscut din așezarea tip Noua I de la Gârbovăț¹⁰, și din etapa neprecizată a așezării de la Trușești¹¹. Al treilea vas mare, decorat cu un brâu simplu în relief, sub care sunt șase butoane mici, plate (Fig. IV/2), are analogii în materialul ceramic descoperit în așezarea tip Noua I de la Bârlad-Cărmădărie¹², sau în inventarul așezării tip Noua II de la Peteni¹³.

Ceștile au formă bitronconică, fundul plat, două torți supraînălțate, trase din buză, cu creastă, sau început de creastă, marginea ușor răsfrântă în afară. Aceste vase reprezintă forme dezvoltate, moștenite din fondul Monteoru și Costișa și sunt cunoscute din mai multe așezări de pe ambii versanți ai Carpaților. Așa sunt cele din zona de sud-est a Transilvaniei de la Imeni¹⁴, Sf. Gheorghe¹⁵ și Tg. Secuiesc¹⁶, din etapa neprecizată a culturii Noua. În materialul necropolei tip Noua II de la Doina¹⁷ această formă de ceașcă apare împreună cu alte forme mai dezvoltate, ceea ce lipsește de la Brăduț.

Pe baza acestui material ceramic se poate spune că tumulul a fost ridicat pe la sfârșitul epocii bronzului, în prima fază a culturii Noua. Datorită faptului că informațiile noastre despre dezvoltarea culturii Noua în sud-estul Transilvaniei abia satisfac exigențele unor sondaje, considerăm că acest material descoperit la Brăduț aduce o contribuție importantă la cunoașterea acestei culturi. Este neobișnuit pentru această zonă faptul că tumulul nu a avut nici un schelet, rit caracteristic pentru cultura Noua. Datorită componenței solului nu s-au păstrat nici oasele carbonizate în urma incinerării. Înăuntru, în vasul mare cu pântec bombat, se pot observa urme de cenușă. O parte din cești poartă de asemenea urme ale arderii secundare. După cercetarea exhaustivă a complexului, informațiile noastre vor fi mult mai concludente.

NOTE

1. B. Orbán, *A Székelyföld leírása*, vol. I. pag. 222-223, Pest, 1868;
2. K. Gooss, *Chronica*, 12.1. *Erdélyi Múzeum* XII. pag. 242-243, CIA. 1876. II. 112., 158. - *Archaeológiai Értesítő*, 1914., pag. 387;
3. G. Westen, Über die Hügelgräber hinter Bardócz, nächst Barót im Udvarhelyer Stuhl.

Arch. des des Vereins Für Sieb. Landeskunde XI, pag.18-27.

4. H. Schroller, Stein- u. Kupferzeit nr.69., pag.75 și pag.24., pl.XXI/1-8;
5. M. Roska, *A zsinegdiszes agyagművesség Erdélyben*, Debrecen. 1939, pag.4-5, idem, *A Székelyföld őskora*, Cluj. 1929., pag.20-21, în *Emlékkönyv*;
6. Zsolt Székely, *Șantierul arheologic Brăduț, jud. Covasna - zona tumulilor*, în *Cercetări arheologice în aria nord tracă I.*, București, 1955. pag.106-114;
7. Zsolt Székely, *Brăduț, jud. Covasna*, în *Cronica cercetărilor arheologice*, campania 1995, XXX-a sesiune națională de rapoarte arheologice, Brăila, 2-5 mai 1996, pag.15; A
8. Adrian C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua - Coslogeni din România*, Călărași 1991, pag.191. Fig.19/6;
9. Idem, pag.186., Fig.14/6;
10. Idem, pag.243., Fig.71/73;
11. Idem, pag.378., Fig.206/5;
12. Idem, pag.222., Fig.50/7;
13. Idem, pag.194., Fig.22/7;
14. Idem, pag.356., Fig.184/4;
15. Idem, pag.356., Fig.184/2;
17. Idem, pag.356., Fig.184/5;
17. Idem, pag.366., Fig.194/1-5, pag.367., Fig.195/8-11,14.

THE LATE BRONZE AGE'S TUMUL FORM BRĂDUȚ, (COVASNA DISTRICT) (Abstract)

In the Covasna district, between Brăduț and Biborțeni, on the border of the two villages, on the top of Dealul Rotund and Dealul cu Cioturi there is a tumular complex, which, after the ceramic material discovered belongs to the first period of the Coțofeni Culture. On the tableland of Dealul Rotund was excavated one with a very rich ceramic material from the Late Bronze Age, from the first stage of the Noua culture. The tumuli hasn't skeleton.

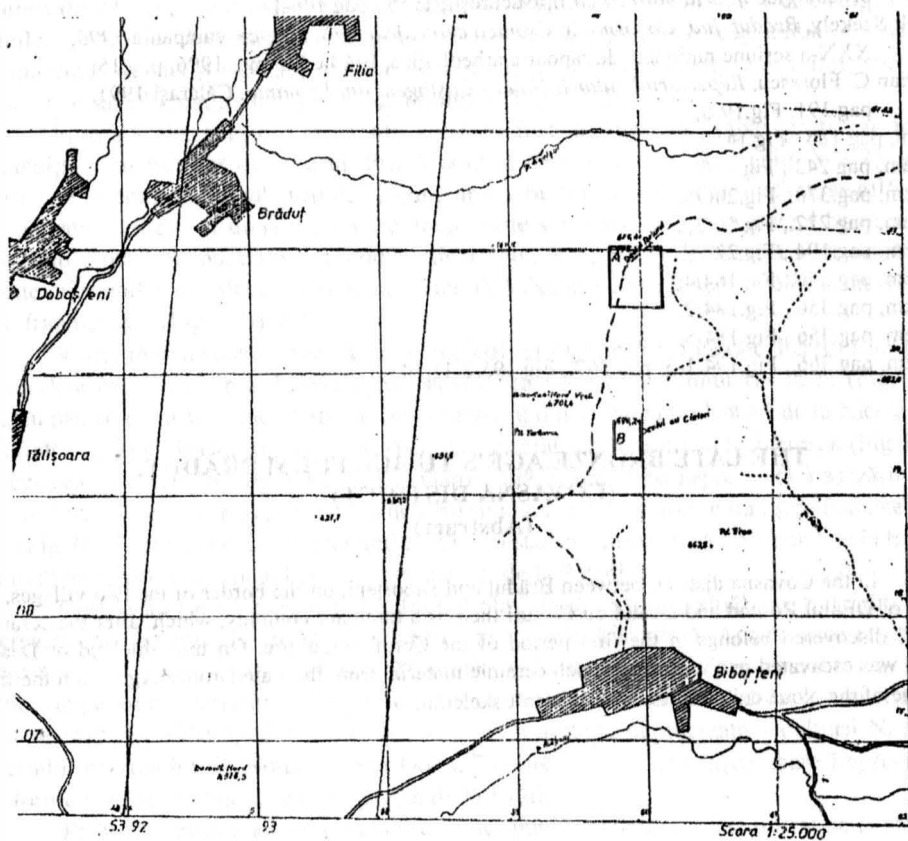

Fig. 1. Plan de situație.

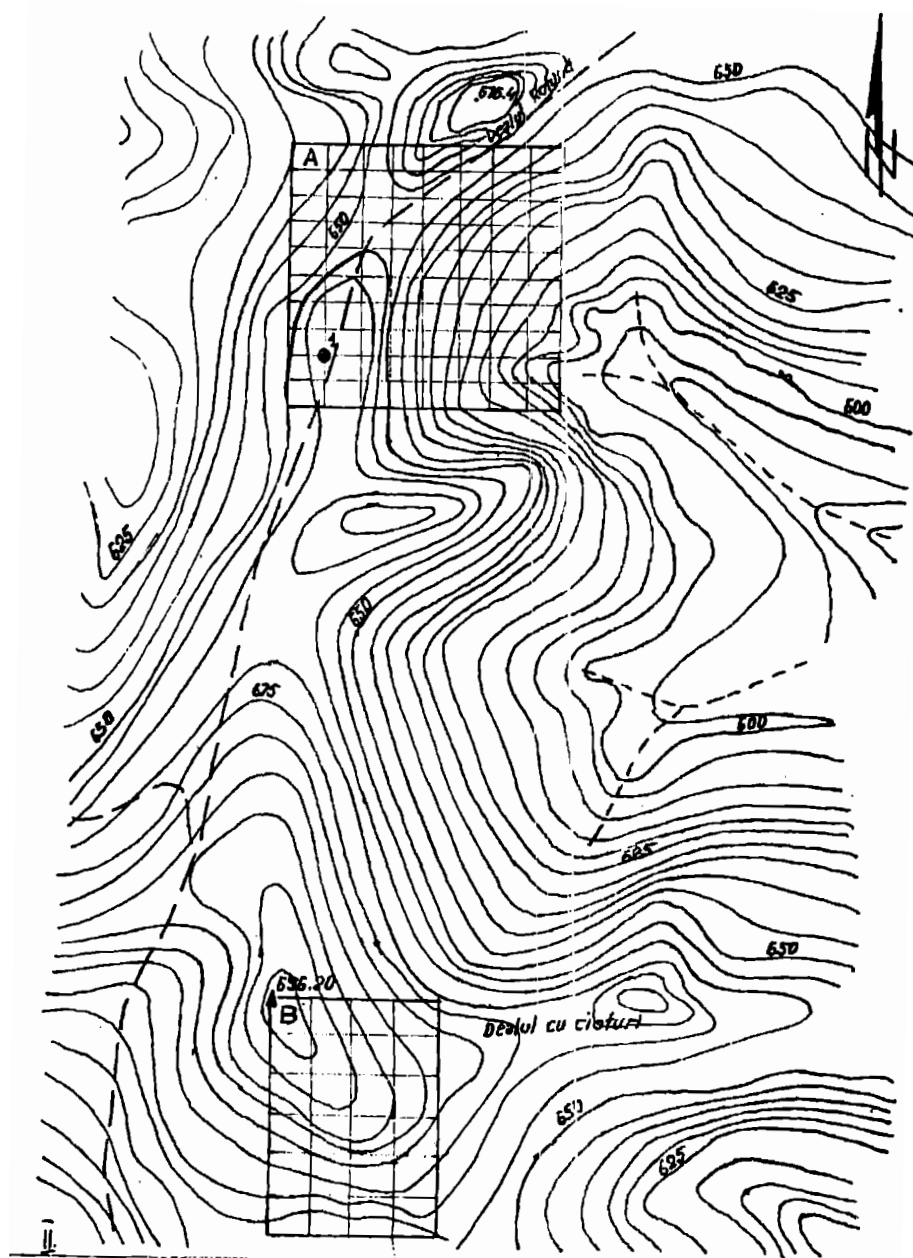

Fig. 2. Harta complexului arheologic de la Brăduț.

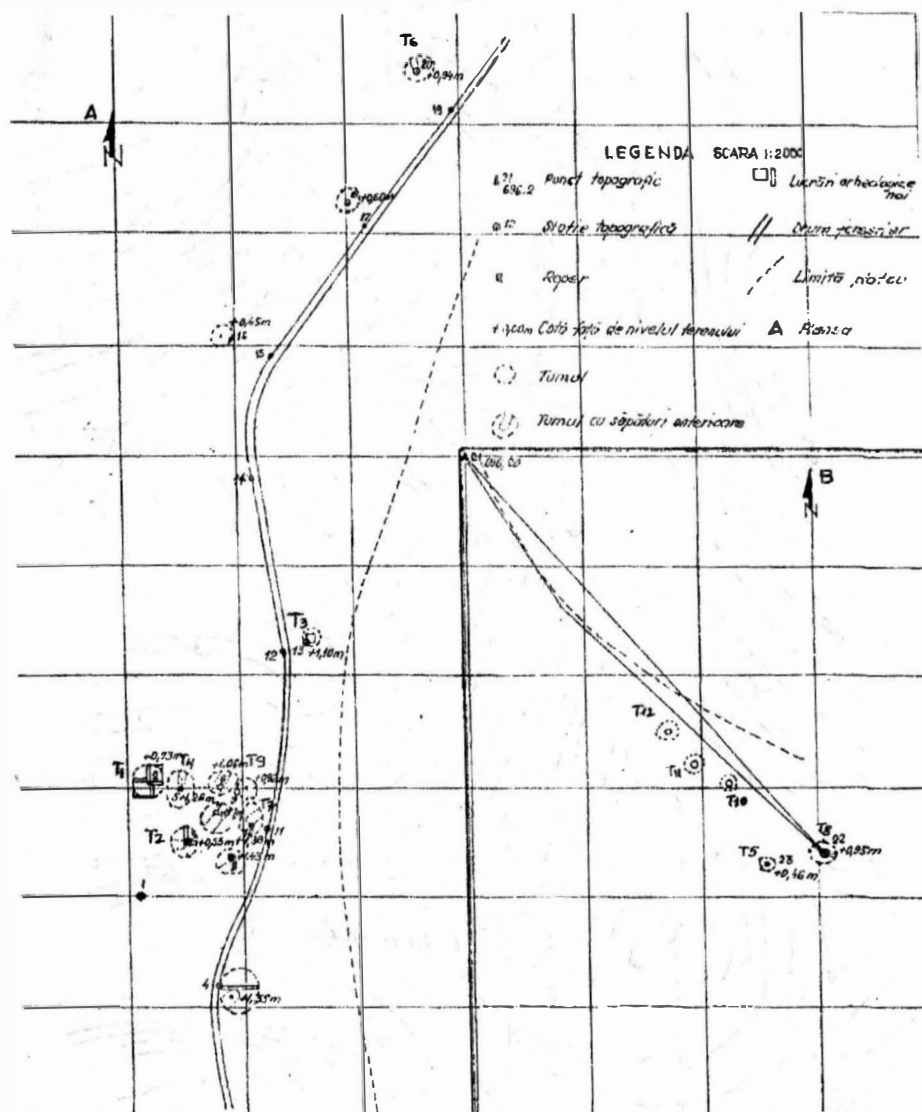

Fig. 3. Planul săpăturilor.

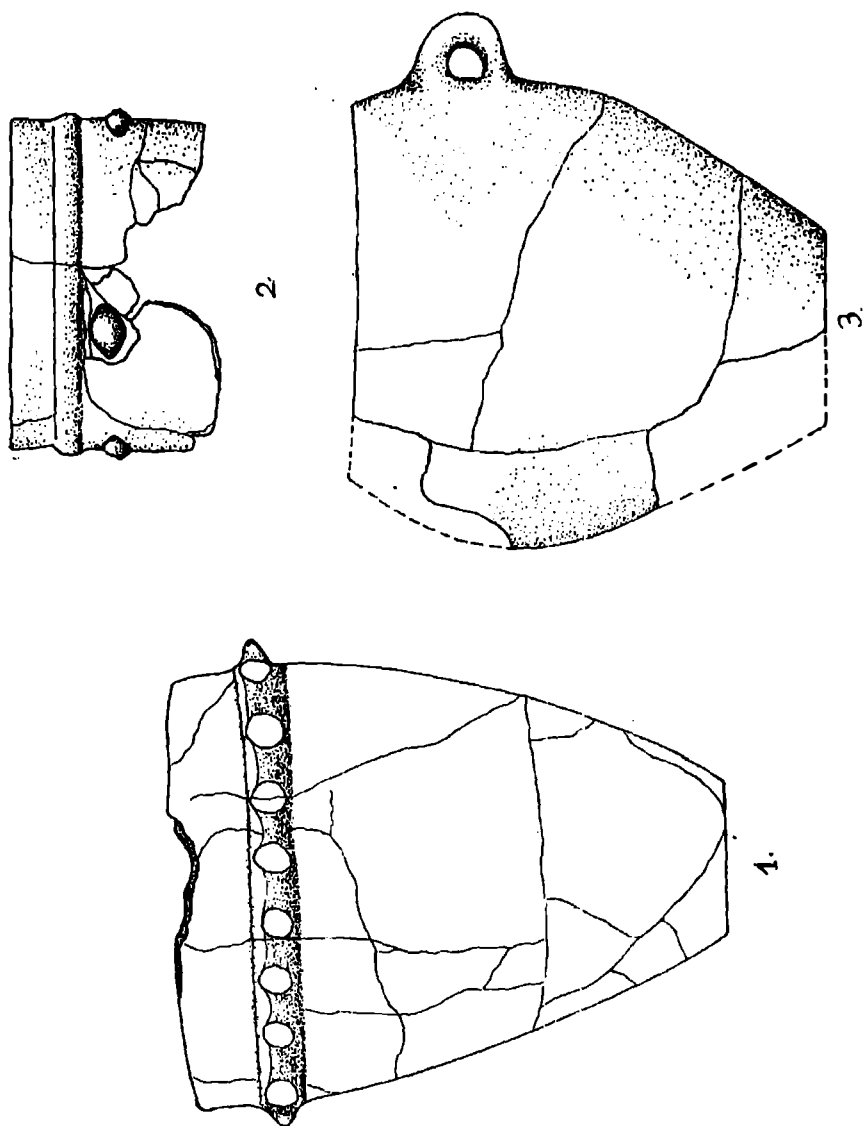

Fig. 4. Ceramică descoperită la Brăduț.

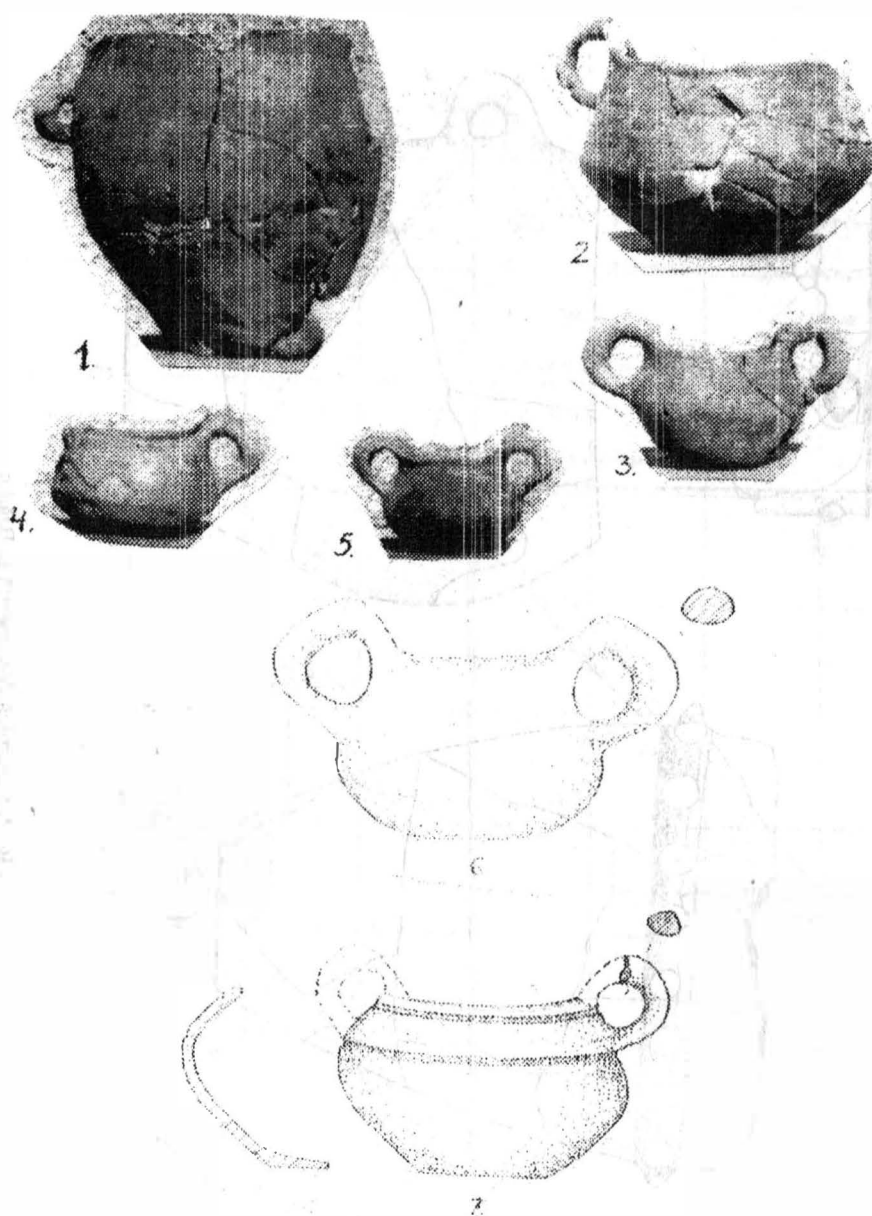

Fig. 5. Ceramică descoperită la Brăduț.

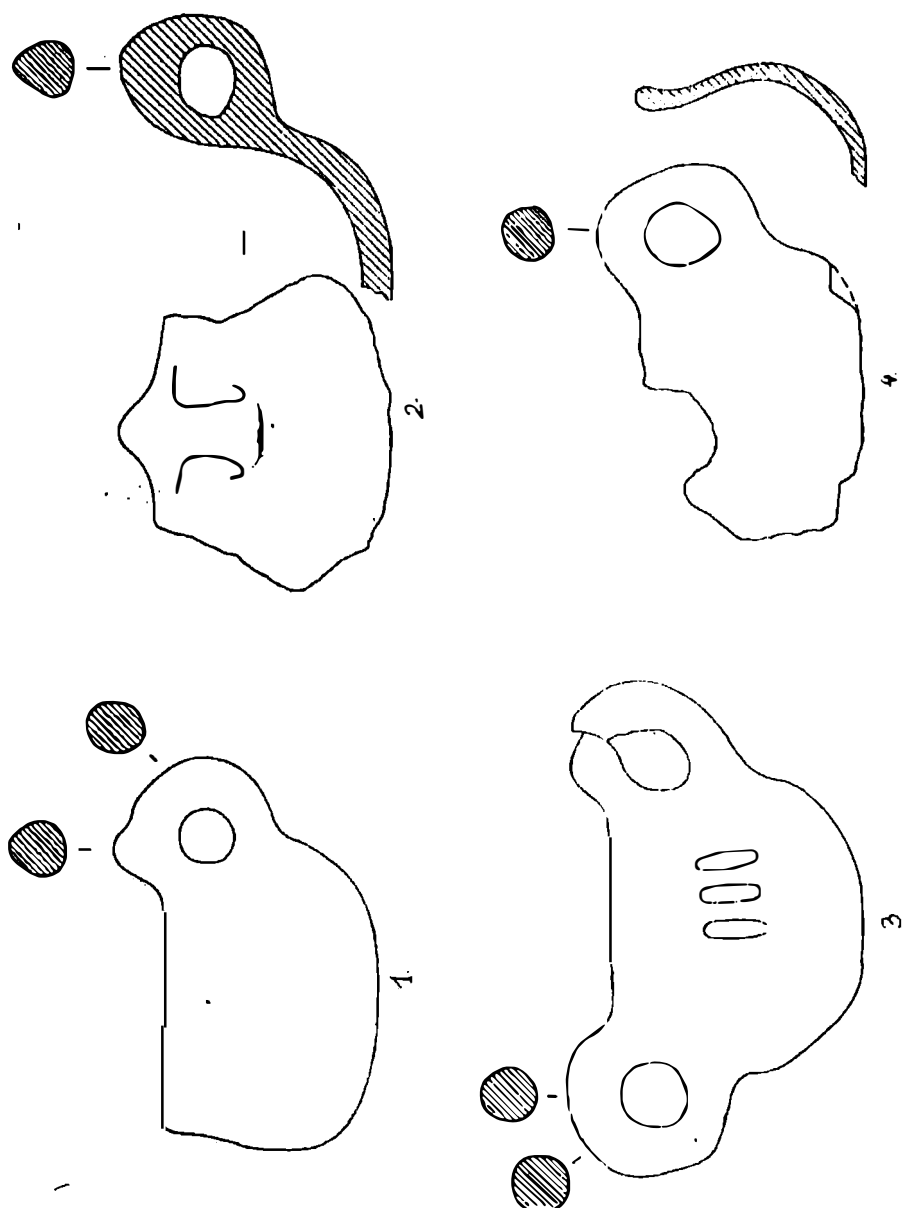

Fig. 6. Ceramică descoperită la Brăduț.

AȘEZAREA DIN EPOCA BRONZULUI TIMPURIU DE LA ZOLTAN

Valeriu și Galina Căvruc

La cca. 8 Km nord - est de mun. Sfântu Gheorghe (jud. Covasna) la marginea de nord a satului Zoltan - Étfalva com. Ghidfalău, pe terasa înaltă a Oltului 500 m est de albia sa actuală se află un sit preistoric (Fig.1) descoperit și parțial cercetat de dr. Székely Zoltan în anul 1971¹. Cu ocazia acelor cercetări s-a constatat existența aici a unei așezări aparținând culturii Noua². Studiind materialele provenite din săpăturile efectuate în anul 1971, în iarna anului 1996³ autorii acestor rânduri au depistat printre numeroasele fragmente ceramice Noua și câteva cioburi de tip Ariușd și Wietenberg. Periegeza pe care am efectuat-o la fața locului în primăvara anului 1996 ne-a permis să constatăm că urme de locuire sunt răspândite pe suprafața de cca. 300x500 m iar fragmente ceramice recoltate la suprafața terenului se încadrează în cel puțin cinci epoci; eneolitic (de tip Ariușd), faza târzie a perioadei timpurii a epocii bronzului (Iernut după H.Ciugudean⁴) perioada mijlocie a epocii bronzului (de tip Wietenberg), perioada târzie a epocii bronzului (de tip Noua), sec. XVII-XVIII⁵.

În vara și toamna aceluiași an, cu acordul anabil al dr. Székely Zoltan, am reluat săpăturile în acest sit. Am practicat trei secțiuni: S.A (55 mp), S.B (416 mp.), S.C (32 mp.), toate în partea de sud a sitului (Fig.2). În urma cercetărilor efectuate a fost descoperit material arheologic din cele trei perioade ale epocii bronzului, fragmente ceramice răzlețe de tip Ariușd și din sec. XVII - XVIII. În cele ce urmează ne propunem să semnalăm, atât cât ne permite stadiul actual al prelucrării materialelor, ilustrațiile existente și spațiul tipografic acordat, doar o parte de descoperiri referitoare la faza finală a epocii bronzului timpuriu. Publicarea exhaustivă a tuturor descoperirilor o vom realiza - sperăm - într-un studiu monografic după finalizarea săpăturilor arheologice.

Materiale din Bronz Timpuriu au fost descoperite în stratul de cultură în toate secțiunile practicate. Ele s-au găsit în amestec cu materialele din alte epoci neputându-se face delimitarea lor stratigrafică clară. Menționăm doar că în S.B majoritatea covârșitoare a fragmentelor ceramice din Bronz Timpuriu au fost descoperite în jumătatea de nord a secțiunii deasupra și din jurul unui complex din acea epocă, în timp ce în partea de sud a secțiunii ele s-au găsit, cu predilecție, într-un strat aluvial ce suprapune un „cenușar aparținând culturii Noua.

În S.B a fost descoperit și în mare parte cercetat un complex (compl. nr.1), asupra destinației căruia în stadiul actual al cercetării nu ne putem pronunța. Din câte se poate constata după partea cercetată, complexul constă dintr-o groapă mare (peste 16m x 8m) de forma oarecum ovală, adâncă peste 2 m, cu pereți în pantă, înconjurată cu ruinele unei construcții de piatră. De-a lungul marginii sale de est s-au descoperit patru gropi de stâlpi (?), iar de jur împrejur la nivelul de călcare din Bronz Timpuriu precum și în umplutura gropii complexului, mai ales în partea sa inferioară, se aflau multe pietre neprelucrate. Atragem atenția asupra a două aglomerări circulare de pietre aflate una la sud iar alta la nord de groapă (Fig.3). Uneori printre pietre s-au observat cantități reduse de argilă. Se poate presupune că în jurul

gropii a existat o construcție ridicată din pietre prinse cu lut și, poate, susținută uneori cu stâlpi. După abandonarea complexului construcția s-a prăbușit, o parte din pietre căzând pe suprafața de călcare iar celelalte în groapă.

Materialul descoperit în umplutura gropii și printre pietrele din construcție constă din unelte, piese de cult, numeroase fragmente de vase ceramice și oase de animale.

Uneltele sunt reprezentate de trei piese: un străpungător de os (Fig. 4/7), o "dălțiță" de os (Fig. 4/11) și o fusaiolă de lut ars (Fig. 4/1).

Piese de cult. Acestei categorii atribuim un toporaș votiv de lut ars (Fig. 4/3), și un fragment de figurină zoomorfă (taur?) ambele de lut ars (Fig. 4/5). În legătură cu această din urmă piesă remarcăm expresia vădită de efort de tracțiune a animalului, iar în al doilea rând, plecând de la asimetria piesei (reconstituit, "animalul" ar cădea pe dreapta), presupunem că de partea sa stângă (ruptă) a fost prinsă figurina altui animal, amândouă formând probabil o pereche de tauri înhămați la un vehicol. Poate de la acest vehicol provin trei fragmente de roțițe de car miniatural de lut ars descoperite în umplutura gropii complexului (Fig. 4/4).

Cu rezervele de rigoare aceleiași categorii atribuim două fragmente de piese de lut ars de formă cilindrică sau ușor conică cu vârful e subțiat și rotunjite, iar una dintre ele în partea sa mai groasă perforată transversal (Fig. 4/6, 4/8). Menționăm că un fragment de o astfel de piesă a fost descoperit în stratul de cultură deasupra gropii complexului (Fig. 4/10). Aceleiași categorii, cu aceleași rezerve de rigoare, atribuim și un fragment de obiect de lut ars oval în secțiune cu mijlocul îngustat având o alveolă de deget de copil (?) (Fig. 4/9).

Nu știm în ce categorie să includem a.z. "mosor"- o piesă de lut ars de formă cilindrică cu mijlocul mai îngust decât marginile cu orificiu central longitudinal (Fig. 4/3).

Materialul ceramic. În umplutura gropii și printre pietrele construcției complexului nr.1 s-au găsit numeroase fragmente ceramice. Doar câteva piese au putut fi reconstituite, printre care menționăm un vas-borcan lucrat din pastă în amestec cu mult nisip și cioburi pisate, având suprafața aspră, de culoarea cărămizie (Fig. 8/1).

Altă piesă ce a putut fi reconstituită integral reprezintă probabil *capac coniform* cu "picior"-apucător cu vârf discoidal și o tortiță în bandă, lucrat din pastă în amestec cu cioburi pisate și nisip. Suprafața este ușor netezită. Atât pe ambele fețe cât și în spărtură piesa este de culoare neagră. (Fig. 10/1).

Din alte fragmente s-a reconstituit cea mai mare parte a unui *capac coniform* având la margine trei perechi de orificii de prindere dispuse simetric. Lucrat din pastă în amestec cu cioburi pisate. Are culoarea neagră. (Fig. 10/10).

Materialul ceramic fragmentar, după caracterul și componența pastei precum și după tratarea suprafețelor împărțim în două categorii: grosieră și semifină.

Ceramica grosieră a fost lucrată din pastă în amestec cu nisip adesea cu bobul mare, mai rar cu cioburi pisate, bălegar (?) și doar câteva fragmente cu scoică pisată. Suprafețele sunt aspre sau netezite neglijent. Din cauza caracterului foarte fragmentar al materialului ceramic, de cele mai multe ori nu reușim să definim cu exactitatea dorită formele recipientelor. Doar din câte se poate judeca după fragmente de buze întâlnite în complexul nr.1, definim deocamdată 7 forme de recipiente de categoria ceramicii grosiere:

1. Castroane-vase de formă tronconică cu pereți drepți sau ușor arcuiți cu gura larg deschisă cu buza dreaptă (Fig. 5/1-4; 6/1-4).

2. Vase cu partea superioară ușor tronconică sau aproape cilindrică, cu pereții drepți și buza puternic îngroșată spre exterior (Fig. 6/6,7; 7/8).

3. Borcane-vase de formă tronconică cu gâtul abia evidențiat și buza ușor evazată (Fig. 6/5; 7/1-3).

4. Vase cu corpul ușor profilat cu gura larg deschisă cu buza înaltă lent evazată (Fig. 7/4).
5. Oale - vase cu corp bombat și buza scundă evazată (Fig. 8/5, 7).
6. Vase ce se îngustează spre gură, cu buza dreaptă (Fig. 7/7).
7. Străchini - vase ale căror gură are diametru mult mai mare decât înălțimea lor.

După un singur fragment se reconstituie un exemplar cu buza ușor evazată și pereți rotunjiți și ușor profilați (Fig. 8/6).

Din complexul nr. 1 provine un număr redus de stecurătoare. Doar un singur fragment de buză indică forma tronconică cu pereți dreapți cu gura larg deschisă cu buza ușor arcuită (Fig. 8/3).

O parte din fragmente ceramice din specia grosieră au ornamente. Se definesc următoarele tehnici și forme ornamentale.

1. Brăuri în relief orizontale. De cele mai multe ori brăurile se află sub buză (Fig. 5/3; 6/5; 7/1-3, 5, 7; 8/1,6), mai rar, pe marginea buzei (Fig. 5/4; 7/4; 8/5,7) și într-un singur caz pe marginea fundului (Fig. 7/9). Brăurile de cele mai multe ori sunt alveolate, uneori crestate.

2. "Boabe de linte" (Fig. 11/14), un singur fragment descoperit în stratul de cultură.

3. Ornaament realizat prin șiruri orizontale de creștături pe marginile buzelor (Fig. 6/1, 2; 8/1,4).

4. Ornaament realizat prin șiruri orizontale de alveole aflate imediat sub marginile buzelor (Fig. 5/2, 3).

5. Impunșături circulare dispuse pe exteriorul buzelor îngroșate (Fig. 6/6, 7).

6. "Besenstrich"-ornaament realizat cu măturica. În această tehnică recipientele au fost ornaamentate pe toată suprafața lor de exterior (Fig. 5/1, 6/2, 9/1-8), mai puțin buza (Fig. 5/2-4, 6/1, 3, 6, 7/2-7, 8/5,7). Unele exemplare au acest ornaament și pe partea de interior (Fig. 9/6-7). În aceste din urmă cazuri striurile de pe exteriorul recipientului sunt verticale în timp ce cele din interior sunt orizontale.

Se pot defini câteva variante ale acestui tip de ornaament: striții dispuse vertical (Fig. 6/3; 7/6; 9/7), striții dispuse orizontal (Fig. 5/1, 6/1, 6/6, 7/5, 8/5,7, 9/5), oblic orizontal (Fig. 5/2, 3, 7/7, 9/4), în arcuri orizontale (Fig. 5/4, 7/3), oblic în mai multe direcții (Fig. 6/2, 4, 7/3, 9/13).

7. Amprente de "textile" (Fig. 10/2-5,7).

8. Amprente de sfoară răsucită în forma unor linii drepte paralele între ele (Fig. 10/8). Un singur fragment descoperit în complexul nr.1.

Încheind prezentarea ornaamentelor întâlnite pe ceramica grosieră mai specificăm că unele tehnici și forme ornamentale se asociază uneori între ele.

Arderea ceramicii grosiere a fost destul de variabilă. Se întâlnesc cioburi de culoare cărămizie pe ambele fețe și în spărtură; de culoare cărămizie sau gălbuie din exterior și cenușie sau neagră în interior, spărtură neagră; de culoarea cenușie sau neagră pe ambele fețe. În același timp menționăm că rar culoarea unui fragment variază semnificativ.

Ceramica semifină. Această categorie de ceramica, numeric mult mai redusă în raport cu ceramica grosieră, se caracterizează printr-o pastă mai fină în amestec cu nisip mărunț, aproape întotdeauna are slip bine netezit sau chiar ușor lustruit. Pot fi definite următoarele forme:

1. Fructiera cu picior tronconic plin (Fig. 11/12).

2. Căni cu torți ușor supraînălțate. Torțile, după caracterul modelării terminațiilor superioare se împart în:

- a. cu vârful în formă de ștreang; (Fig. 11/7),

- b. cu vârful în formă de "melc" (Fig. 11/6),

c. cu vârful în formă de proeminență semisferică (Fig. 11/9).

3. Cupe tronconice cu pereții ușor arcuiți cu urechiușe sub margine (Fig. 11/1-3).

4. Străchini cu torți late și scurte (Fig. 11/4).

5. Recipiente cu o toartă/torți late prinse de partea bombată a corpului (Fig. 11/5).

6. "Tăviță" sau capac cu orificiu oblic la marginea fundului (Fig. 10/9).

7. Oală cu corp proeminent și buza ușor evazată (Fig. 11/11).

Doar 4 fragmente de ceramică semifină au ornamente:

1. Pe umărul unui recipient cu corp bombat (cană ?) prin imprimare a fost realizat un șir de triunghiuri îndreptate cu vârful în sus ("d-ni de lup"); de la acest șir pleacă oblic grupuri din trei linii incizate formând triunghiuri cu vârful în jos (Fig. 11/10).

2. Pe un fragment de perete ușor profilat a unei căni se observa ornament realizat prin incizii și împunsături. Prin incizii sunt realizate triunghiuri cu vârful în sus hașurate oblic. Prin împunsături au fost realizate: un șir de puncte la bază și câte un punct la vârful triunghiurilor, iar deasupra lor, arcuri (Fig. 11/8).

3. Pe un fragment provenind de la un vas de dimensiuni mai mari, prin incizie sunt realizate triunghiuri și o linie la baza lor, iar prin împunsături puncte cu care sunt umplute triunghiurile (Fig. 11/13).

4. Pe un fragment de oală lucrată din pastă și cu suprafața bine netezită, sub buză se află un brâu în relief cu împunsături dreptunghiulare realizate cu vârful unui obiect dur (Fig. 11/11).

În ceea ce privește arderea ceramicii semifine se constată o anumită varietate coloristică - de la negru până la gălbui deschis - și calitatea mai bună în comparație cu ceramica grosieră.

Încheind prezentarea materialelor din Bronz timpuriu de la Zoltan ținem să precizăm și faptul că în partea centrală a gropii Complexului nr.1 a fost descoperită și ceramica de tip Wietenberg (Fig. 12). S-a observat că solul în care s-a găsit această ceramică era altul decât cel în care s-au găsit materiale din Bronz Timpuriu. Credem că această ceramică a nimerit în groapă la scurt timp după abandonarea complexului nr. 1, când groapa era umplută doar parțial. În același timp, întrucât cercetarea gropii complexului nu s-a terminat și nu s-au obținut date destul de relevante, nu putem exclude cu desăvârșire posibilitatea ca ceramica de tip Wietenberg să fie de fapt contemporană cu ceramica atribuită Bronzului Timpuriu. Sperăm să putem verifica această relație în campania ce urmează, pentru care ne propunem să cercetăm definitiv Complexul nr.1.

Făcând deocamdată abstracție de ceramica de tip Wietenberg, apreciem că cele mai apropiate analogii pentru descoperirile prezentate le găsim în grupul Iernut (după H. Ciugudean). În același timp repertoriul formelor ceramice și a ornamentelor de la Zoltan este evident mai variat, lotul ceramic de aici în prezent fiind, se pare, mai reprezentativ decât toate materialele de acest gen descoperite până acum pe teritoriul Transilvaniei. Considerăm de prisos, după apariția în ultimii ani a mai multor lucrări dedicate fazei finale a Bronzului pe teritoriul Transilvaniei, Olteniei și Banatului⁶, să mai abordăm aspecte legate de încadrarea culturală și cronologică a acestui grup. Menționăm doar că această descoperire impune modificarea ariei de răspândire a cercului cultural caracterizat prin ceramica ornamentată cu "Besenstrich" și cu ornamente "textile", care până recent a fost percepută ca o formațiune ce nu depășește spre est centrul Transilvaniei. Dacă se va confirma "impresia noastră că depunerea cu ceramica de tip Wietenberg s-a format la foarte scurt timp după abandonarea complexului nr.1, atunci se va putea defini mai exact și faza timpurie a culturii Wietenberg (Wietenberg 1?) în Sud- Estul Transilvaniei.

NOTE

1. Székely Zoltan, *Contribuții privind epoca bronzului în Sud-Estul Transilvaniei*, în *Aluta*, VII-IX, 1976-1977, p.25-36; Menționăm că în mod inexact dr. Székely scria că așezarea se află "la capătul satului Ghidfalău", vezi: *Op. Cit.*, p.26.
2. *Ibid.*, p.26 - 28; 33 - 34, 36, Fig. 1;2;4.
3. Mulțumim d-lui Székely Zoltan pentru sprijinul acordat în vederea studierii materialelor. Mulțumirile noastre adresăm și colegului drd. Bartók Bótonid care ne-a facilitat studierea acestor materii ale păstrate în Muzeul Național Secuiesc, nr. inventar 17182 - 17184.
4. H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, Buc., 1996, p.110-112.
5. Probabil fragmente ceramice din sec. XVII-XVIII sunt în legătură cu centrul de olărit existent în acea perioadă în localitate. Vezi catalogul expoziției "Centre de olari în Sud-Estul Transilvaniei", Sf. Gheorghe, 1977.
6. Ciugudean, *Op. cit.*, Fl. Coșâltan, în *Thraco-Dacia*, XVI, 1-2, 1995, p. 55-79; Gh. Lazarovici, în prezentul volum; ș.a.

THE SETTLEMENT OF EARLY BRONZE AGE AT ZOLTAN (Abstract)

In summer and autumn 1996 the Eastern Carpathian Branch of the National History Museum of Transylvania effected excavations in the prehistoric settlement Zoltan (South - Eastern Transylvania, 8 Km NE from Sfântu Gheorghe, Covasna district) (Fig. 1). Investigations provided discoveries from Early (Iernut type), Middle (Wietenberg culture) and Late (Nova Culture) Bronze Age. The article deals with the final stage of Early Bronze Age (EBA) discoveries only.

The point of interest represents the Complex no.1 which consists of an oval pit (more than 16 x 8 m. and more than 2 m. depth) and ruins of the stone construction above and alongside of it (Fig. 3). In this complex, among the ruins and in the pit were found some clay (Fig. 4/1) and bone (Fig. 4/7, 11) tools, burnt clay cult objects (Fig. 4/3, 4-9) and pottery fragments (Fig. 5-11).

Above the EBA level soon after destruction of Complex no.1 a level containing Early Wietenberg type pottery (Fig. 12) was deposited.

The discoveries from Zoltan impose modification of the Iernut group's areal, which untill recently was considered as one including only western and central part of Transylvania. For the first time was discovered a well stratified complex of Iernut type. More than that, the lot of archaeological materials from Zoltan seems to be the most representative one for Iernut group.

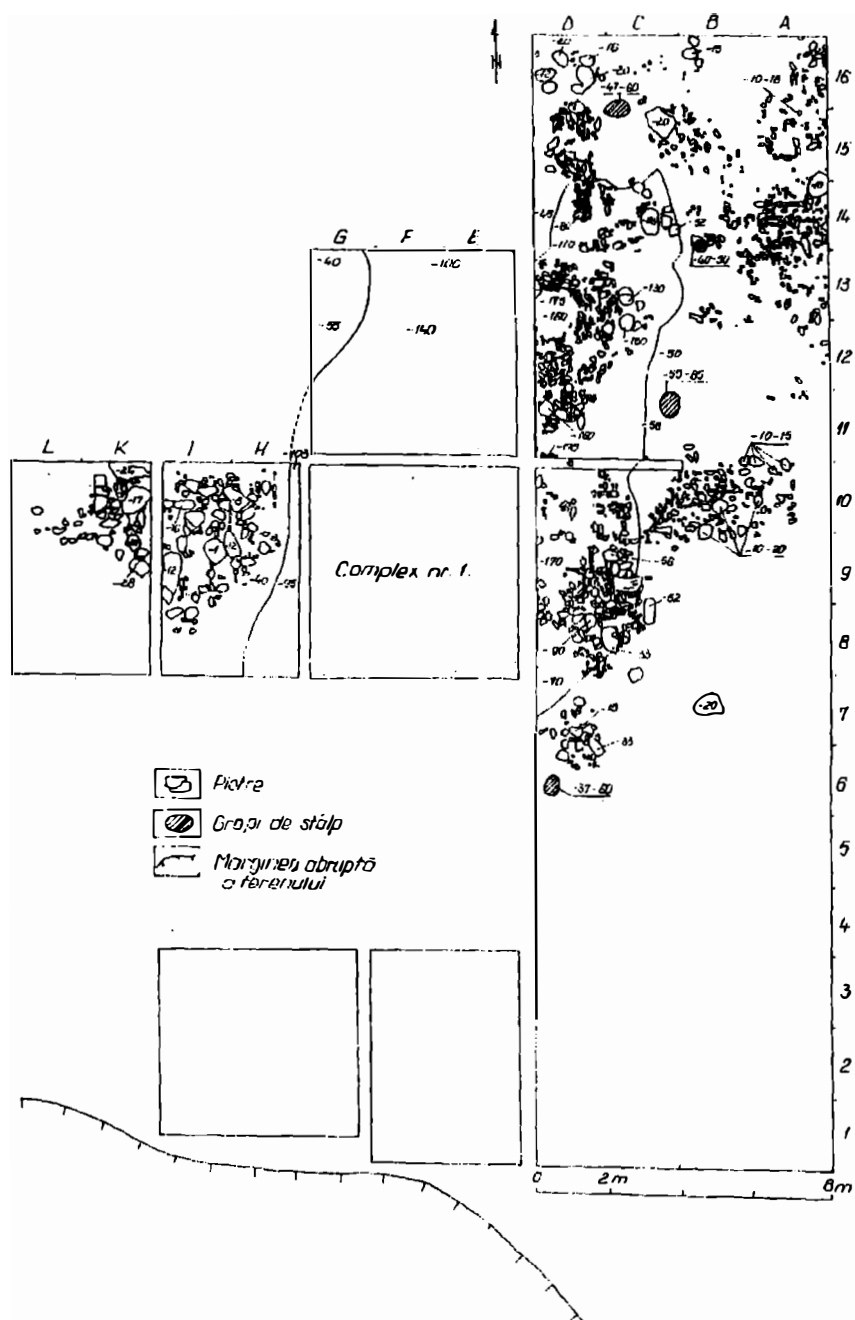

Fig. 3. Zoltan. Complexul nr. 1. Bronz timpuriu.

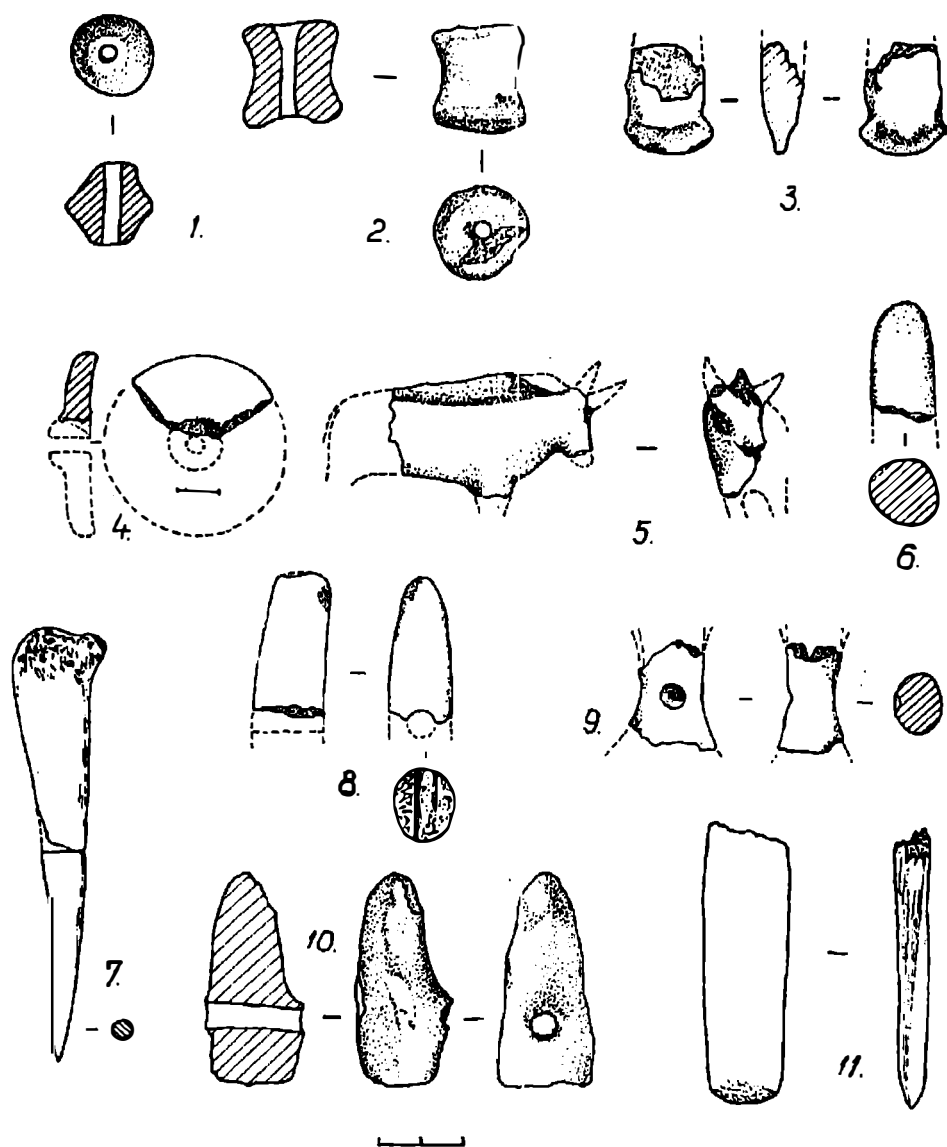

Fig. 4. Zoltan. Piese din Bronz Timpuriu. 1-9, 11 - din complexul nr. 1; 10 - din stratul de cultură. 1-6, 8-10 - lut ars; 7, 11 - os.

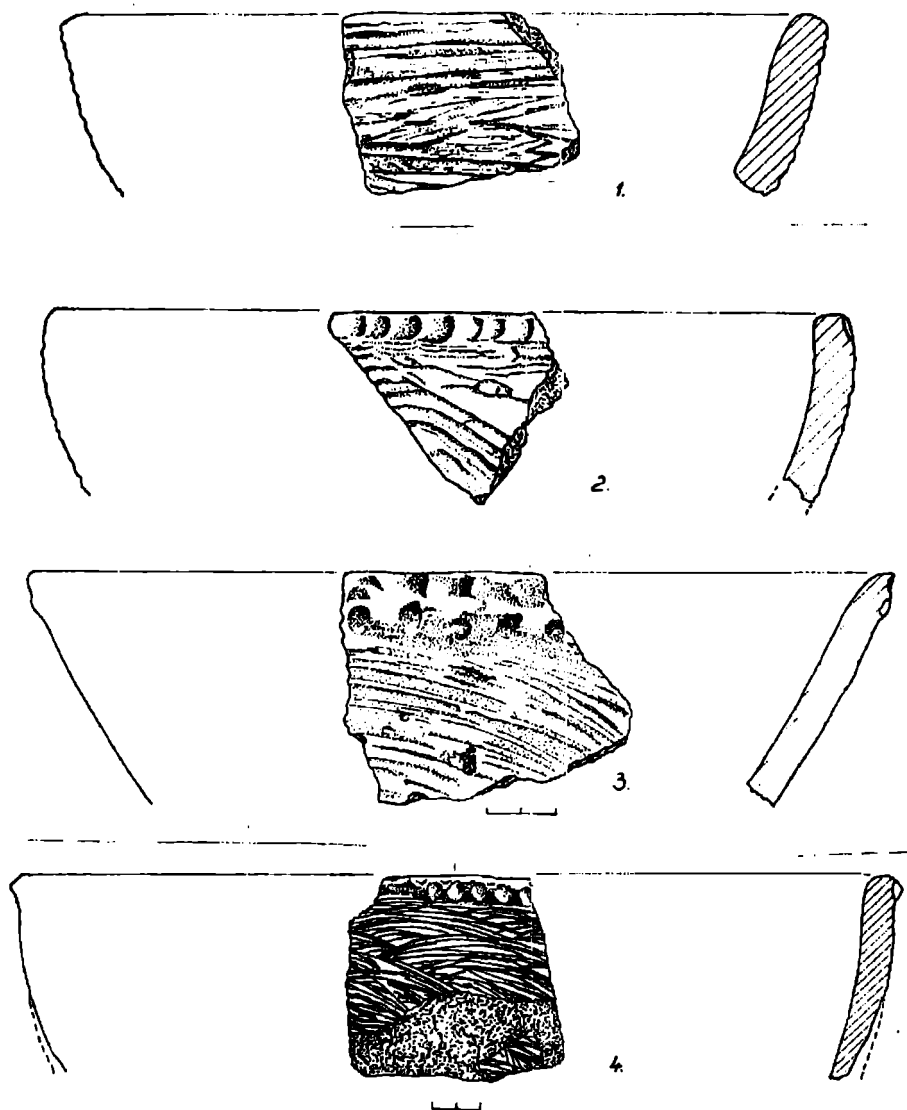

Fig. 5. Zoltan. Bronz Timpuriu. Ceramică.

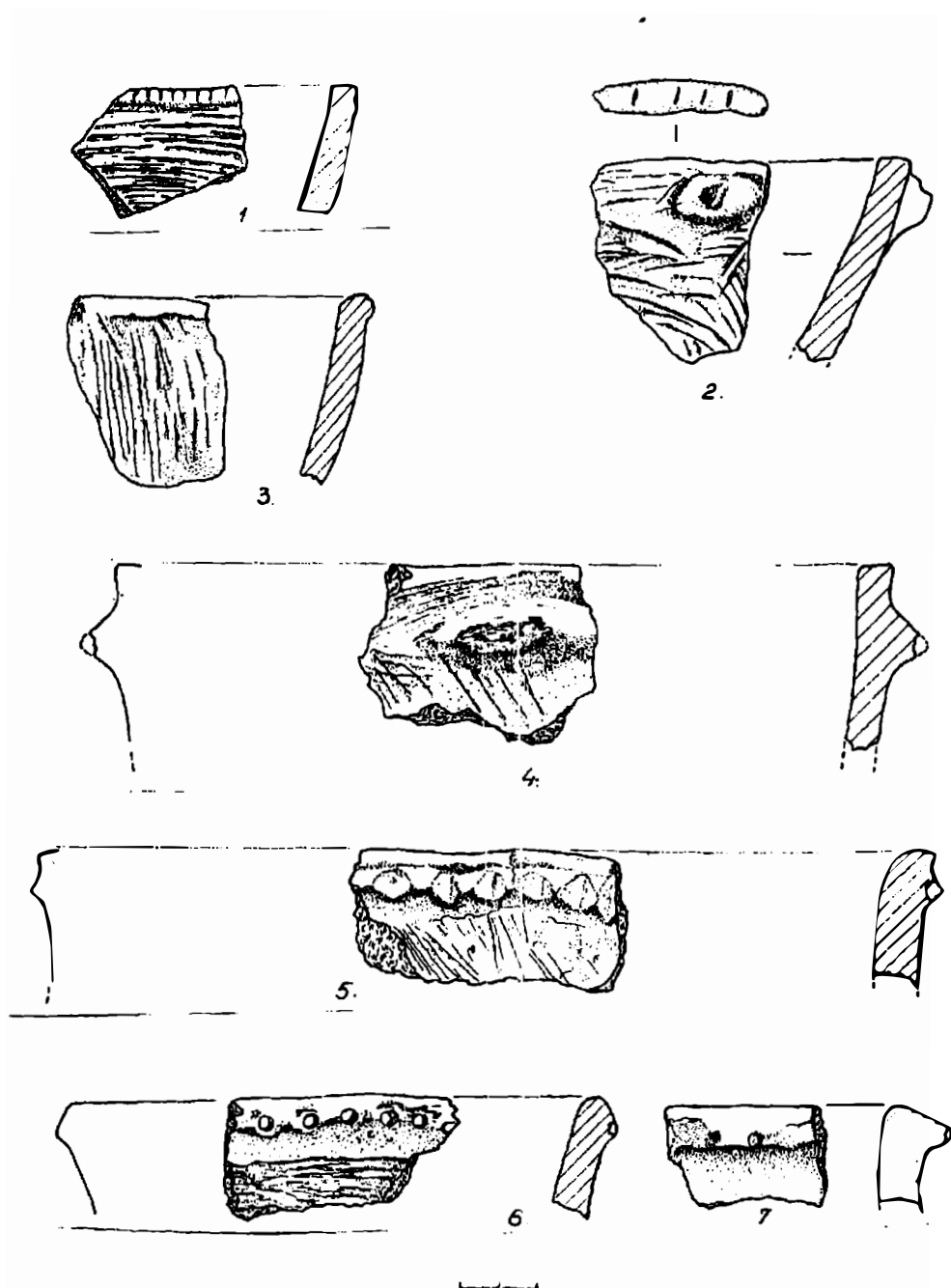

Fig. 6. Zoltan. Bronz Țir puriu. Ceramică.

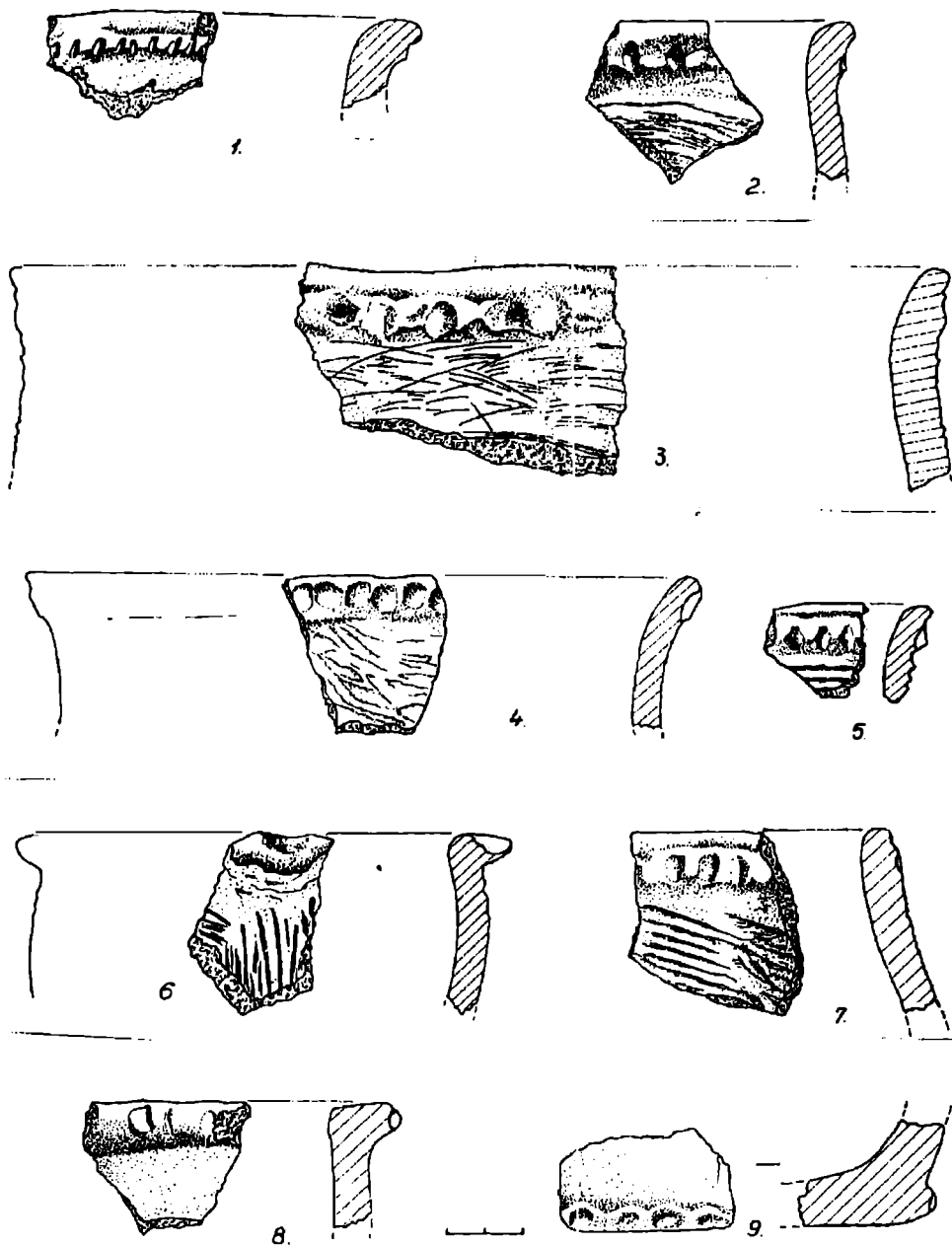

Fig. 7. Zoltan. Bronz Timpuriu. Ceramică.

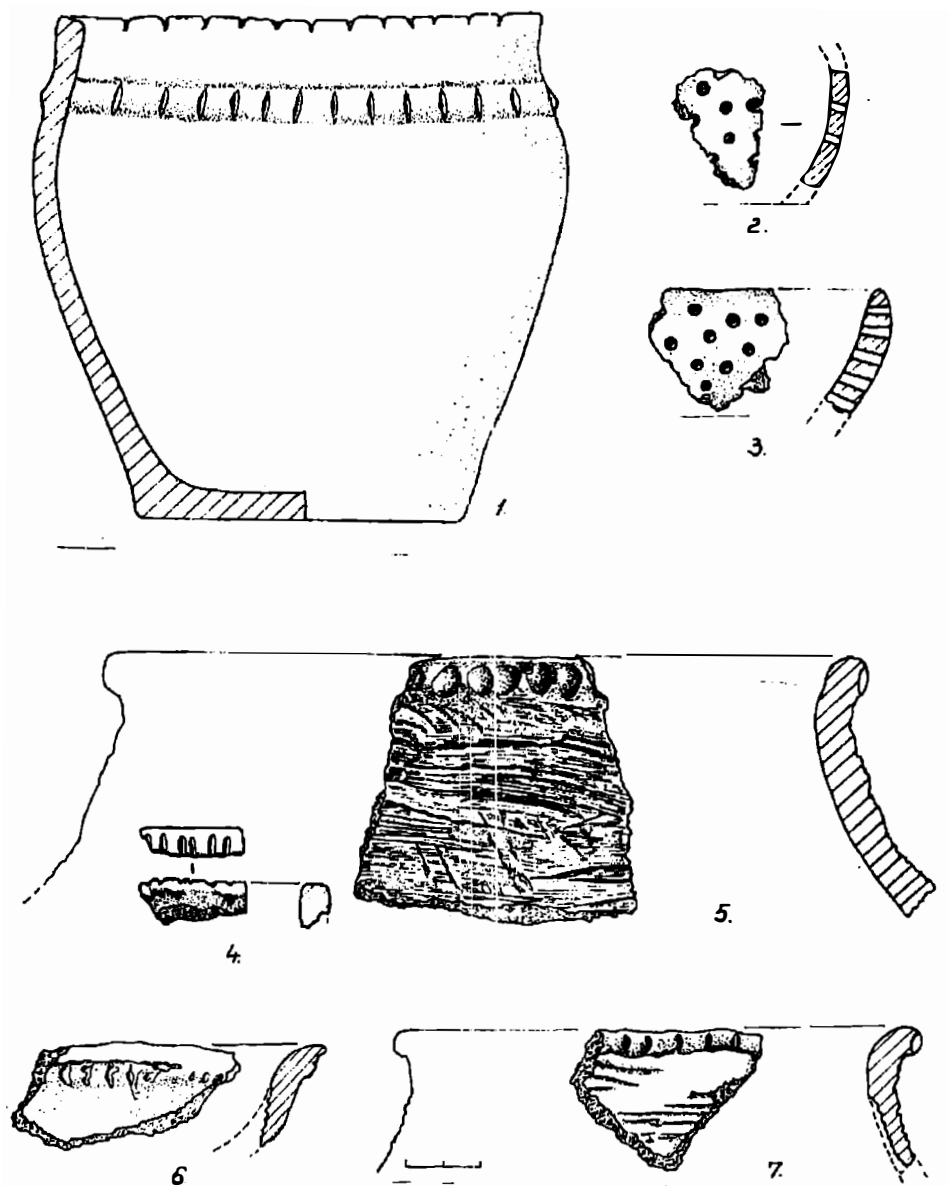

Fig. 8. Zoltan. Bronz Tîmpuriu. Ceramică.

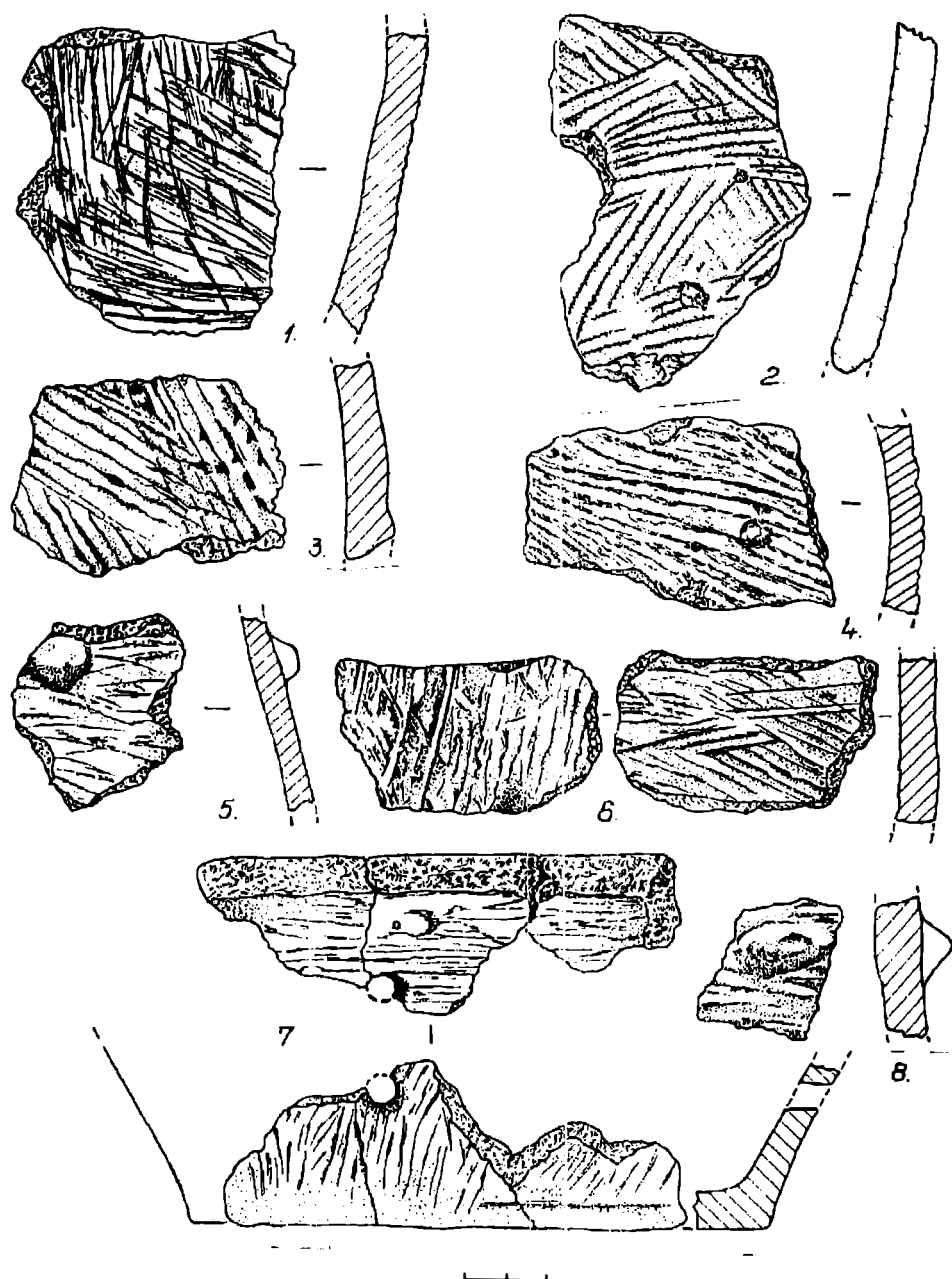

Fig. 9. Zoltan. Bronz Timpuriu. Ceramică.

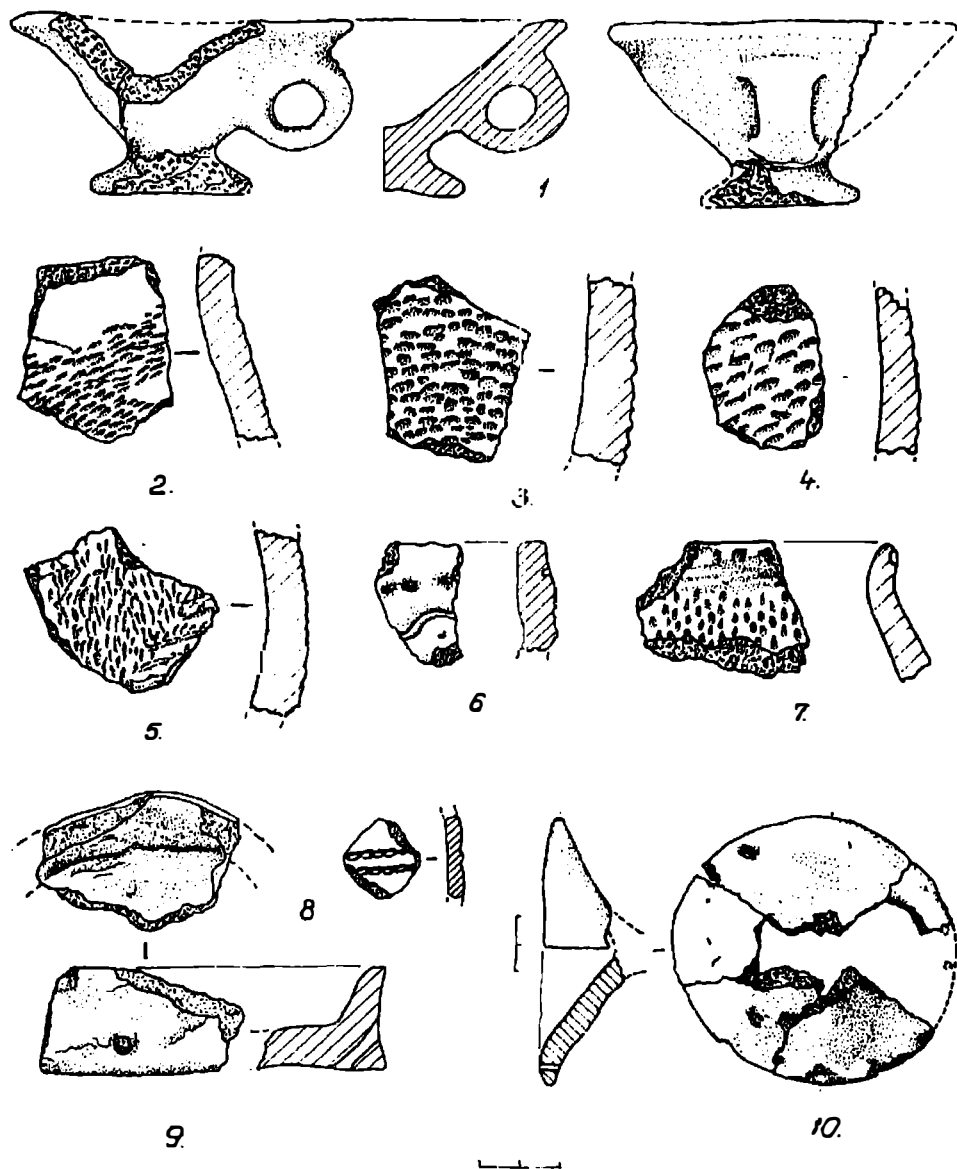

Fig. 10. Zoltan. Bronz Timpuriu. Ceramică.

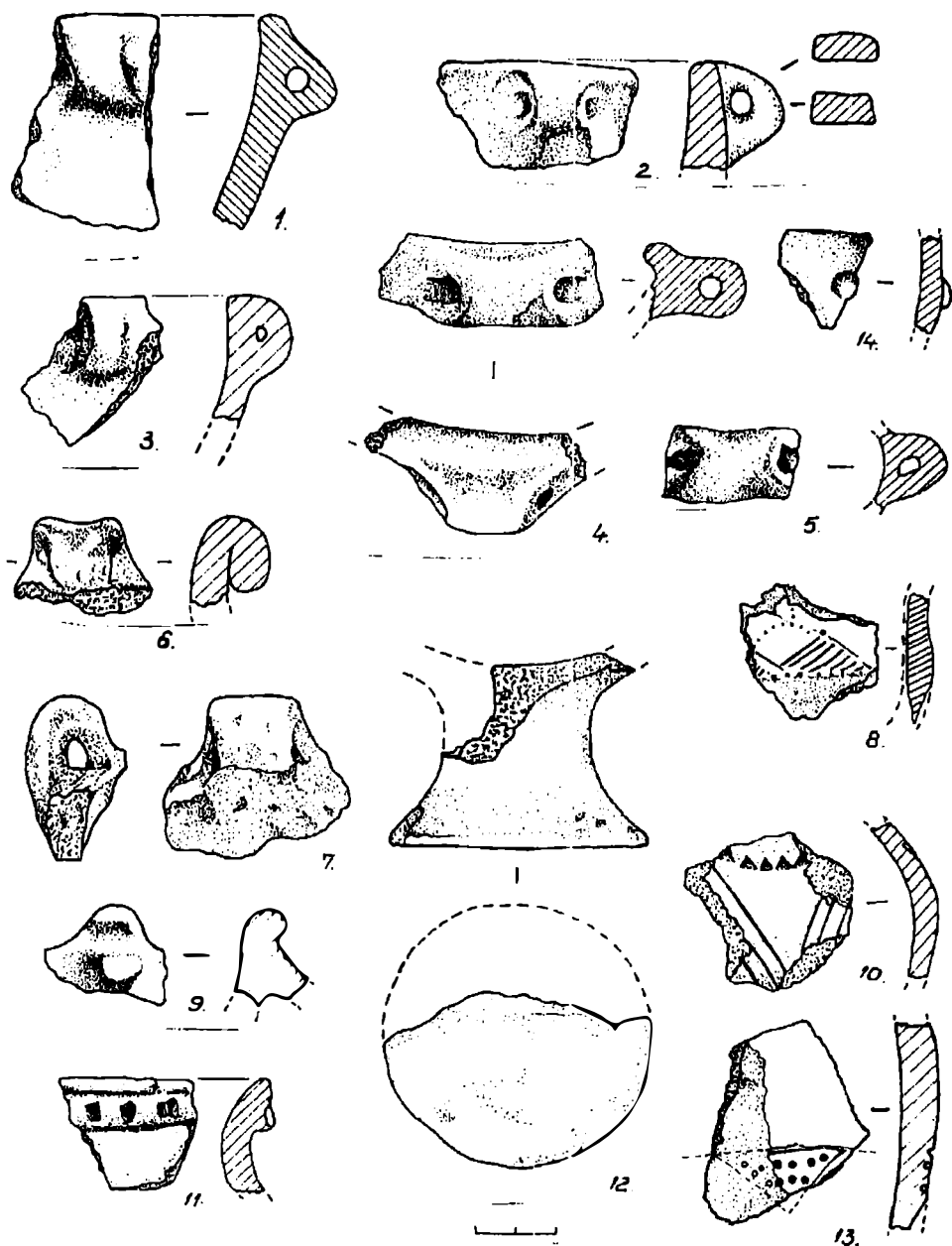

Fig. 11. Zoltan. Bronz Timpuriu. Ceramică.

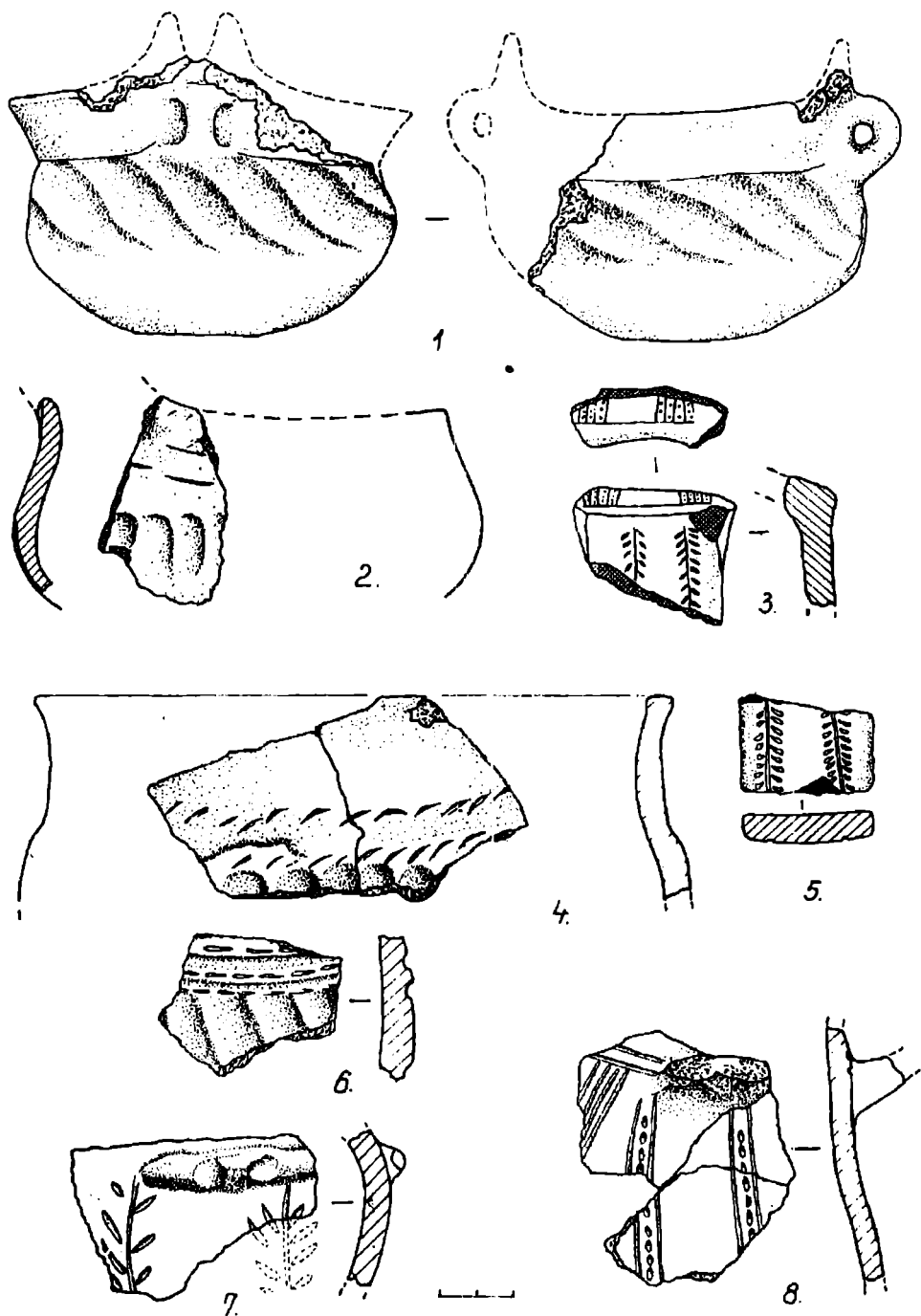

Fig. 12. Zoltan. Bronz Mijlociu. Ceramică.

ISTORIE

CONTRIBUȚIA LUI NICOLAE BOGDAN LA ÎNTEMEIEREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI LICEAL ROMÂNESC DIN CLUJ

Victor Moldovan

Întemeierea învățământului liceal românesc din Cluj, se încadrează în procesul mai larg de instituționalizare românească ce decurge din actul Unirii din 1918. Până la Unire, la Cluj orice inițiativă în această direcție a fost blocată în permanență de conservatorismul administrației locale întemeiat pe o legislație restrictivă și pe atitudinea constant refractară a Curții de la Viena, față de revendicările școlare ale românilor.

În condițiile unei creșteri continue a populației românești (de la 1450 suflete în 1839 la 10000 în anul 1915 din totalul de 61000 locuitori) și a situării orașului într-o zonă cu o densă populație românească, au funcționat doar două școli primare, una înființată în anul 1853 la care se adaugă din 1895 școala din Mănăștur¹.

De altfel, după studiul lui Ioan Bratu, în întreaga Transilvanie, liceele românești reprezentau înainte de Unire numai 7,5 % din total față de 79 % ponderea liceelor maghiare și 13 % ponderea liceelor germane*. Încă din 1850, Șaguna a cerut guvernului sprijin pentru întemeierea a 18 școli secundare pentru românii ortodocși din care 6 licee. Printre localitățile în care se propunea înființarea unui liceu se număra și Clujul alături de Sibiu, Deva, Chioar, Cohalm și Brașov. Demersul pe lângă guvern a rămas fără rezultat².

Sunt efecte ale unei politici culturale discriminatorii față de populația românească majoritară, ce urmărea cu obstinație orientarea tineretului școlar român spre învățământul public maghiar.

Numai unirea Transilvaniei cu România prin reconstrucția întregii vieți publice a permis populației românești să își constituie instituțiile fundamentale.

Temeiul juridic al organizării școlilor românești din Transilvania după 1918 îl găsim în Ordinul nr. 17/1918, prin care Resortul Instrucțiunii din Consiliul Dirigent comunica precizările referitoare la predarea limbii române, istoriei și geografiei. Orientările adoptate de acest organism de specialitate aveau în vedere deschiderea la 1 septembrie 1919 a 28 licee de băieți și a 8 licee de fete. Acum își vor găsi materializarea străduințele mai vechi privitoare la întemeierea învățământului liceal românesc clujean, prin inaugurarea și deschiderea în octombrie 1919 a liceului de fete numit timp de două decenii Liceul "Regina Maria".

Valoarea de prioritate națională a întemeierii, lipsa unei tradiții locale în domeniu, greutatea materiale ale începutului (spațiu, dotare didactico-materială) ca și năzuințele exprimate față de viitorul acestei instituții au determinat autoritățile să delibereze cu multă responsabilitate atât asupra persoanei ce urma să fie numită director cât și asupra problemei corpului profesoral.

În momentul în care i s-a încredințat conducerea liceului "Regina Maria"³, cel din-

* Prin comparație, rețeaua de unități școlare în limbile maghiară și germană era vădit mai favorizată, în anul 1915 funcționând 16 grădinițe, 29 școli primare zilnice, 10 școli primare complementare și agricole, 3 școli de ucenici, 3 gimnazii și 6 licee³.

** În prezent Liceul "George Coșbuc".

tâi liceu românesc de fete din Transilvania, Nicolae Bogdan avea 52 de ani și se afla la vârsta deplinei maturități profesionale. Anii în care conduce liceul (între 1919-1932) sunt hotărâtori pentru valoarea și progresul școlii. Cele mai dificile probleme privitoare la spațiu, dotare, încadrare, referitoare la stabilirea și aplicarea unui sistem de exigențe sunt soluționate acum. Cu certitudine, răspundea acestor înalte cerințe.

Originar din județul Trei Scaune (azi Covasna), Nicolae Bogdan s-a născut în comuna Hăghig în 10 martie 1867, fiind unul din cei 11 copii pe care părinții Gheorghe și Zamfira Bogdan i-au crescut în omenie și în spirit românesc⁴. Studiile liceale le-a terminat la Brașov în 1887 și s-a înscris la Universitatea din Cluj la specializările limba latină și limba maghiară. După absolvirea facultății predă la Gimnaziul Mare Public Român din Brașov, vreme de 25 de ani.

Perioada brașoveană a rămas în conștiința și memoria contemporanilor săi prin trei semnificative străduințe: activitatea pedagogică concretă (practică) în calitate de profesor de limbă română și limba maghiară, elaborarea și editarea de manuale școlare și activitatea cultural-politică desfășurată în cadrul Astrei și a Partidului Național Român.

Dimensiunea pedagogică a operei sale este ilustrată de editarea a diverse manuale și studii între care "Gramatica limbii române" publicată în trei ediții, "Limba maghiară pentru clasele I-IV" precum și de bogata activitate de predare la Gimnaziul Român din Brașov. Ca autor de manuale își însușește îndemnul lui Coresi privitor la învățarea și folosirea limbii, și în lucrările sale face dintr-un exercițiu gramatical un exercițiu de cunoaștere a particularităților construcției frazei din operele celor mai semnificativi scriitori ai literaturii române astfel, la tema "Atributul", exercițiul propus cuprinde șapte propoziții din textele a șapte clasici ai literaturii române***.

În timpul războiului, în anul 1916, după eliberarea Brașovului de către armata română, s-a pus la dispoziția administrației românești. Retragera armatei române dincolo de Carpați îl determină să aleagă calea pribegiei în Suedia și apoi Franța, unde conduce la Stockholm un birou de presă și la Paris unde va sluji interesele țării, în Comitetul Național Român alături de Take Ionescu, Octavian Goga și Traian Vuia, militând pentru apărarea intereselor României. Continuă să scrie (lucrează la comisia presei) și participă la organizarea unităților de voluntari⁶.

Sunt suficiente elemente pentru a conchide că Nicolae Bogdan era după cum a fost caracterizat "un bun român" dar și "dascălul cu har și dar" ce corespundea cu prisosință înaltei răspunderi ce i s-a încredințat. După cum afirmă Valeriu Bologa, referindu-se la întemeierea celui dintâi liceu românesc de fete al Transilvaniei, "nimeni nu mai era vrednic și mai capabil" decât Nicolae Bogdan ca să ia conducerea acestei școli care trebuia "să fie nu numai o afirmare ci și un model"⁷.

Un nou drum se deschide în fața sa, impunându-i noi și grele reponsabilități, o activitate neobosită și un efort statornic, îndreptat spre organizarea și consolidarea instituției al cărui director devenise.

Dimensiunile și oportunitatea acestei opere sunt fără echivoc explicate în discursul rostit la finele anului școlar 1928-1929 (la 10 ani de la întemeiere) când arăta: "după Unire în Ardeal instrucția se impunea ca cea mai importantă și cea mai urgentă chestiune de rezolvat"⁸.

Analiza momentelor semnificative din evoluția liceului în anii 1919-1932 evidențiază două etape în organizarea și consolidarea liceului: prima cu durata unui an școlar în care se soluționează problemele de spațiu, dotare și încadrare și în timpul căreia se instituie

*** Textele literare alese deprind elevii cu morala civică, creștină și respectul dată de înaintași. Definițiile sunt simple și accesibile: "scrierea corectă a cuvintelor se numește ortografia" spune în manualul publicat în 1908, definiție care și-a păstrat valoarea explicativă⁵.

regimul de exigențe școlare (în domeniul instruirii și disciplinei) aplicându-se în domeniul pregătirii un program de tranziție necesar elevelor care au studiat în liceul maghiar, și a doua în care școala își definitivează organizarea, se consolidează și se afirmă în rândul unităților liceale din oraș și pe plan național.

Perspectiva înființării liceului a fost privită cu neîncredere de către profesorii maghiari și o parte a opiniei publice și aceasta cu atât mai mult cu cât în vechea școală ("Marianum") cu predarea în limba maghiară, doar trei eleve erau românce.

Înscrierile au început încă din 1 august 1919, până la începerea cursurilor înscriindu-se 218 eleve din care 90 erau interne. Inaugurarea noului lăcaș de învățământ a avut loc la 5 octombrie 1919, iar cursurile au început a doua zi, după programul stabilit. În cadrul primului consiliu profesoral (numit în epocă conferință profesorală) din 3 octombrie cu participarea a 15 profesoare și profesori (din care 9 proveneau din vechiul regat) s-a decis aplicarea unui program de tranziție pe baza căruia s-a organizat studiul exclusiv a trei materii: limba română, istoria românilor și limba franceză. Dacă la limba română scopul acestui curs era inițierea în problemele de "dicțiune și scriere", la istorie se urmărea realizarea unei "priviri generale asupra neamului românesc" și a "închegării lui"⁹. Salutul adresat de către director, în această conferință profesorală, "profesoarelor venite din vechiul regat pentru a face apostolat între românii dezrobiți"¹⁰, sublinia semnificația momentului și evidenția în același timp valoarea morală a corpului profesoral.

În legătură cu temeinicia activității de instrucție, sunt evocate lecțiile de fizică sau de chimie predate de erudita profesoară Lucia Spirchez, cele de limba franceză predate magistral de Ioana Popescu-Nicolau, care-și făcuse studiile în Franța, modul în care era predată limba engleză de către englezoaica Maud Griffith-Balbin, după manualul său propriu sau efortul depus de directorul liceului Nicolae Bogdan în direcția însușirii limbii literare¹¹.

Situația grea a dotării didactico-materiale este treptat ameliorată prin sprijinul oferit de persoane particulare ca și de instituțiile științifice nou înființate. Edificatoare în acest sens, este adresa directorului Grădinii Botanice, biologul Alexandru Borza prin care încă din primele zile pune la dispoziția școlii "lista plantelor aflătoare în Institutul Botanic și care se pot pune la dispoziție pentru instrucțiune școlară"¹².

Materialul arhivist, bogat, ilustrează încă din primele luni numeroase inițiative organizatorice și spiritul de desăvârșit pedagog pe care îl manifesta Nicolae Bogdan în controlul activității de învățare și în instituirea și aplicarea unui sistem de exigențe școlare. Asistă la lecții, dă îndrumări și așa cum face în 30 martie 1920 se întâlnește cu elevele, ocazie cu care laudă sau admonestează în raport cu rezultatele obținute la învățătură¹³. Pregătirea temeinică a elevelor este demonstrată de datele referitoare la situația școlară de la sfârșitul anului școlar 1922-1923, când din 309 eleve au promovat 266 și mai ales de rezultatele obținute la examenele de bacalaureat în primii șase ani de existență, când, din 125 eleve prezentate, au promovat examenele (în fața unei comisii exigente, constituită din profesori din afara școlii) 116, reprezentând 92 %. De asemenea, în anul școlar 1928-1929 din 260 eleve câte au urmat cursul inferior (clasele I-III) au promovat 218 iar 28 au fost declarate repetente și 14 au fost eliminate¹⁴.

Intervențiile lui Nicolae Bogdan ca și dinamismul faptelor sale, evidențiază o personalitate complexă, cu o concepție pedagogică clară, preocupat în egală măsură de randamentul instruirii ca și de eficiența demersului educativ. În acest sens exprimă idei cu valoare de axiomă: „nimic nu înmoaie și nu modelează mai ușor sufletele (...) ca bunătatea și iubirea; instrucția se face în întregime în școală; educația nu o face singură profesorul, ci e influențată de familie, societate de diferite maniere și atitudini ale diferiților indivizi; până când acești

trei factori școală-familie și societate nu vor ajunge la unitate de vederi și fapte, educația tineretului nostru va lăsa de dorit"¹⁵. Recomandările făcute după asistențele la lecții, demonstrează grija pentru elevi, pentru ameliorarea situației acestora la învățătură și pentru evaluarea corectă. Astfel, cere ca profesorii să cunoască fiecare elevă și în special să se ocupe de cele mai slabe la învățătură, iar antrenarea în timpul orelor să țină seama de "gradul de dezvoltare al acestora". Recomandă „contactul neîncetat cu familia, cu părinții” și „solidaritatea acestora cu școala”.

An de an numărul elevelor crește, fapt ilustrat de următoarele evoluții:

1919-1920 - 5 clase - 218 eleve;
 1921-1922 - 7 clase - 309 eleve,
 1922-1923 - 8 clase - 372 eleve,
 1923-1924 - 7 clase - 399 eleve,
 1925-1926 - 14 clase - 488 eleve;
 1928-1929 - 13 clase - 528 eleve¹⁶.

Elevete erau grupate în ciclul inferior, constituit din 3 clase și ciclul superior constituit din 4 clase.

Prezența în anul 1932-1933 a unor eleve din Bucovina, Dobrogea sau Severin, demonstrează convingător că greutățile au fost depășite și Liceul "Regina Maria" s-a impus ca o instituție școlară cu un solid prestigiu. În acești ani, așa cum arăta Nicolae Bogdan, în rândul corpului profesoral "s-a creat o stabilitate și ierarhie".

Școala era deschisă și elevelor de alte etnii. În acest sens este edificator că în anul școlar 1928-1929, învățau în acest liceu 388 eleve de naționalitate română, 68 eleve evreice, 28 eleve maghiare, 18 eleve nemțoaice și 3 eleve italiene¹⁷.

Între elevele înscrise în anul școlar 1928-1929 se număra Maria Agârbiceanu, Ileana Ghibu din cl. VI-a B și Coernelia Boilă din cl. a IV-a, iar între premiante Sanda Ștefănescu-Goangă din clasa a II-a, Rea Silvia Lepădatu din clasa a IV-a și Ana Lepădatu din clasa a V-a B.

Așa cum rezultă din studiul documentelor școlare, formarea personalității elevilor, se continua prin activități extrașcolare, prin excursii, serbări și exerciții sportive. Sunt evocate excursia clasei a VII-a în aprilie 1928 în Italia, excursia organizată la Brad, în octombrie 1930 și excursia vechilor și actualelor capitale.

Baza didactico-materială a liceului a crescut continuu prin alocații bugetare și donații în așa fel încât la încheierea mandatului lui Nicolae Bogdan, în 1933 dispunea de "laboratorii bogat înzestrate și variat material didactic, de teren de tenis, voley-ball și de un parc întins de arbori seculari"¹⁸. Numai în anul 1928-1929, biblioteca s-a îmbogățit cu 215 cărți în limba franceză la care s-au adăugat 33 de cărți donate de Academia Română și a fost procurat un aparat de "proiecțiuni" cu filme. Pentru proiecția de diapozitive era folosit "skioptikonul". Școala dispunea de o frumoasă dotare pentru cultura muzicală, de pildă în anul școlar 1929-1930 pe lângă cele 7 pianе existente, s-a mai procurat unul nou în valoare de 57000 lei, unul din cele vechi dându-se sălii de gimnastică pentru exercițiile ritmice. Tot atunci s-a procurat un aparat de radio în valoare de 30341 lei, astfel că atât elevele interne cât și cele externe au avut posibilitatea să cunoască această invenție¹⁹. Este edificator faptul că la numai doi ani de la înființarea Radiodifuziunii Române elevele liceului auziau la radio informații, muzică, conferințe, iar sâmbătă între orele 15,30-17,00 conferințele pe care Ministerul Învățământului le organiza pentru școală²⁰.

Prezentarea succintă a datelor despre corpul profesoral, dotarea didactică, rezultatele școlare și preocupările de modernizare, surprinde o unitate liceală valoroasă în plină afirmare. Scriitorul englez Seton Watson, cu prilejul vizitei din 28 noiembrie 1920 (în care asistă la lecții de limba română și limba franceză) este impresionat de ritmul organizării și

rezultatele obținute într-un timp atât de scurt. Între vizitatorii celebri se numără și Principesa Ileana, Regina Maria și mitropolitul V. Suci. Peste ani, Eugenia I. Mihalca, fostă elevă în primul deceniu de activitate al liceului, devenită mai târziu profesor universitar, remarcă spiritul de pedagog desăvârșit al primului director "ceea ce a imprimat o atmosferă de râvnă și muncă disciplinată, situație ce a permis ca școala să se situeze printre liceele fruntașe ce rivalizau cu cele mai bune școli din capitala țării"²¹.

La trei ani și jumătate de la încheierea mandatului lui Nicolae Bogdan, în februarie 1936, C. Angelescu, Ministrul Instrucțiunii din România consemna în cartea de aur a liceului, cu prilejul vizitei efectuate: "afirm că această instituție face mare cinste școlii românești"²². Prin aceste cuvinte cea mai autorizată personalitate din domeniul conducerii învățământului național, aprecia instituția dar și truda primului director a liceului.

NOTE

1. *Istoria Clujului*, 1974, p. 281.
2. G. Sima - *Școala românească din Transilvania și Ungaria*, București 1915.; I. Bratu, *Învățământul secundar din Ardeal, București*, 1929, p.8-39;
3. *Istoria Clujului*, p. 345.
4. Valeriu Bologa, *Cel dintâi director al liceului: Nicolae Bogdan* în "Aspirații" nr. 1, 1969, p. 9.
5. Nicolae Bogdan, *Gramatica limbii române pentru clasele I, II, gimnazială, reală, civilă și seminarul pedagogic*, Ed. a II-a, Brașov, 1908, p. 96, 206.
6. Ion Nicoară, *Aspecte privind contribuția brașovenilor la lupta pentru desăvârșirea unității naționale a poporului român (1918)* în *Studii și articole de istorie*, XI, 1968, p. 186-199.
7. Valeriu Bologa, *op. cit.*, p. 10.
8. Anuarul Liceului de Fete "Regina Maria" din Cluj pe anul școlar 1928-1929 (publicat de N. Bogdan) Cluj, 1930, p.4.
9. Arhivele Naționale Cluj, *Fondul Liceul de Fete "Regina Maria"*, Procese verbale 1919-1926 fila 1.
10. Ibidem.
11. Eugenia Mihalca, *Liceul de fete Cluj în primul său deceniu de funcționare*, în "Aspirații", nr.1, 1969, p. 24.
12. Arhivele Naționale Cluj, *Fond cit.*, fila 5.
13. Ibidem, fila 18.
14. Anuarul 1928-1929, p. 5 și 84.
15. Ibidem, p. 8.
16. Ibidem, p. 10 și Anuarul Liceului de Fete "Regina Maria" 1932-1933.
17. Ibidem, p. 85.
18. Ibidem.
19. Rodica Păun, *Școala secundară de fete "Regina Maria" din Cluj 1919-1948*, lucrare de gradul I, (manuscris) 1992, p. 62-63.
20. Ibidem.
21. Eugenia Mihalca, *op. cit.*, p. 24, 25.
22. Rodica Păun, *op. cit.*, p. 66.

BEITRÄGE VON NICOLAE BOGDAN ZUM BEGRÜNDUNG RUMÄNISCHES GYMNASIALES SCHULWESEN AUS CLUJ (ZUSAMMENFASSUNG)

Das rumänische gymnasiale Schulwesen aus Cluj - das wichtigste kulturelle Zentrum Siebenbürgens - wurde im Herbst des Jahres 1919 gegründet.

Frühere Initiativen und Forderungen in dieser Richtung wurden systematisch von den damaligen

politischen Regimen (habsburger un österreich-ungarischer) und den lokalen Behörden blockiert und nur die Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien und der Wiederaufbau des öffentlichen Lebens hat das Schaffen einiger fundamentalen Institutionen und die Erfüllung dieses wichtigen Ziels zugelassen.

Der erste Direktor des Gymnasiums "Königin Maria" (jetzt Gymnasium "George Coșbuc") war Nicolae Bogdan, eine besondere Persönlichkeit, geschätzt für seine reichhaltige pädagogische Aktivität, aber besonders für die Hartnäckigkeit mit der er sich in den kulturell-politischen Kampf und den für nationale Einheit eingesetzt hat. Die Jahre in denen er das Gymnasium führt (1919-1932) sind entscheidend für den Wert und den Fortschritt der Schule. Die schwierigsten Probleme betreffend Räume, Ausstattung-Einstufung, und auch die Festlegung und Anwendung eines Exigenz-systems sind jetzt gelöst.

Zahlreiche Archivdokumente, Beweise und Wertschätzungen, so wie die außerordentliche Qualität der hier gebildeten Fachleute, die Attraktion, die das Gymnasium auf einigen Schülerinnen aus entfernten Gebieten (Bucovina, Dobrogea, Severin) ausübt, beweisen daß die Schwierigkeiten des Anfangs überschritten wurden und das Gymnasium "Königin Maria" ist eine wertvolle gymnasiale Einheit geworden, die in vollem Ausstieg steht.

Nicolae Bogdan (1867 - 1952)

Grup de eleve în uniforma școlară de zi cu zi.

Grup de eleve în uniformă de gală.

CONTRIBUȚII PRIVIND REPREZENTAREA ROMÂNILOR ÎN ADUNAREA STĂRILOR TRANSILVANE DIN ANUL 1291

Gheorghe Bichicean

Andrei III, care o dată cu coroana regală a preluat și conflictul cu Voievodatul transilvan, a încercat să-și întemeieze acțiunile politice cu sprijinul nobilimii și al celorlalte stări privilegiate, cărora le-a recunoscut statutul de factor constituțional. În acest scop, el a convocat congregația generală a stărilor transilvane la 11 martie 1291 în Alba Iulia, cu "univers Nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachys"¹.

Documentul congregației generale transilvane din 1291 a fost supus unor numeroase contestări. Istoriografia românească a problemei și critica poziției istoricilor maghiari și germani, a fost realizată de Aurel Decei². Sintetizate, concluziile sale se pot clasifica în relație cu autenticitatea documentului, a participării românilor la congregația generală cu titlu identic celui al nobililor, sașilor și secuilor și scopul adunării. Se pot adăuga acestora problemele discutate în legătură cu teritoriul de pe care au fost reprezentați românii în adunare și omiterea menționării documentului în lucrări de specialitate.

În contestarea autenticității documentului, s-a susținut ca argument lipsa originalului. J. Vass, primul autor maghiar care a realizat un studiu asupra instituției congregațiilor generale din Transilvania, admitea în final că totuși nu există nici un motiv pentru a refuza autenticitatea acestuia³.

În legătură cu scopul congregației generale, contestările au vizat caracterul politic, reformator al adunării, care ar fi avut ca obiect doar judecata pentru restituirea posesiunilor lui Ugrinus, deci o problemă privată. Autorii lucrării "Documenta Valachorum"⁴ au adoptat acest punct de vedere, încercând să demonstreze că în anul 1291 nu a fost convocată o congregație generală a stărilor transilvane, ci "o simplă adunare pentru stabilirea unei delimitări" pe când cei ai lucrării "Erdély története"⁵ nu admit participarea românilor ca factor constituțional în Transilvania. Cu toate acestea, L. Makkai și A. Mócsy subliniază ideea intrării românilor în rândurile nobilimii într-un număr apreciabil, alături de cei ai secuilor și sașilor ("Székelyek és szászok egyaránt nemessékké smint láttuk románok is szép számmal kerültek bea nemessék soraiba")⁶, dar nu îi recunosc printre reprezentanții stărilor în congregațiile generale, convocate regulat din secolul al XIV-lea la Turda. Congregația generală de la 1291, la fel și cea din 1355, nu sunt menționate.

Participarea românilor la adunările de stări transilvane nu este admisă nici în alte lucrări ale istoriografiei maghiare și germane recente, baza argumentării având ca idee principală existența a doar trei "națiuni" în Transilvania (unguri, sași și secui). Pe această linie se înscriu lucrările lui E. Fügedi⁷ și W. Kessler⁸. Ei își argumentează opinia raportându-se la evenimente ulterioare, la care au participat numai reprezentanții nobilimii, sașilor și secuilor (încheierea uniunii de la Căpâlna și reînnoirea ei succesivă în anii 1438, 1459 și 1506). Th. Nágler admite existența a patru "națiuni" în Transilvania, precum și participarea românilor la

congregația generală din anul 1291, limitată însă la cei din Țara Făgărașului⁹, în timp ce K.G. Gündisch se pronunță cu rezerve în privința reprezentării românilor la adunarea stărilor din anul 1291 și supune atenției controversale istoriografice în această privință¹⁰.

Opiniile istoricilor români care au abordat în lucrările lor problematica instituției transilvane, anterioare ori posterioare studiilor elaborate de A. Decei¹¹ și Gh. I. Brătianu¹², se asociază punctului de vedere care corespunde adevărului și, pe baza unei bogate surse documentare, argumentează rolul românilor în viața constituțională, susținut de o deosebită contribuție militară în sistemul politic transilvan.

Scopul adunării stărilor transilvane din 11 martie 1291. Singurul document al congregației generale convocată de regele Andrei III la Alba Iulia, precizează că scopul principal al acesteia l-a constituit o reformă generală a țării Transilvaniei și a situației stărilor privilegiate. Acest obiectiv se înscrie în politica generală promovată de regalitate pentru reformarea regatului, în situația de criză în care Andrei III a venit la tronul Ungariei.

Identitatea formulei "*pro reformatione status eorundem*", care indică scopul convocării adunării stărilor privilegiate, cu cele utilizate în aceeași perioadă de Ladislau IV când a convocat la 1289 dieta regatului "*super ordinatione et reformatione totius status regni nostri*"¹³, apoi de către Andrei III în cea de la Rákost¹⁴, se regăsește prin scop și conținut. Perfect transparentă în privința laturii politice a scopului pentru care a fost convocată, evidențiată în acest sens și de inițiativa regală, congregația generală de la Alba Iulia a fost precedată de o confirmare generală a privilegiilor. În fața repetatelor manifestări de autonomie ale Transilvaniei, regele a încercat să atragă stările privilegiate pentru a le contrapune voievodului în cadrul entității teritoriale care tindea la emancipare.

Redresarea situației politice a voievodului și necesitatea unei reforme cu caracter general, a impus convocarea acestei adunări "constituționale", distinct de dieta Ungariei. Cele patru stări "totodată sociale și naționale" din Transilvania au fost reprezentate în cadrul raporturilor de drept care le conferea asocierea la guvernare.

Ordinea enumerării scopurilor, reprezentanților și a dezbaterilor. În ordinea importanței lor, documentul congregațional de la 1291 enumeră două probleme distincte: mai întâi este formulat scopul general - "*pro reformatione status eorundem*" - și doar în al doilea rând cercetarea revendicărilor nobilului Ugrinus. În mod identic sunt enumerați participanții, aceiași în ambele situații. Pentru examinarea și îndreptarea situației, confirmarea libertăților și privilegiilor stărilor, în legătură cu scopul principal al adunării se menționează astfel participanții; "făcând noi adunare cu toți nobilii, sașii, secuii și românii pentru îndreptarea stării lor, la sfatul (consilium) tuturor prelaților și baronilor care se aflau atunci în jurul nostru". Trecând la judecarea cauzei nobilului Ugrinus, se identifică aceeași participanți: "am dispus să se cerceteze de către aceeași nobili, sași, secu și români, dacă amintitele posesiuni aparțin de drept și după lege magistrului Ugrinus".

Cele două probleme dezbătute în adunare sunt diferite, dar convergente ca finalitate. Este prevalentă prima problemă, de ordin și interes public, care subliniază politica regală. A doua problemă este de ordin privat, subsecventă dezbaterii principale (*pro reformatione status eorundem*), din 11 martie 1291. Aceasta, întrucât în activitatea sa din Transilvania, anterioară și ulterioară congregației generale, regele Andrei III a confirmat permanent și alte proprietăți, fără a convoca stările țării în adunare. Cauza nobilului Ugrinus este însă una specială, în care se manifestă direct interesul regalității.

Românii - martori sau reprezentanți ai stărilor transilvane în numele propriei etnii. Acceptată, pusă sub semnul întrebării ori respinsă, participarea românilor la congregația generală de la Alba Iulia a devenit, într-un fel, piatra unghiulară a înțelegerii statutului

social-politic și juridic al românilor în sistemul constituțional al voievodatului Transilvaniei.

Punctul de plecare îl constituie calitatea în care românii au participat la adunarea stărilor transilvane: reprezentanți ai stării lor în nume etnic, ori martori la judecarea cauzei lui Ugrinus. Unul din argumentele în sprijinul participării românilor la congregația generală ca factor constituțional îl constituie, conform unor opinii exprimate în istoriografie, caracterul întâmplător¹⁵ al dezbaterii revendicărilor formulate de Ugrinus în privința moșiilor Făgăraș și Sâmbăta, în cadrul aceleiași adunări.

Trebuie însă avute în vedere două aspecte importante ale problemei. Primul se referă la formula "surgendo in ipsa congregatione nostra", care în opiniile exprimate ar conferi sensul incidental discutării cauzei lui Ugrinus. Al doilea aspect dezvăluie relația directă între dezbaterile care vor fi avut loc "*pro reformatione status eorundem*" și judecarea plângerilor nobilului Ugrinus prin care, menționam anterior, se rezolva o problemă adiacentă scopului principal, materializându-se politica regală în Transilvania prin introducerea unor nobili unguri în stăpânirea unor părți din autonomiile românești.

Atribuind formulei "*surgendo in ipsa congregatione nostra*", numai un înțeles prin care se subliniază caracterul întâmplător al intervenției lui Ugrinus în adunare, eliminăm, în primul rând, existența unei formule procedurale. Dacă această formulă nu a fost consacrată și generalizată în documentele secolului al XIII-lea, motivul îl poate constitui utilitatea practică redusă ce i s-a acordat în această perioadă și alternativa întrebuirii altora. Forma procedurală deja consacrată se exprima în termenii "venind ei înșiși în fața noastră" (*personaliter ad nostram accedentes presenciam*). Singulară în momentul la care ne raportăm - congregația generală din 11 martie 1291 -, formula se regăsește într-o diversitate tipologică în documentele congregaționale începând cu secolul al XIV-lea.¹⁶ Din contextul în care ele au fost întrebuițate în redactarea documentelor, rezultă invariabil că este vorba de o formulă procedurală prin care se dădea cuvântul părților în cauză, pentru a-și prezenta plângerile sau a-și preciza poziția.

Ugrinus va fi venit desigur pregătit la adunare, cu actele justificative în revendicarea posesiunilor Sâmbăta și Făgăraș, pentru a cere soluționarea acesteia. Problema lui Ugrinus făcea parte din strategia generală a regalității pentru introducerea stăpânirii maghiare în Țara Făgărașului și, mai mult, era conformă scopului principal al convocării adunării de stări și nu privea doar rezolvarea unei probleme personale.

Este astfel evident că nici prezența românilor la adunare nu este întâmplătoare. Conform principiului feudal, nobilul Ugrinus nu putea fi judecat (în speță revendicările acestuia) decât *de către și între egali săi*. În această calitate au participat și românii, egali cu reprezentanții nobililor, sașilor și secuilor. Deci calitatea de simpli martori se exclude, altfel ar însemna să considerăm pe toți cei care au participat la cercetarea și judecarea revendicărilor pentru restituirea proprietăților nobilului Ugrinus ca având doar calitatea de martori.

Enumerarea reprezentanților stărilor la congregația generală s-a făcut în ordine identică atât pentru judecată, cât și în privința luării deciziilor pentru reformarea stării locuitorilor țării Transilvaniei. Aceste enumerări succesive ale reprezentanților stărilor privilegiate în congregațiile generale și în aceeași ordine, este caracteristică tuturor documentelor. La 1291 *românii sunt menționați identic în relație cu ambele probleme discutate*, atât cele de ordin public, cât și de ordin privat.

Trebuie să avem în vedere că participarea românilor nu s-a făcut în virtutea faptului că ei cunoșteau cel mai bine "obiceiul" țării. Judecata și hotărârea luată în cauza lui Ugrinus s-a făcut *prin dovedirea dreptului de proprietate cu acte regale*, cercetate de toți participanții după "obiceiul regatului" (*consuetudo regni*) și nu după "jus Valachicum". Posesiunile

Făgăraș și Sâmbăta aparțineau "de drept și după lege" magistrului Ugrinus și erau dobândite în virtutea unui act regal, care românilor nu li se va impune categoric în justificarea proprietății decât din secolul al XIV-lea. De această dată românii s-au pronunțat asupra autenticității actelor, alături de nobili, sași și secui, într-o altă formă procedurală decât cea a "pământului" și în virtutea dreptului de care se bucurau ca factor constituțional al țării Transilvaniei, în prezența regelui care le-a acordat.

Delimitarea teritoriului de reprezentare. Participarea românilor la congregația generală din 11 martie 1291 se întemeie pe existența unor autonomii teritoriale, în cadrul cărora ei s-au manifestat ca stare politică, în curs de constituire a propriei "universități". Delimitarea teritoriului din care au fost convocați reprezentanții românilor la adunare se pune în relație directă cu problemele dezbătute în cadrul acesteia. Nimic nu este mai puțin probabil, aprecia Gh. I. Brătianu¹⁷, decât că "*Terra Blachorum*" menționată din anul 1222, era singura autonomie românească din Transilvania. De aceea, a admite că la congregația generală din 1291 au participat doar românii din Țara Oltului¹⁸, ar însemna să considerăm: primo, că unicul scop al adunării a fost restaurarea drepturilor de proprietate ale magistrului Ugrinus și secundo, că românii din acest teritoriu autonom au fost convocați numai ca martori într-o cauză privată. Singurul indiciu pentru restrângerea delimitării teritoriului l-ar constitui posesiunile Făgăraș și Sâmbăta, aflate în țara stăpânită de români. Această mențiune nu are relevanță pentru scopul general al convocării decât în sensul interesului manifestat de regalitate pentru a restrânge autoritatea românilor pe un teritoriu în care autonomia lor se manifesta puternic. Celelalte cauze judecate de Andrei III în timpul călătoriei sale în Transilvania au fost de ordin strict privat, care nu au avut dimensiunea importanței pe care Țara Făgărașului a căpătat-o pentru regalitate.

Alte remarcabile informații documentare din secolul al XIII-lea, confirmă existența și evoluția autonomă a românilor în partea de sud-est a Transilvaniei, precum și în alte zone geografico-istorice. În cadrul propriilor organizații militare, românii au fost menționați, începând de la 1210, ca participând în oastea voievodală transilvană. Ei făceau parte dintr-un teritoriu aflat în "provincia Sibiului" și înspre estul acesteia, unde s-au așezat în timp grupuri de pecenegi și cumani. *Terra Blachorum* (Țara Oltului sau a Făgărașului), teritoriul în cauză care interesează, apare în actele anului 1222 emise de papa Honoriu și regele Andrei II în favoarea Ordinului Teutonic¹⁹. El se întinde pe versantul nordic al Carpaților Meridionali. Într-un document din anul 1252 o parte din aceasta este numită "*Terre blacorum de Kyrych*" ("pământul românilor din Cârța")²⁰. Prin introducerea repetată a clericilor catolici și nobilimii în stăpânirea unor părți (moșii) din Țara Oltului, amputările teritoriale au redus dimensiunea acestei entități românești.

În anul 1224, actul privilegial al regelui Andrei II (*Andreanum*)²¹, prin concesiile acordate sașilor, se înscrie în același proces de depozitare a românilor de drepturile lor tradiționale. Privilegiul acorda sașilor drept de folosință comună (*usus communes exercendo*) asupra pădurii "românilor și pecenegilor" (*silvam Blacorum et Bisienorum*). Este vorba de *Fundus Regius*, pe care românii locuiau împreună cu sașii și cărora le era adresat apelul din anul 1288 de către Lodomer, arhiepiscopul de Strigoni, pentru a nu acorda sprijin militar lui Ladislav IV.

Ca și în Țara Făgărașului, și în Hațeg, teritoriu desprins dintr-o precedentă unitate cu voievodatul lui Litovoi (*excepta terra Harszo-*)²², se manifesta autonomia românească, însă în forme inferioare, acoperite de autoritatea instituțiilor regale. Istoricul maghiar E. Berlász²³ aprecia că dezvoltarea socială a românilor s-a angajat pe drumul independenței în special în Țările autonome ale Făgărașului și Hațegului. Adunările românești din Țara Hațegului, la care participau ca "președinți" regele, voievodul, comiți, hani sau castelani, au

conservat tradițiile și instituțiile autohtone. Drepturile și libertățile (*pro ipsorum iuribus restaurandis*) le erau recunoscute și întărite în forme care amintesc practici timpurii ale congregațiilor generale voievodale, iar cnezimea Țării Hațegului a impus recunoașterea valorii militare a românilor și a deschis drumul unei lungi perioade de înnobilări.

Continuitatea formelor tradiționale de organizare românească s-a manifestat sub autoritatea superioară a regatului în toate teritoriile intracarpătice, în părțile de sud-vest și nord ale Munților Apuseni unde populația românească a fost dintotdeauna majoritară.²⁴ Țara Maramureșului (*Terra Maramorosiensi*) a intrat progresiv, începând cu secolul al XIII-lea, sub autoritatea regală. Ca și în cazul Hațegului, Maramureșul a dezvăluit structuri cnezial-voievodale ce se vor menține și în secolele următoare. Regalitatea maghiară a găsit în Maramureș la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul celui de-al XIV-lea, o clasă de feudali români.²⁵ Dintre aceștia vor fi fost și reprezentanți ai românilor la adunarea stărilor din anul 1291. În momentul impactului cu cadrul juridic al statului feudal, instituția prin excelență predominantă era cnezatul. Sub arpadieni se poate vorbi încă de o stăpânire de tip prestatal, dar sub angevini, în secolul al XIV-lea, se instaurează un regim al proprietății care denotă procesul de transformare a feudalității românești. La 1359 mai mult de jumătate din teritoriul Maramureșului era deja întărit cu drept cnezial sau nobiliar unor familii de cnezi locali.

Populația românească apare multă vreme minoritară în partea de est a Transilvaniei, în "Țara Secuilor" (*Terra Sicularum. Székelyföld*). I.I. Russu²⁶ sublinia că teritoriul ocupat în etape de către secui era locuit de români și, poate în unele zone, resturi din populațiile slave, pecenege și cumane, în măsura în care "nu s-au integrat populației românofone". Românii au trebuit să se adapteze treptat situației, neavând altă cale de integrare economică, socială și politică decât în forme și în limba maghiară. O mică parte dintre români s-au ridicat între "frunțași", unii au fost chiar înnobilați, ceea ce se consideră a fi fost prima etapă a dispariției lor între maghiaro-secui. Proces de durată, acesta relevă în timp menținerea demnităților anterioare de *cnez* în antroponime. Într-un document din 25 septembrie 1301 al regelui Ladislau²⁷, se amintesc "*Ursus Knezius...et inhabitatorum ville nostre Olachalis, in medio Sicularum nostrorum de Udvorhel*". În anul 1426 sunt consemnați într-un document al regelui Sigismund de Luxemburg "*fideles nostri Joannes Kenesius dictus Magyar et Radul filius Czako de Bereckfalva*", în localitatea românească Brețcu (*villa Valachalis Bereckfalva*), din Țara Secuilor (*Terra Sicularum*).²⁸

În secolul al XIII-lea românii sunt menționați în egală măsură și în partea de vest a Transilvaniei, de cele mai multe ori în legătură cu aportul lor militar, pentru aceasta fiindu-le întărite stăpâniri de moșii. Evenimente ulterioare congregației generale de la Alba Iulia din anul 1291, readuc în actualitate conflictul regelui Ungariei cu voievodul Transilvaniei, considerat infidel. Noua răzvrătire a lui Roland Borșa este pusă în legătură cu introducerea lui Ugrinus în stăpânirea unor moșii din Țara Oltului. La 23 mai 1294 voievodul încheia un armistițiu cu magistrul Iacob, fratele episcopului de Oradea, apărătorul cetății Feneș (Finiș), obligându-se să-l apere 15 zile contra tuturor atacurilor, fie că vin din partea românilor sau a ungurilor (*ab omnibus sive Ungaros sive Olachys sive nostris sive ecclesie*)²⁹, acordându-i o escortă pentru a-l însoți până la Oradea. Pe întregul teritoriu dintre Beiuș și Oradea se atestă existența unei numeroase populații românești.

Contextul politico-militar. Între convocarea românilor în adunarea stărilor transilvane la 1291 și evenimentele politico-militare din proximitatea acesteia, există o relație care nu poate fi ignorată. Răzvrătirea voievodului "infidel" și amploarea curentului de emigrări dincolo de Carpați, au determinat reorientarea politicii monarhice.

Andrei III a continuat lupta cu Roland Borșa pe două planuri. În primul rând, prin

încercarea de a atrage stărilor transilvane, pe care le-a convocat în scopul recunoașterii și întăririi privilegiilor. În al doilea rând, prin destituirea voievodului "infidel" prin forță militară, în anul 1294. Regele a fost obligat și de continuarea campaniei militare contra lui Albert de Habsburg, în care scop trebuia să ridice noi contingente și să încerce să unească stărilor regatului în jurul tronului. Nevoia de ajutor militar este "o ipoteză mult mai adevărată decât pare", aprecia Gh. I. Brătianu.³⁰ În acest fel este din nou pusă în evidență relația dintre obligațiile militare ale românilor și prezența lor în congregațiile generale transilvane. Nici convocarea succesivă a adunărilor de stări, mai întâi în Ungaria și apoi în Transilvania, nu este întâmplătoare. Regele avea nevoie de sprijinul stărilor atât pe plan militar (*auxilium*) cât și pe plan politic (*consilium*), scopul declarat al adunărilor venind în întâmpinarea acestora.

În această perioadă curentul de emigrări din Transilvania, în special din regiunile ei mărginașe, spre sudul Carpaților a luat amploare. Contemporan cu formarea statului feudal sud-carpatic, "descălecatul" trebuie privit ca un curent de emigrare, aprecia Șt. Ștefănescu³¹ și nu ca întemeiere a Țării Românești. Însă contribuția românilor transilvăneni, în majoritate din Țara Făgărașului și relația posibil - existentă între convocarea congregației generale voievodale și evenimentele cărora aceasta li se interpune, rămâne o realitate incontestabilă.

Contextul politic privește deci întemeierea Țării Românești. La finele secolului al XIII-lea procesul de agregare a formațiunilor românești de la sud de Carpați s-a accelerat. N. Stoicescu³² reținea atenția asupra lipsei din documentul congregației generale din 1291 a oricărei referiri la plecarea românilor din Făgăraș, ori la confiscarea acestui domeniu de la un voievod local rebel. În acest fel, documentul congregației generale de la Alba Iulia nu poate fi invocat ca argument pentru data descălecăturii. Introducerea ascendenței lui Ugrinus în stăpânirea Făgărașului și Sâmbetei a fost un act de forță al regalității maghiare care a infiltrat în Țara Oltului o familie nobiliară ungară. Prin hotărârea adunării din 1291 au fost restabilite drepturile lui Ugrinus, recunoscându-se că cele două moșii (*Fogoros et Zumbothel*) au aparținut acestuia și antecesorilor săi. Rămâne însă la fel de incertă data preluării de către strămoșii lui Ugrinus a stăpânirilor, ca și pierderea lor.

În discursul rostit asupra originii lui Ugrinus și a consecințelor politico-istorice care se pot deduce din acțiunea revendicativă a acestuia, I. Pușcariu³³ insistă asupra lipsei unui act de introducere în stăpânire cu clauza "*nemine contradicende*" și a urmelor de stăpânire faptică a Făgărașului și Sâmbetei, nici de către el, nici de antecesorii ori succesorii săi. I. Pușcariu observa totodată că nu se cunoaște "adversarul" lui Ugrinus în procesul revendicativ al celor două moșii. Absența unui oponent în congregația generală ar fi trebuit semnalată conform procedurilor de judecată și ea poate fi argumentată doar ipotetic, în sensul nemulțumirii unui voievod român din Făgăraș, a cărui existență este susținută doar de tradiție și care prin "descălecăt" ar fi mutat centrul politic din Făgăraș, la sud de Carpați."³⁴

Slăbirea presiunii regalității maghiare asupra formațiunilor românești din sudul Carpaților și întemeierea Țării Românești, coincid cu suprimarea autonomiei Țării Oltului, dar și cu intreruperea stăpânirii Banatului de Severin de către Ungaria, la 1291.³⁵ Perioada "tulbure" din regatul maghiar și anarhia "care e complect stăpână" (N. Iorga), l-a determinat pe Andrei III să convoace în adunare *toate stărilor transilvane* - nobili, sași, secui și români - *recunoscute de regalitate*, care trebuiau menținute în fidelitate față de coroană. În același timp, pierderea influenței asupra teritoriilor de la sud de munți și a Banatului de Severin a impus în mod deosebit modificarea atitudinii față de români. Aceste teritorii erau compensate cu Țara Oltului în stăpânirea căreia, prin repetate amputări în defavoarea românilor, se infiltrasă regalitatea.

Limitarea convocării românilor în congregațiile generale la un anumit teritoriu, respectiv din Țara Oltului în anul 1291 sau a Maramureșului la 1355, este urmarea asocierii

mecanice cu evenimentele politico-militare care au însoțit întemeierea celor două "libertăți românești" extracarpătice. Dacă la 1291 participarea este legată direct de creșterea fenomenului de emigrare în special din Țara Făgărașului, s-a admis că la adunarea stărilor au fost convocați numai românii din acest teritoriu. Ca argument se mai adăuga restituirea posesiunilor lui Ugrinus și iminența prezenței, în această situație, a românilor din Sâmbăta și Făgăraș la adunare. În același fel, întemeierea Moldovei și revolta românilor din Maramureș, conduși de Bogdan din Cuhea, evenimente inseparabile prin efectele pe care le-au generat, par să justifice reprezentarea românilor la congregația generală de la 1355, numai din acest teritoriu.

Față de aceste evenimente s-a pus problema menținerii fidelității românilor față de coroană, prin convocarea lor între stările transilvane la adunare. În situația tensionată din timpul domniei lui Roland Borșa, nu se punea însă doar problema fidelității românilor. Intenția lui Andrei III de a atrage stările și pacifica regatul prin întărirea privilegiilor și asocierea lor la guvernare, în credința că în acest fel poate rezolva criza și anarhia, s-a manifestat în egală măsură în Ungaria și Transilvania prin convocarea lor în dietă și în congregația generală voievodală. Când se pune problema fidelității românilor față de coroană, aceasta nu poate privi doar pe cei din Țara Făgărașului (1291), respectiv a Maramureșului (1355). Românii sunt menționați în ambele documente, la 1291 ca și în 1355 în mod identic cu nobilii, sașii și secuii, deci ca totalitate și, tot ca totalitate, se pune și problema menținerii fidelității ca supuși ai coroanei.

Dacă luăm în considerare faptul că politica regală era direcționată de asemenea evenimente și de nevoia ajutorului militar, putem aprecia că la 1291 și 1355 se face în mod *cu totul special mențiunea* participării românilor în legătură cu întemeierea Țărilor Române și că *implicit regalitatea confirmă în acest fel datele istorice* asupra contribuției românilor transilvăneni la aceste evenimente. În același timp, aceasta explică larga reprezentare a românilor la congregațiile generale. Participau români ridicați în rândul nobilimii, care în mod obișnuit nu vor mai fi menționați distinct, ci în cadrul stării nobililor, dar și numeroși alți cnezi liberi. În consecință, se poate admite că *este o participare mai numeroasă decât de obicei*, când erau convocați numai românii înnobilați. Ei au fost desemnați, desigur, *din toate zonele în care s-au afirmat autonomiile românești* de mare concentrare demografică, încadrate voievodatului Transilvaniei, amintind aici Hațegul, Făgărașul, Maramureșul, Banatul, Dobra și Valea Rodnei. Între argumentele care susțin aprecierea noastră în privința delimitării teritoriale din care au fost reprezentați românii în congregațiile generale voievodale, pe lângă cele deja prezentate, *se numără formula prin care sunt desemnate stările în documente, ca făcând parte dintr-un anumit teritoriu*. În situația creată de acțiunea militară a regelui Ladislau IV Cumanul în anul 1288, arhiepiscopul Lodomer de Strigoniul se adresa "*Nobilibus Ungarorum, Saxonibus, Syculis et Valachis de Cybiniensis et de Burcia comitatibus Transilvanis*" și nu tuturor acestora, locuitori ai țării Transilvaniei.

Documentele congregațiilor nobilimii fac mențiunea exactă a comitatelor reprezentate, fie că este vorba de unul, mai multe sau toate cele șapte comitate nobiliare, ultimele fiind menționate în acest fel și în adunările de stări voievodale. În situația în care nu sunt precizate cele șapte comitate, ei sunt cuprinși ca totalitate a nobililor țării Transilvaniei, ceea ce indică implicit teritoriul de reprezentare. La fel de exact sunt desemnați în congregațiile generale voievodale sașii și secuii. Este vorba fie de totalitatea sașilor și a secuilor, fie doar de sașii din cele Șapte (și Două) Scaune, din orașele Bistrița Brașov și Cluj sau secuii "din toate scaunele" lor. În consecință, poate fi vorba de o omisiune documentară în privința teritoriului din care au fost desemnați reprezentanții românilor în congregațiile generale din anii 1291 și 1355 ? Răspunsul nu poate fi decât negativ, întrucât documentul denumeste totalitatea

românilor și celorlalte stări care au participat la adunare, iar restrângerea teritoriului de reprezentare la Țara Făgărașului și a Maramureșului nu are un suport solid de argumentare. Este adevărat, esențial rămâne faptul istoric care privește reprezentarea românilor în congregațiile generale voievodale ca factor constituțional în numele propriei etnii, dar pentru aceasta nu trebuie omise principiile generale ale reprezentării și trăsăturile particulare pe care dezvoltarea instituțională a Transilvaniei le dezvăluie.

NOTE

1. *Documente privind Istoria României, C. Transilvania, veac XIII*, vol. II, 1952, Edit. Academiei RPR, București, (DIR. C), p.369, doc. 403; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (Fr. Zimmerman, Carl Werner). vol. I, Hermannstadt, 1892 (Ukb), p.177, doc. 244
2. *Contribution a l'étude de la situation politique des Roumains de Transylvanie au XIIIe et au XIVe siècle*, în *Revue de Transylvanie*, Tome VI. 1940, N° 2, Cluj, p.194-232 (în special p.217-222)
3. J. Vass, *Erdély országyűlései a vaidák alatt (időköz. 1002-1540)*, Pfeifer Ferdinánd Bizománya, Pesten, 1869, p.79-80
4. *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum, curante Emerico Lukinich et adiuvante Ladisao Galdi*, Budapestini, 1941
5. *Erdély története* (Makkai László, Mócsy András szerkesztete), vol. I, *A kezdetektől 1606-ig*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986 (3 vol.)
6. *Ibidem*, I, p.347
7. *Die Ungarische Adelsnation in Siebenbürgen*, în vol. *Gruppenautonomie*, Böhlau Verlag, Köln - Wien, 1990, p.156-157
8. *Universitas Saxonum*, în vol. *Gruppenautonomie*, p.11-13
9. *Așezarea sașilor în Transilvania*, ed. a II-a (în românește de Anamaria Haldner), Edit. Kriterion, București, 1992, p.158-159
10. *Zur Entstehung der Sächsischen Nationuniversität*, în vol. *Gruppenautonomie*, p.70, n.18
11. A. Decei, *Contributions*, passim
12. Gh. I. Brătianu, *Les Assemblées d'états et les Roumains en Transylvanie*, 1-11, în *RER*, XIII-XIV, 1974, Paris, p.7-64; 1975, p.113-141
13. G.Fejér, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac civilis*, Budae, Typis Tipogr. Regiae Universitatis Hungariae, Tom. VII, II, p.121, doc.383
14. B. Hóman, Gy. Szekfű, *Magyar történet*, II. kötet, Király Magyar egyetem nyomda, Budapest, 1939, p.39-40
15. I.A. Pop, *Instituții medievale românești. Adunări cenziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV - XV*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p.16, Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p.16
16. *DRH. C*, XIII, p.65, doc.46; p.70, doc.47
17. *Op. cit.*, p.21. În același sens, I.A. Pop, *op. cit.*, p.17
18. Th. Năgler, *op. cit.*, p.159. Ș. Papacostea, *România în secolul alXIII-lea. Între Cruciadă și Imperiul mongol*, Edit. Enciclopedică, București, 1993, p.78, 167
19. *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki (Hurmuzaki), vol. I (1195-1345), București, 1887, p.74, doc.54; p.76, doc.55. *Documenta Romaniae Historica, D. Relații între Țările române*, vol. I, Edit. Academiei RSR, București, 1977, p.5-6, doc.2. *Székey Oklevéltár*, vol. I (1211-1519), Cluj, 1872, p.4-5, doc.4 (Szék. Okl.)
20. *Hurmuzaki*, I, p.254, doc.149. *DIR. C*, XIII, II, p.5-6, doc.4. *Szék. Okl.*, I, p.9-12, doc.9; vol. II, p.228-229, doc.183 (*confirmatio* din anul 1479)
21. *Hurmuzaki*, I, p.83, doc.62. *DIR. C*, XI-XIII, vol. I, p.208-210, doc.157. *Szék. Okl.*, I, p.5, doc.5. *Ukb.*, I, p.34-35, doc.43. În acest sens, Ș. Papacostea, *op. cit.*, p.79; A. Bunea, *Încercare de istoria românilor până la 1382*. Edițiunea Academiei Române, București, 1921, p.213-214;

22. Ș. Papacostea, *op. cit.*, p.79-80; D. Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI-XVIII*, în vol. *Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări*, Edit. Enciclopedică, București, 1991, p.10
23. *Seigneur hongroise - paysan roumain en Transylvanie*, în *RHC*, XXIVe Année, Nouvelle serie, Tome IV, No 3-4, 1946, Paris, p. 234-235
24. I.I. Russu, *Românii și secuii*, Ediție îngrijită de Ioan Oprea, Edit. Științifică, București, 1990, p. 32-33
25. R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea* (cu o prefață de M. Berza), Edit. Academiei RSR, București, 1970, p.56
26. I.I. Russu, *op. cit.*, p.36-39
27. *Szék. Okl.*, I, p.29, doc. 22
28. *Ibidem*, p. 120, doc.100. Pentru amănunte privind antroponime românești în secuime, v. I.I. Russu, *op. cit.*, p.216-234
29. Hurmuzaki, I, p. 524, doc. 424. *Doc. Valachorum*, p.44. *DSR C.* XIII, II, p. 404, doc. 452
30. Gh.I. Brătianu, *op. cit.*, p. 23
31. Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I "Întemeietorul" până la Mihai Viteazul*, Edit. Academiei RSR, București, 1970, p.30; *Idem*, *Mișcări demografice în Țările române până în secolul al XVII-lea, în Unitate și continuitate în istoria poporului român*, sub redacția prof. univ. D. Berciu, Edit. Academiei RSR, București, 1968, p.194 seq; *idem*, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Edit. Facla, Timișoara, 1974 p.45 seq.
32. "Descălecat" sau întemeiere ? O veche preocupare a istoriografiei românești. *Legendă și adevăr istoric*, în *Constituirea statelor feudale românești*, Edit. Academiei RSR, București, 1980, p.140
33. *Ugrinus* - 1291 (discurs rostit la 9/22 martie 1901 în ședință solemnă), în *ARDR*, XXIII, București, 1901 (Extras), p.6
34. Confero N. Stoicescu, *op. cit.*, p.139-140 și S. Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de jos de la invazia mongolă (1241-1243) până la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cuceririi ungare*, în *Constituirea*, p.59
35. Șt. Ștefănescu, *L'institution de la dignité de ban en Valachie*, în *RRH*, IV, 1965, N°3, p.415

CONTRIBUTIONS SUR LA REPRÉSENTATION DES ROUMAINS DANS L'ASSEMBLÉE TRANSILVAINE DE 1291 (Résumé)

Les conclusions mettent en évidence le fait que les Roumains s'averent être un élément important dans la vie constitutionnelle de Transylvanie. La structure d'assemblée d'états (*congregatio generalis*) de 1291 relève l'effort de roi Andrei IIIe pour attirer toutes les états privilégié, par une réglementation globale du problème transilvaïne (*pro reformatione statum eorundem*). Dans cette perspective ont été convoqués les Roumains, pas du tout comme témoins dans un problème privé.

Selon l'opinion de l'auteur, il faut accepter que le territoire de représentation des Roumains n'est pas réduit à "Țara" (terra) Făgărașului, par une association limitée aux événements politiques et militaires de Valachie. On pose le problème de fidélité des toutes les Roumains de Transylvanie. La comparaison des divers documents, permette la conclusion qu'on utilise des formule précises pour indiquer la représentation d'un certain territoire.

REALITĂȚI ISTORICE DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

Ioana Cristache Panait

Gândim, adesea, ce volum impresionant de mărturii despre românii din această parte de țară s-ar fi putut recolta printr-o străbatere a așezărilor de felul celei întreprinse de Orbán Balázs, pentru secuî¹. Momentul ales de acesta era "istoric", anexarea Principatului Transilvan la Ungaria, consecință a dualismului austro-ungar (1867), acțiunea lui Orbán Balázs având drept coordonată justificarea, în pofida adevărului istoric, a politicii de deznaționalizare a românilor, din așa-zisa "Secuime"². Rezidă, în această misie, motivul pentru care lucrarea a beneficiat de reeditări, după 1989 chiar în ediție de lux³.

Dovezile de viețuire, în continuitate, ale poporului român găzduit, se aflau încă în acea vreme din destul, căci procesul de deznaționalizare, resimțit până atunci, avusese un ritm lent și relativ neagresiv. Nu trebuie să idealizăm acel trecut de-a lungul căruia fusese sărăcită material și umilită spiritual populația românească, prin regimul tiranic al odiosului "Unio Trium Nationum" și al celor patru religii recepte⁴, stă-i ce au înlesnit asaltul marcat de anul 1867⁵. Din secolul al XVIII-lea există informații certe despre amestecul domnilor de pământ (străini de neam) în desfășurarea, după lege și tradiție, a vieții spirituale a românilor, prin împotrivirea de a-și construi biserici în locul celor surpate ce vreme, de a-și îngropa morții în cimitirul străbunilor. Vom aminti în acest sens, strădaniile și supliciile sătenilor din Sângeorgiu de Pădure⁶, ale celor din Cason⁷, dar și ale românilor din Joseni, cărora li se arase cimitirul⁸. Asupra lăcașurilor românești de rugă, implicit a odoadelor și cărților sfinte, s-au abătut, imputinându-le, și alte feluri de urgii. În 1838, popa Gheorghe din Joseni (Harghita) a așternut pe filele unei cărți o însemnare referitoare la cutrenurul din acel an ce făcuse pagube, mai ales bisericilor românești⁹ (aflate, desigur, cele mai multe, din lemn, șubreze prin veacuri). Evenimentele anilor 1848-1849 au provocat daune, prin devastări, bisericilor românești¹⁰.

Imposibilitatea străngerii mărturiilor românești atunci când, revenim, se aflau cu ușurință, a vitregit istoria și arta noastră. În lupta pentru păstrarea vieții spirituale, românii nu au aflat sprijin la instituțiile în drept, fapt amendat cu hotărâre în 1874¹¹, ei devenind astfel victime ale cruntei politici de deznaționalizare, din perioada dualismului austro-ungar.

După anul 1918, al înfăptuirii actului de dreptate istorică, prin unirea tuturor românilor, situația din "secuime", a stărilor de fapt, a însumat, treptat, o bogată bibliografie¹². Lipsa unui plan de acțiune, a unei coordonări unitare, a unei susțineri eficiente, se resimte în ansamblul acestor lucrări. Ceea ce supraviețuise din deținerea românilor nu a fost consemnat, caz de caz, mai bine zis sat de sat, recurgându-se adesea la aprecieri generale. Urme românești se află oriunde ai face cercetări - afirma Sabin Opreanu în 1927¹³, în lucrările sale evocând mormanele de ruine ale vechilor biserici, starea de părăsire a altora, cimitirele rămase fără enoriași¹⁴. În 1935, A.Gociman remarcă faptul că în regiunea "secuizată": "aproape nu există sat în care să nu fie sau să nu fi fost români. Unde ei au dispărut mai stau mărturie tristă biserici părăsite, în ruină și cimitire în paragină"¹⁵. Ar fi fost necesară fișarea fiecărei biserici în ruină, o simplă descriere a înfățișării sale, știută fiind marea importanță a

elementelor constructive, tipologice și decorative în definirea artei românești și nu numai. Ar fi trebuit adunate antroponimele de pe crucile de morminți. Ar fi trebuit salvată din ruine orice carte, orice matricolă, oricare obiect atingător de viața bisericii și implicit a comunității românești. Aceste imperioase cerințe nu au fost îndeplinite, nu au avut răgazul de a fi îndeplinite de către acei ce se angajaseră în dreapta lor cauză. Anii ce au urmat Dictatului de la Viena (1940-1944) au sporit ruinele, au extins pustiirea, au întronat devastarea. Câte biserici dărămate. Câte inscripții șterse de pe crucile mormintelor. Câte valori istorice și artistice risipite, fără putința recuperării¹⁶.

Sarcinile cercetărilor istorice pentru sud-estul Transilvaniei, demult formulate¹⁷, rămân un deziderat în slujba căruia militează numeroși oameni de cultură: arheologi, istorici, istorici de artă, arhiviști¹⁸ ș.a. Se impune alcătuirea de minimonografii pentru fiecare așezare, însumând toate informațiile referitoare la ea, de orice natură: arheologică, arhivistică, etnografică, social-economică, toponimică, antroponimică ș.a. -

Coroborarea tuturor acestor informații, după criterii științifice, o va fi intuit, fără îndoială, Nicolae Iorga, atunci când se referea la rolul trecutului, prin care anumite aspecte, "anumite părți ale lui": "se ivesc deodată limpezi și impresionante, pentru că acea lumină a altei vremi, umblând destăinuitoare s-a oprit în sfârșit și asupra lor"¹⁹. Cu adâncă recunoștință amintim preocupările fertile, în crezul adevărului istoric, ale savantului I.I. Russu, lucrarea sa "Românii și secuii" întărind afirmația. Volumul cuprinde doar o parte din informațiile strânse pentru sud-estul Transilvaniei, cu predilecție din categoria antroponimelor, neîndoindu-se izvor istoric. Faptul că manuscrisul acestei "schițe", în patru capitole, cum o socotea, cu nobilă modestie, autorul a peregrinat două decenii și jumătate prin edituri, până să vadă lumina tiparului²⁰, în 1990, într-un moment prielnic, nelăsat să treacă, dezvăluie, din păcate, atitudinea întârziată a lipsei de solitudine față de realitățile istorice din sud-estul Transilvaniei, tocmai a celor în măsură să le sprijine moral și material.

Regăsim, în paginile acestei cărți, și gândul, devenit testament, al lui I.I. Russu, prin plecarea sa, înainte de a-i vedea slova tipărită, testament pe care îl redăm în învelișul propriilor sale cuvinte: "A renunța la studiul și elucidarea cât mai adâncită a unei probleme social-istorice majore ca aceea a elementului etnic românesc în secuime - susținea luminatul savant - ar însemna din partea științei românești o reticență condamnată și o contribuție la "mușamalizarea" pentru viitor a faptelor, un act de incorectitudine și de gravă neomenie²¹ .

Dacă atâtea și atâtea biserici nu au putut fi descrise în dănuirea lor, se impun săpături arheologice acolo unde s-au aflat, după certe indicii, alegând aici spre a fi menționate pe cele din "Gruul Porumbenilor"²² , Eliseni²³ , Lăzărești²⁴ , Plăieșii de Sud²⁵ , Aldea²⁶ (toate din județul Harghita), exemple numeroase mai putând fi aduse.

Săpături arheologice sunt de dorit și acolo unde stăruie, la suprafața pământului, câteva ziduri medievale, și a căror cercetare, prin rezultatele obținute, vor confirma sau infirma ceea ce se poate spune, acum, despre ele, în lumina izvoarelor istorice, dar și a celor antroponimice, a analizei comparative a elementelor stilistice a vestigiilor înseși.

Urmând Valea Oltului, spre izvoare, în frumosul peisaj al Ciucului, se remarcă frecvența caselor cu cruci pe coama acoperișului și biserici izolate, pe aceea a dealurilor, după o foarte bătrână tradiție românească. Poposim în satul Tomești (com. Cârța). În hotarul acesteia, pe un dâmb din afara vetrei construite a așezării, dănuie resturile unei biserici medievale. Acestea sunt constituite, de fapt, din lamurile de nord și vest, pe patru nivele, ale turnului, dar și fragmente din celelalte două. Pământul movilit indică fundațiile bisericii, lesne de dezvelit prin cercetări arheologice. Vestigiile au fost menționate de Virgil Vătășianu, în temeiul oferit de bibliografie (Orbán Balázs și Sebestyen Joseph)²⁷ , referindu-se la clopot-

niță, la nava, posibil tăvănită și la altarul gotic. Se preia informația părăsirii în 1725 a bisericii, ca și pe aceea a recuperării materialului la edificarea actualei biserici parohiale romano-catolice. Precizăm că aceasta, conform unei inscripții, este din 1778, stilul baroc fiind cel folosit în arhitectura transilvană, în acea epocă²⁸. Aici se păstrează și clopotul, datat 1495, pe care bibliografia amintită îl comentează²⁹, luat de la biserica distrusă, ipoteza privind-o pe aceasta fiindcă ea face parte din grupul bisericilor sală gotice târzii, cu clopotniță pe vest, aflate în Ciuc și ridicate sub influența șantierului mănăstirii franciscane din Șumuleu³⁰.

La prima investigație făcută de noi, resturile bisericii de la Tomești (în 22 aprilie 1983)³¹, am remarcat, din structura turnului de piatră, contraforturile în trepte³², dispuse oblic; ferestrele în arc frânt de la ultimul nivel³³; lăcașurile bărnelor ce separau nivelele turnului (într-unele păstrându-se crâmpie de grinzii).

Biserica a fost înconjurată de cimitir, acesta continuând să fie folosit până astăzi în pofida stării de ruină a acesteia.

La cercetarea, din 1983, a vestigiilor de la Tomești, cimitirul era neîngrijit, dâmbul plin de morminte, neîmprejmuit. Interlocutorii de atunci, localnici, buni cunoscători ai limbii române, ne-au asigurat că cimitirul este folosit de multe familii ce din străbuni își știu aici locul de veci, iar că din resturile bisericii³⁴ s-au tot luat, de-a lungul vremii, pietre folosite la casele "ungurilor"³⁵.

Din puzderia crucilor de morminte ce ocupau întregul dâmb, cele mai multe erau din piatră³⁶, puține din lemn, iar cele mai recente din fier³⁷. Antroponimia pe care o evidențiau textele crucilor dovedea, fără rezerve, folosirea cimitirului de către o puternică și consecventă populație de etnie românească.

Revenind la Tomești, după 14 ani³⁸, în gândul lărgirii observațiilor asupra monumentului și cimitirului, am găsit o situație schimbată. Un gard înalt, din sârmă, înconjura dâmbul, iar porțile, asemenea, erau lăcătuite. Mormintele erau îngrijite. Sporiseră crucile de fier, se împușinaseră cele de piatră, dispăruseră cele din lemn. Movile joase indicau vechi morminte rămase fără de cruci. Cimitirul de pe acest dâmb, de pe care se deschide o minunată priveliște peste holde și dealuri, este, după cum am afirmat, folosit de români, unii ce poate își uitaseră limba, dar rămăseseră credincioși confesiunii în care s-au născut, cele mai recente îngropări fiind din 1992.

Vom înșirui aici, grupându-le pe antroponime, numele pe care am reușit să le culegem de pe crucile cimitirului³⁹. Am aflat, astfel, că "itt nyugszik" (aici odihnește), în "beke poroira" (veșnică pomenire): Olah Istvan⁴⁰ 1840-1887, Olah Tudor (sec.XIX), Olah Mihaly, 1871-1936, Olah Gabor⁴¹ 1904-1989, Olah Borbai⁴², 1960, Olah Erzsebet, 1968-1989. Sub antroponimul gentilic Boer, îi străjuie crucile pe: Peter, pe Janos, 1901-1985; Marton, 1909-1985; Ferent, 1945-1985, 11 încă doi gentilici Boer, a căror prenume nu se mai citește. Cu numele de Șandor⁴³ sunt pomeniți, în cimitir, următorii români: Borbala 1871-1957, Catarina 1875-1950 (ultima cifră nu este sigură), Istvan 1877-1946, Ana 1877-1963, Peter 1890, Istvan 1895-1955 și alți trei Șandor, cu alte date nedescifrabile. Antroponimul Demeter, frecvent în onomastica românească (prin traducerea lui Dumitru și al lui Dimitrie)⁴⁴ a fost purtat, după însemnările de pe cruci de: Demeter Peter 1870-1938, de la noi 1899-1983, de Istvan și Peter (fără anii de viață). Sub numele de familie: Szebeni sunt amintiți pe cruci: Istvan 1872-1947, Janos 1914-1979, Miclos 1922-1992, amintind-o acum și pe Sabo⁴⁵ Ana 1905-1962. Sub antroponimicul Todor⁴⁶, mai sunt amintiți de cruci: Borbala 1890-1957, Istvan 1897-1930, Miclos 1898. Gabor, devenit gentilic⁴⁷, a fost purtat de Peter (răposat în 1958), de Miclos 1966-1967 și de încă un sătean (de pe crucea căruia nu se mai descifrează

altceva). Antroponimul românesc Crăciun (deveni. Karacson)⁴⁸ este citit pe crucea lui Ferent, 1883-1947, și pe o alta ce nu mai păstrează nici o dată. Sfârșim pomelnicul numelor citite pe crucile de mormânt din necropola veche de la Tomești cu cele ce urmează: Barabas Istvan 1885-1955, Barabas Mihali 1925-1947, Marton⁴⁹ Borbala, născută 1895, Fink Peter, născut 1925, Antal⁵⁰ 1902-1974, Sali Rozalia 1964 (probabil anul decesului), Terme Miclos 1966-1967 (?).

Din generoasa informație primită de la localnici în 1983, face parte și tradiția, cu strictețe păstrată, conform căreia biserica de pe dâmb a fost distrusă de tătari, cu trei sute de ani în urmă (deci finele secolului al XVII-lea) de la aceștia trăgându-și denumirea și vârful Tătaru din Munții Harghitei. În actuala biserică romano-catolică am cercetat o listă a preoților, ce începe cu 1690. O amintim nu pentru a sugera o legătură între această dată și aceea a dărâmării bisericii, ci pentru a adăuga la șiragul antroponimelor românești alte exemple, alte dovezi ale conviețuirii cu secuii, ale procesului de asimilare. Amintim, astfel, din listă, pe preotul Vereș⁵¹, dar și pe preotul Deak⁵². Derivă acest ultim antroponim de la funcția de diac (scriitor de acte, conducător de școală, dascăl de copii, ajutor de preot) întâlnită în mediul românesc încă din secolul al XIV-lea⁵³.

În Zarand, numele unui sat, Dieci, revenea de la această îndeletnicire⁵⁴. În sud-estul Transilvaniei îi întâlnim, ca atare, pe file de cărți sau în conscripții, precum pe diacul Toader, în 1709, la Odrîhei⁵⁵ (Mureș), pe diacul Petruș Gavril, la Voșlobeni, în 1748⁵⁶, pe popa Ioan Diac, consemnat, în 1788, la Velchiar (azi Răzoare, Mureș), ca slujitor al bisericii⁵⁷ ș.a. Pentru acest antroponim, amintim cele patru familii "Deak", conserise în 1748, în scaunul Gheorghienilor⁵⁸.

Din izvorul antroponimic de la Tomești, câteva aprecieri suplimentare se cuvin genitivilor: Olah și Boer, a căror desime în onomastica românească a fost remarcată⁵⁹. Menționăm pentru amândouă numele, unul provenit de la atributul român, celălalt de la o stare socială, o instituție chiar, a boeiratului⁶⁰, reflectarea lor în toponimia majoră transilvăneană⁶¹.

Pentru cadrul geografic și istoric al satului Tomești, rememorăm cele 9 familii de "Olah", înscrise în 1748, în conscripția românilor din scaunul Gheorghieni⁶², dar și trista constatare de la 1900 privitoare la mulțimea numelor de "Olah", în districtul Giurgeului: "care trădează că oarecând respectivele familii au fost române"⁶³. În același context subliniem marea prezență a numelui Boer, în izvoare de veac XVIII-XIX, ale Scaunului Mureș, fie la jeleri, sau chiar la iobagi⁶⁴, dar și la alții ce au rezistat cruntei feudalizări, păstrându-și sesia și starea de nobili⁶⁵. Trecerea antroponimelor românești (Boer, Olah) la secui, prin de-naționalizare a fost remarcată⁶⁶. În acest fel au ajuns primipili⁶⁷ acei "Boer", întâlniți ca atare la 1614⁶⁸, sau Stephanus Boer, secretar gubernial, atestat la 1750⁶⁹.

Nu ne oprim asupra acelor "Boer", ce de bună voie, din interes, și-au trădat, de-a lungul timpului neamul⁷⁰, ci vom stăruî în memoria acelor ce au susținut cu dârzenie, pe cât le-a fost posibil, ființa românească, prin altar și carte, în întreg sud-estul Transilvaniei. Generații de preoți "Boer" au păstorit bisericile⁷¹ și poporul din această parte de țară⁷², multe dintre acestea fiind distruse ulterior, precum Eliseni, Bodogaia, Aldea, Odorhei ș.a. Îi vom evoca prin spiritul faptelor pe unii dintre aceștia. De preotul Demetriu Boer din Poian (Covasna) se leagă ctitorirea bisericii de lemn Sf. Arhangheli de acolo, în 1760. Păstrând acest gând un descendent, de peste un veac, Iosif Boer face aceluiași lăcaș o fundațiune de 100 fl.73. La sfârșitul de veac. XVIII, Dimitrie Popovici Boer din Chepeț (Covasna) este atestat întocmind cărți manuscrise, cu o largă circulație⁷⁴. În 1797 însemnările marginale îl consemnează în activitatea de cumpărător de cărți pe Nicolae Boer de la Ghelinta⁷⁵ (Covasna), la parohia de aici numărându-se două generații de preoți "Boer" și în prima jumătate a secolului al XIX-lea⁷⁶. Note istorice îi dovedesc: pe protopopul Ioan Boer al Eparhiei

Odorheului și pe parohul Dimitrie Boer preocupați de cărțile bisericii, dar și de toaca de fier a acesteia (în 1818)⁷⁷. Faptele îi evidențiază personalitatea preotului paroh Ioan Boer din Ciuc-Sângeorgiu (Harghita), harnic cumpărător de cărți, vrednic păstor al obștii, prin grija sa ridicându-se, în 1840, biserica de zid, în locul celei bătrâne, în hramul Sf.Gheorghe, menținut din adâncă istorie⁷⁸. În 1862, pentru edificarea bisericii de lemn de la Bicz⁷⁹ au făcut dănie locul necesar Florea Boer și fiul său Vasile⁸⁰. Exemple de felul acesta ar putea continua.

Să-i detașăm, acum, pe românii din Tomești⁸¹ din rubricile statisticilor de veac XVIII și ulterioare, ca și din alte surse (șematisme)⁸².

În 1733, districtul Ciuc nu a fost cuprins în conscripția aceluia an, nefiind exclusă posibilitatea aflării părții corespunzătoare în vreun fond arhivistic. Ne încurajează spre această ipoteză descoperirea prețiosului izvor documentar din 1748, privind scaunul Gheorghieni⁸³. Unitatea geografică și istorică a acestuia cu întreaga zonă a Ciucului (de Sus și de Jos) îngăduie extinderea asupra-i a măcar două considerații. Una este cea cuprinsă în titlul dat amintitului izvor de cei doi semnatari, dintre care unul Ianos Bereczk, era de origine română⁸⁴. În traducere, din latină, titlul este acesta: "Conscripția românilor care locuiesc și trăiesc peste tot în satele și mai ales în munții și pădurile din scaunul secuiesc Giurgeu"⁸⁵. Cea de a doua considerație se referă la gentilicile românești dar cu predilecție la prenumele purtate, desigur, și de românii din Tomești. Amintim, dintre acestea, numele: Chirilă, Teodor, Vasile, Simon, Gheorghe, Dochița, Anuța, Ioana, Teodora, Teodosia, Porfira⁸⁶.

Afilierea românilor din Tomești parohiei din Sândonic, satul vecin, între hotarele cărora biserica din Tomești fusese așezată, avusese loc din vechime, sau după distrugerea acesteia, nu putem preciza. Au răzbit, până astăzi, din biserica de la Sândonic, măturii de cultură din al XVII-lea veac⁸⁷.

Conscripția românilor din 1750 înscris la Tomești 73 suflete, iar la Sândonic 258 suflete, cu biserică, preot, cantor și ajutor⁸⁸, iar aceea de peste un deceniu înregistra numai 20 familii unite, în prima așezare, iar în cea de a doua 36 familii (tot unite), biserică și doi preoți⁸⁹. Unul dintre aceștia era popa Ioan, ce înșirase pe file din Liturghi (București, 1746), începând cu 1762, nașterea celor 11 copii ai săi⁹⁰. Unu, dintre aceștia, popa Ioan a participat în 12 august 1782 la alegerea episcopului Ioan Bob⁹¹, tot lui datorându-i-se înlocuirea bisericii bătrâne din Sândonic, în 1787, cu cea existentă, până în zilele noastre⁹². Școala românească de aici, conșcrisă în 1765, sub dascălul Alexie⁹³ va fi fost primitoare și pentru pruncii din Tomești⁹⁴.

În 1835 au fost înregistrate, la Tomești, 207 suflete români, cu toate acestea patru ani mai târziu satul este înscris în rândul localităților ungurești, eroare în care se insistă. În 1900, în satul "curat unguresc", se constată însă numărul cel mai mare de locuitori de confesiunea română, în raport cu alte sate⁹⁵. Necropola de la Tomești, mai sus prezentată, se constituie într-un argument tulburător împotriva omogenității ungurești a așezării, susținând fără drept de apel mulțimea românilor, stăruitori în credința lor.

Elementele gotice ale bisericii de pe dâmbul cimitirului dovedesc construirea sa în acest stil⁹⁶. Studiile, cu competență și seriozitate elaborate, privind arhitectura de zid românească din Transilvania, sec. XII-XV⁹⁷, dovedesc conturarea, sub influența gotică, a unui tip de biserică românească, a cărei personalitate bine definită, se impune până târziu, în secolele XVI-XVII⁹⁸. Acestui tip de biserică aparține, după elementele păstrate sau consemnate, și biserica de la Tomești, săpăturile arheologice⁹⁹ atât de solicitate, sporind repertoriul de elemente stilistice, prilejuind o mai strictă datare înure sfârșitul secolului al XIV-lea și al celui de al XV-lea. Bisericile de care o vom apropia pe aceea de la Tomești se găsesc pe tot

cuprinsul Transilvaniei, în centrul ei, în zonele istorice puternic marcate de instituțiile cneziale și voievodale românești, în Hunedoara și Maramureș, în vestul și sudul provinciei. În ambianța românească a acestor biserici sală, vom regăsi analogiile stilistice, necesare înțelegerii bisericii de la Tomești. Pentru turnul de vest, decroșat pe trei laturi, amintim biserica de veac XIII din Santa Maria Orlea (Hunedoara), ea rămânând de exemplificare și pentru altarul boltit gotic, și nava tăvănită¹⁰⁰. La Giulești, în Maramureș, săpăturile arheologice au scos la iveală fundațiile turnului de vest, dar și contraforții oblici (pieziș) ai bisericii voievodale, din preajma anului 1380¹⁰¹. Parterul turnului clopotniță (înglobat în secolul XV în pronaos) a fost identificat arheologic și la biserica din Strei¹⁰² (Hunedoara). Elementele de comparație oferite de ctitoria cnezilor Bălea, de la Criscior este turnul, în decroș pe vest, dar și arcele frânte ale ferestrelor¹⁰³. Cu turn clopotniță, similar, este prevăzută și ctitoria voievodului Moga (cca 1400) de la Hălmagiu (Arad), săpăturile arheologice reliefând și contraforții oblici de la toate colțurile bisericii¹⁰⁴. Pentru unitatea constructivă a turnului, mai adăugăm ctitoriile de la Ribița (Hunedoara), Almașul Mare-Joseni și Gârbovița (Alba)¹⁰⁵. Exemplele alese pentru boltire gotică, dar și pentru contraforții dispuși oblic, sunt oferite de biserica domnească de la Râșnov¹⁰⁶ (Brașov), de aceea cnezială de la Zlatna¹⁰⁷ (Alba). Pentru boltirea gotică recurgem și la o biserică din Tara Făgărașului, de la Voievodenii Mari¹⁰⁸. Ades semnalării contraforți oblici își mai află semenii la ctitoriile cneziale de la Râu de Mori-Suseni¹⁰⁹ (Hunedoara) și Lupșa¹¹⁰ (Alba), la biserica din Gârbova de Sus¹¹¹ (același județ), alăturându-li-se și cei descoperiți arheologic la Dezna¹¹² (Arad).

Analogiile aflate bisericii de la Tomești, în aria medievală a arhitecturii românești din Transilvania, îi afirmă apartenența comună, cercetărilor arheologice revenindu-le dreptul de validare.

Prezent la Tomești, cu un secol și câteva decenii în urmă, Orbán Balázs¹¹³ a văzut ruinele bisericii în stil gotic, de pe dâmbul din hotarul cu satul Sândominic, ce deservise ambele așezări. Știrile despre biserică le-a împănăat cu legende: despre "lacul fără fund", "despre gârla ascunsă", despre "casa clopotarului" prăbușită din vina furării clopotului. A descris și vegetația lacustră. Ceea ce nu a văzut Orbán Balázs: "fiindcă nu trebuia" a fost necropola neamului românesc din Tomești, a moșilor și strămoșilor, densă în mormintele cu pioșenie îngrijite. Cu mâhnire a remarcat I.I. Russu faptul că în peregrinările sale Orbán Balázs a văzut "totul", doar pe români foarte greu îi observa: "despre limba și antroponimia lor bogată nici un cuvânt"¹¹⁴. Grăitoare dovadă, în acest sens, aduce cimitirul de la Tomești. Știa Orbán Balázs și despre aflarea aici, la Bogáthinal, a cârjei episcopale a lui Andrei Báthori, care era de fapt de secol XIX, dar nu a aflat că în hotarul comunei, la locul numit "Pásztorbuk", a fost omorât acest principe-cardinal al Transilvaniei, la 21 noiembrie 1599, după victoria lui Mihai Viteazu de la Șelimbăr¹¹⁵. Sândominicul (Sz. Domokos) nu l-a atras pe Orbán Balázs¹¹⁶: "nu este nimic de semnalat, cu tristețe vede călătorul, dar în regiune sunt alte lucruri mai interesante de văzut"¹¹⁷. Să-l fi înțrisat pe călător mulțimea românilor din Sândominic, graiul, antroponimia și portul acestora, pitorescul lăcașului lor de lemn, în hramul Sf.Arhangheli, păzitori ai ușii bisericii? Din păcate, de atunci s-au abătut și asupra Sândominicului vremi ce nu l-au cruțat.

Părăsind perimetrul construit al comunei Brăduț (Covasna), coborând văi, luând pieptiş dealuri, se ajunge pe o terasă a Dealului Cipa, pe care sunt risipite ziduri și grămezi de piatră. Un iubitor și bun cunoscător al plaiurilor mi-a indicat vestigiile și mi-a fost călăuză¹¹⁸.

Suprafața apreciabilă ocupată de ruini, dar și unitățile ce se pot identifica: biserica, incinta, poarta¹¹⁹, conturează imaginea unei curți medievale, iar larga deschidere, asupra

văilor Cormoiului și Vârghișului, evidențiază caracterul de apărare al acesteia¹²⁰. Se păstrează tradiția conform căreia la poalele dealului cu ruini a fost un sat, a cărei vatră a fost strămutată demult¹²¹. Pereții din piatră cu mortar de var, păstrați din biserică, îngăduie să se citească nava dreptunghiulară, poziția decroșată a altarului, posibil semicircular (după conturul pământului de deasupra fundațiilor). Pereții lungi ai navei măsoară aproximativ 6 m, înălțimea urcând pe alocuri până la 1,50 m. Intrării de vest i se citește forma semicirculară. În afara materialului de construcție și a tipului de plan, ce o apropie de biserică de la Tomești, regăsim la aceasta de pe Dealul Cipa și contraforții oblici, de la colțurile vestice și estice¹²². În peretele vestic se disting locurile în care se sprijineau grinzile, întrunele cu crâmpie de lemn, elemente suficiente pentru existența, de altădată, a clopotniței, în decroș, liberă pe trei laturi, similară celei de la Tomești.

Cercetările arheologice de pe "dealul Cipa", imperios cerute de adevărul istoric, vor fi îngreunate prin accesul aici, dar lesnicioase prin resturile de deasupra nivelului pământului, prin traseul vădit al fundațiilor. Mormanele de ziduri, ce indică incinta și poarta de acces vin și ele în ajutorul acelor ce-și vor asuma sarcina cercetărilor științifice. Caracterul românesc al complexului medieval de pe dealul Cipa este reflectat în slova documentelor referitoare la părți din hotarul actual al comunei Brăduț. Astfel satul Tălișoara apare în prima atestare documentară, cunoscută sub denumirea luată de la originea sa etnică: Olasztelek¹²³. Revine această consemnare din 1332, din registrele de dijnră papale, faptul marcând anterioritatea așezării, dovedește existența și continuitatea obștii românești în condițiile conviețuirii cu o comunitate catolică¹²⁴. Se pot invoca argumente în acest sens. Amintim dintre acestea pe cel referitor la satul Vlaha (Cluj) a cărei apariție documentară se datorează tot registrelor papale¹²⁵, ca și pe cel al satului Șona (Alba) cu aceeași sursă a primei sale atestări documentare. Să menționăm însă pentru cel din urmă citat, confirmarea caracterului său românesc: 1461 plătea census quinquagesimalis, dare românească; în 1474 este denumit: poss Olahmezew, iar trei ani mai târziu, i se atestă instituția proprie: "Kenezius de Zepmezew"¹²⁶.

Resturile complexului de pe Dealul Cipa, paternitatea acestuia, se poate lega de un gentilic român Bărbat¹²⁷, antroponimic cu o bogată prezentă documentară. În lustrele scaunelor secuiești, numele apare la frunțași și nobili secui, preluate odată cu purtătorii lor, asemeni altor antroponimice românești, precum Boer, Olah ș.a.¹²⁸. În 1566 sunt consemnați: Borbat Ioan, Borbat Petrus, Borbat Franciscus¹²⁹. În lustra din 1602, antroponimul se întâlnește în scaunele Sepsi, Kezdi și Orbat, între "nomina nobium"¹³⁰. De la Tălișoara, descripția din 1604, îl înscrie pe Borbat Toma¹³¹, iar zece ani mai târziu singurii de aici înregistrați, în rândul primipililor, sunt: Borbat Tomas, Borbat Janos și Borbat Peter¹³². Sunt neîndoielnic români intrați în rândul frunțașilor secui, pentru a-și păstra, în această stare, privilegiile pierdute ca români, în condițiile feudalizării, a legislației potrivnice lor. La Brăduț, din familia Borbat (Bărbat), doi membri Ioan și Mihail, erau judecători, la sfârșitul secolului al XVIII-lea¹³³.

Izvoarele scrise reflectă răspândirea numelui Bărbat în constantul mediu românesc transilvan¹³⁴, dar și rolul de frunțași al unor asemenea gentilici, în instituțiile obștii. Cuvine-se a-l aminti, pentru început, pe voievodul Bărbat, fratele lui Litovoi, alături de care a luptat, în 1277, împotriva politicii de feudalizare a regalității maghiare, fiind luat prizonier, istoricii au stabilit locul bătăliei din Țara Hațegului, la Râu Bărbat pe râul cu același nume, opiniind că toponimele provin de la voievodul Bărbat¹³⁵. Rădăcinile adânci ale cnezilor de aici, vitalitatea acestora¹³⁶, ne determină presupunerea că toponimia de la Râu Bărbat derivă de la un întemeietor Bărbat. Un cnezat cu nume preluat de la un Bărbat moș, întemeietor,

s-a numărat printre cele numeroase din zona muntoasă a Turdei și anume Borbathfalva¹³⁷ (satul Bărbat). Dispunem de componența nominalizată a două scaune de judecată¹³⁸, desfășurate în temeiul dreptului cnezial, distantate în spațiul transilvan și timp, ambele incluzând câte un Bărbat. La cel din Țara Hațegului, din 2 iunie 1360 este numit Dumitru, fiul lui Bărbat¹³⁹, iar în acel din Țara Făgărașului, din 1527, Bărbat din Drăguș¹⁴⁰. Între semnalările documentare a toponimicilor majore, provenite din antroponimicul Bărbat¹⁴¹, una aparține actualului județ Mureș¹⁴².

Legarea unor cnezate de numele Bărbat sau Boer nu este exclusă nici pentru sud-estul Transilvaniei, ținând cont de dovezile supraviețuirii unor atari cnezi și în scaunele secuiești¹⁴³, în pofida pulberii vremurilor. Un document din 1390 atestă în Trei Scaune: "Keneziatu possessionis olahalis" Ozun¹⁴⁴, faptul constituind încă o dovadă a existenței obștii și instituției românești, în condițiile conviețuirii cu o colectivitate catolică, grație căreia așezarea își află o primă menționare (1332) în registrele dijmelor papale¹⁴⁵. Pe cneazul Bogdan din Fekete (Mureș) numit într-un document din 1425¹⁴⁶ îl amintim căci ne prilejuiește remarcarea bogăției toponimice Fekete (Negru), în toată Transilvania¹⁴⁷. În lumina tuturor aspectelor istorice relevate se naște întrebarea existenței unei legături între ansamblul feudal de pe Dealul Cipa și vreun cneaz sau voievod român Bărbat¹⁴⁸, din secolul XIII-XIV. Cercetările arheologice sunt, prin excelență, cele de la care poate veni răspunsul.

Trecând peste Cormuș și Vârghiș, relieful urcă treptat spre coamele Vârghișului, în hotarul comunei Merești¹⁴⁹. Aici arheologii sapă cu sârg, competență și risc, o așezare dacică, ce-și dezvăluie an de an tainele de atâta vreme ascunse, cercetările aducând dovezi de locuire și peste secole (din XI-XII)¹⁵⁰. Iubitorii artei lemnului au avut din nou prilejul constatării izvoarelor motivelor decorative, preluate și transmise de meșterii lemnului: brăduțul, creștătura alveolară, frânghia, crucea înscrisă, spirala, formele geometrice¹⁵¹ ș.a. În această ambianță, completând-o, și-a făcut apariția, prin secolul al XIII-lea și o biserică de zid, o capelă trăitoare până astăzi. O menționăm în studiul de față, deși nu am cercetat-o, beneficiind de informațiile generoase ale Doamnei Viorica Crișan¹⁵², gândul fiind acela al atragerii atenției asupra monumentului. De tip sală, biserica prezintă analogii cu aceea de pe Dealul Cipa, dimensiunile mai mărunte fiind o dovadă a anteriorității sale. Un cadru istoric îi putem reconstitui pornind de la denumirea de început a așezării căreia a aparținut și anume: Almaș (1333)¹⁵³. Este un toponimic frecvent în Transilvania¹⁵⁴ cu veche regăsire și în Moldova¹⁵⁵. Semnificativă este prezența Almașurilor în zone muntoase, dar și confirmarea, în documentele păstrate atributului românesc, a instituției cneziale, uneori chiar a capelei valahe¹⁵⁶. În afara Almașului harghitan, în estul Transilvaniei, mai este semnalată documentar și "terra Almaș", cu timpurie datare (1256)¹⁵⁷. Coborându-și vatra mai la vale, satul Almașnu și-a părăsit vreme îndelungată străvechea-i denumire¹⁵⁸. Evoluția sa firească a fost tulburată, asemeni atâtor altora, de procesul deznaționalizării. Cifrele conscripțiilor sunt zgârcite și contradictorii. În timp ce la 1733 sunt înregistrate un număr de 12 familii¹⁵⁹, peste trei decenii acesta este sporit la 29 (20 unite și 9 ortodoxe)¹⁶⁰. În aceeași vreme satul vecin Aldea este consemnat cu o biserică și doar 7 familii¹⁶¹. Cele 368 suflete din Merești, numărate la 1835, erau afiliate bisericii din Aldea, dovada puterii parohiei, contrazicând datele conscripției întocmite de generalul Bucov. În 1907, satul Merești avea casă parohială și lăcaș de cult¹⁶², desigur mult mai vechi, neînțelegându-se altfel construirea altuia în 1938-1939¹⁶³. Este greu, de asemenea, de crezut activitatea școlii românești, în secolul al XIX-lea în condițiile lipsei bisericii (înainte de 1866 școala era condusă de preotul Boeru)¹⁶⁴.

Din sumumul de informații de la Toinești, adunate de Orbán Balázs, face parte și

aceasta (în traducerea din maghiară): "În hotarul Sz.Tamas dealul Naskalát, unul din vârfuri se numește Dealul Capelei (Kapolnáhegynek) unde se văd niște ruine ale unei capele, după părerea mea ele sunt ruinele unui turn de strajă, pentru că a merge a te ruga pe un drum de cca 5-6 ore pe vârf de munte este imposibil"¹⁶⁵. Fără îndoială, Orbán Balázs nu a urcat la ruine, preluând tradiția din memoria localnicilor¹⁶⁶. În cauza acestei tradiții pledează biserița de pe coama Vârghișului și nu numai. Mai sus de satul bihorean Voivozi¹⁶⁷, în mijlocul unei poieni din munții Plopișului, în vecinătatea izvoarelor Bistrei, dăinuiau urme de ziduri, punctul toponimic fiind denumit, în tradiția locului "Biserița". Pe promontoriul poienei, săpăturile arheologice au scos la iveală un complex de construcții, în mijlocul cărora trona "Biserița" de piatră, de secol al XIII-lea, tip navă, cu altarul decroșat semicircular, neîndoelnic de origine românească¹⁶⁸.

Menționarea "Biseriței" din Munții Prislopului¹⁶⁹ cuprinde în sine o dorință, un îndemn la cercetarea și conservarea vestigiilor de la Tomești¹⁷⁰, a aceluia de pe Dealul Cipa (Brăduț), a capelei de pe coama Vârghișului, a ruinelor de pe "Dealul Capelei" din Tomești și a altor asemenea obiective sau puncte toponimice, ce se constituie în dovezi viabile ale realităților istorice din sud-estul Transilvaniei.

NOTE

1 A Székelyföld leirasa... (Buda)Pesta, I-IV, 1868-1870.

2 I.I.Russu, *Românii și secuii*, București, 1990, p.80-82.

3 V. Lechințan, Orbán Balázs, *Descrierea secuimii...*, în "Românul", an VII, nr.50 (348), 16-22 decembrie 1996; *Idem*, 11, an VIII, 2 (352), 13-19 ianuarie 1997.

4 I., I. Russu, *op.cit.*, p.42, 44-48.

5 *Ibidem*, p.20 și urm.

6 Ioana Cristache-Panait, *Biserici de lemn monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei. Mărturii de continuitate și creație românească*, Alba Iulia, 1987, p.278-279.

7 *Idem*, p.322-323; Costin Ferieșan, *Izvoare de demografie istorică*, I, Transilvania, București, 1986, p.261.

8 I.Cristache-Panait, *op.cit.*, p.261.

9 I.Cristache-Panait, *op.cit.*, p.317.

10 *Sematism*, Blaj, 1900, p.334.

11 I.I.Russu, *op.cit.*, p.82.

12 *Idem*, p.99-114.

13 *Secuizarea românilor prin religie*, Cluj, 1927, p. 17.

14 Ioana Cristache-Panait, Capitolul III din I., I. Russu, *Românii și secuii*, p.185-186.

15 I. I. Russu, *op.cit.*, p. 111.

16 N. Ciolan, *Transilvania ultima prigoană maghiară*, Roma, 1980; *Idem*, ediția a II-a *Transilvania prigonită de unguri*, Tg.Mureș, 1996.

17 I., I. Russu, *op.cit.*, p.138 și p. 92.

18 Menționăm câteva din lucrările tipărite. Costin Ferieșan, *Izvoare de demografie istorică*, I, Transilvania, București, 1986; 11, 1987; Ioana Cristache-Panait, *Biserici de lemn. Monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei. Mărturii de continuitate și creație românească*, Alba Iulia, 1987 (cuprinzând județele Alba, Mureș și Harghita); Ioan Ranca, *Românii din scaunele secuiești în antroponimele din conscripții*, vol.I, Cluj Napoca, 1995; Ioan Lăcătușu, *Identitate și cultură la românii din secuime*, Cluj-Napoca, 1995. Remarcăm apariția primului anuar (1996) al periodicului Angustia.

19 N. Iorga, *Istoria Lui Mihai Viteazul*, București, 1968, p.412.

20 I., I. Russu, *op.cit.*, p.15.

21 *Ibidem*, p.143.

22 S.Opreanu, Între românii săcuizați, în "Graiul românesc", I, 1927, p.9; I.Cristache-Panait, capitolul III din *Românii și secuii*, p.186-187.

- 23 *Ibidem*; I. Cristache-Panait, *Biserici de lemn monumente istorice*, p.330.
- 24 *Ibidem*, p.331.
- 25 *Ibidem*, p.323.
- 26 *Ibidem*, p.317.
- 27 *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p.550.
- 28 Biserica are un portic cu fronton. A preluat modelul clopotniței în decroș pe vest. Boltile navei sunt la vela pe arce dublouri, iar cele ale absidei semicirculare cu penetrații. Decorul bisericii este în stuc. Pentru valoarea arhitectonică a fost propusă pe lista monumentelor istorice.
- 29 Adăugăm că inscripția în limba latină are la mijloc, în basorelief, în afara unei cruci, imaginea unui berbec, motiv semnificativ pentru această zonă renumită, odinioară, în creșterea oilor.
- 30 Virgil Vătășianu, *op.cit.*, p.549-551.
- 31 În campania de cercetare pe teren, în județul Harghita, a arhitecturii lemnului.
- 32 Partea de sus fiind acoperită cu cărămidă, material ce se regăsește și deasupra golului semicircular al intrării vestice.
- 33 Câte una pe fiecare latură, cele de sud și est fiind conservate parțial.
- 34 Acestea au fost trecute în evidența monumentelor istorice, la ele făcându-se referire și în lucrări de specialitate, precum: Ioana Cristache-Panait, *Biserici de lemn monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei*, p.306; *Idem*, p.192-193, din volumul I.I. Russu, *Românii și secuii*.
- 35 Cu această specificare s-a vrut probabil să ni se atragă atenția că nu este vorba de români ce foloseau încă acest cimitir.
- 36 După un model întâlnit în întreaga Transilvanie, cu profile și cruci, în grosimea materialului.
- 37 Țevi de fier, cu o plăcută cu numele răposatului și răstimpul viețuirii.
- 38 În 25 sept. 1995.
- 39 A trebuit să grăbim notările căci, văzându-ne la un moment dat, două persoane de sex feminin ne-au reproșat cu asprime de ce am intrat în cimitir. Una dintre ele cu frumos și senin chip de româncă, ce vorbea perfect românește, a recunoscut că și neamul ei este aici îngropat. Incidentul era urmarea indicațiilor primite de a se păzi aceste "realități istorice", de ochii specialiștilor, indicații cărora li se datora și trecerea porților.
- 40 Ștefan.
- 41 Amintim frecvența numelui de Gabor la românii transilvăneni, citând aici regăsirile din conscripția de la 1733, cf. C.Feneșan, *op.cit.*, p.99, 107, 120-122, 126, 127, 132, 137 dar și pe cele din scaunul Gheorghienilor la 1748, cf. *Ibidem*, p.212-231.
- 42 Asupra antroponimului Borbat, vom insista cu prilejul menționării ruinelor de pe dealul Cipa (Brăduț).
- 43 Se cunosc preoți români cu acest nume: popa Ioan Șandor la Eliseni (Harghita) între 1848-1893, popa Ioan Șandor junior la parohia Sovata (Mureș), cf. *Semantism*, Blaj, 1900, p.463-464; popa Ștefan Șandor la Sândornic (sat vecin cu Tămești), 1867-1876, apoi preot la Cosonul Mare, cf. *Ibidem*, p.338, 573. În onomastica românească se regăsește și forma Șandru, cf. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p.471; nume regăsit la preoți din conscripția anului 1733, cf. Costin Feneșan, *op.cit.*, p.92-93 (în diverse arhidiaconate). Îl amintim totuși din zona Ciucului de la Văslabenii și pe Pap Șandor, menționat, cu soția și opt copii în conscripția de la 1748, cf. *ibidem*, p.230. Pentru același nume, a se vedea I.I. Russu, *op.cit.*, p.130-132.
- 44 Multe de nume Demeter în conscripțiile Scaunului Mureș, cf. Ioan Ranca, *Românii din scaunele secuiești*, I, p.292 (indice). Trimitem și la cazurile menționate de I.I.Russu, *op.cit.*, p.71, 75, 130-133, 246.
- 45 Provenit desigur din Sava, cf. I.I.Russu, *op.cit.*, p.55. Forma originală este întâlnită adesea la preoți în conscripția de la 1733, cf. Costin Feneșan, *op.cit.*, p.92-203. În parohia Eliseni (Harghita) este consemnat la 1840-1841, preotul Teodor Sabo, cf. *Semantism*, Blaj, 1900, p.464.
- 46 Cu frecvență regăsire, vezi I.I.Russu, *op.cit.*, p.56-59, 62, 70, 74, 117, 130, 227, 233, 251.
- 47 A se vedea nota 41.
- 48 Regăsit pe epitafele foștilor români, cf. I.I. Russu, *op.cit.* p.84, 132-133, 234.
- 49 I. I. Russu, *op.cit.*, p.129

50 *Ibidem*, p.129, 240. '

51 Antroponim întâlnit la români. Îl evocăm, în acest sens, pe cnezul Ioan Vereș, consemnat documentar la 1433, la Berez (în Caraș), cf. Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj-Napoca, 1984, p.429; O conscripție de la 1614 îl înșcria în scaunul Chezdi, pe Vereș Barbu, cf. Vasile Lechințan, *Românii din scaunele secuieșii la 1614*, în *Angustia*, I, Sf.Gheorghe, Cluj-Napoca, 1986, p.98.

52 Suntem convingși că multe antroponime românești sunt pe crucile din cimitirul romano-catolic.

53 Șt.Pascu, *op.cit.*, III, p.90-91, 199, 221, 280, 292.

54 *Ibidem*, p.509; Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, București, 1967, p.199. În 1545 este amintit vrednicul bărbat Urban, diacon la școala din Țaga (Cluj), cf. Șt.Pascu, *op.cit.*, p.90-91. În 1789 două documente se referă "la case diecești pe eclejie" și respectiv la trimiterea de "dieci la normă să desprindă cum să cade să pot învăța prunci", provenind din districtul Solnoc, cf. Arh. Șt. F. *Alba Iulia, fond Mitrop. Grecat.* pach. 17, 1788-1789.

55 Elena Mihiu, *Cartea veche românească în scaunul Mureșului*, în *Angustia*, I, p.134.

56 C.Feneșan, *op.cit.*, p.232-233.

57 I.Cristache-Panait, *op.cit.*, p.252.

58 C.Feneșan, *op.cit.*, p.217-218.

59 Șt.Pascu, *op.cit.*, II, Cluj-Napoca, 1972, p.472; I.I.Russu, *op.cit.*, p.30, 56, 73-74, 127, 129, 192, 207-208, 218-219, 220, 222, 228-229; Vasile Lechințan, *Românii din scaunele secuiești la 1614*, în *Angustia*, I, p.93, 97, 107-108, III, 122, 96-126 (conscripția); Ioan Ranca, *op.cit.*, p.XXXI-XXXII, p.308 (indice).

60 Șt.Pascu, *op.cit.*, I, Cluj Napoca, 1971, p.71; Idem, III, p.56, 58-59, 399, 465, 561 -563.

61 Pentru atributul românesc în numele localităților, a se vedea: Coriolan Suciu, *op.cit.*, II, București, 1968, p.12-14, 379-380. Pentru "Boer", *Ibidem*, I, p.149, 213; II, p.300; A.Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inochentie Klein*, Blaj, 1900, p.311.

62 C.Feneșan, *op.cit.*, p.214-215, 220, 224-227.

63 *Șematism*, Blaj, 1900, p.332-333. În registre gr. cat. (1841-1931) de la Frumoasa și satele învecinate, nume des întâlnite sunt: Boer, Olah, Sava ș.a., cf. Aurel Marcu, *Registrele parohiale - sursă documentară deosebit de valoroasă pentru trecutul românesc al Harghitei. Conscripția de la 1748*, în *Angustia*, I, p.150.

64 I. Ranca, *op.cit.*, p.15, 25, 39-40, 52-53, 64-65, 80, 117, 124, 142-143, 184, 214.

65 *Ibidem*, p.15, 218, 226.

66 I.I. Russu, *op.cit.*, p.207-208, 219.

67 O categorie între "frunțași" și secuii de rând, cf. Șt.Pascu, *op.cit.*, III, p.60.

68 V.Lechințan, *op.cit.*, p.111-112.

69 C.Feneșan, *op.cit.*, p.237.

70 Amintim aici pe cei cu numele "Boier" și alte antroponimice românești, de la Atia, trecuți la romano-catolici, deja în 1724, cf. I.Cristache-Panait, *op.cit.*, p.313 (după Sabin Opreanu); Pe Aron Boer, paroh în Gheorghieni și arhidiacon al Giurgeului, Ciucului și Casinului, participant la revoluția de la 1848, ca orator al secuilor, cf. *Șematism*, Blaj, 1900, p.333-334. Îi adăugăm pe acei "Boer" de la sfârșitul secolului XIX-lea, datorită cărora satul românesc Iobăgeni (azi Valea, Mureș) a ajuns ungaro-siculi. Biserica de emn, dovadă a etniei sătenilor, a fost arsă în evenimentele din martie 1990.

71 Din păcate din cadrul bisericii greco-catolice, atât de bruscată și asimilată la catolicism, prin politici ca de deznaționalizare din perioada dualismului austro-ungar.

72 *Șematism*, Blaj, 1900, p.333-334, 338, 342, 457, 460-464, 469, 570-579.

73 *Ibidem*, p.578.

74 I. Cristache-Panait, *op.cit.*, p.315.

75 *Ibidem*, p.308.

76 *Șematism*, Blaj, 1900, p. 575-576.

77 I. Cristache-Panait, *op.cit.*, p.314.

78 *Ibidem*, p.306-309.

- 79 Azi Bicazul Ardelean, jud. Neamt.
- 80 *Şemantism*, Blaj, 1900, p. 338.
- 81 Prima atestare documentară a satului datează din 1333 "sacerdos de Sancta Thoma", cf. C. Suciu, *op.cit.*, II, p.199. Prezenţa parohiei catolice nu exclude existenţa românilor (cf. Şt. Pascu, *op.cit.*, II, p.442). Românii aflaţi de secul în toate satele, pretutindeni, continuau să trăiască în obşti, până la învingerea acestora. Documente de veac XVI-XVII, atestă gentilici români, din Tomeşti, precum Opra (Oprea), Dragiz (Drăgici), cf. I. I. Russu, *op.cit.*, p.218, 220-221.
- 82 După metoda pilduitoare a lui I. I. Russu, cf. *op.cit.*, p.55-57 (pentru Ciuc, Trei Scaune, Odorhei, Mureş).
- 83 I. Ranca, L. Moldovan, *O conscripţie necunoscută de la 1748 a populaţiei româneşti din scaunul Gheorghieni*, în *Apulum*, XV, 1977, p.208-234; C. Feneşan, *op.cit.*, p.208-234.
- 84 Numele său Beretc era omonim cu cel al aşezării "v.lla volachalis Bereczkfalva", a cărei primă atestare documentară se referă şi la instituţia românească a cneziatului: "Kenezius de Bereczkfalva", cf. C. Suciu, *op.cit.*, I, p.105-106. Nu este exclusă descendenţa lui Ianos Bereczk, ajuns în rândul , primipililor secuiei, din cnezii din Breţc.
- 85 C. Feneşan, *op.cit.*, p.232-234.
- 86 *Ibidem*, p.212-231.
- 87 I. Cristache-Panait, *Biserici de lemn*, p.331.
- 88 C. Feneşan, *op.cit.*, p.260.
- 89 V. Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din 1760-1762*, în *An. Inst. de Ist. Naţ.*, III, Cluj, 1926, p.681.
- 90 Ioana Cristache-Panait, *op.cit.*, p.331.
- 91 *Şemantism*, Blaj, 1900, p.333.
- 92 Reiese cu uşurinţă succesiunea preoţiei din tată în fiu, la Sândominic prin numele de Popa, Popovici, purtat de preoţi de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor, cf. *Şemantism*, Blaj, 1900, p.338. Despre biserica-monument, Ioana Cristache-Panait, *op.cit.*, p.331.
- 93 A. Bunea, *Episcopul Petru Pavel Aron şi Dionisie Novăcovi*, Blaj, 1902, p. 366. Matricolele Şcolare de la Sândominic se informa că încep de la anul 1787, cf. *Şemantism*, Blaj, 1900, p.338. Era anul construirii altei biserici, vădind risipirea arhivei vechi, odată cu lăcaşul bătrân.
- 94 În 1900, politica deznaţionalizării românilor se resimţea şi la Sândornic. Aceştia nu mai aveau şcoală, doar prunci de şcoală. În 1890 îşi construise o casă parohială de lemn, cf. *Şemantism*, Blaj, 1900, p.338.
- 95 I. I. Russu, *op.cit.*, p.56. În 1900, *Şemantismul* de Blaj (p.338) înscrisa 284 de greco-catolici, afiliaţi la Sândornic, şi 3801 romano-catolici (în care se asimilasera mulţi români). În 1932 se menţiona numărul de 345 greco-catolici şi 2740 de romano-catolici (cf. *Şemantism*, 1932, p.106).
- 96 Virgil Vătăşianu, *op.cit.*, p.549-551. În această privinţă Orbán Balázs afirma: ferestrele de la turnul ruinat are ferestre ogivale, ceea ce ne arată că a fost construit în stil gotic, cf. *A székegyföld leirasa...* II (Buda)Pesta, 1869, p.88.
- 97 Menţionăm lucrările la care ne vom referi: Eugenia Greceanu, Ioana Cristache-Panait, *Contribuţii la datarea etapelor de construcţie ale bisericii ortodoxe. Adormirea Maicii Domnului din Zlatna*, în *Monumente istorice. Studii şi lucrări de restaurare*, Bucureşti, 1967, p.165-169; Eugenia Greceanu, *Influenţa gotică în arhitectura bisericilor româneşti de zid din Transilvania*, în *S.C.I.A.*, artă plastică, tom 18 nr.1, 1971 (extras), p.33-58; Radu Popa, *Vechele biserici de zid din Eparhia Aradului şi pictura lor*, în *Episcopia Aradului. Istorie. Viaţă culturală. Monumente de artă*, Arad. 1939, p.223-242.
- 98 Eugenia Greceanu, *op.cit.*, p.57.
- 99 Ele fiind singure în măsură să elucideze şi problema cetăţii de apărare, din jurul ei (cf. Orbán Balázs, *op.cit.*, p.88). După poziţia dâmbului este sigur că iniţial a fost un şanţ cu val de apărare.
- 100 R. Popa, *op.cit.*, p. 231-232.
- 101 Eugenia Greceanu, *op.cit.*, fig. 1 A, p.34; fig. 19, p.56 (după R. Popa).
- 102 R. Popa, *op.cit.*, p.232-233.
- 103 V. Drăguţ, *Dicţionar enciclopedic de veche artă românească*, Bucureşti, 1976, p.114; Eugenia Greceanu, *op.cit.*, fig.12, p.49.
- 104 R. Popa, *op.cit.*, p. 236; Eugenia Greceanu, *op.cit.*, fig. 3 F, p.37.

- 105 Eugenia Greceanu, *op.cit.*, fig. 3 E, p.37; fig. I C p.34; fig. 10, p.48.
- 106 *Ibidem*, p.42, fig. 14, 51.
- 107 Eugenia Greceanu, Ioana Cristache-Panait, p.165-169; Eugenia Greceanu, *op.cit.*, p.42-43, fig. 3 D, p. 37.
- 108 Eugenia Greceanu, *op. cit.*, fig. I D, p.34.
- 109 R. Popa, *op. cit.*, p.234-235; Eugenia Greceanu, *op. cit.*, fig.39, p.37.
- 110 *Ibidem*, fig.15, p.52.
111. *Ibidem* fig. 3 p. 37 p. 43.
- 112 R. Popa, *op. cit.*, p.235.
- 113 Orban Bálázs, *op. cit.*, II, p. 88-89.
- 114 I. I. Russu, *op. cit.*, p.80-81.
- 115 *Șemantism*, Blaj, 1900, p.338.
- 116 Menționează că așezarea apare în registrele din 1567 cu 34 porți. Este o dovadă că așezarea românească a rămas multă vreme netulburată de sacui și catolicism.
- 117 Orbán Bálázs, *op.cit.*, II, p.89.
- 118 Părintele Ioan Cucu, ce a copilărit în această zonă. Prin re parohiile păstorite se numără orașul Baraolt. Din 1970 este preot la catedrala din Sf. Gheorghe.
- 119 Obsevațiile cercetării sumare (din 25 iunie 1983), coroborate cu referințe istorice, au fost publicate în capitolul III, p.188-189, din I.I. Russu, *op.cit.*.
- 120 Șt.Pascu (*Voievodatul Transilvaniei*, II, p.226-228), înșiruie printre numeroasele cetăți țărănești din scaunele secuiești a căror amintire se păstrează și pe aceea din Brăduț-Tiburczvar. Așezarea Brăduț nu este dovedită cu acest nume. A existat mons. Tibur, Tiburczpataka, astăzi satul Tibru (jud.Alba), cf. C.Suciu, *op.cit.*, II, p.192.
- 121 Ea ne-a fost transmisă de câțiva vârstnici din Filia și Brăduț, buni păstrători ai limbii române.
- 122 Pe est păstrat cel de nord. Pe această latură, la mijlocul peretelui se vede baza unui contrafort, probabil drept. Pe peretele vest sunt gravate nume și date : 1822, 1841, 1867 ș. a.
- 123 C.Suciu, *op.cit.*, II, p. 181.
- 124 A se vedea n.81. Aceasta va fi fost și situația de la Brăduț, amintit în 1332, tot în dijele papale, cf. C. Suciu, *op.cit.*, I, p.103. Numele îi derivă din apelativul brad, ce acoperea masivele muntoase.
- 125 *Ibidem*, *op. cit.*, II, p. 255.
- 126 *Ibidem*, p. 176.
- 127 Numele provine din latinescul bărbatus - persoană adultă, de sex masculin, în toată firea: adjectiv: curajos, voinic, harnic, activ, cf. *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1996, p.91. Sensul românesc al cuvântului nu mai are nevoie de dezbatere. A se vedea: I. I. Russu, *op.cit.*, p.217, n.33; Vasile Lechințan, Orbán Bálázs, *Descrierea secuimii*, II, în *Românul*, 2 (352), 13-19 ianuarie 1997.
- 128 I. I. Russu, *op.cit.*, p.127, 206-208, 217-219, 229. Frecvența la românii din secuime a numelui Bărbat, p.57-59, 62, 73.
- 129 *Ibidem*, p.217.
- 130 *Ibidem*, p.218
- 131 *Ibidem*; I. Ranca, *Românii din scaunele secuiești*, p. XXXII.
- 132 V.Lechințan, *op. cit.*, p.122.
- 133 I. I. Russu, *op. cit.*, p.222.
- 134 Șt. Pascu, *op.cit.*, II, p.470-472.
- 135 *Ibidem*, I, p. 178
- 136 Atestarea târzie documentară a așezării în 1391 (cu numele de la Bărbat) este explicată, ca în atâtea alte cazuri prin netulburarea vieții de obște. În 1411-1412 este documentat Keneziasus în Burbaduize, și totodată prezbiterul și arhidiaconul de la biserica Sf. Nicolae, cf.C.Suciu *op.cit.*, p.80-81; Șt.Pascu, *op.cit.*, III, p.496-497 Radu Popa, *Cnezatul Râu Bărbat*, în *Societate. Națiune*, București, 1982, p.54-65.
- 137 Șt.Pascu, *op. cit.*, III, p.547-549. C.Suciu localizează poss. cnezatului Borbatfalwa, lângă Litenii de

- Sus, *op.cit.*, II, p.301. Faptul aruncă lumini și asupra vecinilor din Vlaha (vezi nota 125), a cnezilor de aici, poate tot Bârbat, știut fiind că aceștia aveau în stăpânire un grup de sate.
- 138 În aceste instituții aflându-și de fapt originea, organizarea pe scaune a sașilor și secuilor, cf. Șt.Pascu, *op. cit.*, p.563, 565.
- 139 *Ibidem*, I, p.184.
- 140 *Ibidem*, III, p.563.
- 141 C. Suci, *op. cit.*, p.64, 311.
- 142 Un cătun contopit în comuna Sârmaș, cf. *Ibidem*, , p.9-4.
- 143 Șt.Pascu, *op.cit.*, III, p.571-572.
- 144 *Ibidem*.
- 145 C.Suci, *op. cit.*, II, p.23.
- 146 Șt.Pascu, *op. cit.*, III, p.571. C.Suci (op. cit., II, p.326) localizează așezarea dispărută Fekete între Band și Mădăraș.
- 147 C.Suci, *op. cit.*, I, p.227-228; II, p.326.
- 148 Sau eventual Boer, antroponim atât de frecvent în scaunele secuiești, cf. notele 59-60, 64-80.
- 149 Vatra așezării, inițial pe aici, a fost strămutată spre vale
- 150 Viorica Crișan, Ștefan Ferenczi, *Așezarea dacică de la Merești (Județul Harghita). Cercetările arheologice din anii 1986-1993*, în *Acta Mus. Napocensis*, 31, 1994, p.377-432 (extras). Am urmărit, de asemenea, rezultatele arheologice obținute în 1995, din expunerea Doamnei Viorica Crișan, la Ses. Șt. de la Sf.Gheorghe, 1995.
- 151 *Ibidem*.
- 152 Domnia sa a prezentat-o în raport cu imaginile fotografice de la Tomești și "Dealul Cipa".
- 153 C. Suci, *op. cit.*, I, p.390. Abia în 1712 i se adaugă precizarea spațiului geografic Homorod-Almaș, spre a o personifica, desigur, din mulțimea celorlalte Almașuri.
- 154 *Ibidem*, p.30-32, p.288. Este și un nume de râuri. Almaș, afluent al Someșului, Almaș afluent al Cracăului (Moldova).
- 155 Al. Gonța, *Documente privind istoria României. Moldova A, XIV-XV*, Indice, București, 1990, p.17. În Țara Românească, se întâlnește Almașul, cf. *idem*, *Țara Românească, B, V-XVII. Indice*, I, București, 1960, p. 485.
- 156 C.Suci, *op.cit.*, I, p.32.
- 157 *Ibidem*, p. 391. Azi satul Merișor, com.Glodei (Mureș).
- 158 Nu cunoaștem când a luat numele de astăzi, Merești, cum apare în *Indicatorul localităților din România*, București. 1974.
- 159 A.Bunea, *Din istoria românilor*, p.414.
- 160 V.Ciobanu, *op.cit.*, p.677.
- 161 *Ibidem*.
- 162 I. I. Russu, *op.cit.*, p.62.
- 163 Biserică distrusă de hortiști în 1940. În 1980 se mai vedeau ruinele.
- 164 I.I. Russu, *op.cit.*, p.62. Pentru legătura prin veacuri, a personalităților Boier, amintim, din partea locului, pe Boer Georgius de Vărghiș, la 1592, cf. *ibidem*, p.218.
- 165 Orbán Báalás, *op.cit.*, II, p.89.
- 166 Noi nu am avut timpul, în 1983, a urca la ruine. Dar în 1995 nu s-a mai putut pune această problemă. Se impune ca acestea să fie cercetate de vor mai exista.
- 167 În partea nordică a județului Bihor sunt două sate cu numele de Voivozi, unul atestat documentar la sfârșitul secolului al XIII-lea, sub denumirea Kenez, celălalt, în 1406: "poss volahalas Almazeg", cf. C.Suci, *op.cit.*, II, p.257. Nu știm cu care dintre acestea se identifică satul Voivozi al comunei Popești, autorul nefăcând precizarea necesară. Cert este că ambele atestări au o deosebită semnificație istorică.
- 168 Radu Popa, *Voivozi. Un centru spiritual al românilor din nordul Bihorului în secolele XII-XIV în Mărturie. Evocări*, Oradea, 1980, p.39-43.
- 169 Ce prezintă analogii de plan cu cele prezentate în acest studiu, cu aceea de pe Dealul Cipa, asemănându-se și prin proporțiile navei (lungimea de 6 m).

170 Aceste două obiective au fost deja trecute în evidența monumentelor istorice, încă din 1983, cerând apoi, în câteva rânduri, ultima dată, prin adresa către Dir. Mon. Ist. din Ministerul Culturii din 2 oct. 1998, includerea acestora în planul de restaurări. Va fi propusă la calitate de "monument istoric" și capela de pe coama Vârghișului din Merești.

HISTORICAL REALITIES IN THE SOUTH-EAST OF TRANSYLVANIA

(Abstract)

Although the tasks of a historical research in the south-east of Transylvania have for quite a while been stated, the inexistence of a program, of a real, unitary coordination or of an efficient support reduced to mere desiderata representing the permanent concern of intellectuals, archeologists, historians, archivists.

An approach of the historical realities in the south-east of Transylvania on the basis of a specific bibliography and through local research work permits us to point out the evidence regarding the host Romanian population's continual living in these premises as well as the denationalization process it was submitted to, in this part of the country.

The data in conscriptions, semantisms, censuses bring up information concerning Romanian anthroponomy and so do the remains of some medieval churches, popular architecture, the diffusion of old religious books.

The presentation of the arguments sustaining the idea that the ruins of Tomești (Harghita) belong to the Romanian medieval architecture area, as well as those ones found on Cipa hill or on Vârghiș ridge in Covasna are to be considered an urge to their deeper study and preservation and moreover a motivation for showing more concern about whatever may witness about historical realities in the south-east of Transylvania.

Fig. 1. Ruinele turnului.

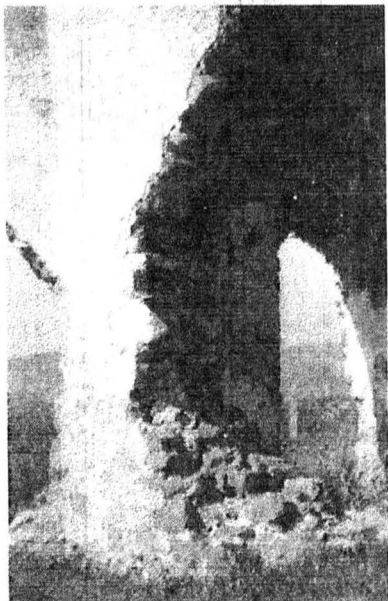

Fig. 2. Vedere din interior spre perețele vestic și cel sudic (fragmentar).

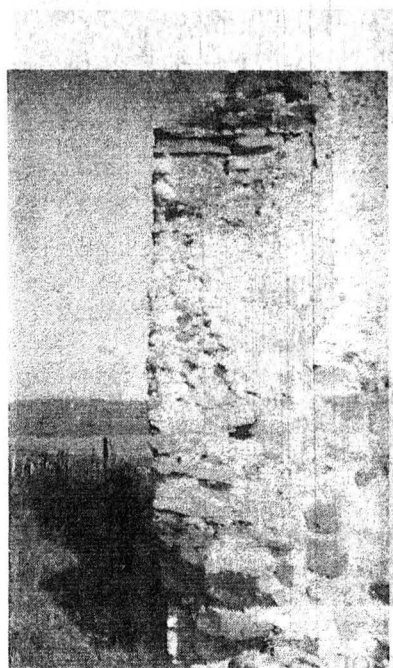

Fig. 3. Contrafortul nord-vestic.

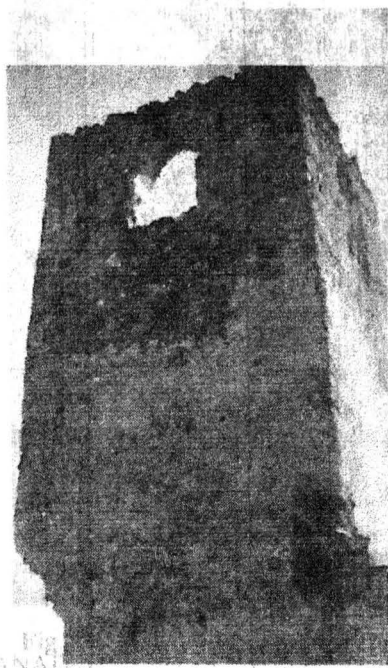

Fig. 4. Turnul nord-vest; contrafortul de colț și fereastra în arc frânt.

Fig. 5. Turnul. Locul de grindă în zidărie.

Fig. 6. Turnul. Vedere din interior spre laturile de nord și vest.

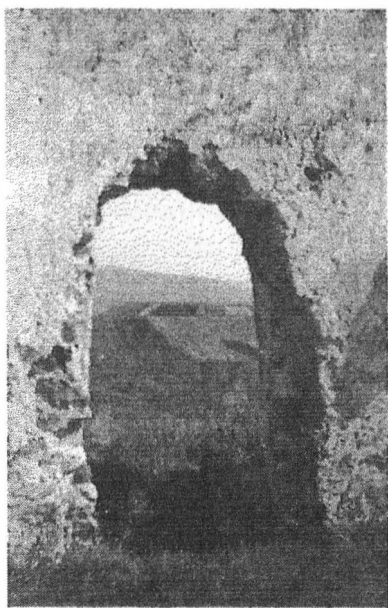

Fig. 7. Golul intrării.

Fig. 8. Cimitir. Cruce de mormânt Boer și Olah.

Fig. 9. Cruce de mormânt Olah.

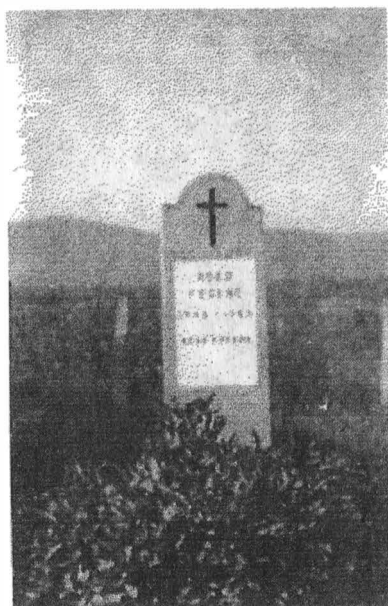

Fig. 10. Cruce de mormânt Boer.

Fig. 11. Cruce de mormânt Boer.

Fig. 12. Brăduț. Dealul Cipa cu ruinele medievale.

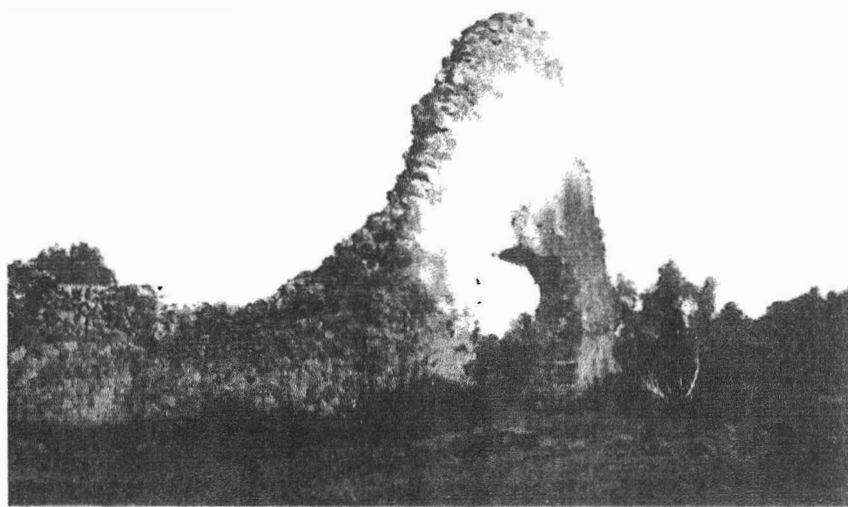

Fig. 13. Biserica, vedere nord-vest.

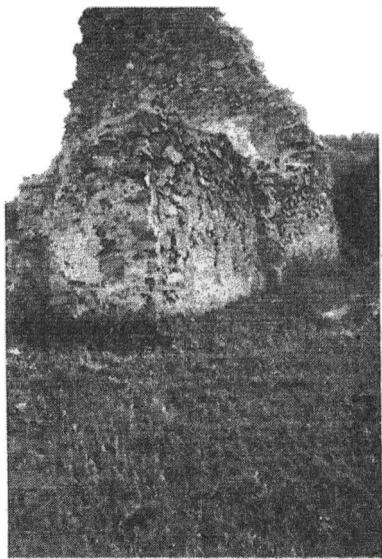

Fig. 14. Ansamblul bisericii cu distingerea contrafortului de colț și al celui de la mijlocul navei.

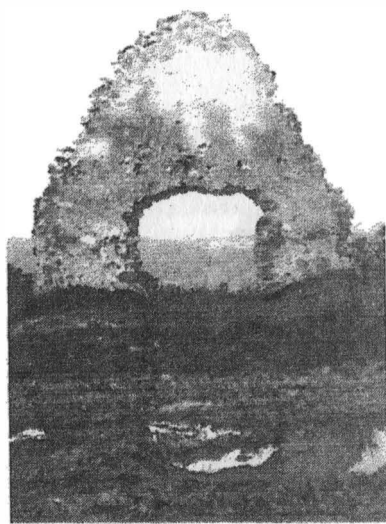

Fig. 15. Peretele vestic al bisericii.

“PROTOCOALELE DE PORUNCI” DIN BUDILA ȘI BOROȘNEUL MIC* ȘI VALOAREA “ÎNSCRISURILOR” ÎN VIAȚA SATULUI ROMÂNESC TRANSILVĂNEAN (1780-1848)

Ana Grama

Alegerea Protocoalelor din Budila și Boroșneul Mic pentru a analiza rolul "documentului scris" în viața românilor din satele transilvane de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a celui de al XIX-lea, nu a fost nici întâmplătoare, dar nici conjuncturală. Bineînțeles, cea mai profitabilă "alegere" în această cercetare era să folosim acele documente care provin din sate mai izolate, care sunt cât mai complete, bineîntocmite și care se diferențiază de cele din alte localități prin "adăugiri" și "precizări" specifice spațiului geografic din care provin. Nu în ultimul rând, importante sunt cele care acoperă cea mai mare perioadă de timp în limitele epocii care ne preocupă. A fost o șansă excepțională că tuturor acestor cerințe le-au răspuns - în bună măsură tocmai protocoalele din Budila și Boroșneul Mic care se păstrează în Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ardealului din Sibiu. Vom putea astfel să ne apropiem de o foarte complexă "realitate" din viața românilor trăitori în satele arcu-lui intracarpatic, a căror existență - în câmpul cunoașterii - are încă prea multe caracteristici ale "petelor albe", ale problemelor "tabuizate" sau "exacerbate".

Documentele noastre ne vor aduce într-un perimetru al NORMALITĂȚII: în aceste sate existau români ortodocși care primeau toate "poruncile", "comisiile" pe care și ceilalți le primeau, se supuneau (sau nu) acestora, cât întreaga populație rurală românească transilvană, beneficiau de ele sau se sufocau sub povara lor nici mai mult, nici mai puțin decât ceilalți. Când, în anumite momente, "particularitățile" zonei se reflectă în aceste documente, ea se face așa cum problematica "fugii" se reflectă în protocoalele zonelor de graniță cu celelalte două țări românești, sau cea a Răscoalei lui Horea răzbate mai pregnant în zonele în care răsculații, reali și potențiali, erau mai activi.

PROTOCOLUL DIN BUDILA

VOLUMUL I Ms. 162, V68; 1780-1796

Registru legat în carton, 32/22 cm., 50 file. Pe copertă o etichetă în formă palmată pe care scrie cu caractere chirilice "Protocolul care are în sine toate poruncile împărătești al Bisericii din Budila 1780" și cu litere "Martius Teodorus, Radus Georgii conscribator"

- Pe versoul primei pagini: "1786 febr.2. Numele oamenilor din Budila cei bătrâni

* Arh. Bibl. Mitr. Ard. Sibiu. Vezi nota 6.

1 Gociman Radu Baci	8 Scorbură Ioan jurat
2 Ion Scutariu cel Bătrân	9 Toma Dobrcmir
3 Stan Moraru	10 Radu Marcu
4 Șerban Morariu	11 Petru Lațcu
5 Radu Ciubotaru	12 Ioan Morariu
7 Văști Dârjan	13 Toader Iuga

O însemnare ulterioară "am pomenit la anul [1]852, 28 aprilie."

- O primă filă, probabil, lipsește.

- Filele 2-5. Se copiază 29 "comisii" despre care se dă următoarea explicație: "aceste comisii le-am primit de la Păr. Protonotareș al Cinstitei Conzistorie, Bucur de la Făgăraș al neuniților, la ianuarie 26 ano 1784 Schei Brașov". Este evident că în primii 4 ani la Budila nu ajunseseră "poruncile" și ele au fost recopiate, tinzându-se spre completarea protocolului, așa cum o cereau autoritățile. De altfel, în anul 1784-1785. în întreaga Transilvanie - sub presiunea Răscoalei lui Horea și a încercărilor de pacificare a țăranilor și prin citirea în public a unor circulare speciale - se verifică, în toate satele, corectitudinea completării acestor registre, se aplică amenzi și chiar se "scot din preoție cei neșcultători" pentru "neținerea la zi a proto-coalelor". Fila 2 - dreapta sus avem "iscălitura" Mantea *dască*<1> după (cu litere n.n.) Ieremie Ieremie"

- Pe ultima filă este însemnarea: "Dobra Prejmireana este cu (...)" și o listă:

"1786 fev.2 Țigani din Budila Ghi<orghi>e Baciubei

1 Onea Cobeasanu	9 Anghel Marsavela rudar
2 Ion Pătru din Prejmir gociman	10 Stan Marsavela rudari
3 Todor Covășanu	11 Avram Marsavela rudari
4 Toma a lui Dumitru	12 Ion al Brumăroaie rudari
5 Ion Pulanci corturar	13 Andrei al Brumăroaie rudari
6 Ion Golomubiță corturar	14 Ivan Marsavela rudar
7 Tuzdrea Șomu corturar	15 Ion Marsavela rudari
8 Ion Mușavela rudari	16 Găbăr Andrei
	17 Găbăr (...) "

- În 40 file sunt înregistrate 56 "porunci", dintre care multe se referă nu doar la o temă, ci la mai multe. Unele se regăsesc în alte surse, tipărite sau manuscrise, altele nu se regăsesc în documente cunoscute nouă până acum.

Persoane emitente, "întăritoare" sau intermediere sunt: Iosif al II-lea, Ioan Popovici - vicareș, episcopii Ghedeon Nichitici, Gherasim Adamovici; Gheorghe Haines, „Chir Grof Carol Palfi", „Gheorghe Bamfi-guvernator", Ștefan Popovici m.r., Ugri, Aaron Budai -notar conzistorial și alții.

VOLUMUL II. MS. 170; 1805-1821

Registru legat în carton, în exterior hârtie colorată, cu colțuri din piele și șireturi pentru legătură, 36,5/24 cm.; 87 file

- Pe pagina de titlu: "Protocolul De Comisiile Gubernialicești, Episcopești și alte la Biserica neunită Budila, slăvită varmeghia Beligradului de Sus, anul 1833, Sfânta Troiță". Pe verso: "Eu cutare jur înaintea lui Dumnezeu" (se repetă de trei ori).

- Pe ultima filă:

- o însemnare - tip contract - care privește aprovizionarea bisericii cu "făclii", cu menționarea veniturilor potențiale pentru biserică, care "s-au dat în seama gocimanului Ioan Muntean" și este semnată "Pop Popovici paroh Pre<jm>i<r> (?)"

- însemnarea autografă a "vizitației" din 6 decembrie 1823 a lui "Ioan Ghiaja Protopop varmeghii Beligradului de Sus."

- Pe a 2-a copertă, interioară:

- un posibil model pentru demersurile obligatorii în efectuarea unei căsătorii,
- "probatio clami" ("încercări de peană"),
- pe o foaie adăugată, cu chirilice și latine, o listă (incompletă) cu cei ce "au plătit

<bisericii>

9 maj [1]852
18/10

Ioan Banc
Notareș

Pe verso

1 Vasile Măcelar	41 Ana Josim
2 Gheorghe Victor	42 Ana Ilie Colceriu
3 Gheorghe Dorboșel	43 Maria Ghinea (sie)
4 Mane(?) Călugărean	44 Paraschiva Toader Oașă
5 Vasilică Morariu	45 Susana Andrei Morariu (sie)
6 Tiță Făcăianu	47 Maria Ioan Colceriu (sie)
7 Fiucă Marcu	48 Dobra Ani Purecioi
8 Dumitru Cranga	49 Susana Ioan Căurean
9 Ilie Cranga	50 Maria Ioan Țucă
10 Necula Ciobotariu	
11 Andrei Morariu	
12 Ioan Colceriu	(grafie cu slove și litere)

Am reținut aceste nume proprii mai ales pentru că în lucrarea lui Sabin Oprean, *Ținutul secuilor*, București, 1928, la capitolul "Nume românești de persoane", Budila și Boroșneul Mic nu figurează cu nici un nume.

- personalități invocate ca emițători, intermediari, primitori de documente: împărați, guverneri, magistratul Brașovului, vicareșul ortodox, funcționari couzistoriali, episcopul Vasile Moga, protopopul Paloșului Nicolae Ghiaja și parohul Ioan al Budilei.

PROTOCOLUL BISERICII din BOROȘNEUL MIC. MS. 89; 1840-1861.

Registru legat în carton, cotor de piele, urne de șireturi pentru legătură. 38/24 cm. 162 p.+ 10 foi volante.

Cuprinde: - "Comisii" din anii 1840-1861,

- "Inventari despre moșiile bisericesti precum și odăjdiiile, sculele, cărți de biserică din parohia KișBoroșneu".

- "Cătră onorații parohi ca inspector de școală și dascăli din Protopopiatul al II-lea al Brașovului"

- *Lista cu 14 "protocoale"* (documente n.n) *necesare pentru "vizitația" protopopească* (s.n.) .

- Repartizarea, pe zile și ore, a "vizitației" în fiecare sa.

- Liste cu numărul de familii, copii, școlari din 21 loca ități.

- Conzignația născuților în anii 1871-1882" (s.n.)

Personalități invocate ca emițători, intermediari, primitori de documente:

- împărații, gubernatorii, comandanții militari, magistrații Brașovului, funcționari conzistoriali, episcopii Vasile Moga și Andrei Șaguna, protopopii Petru Pop diu Brețcu, Nicolae Popovici din Măgheruș, Ioan Petric din Brașov, parohul Ioan din Boroșneul Mic.

Bineînțeles, din multe puncte de vedere, valoarea documentelor noastre este supe-

rioară unor "amintiri", "impresii", "note", "rapoarte" subiective. Fiind niște registre în care preoții români ortodocși-câți s-au perindat la altarele acestor biserici- scriu sute de "porunci", cu migală, cu destulă îndemânare și înțelegere, ele beneficiază de acea cotă de obiectivitate cu care acredităm documentele administrative a căror analiză diplomatică este mai eficientă decât descifrarea intereselor celor ce comentează sau transmit "faptul" printr-o complicată viziune proprie.

În cazul nostru, considerăm că și doar invocarea tipurilor de "înscrișuri" de care țărani trebuie să fie conștienți, la a căror alcătuire trebuie să ia parte, de puterea căroro beneficiază din plin și de lipsa căroro înșiși se pot plânge, este suficientă pentru a ilustra rolul documentului în viața țaranului, nivelul la care aceștia au ajuns în înțelegerea valorii sale, a unei discipline administrative, a unei educații civice moderne (atâta cât a fost) incontestabile la ceea ce istoricii francezi (cum vom menționa în note) numesc "cultura scrisului".

Deși documentele arhivistice care au reținut atenția cercetătorilor de-a lungul secolelor, au fost cele ce se remarcă prin vechime, celebritatea emitenților sau destinatarilor, importanța problemelor tratate, sau chiar frumusețea lor, cu siguranță, în ultimii ani, și la noi (așa cum s-a întâmplat în Europa apuseană în urmă cu mai bine de o jumătate de secol) a venit vremea să ne oprim mai mult asupra unor documente care nu îndeplinesc cerințele "clasice". Întâi, pentru că acum, conținutul conceptului de "important" este mai nuanțat și are o cuprindere mai largă, sau alta, decât până în ultimele decenii. În acest context, pe fondul redimensionării cercetărilor interdisciplinare, pare a fi tot mai oportun să investigăm și alte spații culturale - cum ar fi acela al satului românesc transilvănean, în cazul nostru - pentru a cunoaște reacțiile sale în fața noilor realități, căroro trebuia să le facă față. Iar una din reacțiile cele mai frapante, în sine, și care ne preocupă în mod particular, considerând-o elocventă pentru nivelul de înțelegere și receptare a modernității de către societatea rurală, este cea pe care satul o manifestă față de birocrăția din Marele Principat al Transilvaniei, modul în care această societate agreează, sau neagă, documentele care îi sunt impuse, sau pe care înșăși le reclamă, capacitatea cu care le înțelege rostul sau le sancționează ca inutile, felul în care le respectă sau le ... manipulează. Preocuparea deosebită pentru această problemă provine și din faptul că satul românesc avea deja - cum putea fi altfel ! - cel puțin un sistem propriu de stocare a informațiilor. El funcționa de veacuri pentru interese bine definite - și de valoarea sa era convinsă însăși administrația austro-ungară, folosirea lui perpetuându-se până în deceniul 8 al secolului trecut.

Este un fetiș să susținem că, cel puțin după ce Transilvania a intrat în sistemul birocratic al Imperiului habsburgic, forma tradițională de a păstra dovezi, despre obligațiile indivizilor și ale comunităților, *pe răboj* mai era caracterizantă, sau că cea de a transmite moșteniri "cu limbă de moarte" mai este unică; este pitoresc și chiar "de actualitate" să te apleci îndelung asupra "tradiționalului" în formele sale clasice, dar tabloul obținut în acest mod este cel puțin incomplet. La "Școala Analelor" se declara fățiș că țărani n-au avut știința și mai ales timpul să lase urme scrise ale modului lor de viață, dar, dacă acestea există, e imperativ să le iei în considerare¹.

Ar fi, de asemenea, abuziv să supraestimăm mutațiile din acest perimetru. Relația document - sat românesc s-a dezvoltat normal, gradat, adică persistând manifestări vechi în același timp cu apariția și insinuarea noutăților :

"Mai de mult n-o îmblat nime cu *scrișoare* (s.n.). O chemat patru oameni, tălvăi, ș-acea la vreme de bai o *mărturisit* (s.n.) c-așa-i drept. Așa s-o făcut *teștement* (s.n.)".

Pentru ca același informator, cu prilejul aceleiași anchete să declare:

" Fost-o nemiș, avea *carte nemeșugului* (s.n.) :

În aceeași zonă și în același an, se povestește : " (...) *acolo tăta gazda are o listă pe răvaș, și să pune acolo cu cupa (...) acolo să face cruce pe răvaș*(s.n.)"².

În Crișana până și Gruia lui Novac "

(.....)

În temniță o scris o carce

Și o zis câtă un corb :)

A-are-ț cărticeaua me

Și me-ț cu e la taica me

(.....) " (s.n.)³;

Socotit, pe bună dreptate, produs al "oamenilor cu carte" și al celor "de decizie", DOCUMENTUL SCRIS poate fi, și trebuie să fie, asociat sătenilor care îi cunosc bine valoarea în secolul al XVIII -lea. Ei simt mai ales efectele negative pe care ele le produc; îl respectă pentru că e încărcat de mister și conține neînțelese restricții (sau libertăți), garantează bunuri câștigate (sau pierdute). Din Scorei, în anul 1725 se scrie: „Când se așează în satul nostru soldați, fie nemiți, fie sârbi, uneori nici nu știm ce fel de oameni sunt și dacă *le cerem pasușul* ne arată sabia (...)", sau din Viștea de Jos: "Adeseori sunt și cei care *umblă fără legitimație* și dacă slujbașii satului le-o cer îi bat bine în loc de legitimație le arată băta " (s.n.)⁴. Din secolul al XVIII-lea, așa cum era și de așteptat, se conștientizează tot mai pregnant importanța acestuia și într-un fel sau altul, românii din sate se integrează în adevăratul fenomen care a fost "imperiul cuvântului scris pe o bucată de hârtie".

Dezvoltându-se pe o traiectorie sinuoasă, procesul de asimilare a documentului scris poate fi urmărit cel mai bine însă, pe seama ... documentelor arhivistice. Pentru acest demers ar fi fost normal să invocăm rezultatele unor cercetări mai amănunțite dintr-o arhivă deținătoare de fonduri care privesc, cu preponderență, acest mediu. Nu o putem face pentru că această arhivă, care *a existat* și a fost excepțională, a fost arsă de generalul Bem în martie 1849, pe " strada principală " din Sibiu⁵. Pentru evaluarea (aproximativă) a dimensiunilor sale, amintim că doar un protocol (din anul 1800) al ședințelor, care luaseră în discuție cca 1200 probleme, avea 22 cm. grosime; el a fost unul din "volumenurile" salvate prin "stingerea focului, într-un târziu". Sigur, este vorba aici despre Arhiva Conzistoriului sibian (care nu putea să-și aibă începuturile mai târziu de anul 1761), continuată de actuala Arhivă a Mitropoliei Ardealului din acest centru ortodox românesc celebru - Sibiu.

Dar, cum se deduce din titlu, noi am folosit Protocoalele din Budila și Boroșneul Mic, care se păstrează - ca achiziții târzii - în aceeași arhivă⁶.

Este momentul să reamintim că transmiterea și păstrarea "poruncilor" într-un *sistem* coerent, inclusiv prin obligativitatea ținerii "Protocoalelor" în toate satele, începând cu anul 1780, avea scopul, mărturisit, ca oamenii " s ă n u s e m a i p o a t ă m â n t u i c u n e - ș t i i n ța", cu lipsa de informare deci, care, cel mai adesea era reală. E bine știut că, nu rareori, "neștiința" era invocată pentru ca preoții, și întreg satul, să se poată sustrage unor obligații neconvenabile.

Deși cercetarea noastră asupra protocoalelor a avut cu totul alt interes, nu am putut să nu remarcăm, fără surpriză de altfel, că scrisul se impune în societatea rurală ca orice creație "naturală", *pentru că viața însăși îl reclamă. Fenomenul se produce aproape concomitent cu generalizarea sa în celelalte medii etnice*. Mici intelectuali ("elita" de ultimul nivel, cum o numea cineva), dar și țărani, sunt obligați, de realități din propria lor existență, să se implice în crearea de documente, *folosirea și păstrarea lor*. Preoții rămân "marii inter-

mediari" la noi ca și în toate , societățile creștine: "păstrătorii turmei creștinești" au "strânsă datorie" ca prin temeinice învățături să arătați către norod (...) și chiar „să deștepte pe unii oameni nesimțători și nebăgători de seamă și să să înfricoșeze", ca "să asculte", „să vegheze". "Cu mare râvnă vestiți părinților de prunci și îi îndemnați (...) prefăcându-le în limba înțelesului poporului și în biserică afară și în tot locul spuncînd aceasta (...) " (s.n.)

Dintr-un index personal privind "Protocoloalele" cercetate la Sibiu, am constatat că 99.8% din temele la care se referă "comisiile" înregistrate, chiar dacă se adresează preoților (și ei membri ai comunității rurale!), privesc viața satului, a săteanului, *acesta* fiind adresantul principal al majorității "poruncilor" căci *EL URMA SĂ RĂSPUNDĂ UNOR INOVAȚII SAU INTERDICȚII, EL ERA PUS, ÎN MOD IMPERATIV, DE CELE MAI MULTE ORI, ÎN SITUAȚIA DE A TRECE PRAGUL DE LA SUBIECT DESPRE CARE ESTE VORBA, LA RECEPTOR ACTIV, CONDIȚIE CARE, LA RÂNDUL EI, ÎL OBLIGA LA UN RĂSPUNS, LA O REACȚIE; EL ESTE - ÎN ULTIMA INSTANȚĂ - CEL PROTEJAT SAU CEL ÎNȘELAT ... CU ACTE ÎN REGULĂ.*

Cum putea să fie altfel când cele mai marcante evenimente din viața omului trec acum prin *acte*, începând de la naștere și trecând prin căsătorie, boală, armată, obligații și drepturi diverse, până la moarte. Și tot prin acte ei sunt legați de vechile sau noile conscripții, află despre cum se schimbă bancnote, despre camătă, "fundății", "magazinuri", despre obiceiuri interzise, pensii, dări etc. Dacă El, țăranii, nu sunt direct implicați în disputa pentru "alfabetul" în care scriu românii și în numirea mitropolitului de la Carlovitz, sau îi impresionează mai puțin moartea unor împărătese, ori orașele "păgubite prin foc" de prin imperiu, *toate* celelalte subiecte din "Protocoloalele comisiilor" îi privesc în cea mai mare măsură.

În primul rând, "poruncile", acele *hârtii scrise* (de mână sau tipărite), care le sunt citite de preoți, uneori chiar "de unde citește cazania", ori sunt afișate în ușa bisericii, *ele însele* devin hârtii cu semnificație aparte în viața românilor, pentru că ele le reglementează nunta și botezul, înmormântarea și alimentația, plata dării or și întoarcerea la oaste, vaccinul și darea de "milă", și îi îndrumă cum să facă un contract "ca să nu piardă moșia ce au dat zălog". Iar dacă doreau, și mulți doreau, să treacă de la "unire la neunire" (ortodoxie), n-o puteau face decât dacă pe lângă "*cursul de 6 săptămâni*" iscăleau un act „*singuri cu mâna lor au dacă nu știe scrie să pună numai degetul cu 2 martori de crezuť*". În continuare, în momentul următor, aceste documente aduc cu ele informații tocmai despre modul concret în care "petecul de hârtie" devine purtător al *valorii* cuvântului scris , semnul *puterii*. Ei sunt învățați că o "scrisoare" trebuie "iscălită" (chiar prin punerea degetului), sigilată, verificată, "vidimată", că sunt necesare "formulare", însemnări de primire, uneori "adeveriri în trei exemplare", că martorii trebuie "spitificați", că la sfârșitul unui act e obligatorie și "facerea bilanțului fără de nici o zăbavă", precum necesară e și înscrierea "datumului ordinați<i>".

Ei sunt încunoștiințați în mod expres că

- nu li se dau "*pasusuri spre Țara românească sau altele* " decât în condiții deosebite, iar parohii care nu respectă toate condițiile impuse sunt amenințați că "se va lepăda de preoție " (1832);

- trebuie "*să fie cu bună luare aminte* (s.n.) când vor iscăli cvitanț ce fac titorii și coratorii copiilor celor săraci",

- să aibă fiecare "răvășel la mână mai întâi scriind numele și porecla fețelor al doilea de câți ani sunt (..)" 1810;

În cazul situațiilor absolut generale, cum este înscrierea în "Protocolul botezaților", (singurul document ce înregistra pe cei nou-născuți), dacă procedurile tehnico-scriptice nu le sunt familiare tuturor, toți locuitorii satelor sunt în contact direct cu acest document pentru că

aici trebuie înscrise informații pe care numai fiecare individ în parte le putea furniza:

"(..) și ziua nașterii celui ce să botează și ziua botezului și părinții și de unde sunt și unde mădiesc, apoi după aceea să pune și numele nașului și nași care să cunosc pre părinți<i> pruncilor celui ce Botează și să știe ce fel de oameni sunt (..). Apoi să să pue și numele mo<a>șii, iară când să botează pruncul din tată nelegiuit (...)" numărul "garanțiilor" și "mărturiilor" și al altor angajamente din rândul familiei și al comunității țărănești devine mult mai mare: "(...) pre lângă alte mărturii spre deosebirea unui prunc afară din căsătorie cine ar fi tată-său (...), numai atunci să <re>cunosc cine ar fi tata (...) când la botezul copilului aceluia ar fi fost tată-său de față și *iscălit atât preotul, cât și nașul cu mâna lor în cartea ce-i de botez* (...) sau prin altu, adevă prin *a treilea person* (s-ar dovedi n.n., s.n.)"

Ne vom opri mai mult asupra unui alt moment esențial în viața țăranelui, CĂSĂTORIA, care era cvasi generală la nivelul societății. Iată câteva documente tipizate pe care trebuie să le prezinte / să le acrediteze cei ce se căsătoresc, și câți nu se căsătoresc în sat ?!

a) Țidulă că au fost înscrși în protocolul nou născuților - cu date complete (Vezi Anexe);

b) Țidulă că au fost vaccinați împotriva vârsatului;

c) Țidulă că au fost catehizați, mai ales fetele care nu au mers la școală, sau au părăsit-o "mai de mult" (Vezi Anexe)

d) contract al buneii învoini între părți (Vezi Facsimil)

e) formularul completat cu cele "3 strigări în biserică" pentru descoperirea vreunei pricini ce stă împotriva căsătoriei: dacă preotul "(...) prin *vorba de obște* sau cu *altu modru* ar înțelege precum părțile acestea ar fi silite de cătă părinți sau frații sau de căte alții (...) minteni să înceteze *declarându-se precum e*, pre niminea a păși în căsătorie cu sila *a nu îngădui în popor* (...) pre mirele și pre mireasa să-i lase a-i chierna înaintea sa și a 2 *mărturii neinteresate* (...) și *cercetare să facă* (...) " (s.n.)

f) "atestat" despre, „întocmirea trupului”: „(...) să cerceteze prin cuvincioși Doftori și fetele și prin moașa locului și despre întocmirea trupului la căsătorie să dea atestat" (Boroșneul Mic, 1843);

g) dovadă că fetele de măritat au împlinit vârsta de 15 ani și băieții pe cea de 20, mai ales pentru că aceștia din urmă se însurau devreme pentru a se sustrage recrutărilor: "(...) să nu săvârșiți cununii până nu voar fi plinit fetele 15 ani și feciorii 20, afară de întâmplare când s-ar găsi a fi grele pricini la mijloc (...) "

h) atestat despre "a căta căsătorie e" : "(...) să se scrie care sunt la a doua căsătorie să poată ști care sunt oameni noi ?" (noogami = la prima căsătorie n.n.). Că "acea care se ensoară a 2-a sau a 3-a oară nu se pot numi oameni noi și trebuie să plătească darea întreagă (...)"

i) document că au plătit "taxa hirurgică", din care se subvenționa și vaccinul împotriva vârsatului: "(...) să le faceți răvășel la mână mai întâi scriind numele și polecra fețelor, al 2-lea starea și câți ani sunt, cât și despre altuirea vârsatului, că fețele care nu vor fi oluite de vârsat să voar opri de la cununie (...)";

j) "cvitanțele de dare" ;

k) act de apartenență la o anume religie dacă se cunună în alt sat: "(...) fețele străine să le *ispitești* (...)";

l) "dispensație de vârstă sau de înrudire";

m) adeverință că au ascultat "cursul de 6 săptămâni și au plătit taxa" pentru a reveni la ortodoxie "de la unire";

n) formulare speciale pentru cununarea diverselor categorii de cătane, atunci când acestora li se îngăduie, în condiții speciale, să se cunună;

o) interdicție de "a cununa pe văduvi sau pe văduve până nu se vor împărți întâi cu copiii lor atât văduvul cât și văduva ca să nu se strice avuția copiilor săraci (...)", (reglementare de la magistratul Brașovului).

Pentru "tâmplări de căsătorie", preoții se informau din cărți anume scrise și apoi, pe seama acestora "îi învățau pe oameni", îi îndrumau, îi convingeau, îi obligau la anumite demersuri tocmai invocând aceste cărți: "(...) luminatul Domnul Vlădica înștiințează pentru theologhiile moralicești tipărite (...) precum într-acelea să află și pravilă tipărită despre spițele rudeniilor de sânge, de cuserie, de botez din care fiește ce paroh să poată îndrepta ce să facă la tâmplări de căsătorie (...)".

Cei ce "stau nelegitim împreună" par a nu fi puțini, iar condițiile materiale par a fi fost importante în alegerea acestei forme de conviețuire. Ei sunt numărați, nominalizați, "cerțați", "amendați" pentru a trece "la cununie" în "protocol".

Pentru DESPĂRȚANII se alcătuiesc adevărate dosare. Și dacă țăranii nu fac singuri acest lucru, ei înșiși depun mărturii, dau declarații, le retrag, jură pentru ele, procură "testimoniumuri" și aduc chiar „atestaturi doftoricești” despre starea sănătății lor, corespunzătoare, sau nu, statutului de "căsătorit", ori "să dovedesc prin însuș Delibăratul forumului din afară (...)". Dacă fac altă "legătură cu scrisoare" de căsătorie, aceasta trebuie depusă în "original", pentru că anumite copii "înaintea judecății satului s-au aflat mincinoase". Condamnabili sunt și atunci când "*nici nu să arată, cu atât mai puțin să dovedește* (s.n.) pricina din care au urmat întră părți această ură și nedragoste", în cazurile "divorțiale". Când unul din soți dispărea, pur și simplu, de la locuința sa, *prin mărturii*, "legătura căsătoriei cu dânsul de până acum să va dezlega și de toate pretenziile lui va scăpa, dându-i-se după o *cerere și slobozire* (s.n.) a putea spre altă căsătorie a pași" (1793).

CONSCRIPTIILOR, de asemenea, nu li se (prea) putea sustrage nimeni. Pentru că lor trebuia să le răspundă toți locuitorii satului: preoții, dascălii și țăranii înșiși "*cu numele și porecla*".

Doar "conscriptia" a tot norodul era "pentru norocirea cea de obște" nu "spre a strânge sau recruți sau cătane ci spre cunoștința populații", caută să-i convingă autoritățile. Liderii ei, ai "populației" urmau să le "arate" țăranilor "să priceapă bine, pe-nțeleș, când îi chiamă să-i scrie să asculte (...)" (1785).

Pentru "Orbării" poporeni înșiși trebuia "să pue drept și adevărat toate moșiile sale, câte au să le scrie în protocol și să-și pue degetul și să se iscălească fără de nice o îndărătnicie".

Insistențele înregistrate în acest context nu sunt gratuite căci ..."îndărătnicie" era, într-adevăr. Doar că ea provenea nu numai din gradul de înapoiere a poporului, ci dintr-o experiență nefastă: fiecare nouă "numărătoare" aducea după sine noi obligații bănești, "în bucate și în oameni" pentru susținerea masivului aparat administrativ și militar al imperiului, în favoarea vechii și noii nobilimi. Ulterior, s-a dovedit că sustragerea de la a se înscrie "moșiile" în "orbării", în măsura în care s-a practicat, a fost o eroare, românii neavând alte documente care să le ateste anumite drepturi asupra unor pământuri ce le aparțineau: cumpărate, defrișate, "căpătate". Faptul devine evident cu prilejul alcătuirii "Inventarelor moșiilor" din anul 1854.

Antrenat în necurmate conflicte militare, epoca noastră suprapunându-se în bună măsură și peste războaiele cu "franțuzul", "sâlnicul potentat", putem considera că, în cadrul Imperiului habsburgic, și CĂTĂNIA⁷ era o "stare" care crea un puternic impact asupra satului românesc, întărind și mai mult birocrăția. Doar cătanele cele mai numeroase erau recrutate din sate. Ei erau înrolați la "jagări", "miliția vagă", "reghementuri anume" etc., ca să nu mai vorbim de cei din regimentele grănicerești. Recrutarea se făcea obligatoriu pe baza "proto-

colului botezaților" și adeseori pentru a se înrola voluntari, care beneficiau de adevărate favoruri, se făcea apel la "binele de obște". În acest sens, pe baza unor "adeverințe", la un moment dat sunt scutiți de dare chiar și părinții lor; dacă devin "invalidi" au pensii, dacă ei mor, soțiile sunt "văduve cătănițe", cu pensii și ele. Pe seama unor "dovezi scrise" pot primi "concedie", uneori se pot căsători sau au drept să se "tragă la vatră". Dar toate acestea se puteau realiza doar în temeiul a numeroase documente, fclurite, tipizate sau nu.

În "Protocolul Sesii Consistoricești" din anul 1800 se menționează că D. Căpitan de Călăreți Prand "trimite spre legitimatfa sa atestatul (...) de învoire la cununie a *husarului* Iosif Șandru cu *văduva cătăniță* Miricioaie (s.n.)".

Se ajunsese până acolo încât se dau "adeverințe" și "lghitimații" ca să se facă ...,lghitimații": "(...) să le dea acelor jagări adeverință de încredințare la mână cu locul nașterii, numărul anilor, afară de numele părinților și a locurilor lăcuitoilor" și "încoace să vă lghitimăluți ca și de aicea, la vremea sa căzută lghitimație să să poată face "

Supralicitarea "hârtilor-document" era, după părerea noastră, justificată. Evidențele care produceau sporirea obligațiilor erau ocolite de locuitorii satului: pentru că "noogamii" plăteau dare mai mică, a 2-a sau a 3-a căsătorie nu se declara; cum "văduvele cătănițe" pierdeau pensia la recăsătorie, faptul se ținea "în taină", atât cât era posibil. În ceea ce privește cătănia, care aducea în sârmana gospodărie a țaranului atât de râvnitii (și puținii) bani, aici - se pare - se producea nu doar "ocolirea" normelor, ci chiar falsificarea actelor.

De fapt, dovada incontestabilă că românii și-au însușit cunoștințele despre numeroasele tipuri de documente, apare și se evidențiază atunci când, mijloacele de a manipula aceste documente în propriul interes devin manifeste. De aceea susținem, din nou, că nu incapacitatea, inaderența la "ordinea" pe care o impune documentul, sau doar lipsa de "cultură civică" etc. , au stat la baza unei atitudini insuficient de "deschise", "pozitive" față de cuvântul scris. Documentele noastre reconfirmă aceste aserțiuni;

"când se duc aceia ("cătanele provinciale") să-și scoată plata, să iscălească preoții cvitanțiile aceloră precum că se află în viață";

"(...) îngroparea cătanelor cu hopsit (...) cu condeiul cu cerneală să tragă peste rânduri, să nu mai fie de trebuință (...) " (1824);

" patentali invalidi morți, să facă crutse cu cerneală neagră" căci altfel "au scos altul plata în vreo 4 ani și preotul din Megesfalva (Mureșeni, jud Mureș n.n.) fiind din parohia sa, n- au begat la seamă și s-au osândit de General Komando de au pletit Stefan Iacovits 65 de Rf în argint " (1843).

Deși cele mai numeroase falsuri erau cele prin omisiune sau din neglijență, la nevoie, mai ales pentru a scăpa tinerii de la oaste, eventual printr-o căsătorie pretimpurie, se realizează și falsificări propriu-zise ale unui înscris:

"Oricând va fi de lipsă a să da la cineva carte de botez din protocol într-aceia totdeauna zioa și anul nașterii nu cu țifre *de care lesne se pot șterge* (s.n.). ci cu slove să scrie afară "(Vezi și Anexa)

Astfel de ... întâmplări se înregistrează cu toată că pentru greșelile din Protocol întotdeauna făcute în înțelegere sau la cererea beneficiarilor ! - preoții sunt "globiți (...) după meszura greșeli<i> aflate"; o parte din valoarea amenz lor revenea "canțelariei episcopoești". Și deși, încă din anul 1785, se impusese ca scrisorilor "originare" fie și "ale fundațiilor bisericicești și mirenești" (dar, prin extensie, oricărui document) să li se facă copii doar prin o "față jurată (...) întărindu-le cu acest cuvânt, <am văzut>" (1799).

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea documentele, actele, "patentele" ocupau un loc remarcabil și benefic, din multe puncte de vedere,

pentru dezvoltarea societății rurale transilvane românești. Fenomenul acesta de integrare, va fi mai eficient în societatea românească abia după revoluția pașoptistă. Totuși, și până atunci, se generalizează într-atât încât, într-o "comisie gubernialicească" din 11 martie 1841, se face referire la alte "comisii", emise pe parcursul a nu mai puțin de un sfert de secol: din anii 1840, 1826, 1822, 1819, 1816. Mai mult decât atât, "ape" se face la acte fundamentale din dreptul transilvan:

"suduitorii" urmau "să se pedepsească cu pedeapsa morții ce să scrie la Aprobate partea a 3-a, titulum 28, articolul 22, ce s-au vestit prin țirculariul din 29 noembrie mun.10293, 810".

Ce este sigur este că "suditurile" nu au încetat, probabil pentru că românii nu știau ce scrie în "Aprobatele" emise de Principele Rakoczy al II-lea în anul 1656, (atât de constrângătoare pentru români) în nici o "parte", "titulum" sau "articol"!

Deși fuseseră obligați, și convinși de valoarea și mai ales de PUTEREA lor, românii nu se "împătimisera" de ACTE atunci când nu erau interesați direct de conținutul lor sau nu erau controlați riguros. Chiar funcționari corecți tratau "porunci" importante cu rezoluția: "această poruncă luându-să spre știință să să pună la acte" sau pur și simplu "Ad acta". Dar în actele tuturor protopopiatelor regăsim un număr de ieșire, deci protopopiile aveau *registru* al actelor care plecau și veneau de la / la această instituție. În plus, existau în sate preoți, dascăli, notari și, asociată acestora din urmă, instituția corespunzătoare. Uneori notarii nici nu existau în satele "singuratic", iar preoților li se interzicea să se ocupe de documente administrative civile. Adeseori, însă, se lua în calcul o posibilă prestație a preoților în acest domeniu. Încă din anul 1813 candidații la Seminarul de la Sibiu li se cerea "mai întâi să știe limba nemțească și alte limbi, ca făcându-se preot să poată fi și notareș". Excluderea preoților de la astfel de atribuții, se făcea - totuși - pentru că ei erau considerați prea apropiați și devotați intereselor țăranilor; în preajma unor momente grave sau doar problematice (1784-1785, 1821, 1848) li se interzicea și să citească în fața oamenilor "ordinațiuni civile". Și așa, sătenii rămăneau la ... mâna notarului:

"De-ar fi mândra-n deal la cruce / De trei ori pe zi m-aș duce.

Dar mândra-i cale departe,/ Nu pot merge fără *carte* (s.n.).

Carte n-are cine-mi face,/ Că primarul nostru zace.

Cu *notaru* -s (s.n.) mânios / Și-mi face cartea pe dos. "

Dar, oricum; românii emiteau, primeau și păstrau și ei acte, adeseori le transcriau și, în plus, le legau sub formă de "volumen" pentru a nu se pierde, cum este cazul surselor noastre.

În Chichiș, Tractul Trei Scaune ele se numeau "Comentariu de prea Înalte Patente".

Să mai adăugăm în acest context, că, în perioada de care ne ocupăm, cu certitudine, păstrarea actelor (în arhive, mari, mici, în ladă, în lădiță, "sub pânzătură pe prestol", "la grindă în casa dinainte") nu era întâmplătoare, și nici nu avea caracter științific: actele se păstrau din *interes* (material, social, apoi național) ca *dovezi, referințe* pentru reglementări și dispute din cele mai diverse. Procesele pe care le susținuseră, le susțineau și le vor susține și mai târziu, le dovediseră, și le vor confirma în continuare, importanța.

ASTRA a avut întotdeauna ca obiectiv adunarea de documente "care privesc trecutul nostru", tocmai pentru că se păstrasera, suficient de multe pentru a fi remarcate. Liderii și activiștii lor, legați puternic încă de sat, chiar locuitori ai satelor, știau "că din acestea se găseau în arhivele primăriilor, bisericii și pe la particulari. Numim câteva: diplome nemțești, diplome prin care se asigură privilegiile comunei, registre vechi, documente despre „seculi“ de pe vremuri, acte de vânzare și cumpărare, embleme, sigilii, steaguri". "DI. Mocsony" expusese "hărțile moșiilor sale" vechi⁸.

Dar abia în anul 1905, considerăm noi, valoarea care se invocă, este și de

domeniul interesului științific".

Redactate într-un limbaj rigid, introdus de secretari sârbi ai episcopilor, și ei sârbi, de la Sibiu (Novacovici, Nechitici, Adamovici), contaminat apoi de "latinisme" greoaie, documentele noastre rareori rețin atenția prin frumusețea stilului. Cu atât mai plăcută este lectura unor însemnări din afara textului oficial pe care îl scriau aceiași preoți sau protopopi, cum este cazul și în protocoalele din care am luat majoritatea covârșitoare a textelor invocate (Budila). În protocolul din Cetatea de Baltă, după ce reproduce fraze nu rareori greu de înțeles, cel mai adesea imposibil de ... admirat, referindu-se la o lectură anterioară, sub vraja SCRISULUI, preotul înseamnă: "Miru-mă mir, ce scrisoare frumoasă văzui într-această carte, că pare că au scris tot în peane de vultur. Pre care ce, D-zeu să-l ție. Amin "

Poate concomitent, elogiind armonia și frumusețea, un anonim observa":

"(...) Și mere gândești că scrie

Ca ceruza pe hârtie ! "

O mențiune specială necesită termenul "PORUNCĂ", echivalent cu "ordin". În Transilvania el a avut, și cu siguranță mai are încă, în aceeași măsură, sensul de "informație transmisă" și cel mai adesea se folosește sub forma "am porâncit", "mi-a porâncit" etc., în două contexte:

1) era, și este folosit, de o persoană particulară, care se adresa altei persoane particulare, printr-un intermediar, tot persoană particulară și se referea la lucruri cu caracter personal.

Ex.: Ana Curea din Rodbav "porâncea", prin Ionu Bonii, fratelui său din Saschiz, că-și va mărita fata în ultima duminică din septembrie și cu acest prilej își cheamă neamurile la nuntă. Dacă "mesagerul" își extinde subiectul pentru care a fost acreditat el era admonestat cu

"Te-am trimis după veste / Și-ai venit cu poveste "

Ar fi interesant de cercetat în ce împrejurări, în traducerea lui Leon Levițchi din "Mult zgomot pentru nimic", apare expresia "veste-poveste".

2) era, și este, folosit, de asemenea, de orice *oficialitate* care se adresează *satului*, prin intermediul preotului, cantorului sau altui lector, dar în fața bisericii, la sfârșitul slujbei, anunțându-se chestiuni ce privesc atât colectivitatea, cât și persoane din sat. Ex.: Se "poruncește" că "Ielii Măriuța de pe șanț i s-o furat slămina și care ar ști ceva să spue". Pe vremea colectivizării, "porunci" erau și anunțurile prin care se repartizau zonele în care trebuiau efectuate anumite lucrări agricole. E drept că în sate, acest tip de "informare locală" e dublat de ... dubașul satului, care, în anul 1996, în Marpod, jud. Sibiu anunța, contaminat de apelativul asociat telefonului:

"ALO ! ALO ! O poruncit muierile din sat să taie arichile la găște că zboară și ne rupe corentul " (Informație: Lia Maria Bologa)

Sintetizând cele scrise mai sus, în ideea reliefării multitudinii de documente cu care iau contact, în urmă cu 150-200 de ani, locutorii satelor, vom expune mai jos o listă de termeni obținută din Protocoalele de la Budila și Boroșneul Mic, semne sigure ale unui *sistem* în care s-au integrat românii:

"acte"	"consignație"	"groșițe"	"răvășel"
"adeverință"	"contract"	"lightimații"	"relație"
"atestatumuri"	"directivă"	"matricole"	"scrisoare"
"cataloage"	"extract"	"ordinațiune"	"slobozenie"
"cerere"	"formulare"	"pasușuri"	"slobozire"
"chitanțe"	"foi"	"pravile"	"testament"
		"protocol"	etc., etc.

ANEXE din PROTOCOLUL BISERICII SATULUI BUDILA

Model pentru "protocol" nerubricat. Evidență pentru CĂSĂTORII.

"(...) În Sibii în anul Domnului 1786 în luna lui Septemvrie 7 zile s-au logodit Petru Pavlovici lăcutorul parohii acestiia cu fecioara Maria fi<i>ca lui Iacov Ianovici lăcutorul din Rășinari și după trei vestirea în biserică întru amîndoa Parohiile în zilele duminecilor, adecă la 22 și 10 avgust așa și la șase septemvrie și nice o împiedicare aflându-să întru (sic!) din și prin mine preotul parohial (...) Ioaniciu Popovici s-au cununat în ziua mai sus numită: s-au în alta: fiind naș Teofil Petrovici și bătrânul (...) Filip Iacov lăcutorul de aici sau de la Rășinari.

(1784, Vol.I, fila 21) "

Model pentru adeverință că "părțile" sunt de acord să se căsătorească.

"(...) Fiindcă după prea În<alta> P<oruncă>, această rânduială s-au făcut ca părțile ce vreau a să lua în căsătorie adecă c<utare> cu c<utare>, când parohul fiind chemat la legătura lor și fiind și din (...) jurați 2 fețe, ca pentru mai buna încredințare să să poată adeveri și întrebându-i pe fește care parte deosebit că sigur /: el sau ia:/, nesiliți vreau a să lua în căsătorie din bună voirea lor așa după împlinirea vestirilor, ne fiind rudenie și nici o pricină împiedecătoare despre care ca despre Parohul locului să dea slobozie a trece la cununie, lângă care pot mărturiile cu iscălitura și cu punerea degetelor adeveri."

(1796, Vol. I, coperta 2r)

Ce trebuie să știe un tânăr înainte de "a păși la căsătorie"

"(...) *să dați înaintea noroadelor* (s.n.) precum fețele care voar vrea a să căsătorească nicidecum nu să voar slobozi a să cununa până când, precum mirele așa și mireasa, va ști să zică înaintea noastră poruncitele rugăciuni, adică în numele tatălui a face sfânta cruce bine, Împărate ceresc, Sfinte dumnezeule, Prea sfântă Troiță, Tatăl nostru, Credeul, Nascătoarea de Dumnezeu Fecioară, Zece porunci, Șapte păcate de moarte, Șapte taini ale Sfintei Biserici (...)"

(1808, Vol. II)"

Documente necesare pentru cununarea cătanelor

" (...) De ați cununat *vreo cătană* de aceasta să-mi scrieți

- 1-tăi numele și polecra și diregătoria mirelui aceluia
- al 2-lea ce lege ține el,
- al 3-lea de câți ani este el,
- al 4-lea june este el au văduv,
- al 5-lea numele miresii lui,
- al 6-lea din ce sat și țară este ia născută,
- al 7-lea al tatălui ei, numele, polecra și diregătoria lui, a mumei ei, numele și polecra ei,
- al 8-lea și de ce lege sunt ei,
- al 9-lea de câți ani este mireasa,
- al 10-lea fată este mireasa au văduvă,
- al 11-lea a mărturiilor, a nașilor numele și polecra și dregătoria lor,
- al 12-lea de supt ce Ghinarari și regement este mirele,
- al 13-lea în ce lună și în câte zile și în ce an s-au cununat,

al 14-lea în ce sat și ce preot l-au cununat,

al 15-lea numărul sau listul foi<i> Protocolului în care ați scris pe cununații aceștia."

(1817, Vol.II, f.77)

N.B. Cererea insistentă de a se menționa în acte "poreclele"/"polecrele" (care aveau o largă circulație printre săteni) se justifică prin faptul că, datorită lor, oamenii deveneau greu de identificat și se sustrăgeau mai ușor de la anumite obligații.

NOTE

- 1) Roger Chartier consideră că "scrierea", inclusă în existența cotidiană a Europei Occidentale între secolele XVI și XVIII "modelează o inedită conștiință de sine și o nouă imagine despre ceilalți". Informațiile concrete din acest perimetru sunt deosebit de interesante și, în bună măsură, similare cu ale noastre. În Franța sfârșitul de secol XVII și în Amsterdam în anul 1780, pentru a se stabili numărul celor ce au pătruns în "cultura scrisului", se iau în considerare semnăturile mirilor din actele încheiate cu prilejul căsătoriilor, iar în America semnăturile de autentificare a testamentelor. În Ungaria anului 1768, doar 14 % din magistrații municipali, din sate și târguri sunt capabili să semneze. În bisericile ortodoxe din Transilvania, Protocoalele botezaților, cununaților, morților și ale comisiilor se introduc în anul 1780. În toată Europa, "intermediar" în extinderea "culturii scrisului" a fost clerul. Cf. *Istoria vieții private* Vol. V (Coordonatori Philippe Aries și Georges Duby), București, Editura Meridiane, 1995, p. 136-154.
- 2) I. Mușlea.- *Cercetări folclorice în Țara Oltului*, în: "Anuarul Arhivei de Folclor", 1, 1932, p. 227-229. Apud: *Antologia dialectico-folclorică a României I*. București, Editura Minerva, 1983, p. 464-467.
- 3) *Antologia dialectico-folclorică a României. I*. București, Editura Minerva, 1983, p.6
- 4) Ș. Meteș.-*Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, Cluj, 1935, p. 334, 354, 355
- 5) Vezi și A.Grama, *Destinul dramatic al unei arhive sibiene în martie 1849*, (Arhiva Conzistorială din Sibiu), în: "Revista arhivelor", nr. 2, 1993, p. 29-33
- 6) În Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ardealului (Facultatea de teologie: "Andrei Șaguna" din Sibiu) se află Protocoale din următoarele sate: Boroșneul Mic, Budila (2 vol.), Bungard, Custealnic, Cetatea de Baltă, Trapold, Mag, Sibiu-Iosefin, Vlădeni (2 volume), Hunedoara Tichindeal, Mucundorf. Arhivele Statului din Brașov dețin 2 protocoale transferate de la Muzeul Țării Făgărașului. Biblioteca ASTRA deține un protocol din comuna Zoltan. Mai avem informații despre 2 protocoale, necercetate până acum, care au fost transferate de la Biblioteca Academiei la Direcția generală a Arhivelor Statului - București. Cei puțin 2 protocoale necercetate se mai află la Muzeul Spiritualității Românești din Sf. Gheorghe. Sebastian Stanca, invocă numeroase Protocoale de la Episcop a ortodoxă din Cluj în monografia dedicată Episcopului Vasile Moga., Ilarion Pușcariu, Matei Voileanu și Sterie Strughe au publicat și ei Protocoale sau circulare izolate. Circulare tipărite sunt menționate în *Repertoriul actelor oficiale tipărite privind Transilvania (1701-1847) în limba română* elaborat de A. Răduțiu și L. Gyemant (București, 1981) și în evidențe ale Cărții Vechi Românești - foi volante. Vezi și ASTRA, 125, Sibiu, 1987, p.501-506.
- 7) O analiză specială a fenomenului "cătăniei" reflectat în "Protocoalele de porunci" am elaborat la cererea Revistei de etnografie și folclor, a Institutului de Etnografie și folclor "C. Brăiloiu".
- 8) Programa Expoziției din 1905 în "Transilvania" aprilie, 1905.
- 9) I. Maxim, proprietar din Avrig "subscrie" spre "plăcuta dispozițiune 3 singelii (acte de investitură n.n.) preoțești între hârtiile fie eratului meu părinte administrator protopopes Vasile Maxim și anume una din anul 1771. alta din anul 1793 și a treia din anul 17 (sic!) spre a se espune eventual la espositia Asotiatuni<i> și în fine a se păstra în Archiva prea venerabilului Consistor arhiedecesan". Iosif Morariu din Dobra la rândul său scrie cu același prilej: "În 18 iuliu - cu ocasiunea visitațiunei canonice - am aflat o conscripție din a 1785 o carte scrisă

câteva (3) cercularii din 1800-1802 câteva licențe de căsătorie, un act al parohului din (...) cari toate le alături aci % spre a le cerceta un bun cunoscător al scrierei cu cirile, și întrucât s-a afla ceva de valoare să să expună în Muzeul Asirei", Arh. Mitr. Ard., Doc. ASTRA, 1905.

**“PROTOCOLS OF THE COMANDS“ OF BUDILA AND BOROȘNEU MIC AND
THE VALUE OF “DOCUMENTS“ IN THE EXISTENCE OF ROMANIAN
VILLAGE OF TRANSYLVANIA
(1780-1848)
(Abstract)**

The choice of the protocols of Budila and Boroșneu Mic to analyse the role of the “written document“ in the life of the Romanians from the villages of Transylvania at the end of the XVIII-th century and the first half of the XIX-th century, is a way to approach a very complex “reality“ of the life of Romanians living in the villages located in the Carpathian curve. Their existence - in the field of knowledge - still has to many characteristics of “white spot“, of “tabu“ or “exacerbated“ problemes.

Through the degree of the objectivity superior to other kind of archive documents, the protocols of comands (registers in which Romanian orthodox priest writes hundreds of “comands“) are a reflection of the rural Romanian society of Transylvania, the everyday's life of the villagers, grasping the most important moments of they life -birth, marriage, death- as well as the relation with public authorities.

[illegible][illegible][illegible]

IERARHII BISERICII ORTODOXE CONSEMNAȚI PE FILELE CĂRȚII VECHI ROMÂNEȘTI DIN JUDEȚUL MUREȘ

DE LA SAVA BRANCOVICI LA VASILE MOGA

Elena Mihu

„Biserica este singurul sălaș al lucrurilor frumoase.” (N. Iorga)

Înalții ierarhi prin binecuvântarea și strădania lor, împreună cu protopopii, cu preoții și cu toți poporenii au cumpărat cărți, din cămara domnească de la Iași, din târgul Sucevei, de la Râmnic și București, sau din crâiasca tipografie a Blajului. Românii din inima Transilvaniei, de pe Mureș, Niraj, Târnave și Câmpie le așteptau, pentru că ea, cartea românească, a avut nu numai rol de unificator al limbii ci și de întărire a rezistenței în credința strămoșească.

La nici doi ani de la urcarea pe scaunul vlădicesc de la Alba Iulia a mitropolitului Sava Brancovici, *Cazania lui Varlaam* (Iași, 1643) cea care vestea cuvântul lui Dumnezeu în limba română este adusă în Vidicul Gurghiului, cumpărată de popa Grigore din Sedriaș (Mura Mare): “și am dat drept (pe dânsa) 18 florinți. La tocmeală și la datul banilor și la adălmaș au fost oameni de omenie, anume Suciul Toader, Suciul Iorut, Copos Onea... În zilele craiului Apafi Mihai și a vlădicăi Sava. Anul 1667 luna februarie 24”¹.

În 1675 se convoca Sinodul bisericesc la Alba Iulia în care mitropolitul Sava Brancovici ia măsuri de înviorare a vieții moral-religioase a preoților și credincioșilor din Ardeal cum ar fi: “Cuvântul lui Dumnezeu ca să se vestească în limba noastră, rumânește carele ne-am născut ca s-o înțeleagă toți creștinii; Popii cari nu să învoiește cu rumânie, ce tot cu sârbie, unii ca aceia Dumnezeu făcu și pedepse, și de cătră poporeni urâciune; Iară pîntru ca să se mai întărească și pruncii, nefiindu în școală unde să învețe, tot creștinul să-și ducă pruncii în biserică și popa după ce va isprăvi slujba bisericii să facă știre să se strângă pruncii în biserică să-i învețe. Care cărți sunt scrise și scoase pre limba rumânească să citească și să se învețe în biserică creștinilor și într-alte locuri unde va fi lipsă”². La aceste îndemnuri ale mitropolitului, Bochai Lup din Mihai Viteazu aduce pe valea Tîrnavei Mari *Cartea românească de învățătură* a lui Varlaam „pintru mulțimea păcatelor sale și a soțu său, și tot rodului și a dat în Zoltan (Mihai Viteazu) să-i fie pomeană neuitată în veci și nemuritoriu nume să aibă pe lume. A să pomeni în Șapa(r)teacu. Știe doamne sufletul lui Bochnai Lup și a soțu său și a părinților săi și a moșilor săi și a strămoșilor lor și a norodului lui până la al 17-lea rod a viilor și a morților, întru dulce împărăție(a) Ta Doamne. Această carte nu o am dat a popă fugător din sat ci o au dat bisericii din Zoltan (Mihai Viteazu). Frate, nice o soră, nice nepot, nice nimeni din rudenie să nu fie volnic a o prețui al doile (al doilea) rându pentru că-i pomeană... Și când a cumpărat craiul au fost Mihail Apafiș, vlăd(ică) au fost Sava Brancovici meșita iunie 20, 1675”. Câteva luni mai târziu același proprietar o donează bisericii Ferihazului (Albești) unde o găsim și astăzi.

Când au fost "vleat" 1673, pe când "au venit împăratul Mah(o)met la Hotin și au luat Camenița și alte cetăți până la Liov în luna lui iul(ie) 8 zile. iar când s-au întors în luna lui noiembrie în 13 zile și au pus d(o)mnul în Țara Moldovei pe Ștefan, feciorul lui Petriciaico, vl(eat) 7181 (1673)", se cumpăra *Cazania lui Varlaam* (ajunsă pe la începutul sec.al XVIII-lea la Șpartoc lângă Sighișoara), pentru biserica din Șcheii Brașovului "u(n)de iaste hramul s(fin)ții Nicolae ca să fie lor pomeană și părinților iară cine să va smente de a o lua den sv(i)nta besearică ce mai sus scrie, a o vende sau a o da cuiva fără știrea cititorilor cei ce o au cumpărat, acela om...să fie părăs(it) (de) s(fin)tu Nicolae la z(i)ua de județ". Poate că acest exemplar, este cel căutat de brașoveni și menționat într-un document la 3 august 1773 cu titlul *1 Păucenie românească de la Varlaam de la Moldova*³, păstrat la Șpartoc ca un sfânt odor cum ne spune popa Georgie Săcuiul și popa Andre pe la 1804. O altă însemnare dă date despre cumpărători și cei ce au legat cartea "această carte numită Evanghelie au cumpărat-o popa Vasile și Gligorie Pă(s)tărn(ac) și Adonie Maxăm și cu toți poporeni și a dat pentru ea 13(?) galbeni și a înnoit pentru 5 orți Vasile și tovarășul lui Gherasie și a dat-o la biserica unde este hramul aducerii moaștelor sfântului părintelui nostru ierarhului și făcătorului de minuni Nicolae. Dacă cineva ar cumpăra-o și ar lua-o fără vină așa să fie proclat, triclat, anathema și lipsurile și nevoile și la cea strașnică judecată, să aibă judecată și să știe. În veci amin. În anul 7181 (1673)." Popa Vasile putea fi dascălul Văsi, cel trimis în deceniul al 6-lea la Sava Brâncovici împreună cu Ion, feciorul Florei Ciorbea care "au mers la Bălgrad și tot au venit nepreotit"⁴. Pe valea Mureșului superior ajunge în 1776 tot pe vremea vlădicăi Sava o *Ucitelnă* ce "o au cumpărat Văscul, feciorul lui popa Blaga din Soveșd (Coveșd n.n.azi Pietriș). Și o au cumpărat în zilele lui Apafi Mihail, craiul Ardealului și mitropolit Sava"⁵. *Cazania* poartă pe pe filele ei însemnarea lui Ștefan Moldovan, protopopul Fărăgăului și a Panticului, martirul revoluției de la 1848, omorât în dealul Sîngeorgiului de Mureș, împreună cu nepotul său Constantin Romanu Vivu.

Un alt vlădică, hotărât să cheltuiască efort și bani pentru cărți românești, este Varlaam de Daia cel ce pleacă la Brașov la 23 decembrie 1685 către curtea lui Șerban vodă pentru a fi hirotonisit⁶. Și în timpul păstoriei sale (1685-1692) se cumpăra, pentru satul Pogăceaua, de pe Câmpie, acel dar făcut de Vasile Lupu către toată seminția românească: "cu vrerea Tatălui și cu îndrumarea Fiului...26 florinți am dat (pentru) neamul meu, strămoșilor și moșilor și părinților și fraților și surorilor și a tot rodul meu". Îl cumpăra popa Nicolae Grama purtător de gând a cărții în 1686, "în vremea crai(ului) Apafi Mihai și vădica Varlaam". În 1687 se cumpăra "dezlegată și deîntâi lipsă filele", de la Cîrlig din Moldova, de popa Toader din Sînjeorț (Sfintu Gheorghe), pe când era protopop Toma din Dîmb și mitropolit "kir Varlaam de Daia", o altă *Cazanie* cu o circulație intensă pe Câmpie, stabilită (nu știm exact anul) definitiv la Voiniceni.

Cărțile întoarse din slovenește⁷ de mitropolitul Varlaam în tipografia sa de la Alba Iulia, *Ceasloveful* și *Molitvenicul* au ajuns și în sate e mureșene la Luieru, Nadășa, Șardu Nirajului și Daia.

În anul de cumpănă 1699-1700 pe când românii din Ardeal intră sub cea mai neagră asuprire, mitropolitul Atanasie Anghel tipărește la Alba Iulia *Chiriadodromionul*, cu sprijinul domnitorului Constantin Brâncoveanu. Pe acesta îl cumpăra în chiar anul apariției, popa Ștefan din Sînmihai "chiar din mâna vlădicăi cu 20 florinți anii de la H(risto)s 1700 m(eș)ia iu(lie) 2 zil(e). Iară cine o va fura sau o ia cu meșteșugu de la acestu să pie(ie) ca Sodum și Gumur să să spargă ca Arie și să me(a)rgă suflet(ul) unde zbură piatra în patru ai"⁸. Popa Ștefan din Sînmihai semna împreună cu cei 25 de preoți și cu mitropolitul Atanasie actele Sinodului celui mare din 14, 15 septembrie 1700 privind unirea cu Roma⁹.

În secolul al XVIII-lea încep luptele confesionale, se persecutau și se băteau românii între ei spre bucuria dușmanilor care zi de zi se amestecau în traiul nostru¹⁰.

Frământările împotriva uniției au început în 1744 când călugărul Visarion Sarai "serbu, fanaticu"¹¹, cu scrisoarea de recomandare din 12 februarie 1742 dată de arhiepiscopul sârb Arsenie Ioanovici Sacabent, străbate mănăstirile din Banat și Transilvania cu *cujetul cel mai curat*, cum îl vedeau unii, și ca *turburătorul păcii religioase*, cum îl considerau alții¹². Vestea cea bună despre Visarion Sarai ajunge pe Târnava Mică, la Supădure la popa Iosif care ne lasă scris pe coperta de lemn a Cazaniei lui Varlaam următoarele: "În anul 1744 au fost o stea cu coadă pe ceriu și atun(cia) au venit un om sîrbu care pe aci (a) fost pesemne de au făcut între creștinii pe multe locuri împărăchetură în toată Țara Ard(e)alului. Scris-am eu popa Iosif jurat(ul) săborului mic. Supădure"¹³.

Alți doi propovăduitori antiunioniști, ridică satele de pe Mureș și Câmpie între anii 1759-1760. Este Ioan Molnar zis Tunsu din Sad, arestat pentru "cuvântările care le-au ținut în satul Pogăceaua și în învecinatul sat Sîrpetru cu prilejul târgului de țară"¹⁴, și dus în cetatea Târgu Mureșului, și Sofronie din Cioara cel batjocorit în versuri. Într-un manuscris folcloric de la sfârșitul secolului al XVIII-lea: "O, Abrut, oraș frumos/. În țară ai fost vestit/ Precum erai de tocmi/ Dar acum te-au înșălat./ Acest Șofran blăstămat,/ D n Cioară, de loc, om rău/ Și fără de noroc./ Mumă-sa era rumâncă/ Rea de lucru și împuțită/ Tată-său au fost porcari./ și Șofran mare tâlhari"¹⁵, dar și cel admirat, că ajunsese să aibă în mână mii de oameni care-i ascultau cuvântul¹⁶.

După 60 de ani de plângeri și memorii la curtea de la Viena s-au îndurat împărăția să dea un episcop ortodox de neam sârb pe nume Dionisie Novacovici instalat la Brașov și apoi la Râșinari¹⁷. În 1762 ajunge acest episcop la Cornăel, pentru a liniști spiritele încinse în urma dezbinării credincioșilor români din Târgu-Mureș, și poporul necăjit alerga la dânsul să se jeluiească. Este acuzat de autorități că a încasat taxe prea mari pentru hirotonirea preoților, pentru sfințirea bisericilor etc. Pentru sfințirea unei biserici credincioșii îi dădeau atâta pânză albă cu cât se puteau înveli pereții bisericii¹⁸.

Din 1770 îl găsim ca episcop al neuniților pe Sofronie Chirilovici venit la *mult necăjita biserica noastră din Ardeal*¹⁹, pe când se cumpăra pentru satul Grindenii *Penticostarul* (Râmnic, 1767), cum ne spune însemnarea: "Cade-să să ști că aceasta sfântă și dumnezeiască carte s-au cumpărat în zilele înălțatei împărătese Maria Tereza... în zilele prea sfântului arhieru neunit al Țării Ardealului, Sofronie Kirilovici". În anul următor, presupunem că a ajuns la Maiorești, cum deducem din inscripția de pe un chistornic: "S-au osfințit acest jertfelnic...supt biruința înaltiei sale prea osfințitei chesaro-crăiești și apostolicești Marie. Marie Teresii, împărătesei Ungarici prin pri(n)cesă Ardealului împreună împărățindu Iosif al doilea, imperatul și chesariul roman lor iproci cu osfințirea și slujirea Prea osfințitului Sofronie Kirilovics episcopul neuniților în M.P.Ardealului în Huduc (Maiorești) la anul 1761 (1771 n. n.) luna lui maiu 15"²⁰. Și tot în vremea păstoriei sale se judecau pentru *Antologhionul* (Râmnic 1705)²¹ două familii, Chinceș și Baci din Valea: „de au scos-o cu leje...acum (în anii) de la H(risto)s 1772. S-a fost stricat cartea foarte tare...și au dat de o au legat bani drepti 8 mărieși... Scris-am eu popa Marcu Zugravul ot Andrașfalău (Sintandrei). Și s-au legat în zilele împăratului Iosif al doilea fiind episcop în partea neuniților Sofronie Carloviț, protopop Nicolae ot Malonfalău (Morești)".

Ghedeon Nichitiți este episcopul instalat la Sibiu în anul 1784 care deși sârb de neam s-a arătat cu multă dragoste față de păstoriții săi ortodocși români²². Aceasta se poate deduce și din însemnările lăsate pe filile cărților vechi românești. Pe *Evangelhia* (București, 1742) de la Daneș preotul Teodor scria "...Vinerea paștilor au venit vestea că înălțatul și precucernicul împărat Iosif al 2-lea (ne-ar fi dat un nou) arhieru... vestea ce v-a venit l-ar

fi numele Gavril Godeon, din care vestire înălțatului împărat îi facem mulțămire pentru acest bine mare“. Vestea cea bună ajunge și la Sincrai, pe *Evanghelie* (București, 1742) se nota: “Să se știe de când au venit episcopul Ghedeon în Țara Ardealului, anii domnului 1784“. În cea de a treia vizită în Transilvania a împăratului Iosif al II-lea, *venit să îndulcească pe poporul României către casa și domnia sa*²³ pe când drumul îl ducea pe la *Medeașiu, M.Osorheiu* (Târgu Mureș)²⁴, în vara lui 1786 era însoțit după cum deducem din însemnarea de pe *Catavasierul* (Blaj, 1769) de la Șardu Nirajului, de episcopul Ghedeon: “...Când au venit împăratul în Ardeal; când au venit în Ardeal ci(n)stitul, apoi monacu s-au dus din Ardeal. Atunci piste tot frunzi de fagu pe toate dealurile, în că(m)pie. Și când au venit împre(ună) (cu) epis(copul), Sibiu în luna lui august zi întâi luna lui mai, fiind prorocul Irimie“. Și tot în anul vizitei împăratului, în 11 decembrie picta popa Marcu Vlașcovici două icoane pentru satul Comorj²⁵. Pe spatele celei ce-l reprezintă pe Isus Pantocrator zugravul face următoarea inscripție: “Această icoană s-au făcut cu cheltuiala popii Niculă ot Chinceș în zilele înălțatului împărat Iosif al doilea la leat 1786, când au bătut bruma ha mare ...Și s-au zugrăvit de mine multgreșitul popa Marcu Zugravul Vlașcovici... vlădica în partea uniților Ioan Bob, în partea neuniților Gideon, protopop Petru Maior ot Maghiar Reghin, neunit protopop Mihail ot Idicel“. Episcopul Ghedeon deschide în anul 1786 la Sibiu o școală pentru pregătirea învățătorilor români și ca profesor îl aveau pe Dimitrie Eustatievici, directorul școlilor neunite din Transilvania²⁶.

După acești episcopi de neam sârb, scaunul episcopal din Sibiu rămâne vacant timp de 14 ani. Treburile episcopiei sunt conduse de Ioan Popovici și apoi de Nicolae Huțovici pe post de vicari²⁷. Ioan Popovici semnează numirea de preot a lui Nicolae Panovici primul dascăl al școlii ortodoxe din Târgu-Mureș în care se spune: „După pofța și cererea dumneavoastră pentru lipsa și trebuința de preoți, Prea înaltele locuri milostivește bine au voit a Vă mângâia. După care cerere și consistoriul după toate adevărurile date numitului Nicolae Panoviciu prin care la trebuincioasele locuri arătându-se după prea înaltă rânduială, pe cale împărătească la legiu(itul) arhieru. Mai sus numitul Nicolae darul sfintei preoții dobândind de unde acuma la parohia dumneavoastră trimițându-să...Sibiu, 1 noe(m)vrle (1)796. Din Conzistor neunit Ioan Popovici vicari(ul) clerului neunit²⁸.

De abia în 1810 se îngăduie protopopilor ortodocși din Ardeal să se întrunească la Turda pentru a-și alege un episcop de neam român în persoana lui Vasile Moga. Prin adresa din 13 august Gubernul scrie Consistoriului: “Maiestatea Sa cesaro crăiască sub 26 maiu s-au îndurat a încuviința cererile cele repetite ale clerului. Să se aleagă un bărbat activ și calificat carele știe limbile naționale și cu deosebire limba românească precum și lejile și constituțiile, obiceiurile carele sunt în acest principat“²⁹. Se mai aprobă cu această ocazie 4000 de florini din care să se înființeze un seminar și mai multe școli normale. În primul an al păstoriei lui Vasile Moga s-a deschis la Sibiu cursul de teologie de 6 luni pentru pregătirea viitorilor preoți³⁰. Cum se formau Preoții ortodocși, ne spune Ilie Șerban din Țeline în *Verșul Sibiului*: “Osteneale agonisite/ În Sibii în 6 luni/ Fie cât de mulți îi pui/ Guberne! Ce ai gândit/ Când aceasta ai hotărât/ Că di aci din Ardeal/ Să fac preoți cu amar“³¹. La acest curs de teologie se pregătește ca preot Ștefan Branea din Aluniș, viitorul protopop al Mureșului Superior, care în *Verș la trei sfinți* face elogiul episcopului Vasile Moga: “Pre al nost sfânt arhieru/ D(oa)mne păzește-l de rău/ Și-i dă zile îndelungate/ Foarte mare sănătate/ Zile multe dăruiește/ Vasile să numește-l de rău/ Dreapta sfântă îi sărutăm/ Mulțămită toți îi dăm/ Că ne dă el la mulți pâine/ Supt a lui aripi ne ține“³². În anul 1834 învățau aici și alți elevi de pe valea Mureșului superior, cum găsim notat pe filele cărții *Ușa pocăinței* (Brașov, 1812): “Anul 1834 m-am fostu dusu la Sibii se mă fac popă Ciobotani de Toplitze, Giorgie Ciobotar, Popovici Giorgie, cu bunul Jita, dinu Toplitze. Aleluia!“³³. Paralel cu seminarul de teologie

s-a deschis și cursul pentru pregătirea învățătorilor de 6 săptămâni³⁴. Directorul școlilor era Moise Fulea căruia același Ștefan Branea, ca tânăr teolog, îi închină *Versul scolasticilor*: "Domnul director ce trăiaște/ Moisi Fulea să numește/ Școalele să le întărească/ Și mulți ani să ne stăpânească/.../ Toată ceata preotească/ Așa zice: -Să-nflorească/ Însuflețească, înmulțească/ Școalele să le întărească"³⁵. Și pe când Simion Colonzan din Șardu Nirajului primea diaconia în 22 martie și preoția în 24 martie în anul 1824 din mâna episcopului Vasile Moga profesor, la Sibiu era Ioan Moga, cum găsim consemnat pe un *Catavasier* (Blaj, 1769)³⁶. În 1821 este sfințit ca preot și Ștefan Cioloca din Gorenii, menționează făcută pe *Predicile* lui Petru Maior (multe exemplare sunt aduse la Sibiu de Vasile Moga pentru a le difuza studenților și preoților ortodocși): "Această predică este a popii Ștefan Cioloca paroh Seplac (Gorenii) și am dat pe dânsa 10 zloti în Sibiu luna lui noiembrie în una zi, în anul 1820... Am primit diaconia dechembrie 17, 1820 iar darul preoției septembrie 8, 1821 să se știe"³⁷. Pentru a-i face rost de cele trebuincioase acestui preot, se deplasează personal la Gorenii episcopul Vasile Moga, care întocmește un contract cu credincioșii locului, atașat la sfârșitul *Evangeliei* (Râmnic, 1766): "Jupânul Nagy Ianos din Deda Seplac se făgăduiește și dă pe sama parohului neunit al locului Ștefan Cioloca, un pământ într-o parte și alt pământ într-altă parte până când va fi josagul sub mâna dumisale. Jupânul Nagy Georg altmenea de aci înainte dă numitului mai sus preot un pământ într-o parte altul în alta până când va trăi dumnealui. Scris-am Dedrad Seplac 8 iunie 1824 fiind de față în vizitație canonică eu episcopul Vasilie Moga. Așisderea ficatorul Staghilă Iacob din Luieri dă numitului preot un pământ în hotarul Seplacului pâne ce va trăi dăruitoriul. Episcopul Vasile Moga. Dumnealui Rad Onie altmenea dăruiește un pământ de hrană parohului până ce va trăi. Episcop Vasile Moga. Mureșean Andrei dăruiește preotului sus(pomenit un) dărab de iarbă. Câmpcan Ion un cărucean de fân pe an până ce va trăi. Jupânul Dobra Vasilie loc de un car de fân pînă va trăi. Dobra Gligoraș dăruiește tot un pământ de două lături. Ilanăș Grigore din Erde-Săcal (Săcalu de Pădure) dăruiește un loc de un car de fân în hotarul Seplacului preotului mai sus pomenit. Jupânul Densetori Ianos din Seplac se făgăduiește că în tot anul va da preotului rumânesc o merță de bucate. De la Săcal, Șandor Costan făgăduiește preotului tot anul câte o merță de grâu"³⁸. Cu tot efortul lui Vasile Moga, în anul 1829 preotul Ștefan Cioloca trece la uniți cu tot satul. În 1843 se sfințește la Sibiu pentru satul Cucerdea, preotul Vasile Baci, lucru consemnat pe un *Triod* (Blaj, 1771): "Eu popa Vasilie Baci fiind paroh în satul Cucerdea din anul 1843, 24 zile decembrie. Preotit în Sibiu de Măria Sa episcopul Vasilie Moga". Tatăl popii Vasilie, Simion a trebuit să ajungă în 1803 la Arad ca să primească darul preoției din mâna episcopului Pavel Abramoici³⁹.

De-a lungul activității sale ca episcop ortodox, Vasile Moga participă la multe sfințiri de biserici în județul Mureș. Pe valea Mureșului superior, în 1816 pentru biserica din Săcalu "s-au zugrăvit în vremea împăratului Francisc, m tropolit Vasile Moga, preot Chiril cu ajutoriul jupânului Simeon Cengher și cu tot satul. S-au zugrăvit în anul de la H(risto)s 1816, în luna lui septembrie. Și s-au zugrăvit de mine smeritul Ștențel Condrat"⁴⁰. În anul 1824 ajunge din nou în aceste locuri, în 12 mai sfințește biserica din Idicel, în 27 mai cea din Potoc (Deleni), în 3 iunie cea din Stânceni unde având știre despre destrăbălarea poporului a refuzat să stea peste noapte la unul din credincioși și a dormit în tinda bisericii străjuț de patru bărbați din sat⁴¹. În 5 iunie sfințește biserica din Râpa de Sus (Vătava) și în 25 iunie pe cea din Râpa de Jos. Aici preotul Nicolae Popovici cu câțiva credincioși trecuse la uniți⁴². Preotul satului Râpa de Jos, Vasile Matei, ne spune că sfințirea ar fi avut loc pe data de 24 iunie, cum consemnează pe filele *Minologhionului* (Blaj, 1781): "Biserica noastră cu hramul Înălțarea Domnului zidită în veacul al 18-lea s-au sfințit prin epp(iscop)ul Vasile Moga în 24 iunie

1824. Și s-au reparat din nou ridicându-se zidul cu 11/2 metri în 1900⁴³. Tot în această lună de vară, iunie, episcopul nu ocolește nici satele din împrejurimile Târgu-Mureșului ajungând la Cornățel unde semnează pe Protocolul botezaților⁴⁴. Cu sprijinul său se ridică în 1836 biserica din Ccrghizel “în zilele lui Vasile Moga episcop”⁴⁵, și cea din Stânceni în 1847⁴⁶, și se zugrăvea de Ștențel Condrat biserica din Luieriu în 1838 “în zilele pre înălțatului împărat Ferdinand și preasfințitului domn Vasile Moga și era protopop Zaharie Matei din Nadășa”⁴⁷.

NOTE

- 1 F. Dudaș, *Cazania lui Vurlaam în Transilvania*, Cluj Napoca, 1987, p.221.
- 2 T. Cipariu, *Acte și fragmente latine românești*, Blaj 1355, p.207.
- 3 F. Dudaș, *op.cit.*, p 310.
- 4 R. Tempea, *Istoria sfintei biserici a Șcheilor Brașovului*, 1969, p.63-66.
- 5 L. Ureche, *Cazania lui Vurlaam din județul Bistrița Năsăud*, în “Marisia” XV-XXII, 1985-1992, p.356.
- 6 N. Iorga, *Sate și preoți*, București, 1902, p.85-86.
- 7 *Ibidem*, p.86.
- 8 Parohia ortodoxă Moișa.
- 9 *Șematismul veneratului cler al Arhiepiscopiei Metropolitane greco-catolice române*, Blaj, 1900 p 492-493.
- 10 Șt. Meteș, *Realțiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu Principatele Române în veacul al XVII-lea*, Cluj, p.211.
- 11 G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1883, vol I, p. 422
- 12 A. Șaguna, *Istoria bisericii ortodoxe răsăritene universale de la întemeierea ei până în zilele noastre*, Sibiu, 1860, p.182.
- 13 Parohia ortodoxă Cuștelnic.
- 14 A. Șaguna, *op.cit.*, p.183.
- 15 În colecțiile Muzeului Județean Mureș.
- 16 N. Iorga, *op.cit.*, p.252-254.
- 17 M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Sibiu, 1972, p. 258-259
- 18 T. Popa, *Monografia orașului Tîrgu-Mureș*, Tîrgu-Mureș, 1932, p. 236
- 19 A. Șaguna, *op. cit.*, p.185-186.
- 20 *Șematismul*, 1900, p.492-493.
- 21 Parohia ortodoxă Valea.
- 22 M. Păcurariu, *op.cit.*, p.260.
- 23 G. Barițiu, *op.cit.*, p.485.
- 24 *Idem*, p.486.
- 25 Parohia ortodoxă Lăpușna
- 26 M. Păcurariu, *op.cit.*, p.260.
- 27 *Ibidem*, p.261.
- 28 Document păstrat în colecțiile Muzeului Județean Mureș.
- 29 A. Șaguna, *op.cit.*, p.191-194.
- 30 M. Păcurariu, *op.cit.*, p.261
- 31 G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, București 1992, vol.III, p.405; E. Mihu, “Pe Mureș și pe Tîrnave”, *manuscrise folclorice de la începutul secolului al XIX-lea*, în “Marisia”, XXV, fascicola Etnografie și artă populară, 1996, p.167-168.
- 32 G. Ștrempel, *idem*, vol.I, p.246; E. Mihu, *idem*, p.152-153.
- 33 În colecțiile Arhivelor Statului, filiala Mureș.
- 34 M. Păcurariu, *op. cit.*, p.262.
- 35 E. Mihu, *op.cit.*, p.153.
- 36 Parohia ortodoxă Șardu Nirajului.
- 37 Parohia ortodoxă Săcalu de Pădure.

38 Parohia ortodoxă Lunca.

39 Parohia ortodoxă Cucerdea.

40 I. Cristache Panait, *Biserici de lemn, monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei, mărturii de continuitate și creație românească*, Alba Iulia, 1987, p. 130.

41 S. Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga*, Cluj, 1939, p.53.

42 *Ibidem*.

43 Parohia ortodoxă Râpa de Jos.

44 Colecțiile Arhivelor Statului, filiala Mureș, fondul Sincrai.

45 I. Cristache Panait, *op.cit.*, p.294.

46 *Ibidem*, p.336.

47 *Ibidem*, p. 286.

THE ORTHODOX CHURCHES IERARCHES RECORDED ON THE OLD ROMANIAN BOOK OF THE MUREȘ COUNTY. FROM SAVA BRANCOVICI TO VASILE MOGA (Abstract)

High ierarches through the blessing and their agreement with the archpriests, together with the priests and the inhabitants have bought of the princely printings from Iassy, of Suceava's church, from Râmnic or Bucarest or the Blaj's princely a printing press.

The Romanians of the Transylvania's centres from Mureș, Niraj, Târnave and Câmpie waited that thees books to become the object with an unify role of language and in the resistance reinforcement in the traditional faith.

On the old Romanian book leaves from Mureș country there are recording the Orthodox Church ierarches from Ardeal which had sheperded the orthodox believer cummunity from Sava Brancovici to Vasile Moga, with other new information about the churches and confessional schools, about the effort concerning the Romanian community for the cultural and national emancipation.

TRĂSĂTURI ALE IMAGINII ETNICE ROMÂNEȘTI ÎN RELATĂRILE OBSERVATORILOR FRANCEZI (1830-1848)

Ovidiu Muntean

Problematica abordată de observatorii francezi în intervalul de timp studiat, pe linia scrierilor anterioare, din „epoca luminilor“, vizează ansamblul istoriei și dezvoltării poporului român, de la începuturile sale până în epoca modernă, până la data elaborării fiecăreia dintre aceste scrieri. Formarea poporului român și a limbii române, continuitatea în epoca migrațiilor, lupta glorioasă pentru independență în evul mediu și caracterul special al raporturilor stabilite cu turcii, premisele și caracterul epocii fanarioșilor sunt tratate, succint sau mai amplu de majoritatea autorilor fie ei călători sau publiciști. De asemenea, sunt abordate și alte aspecte ale societății românești decât cele privind istoria politică a românilor, raporturile dintre clasele sociale, instituțiile, situația economică a țărilor române și perspectivele dezvoltării lor în raport cu bogățiile solului și subsolului, viața spirituală și culturală de-a lungul secolelor ce au culminat cu renașterea din deceniile premergătoare revoluției de la 1848, perspectivele dezvoltării relațiilor franco-române și alte e.

Diversitatea acestor abordări globale asupra civilizației românești în întregul ei permite explicitarea fațetelor care compun imaginea românilor din spațiul carpato-danubiano-pontic. Imaginile respective sunt rezultatul unor stratificări mai rapide sau mai lente, mai superficiale sau mai profunde, ale viziunii obținute de observatori francezi cu privire la realitățile românești. Până la receptarea lor de către opinia publică a Franței în primul rând, dar și a Europei, aceste realități au fost proiectate, desigur, pe numeroase ecrane unele dintre ele adesea deformante. Cel dintâi ecran era acela al intelectului observatorului decis să-și publice impresiile. Un intelect care putea să prezinte valențe foarte diferite, în funcție de cultura, de opțiunea politică, de interesul observatorului dar, evident, și în funcție de profesia lui, de aderența lui la anumite interese ale unei puteri străine, ostile sau nu cauzei poporului român.

În aproape toate din aceste imagini călătorii francezi proiectează asupra poporului român lumini și umbre. Cele dintâi scot în relief, aproape constant, marile calități ale poporului român, apartenența lui la rasa latină, cu toate implicațiile ce decurg din aceasta. Umbrele încep atunci când se apreciază negativ racilele sistemului de cărmuire și administrație inspirat de fanarioși, lipsa regretabilă a spiritului economic, o structură socială redusă la străvechiul binom agrar boieri/țărani și implicit lipsa unei păături sociale și economice intermediare, corupția în rândul păturilor de sus, imoralitatea și inconveniențele sociale și educative, economice și culturale ale dăinuirii unei mase servile de țigani etc. Orice imagine are o istorie și evident pendulează între miraj și caricatură, alimentând formarea clișeele mentale care favorizează sau blochează comunicarea.

Între componentele ce alcătuiesc imaginea etnică, cea estetică, adică reprezentarea despre aspectul exterior al unor presupuși exponenți caracteristici ai poporului român, deci despre fenotipul național caracteristic, nu este cea mai puțin importantă. Faptul că străinul place sau nu observatorului sub raportul particularităților sale fizice, dacă el îl atrage sau nu

pe călător constituie în multe cazuri, o decizie prealabilă mai mult sau mai puțin conștientă, instinctivă, pentru întreaga atitudine față de cel dintâi¹. Prima impresie a autorilor francezi despre locuitorii României, în măsura în care ei au vizitat realmente această țară, a fost inevitabil și întotdeauna o impresie optică, ce trebuie să fi pricinuit deseori din primul moment, un sentiment de simpatie sau de antipatie. Astfel, întâlnirea din anul 1845 cu etnia românească în Transilvania îl va face pe Auguste de Gerando să scrie: „Nous ne cachons pas la sympathie que nous inspire la race valaque”². Același lucru îl simte și Anatol de Demidov în Țara Românească când remarcă constituția fizică a țaranului român: „Valahii sunt un tip uman de o izbitoare frumusețe și forță. Îndată ce-l vezi, te simți atras către țaranul valah și această atracție este dreaptă, dacă te gândești la multele nenorociri prin care a trecut un popor de păstori timp de atâtea secole”³. Moldovenii i se par călătorului „voinici, cumpătați, țepeni la muncă și învățați să sufere cele mai mari călduri și friguri”. În lucrarea consacrată călătoriilor prin Europa și Asia, Stanislas Bellanger privește cu compasiune mizeria țăranilor care „se ascund sub acoperișuri de paie” și cu admirație rezistența lor, sănătatea lor robustă⁴. Mai târziu descriind fețele celor doi însoțitori ai săi prin munți autorul remarcă: „Ei bine, cine ar fi crezut că sub acest aspect grosolan, sub aceste forme aspre și respingătoare, se ascundeau cei mai viteji oameni din lume, cei mai politicoși, prevenitori, devotați, insensibili la lipsuri, la suferințe, la toate neplăcerile vieții”⁵. În anul 1831, baronul d’Haussez, fost prefect și consilier de stat sub Restaurare, ministru al marinei, iar după 1830, exilat - a întreprins o călătorie în Transilvania. Deși nu are prea multă simpatie față de realitățile întâlnite, totuși arată: „rasa transilvăneană este frumoasă. Oamenii sunt înalți și bine proporționați. Ei n-ar fi lipsiți de farmec, dacă trăsăturile lor n-ar fi deprimite de un exces de oboseală și mizerie”⁶. Se poate observa o foarte subtilă aluzie la originea și starea socială a acestor oameni „deprimați de un exces de oboseală și mizerie”. Se arată în continuare totuși că „trăsături pronunțate dar și frumoase proporții fac să fie recunoscut valahul”.

Aprecierile de natură estetică despre aspectul fizic al românilor cuprind în prim planul lor imaginea bărbatului. Însă caracteristicile fizice atribuite poporului în totalitatea lui se regăsesc și în imago-ul părții sale feminine. Aprecierile favorabile asupra aspectului exterior al românelor precumpănesc de departe asupra celor defavorabile. Regula este încântarea, repulsia este o excepție. Uneori se precizează că munca neîntreruptă are ca rezultat pierderea frumuseții țărăncii, frumusețe ce ține de originea sa: „Ce travail incessant la flétrit rapidement, et lui fait perdre trop tôt, cette beauté qu'elle tient de son origine”⁷.

Așadar, referitor la aspectul exterior al românilor, francezii constată că aceștia sunt oameni cu mult farmec și alcătuiesc un tip uman frumos, cu o statură robustă și o constituție fizică puternică. Acest entuziasm al francezilor în fața calităților native ale țărăniei române, frumusețe și robustețe fizică, integritate morală, curaj, cinste, devotament, sensibilitate reprezintă o proiecție idealizată, un reflex al unei teme mai vechi a „bunului sălbatic”, a omului nealterat sufletește și necorupt de civilizația modernă. Această temă capătă un plus de specificitate în condițiile în care autori francezi tind să identifice direct țăranii români din secolul al XIX-lea cu strămoșii lor dacii și romanii din timpul Daciei traiane. Exemplul ilustrativ în acest sens este opera lui Jean A. Vaillant, în debutul căreia se afirma: „Car on en convaincu, je l'espère, les Romans sont des Romains: le sont les descendants de ces citoyens et de ces légionnaires dont Trajan peupla la Dacie”⁸.

Tendința generală întâlnită în scrierile franceze este aceea de a descoperi în aspectul exterior al românilor și afinități cu alte popoare, dar mai ales de a-i prezenta drept descendenții unor strămoși preciși. O reprezentare a dacilor era la îndemâna autorilor sub forma metopelor de pe Columna lui Traian, la care se va face permanent referire. Pentru A. de

Gerando analogia dintre foștii locuitori ai țării și cei ulterioari rezidă în modul de a se îmbrăca; el recunoaște la țăranii români chipul sălbatic al dacilor din vremea lui Traian: „On reconnaît chez les Valaques de notre époque les Daces et les Romains du 2e siècle. Le costume de toile qu'ils portent encore aujourd'hui est celui des Daces dans les bas-reliefs de la colonne trajanne. D'autre part leur langue n'est pas autre chose qu'une dialecte italien”⁹. Costumația mai mult decât aspectul, constituie, de altfel, temelia afirmației și la alți susținători ai ideii continuității dintre daci și români. Relatând astfel înfrângerea regelui Decebal, E. Thouvenel a notat: „... Trajan Dacicus éleve en souvenir de ses succès, cette fameuse colonne sur les bas-reliefs de laquelle les Daces vetus de peaux comme les Valaques d'aujourd'hui figurent dans l'attitude des vaincus”¹⁰. Acest lucru este relatat într-un mod asemănător și de baronul d'Haussez care conchide: „Aici, (în Transilvania), personajele vorbesc și se mișcă la fel ca și cum ar fi făcut-o cu optsprezece veacuri înainte. Limba, cu toate modificările pe care le-a suferit este aceeași. Locuitorul primitiv apare în același suman, ȋțari, centură lată de piele și sandale prinse cu curele la fel ca acelea care-l disting pe dac în basoreliefurile Columnei lui Traian”¹¹. Alte scrieri franceze abordează tema etnogenezei românilor în viziunea cărturarilor ardeleni, deci raportându-se la o origine pur latină. În 1837 apar memoriile de călătorie ale unui faimos personaj din epoca napoleoniană, mareșalul Marmont, care a vizitat Ungaria și Transilvania în anul 1834. „Valahii - scrie el - sunt vechii locuitori ai țării, descinzând din coloniile romane, stabilite de Traian. Ei înșiși își dau numele de romani, iar limba lor este încărcată de cuvinte latine, mai mult sau mai puțin conservate, care atestă în mod sigur această origine”¹². Mareșalul are o viziune unitară în ceea ce privește întinderea Daciei traiane¹³ și ca militar preocupat de probleme strategice nu înțelege motivul care l-a determinat pe Traian să așeze capitala provinciei la Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

O tendință de a transforma imaginea aspectului valahilor asupra strămoșilor lor romani întâlnim la Ami Boué care scria în 1840: „Valahii au forme frumoase, atât bărbații cât și femeile. Când și când ești cu adevărat surprins dând peste niște figuri maiestuoase realmente romane, așa cum se pot vedea pe arcurile de triumf ale vechilor stăpânitori ai Europei”¹⁴. De asemenea, în corespondența lui Bois le Comte, valahii sunt „rămășițele coloniilor romane din vechea Dacie”¹⁵, în timp ce în relația de călătorie a lui Demidov se remarcă: „în ziua trecerii noastre zgomote vesele însuflețeau toate aceste sătuce ticăloase; sărbătoarea trezise viorile ȋțanilor, ea înviora glasurile bătrânelor și le făcea să mormăie cântece vechi pe care le-au auzit și urechile dacilor și romanilor de pe timpul lui Decebal și Traian”¹⁶. Ultimul arăta apoi că în limbă, jocuri și sărbători găsești „neândoielnice urme ale măreției originii revendicate de valahi”.

La originea comună, latină, a românilor de pe teritoriul Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei, se referea pe larg în lucrarea sa savantul francez A. de Gerando. „Se găsește aici - scria el - un popor care, în limba sa, se cheamă Român, care a conservat nu numai idiomul și fizionomia cuceritorilor, dar încă dintre toate popoarele Europei a păstrat în modul cel mai fidel ideile și obiceiurile lor”¹⁷. Edgar Quinet, în lucrarea sa din anul 1856 insistând asupra caracterului latin al limbii române, sub influența scrierilor ardeleni, sublinia, de asemenea, descendența exclusivă a românilor din coloniștii romani și arăta că: „populația primitivă a dacilor după războiul cu romanii a pierit într-o catastrofă necunoscută”¹⁸. În schimb, Saint-Marc Girardin încă din anul 1836, la capătul călătoriei printre români, se referea la dubla descendență daco-romană a poporului român¹⁹.

Indiferent de nuanțe, de relevat este străduința autorilor francezi de a proiecta în fața opiniei publice imaginea unui popor având o descendență nobilă și a înruderii sale cu popoarele latine din Occident. Identificarea stereotipală român (valah)=roman, reluată

aproape de fiecare autor francez, dobândește pentru cititori o funcționalitate compensatorie în raport cu realitățile prezentului, de multe ori descurajante. Așa cum am văzut mai sus, prin fizionomie, port, obiceiuri, limbă, românii apar nu numai moștenitorii valorilor civilizației romane transmise prin timp ci reprezentanții cei mai autentici ai foștilor stăpâni ai lumii. Această descendență ilustră va avea rolul de catalizator în devenirea istorică a românilor. În preajma revoluției de la 1848 românii sunt pentru E. Quinet păzitorii latinității la gurile Dunării, un obstacol în calea panslivismului promovat de Imperiul țarist în expansiune: „En fin, votre nationalité nous est nécessaire: si vous perissiez, nous sommes frappés en meme temps; vous etes notre barriere au midi, comme la Pologne est notre barriere au nord”²⁰.

NOTE

1. Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german (1775-1918)*, București, 1995, p.90 s.q.
2. Auguste de Gerando, *La Transylvanie et ses habitants*, Paris, 1845, t.I, p.222.
3. Anatol de Demidov, *Voyage dans la Russie Méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1840, p.72.
4. St. Bellanger, *Trois ans de promenades en Europe et en Asie*, Paris, 1842, p.319-320, 322, 331, 334.
5. *Ibidem*, cap.IX.
6. *Alpes et Danube ou voyage en Suisse, Styrie, Hongrie et Transylvanie par le baron d'Haussez*, Paris, 1837; vezi și Ernest Armeanca, *Peregrinările baronului d'Haussez prin Banat și Transilvania în 1831* în „Gând românesc”, III, 1935, p.235-242.
7. Auguste de Gerando, *op. cit.*, t.I, p.323.
8. Jean A. Vaillant, *La Roumanie ou l'histoire, langue, littérature, orthographe, statistique de Roumans*, t.I, Paris, 1844, p.4.
9. Auguste de Gerando, *op. cit.*, t.I, p.,338.
10. Ed. Thouvenel, *La Hongrie et la Valachie*, Paris, 1840, p.188.
11. Andrei Radu, *Cultura franceză la românii din Transilvania până la Unire*, Cluj-Napoca, 1982, p.223; vezi și Ernest Armeanca, *op. cit.*, p.240.
12. *Voyage de M. le Marechal, Duc de Raguse en Hongrie, en Transylvanie dans la Russie méridionale en Crimée et sur le bords de la Mer d'Azoffa Constantinople et sur quelques parties de l'Assie Mineure; en Syrie, en Palestine et en Egypte*, Bruxelles, 1837, p.157-158.
13. *Ibidem*, p.124; „La Dacie se composait de la Valachie actuelle, de la Transylvanie, et d'une partie de la Moldavie”.
14. Ami Boué, *La Turquie d'Europe*, Paris, 1840; vezi și K. Heitmann, *op. cit.*, p.114.
15. *Documente Hurmuzaki. Corespondența diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825-1846)*, București, 1913, vol.17, p.333.
16. Anatol de Demidov, *op. cit.*, p.14.
17. A. de Gerando, *op. cit.*, p.45.
18. Edgar Quinet, *Oeuvres completes. Les Roumaines, Allemagne et Italie. Mélanges*, Paris, 1857, p.35.
19. Saint-Marc Girardin, *Souvenirs des voyages et d'études*, tom I, p.222 s.q.
20. *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, tom I, București, 1902.

Les traits de l'image du peuple roumain dans les oeuvres des auteurs français (1830-1848) (résumé)

Durant l'intervalle de temps étudié, dans les oeuvres des auteurs français on a rencontré des nombreuses observations concernant la formation du peuple roumain, sa continuité dans l'age des inva-

sions sa lutte pour l'indépendance dans le Moyen Âge et le caractère spécial des relations avec les Turcs. Nous avons retenu notamment les notes qui se rapporte à l'origine du peuple roumain.

Généralement, les auteurs français ont identifié, sans détour, les Roumains avec les Romains ayant habité en Dacie trajanne. Ces auteurs ont considéré que, par leur physionomie, par leurs visages et leur langue, les Roumains sont les héritiers des valeurs de la civilisation romaine et les représentants les plus authentiques des anciens maîtres du monde. Cette origine illustre était une garantie que les Roumains, sans doute, dans l'avenir seront capables d'évoluer et de se civiliser. Les Français ont réceptionné la question roumaine par l'intermède des affinités dues à l'origine commune, des liaisons spirituelles et culturelles. Concernant le rôle futur des Roumains B. Quinet a affirmé en 1847: „Enfin, votre nationalité nous est nécessaire; si vous perissez, nous sommes frappés en même temps; vous êtes notre barrière au midi, comme la Pologne est notre barrière au nord“.

ACTIVITATEA LUI AUREL C. POPOVICI DE LA ELABORARE LA PROCESUL „REPLICII“

Nicolae Cordoș

Cu prilejul declanșării mișcării memorandiste și a acțiunilor studențimii din București și Iași, studențimea română din Transilvania simțea și ea nevoia de a-și strânge rândurile și de a-și face auzite vocile, pentru ca să acționeze într-un fron comun de luptă națională cu ceilalți reprezentanți ai poporului român, la „în plinirea unei datorințe față de poporul care ne-a născut”¹. Pe lângă contribuția tuturor studenților români la acțiunea de redactare și tipărire a *Replicii*, cum declara Aurel C. Popovici în 1893², tinerimea va încerca pentru început să ceară în această direcție și ajutorul unor membri ai Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria.

În acest sens la 15 iulie 1891 George Candrea și Ion Sârbu în numele junimii academice din Viena și Graz trimit o scrisoare lui Vasile Mangra, solicitându-i materiale cu privire la interzicerea înființării gimnaziilor românești și a drepturilor de asociere garantate prin lege, pentru a fi introduse în capitolele „menite a fi apoi legate într-un înreg și publicate imediat după răspunsul junimii academice maghiare”. Îi trimit și planul scrierii lor, cerând răspuns scris până la 20 septembrie st.n. 1891 pe adresa lui Aurel C. Popovici (Graz, Parkstrasse 7)³.

La 29 august 1891 Aurel C. Popovici scria din Graz lui Septimiu Albini tot în acest sens, comunicându-i că: „Cu replica noastră stăm bine. Dl Brote nu mi-a răspuns nimic. Dl. Diaconovici mereu mă chiamă la Sibiu iar eu nu pot veni; îmi scrie că dl Vichentie stăruiește să vin ca *verbalmente* să ne înțelegem. O să meargă și așa. Decât nu lucru. Lumea la care ne-am adresat (Coroian, Lucați, Oncu, Brote, Gr. Maior de la Gazetă, dr. Isac), nici răspuns nu ne dau. Egal. Cei de dincolo ne asigură de toate cheltuielile și replica noastră va apărea, adică *trebuie* să apară”⁴.

Aurel C. Popovici îi solicita lui Albini să-i trimită sub formă de împrumut ca bibliografie pentru întocmirea de statistici, protocoalele unor arhiepiscopate ortodoxe și greco-catolice românești, ca și unele lucrări ungurești, rugându-l să publice în „Tribuna” luările de poziție ale presei maghiare și germane cu privire la memoriul maghiarilor. Îl informa că a tradus memoriul studenților maghiari pe care nu l-a trimis la Sibiu, ci „l-am trimis lui Lupulescu de la Ligă, să-l plaseze în mai multe ziare să mai facă curaj la oameni”⁵.

De altfel, la 27 februarie st.n. 1892 același Aurel C. Popovici îi solicita lui Septimiu Albini să vorbească cu Eugen Brote pentru a desmînji acuzația inexactă ce o aducea presa maghiară că studenții români ar fi fost însărcinați de către conducerea partidului cu redactarea memoriului către Tron⁶.

Frământările din cadrul partidului privind soarta *Memorandului* vor face ca în această perioadă clanul tinerimii studioase să nu fie apreciat cum se cuvine de generația vârstnică din mișcarea națională. Era ceva din ceea ce Aurel C. Popovici consemna la 1888 că tinerimea ar trebui să-și vadă de studii și nu de viața politică și probabil tocmai de aceea

documentele mișcării memorandiste tac în privința elaborării și tipăririi *Replicii*⁷. Nu același lucru îl va face însă presa românească din Transilvania⁸ și mai ales gruparea tribunistă de la Sibiu prin Septimiu Albini, ce și-a adus contribuția la elaborarea, traducerea și tipărirea *Replicii* și apoi Eugen Brote ca proprietar al *Institutului Tipografic* unde s-a tipărit prima ediție a *Replicii* (martie-iulie 1892)⁹.

De soarta *Replicii* și a lui Aurel C. Popovici se va interesa în schimb gruparea bănățenilor (Al. Mocioni - V. Babeș), care prin Cornel Diaconovici și Vincențiu Babeș stăruiau, cum am văzut mai sus, să aibă convorbiri directe la Sibiu.

La 21 decembrie 1891 Cornel Diaconovici, redactorul revistei „*Romänische Revue*” și unul din secretarii Partidului Național Român, într-o scrisoare către președintele acestuia, Vincențiu Babeș, făcea considerații privitoare la persoana și activitatea lui Aurel C. Popovici, caracterizându-l astfel: că are însemnate cunoștințe și un bun condei; că este un jurnalist pasionat, ceea ce constituie una din primele condiții pentru a putea persevera în domeniul publicisticii; remarcă existența puținilor tineri care să fi citit și să fie instruiți din politică ca el; și-a făcut însă toată practica în cafenea; e în stare de a da cu capul și în perete pentru a se realiza, necunoscând limite, ceea ce neîndoiește ar provoca conflicte iminente. Cornel Diaconovici presupune că, dacă l-ar putea câștiga de partea lor pe Aurel C. Popovici, ar fi o forță de muncă valoroasă, fără însă a i se încredința sub nici un motiv conducerea ziarului (probabil viitorul ziar „*Dreptatea*” de la Timișoara), până n-o să-și tocească coarnezle în câțiva ani și să dobândească mai mult tact¹⁰.

În corespondența directă cu Vincențiu Babeș, din 30 ianuarie 1892, Aurel C. Popovici îi va comunica că a primit suma de 160 florini valută austriacă: „Junimea academică română vă transmite D-voastre și ilustrei familii Mocsonyi călduroase mulțumiri pentru sprijinul ce ați dat *Replicii*. Sfaturile cu care ne-ați onorat ne sunt prețioase și nu vom lipsi a le da cuvenita considerare”¹¹. Nu va pomeni însă nimic despre încercarea grupării de a-l angaja la noul ziar ce se proiecta, ceea ce-l face probabil pe Vincențiu Babeș să adnoteze pe această scrisoare la 3 februarie 1892 că a răspuns lui Aurel C. Popovici, întrebându-l dacă acceptă preluarea redactării lui¹².

Pregătirea tipăririi și răspândirii *Replicii* înaintarea *Memorandului* la Viena îl vor face pe Aurel C. Popovici să se alăture grupării tribuniste și celei a lui Ioan Rațiu, noul președinte al Partidului Național Român și să nu dea un răspuns favorabil propunerii lui Vincențiu Babeș.

Vincențiu Babeș, intuind calitățile lui Aurel C. Popovici, nu abandonează ideea de a-i încredința redacția noului ziar al românilor bănățeni, ce urma să ia locul „*Luminătorului*”. Astfel, la 6 decembrie 1892, Coriolan Brediceanu, caracterizându-l pe Aurel C. Popovici, vărul său primar, îi comunica lui Babeș că: „Azi nu mai poți vorbi cu el. Aud că a luat parte și la ultimul cortegiu triumfal al lui dr. L[ucaciu] în București. Are simț curat, materialmente aranjat prin căsătorie și croiește politica română în Graz, fără nici o considerare la program, puteri, și dispune efectuarea. Om în genul modern. Din acestea poți vedea că precum n-am putut simpatiza de la început cu el, azi divergențele între noi au devenit tot mai mari, și așa nu pot spera ca el să primească la noi o redacție”¹³.

De altfel, în corespondența către Septimiu Albini, Aurel C. Popovici remarcă că tineretul din Banat simpatiza cu „*Tribuna*” de la Sibiu, dorindu-i să devină un ziar menit a grupa pe lângă el toate elementele pozitive ale națiunii și că mulți bănățeni și-au pierdut încrederea în gruparea Al. Mocioni - V. Babeș („se surpă și se hulește dogma infailibilității Mocsonyi-babeșiste. Era și vremea!”)¹⁴. Explicabil de ce tineretul studios se va pune la dispoziția noului Comitet central al Partidului Național Român, plasându-se în aripa radicală a

mișcării naționale și dorind imediat înaintarea *Memorandului* la Viena. Iar un reprezentant al acestui tineret, Aurel C. Popovici, va fi ales între cei 25 de membri ai Comitetului central al Partidului Național Român la conferința națională din ianuarie 1892 care a hotărât înaintarea *Memorandului* la Tron¹⁵.

Aurel C. Popovici va fi prezent la ședința Comitetului central din 25-26 martie 1892 de la Sibiu, când se va stabili textul definitiv al *Memorandului*, timpul și modalitatea prezentării lui. În ziua de 26 martie 1892, după încheierea dezbaterii pe seama *Memorandului*, Aurel C. Popovici a pus în discuție în ce limbă să fie redactat documentul. Se gândea probabil și la limbile în care urma să fie tradusă *Replica*. Cum se știe, după discuții, la care au luat parte R. Pațiția, D. Comșa, S. Albin, N. Cristea, D.P. Barcișanu, V. Lucaci și G. Manu, Comitetul central hotărăște ca *Memorandul* să fie redactat și pregătit spre prezentare împăratului Franz Joseph în limbile română, germană și maghiară¹⁶.

Va fi prezentat la Viena în mai-iunie 1892 cu delegația românilor transilvăneni pentru a înainta împăratului textul *Memorandului*, Aurel C. Popovici dovedindu-se a fi elementul cel mai dinamic privind încartiruirea românilor. Alături de Eugen Brode, Popovici va alerga pe la toate redacțiile ziarelor, remarcând mai târziu că acestora „le place, că accentuăm atât de mult federalismul”¹⁷ și căutând prietenii printre diferitele partide din Reichsrat-ul austriac¹⁸. La masa intimă a delegației memorandiste, înainte de a pleca spre casă, din localul studenților „Saxonia”, a vorbit în numele tineretului Lazăr Popovici, iar Aurel C. Popovici a toastat pentru dr. Ioan Rațiu, îndemnându-l pe Al. Vaida Voevod să profite de prezența slovacilor și a sârbilor și să vorbească în limba germană pentru solidaritatea acestor naționalități¹⁹.

După momentul Vienei, Aurel C. Popovici, își continuă activitatea legată de tipărirea și răspândirea *Replicii*, făcând în iulie 1892 o vizită lui Panaiot G. Cantilli, vicepreședinte al secției *Ligi culturale* de la Paris²⁰.

Încă din 1891 apare ideea convocării unui congres general al tuturor universitarilor români din Transilvania și Ungaria, care să constituie un prilej de afirmare al unității culturale române. După dezbateri confidențiale, această idee a fost amânată, deoarece ținerea congresului ar fi făcut imposibilă publicarea și distribuirea *Replicii* datorită măsurilor represive luate de guvernanți. Tocmai de aceea „Comitetul junimei acad. rom. din Transilvania și Ungaria pentru replica la contra-memoriul maghiar Viena-Graz” a lucrat cu mai mult tact, în tăcere și liniște “în mai multe părți, dar nu acolo unde se știe adresa din ziare”²¹.

Dorind să organizeze acest congres al junimii universitare sub egida unor asociații culturale cum ar fi adunarea generală a *Astrei* ce avea loc în fiecare an, se propune ca el să aibă loc în paralel cu aceasta, „fără convocator și scop publicat” în cursul lunii august 1892 la Blaj sau Arad²².

Aurel C. Popovici dorea ca acest congres, dacă nu se putea altfel, să fie organizat la Budapesta, “locul cel mai potrivit și mai apropiat de Viena, de apus”, scria el lui Septimiu Albin la 21 august 1892. Îl ruga pe Albin „ca să dăm lucrului importanță”, să se adreseze în acest sens lui George Morariu, președintele subcomitetului de la Budapesta (de asemenea lui Sabin Secula la Viena și dr. George Ilea la Cluj), care să lanseze convocarea unei conferințe a comitetului etc.²³.

Scriindu-le de altfel și el acestora, Aurel C. Popovici mărturisise din Graz că: „Eu prea puține pot face, sunt singur și nu știu unde-mi stă capul de lucru și de alergături [...]”²⁴. De altcum am un miros, că vor să-mi dea *gefurta*. Să mă expulzeze din Austria, ca Rusussöwar ce sunt. Pe mine. Austriac din creștet până în tălpi!... Așa-i, pe cel ce nu-l lași să crape nu te lasă să trăiești!”²⁵.

Proiectatul congres studențesc din motivele consemnate mai sus nu va avea loc, dar

activitatea lui Aurel C. Popovici nu va stagna. În toamna acestui an va face o vizită în Italia, Grigore T. Brătianu, președintele *Ligii culturale*, informându-l în prealabil pe ziaristul italian Roberto Fava de călătoria lui. Fava îi va răspunde la 18 septembrie 1892, bucurându-se de-al cunoaște pe Popovici și de a avea prilejul să discute cu el despre problema românească²⁶.

Aurel C. Popovici sosește în Italia și cu o scrisoare de recomandare de la V. A. Urechia către marchizul Beniamino Pandolfi, comunicându-i de aici lui Gr. T. Brătianu, din Roma la 23 septembrie 1892 printr-o carte poștală că: „E bine. Am făcut ispravă în Milano, Turin și Roma. Măne plec la Neapol și de acolo la Florența. Lumea plină de simpatii pentru noi. Raport detaliat mai târziu. Acum n-am timp; aici fiecare minută mă costă un leu. Trimiteți 200 ex. [din *Replică*] la Fava în Parma. Eu am 50 ex. pe care le împărtășc în persoană. Salutări Dipsi”²⁷. A doua zi îi va scrie lui Roberto Fava, informându-l probabil despre expedierea *Replicii* pe adresa lui și punând la cale tipărirea ediției a II-a în limba italiană la Parma, într-un tiraj de 1000 ex. în cursul anului 1893²⁸.

Reîntors la Graz, îi va trimite la 1 octombrie 1892 un mic raport lui Gr. T. Brătianu, comunicându-i că: „În fine am sosit din Italia. Am dat o raită prin Milano, Turin, Genua, Roma, Florența, Bologna, Venezia și Triest. Am fost la redacțiile tuturor ziarelor de frunte, am fost la persoane marcante (Palma, Brunialti etc.). Toată lumea ne iubește și ne-ar prețui și mai mult dacă în *Transilvania* am fi mai spornici în munca politică. Di Moreta de la Secolo [î]mi zicea: Bine, Domnule, dacă-i așa cum spui dta, apoi *dovutte par la guerra!*. Cu articoli de gazete se poate câștiga atenția Romii dar nu lupta însăși. Toți mi-au promis, că vor: 1) discuta cestiunea română pe baza *Replicii*; 2) nu se vor lăsa amăgiți de apucăturile ungurești; 3) vor primi de la noi informațiuni și articoli”²⁹.

Îi informează în final despre ziarele italiene care vor publica articole despre români, punându-l în gardă pe președinte: „Să nu uitați, că italienii au simpatii mari pentru unguri. A trebuit să-mi exploatez toată arta retorică, ca să-i uminez, să le dovedesc, că ungurii nu sunt decât ceea ce sunt: *i tedeschi vele Austria pe ge'italiani del Trento e di Trieste*”. Mărturisește că are foarte multe lucruri de împărtășit, încât nu știe de unde să înceapă, „dar nici nu voi să le pun pe hârtie ... Am să dau o fugă la București zilele acestea și o să ne înțelegem în grai viu mai lămurit”³⁰.

Spre sfârșitul anului 1892 Aurel C. Popovici se pregăte pentru examenele de doctorat, sperând să se vadă debarasat prin ianuarie 1893, cum declara el, „de fleacurile astea”. Activitatea din jurul tipăririi și răspândirii *Replicii*, ca și înrolarea lui politică în acțiunile Comitetului central al Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria, îl fac însă pe Popovici să nu-și poată încheia studiile universitare³¹.

Indignat de noile măsuri de deznaționalizare ale guvernanților unguri, în corespondența către Septimiu Albini de la sfârșitul anului 1892 și începutul celui următor, Aurel C. Popovici, dezvoltă un plan prin care să se organizeze pretutindeni mitinguri și demonstrații (vara, iarna, duminica, de sărbători) contra proiectelor de legi privind căsătoria civilă obligatorie, a matricolelor civile de stat și a altor „mijloace perfide de maghiarizare”³². Îndeamnă la sistematizarea acțiunilor, care să agite și să pregătească neconținut poporul pentru al doilea ciclu de adunări contra proiectului de colonizări, a egalizării salariilor învățătoresți și a uniformizării școlilor medii.

Esența acestor adunări politice, având ca exemplu cele din 1891 împotriva legii „azilelor de copii”, după Popovici, trebuia să lămurească și să lumineze poporul „în graiul său”. Organizatorii să nu se mulțumească cu un singur orator, iar la sfârșitul acestor acțiuni ei să elaboreze neapărat proteste fulminante sau rezoluții scrise care să fie expediate parlamentului și guvernului, pentru a simți „oligarhia din Pesta, că nu pe noi ne reprezintă”. Scria,

că organizarea a „numai câteva mii de asemenea meetinguri apoi să vezi cum se schimbă roata Ungariei“.

Aurel C. Popovici insistă în continuare pe însemnătatea și înființarea de reuniuni și asociații la români și la alte popoare, pentru treburile excelențe pe care le fac, indiferent de scopul lor. Trimite apoi două articole la „Tribuna“, „în cel dintâi pleda pe față pentru federalism pe baza *hotarelor naționale*“³³, rugându-l pe Septimiu Albini că, deoarece este scris pe baza *Replicii*, să-l publice³⁴.

În zilele de 9-10 ianuarie 1893 va avea loc la Viena o primă conferință a reprezentanților românilor, slovacilor și sârbilor, stabilindu-se aici un program comun de acțiune politică și o colaborare solidară a naționalităților din Ungaria. În delegația românilor, alături de dr. Ioan Rațiu și Eugen Brote, va fi prezent și Aurel C. Popovici, cunoscut promotor al acestei colaborări, după care va primi, se pare, din partea conducerii partidului dispoziția de a pleca în 28 ianuarie 1893 la Zagrab. Misiunea prevedea atragerea în alianța naționalităților din Ungaria și a croaților și pregătirea acestora pentru ca viitorul congres al naționalităților să poată avea loc în luna mai 1893, eventual la Zagreb, dacă orașele Sibiu sau București nu vor fi aprobate³⁵.

De acest program comun al naționalităților din Austro-Ungaria se leagă și ideea înființării unui ziar european al acestora redactat în limba germană, ce urma să fie editat la Viena. Deși acțiunea era foarte importantă în realizarea alianței naționalităților, se pare că ea a rămas în stadiul de proiect³⁶.

Înființarea unui nou ziar (deși izvoarele sunt cam lapidare) o urmărea încă din 1892 și *Liga culturală*. Nemulțumit de acțiunea „*Tribunei*“, după mărturisirea lui Cezar Colescu-Vartic către Septimiu Albini, Ion Lupulescu dorea să editeze acest ziar la Brașov pentru a nimici „*Gazeta Transilvaniei*“ și a „fanatiza poporul contra ungarilor“, sperând să scoată acest ziar cu Aurel C. Popovici³⁷. În scrisoarea din 1 februarie 1893 către George Moroianu, Ion Lupulescu îi mărturisea acestuia că: „Ziarul lui Popovici se face. Atât îți spun deocamdată. Peste tot ar fi bine. Vorba e numai că avem puțini bani“³⁸. Moartea prematură însă a președintelui *Ligii culturale*, Grigore T. Brătianu, la 26 februarie 1893, deplânsă de Aurel C. Popovici se pare că a amânat această intenție: „Ei, cine va lua locul neuitatului nostru Brătianu? - scria el din Graz probabil aceluiasi Ion Lupulescu - Unde mai găsești un asemenea om? Dacă nu va fi lăsat vreun testament în favorul Ligii apoi îmi pare, că ziarul junei generații n-o să apară cu una cu două“³⁹.

De abia între anii 1896-1900 societatea va reuși să editeze un organ săptămânal cu titlul „*Liga română*“, iar un grup de intelectuali vor tipări un cotidian național independent „*România Jună*“ (1899-1900) ce purta denumirea societății studențești cu același nume, înființată la Viena în 1871, redactor pentru partea politică fiind Aurel C. Popovici⁴⁰.

După cum se cunoaște, ca urmare a acțiunii memorandiste, la 13 mai 1893 autoritățile ungarești vor extinde urmărirea penală asupra întregului Comitet central al Partidului Național Român⁴¹. În această situație, Aurel C. Popovici împreună cu grupul de studenți de la Viena (L. Popovici, L. Tilea, I. Maniu, Al. Vaida Voevod, N. Comșa, C. Tătaru, P. Dan și G.I. Anca), îi vor propune la 13/25 mai 1893 lui Ion Lupulescu de la *Liga culturală* organizarea unor manifestații și demonstrații impozante cu prilejul procesului memorndist de la Cluj. Ei considerau că sprijinul material al *Ligii culturale* pentru: tipărirea și răspândirea unor manifeste de protest contra abuzurilor; prezența la Cluj în număr cât mai mare a studenților români de la toate universitățile; prezența a zeci și sute de români din România și a altor cetățeni etc; ca și prezența reprezentanților tuturor secțiilor *Ligii culturale* ar produce o „manifestație teribilă“⁴².

Într-o corespondență nedată, din iunie 1893, Aurel C. Popovici se adresează iarăși

Ligii culturale; el consemnează că „toată mișcarea n-are nici un Dzeu dacă va fi înăbușită prin tăcerea infamă a presii germane“. Îndeamnă pe conducătorii *Ligii culturale* să-i convingă pe corespondenții din București ai ziarelor germane că românii nu sunt antisemiți, dar că purtarea presei germane („ovreiești“) și continuarea cu tactica lor ostilă de până atunci „a mănânat și mână mișcarea noastră în apele antisemitelor din Viena“. Solicita ca *Liga culturală* să îndemne lumea spre Sibiu la Conferința națională a partidului, ce „ar fi un lucru teribil în situația actuală“, când „oamenii însă sunt foarte slabi și fricoși“, afirmând că nu li se poate întâmpla nimic. Încheie această corespondență sosită la *Liga culturală* în 16 iunie 1893 cu îndemnul ca presa din capitală să-l „someze pe Carol a interveni la *Berlin*, arătând primejdia ce cuprinde prigonirea ungurească pentru pace generală“⁴³.

Membru al Comitetului central al Partidului Național Român, Aurel C. Popovici va fi prezent și la Conferința națională a partidului din 11/23-12/24 iulie 1893 de la Sibiu. Aici va fi ales în biroul de lucru (11/23 iulie) ca notar al conferinței alături de Constantin Lucaciu, Ștefan Petrovici, Demetriu Ciuta, Ștefan Cicio Pop și Silviu Moldovan. Va avea deplina satisfacție că în raportul Comitetului central al partidului, prezentat de secretarul Dimitrie Comșa, în pasajul ce se referea la publicarea și răspândirea *Memorandului din 1892*, care a „contribuit în mod însemnat la orientarea opiniei publice de la noi“, să înregistreze aprecierea și constatarea că: „În această direcție am fost sprijiniți și ajutați de brava tinerime universitară română, care în *Replica* sa către studenții universitari maghiari a cuprins o mulțime de acte și dovezi publice pentru urmărirea și apăsarea neamului românesc din Ungaria și Transilvania“⁴⁴.

Primește delegația slovacilor cu un toast româno-german, ca și pe cea a tineretului român care cu atâta dragoste și-a oferit partea de muncă în susținerea problemei naționale. Vorbește la prânzul comun în numele tinerimii universitare din Austro-Ungaria, asemănând epocile dezvoltării noastre istorice cu cele patru anotimpuri: „Iarna a trecut. Solii primăverii - rândunelele se arată. Acești soli sunt frații și delegațiunile din România“⁴⁵.

În 12/24 iulie 1893 Aurel C. Popovici va prezenta Conferinței o mulțime de telegrame de aderență sosite din toate colțurile locuite de români, primite de participanți cu entuziasm și strigăte de „să trăiască“, ceea ce înseamnă că românii încuviințau pașii și procedura înaintării *Memorandului din 1892* ca și deplina activitate a Comitetului central⁴⁶.

În fața amplelor manifestații de solidaritate din țară și străinătate generate de *Memorand* și *Replică*, autoritățile ungurești le vor intenta, după cum se știe, lui Aurel C. Popovici, Eugen Brote și Nicolae Roman procesul din 30 august 1893 de la Cluj⁴⁷. Prezentarea lui pe baza cercetării documentelor instanțelor de judecată urmează să facă obiectul unei alte lucrări.

NOTE

1. „Gazeta Transilvaniei“, nr.220 din 4/16 octombrie 1891; Vezi scrisoarea și articolul *O cestiune momentuoasă* a celor 18 studenți români din Cluj din 5/17 ianuarie 1892, semnate printre alții de Pompiliu Dan, Alexandru Bohățel, Zosim Chirtoș și Iuliu Maniu (cf. „Tribuna“, 1892, nr.29-30).
2. „Tribuna“, nr.185 din 21 august/2 septembrie 1893.
3. E. Gluck-N. Roșu, *Arad și mișcarea memorandistă*, vol. IV, Arad, 1978, p.100-101.
4. Biblioteca Academiei Române București, mss.S ³⁹⁽¹⁾CCVII (mai departe B.A.R.).
5. Ibidem.
6. Idem, mss. S ³⁹⁽⁶⁾CCVII.
7. Ș. Polverejan-N. Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj, 1973; B.A.R., mss. S ^{39(1,4)}CCVII.

8. Spre exemplu, "Gazeta Transilvaniei", nr.188 din 25 august/6 septembrie 1891 salută cu bucurie ideea studenților români din Transilvania și Ungaria care studiază la diferitele universități din monarhia austro-ungară, de a răspunde la întâmpinarea tendențioasă a studenților maghiari, cu scopul de „a continua lupta pentru constatarea adevărului asupra stării poporului român sub ocârmuirea ungurească”. Fiind vorba de o dispută între tinerimea studențească, redacția ziarului afirmă că nimeni nu poate fi mai competent a răspunde, decât însuși tineretul român care a crescut în condițiile în care se află poporul român. În final, ziarul recomandă ca inițiativa pentru replică a studenților de la Viena și Graz să fie preluată de o înțelegere solidară a tuturor studenților români din imperiu, care într-o conferință generală să stabilească modul de colaborare în această acțiune.
9. N. Cordoș, *Din istoricul elaborării și tipăririi „Replicii”*, în „Acta Musei Napocensis”, XX(1983), p.187-212.
10. Ș. Polverejan-N. Cordoș, *op. cit.*, p.186-187; *Correspondența lui Vincențiu Babeș*, vol. I, Cluj-Napoca, 1976, p.91-94.
11. Va semna corespondența pentru prima dată cu titlatura de dr. (doctor).
12. *Correspondența lui Vincențiu Babeș*, vol. I, Cluj-Napoca, 1976, p.199-200.
13. *Idem*, p.51-52 (Lugoj, 6 decembrie 1892).
14. B.A.R., mss. S ³⁹⁽¹¹⁾ CCVII (Graz, 28 ianuarie 1893).
15. T.V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, 1913, p.504; I. Maniu, *Aurel C. Popovici*, în „Convorbiri literare”, ianuarie-aprilie 1927, p.135-137.
16. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca, nr. inv. M.2205.
17. Aurel C. Popovici va realiza de altfel strânse legături cu ziaristul social-creștin Schreiber de la „Deutsches Volksblatt” din Viena, sincer susținător al cauzei românilor transilvăneni (cf. B.A.R., mss. S ³⁹⁽⁹⁾ CCVII ; Al Vaida Voievod, *Memorii*, vol. I, Cluj-Napoca, 1994).
18. V. Netea, *Istoria memorandumului românilor din Transilvania și Banat*, București, 1947, p.152-157; Al. Vaida Voievod, *Martiriul memorandist*, în „Gazeta juridică a Transilvaniei”, nr.5-10 din 30 octombrie 1944, p.269-271.
19. Al. Vaida Voievod, *Memorii*, vol. I, Cluj-Napoca, 1994, p.70; *Idem*, *Martiriul memorandist*, p.273-274.
20. *Correspondența lui George Moroianu (1891-1920)*, vol.I, Cluj-Napoca, 1981, p.58.
21. *Idem*, p.191-196.
22. *Idem*, p.58, 191-196; V. Popeangă, *Aradul, centru politic al luptei naționale în perioada dualismului (1867-1918)*, Timișoara, 1978, p.40.
23. B.A.R., mss. S ³⁹⁽⁹⁾ CCVII .
24. Așa se explică de ce, în sprijinul activității subcomitetului de la Graz, Aurel C. Popovici și Corneliu Nyeș solicitau la 1 iunie 1892 de la *Liga culturală* sprijinul lui Ion Lupulescu, care știa limba germană și cunoștea toate fazele mișcării naționale românești de până atunci și s-ar fi potrivit mai bine misiunii de propagandă în occident (B.A.R., mss.A. 2185a, f.407).
25. B.A.R., mss. S ³⁹⁽⁹⁾ CCVII .
26. D. Braharu, *Chestiunea română în Italia în timpul Memorandului*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, IX (1943-1944), Sibiu, 1944, p.14-18, 111-124; B.A.R. mss.A.2185b.
27. B.A.R., mss.A.2185b, f.290; M.C. Gheorghiu, *Momentul Aurel C. Popovici în istoria și cultura românească*, în „Mitropolia Banatului”, 1986, nr.1, p.52-53.
28. D. Braharu, *op. cit.*; N. Cordoș, *op. cit.*, p.197.
29. B.A.R., mss.A.2185b, f.269,278.
30. *Ibidem*.
31. *Idem*, mss.S ³⁹⁽¹⁰⁾ CCVII .
32. O asemenea acțiune era prevăzută și în proiectul de program al românilor, slovacilor și sârbilor întruniți în prima consfătuire a naționalităților din 9-10 ianuarie 1893 la Viena (cf. *Correspondența lui George Moroianu (1891-1920)*, vol. I, Cluj-Napoca, 1981, p.125).
33. Nu putem preciza dacă aceste articole au fost publicate, deoarece în paginile ziarului, probabil pentru securitatea autorului, nu mai întâlnim semnătura, nici sub formă de pseudonim a lui Aurel

- C. Popovici. Remarcăm un singur articol nesemnlat, cu titlul, *Autonomia Ardealului*, în „Tribuna“, nr.283 din 18/30 decembrie 1892.
34. B.A.R., mss. S³⁹⁽¹⁰⁻¹²⁾_{CCVII} (Graz, decembrie 1892, 28 ianuarie 1893; 13 martie 1893).
35. L. Boia, Eugen Brote (1850-1912), București, 1974 p.94; *Correspondența lui George Moroianu (1891-1920)*, vol. I, Cluj-Napoca, 1981, p.125; B.A.R. mss. S³⁹⁽¹⁰⁻¹¹⁾_{CCVII}.
36. *Correspondența lui George Moroianu (1891-1920)*, vol. I, Cluj-Napoca, 1981, p.125; N.Cordoș, *Memorandiștii și problema emigrării politice*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai“, Historia, 1994, nr.1-2, p.150.
37. B.A.R., mss S^{III}_{CCVII} (Correspondență Cezar Colescu-Vartic către Septimiu Albini, București, 10/22 septembrie 1892). Documentele *Ligii culturale* consemnează că în ședința conducerii executive din 21 ianuarie 1893, pentru scopuri ziaristice i s-au aprobat lui Aurel C. Popovici suma de 200 lei (cf. B.A.R., mss. A.2185d, f.40).
38. *Correspondența lui George Moroianu (1891-1920)*, vol.I, Cluj-Napoca, 1981, p.127.
39. B.A.R., mss. A.2185d și f. f.211, 219 (sosită la București în 24 martie 1893).
40. *Dicționar al presei literare românești (1790-1982)*, București, 1987, p.293.
41. I.P.P.[app], *Procesul Memorandului românilor din Transilvania. Acte și date*, vol.I, Cluj, 1933, p.50-53.
42. Ș. Polverejan-N. Cordoș, *op. cit.*, p.213-215.
43. B.A.R., mss. A.2185c, f.269-270.
44. T.V. Păcățian, *op. cit.*, p.561-568.
45. „Tribuna“, nr.154 din 14/26 iulie 1893.
46. A. Caciora, N. Roșuț, M. Timbus, *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională*, vol.II, Arad, 1980, p.91-96; „Tribuna“, nr.154 din 14/26 iulie 1893.
- 47.C. Bardoși, *Mormântul din Geneva*, în „Țara Bârsei“, II (1929), nr.3, p.277-290; L. Maior, *Memorandul filosofia politico-istorică a petiționalismului românesc*, Cluj, 1992, p.211-228; C. Sigmirean, *Studentii și afirmarea europeană a problemei naționale*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai“, Historia, 1994, nr.1-2, p.176.

AUREL C. POPOVICI'S ACTIVITY AND REPLY'S ACTION AT LAW (Abstract)

Based on publish and unpublish documents we present the activity of the politicalman Aurel C. Popovici between 1891-1893, his contribution to the statement named *Reply* and the action at law of this statement.

There was an attempt of colaboration between the authors of *Memorandum* and *Reply* and A.C. Popovici was an active person in the national fight of the Romanians Austro-Hungary. We underline Popovici's activity like membership of the Romanian National Party and his contribution to the agree between nationalities from the monarchy.

In the same time we present attempt of the group Al. Mocioni-V. Babeș to win A.C. Popovici on its side in order to publish a new newspaper in Banat.

AUREL C. POPOVICI ȘI SERBĂRILE MILENIULUI

Vasile Crișan

Fără îndoială, sărbătoarea mileniului, organizată cu un fast cu totul ieșit din comun de către oficialitățile statului ungar, a reprezentat atât o etalare a progreselor înregistrate de poporul și națiunea maghiară în cei o mie de ani de când s-au așezat în spațiul european pe care îl ocupa cât, mai ales, o amplă „bătălie pentru imagine” în acel frământat sfârșit de secol XIX.

Pactul dualist din 1867 satisfăcuse în mare măsură orgoliile și doleanțele clasei politice maghiare, sacrificând însă aspirațiile de emancipare națională ale celorlalte popoare pe care istoria, acum milenară le cuprinsese, prin forța cuceritorului între granițele Ungariei istorice.

Așezând la baza politicii sale obiectivul strategic al formării națiunii politice maghiare, prin înglobarea tuturor indivizilor indiferent de naționalitatea și limba lor, guvernele dualiste au promovat o politică dură, de deznaționalizare prin orice mijloace a grupurilor etnice nemaghiare (români, sârbi, slovaci, germani, ruși, etc.) care reprezentau peste jumătate din populația Ungariei dualiste.

Consecința firească a acestui demers a fost amorsarea și întreținerea unui permanent conflict intern între statul ungar și naționalitățile oprimăte, care eroda fără încetare, atât temeliile monarhiei dualiste, cât și imaginea de stat progresist, liberal, civilizat și civilizator pe care guvernarea Ungariei dorea cu tot dinadinsul să și-o confecționeze în ochii Europei.

Acesta era contextul în care s-au pregătit și desfășurat serbările mileniului și care au generat atitudini diverse și contradictorii față de mesajul lor.

Pentru clasa politică românească din Transilvania și Ungaria, cât și pentru opinia publică din Europa, serbările mileniului se raportau la problematica mai largă a chestiunii naționalităților din monarhia austro-ungară, ale cărei ecouri stârnite de procesul memorandumilor români și de Congresul naționalităților din Ungaria, din vara anului 1895, nu apăsaseră să intre în uitare.

Jacques Rougerie surprinde în esență sa fenomenul atunci când afirma că problematica naționalităților în secolul al XIX-lea „este echivalentul sau aproape, din punct de vedere al încălcării explozive și al greutății sentimentale și politice, a ceea ce va fi, în secolul al XX-lea, decolonizarea. Toată stânga europeană îi apără cauza cu entuziasm, toată dreapta i se opune cu îndârjire”¹.

De altfel temerea cea mai mare a regizorilor mileniului aici era cantonată, în reacțiile pe care manifestarea le va stârni în rândul naționalităților din monarhie și, prin rezonanța, în sprijinitorii cauzei lor din afara hotarelor Austro-Ungariei. Era deci firesc ca atitudinea factorilor politici ai naționalităților din Ungaria și ai fraților lor din afara granițelor sale, să primească acute conotații politice, pe care guvernul Ungariei dorea să le prevină și să le aplaneze.

Din corespondența Ministerului de Interne al Ungariei cu autoritățile comitatului Sibiu rezultă atenta supraveghere de care aveau parte personalitățile și instituțiile culturale și politice românești din monarhia dualistă². Printr-o adresă specială, înaintată preturilor din localitățile cu populație românească, Săliște, Miercurea, Noerich, precum și primarilor din

Sibiu și Sebeș, comitele Sibiului, Thälmann, căuta să preîntâmpine manifestări naționale românești în acest an jubiliar.³ Au loc, totodată, presiuni asupra ierarhilor bisericilor românești din Transilvania pentru a-i determina să domolească sentimentele naționale ale preoților și enoriașilor, paralel cu oferte ademenitoare de facilități pentru cei care vor participa la manifestările mileniului.⁴

Se cuvine menționat și faptul, deloc neglijabil, că prin măsurile represive luate împotriva conducerii Partidului Național Român, prin procesul Memorandului, prin permanenta amenințare cu trimiterea celor ce stârnesc agitații contra siguranței statului în fața curților cu jurați, s-a instituit un regim de teroare politică între granițele Ungariei milenare. Scoaterea Partidului Național Român în afara legii și eliberarea frunțașilor mișcării memorandiste printr-o bine plănuită grațiere împărătească, au creat un complex de factori ce au slăbit forța de reacție a oamenilor politici ai națiunii române din Transilvania și Ungaria împotriva plănuirilor serbări. Lipsa unei strategii clare și al unui punct de vedere precis formulat de către comitetul național în această privință a dat naștere la interpretări felurite, până la acuzațiile de defetism și trădare a intereselor naționale lansate împotriva lui I. Rațiu și a susținătorilor săi din conducerea partidului, de către Ioan Slavici și Eugen Brote, pe atunci refugiați în capitala statului român.⁵

De altfel, două editoriale dedicate *Mileniului* scrise de Ioan Slavici și publicate în oficiosul P.N.R. - „Tribuna” din 16 și 21 noiembrie 1895, au dat semnalul unor ample controverse în sânul cercurilor politice românești pe marginea atitudinii față de proiectatele serbări. În esență autorul, punând întrebarea „Ce-i de făcut?” sau, cu alte cuvinte, care trebuie să fie atitudinea românilor față de serbările ce se pregăteau, lansa ideea unei posibile reconcilieri a celor două tabere, a „îndulcirii” guvernanților Ungariei dualiste pentru ca aceștia să fie înclinați spre concesi.

Poziția ambiguă pe care se situa editorialistul în cele două articole menționate, a contrariat atât pe Ioan Rațiu, președintele partidului, cât și o mare parte a opiniei publice românești. Răspunsurile diferite la întrebarea lui Ioan Slavici, au reprezentat, în esență, vectorul politic al frământărilor și dezbinărilor din sânul conducerii P.N.R., din toamna și iarna anilor 1895-1896, cunoscut încă de atunci sub denumirea de „criza Tribunei”.⁶

În acest context se plasează, cu relief deosebit, personalitatea dinamică și principială a lui Aurel C. Popovici.

Născut la Lugoj în 1863, A.C. Popovici era, în epoca la care ne referim, una dintre figurile proeminente ale mișcării naționale. Membru al conducerii P.N.R., autor al celebrei *Replici*, precum și a altor lucrări de referință în domeniul studierii fenomenului național și politic al vremii sale⁷, participant la mișcarea memorandistă, urmărit, judecat și condamnat la 4 ani de temniță de stat, Aurel C. Popovici este nevoit, în 1893, să se refugieze peste munți, în România, întrerupându-și studiile de medicină la Universitatea din Graz⁸. Aici se alătură grupului de ardeleni aflați în capitala României, dintre care se detașează, prin rolul jucat în viața cultural-politică, Ioan Slavici și Eugen Brote.

În primele luni ale „crizei Tribunei”, A.C. Popovici este înclinat să adere la punctul de vedere exprimat de „exilații” bucureșteni, susținut și argumentat de E. Brote și Ioan Slavici, „profesorul de politică” al celui dintâi, așa cum îl va cataloga A.C. Popovici, după care, o parte a liderilor grațiați în urma procesului Memorandului, în frunte cu Ioan Rațiu și Iuliu Coroianu, ar fi înclinați spre moderație și împăcare cu prigonitorii lor. Neîncrezător, A.C. Popovici, păstrează totuși o rezervă, acumulează îndoieli și neliniști în legătură cu faptele ce se derulau neconținut. Este contrariat de mesajul neclar și defetist al primelor două luări de poziție ale lui Ioan Slavici în *Tribuna*, în chestiunea mileniului maghiar, precum și

de tăcerea Comitetului național față de acest eveniment. Mai târziu, atunci când conflictul în jurul dreptului de proprietate asupra *Institutului Tipografic* din Sibiu izbucnește acut, Aurel C. Popovici semnează alături de Eugen Brote, care era și vicepreședinte al Comitetului național al partidului, o scrisoare prin care autorii deplâng dezbinările interne, îndemnând la luciditate, calm și conciliere în interesul relansării luptei naționale.⁹ Scrisoarea este datată în 8/20 decembrie 1895 și nu prevestește nimic din spiritul tranșant al polemistului de mai târziu.

Treptat, pe măsura acumulării de noi informații, pentru A.C. Popovici apele se limpezesc.

Pe de o parte grupare din jurul lui Ioan Rațiu câștiga atât bătălia pentru acapararea *Institutului Tipografic*, având de partea lor majoritatea membrilor Comitetului național, cât și confruntarea cu gruparea Brote, Slavici, I. Russu-Șirianu, Bogdan-Duica, S. Albini, având drept miză politică subordonarea Partidului Național Român, jocului politic promovat de Dimitrie Sturdza și Partidul Liberal din România, ajuns la guvernare în octombrie 1895.

Ceea ce nu aveau de unde să cunoască liderii naționaliști ardeleni la acea vreme era faptul că România, printr-un tratat secret încheiat cu Austro-Ungaria, în octombrie 1883 de I.C. Brătianu, prim-ministru și Dimitrie Sturdza, ministru de externe, aderase la Tripla Alianță. Ca o consecință a acestui demers extern, guvernele de la Budapesta, prin intermediul Vienei, exercitau permanente presiuni asupra oamenilor politici de la București pentru descurajarea mișcării naționale a românilor din monarhie, cu atât mai mult cu cât acum, în preajma serbărilor mileniului, D. Sturdza ajunsese în frunte guvernului liberal. De altfel, în chiar luna instalării sale la putere, primul-ministru, într-un discurs ținut la Iași, declara explicit că „nu suntem stăpâniți decât numai de dorința, ca luptele și conflictele între români și maghiari să li se pună capăt prin frățescă concordie”.¹⁰ Lui A.C. Popovici i s-a întipărit în minte și o altă frază care îi va dezvălui legăturile strânse pe care E. Brote le avea cu fruntașul liberal, al cărui mercenar politic s-a dovedit: „Monarhia austro-ungară, *astfel cum e constituită*, (s.a.) este o necesitate pentru România”.¹¹ Chestionat de A.C. Popovici asupra mesajului politic liberal și al scopurilor pe care I. Slavici le urmărește prin editorialele din *Tribuna*, E. Brote încearcă să-i împrăștiie liniștile și nedumeririle. Dar acestea s-au transformat în certitudini odată cu publicarea în oficiosul partidului a *Manifestului* semnat de I. Rațiu și de alți șase membrii ai Comitetului național prin care se proclama din nou hotărîrea de a urma ferm programul național din 1881.¹²

Această luare de poziție catalizează demersurile lui E. Brote pentru punerea în aplicare a proiectelor sale. În două întâlniri desfășurate la locuința sa, la care alături de amfitrion participau Tit Liviu Albini, Septimiu Albini și A.C. Popovici, Brote dezvăluie un vast plan conspirativ. Era vorba, în esență, de editarea unui nou ziar, ca replică a *Tribunei*, în jurul căruia să se constituie un partid politic românesc programmatic, care, renunțând la programul național, să intre în tratative cu ungurii, care - promitea din surse sigure E. Brote - sunt dispuși să amendeze legea electorală în folosul românilor.¹³ Întâlnirile s-au desfășurat în 11/23.02 și 13/25.02 ale aceluiași an. Ziarul, după propunerea lui Slavici, urma să se numească *Tribuna Noastră*, în timp ce E. Brote ar fi preferat titlul *Vechea Tribună*.

Argumentele lui E. Brote se bazau pe faptul că o parte a membrilor Comitetului național „influențai de guvernul conservator, ar fi pe punct de a jertfi programul național, pentru ca pe ruinele sale să încheie pace cu maghiarii și să înceteze lupta”. De aceea se impune, în „situația schimbată”, a venirii liberalilor la putere în România, o „direcție nouă” care să aducă la cârmă mișcării naționale din Transilvania pe E. Brote și gruparea de la București cu misiunea unei dorite concilieri cu guvernul Ungariei, având drept miză activismul politic pe baza unei legi electorale favorabile românilor. Proiectul lui E. Brote prevedea zonarea Transilvaniei în douăsprezece

districte, fiecare în frunte cu un conducător, care să ure credința „de oarba ascultare către șeful nevăzut al cauzei naționale“, care urma să fie Brote însuși¹⁴.

În fața acestor propuneri, Aurel C. Popovici ia atitudine neechivocă, dezavuând întregul proiect drept acțiune absurdă și imposibilă. I se alătură și Septimiu Albini. Ba mai mult, apreciind gravitatea acțiunii lui Brote, A.C. Popovici se hotărăște să treacă peste apelul la confidențialitate, să rupă tăcerea și să dea publicității întreaga conspirație. Drept urmare, sub forma unei scrisori către *Tribuna*, intitulată „Trădarea cauzei naționale“, publicată în 23.02/11.03, urmată de o amplă scrisoare deschisă adresată lui E. Brote și publicată în următoarele două numere ale oficiosului sibian sub titlul „Desvelirea trădării naționale“, A.C. Popovici face mărturisiri sincere, complete și revelatoare privind încercările de spargere a unității Partidului Național Român, de manipulare a unora dintre frunțașii săi și de deturnare a mișcării naționale românești din Transilvania și Ungaria de la programul său inițial.

Putem aprecia astăzi, chiar și pe baza acestei serii incendiare de articole publicate în *Tribuna*, talia de tenut a polemistului, intuiția fină a analistului politic, capabilă să treacă dincolo de secretele cabinetelor ministeriale, principalitatea și verticalitatea luptătorului național. Intervențiile sale pun practic capăt crizei de conducere din sânul Partidului Național Român, reorientându-l spre calea pe care și-a stabilit-o programatic.

În tot acest timp, A.C. Popovici a căutat să depășească momentul de criză și să avanseze propuneri de acțiuni concrete, care să contracareze propaganda maghiară dezlănțuită cu ostentație în anul serbărilor *Mileniului*.

Incontestabil, vârful de lance al manifestărilor românești împotriva mileniului a fost tânărul doctorand în medicină de la Universitatea din Viena - Alexandru Vaida Voevod.

Aurel C. Popovici îl avusese drept colaborator atât la *România Jună* cât și la redactarea *Replicii*, păstrându-și afecțiunea reciprocă ce va dura toată viața lor. Fiind animați de aceleași idealuri, era firesc ca acțiunea protestatară dusă de studenții români și ai celorlalte națiuni asuprite din imperiu, susținută activ de societățile și partidele naționaliste austriece, să fie urmărită cu atenție și aprobată cu însoțire de Aurel C. Popovici.

Deși statutul său în România era destul de șubrezit datorită atacurilor la adresa primului ministru și a partidului său¹⁵, fiind amenințat cu expulzarea, Aurel C. Popovici caută să-i fie de ajutor mai tânărului său camarad cu vorba și cu fapta. Într-o scrisoare datată la 17 mai s.n. din București¹⁶, subliniază importanța politică pentru cauza națională a manifestațiilor antimileniu de la Viena. El îi îndeamnă pe tinerii români la continuarea pe orice cale a manifestațiilor pe toată durata anului universitar. Scopul acestora, în viziunea lui A.C. Popovici, trebuie să fie subminarea dualismului și a ideii greșite după care maghiarismul și dualismul ar alcătui elementul de forță al monarhiei habsburgice în cadrul Triplei Alianțe. La aceste acțiuni trebuie atrase neapărat și celelalte naționalități urgisite reprezentate în capitala imperiului și A.C. Popovici deplânge totodată pasivitatea partidului național. Într-o altă scrisoare din 11 iunie 1896, A.C. Popovici îl informează pe Al. Vaida Voevod de demersurile pe care le întreprinde *Liga culturală* pentru ajutor și sprijin financiar, cu toate piedicile întâmpinate din partea „grupului sturdizist“ și a pasivității conducerii sibiene a partidului național¹⁷. Popovici îi sugerează lui Al. Vaida să facă demersuri în scris și personale pe lângă dr. Ioan Rațiu cerându-i convocarea unei mari adunări la Blaj sau la Sibiu, care să aleagă o delegație de o mie de persoane. Delegația să plece la Viena pentru susținerea cauzei naționale¹⁸. În acest sens a intervenit și A.C. Popovici pe lângă conducătorii naționali de la Sibiu. Această idee, a unei delegații la Viena, de și mai mare anvergură decât cea din 1882 care a însoțit *Memorandul*, acțiune a cărei rezonanță internațională ar fi reprezentat o serioasă contrapondere serbărilor mileniului, apare printre proiectele lui A.C. Popovici încă din perioada „crizei Tribunei“, dar ea a rămas în faza de proiect nefinalizat.

NOTE

1. Philippe Seguin, *Ludovic Napoleon cel Mare*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1994, p.63.
2. Avram, Al., Șerbănescu, Olga, Racovițan, M., *Documente din arhivele sibiene despre oprirea românilor din Transilvania și lupta lor împotriva dualismului austro-ungar*, în „Anuarul Complexului Muzeal Sibiu”, vol.I, Sibiu, 1987, p.89 s.q.
3. *Ibidem*, vezi doc. nr.20, p.108-109.
4. *Foaia Poporului*, IV, nr.17, 21.04/3.05 1896, p.130-131: Vezi și *Tribuna*, XIII, nr.79, 10/22 apr. 1896, p.313, Editorialul „*Arhieriei și Milleniul*”.
5. Aurel C. Popovici, *Nemernicii*, în *Tribuna*, XIII, nr.53, 1896, p.209, Vezi și idem, *După dezvăluiri*, în *Tribuna*, XIII, nr.56, 1896.
6. Vezi *Tribuna*, XII, nr.287, 1895 s.q.
7. A.C. Popovici, *Principiul de naționalitate*, București, 1894; Vezi: și *Cestiunea naționalităților și modurile soluționării sale în Ungaria*, Sibiu, 1894.
8. xxx, *Les precursors de l'europeism*. A.C. Popovici, Milano, 1977, p.29.
9. *Tribuna*, XIII, nr.2,4/16 ian 1896, p.5-6.
10. *Tribuna*, XII, nr.237, 22 oct/3 nov. 1895, p.947.
11. Aurel C. Popovici, *Desvelirea trădării naționale*, în *Tribuna*, XIII, nr.47, 29 feb./12 mar. 1896, p.185.
12. Idem, XII, nr.27, 6/18 feb. 1896, p.105.
13. Aurel C. Popovici, *Trădarea cauzei naționale*, în *Tribuna*, XIII, nr.477, 29 feb./12 mar/ 1896, p.185 și Idem, XIII, nr.48, 1/13 mar. 1896, p.189.
14. *Ibidem*.
15. *Tribuna*, XIII, nr.48, 1/13 mar. 1896, p.187.
16. Scrisorile adresate de A.C. Popovici lui Al. Vaida Voevod, tipărite sau în fotocopii din perioada mai-iunie 1896 sunt publicate de Sever Stoica în volumul *Milleniul*, Cluj, 1934, p.167-171.
17. I. Rațiu trimisese studenților români vienezi un ajutor de 100 florini; Vezi, Sever Stoica, *Milleniul*, Cluj, 1934, p.169.
18. *Ibidem*.

AUREL C. POPOVICI AND THE MILLENIUM'S FETES (Abstract)

The celebration of milleniun, organised by the officialities of Hungary with an uncommon ostentation, represented both the perform of progress of the 1000 years of their establish in the european area and especially an ample „combat for image” in that challange end of the XIX-th century.

The study presents the ample controversies from the romanian political circles about the celebrations, the challenges and feuds in leadership of the Romanian National Party and romanian press from Transylvania in 1895-1896, especially in the moment named „the crisis of *Tribuna*”.

There are presented the positions of noteworthy personalities of the age - Ion Rațiu, Ioan Slavici, E. Brote, Al. Vaida Voevod - and in extenso the position of AC. Popovici, one of the romanian nationalist movement's outstanding faces, refugee în Romania to escape from the sentence to 4 years in state's prison because of his participation in the Memorandum movement.

SĂRBĂTOAREA „MILENIULUI“ OGLINDITĂ ÎN PAGINILE ZIARULUI „TELEGRAFUL ROMÂN“

Octavian Tătar

În anul 1896, în Ungaria, s-a sărbătorit împlinirea a o mie de ani de la constituirea statului maghiar. Evenimentul, numit adeseori de către contemporani „sărbătoarea milleniului“, a stârnit, cum era firesc, un interes aparte și a fost perceput diferit de mediile sociale din regatul maghiar. Adeseori însă a născut pasiuni naționale ce au îmbrăcat, nu de puține ori, forma unor virulente dispute politice sau confruntări sociale.

Ziarul „Telegraful Român“, din Sibiu, oficiul mitropoliei ortodoxe de aici, ca ziar de informare generală a publicului românesc, nu putea trece pe lângă evenimentul menționat, cu atât mai mult cu cât mediul românesc transilvănean s-a raportat complex la aceasta. În ansamblul evenimentelor din anul 1896 și în economia ziarului, „sărbătoarea milleniului“ nu a avut însă pondere mai mare decât, de exemplu, conflictul „Telegrafului Român“, cu „Tribuna“, sau „afacerea“ cu mitropolitul primar de la București, vizita împăratului Austro-Ungariei la București, sau dezbaterile din parlamentul maghiar. De asemenea, prezentarea evenimentelor „sărbătorii milleniului“ nu face notă discordantă cu modul general de concepere a ziarului. Știrile, sub diverse titluri, sunt grupate pe rubricile mari ale ziarului: editoriale, „Noutăți“, „Revista politică“, „Correspondență de presă“, reproduceri de cuvântări, articole din presa străină sau diverse documente.

Cât privește strategia ziarului în prezentarea evenimentelor „millenare“:

a. Ziarul nu are o poziție neutrală, seacă. Relatarea unor aspecte se încheie (este îmbrăcată) cu aprecieri și comentarii din perspectiva bisericii ortodoxe și românilor transilvăneni. Ziarul se situează pe o poziție națională evidentă. Ba mai mult: ziarul relatează acele acțiuni care, într-un fel sau altul, afectează starea românilor, pot oferi exemple dătătoare de trezire națională, cumpătare, rezistență și unitate;

b. Tonul oficial al ziarului se păstrează în cadrele unei atitudini moderate față de statul maghiar proprii bisericii ortodoxe române transilvănene din timpul mitropolitului Miron Românul. Uneori, pare că există o atitudine împăciuitoare cu autoritățile maghiare, chiar un îndemn la respect și pasivism. Sub această mască însă, marea majoritate a articolelor este foarte caustică la adresa „milleniului“ și statului maghiar încât, uneori, te întrebi cum a putut trece ziarul de cenzură? Această atitudine a fost prompt sesizată de presa maghiară care atacă, la rândul ei, această duplicitate și „daco-românismul“ pe care îl promovează;

c. Ziarul nu poate fi însă acuzat de fals în relatarea evenimentelor chiar dacă redacția face o selectare a acestora. Sunt prezentate, în legătură cu un eveniment sau altul, informații din diverse surse, opinii diferite, drepturi la replică, etc. Concluziile gazetarilor (păcat că articolele nu sunt semnate), nu de puține ori ironice, nu sunt însă pripite sau lipsite de substanță;

d. Ziarul nu a fabricat el însuși o imagine despre „milleniul“. „Telegraful Român“ poate fi considerat un fel de oglindă a stării de spirit românești din sudul Transilvaniei, a mediului preotesc îndeosebi. Ca atare, informațiile oferite de ziar pot constitui începutul unui

studiu mai amplu privind atitudinea românilor față de „sărbătoarea milleniului“, a Bisericii ortodoxe românești de aici, mai ales.

Informațiile oferite de „Telegraful Român“ pot fi grupate pe următoarele domenii:

- știri și comentarii referitoare la acțiunile întreprinse de statul maghiar pentru sărbătorirea „milleniului“;
- „sărbătoarea milleniului“ și minoritățile din Ungaria;
- presa străină despre „milleniu“;
- sărbătorirea „milleniului“ în Transilvania;
- participarea transilvănenilor la festivitățile din Budapesta;
- „milleniul“ pentru români. Poziția bisericii ortodoxe.

Încă din primele numere pe anul 1896, ziarul relatează despre dispute din Parlamentul maghiar generată de propunerea contelui Apponyi, șeful opoziției, ca în anul „milleniului“ să se instituie un fel de „pace parlamentară“¹. Primul număr al ziarului, anticipând parcă evenimentele, publică, pe prima pagină, sub titlul „Apelul către publicul nostru cetitor“, poziția oficială a ziarului: „Conduc de iubirea patriei și de iubirea de neam, ziarul nostru totdeauna a predicat alipirea către patrie și tron, și respectarea legilor. Între aceste margini a căutat el fericirea națiunii române, consolidarea și dezvoltarea bisericii ortodoxe române pe bazele canonice“², articol reprodus și în numărul 2 al ziarului și menit să potolească, pentru o vreme, o eventuală reacție maghiară la atitudini din ce în ce mai ferme ale ziarului. Întra-devăr, încă din numărul 6, ziarul ia atitudine fermă față de hotărârea guvernului maghiar de constituire, cu prilejul „milleniului“, a patru sute de școli de stat în locurile unde „naționalitățile (maghiară - n.n.s.O.T.) locuiesc mai compact“³. Ziarul este îngrijorat deoarece se punea stfel sub semnul întrebării existența celor 652 de școli greco-catolice și 846 greco-ortodoxe, „cuiburi de panslavism și daco-românism“ după cuvintele ministrului cultelor și instrucțiunilor publice maghiar Iuliu Wlassics⁴. Atitudinea ziarului devine mai tranșantă odată cu publicarea, în numărul 10, a articolului „Sărăcie lucie“: „Urmărind și numai cât de puțin cu atenție pregătirile ce le fac domnii din parlamentul nostru și societatea maghiară preste tot pentru milleniu, ca acelea să apară cât mai splendid în ochii celor ce-l vor vedea, dar mai cu seamă în ochii străinilor ce-l vor cerceta, trebuie să ne punem pe cugete serioase față de risipa colosală ce se face din averea țării, dar mai cu seamă din averea noastră a naționalităților nemaghiare, cari, numai bucura nu ne putem pentru acele cheltuieli enorme numai pentru de a satisface grandomania cavalerescei națiuni singure alcătuitoare de stat“⁵. Sesizând faptul că majoritatea comenzilor, întreprinderilor și industriașilor angajați în organizarea expoziției „millenare“ nu sunt maghiari, autorul articolului conchide: „Să-mi spună acum domnii millenari: va fi espoziția ce organizează pentru milleniu espoziție maghiară? Nu ... Și lumea se va mira! De ce? De cultura și bunătatea lor? Nu! Ci de grandomania, de sărăcia lor și de nedreptatea ce ne fac“⁶.

Ziarele din februarie continuă relatarea unor acțiuni în cinstea „milleniului“ și iau poziție din ce în ce mai fermă.

Astfel, ziarul din 1/13 februarie, în articolul „Statua Uniunii Transilvaniei cu Ungaria“, relatează despre apelul Comitetului pentru organizarea serbărilor de la 15 martie, din Cluj, adresat națiunii, ca din „incidentul milleniului“ să se organizeze peste tot comitete care să organizeze serbări, iar veniturile realizate să fie strânse la Cluj de comitetul mai sus pomenit pentru a ridica o statuie în memoria nurnitei uniri. „Suntem curioși să vedem statua unei uniuni făcute cu sila și fără voia marei majorități a locuitorilor acestei țări“,⁷ încheie gazetarul.

În articolul „Cestiunea serbării milleniului în congregațiunea sibiană din 15

Februarie a.c.“, ziarul prezintă pe larg hotărârea municipalității sibiene de a organiza o ședință festivă și de a constitui un „bänderiu“ care să reprezinte comitetul la festivitățile din Budapesta prilejuite de „milleniu“. Ziarul redă poziția avocatului Ioan de Preda care, în numele românilor, a declarat în plenul ședinței: „Românii în situația lor grea politică de azi, care îi jignește nu numai în dezvoltare, ci chiar și în existența lor națională, nu se pot simți aplicați a lua parte la serbare jubileului de 1000 de an.“⁸

Atitudinea cea mai clar formulată, lipsită de orice echivoc, o întâlnim în ziarul din 22 februarie (5 martie). În articolul intitulat „Serbarea milleniului în școlile medii“, ziarul redă ordonanța ministrului cultelor și instrucțiunii publice din Ungaria, Iuliu Wlassics, privind sărbătorirea „milleniului“ în școlile medii. Potrivit acesteia, la 9 iunie, în toate școlile medii vor avea loc festivități ample care vor cuprinde: „serviciu divin“, discursuri festive ale unor profesori, discursuri paatritice, recitaluri de poezii și cântece din partea elevilor. Va fi arborat tricolorul maghiar și vor fi prezenți la festivități părinți, oficialitățile locale, reprezentanți ai presei. Școala va participa la alte festivități locale și va organiza cu copiii, pe rând, excursii la Budapesta. Bucurie mare, „nu însă pentru noi naționalitățile din această patrie, nu pentru noi care de o mie de ani de când viețuim împreună cu maghiarii am avut foarte puține zile de bucurie pentru victoriile lor ...“, subliniază autorul articolului. „Pună-și mâna pe inimă dl. ministru Wlassics și mărturisească așa precum simte în conștiința sa: putem noi oare să ne bucurăm în școlile noastre de serbările millenare ale nației maghiare?, se întreabă autorul. Putem noi să ne bucurăm de festivitățile ce le aranjază în memoria existenței națiunii maghiare de o mie de ani! cînd noi n-am primit nimic pentru noi dele această națiune pentru școlile noastre“¹⁰. „Națiunea română, spune autorul mai departe, numai atunci ar putea serba în școlile sale existența de o mie de ani a națiunii maghiare, când și școlile ei ar fi recunoscute de școli naționale și ar fi protejate egal de guvernele maghiare. Până atunci nu. Putea va serba tinereea română existența de o mie de ani a națiunii maghiare, când ea în dată ce arată și cele mai neînsemnate și mai nevinovate semne ale iubirei sale de neam și lege, este persecutată și huiduită și silită a lua lumea în cap pentru ca să-și facă un viitoriu?“¹¹

Pe măsură ce serbările se apropie, „Telegraful Român“ prezintă, aproape număr de număr, noi știri și ia atitudine din ce în ce mai energică și caustică ce îmbracă, uneori, haina ironiei.

În numărul din 27 februarie (10 martie), „Telegraful Român“, în articolul „Culoarea vesmintelor ungurești“, relatează disputa din mediul maghiar cu privire la îmbrăcămintea acestora la sărbătoarea „milleniului“. Ironic, ziarul încheie: „Noi încă suntem de părerea deputatului Thaly întrucât vesmintele negre nu sunt potrivite pentru maghiari. Vesmintele negre se poartă în statele cele mai civilizate (de unde au venit și la noi) și de oamenii cei mai înaintați în cultură. Noi, potrivit cu firea lor, le-am recomanda vesminte de culoare roșie“¹². Ironia surprinde totuși starea de spirit a românilor, clar exprimată în editorialul unui alt număr al ziarului: „Nici un popor din Europa nu serbează cu atâta însuflețire momentele mai importante din viața sa națională, ca și poporul maghiar, dar nici un guvern și nici o presă din Europa nu persecută cu atâta necruțare la alte popoare această virtute, precum o face guvernul și presa ungurească“¹³.

La începutul lunii martie 1896 prim-ministrul Bánffy înaintează parlamentului maghiar un proiect de lege prin care propune, pentru eternizarea „milleniului“, ridicarea de monumente și coloane comemorative, pentru care solicită 4.850.640 florini. Redacția „Telegrafului Român“ este promptă: „Apoi nu este o rară crudelitate, ca să pui pe banii Românilor înaintea ochilor lor statui, cari să le aducă totdeauna aminte de zilele negre, cari le-au îndurat în decursul mieii de ani? Va să zică, nu e destul, că le-ai răpit toate drepturile; nu e destul, că vrei să-i omori ca naționalitate, căutând a-i maghiariza cu forță; nu e destul că-i înrolezi în armată, că să apere o patrie, cari pe ei îi persecută până într-al noulea neam;

nu e destul, că grămădești asupra lor dări grele, pe care mâine poimâine nu la mai pot sușorta; nu e destul ... ci ca pupăza pe colac le mai ridici înaintea nasului lor monumente, cari pentru Maghiari sunt tot atâtea izvoare nesecate de viață națională, dar pentru Români, durere, tot atâtea săbii a lui Damocles, care atârnă de-asupra capetelor lor!”¹⁴ Aceeași atitudine fermă o găsim la Partenie Cosma în ședința comitetului municipal din Sibiu, întrunit pentru a stabili noi cheltuieli pentru festivitățile „milleniului”: „Cine voiește să facă nuntă și petrecere să le facă pe spesele proprii, și nu pe ale comitatului!”¹⁵

În luna aprilie 1896, „Telegraful Român”, devine mai potolit în ton și atitudine. Ce se întâmplase?

La 31 martie (12 aprilie) încep, la Sibiu, lucrările sinodului ordinar al arhiecezei transilvănene. Cu acest prilej, mitropolitul Miron Românul, în cuvântul său, îndeamnă la cumpătare, idee preluată de editorialul ziarului din 2/14 aprilie: „În manifestațiunile noastre deci nu ne vom lua după îndemnuri rele ci cu considerare la situația dată, și la forțele noastre materiale și morale, vom asculta de arhieriei noastre, vom fi înțelepți ca șerpii și blânzi ca porumbeii”¹⁶. La mijlocul aceleiași luni, mitropolitul Miron Românul emite „Cerculariu către clerul și poporul ortodox român din arhieceza Transilvaniei”¹⁷, care potolește, întrucâtva, din elanul de până atunci al ziarului: „... în momentele rari și mărețe ale festivităților milenare, cari se apropie cu sborul timpului, fie cât de grea situațiunea, în care ne aflăm, este un postulat al prudenței, al maturității politice și chiar al bunei cuviințe, ca amarul vieții noastre publice și sociale să-l suprimăm pe timpul acestor festivități, și făcând aceasta, să ne ferim în aceste timpuri agitate nu numai a crea vre-un incident, care s-ar putea esplica de ostilitate sau chiar insultă față cu festivitățile, cari au să decurgă neconturbate de nimeni: ci să ne ferim a ne prezenta chiar și numai apatici sau total indiferenți față de acelea”¹⁸. Circulara mitropolitului va fi urmată de două circulare oarecum similare ale episcopilor de Arad și Caransebeș.¹⁹ Atitudinea mitropolitului va fi puternic atacată de ziarul „Tribuna” din Sibiu, aspect pe larg relatat de „Telegraful Român” în numerele următoare²⁰.

În această situație, ziarul „Telegraful Român” schimbă puțin tactica. În coloanele sale vom întâlni relatări ample despre agitațiile din Serbia și Cehia contra „milleniului”²¹, despre disputa din parlamentul maghiar în jurul faptului că împăratul Austro-Ungariei nu va participa la festivități²². Ziarul publică „Cercularele milenare ale episcopilor greco-catolici români”²³ și încep un șir de atacuri contra „uniților trădători”.

Spre sfârșitul lunii aprilie și începutul lunii mai, „Telegraful Român” reia poziția mai energică de dinainte. Atacurile contra mitropolitului declanșate de presa maghiară²⁴ determină această atitudine. Astfel, ziarul din 30 aprilie (12 mai) 1896, la „Revista politică”, relatând despre faptul că presa maghiară este alertată de atacurile „milleniului” în Serbia și România, subliniază caustic: „Când omul e îmbuibat de putere, atunci nu mai poate vedea bine. Așa și cu ovreo-maghiarii, cari serbează astăzi milleniul; sunt orbiți de putere și în situația aceasta afirmă că toate statele din lume li sunt datorare Ungurilor recunoștință”²⁵.

Apropierea datei „marii sărbători milenare” constituie pentru „Telegraful Român” prilejul inserării în coloanele sale a unor știri „milenare” dintre cele mai diverse. În numărul din 2/14 mai, sub titlul „Profanare de căsătorie la milleniu”, ziarul relatează în termeni critici lipsa de verticalitate a sașilor din Noul Săsesc care, cu mic cu mare (120 de oameni, 60 cai și orchestră), au prezentat lumii la Budapesta, o nuntă tipic săsească²⁶. În același mediu săsesc, de această dată la Brașov, informează ziarul din 7/19 mai 1896, cuvântarea „millenară” din sinagogă a ținut-o Wézel Albert. Cu acest prilej rabinul a accentuat că roșul, alb și verde, culorile steagului maghiar, sunt, la origine, culori evreiești, aspect ce a stârnit furia presei

maghiare²⁷. Ziarul de la mijlocul lunii mai se face ecoul presei străine, a celei vieneze îndeosebi, redând pasaje întregi din articolele foarte critice la adresa nației ungare. Titlul articolului este foarte semnificativ: „Străinii despre milleniu“.

La 8 iunie 1896 au avut loc, la Budapesta, festivitățile „milleniului“. „Telegraful Român“, în editorialul din 30 mai (11 iunie), prezintă pe larg cele petrecute în capitala Ungariei, oprindu-se cu admirație asupra mesajului împăratului adresat parlamentului maghiar²⁸. De observat, din conținutul articolului, poziția promonarhică a gazetei transilvănene. Cât privește participarea mitropolitului Miron Românul la aceste festivități, în mod suspect, ziarul amintește doar în trei rânduri în numărul său din 4/16 iunie 1896²⁹.

Intrarea în vigoare a „Legii millenare“ determină o intensificare a relatărilor despre sărbătorirea „milleniului“. Astfel, în articolul „Pusztaszer“, „Telegraful Român“, din 18/30 iunie, informează cititorii despre faptul că în această localitate din comitatul Ciongrad s-a pus piatra de temelie a primului dintre cele șapte monumente menite să eternizeze drumul maghiarilor pentru constituirea statului. Ziarul redă cuvântarea ministrului ungar, Darányi Ignác, care, prin caracterul său extrem de laudativ face jocul politicii ziarului: „Și alte națiuni au avut arme, vitejie încă, dar aici tot nu s-au putut așeza, pentru-că le lipsea puterea de a întemeia statul, ceea ce caracteriza pe Árpád și pe duci ...“³⁰, ne spune ziarul că ar fi rostit ministrul. În numărul următor, sub același titlu, ziarul pune față în față cuvântul împăratului la festivitățile „millenare“ și cel al primului-ministru pentru a combate ideea de „națiune politică maghiară“ și „stat maghiar“. Ziarele următoare informează pe scurt despre „Maghiarii din America la expoziție“,³¹ „Rutenii contra milleniului“³², instalarea celui de al doilea monument „millenar“, la Muncaci³³.

La sfârșitul lunii iulie, în două numere succesive, „Telegraful Român“ publică două articole fulminante. În articolul „Să ne apărăm!“³⁴ ziarul adresează un puternic îndemn la unitatea bisericii ortodoxe transilvănene, pentru ca în următorul, intitulat „În contra cui?“, ziarul să precizeze: „Primul și cel mai notoriu dușman cari sălăș și în continu lucră în contra bisericii noastre ortodoxe au fost și sunt conducătorii poporului maghiar precum și instituțiilor cari direct și indirect la stau le dispoziție“³⁵. Poziția ziarului a fost determinată de scandalul izbucnit în România în legătură cu mitropolitul primat Ghenadie precum și de începutul pelerinajului transilvănenilor la expoziția „millenară“ de la Budapesta. Și într-adevăr, până în toamna anului 1896 ziarul ne informează despre aceste aspecte.

Sub titlul „Preoți români millenari“, ziarul din 17/29 august relatează despre „turma rătăcită“ de români condusă la Budapesta de preoții Ioan Fărcaș din Băiești și George Popovici din Vâlcele. În legătură cu ajutorul primit de a stat pentru aceasta, ziarul le urează preoților: „Să le fie de bine supa cea grasă millenară!“³⁶. „Telegraful Român“ informează în numerele următoare, sub diverse titluri („Árpád iarăși a pățit-o“³⁷, „Árpád de pe Tâmpa“³⁸, „Afacerea monumentului lui Árpád“³⁹), despre opoziția românilor și „sașilor verzi“ din Brașov față de intențiile oficialităților maghiare de a amplasa monumentul „millenar“ pe Tâmpa. De asemenea, se aduce la cunoștința publicului că s-au deschis mai multe școli „millenare“ în Sălaj și Bran⁴⁰, că sute de sași din comitatul Târnava Mare⁴¹ și zeci de locuitori ai Năsăudului⁴², printre care și români, au participat la expoziția „milleniului“.

Ziarul din 28 septembrie (10 octombrie) 1896, sub titlul „Românii la „Milleniu““⁴³, publică o amplă corespondență din Budapesta din care aflăm că sute de români din Banat, Deva și Hațeg, conduși de preoți, învățători și primari au vizitat expoziția „millenară“ din capitala Ungariei. Corespondentul informează despre hazul stârnit în public de înfățișarea lor, de rușinea ce i-a cuprins pe cei mai mulți dintre români când au observat păcăleala ce o suferiseră. Mulți dintre ei au fost duși la Budapesta constrânși sau șantațați de autoritățile maghiare locale. Rușinea cea

mare, spune corespondentul, a fost când și-au prezentat „jocurile românești”. La mijlocul lui octombrie, alți români „se dau în petec”. Este vorba de vizita unui grup de 75 de studenți din Blaj la expoziția din Budapesta, aspect relatat pe larg de „Telegraful Român”.⁴⁴

La 3 noiembrie 1896, oficialitățile inaghiare au declarat închise „serbările millenare”. „Telegraful Român”, analizând modul cum s-au desfășurat serbările, în articolul „Încheierea serbărilor milenare”, sublinia: „În genere noi Românii ne-am purtat binișor față de serbările millenare. E adevărat, că din multe părți au peregrinat în capitală un număr considerabil de cete din poporul nostru, dar nimeni nu poate să susțină că aceste cete de români au mers acolo din interes, sau din tragere de inimă, ei au fost duși cu sila, au fost înfricați, terorisați, un lucru care atât de des se aplică la noi, când aceasta le vine la socoteală stăpânilor noștri. Singur Blașul a fost chemat să ne facă de batjocură cu prilejul acesta”⁴⁵.

NOTE

1. *Telegraful Român*, Anul XLIV, Nr.1, Sibiu, 4/16 ianuarie 1896, p.3, Nr.2, 9/21 ianuarie 1896, p.7, Nr.4, 13/25 ianuarie 1896, p.14, Nr.5, 16/18 ianuarie 1896, p.17;
2. *Ibidem*;
3. *Idem*, Nr.6, 18/30 ianuarie 1896, p.21;
4. *Ibidem*;
5. *Telegraful Român*, Anul XLIV, nr.10, Sibiu, 27 ianuarie /8 februarie 1896, p.38;
6. *Idem*;
7. *Telegraful Român*, Anul XLIV, Nr.12, Sibiu, 1/13 februarie 1896, p.47;
8. *Idem*, Nr.13, 6/18 februarie 1896, p.51-52;
9. *Telegraful Român*, Anul XLIV, Nr.20, Sibiu, 22 februarie /5 martie 1896, p.77;
10. *Ibidem*;
11. *Ibidem*;
12. *Telegraful Român*, Anul XLIV, Nr.20, Sibiu, 27 februarie /10 martie 1896, p.87;
13. *Idem*, Nr.26, Sibiu, 7/19 martie 1896, p.101;
14. *Idem*, Nr.27, Sibiu, 9/21 martie 1896, p.105-106;
15. *Idem*, Nr.35, Sibiu, 30 martie /11 aprilie 1896, p.108;
16. *Idem*, Nr.36, Sibiu, 2/14 aprilie 1896, p.141;
17. *Telegraful Român*, Anul XLIV, Nr.42, Sibiu, 16/28 aprilie 1896, p.156
18. *Ibidem*;
19. *Telegraful Român*, Anul XLIV, Nr.46, Sibiu, 25 aprilie /7 mai 1896, p.182;
20. *Idem*, Nr.45, Sibiu, 23 aprilie /5 mai 1896, p.177-178;
21. *Telegraful Român*, Anul XLIV, Nr.42, Sibiu, 16/28 aprilie 1896, p.166, Nr.46, Sibiu, 25 aprilie /7 mai, p.182;
22. *Idem*, Nr.43, Sibiu, 18/30 aprilie 1896, p.169-170;
23. *Ibidem*;
24. *Telegraful Român*, Anul XLIV, Nr.46, Sibiu, 25 aprilie /7 mai 1896, p.182-183, Nr.47, Sibiu, 27 aprilie /9 mai 1896, p.185, Nr.48, Sibiu, 30 aprilie /12 mai 1896, p.189-190, Nr.49, Sibiu, 2/14 mai 1896, p.194;
25. *Telegraful Român*, Anul XLIV, Nr.48, Sibiu, 30 aprilie /12 mai 1896, p.190;
26. *Idem*, Nr.49, Sibiu, 2/14 mai 1896, p.195;
27. *Idem*, Nr.54, Sibiu, 16/28 mai 1896;
28. *Idem*, Nr.60, Sibiu, 30 mai /11 iunie 1896;

29. *Idem*, Nr.62, Sibiu, 4/16 iunie 1896, p.246;
30. *Telegraful Român*, Anul XLIV, Nr.68, Sibiu, 18/30 iunie 1896, p.269;
31. *Idem*, Nr.69, Sibiu, 20 iunie /2 iulie 1896, p.279;
32. *Idem*, Nr.76, Sibiu, 9/21 iulie 1896, p.303;
33. *Idem*, Nr.77, Sibiu, 11/23 iulie 1896, p.305-306;
34. *Idem*, Nr.82, Sibiu, 23 iulie/4 august 1896, p.325;
35. *Idem*, Nr.83, Sibiu, 24 iulie/6 august 1896, p.329;
36. *Idem*, nr.92, Sibiu, 17/29 august 1896, p.367;
37. *Ibidem*;
38. *Telegraful Român*, Anul XLIV, Nr. 101, Sibiu, 7/19 septembrie 1896, p.402;
39. *Ibidem*;
40. *Telegraful Român*, Anul XLIV, Nr.104, Sibiu, 14/26 septembrie 1896, p.415;
41. *Ibidem*;
42. *Telegraful Român*, Anul XLIV, Nr.108, Sibiu, 24 septembrie/6 octombrie 1896;
43. *Telegraful Român*, Anul XLIV, Nr.110, Sibiu, 27 septembrie/10 octombrie 1896, p.439;
44. *Idem*, Nr.117, Sibiu, 15/27 octombrie 1896, p.467, Nr.118, Sibiu, 17/29 octombrie 1896, p.470-471;
45. *Telegraful Român*, Anul XLIV, Nr.119, Sibiu, 19/31 octombrie 1896, p.473-474.

THE CELEBRATION OF „THE THOUSAND YEARS“ REFLECTED IN THE PAGES OF THE NEWSPAPER „TELEGRAFUL ROMÂN“ (Abstract)

In the year of 1896, in Hungary, was celebrated the fulfillment of a thousand years from the constitution of the Hungarian state. The event was named by the contemporaries „the thousand years holiday“.

The newspaper „Telegraful Român“, from Sibiu, the metropolitan church official from here, presented the event at length.

The newspaper does not have a neutral position. The account of some aspects is filled with remarks and comments from the view of the Orthodox Church position and Romanians from Transylvania. The newspaper is sitting on an obvious Romanian national position. Besides it relates those actions which, in a way or another affect the Romanians condition, and can offer examples of national awakening, moderation, resistance and unity, and so on.

The official tone of the newspaper maintains itself in the frames of moderate attitude against the Hungarian state, which in fact is proper tone of the Romanian Orthodox Church from Transylvania during the metropolitan bishop Miron Românu. Sometimes, it seems there is a conciliatory attitude with the Hungarian authorities, even an impulse to respect and passivism. But under this mask, most of the articles are very biting at the address of „the thousand years“ and the Hungarian state, so that sometimes you wonder how could the paper pass the censorship? This attitude is promptly grasped by the Hungarian press, which at its turn, attacks this duplicity and the „eaco-românismul“ it promotes.

But the newspaper can not be accused of false in relating the events, even if the editorial staff selects them. There are presented information about an event or another, from varied sources, different opinions, the right to talk a.s.o. Although the conclusions of the journalist are not only a few times ironical, they are not rashly or with lack of substance, and for this it is a shame that the articles are not signed.

The newspaper did not make itself an image about „the thousand years“. „Telegraful Român“ can be considered a sort of mirror of the Romanian state of mind from the south of Transylvania, especially of the orthodox priestly environment. Therefore, the information given by newspaper can make up the beginning of a more ample study about the Romanian attitude against „the thousand years holiday“, mostly the attitude of the Romanian Orthodox Church from here.

ACTIVITATEA LUI ROMULUS CIOFLEC PENTRU UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA (1917-1918)

Constantin I. Stan

Romulus Cioflec s-a născut la 1 aprilie 1882¹ în satul Araci, județul Trei Scaune (azi jud. Covasna). Între anii 1889-1893, el urmează școală primară în satul natal. În perioada 1893-1900, R. Cioflec frecventează cursurile Școlii Normale din Câmpulung Muscel. Viitorul scriitor este între anii 1906-1907 învățător în comuna Chiojdeanca (jud. Prahova). Este martor la marea răscoală țărănească din 1907, eveniment descris mai târziu în romanul „Boierul”.

Încă din tinerețe a colaborat la „Gazeta de Transilvania”, „Viața Literară”, „Semănătorul” și „Viața Românească” fiind atras de meseria de gazetar.

În perioada anilor 1908-1911 îl găsim student la Facultatea de Litere și filosofie din București. Acum publică volumul de nuvele *Doamne ajută-ne!* Își continuă activitatea literară și gazetărească colaborând la revistele „Adevărul Literar”, „Universul Literar”, „Acțiunea”, „Flacăra” precum și la ziarele de mare tiraj „Adevărul” și „Dimineața”.

Între anii 1911-1913 este prim redactor la ziarul „Românul” din Arad fiind nevoit să-și întrerupă studiile la solicitarea lui Vasile Goldiș. În anul 1914 revine în România și își ia licența în „Litere și filozofie”, după care este numit profesor de liceu la Pomârla (jud. Botoșani).

În perioada anilor 1917-1924 îl întâlnim la Chișinău unde desfășoară o bogată activitate în sprijinul unirii Basarabiei cu România. După actul de la 27 martie/9 aprilie 1918, R. Cioflec este profesor la liceul „Alecu Russo” de la Chișinău.

În 1924 se transferă la liceul „Loga” din Timișoara²

Activitatea literară a lui Romulus Cioflec este destul de bogată. În 1927 publică volumul *Cutreierând Spania*, niște impresii de călătorie.

Un an mai târziu întreprinde o călătorie la Polul Nord. Experiența dobândită aici se materializează într-un alt volum *Sub soarele polar*. După 12 ani petrecuți la Timișoara în 1936 se mută la București ca profesor la liceul „Gh. Lazăr”. În 1937 îi apare primul său roman „Vârtejul” care un an mai târziu primește premiul Ion Heliade Rădulescu al Academiei Române. Chiar în anii războiului publică un volum de nuvele *Românii din secuime* (1942) și în același timp romanul *Pe urmele destinului* cu tentă autobiografică. S-a stins din viață la 13 noiembrie 1955. Postum îi va apare romanul *Boierul* în anul 1957³.

Declanșarea revoluției în Rusia în martie 1917 îl găsește pe Romulus Cioflec în Petrograd unde participă la evenimentele care se derulau acolo. Despre aceste momente avea să relateze în paginile ziarului „Cuvânt moldovenesc”. Articolul nesemnat este de fapt un foileton care surprinde o discuție între doi soldați moldoveni întâlniți întâmplător pe stradă. La întrebarea - „Are să fie bine? primul soldat răspunde: „Nu poate să fie decât mai bine ca până acum”. Al doilea soldat rezervist îl întreabă neîncrezător pe autor - „Dar dacă-i biruie aștia cu revoluția?” R. Cioflec îi răspunde - „Are să fie mai bine pentru toată lumea. Acum Rusia are să dea dreptate tuturor și dacă s-ar pune rânduială repede câștigăm de bună seamă războiul”. Unul dintre soldați este neîncrezător gândindu-se la copii care nu învață la școală în limba moldove-

nească „și preoții noștri slujesc în bisericile noastre, dar nu sunt un suflet cu noi“. Autorul articolului răspunde că lucrurile se vor schimba: „Cei buni vor trebui să meargă pe căile adevărului fără șovăire, iar cei slabi de înger vor merge după bătaia vântului, iar vântul suflă bine acum“⁴.

În paginile aceluiași număr, R. Cioflec a publicat un articol intitulat *Preoțimea noastră în clipa de astăzi*, semnat *Un mirean*. Autorul articolului subliniază că: „Oamenii cei mai de frunte ai Rusiei, care au înfrânt zăgazurile, pentru ca o nouă orânduială să se aștearnă, au făgăduit slobozenie la fel pentru toți locuitorii din împărăție“. R. Cioflec se îndreaptă spre oamenii de rând „norodul nostru, care luptă greu cu nevoile cele multe“, inclusiv la „păstorii satelor noastre - la preoți“.

Cunoscutul ziarist și scriitor își exprima regretul că „mulți preoți n-au fost un gând cu norodul pe care îl păstureau și n-au nutrit în sufletele păstorilor năzuințe către învățătura moldovenească și nici dragostea pentru limba noastră“. Cu toate acestea, R. Cioflec recunoaște că nu toți slujitorii altarului s-au comportat astfel, iar „numărul preoților purtători ai cuvântului celui bun și mai tare va crește“. Semnatarul articolului își justifică afirmațiile prin faptul că: „Poporul nostru este adânc credincios, își iubește cu căldură biserica și îndeobște, știe să cinstească pe cei care slujesc la altarele ei“.

R. Cioflec sublinia, în continuare, necesitatea întăririi legăturilor între români și celelalte popoare ale împărăției țariste. El reliefa, totodată, că pe românii basarabeni îi așteaptă un drum lung: „Va trebui, dar, să ostenim în fiecare zi cu mintea și cu fapta pentru ca să dobândim drepturile noastre și să ne facem vrednici de dănselle“. În primele rânduri, consideră autorul articolului este necesar să se afle preții: „Dar acum a sunat ceasul al unsprezecelea și vrem din toată inima, ca această izbândă, pe care ne-o dă Dumnezeu și ne-o îngăduie oamenii, s-o dobândim cu preoțimea în frunte! Preoți, aveți cuvântul!“⁵.

De la Petrograd, R. Cioflec s-a îndreptat spre Chișinău. În după amiaza zilei de 13 martie 1917 la redacția ziarului „Cuvântul moldovenesc“ a avut loc o ședință la care au participat vreo zece moldoveni, în frunte cu bătrânul tolstoian N.N. Alexandri și cu tânărul Pantelimon N. Halippa. Președinte de ședință a fost ales N.N. Alexandri. Cu acest prilej s-a hotărât constituirea unei societăți literar culturale care își propunea tipărirea unor cărți de poezii și povestiri în limba moldovenească, întemeierea unui cor moldovenesc, care va cânta în limba poporului. De asemenea se vor ține lecții (conferințe) în această limbă și se va stăruia să se introducă și în școlile „începătoare“. R. Cioflec a fost de acord cu programul cultural propus. Martor al evenimentelor, transilvăneanul Onisifor Ghibu aflat în capitala Basarabiei consemna în memoriile sale: „Concetățeanul meu Cioflec părea extrem de mulțumit de hotărârea luată, care, în comparație cu letargia moldovenească din ultimele decenii, însemna, în adevăr un progres îmbucurător. Din partea-mi ru am putut răbda să nu le spun că, oricât de frumoase și folositoare ar fi poeziile, povestirile și cântecele populare și oricât de necesară ar fi introducerea limbii norodului în școala fiilor săi, un program care îmbrățișează asemenea probleme poate fi doar un program pentru timp de pace. Dar Basarabia a intrat cu sau fără voia ei, într-o epocă de revoluție, când trebuie un program revoluționar, de luptă aprigă pentru toate drepturile de care are nevoie un popor“⁶.

Este adevărat că moldovenii din Basarabia erau nepregătiți, surprinși de rapida declanșare a evenimentelor. Numeroși martori oculari vorbesc despre această stare de spirit care domnea în rândurile populației basarabene. Unul dintre aceștia arată că: „Față de problema mare a organizării noastre politice, culturale, economice și sociale, care organizare trebuia să asigure națiunii noastre un viitor mai destoinic decât trecutul și prezentul păcătos“⁷.

La rândul ei, Elena Alistar-Romanescu, medic și profesor la liceul eparhial de fete din Chișinău afirma în memoriile sale că „frații basarabeni s-au unit greu, abia după două săptămâni“.

tămâni de la declanșarea revoluției am putut ieși în oras la o ședință a unui grup de inițiativă, care încerca să înjghebeze un partid național în Basarabia". La această primă întâlnire s-a citit o scrisoare a marelui filantrop și revoluționar basarabean Vasile Stroescu care spunea că „toată averea lui e pusă în folosul partidului ce se formează acum"⁸.

Însuși, R. Cioflec consemna starea de spirit care exista în capitala Basarabiei în cartea sa de memorări publicată după război: „Chișinăul e cuprins și el de înfrigurare, de înfrigurarea de a deveni grabnic revoluționar (...). A fost mai greu până ce oamenii s-au putut încredința că nu-i amăgire, a fost destul ca lumea setoasă de libertate să se asigure că trunchiul țarismului a fost răsturnat și trecut în istorie"⁹.

Un rol important în activizarea luptei naționale l-a avut crearea la 3/16 martie 1917 a Partidului Național Moldovenesc. După trei zile de întruniri - 1/14 - 2/15 - 3/16 martie 1917 la ultima ședință s-a hotărât crearea unui partid. La propunerea lui Halippa, O. Ghibu a fost desemnat pentru redactarea programului noii formațiuni politice. Acesta din urmă avea deja un proiect, pe care l-a înmănat scriitorului și publicistului R. Cioflec. Iată cum descrie O. Ghibu în memoriile sale evenimentele premergătoare organizării Partidului Național Moldovenesc: „Am recomandat pentru acest lucru pe R. Cioflec, căruia i-am pus la dispoziție manuscrisul lucrării mele. A doua zi, Cioflec veni la ședință cu proiectul de program redactat în conformitate cu propunerea mea. Am avut impresia că redactarea nu era destul de clară și de precisă și că are nevoie de anumite remedieri (...)"¹⁰. Sus numitul proiect nu a fost acceptat de Pan. Halippa care a declarat, potrivit aceluiași martor ocular : „Nu ne trebuie partid național, ci partid socialist-revoluționar". Această poziție l-a surprins și pe O. Ghibu, dar cei prezenți „il aprobă" pe fruntașul lor. Bietul Cioflec ofensat, părăsi ședința după ce declară că el n-a făcut altceva decât "a cuprins în paragrafe ceea ce cu 24 de ore înainte fusese hotărât de adunare"¹⁰.

Programul Partidului Național Moldovenesc a fost întocmit în cele din urmă de un grup de inițiativă compus din Anton Crihan, Ion Buzdugan, Gheorghe Andronache, Nicolae Cernei și Iorgu Tudor. El cuprindea idei avansate pentru vremea aceea : „1) Exproprierea pământului agricol fără nici un fel de despăgubire, acesta urmând să se dea norodului pentru că el îl muncește. Pădurile, pășunile, izlazurile sunt, de asemenea, supuse exproprierii, devenind proprietate obștească. 2) Școlile trebuie să fie românești, iar învățătura să fie fără plată și să aibă chip (posibilitatea) să învețe în ele copii ai țăranilor și muncitorilor. 3) Limba moldovenească (românească) să se introducă în toate dregătoriile de stat, de ținut și de voloste (plasă), de comună. 4) Arhiereul (capul bisericii ortodoxe) și toți nacealnicii (funcționarii administrativi) sunt datori să cunoască limba norodului. 5) Recruții să nu mai fie duși în alte gubernii pentru satisfacerea serviciului militar, ci să facă slujba pe loc, în Basarabia, în regimente moldovenești, punându-se astfel bazele armatei naționale. 6) Neesitatea obținerii autonomiei interne, precum și crearea unui Sfat al Țării alcătuit din împuterniciții tuturor păturilor moldovenești și ale altor neamuri conlocuitoare va fi singurul cârmuitor în Basarabia"¹¹.

Programul Partidului Național Moldovenesc avea pe lângă un profund caracter democratic și unul patriotic, urmând generalizarea limbi române și a alfabetului latin în școli, administrație, biserică, justiție și armată. Realismul, caracterul său echilibrat au făcut ca acest program să aibă o aderență considerabilă în rândurile opiniei publice. Tot în ziua de 3/16 aprilie 1917 a fost aleasă conducerea noii formațiuni politice. Președinte de onoare a fost desemnat marele mecenat basarabean Vasile Stroescu¹².

În paralel, numeroși prizonieri români din Rusia originari din Transilvania au fost concentrați la Darnița, lângă Kiev pentru a se înrola ca voluntari în armata română și să lupte pe frontul din Moldova.

Primul batalion de voluntari format din 115 ofițeri și 1200 de soldați a pornit în seara zilei de 3 iunie 1917 din Kiev, iar a doua zi, la orele 17 trenul a ajuns la Chișinău. Aici i s-a făcut o primire impresionantă. Martor al acestei cipe unice, scriitorul R. Cioflec consemna peste ani: „În sfârșit se ivește dinspre Bender, departe, pe linie, pădure mișcătoare, invrâstă de tricolor. Cei adunați din tot Ardealul, trecuți prin foc și risipiți în infinitul rusesc vin acum din Rusia nouă să calce pragul Basarabiei spre România visată: voluntarii ardeleni. În sfârșit, uralele lor se asvârl în slavă copleșind geamătul greu al mașinei ostenite (...). Și companiile trecute și rânduite în piața din dosul gării având corul batalionului în fața scării la intrare primesc salutul și binecuvântarea Basarabiei”¹³.

Cu acest prilej au vorbit căpitanul Simion Murafa, Ștefan Ciobanu, studentul V. Cazacliu. Din partea voluntarilor a rostit un cuvânt de mulțumire locotenentul Victor Deleu¹⁴. În data de 7 iunie 1917, batalionul a ajuns în Iași unde i s-a făcut o primire deosebită.

În aceste condiții, conducerea ziarului „Cuvântul moldovenesc” este preluată de Onisifor Ghibu în locul lui Romulus Cioflec. Cei doi ardeleni au fost cooptați în *Comisia școlară moldovenească* de pe lângă zemstva gubernială. Prima ședință a comisiei a avut loc la 3 mai 1917. Președintele comisiei școlare a fost ales membrul Upravei, Pavel Gore care a pus în discuție problema tipăririi cărților moldovenești, necesare „în vederea deschiderii chiar în toamna anului curent, a școlilor populare în limba moldovenească”.

O parte din cei prezenți militau în favoarea introducerii alfabetului latin. După lungi discuții, când s-au epuizat „toate argumentele care s-au adus în favoarea lui este votat chiar în unanimitate”¹⁵. Tot cu acest prilej, Comitetul profesorilor și învățătorilor moldoveni a lansat un manifest care se adresa atât profesorilor și învățătorilor moldoveni, cât și studenților basarabeni de la facultățile de filologie, științe naturale, medicină și justiție din Rusia. Documentul arată că revoluția rusească a deschis calca către o viață nouă românilor basarabeni „ajunși și ei în starea de mult dorită, de a-și putea croi singuri soarta”. Semnatarii manifestului între care se afla și R. Cioflec subliniau că în veche stăpânire *moldoveanul n-avea nici un fel de drept în țara lui*, el nu se putea înclina lui Dumnezeu în limba sa, el nu putea învăța în școlile moldovenești și drepturile lui erau pretutindeni nesocotite. Din aceste motive, se spune: „moldovenii au rămas printre cele mai înapoiate popoare ale Rusiei. Totuși, ei sunt acum liberi ca de altfel toate popoarele din Rusia. Dar acum noi trebuie să arătăm lumii, că suntem vrednici de această slobozenie. Profesorii și învățătorii au datoria de a fi în fruntea norodului pentru a-l lumina”.

Autorii documentului arătau că s-a constituit deja o obște în scopul de a lua în mână treaba învățământului românesc. S-a hotărât organizarea unor cursuri pentru învățători și profesori în perioada vacanței de vară. În cadrul acestor cursuri se preconiza să li se dea celor prezenți „îndrumarea trebuitoare, ca la începutul anului școlar 1917 să se poată deschide pretutindeni școli moldovenești”. Tot cu acest prilej s-a stabilit editarea unui jurnal pedagogic intitulat „Școala moldovenească”, în paginile cărui să fie dezbătute problemele învățământului moldovenesc de toate treptele. În data de 25 mai 1917 a fost convocat *Congresul național al corpului didactic din Basarabia* la care să participe pe lângă învățători, profesori și preoți care predau religia în școli precum și câte un țaran împuternicit din fiecare valoste (plasă). Manifestul se încheia cu un apel către învățători și învățătoare în care se cerea să vină cu toții: „La cel dintâi sfat național pedagogic moldovenesc, veniți la serbarea redeșteptării noastre; veniți ca să puneți cu toți umărul pentru ridicarea neamului, veniți din toate părțile la datoria de a hotărî asupra luminării odraslelor nemului moldovenesc atât de oropsit până acum”.

Prezența reprezentanților slujitorilor școlii era necesară deoarece cu acest prilej se „pune la cale treaba întregului învățământ moldovenesc”¹⁶.

Între 25-28 mai 1917 s-au desfășurat în Sala eparhială din Chișinău lucrările primului Congres al învățătorilor și profesorilor din Moldova. Acest forum la care au participat 250 de delegați reprezentând catedrele didactice a fost inaugurat printr-un *Te Deum* oficiat de arhimandritul Gurie în limba română. Vorbitorii au pus în discuție mai multe probleme. Cea mai importantă chestiune pusă în discuție în cadrul dezbaterilor a fost aceea a demonstrării originii latine a poporului român și a limbii române, a permanenței și continuității sale în vechea vatră a Daciei. Prezentând realitățile istorice în care a fost obligat să trăiască poporul român, Pavel Gore arăta: „Neamul românesc locuiește în mai multe țări și astfel avem români ardeleni, bucovineni, munteni, olteni, moldoveni, macedoneni, dar cu un cuvânt toți suntem români. Un neam moldovenesc nu există”¹⁷. Pe aceeași linie s-au situat și luările de cuvânt ale celorlalți vorbitori: Moș Ion Codreanu, Vladimir Herța, Alexe Mateevici. Președintele Congresului Teodor Neaga a reafirmat în alocuțiunea sa ideea înfăptuirii deplinei libertăți și unități naționale: „Vom ridica cu toții un steag pe care să fie scris Trăiască Basarabia Liberă!, Trăiască în fericire și lumină ideile naționale!, iar pe alt steag vom scrie „Trăiască Societatea învățătorilor și profesorilor moldoveni!”¹⁸.

În cadrul Congresului național al corpului didactic din Basarabia a luat cuvântul și reprezentantul Asociației studenților moldoveni Vasile Harea. El a declarat că tineretul studios moldovean va lucra mână în mână cu învățătorii și profesorii. Forumul cadrelor didactice din Basarabia a elaborat o serie de rezoluții care prevedeau printre altele: 1) De la 1 septembrie 1917, școlile din satele moldovenești sau în majoritate moldovenești se vor prefăce în școli moldovenești; 2) Să se deschidă școlile moldovenești și la orașe; 3) La Universitatea din Odesa și la cea din Kiev să se deschidă câte o catedră de limba, literatura și istoria moldovenească până când se va înființa și universitate la Chișinău; 4) Religia e obiect de învățământ îndatoritor pentru toți moldovenii din școlile de toate treptele, ea va fi predată de preoți, iar în caz de lipsă de învățători, dascăli și diaconi; 5) În școlile începătoare, dascălii îi vor învăța pe copii și cântarea bisericească moldovenească; 6) În întreg învățământul, materiile se vor preda în limba moldovenească începând cu clasa I; 7) Congresul apreciază că cea mai bună formă de ocârmuire pentru Rusia e republica democratică, federativă, cu un palat și fără președinte. Basarabia urma să primească o largă autonomie internă; 8) În școala moldovenească se introduce alfabetul latinesc care va fi întrebuințat atât în cărțile didactice cât și în scris; 9) În fruntea școlilor moldovenești să stea un sfat democratic cu un comisar ca delegat al său. Fiecare ținut să aibă un sfat ținutal și câte un instructor ca ajutor¹⁹.

Lucrările Congresului învățătorilor și profesorilor din Basarabia dezvăluiau hotărîrea nezdruccinată a românilor aflați în teritoriul cuprins între Prut și Nistru de a rupe cu trecutul. Majoritatea lor covârșitoare se pronunța în favoarea începerii noului an școlar 1917-1918 prin predarea cursurilor în limba maternă. Această măsură cu caracter patriotic, deși în aparență relativ simplă, era destul de dificil de pus în aplicare deoarece nu existau cadre calificate, manuale, material didactic. Primii care trebuiau să cunoască noul alfabet erau învățătorii. De aceea între 17 iunie și 15 august 1917 au fost organizate din inițiativa lui Onisifor Ghibu și a scriitorului R. Cioflec cursuri de pregătire destinate învățătorilor. La aceste cursuri au participat 418 învățători și învățătoare din care 10 erau de peste Nistru.

Expunerile erau însoțite de ample și frumose dezbateri. Lectorii, în rândul cărora se afla Elena Aristar-Romanescu, Ștefan Ciobanu, R. Cioflec, O. Ghibu, V. Harea, Liviu Marian, Alexe Mateevici, Ovidiu Țopa ș.a. au abordat în temele expuse cursanților atât probleme metodice, cât și o serie de chestiuni legate de istoria și literatura poporului român. În cadrul prelegerilor și dezbaterilor s-a evidențiat unitatea culturală și economică a Țărilor Române în evul mediu, despărțite de vicisitudinile istoriei doar prin granițe artificiale.

Cursurile au fost deschise cu o solemnitate deosebită, evidențiind continuitatea și unitatea românilor. Preotul poet Alexe Mateevici a citit cu acest prilej celebra sa poezie *Limba noastră* care a emoționat profund pe cei prezenți datorită fiorului ei patriotic²⁰.

Teofil Ioncu a propus, potrivit relațiilor lui cu O. Ghibu, să se aducă profesori de la Odesa și Kiev la cursurile învățătorilor din Basarabia pentru lecții politice. „Eu m-am opus categoric“, consemna marele pedagog²¹.

Congresul învățătorilor și profesorilor basarabeni deși nu a lămurit toate problemele cu care se confruntau slujitorii școlii a contribuit la luminarea poporului. Tot mai mulți și-au dat seama că prin cultură o națiune merge înainte, iar sprijinirea școlii este o condiție esențială a înlăturării stării de ignoranță și înapoiere spirituală, fapt evidențiat de și R. Cioflec în memoriile sale²².

În adevăr erau greutăți de tot felul. Principalul sprijin urma să vină de la România mamă. Într-un apel adresat la începutul lunii decembrie 1917, Comitetul Central al ostașilor basarabeni de pe frontul românesc către frații lor din România se arata că „școlile în care pentru întâiași dată se învață acum românește nu au nici manuale, nici cărți de bibliotecă românești. De asemenea, bisericile sunt cu desăvârșire lipsite de cărți de liturgie“. Având în vedere această stare deosebit de grea, autorii documentului cereau sprijin românilor din regat pentru a-i ajuta „când ne-am trezit din somnul adânc în care am zăcut atâta amar de vreme“ întrucât numai astfel „mișcarea odată pornită să nu mai înceteze, ci să ne ducă mai grabnic la idealul mult dorit“²³.

Acest apel, pe deplin justificat, nu putea să fie materializat curând deoarece o mare parte a teritoriului din Regat fusese ocupat de Puterile Centrale, iar multe școli din această zonă se confruntau cu numeroase și serioase probleme: distrugerea sau avarierea unor localuri, a mobilierului, închiderea unor școli, lipsa manualelor etc.

Cu toate greutățile interne deosebite, mulți locuitori ai Basarabiei din diverse zone, din orașe și sate cereau prin petiții deschiderea de școli românești. La 14 ianuarie 1918, sătenii din comuna Valca Trăisteni, ținutul Chișinăului prin hotărâre obștească cer zemstei guberniale „ca să deschidă de îndată școala moldovenească din satul nostru, pentru că sunt mai mult de 80 de copii de școală, iar ca uticele (învățător) de la comisia școlară gubernială cerem pe dl. psalmosic (cântăreț) din satul nostru care poate să ne învețe“. Actul a fost întărit prin semnătura comitetului sătesc în frunte cu Anton Buliga²⁴.

Un rol important în intensificarea activității culturale l-a avut aducerea din Regat a unei tipografii cu litere latine la Chișinău. Această tipografie a fost cumpărată, fapt cunoscut, doar de șase fruntași ai luptei naționale din Basarabia P. Gore, V. Herța, N.N. Alexandri, R. Cioflec, S. Murafa și O. Ghibu.

Societatea culturală a devenit proprietara tipografiei, care a stat neatinsă timp de aproape două luni de zile în casa lui V. Herța²⁵. În ziua sosirii tipografiei a avut loc o ședință a Consiliului Societății Culturale la care au participat P. Gore, V. Herța, Ștefan Ciobanu, arhimandritul Gurie, Ș. Murafa, R. Cioflec și O. Ghibu. Cu acest prilej s-a discutat problema administrării acestei tipografii. Au fost aduși, de asemenea, 11 muncitori tipografi din Moldova. După moartea lui S. Murafa și a lui Hodorogea la 21 august 1917, R. Cioflec a plecat din Chișinău. El a continuat activitatea în sprijinul Unirii Basarabiei cu România. R. Cioflec a fost redactor al ziarului „Sfatul Țării“ organul de presă al tinerei republici moldovenești. R. Cioflec alături de Nicolae Colan a contribuit împreună cu alți șapte ardeleni, patru basarabeni, patru bucovineni, patru regățeni, doi macedoneni și un timocean la redactarea „Manifestului“, publicat în paginile ziarului „România nouă“ la 24 ianuarie / 6 februarie 1918. Documentul face mai întâi o trecere în revistă a luptelor și jertfelor poporului nostru care „lipsit de unire politică a fost osândit la veșnică umilire și apăsare“. Această uni-

tate este necesară în concepția autorilor deoarece „toate noroadele mari sau mici trebuie să-și adune sub ocârmuiri naționale pe toți fiii lui“.

Condamnând dominația străină, autorii documentului, în număr de 24 de persoane între care menționăm pe O. Ghibu, dr. Ioan Mateiu, Axente Banciu, Sebastian Bornemisa, Vasile Harea, Petre V. Haneș, constată că asupritorii au luat și ultimele drepturi pe care le mai aveau românii. Înfierând ideea federalizării monarhiei dualiste, declarația condamnă cu fermitate pe cei care mai sunt adepții acestei soluții neviabile, arătând că: „numai rătăciții și vânduții nu vor să înțeleagă aceasta și stăruie mai departe ca pământurile noastre străvechi să rămâie și de aici în colo pe mâna străinilor (...). Mântu rea este numai într-o singură țară, care trebuie să cuprindă tot teritoriul locuit de români, de la Tisa și până la Nistru (...), o Românie nouă a tuturor românilor“²⁶.

La 27 martie/9 aprilie 1918, Sfatul Țării a hotărât Unirea Basarabiei cu România, ideal pentru care a luptat și Romulus Cioflec. El a mai rămas în Basarabia câțiva ani, contribuind la consolidarea acestui act istoric.

NOTE

1. Data este indicată de istoricul Ioan Lăcătușu în *Identitate și cultură la românii din secuime*, Cluj-Napoca, Editura Carpatica, 1995, p.200. Ceilalți cercetători ai operei sale apreciază că R. Cioflec s-a născut la 25 martie 1882.
2. I. Colesnic, *Basarabia necunoscută*, Chișinău, Editura Universitas, 1993, p.224-229.
3. M. Braga, *Destructurare și restructurare*, în *Istoria literară ca pretext*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982, p.69-91.
4. În *Petrograd în zilele revoluției*, în „Cuvânt moldovenesc“, IV, nr.24 din 22 martie 1917.
5. *Ibidem*.
6. O. Ghibu, *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917-1918). Amintiri*. Ediție de Octavian O. Ghibu, Chișinău, Editura Universitas, 1992, p.65.
7. P. Halippa, *Cronica vieții mele* (memorii în manuscris) în Arhivele Naționale București (în continuare Arh. Naționale București), fond P. Halippa, dosar 145, caietul nr.1, f.14.
8. Elena Alistar - Romanescu, *Amintiri din anii (1917-1918)*. Manuscris în Biblioteca Academiei Române. Secția manuscrise (în continuare B.A.R., secția mss.) Arh. Grigore T. Kirileanu, mapa VI, mss.22, f.43-44.
9. R. Cioflec, *Pe urmele Basarabiei. Note și impresii dela revoluția rusească*. București, f.a., p.75.
10. O. Ghibu, *op. cit.*, p.69-70.
11. I. Tudor, *Amintiri*, vol.II, *După unire în țara liberă* (mănu scris aflat în posesia prof. George Vioreanu din Buzău), f.23.
12. C.I. Stan, *Vasile Stroescu - luptător pentru desăvârșirea unității naționale românești*, în „Revista istorică“, tomul V, nr.7-8, 1994, p.812; Al. Ciulcu, *Din viața și activitatea lui Vasile Stroescu*, în „Viața Basarabiei“, IX, nr.1, ianuarie 1940, p.20.
13. R. Cioflec, *op. cit.*, p.174.
14. B.A.R., Secția Mss., *Victor Deleanu, biografie. Voluntarii români transilvăneni și bucovineni - 8 iunie 1917*, vol.V, f.515; vezi și Constantin I. Stan, Doru E. Goron, *Contribuții aduse de voluntarii români transilvăneni și bucovineni la realizarea unității naționale românești (1916-1918)*, în „Acta Musei Porolissensis“, XI, 1987, p.338.
15. O. Ghibu, *op. cit.*, p.182.
16. „Școala moldovenească“, I, nr.2-4, 1917, p.82-84; Ion Calafeteanu, Viorica Pompilia Moisuc, *Unirea Basarabiei și a Bucovinei 1917-1918. Documente*. Chișinău, Editura Hyperion, 1995, p.30-32, doc.5.
17. I. Tudor, *op. cit.*, (mss.), vol.I, f.43.
18. Arh. Naționale București, *fond O. Ghibu*, dosar 382/1917, f.47

19. „Școala Moldovenească”. I, nr.2-4, 1917, p.66; O. Ghibu, *op. cit.*, p.196-197; 198; V.I. Moisiuc, I. Calafeteanu, *op. cit.*, 32-34, doc.6; Constantin I. Stan, *Contribuții studențești la Unirea Basarabiei cu România (27 martie/9 aprilie 1918)*, în „Forum”, XXXV, nr.11-12/1993, p.97.
20. Arh. Naționale București, fond O. Ghibu, dosar 382/1917, f.47.
21. *Ibidem*, dosar 381/1917, f.3
22. R. Cioflec, *op. cit.*, p.174-175.
23. „Ardealul”, Chișinău, I, nr.10 din 3 decembrie 1917
24. P. Mihail, *Fapte trecute și basarabeni uitați 1799-1918*, în *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Chișinău, Editura Universitas, 1993, p.303, doc.XXXVIII.
25. O. Ghibu, *op. cit.*, p.357.
26. „România Nouă”. II, nr.8 din 24 ianuarie 1918; Constantin I. Stan, *Contribuții privind activitatea lui Onisifor Ghibu pentru realizarea desăvârșirii unității naționale (1916-1918)*, în „Acta Musei Napocensis”, XXIV-XXV/1987-1988, apărut 1992, p.761.

**THE ACTIVITY OF ROMULUS CIOFLEC FOR THE
UNION OF BASARABIA WITH ROMANIA (1917-1918)
(Abstract)**

The autor presents some bibliographical dates about R. Cioflec. He also make a short discription of the literary activity of Cioflec.

The signatory of study is absorbed by the activity of Cioflec in the journalistical sphere in Basarabia. He analised also the contribution of the writer to the organisation of basarabian education and to the foundation of the Moldavian National Party. The author highlight the patriotic character of the transylvanian writer's work in Basarabia, including this work in the contest of the inhabitants of the Banat, Basarabia, Bucovina and Transylvania for the un on with the country.

CONTRIBUȚIA DR. NICOLAE BĂLAN, VIITORUL MITROPOLIT AL ARDEALULUI LA REALIZAREA MARI UNIRI

Ioachim Lazăr

La 21 octombrie 1918 primul ministru francez G. Clemenceau trimitea un mesaj verbal către prim ministrul român Ion I. C. Brătianu prin care spunea românilor: Fiți gata¹, mesaj în urma căruia a fost mobilizată armata română din Moldova². La 18 noiembrie 1918, Consiliul Național Român Central adresa un manifest către popoarele lumii, tipărit în limbile română, franceză și engleză, în care aducea la cunoștința acestora hotărârea națiunii române de a înființa "pe teritoriul locuit de dânsa statul său liber și independent", de a "peri mai bine decât a suferi mai departe sclavia și neatârănarea"³. În aceeași zi memorabilă, Ion I.C. Brătianu adresa o scisoare Consiliului Național Român din Blaj, cuprinzând principiile care ar trebui să fie luate în seamă de românii ardeleni în lupta lor pentru unirea Transilvaniei cu România; adunare națională cu o largă participare populară, unirea necondiționată, drepturi și libertăți democratice⁴.

A doua zi Capitlul mitropolitan din Blaj, printr-un circular, îndemna preoțimea să sprijine consiliile și gărzile naționale în acele zile "în care se croiește soarta și viitorul obiditului și mult încercatului nostru popor"⁵. Paralel cu acțiunile bisericii greco-catolice, biserica ortodoxă acționa pentru realizarea aceluiași ideal. Consiliul Național Român din Sibiu, aflat sub președenția lui Andrei Bârsanu și având în rândurile sale câțiva tineri entuziaști, printre care amintim numele profesorilor Nicolae Bălan, Silviu Dragomir și Ioan Broșu, cerea Consiliului Național Român Central de la Arad să ia măsuri pentru a stabili legătura cu oamenii politici de la Iași "spre a coordona de comun acord mișcarea ce trebuia începută în Ardeal în sensul afirmării voinței poporului român pe baza principiilor wilsoniene"⁶. Apreciind ca justă propunerea sibienilor, arădenii le-au sugerat, motivând apropierea lor de graniță, să caute să intre în legătură cu guvernul de la Iași cărora să le ceară "intrarea cât mai urgentă a trupelor române în Ardeal"⁷. Profesorul Nicolae Bălan, viitor mitropolit, însoțit de către căpitanul Victor Precup, pornea, la 14 noiembrie 1918, spre Iași, cu misiunea primită din partea Consiliului Național Român Central, de a cunoaște atitudinea guvernului României și al altor oameni politici cu privire la drumul de urmat al românilor din Transilvania.

Îmbrăcat în uniformă militară austriacă, Nicolae Bălan trecea drept ordonanța căpitanului Precup. Cei doi au pornit cu automobilul pe ruta Sibiu, Mecliaș, Târgu Mureș, Reghin, Bistrița, Vatra Dornei, Pașcani, Iași. La traversarea orașului Târgu Mureș, ocupanții automobilului au arborat drapelul maghiar pentru evitarea unor incidente, înlocuit după ieșirea din oraș cu cel românesc, până la terminarea călătoriei. La Reghin, Nicolae Bălan s-a întâlnit cu membrii Consiliului Național Român și cu primarul orașului, care i-au declarat că "lumea de acolo așteaptă intrarea armatei române"⁸. La fel a procedat și la Bistrița, unde s-a întâlnit cu V. Pahone și D. Loghin, membri ai Consiliului Național Român, care i-au dat lămuriri asupra

stării de spirit de acolo⁹.

La 18 noiembrie, au sosit la Iași, iar a doua zi s-au prezentat generalului C-tin Coandă, președintele Consiliului de Miniștri, căruia, după ce i-au făcut un raport detaliat "asupra situației din Ardeal, a-u cerut să trimită acolo cât mai repede armată, care este așteptată de populație cu o vic nerăbdare și în frigurile entuziasmului"¹⁰. Generalul Coandă i-a recomandat să fie întâlnit și Ionel C. Brătianu. Imediat Nicolae Bălan și căpitanul Precup s-au îndreptat spre Marele cartier general, unde vreme de două ore, l-au informat pe generalul Prezan asupra mișcării celor două divizii austro-ungare din Ardeal, despre starea sufletească a populației românești și minoritare, cerând trimiterea de urgență de trupe românești, "pentru a afirma fără întârziere puterea statului român"¹¹.

În aceeași zi de 19 noiembrie, au fost primiți și de I.I.C. Brătianu, unde erau adunați toți membrii marcantă ai partidului liberal, cărora le-au repetat cererile adresate Președintelui Consiliului de Miniștri și șefului Marelui Stat Major, generalul Prezan. S-au mai întâlnit și cu Alex. Constantinescu și profesorul Nicolae Iorga. În 20 noiembrie au fost primiți în audiență de regele Ferdinand care i-a spus profesorului Nicolae Bălan următoarele: „Du Ardealului inima mea”¹². În aceeași zi, generalul Prezan, șeful Marelui Stat Major, anunța trecerea armatei române peste Carpați cu gândul ca în numele unor sfinte drepturi naționale și omenești „să garanteze libertatea deplină a tuturor”¹³.

La 21 noiembrie 1918, Liga Culturală a ținut o adunare în memoria lui Mihai Viteazul. Solicitat de Nicolae Iorga, Nicolae Bălan a rostit o înflăcărată cuvântare pe care o redăm mai jos:

„Domnilor și fraților!

Românii cei vechi aveau credința că eroul ale cărui oseminte nu-și dorm somnul de veci împreunate în același pământ își poartă fără odihnă sufletul de la o margine la alta până când e întregită mâna de lut în care odinioară se sălășluiește. Așa a cutreerat și sufletul mare al eroului de la Călugăreni și Șelimbăr cuprinsul pământului românesc ... Trupul lui a fost sfâșiat în bucăți de dușmani pe Câmpia Turdei. Capul lui, în cuprinsul căruia s-a plămădit cel mai sfânt vis al neamului nostru, după o priebejie de peste 317 ani, în cursul căreia a străbătut pământul românesc de la Arieș până la marginile Niprului, astăzi se găsește în cetatea unirii, unde acum 59 de ani s-a realizat Unirea Moldovei cu Muntenia și unde nu de mult s-a împlinit și Unirea Basarabiei cu patria noastră. Înaintea aceluia craniu de cea mai înaltă semnificație simbolică pentru noi în zilele mari de astăzi, am venit ca sol al Ardealului ca să tălmăcesc voința neștrămutată a întregului nostru popor de a reîntregi moștenirea națională a marelui erou. Ceea ce neîntrecutul voievod pentru o clipă, vai, prea scurtă, a putut înfăptui, a rămas nu ca un vis. Duhul lui Mihai a lăsat în acea tresărire de o clipă urme adânci în sufletul poporului nostru. Acel duh a mănât în lupta dezbritoare pe Horea, Cloșca și Crișan, el a însuflețit pe Craiul Munților, Avram Iancu și pe tovarășii lui, Popa Balint și Axente Sever și tot el a întărit inimile luptătorilor noștri care au umplut temnițele mucedde de la Vaș, Seghedin și Cluj. Faptele eroilor de la Mărășești și Mărăștii ne-au umplut de bucurie și ne-au întărit nădejile care nici în clipele cele mai grele de încercare nu s-au stins, ci au trăit neînduplecate în inimile noastre. Eternă recunoștință viteazului căpitan al oștirii, M. S. Regele Ferdinand I care într-un chip atât de desăvârșit s-a identificat cu idealul lui Mihai și al neamului românesc de pretutindeni! Recunoștință acâncă și neuitată aducem Maiestății sale regina Maria pentru osteneala și jertfele supraomenești ce le-a depus ca mamă a răniților și a celor suferinzi, pe altarul fericirii neamului!

Iară noi fraților dacă ne-a învrednicit Dumnezeu părinților noștri să fim martori ai acestor vremuri mari, să ne oțelim sufletele, să ne strângem rândurile, să ne încordăm toate

puterile pentru munca serioasă, prin care chemați suntem să croim viitorul plin de glorie a neamului nostru. Patria noastră astăzi este în inimile noastre și cu ajutorul prețios al puternicilor aliați și generoși protectori ai cauzei noastre drepte, va primi înfrința văzută în ochii tuturor strălucind mândră între popoare ca soarele aici în răsărit. Trăiască Dinastia, sub sceptrul căreia se înșiruiesc rândurile credinciosului său popor din Ardeal. Pe cetatea din Alba Iulia fălăie astăzi mândrul nostru tricolor și așteaptă intrarea triumfală demnului urmaș a lui Mihai¹⁴.

Rezultatele misiunii lui Nicolae Bălan, s-au materializat repede. În 23 noiembrie 1918 un aeroplan decola de la Bacău, ducând 6000 de manifeste date de generalul Prezan, spre a fi aruncate în satele ardeleni. Aeroplanul ateriza pe Câmpia Libertății de la Blaj și aviatorul locotenent Vasile Niculescu și căpitanul Victor Precup, înmânau o scrisoare confidențială dr. Vasile Suci, vicarul mitropoliei, pentru a fi predată lui Vasile Goldiș. În scrisoare Nicolae Bălan îi cerea lui Vasile Goldiș, ca la Marea Adunare de la Alba Iulia ce se pregătea "să nu se pună nici un fel de condițiune la unire, deoarece un asemenea fapt ar îngreuna enorm mersul tratatelor diplomatice ulterioare¹⁵.

La 10/23 noiembrie 1918 Nicolae Bălan se decide pentru întoarcerea în Transilvania. Trece pe la generalul Prezan, pentru a-și lua rămas bun, găsindu-l pe acesta îngrijorat. Cerându-i să păstreze secretul generalul îi comunică că a primit de la Giurgiu, de la generalul Berthelot, o comunicare prin care i se punea în vedere "că aliații opresc înaintarea trupelor române în Ardeal"¹⁶. Știrea a produs o adevărată consternare în cercurile conducătoare de la Iași. Cunoscută doar de regele Ferdinand, Ion I. C. Brătianu, generalii Coandă și Prezan, a fost păstrată în strict secret de stat. Treccând peste interdicțiile aliaților s-a continuat trimiterea de trupe în Transilvania.

În situația creată Nicolae Bălan redactează un memoriu către generalul francez și pleacă împreună cu doamna și domnul general Prezan, cu generalul francez Laffont către București. Apoi și-au continuat drumul cu automobilul spre Giurgiu. În urma întrevederii dintre generalii Prezan și Berthelot s-a lămurit problema, întrucât generalul Francket D'Esperey, comandantul suprem al armatelor aliate din Balcani care încheiasă în 7 noiembrie armistițiul de la Belgrad cu contele Karolyi, hotărâse, necunoscând situația din Transilvania "că administrația civilă va rămâne și mai departe în mâinile guvernului unguresc"¹⁷.

După întvedere, Nicolae Bălan este prezentat generalului francez, căruia, fără a-i mai remite memoriul, i-a exprimat dorința fierbinte a poporului român, că armata română și cea aliată să pătrundă cât mai repede în Transilvania¹⁸.

Acțiunea lui Nicolae Bălan, viitorul mitropolit al Ardealului a constituit o mică piatră la temelia Marii Uniri. Ea se înscrie în acțiunea acelor forțe spirituale cu ajutorul cărora Biserica românească a ținut trează conștiința poporului român și a contribuit la realizarea supremului nostru ideal național, Unirea tuturor românilor între hotarele firești ale pământului locuit și stăpânit de noi.

NOTE

1. "Telegraful Român", 1930, nr. 1-2.
2. I. Dăncilă, *Biserica strămoșească și Marea Noastră Unire. Contribuția mitropolitului Nicolae la actul Unirii*, în "Revista teologică", XXX, nr. 5-8 / mai-august 1940, p. 133.
3. Șt. Pascu, *Făurirea statului național unitar român, 1918*, vol. II, București 1983, p. 133.
4. *Ibidem*, p. 135.
5. *Ibidem*.

6. I. Dăncilă, *op. cit.*, p. 14.
7. *Ibidem.*
8. *Ibidem*, p. 185.
9. *Ibidem.*
10. *Ibidem.*
11. *Ibidem*, p. 186.
12. *Ibidem.*
13. Șt.Pascu, *op. cit.*, p. 135.
14. I. Dăncilă, *op. cit.*, p. 187-189.
15. *Ibidem*, p. 189.
16. *Ibidem.*
17. *Ibidem*, p. 191.
18. *Ibidem.*

THE CONTRIBUTION OF Dr. NICOLAE BĂLAN - THE FUTURE METROPOLITAN OF TRANSYLVANIA TO THE REALISATION OF THE GREAT UNION
(Abstract)

From several actions which prepared the Great Assembly of Alba Iulia at dec. the 1-st 1918, it is presented the visit to Iassy in nov. 14 1918 of dr. Nicolae Bălan, charged by the Central Romanian National Council find out about the attitude of the Romanian government, of other politicians, concerning the way to follow by the Romanians of Transylvania.

After he met - in Iassy - C-tin Coandă, general president of the Council of Minister, Prezan, general, chief of staff, I.I.C. Brătianu and the leading of the Liberal Party, N. Iorga and the leading of the Cultural Ligue, king Ferdinand dr. Nicolae Bălan went to Giurgiu, together with general Prezan in order to speak with the french general Berthelot about the presence of Romanian army in Transylvania.

The action of N. Bălan is a part of the major contribution of the Ancient Church to the Great Union.

MIRON CRISTEA, PRIMUL PATRIARH AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE - NOI MĂRTURII ARHIVISTICE

Ioana Burlacu

„La vrea lui Dumnezeu și prin propriile puteri, poporul român a ajuns să-și arate în hotarele străbune întregite și în libertățile lui maturitatea desăvârșită și puternică; acestea sunt în mâinile lui izbânzi, sunt în mâinile lui podoabe, sunt în mâinile lui zăcăminte de vlagă și de înălțare, dar mai presus de orice drepturi și datorii care îl leagă de astăzi înainte, în modul cel mai firesc de trupul și de soarta națiunilor mari. Astăzi poporul român are obligația de a-și crea și de a-și însuși toate mijloacele și instituțiile ... prin care să poată să-și pună în valoare, pentru rolul civilizator la care este chemat, sufletul, capacitatea și însușirile lui lăuntrice și să-și asigure pentru binele comun, fructificarea trupelor și izbânzilor sale”¹. Am citat din actul de înființare a Patriarhatului pentru Biserica Ortodoxă Română, a cărui elaborare a avut la bază propunerea Sfântului Sinod din ședința din februarie 1925, ca Mitropolia Ungro-Valahiei să fie ridicată la grad de patriarhie.

Pe baza acestei propuneri, Al. Lapedatu, ministrul Cultelor, în temeiul aprobării Consiliului de Miniștri a prezentat Parlamentului proiectul de lege pentru ridicarea Bisericii Ortodoxe Române la rang de Patriarhie. Legea va fi votată de Senat la 12 februarie 1925 și de Adunarea Deputaților la 17 aprilie 1925. În virtutea legii, mitropolitul primat al capitalei este înălțat la rangul de patriarh. Timp de cinci ani (1919-1925) mitropolitul primat al țării a fost Miron Cristea, ales în acest înalt cin bisericesc la 1 decembrie 1919 cu o majoritate covârșitoare de voturi de către Marele Colegiu Electoral al României Mari. Venit ca un sol al Unirii și înfrățirii, Miron Cristea a reușit în scurt timp să câștige încredere și iubire. Noul mitropolit primat a luptat cu îndârjire ca Biserica Română, parte din ființa neamului, să ajungă la rangul și autoritatea cuvenită.

Ceremonia investirii sale ca patriarh a avut loc la 1 noiembrie 1925, în prezența regelui. Cu acest prilej, Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Alexandru Lapedatu a adus un omagiu personalității patriarhului, a cărui carieră o aprecia ca una dintre cele mai mari izbânzi ale unui fiu de țaran transilvănean: „Ați adus în ceasul suprem, regelui liberator, sufletul însuși al neamului dezrobii și după ce ca primat al României ați prezidat ceremonia încoronării, (D-voastră) fiul sateanului din Toplița a fost sortit să ajungă și mai sus să îmbrace cea mai înaltă demnitate bisericească - Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române”².

Programul său, pe care patriarhul Miron Cristea l-a urmărit și înfăptuit cu perseverență până la moarte, îl aflăm expus într-un valoros document aflat în arhiva sa și intitulat simplu: „Memoriu cu privire la trebuințele bisericii ortodoxe române”. Rând pe rând sunt expuse probleme privind organizarea cancelariei Sfântului Sinod, construirea Bisericii Neamul, amenajarea reședinței metropolitane, o atenție deosebită fiind acordată Institutului Biblic și nu întâmplător deoarece „ne invadează propaganda religioasă străină cu broșuri și cărți. Ea e adeseori numai masca unei propagande politice contrare României. Chiar abstrăgând de aceasta o educație mai vie a poporului prin broșuri religioase, moralizatoare,

instrucția se impune. Pentru conducerea acestei mișcări bisericești și pentru tipărirea părților mai importante din Sfânta Scriptură, am întemeiat Institutul Biblic Român din oameni de specialitate. Avem și gata nouă broșuri revizuite de Sf. Sinod. Testamentul nou trebuie retipărit. Pentru hrana sufletească a poporului trebuie să se alege acești bani. Propagandiștii străini primesc bani din străinătate și răspândesc broșuri gratuite cu lăzile din casă în casă“.

Aceeași grijă o arată pregătirii preoților superiori. Aceștia nu se pot crește numai în țară, arată patriarhul. Ei „trebuie să se adape la cultura apusului, fiind Orientul azi în neliniște. În scopul acesta ne trebuiesc burse pentru teologi în număr mai mare, căci și țara e mare și lipsa de preoți bine pregătiți e mare. Din America ne vine vestea că sectele străine, mai ales baptiștii, cresc 40-50 de tineri români teologi, pe care să-i trimită în România pentru lățirea sectelor. Ne trebuiesc teologi cu pregătire în studii biblice care în țară la noi lasă mult de dorit. Deci trebuie să-i pregătim în străinătate, mai ales la Oxford, unde anglicanii ne sunt bineveniți“.

Atrăgând atenția că lipsa de preoți e îngrijorătoare, peste 100 de parohii fiind vacante, Miron Cristea solicită sprijinirea nou înființatelor seminarii teologice de la Câmpulung, Constanța și Craiova, proiectând noi seminarii la Bălți și Ismail. „Acolo în Basarabia lipsește în multe părți duhul românesc. Se cunosc demonstrațiile rusofililor chiar în seminarul de la Chișinău. Ne trebuiesc acolo la noile seminarii, profesori din vechiul regat, cu duh și limbă românească frumoasă. Fără un cler român bine cunoscut, în Basarabia, reorganizarea va progresa greu“.

Alte obiective se referă la înființarea școlii de cântăreți bisericești, la reînvierea picturii bizantine, la restaurarea monumentelor istorice, la organizarea bibliotecii Mitropoliei, a unei tipografii și a unor ateliere de icoane bisericești. El spunea astfel: „Ne trebuie un muzeu bisericesc, căci obiectele vechi din bisericile noastre au ajuns în mâna tuturor. Zilnic se pierd obiecte de mare valoare pentru trecutul nostru din lipsa unui asemenea muzeu care să stea sub stăpânirea Sfântului Sinod. Ni se prăpădesc monumentele istorice ale părinților ... Catedrala din Târgoviște, gata din zid cu zeci de ani, așteaptă să fie pictată. Asemenea biserica Stavropoleos din București și Sf. Dumitru din Craiova. Mănăstirea Cozia cu mormintele lui Mircea cel Bătrân și mama lui Mihai Viteazul (maica Teofana) e în ruină. Asemenea Arnota cu mormântul lui Matei Basarab, biserica Antim din București și multe altele. Cine nu-și prețuiește strămoșii prin monumentele și mormintele lor, e aspru judecat de viitorime. Scumpetea de astăzi nu ne permite lucruri mai multe deodată, de aceea trebuie examinate toate monumentele în ruină și reparate învelișurile și părțile care să împiedice continuarea ruinării până la vremuri mai bune“.

O altă problemă de mare interes se referă la prezența Bisericii Ortodoxe Române la marile congrese bisericești.

„România a devenit un stat - sublinia patriarhul - al cărui cuvânt în lumea mare începe să aibă greutate. Se țin multe congrese mondiale cu caracter bisericesc. Dușmanii ne defaimă pretutindenea, căci lupta în provinciile alpine s-a transpus pe teren bisericesc-cultural. Astfel trebuie să avem în tot locul reprezentanți bine pregătiți! Alte feluri de misiuni în străinătate au cheltuit bani mulți. Să se dea la buget sume potrivite pentru asemenea misiuni bisericești în afară“.

De altfel trebuie menționat că sub conducerea sa, Biserica Ortodoxă Română devine un centru al ortodoxiei din întregul răsărit, un sprijin și un îndreptar pentru celelalte neamuri ortodoxe³.

Din această largă paletă a preocupărilor patriarhului Miron Cristea nu lipsesc cele legate de soarta românilor din secuime și de situația minorităților din țară. O mărturie elocventă în acest sens o constituie studiul său de zeci de pagini, întocmit cu ajutorul șefului

său de cabinet, intitulat „Problema minorităților din România”⁴.

Spicuim în continuare câteva idei. Se remarcă pe baza datelor din recensământul din 1930 că în România cea mai numeroasă minoritate o reprezintă maghiarii, dar că o masă compactă a acestora există numai în secuime, unde pe un teritoriu de 15000 km.p. se găsesc circa 500.000 de secui (472710) situați în mijlocul românismului. Restul de 801325 de maghiari sunt răspândiți pe o suprafață de 86883 km.p. în masa puternică a celorlalți români (35000000).

„Aproape jumătate din acești secui maghiarizați sunt de origine română, ceea ce se poate constata în mai multe cazuri, chiar prin conștiința acestora exprimată și astăzi de atâția înși în limba maghiară, uitând prin forța împrejurărilor limba maternă română. Pretutindeni se mai văd ruinele bisericilor românești și chiar biserici întregi, dar părăsite, mai sunt matricole și alte documente, din care rezultă cum mulți au fost maghiarizați cu forța, chiar în timpul ultimului război mondial.

Noi românii nu urmărim gândul de a româniza cu forța pe careva dintre minoritari, dar ... avem datoria sfântă de români de a face toți pașii necesari pentru a salva pe fiecare român de la deznăționalizare și de a-l readuce în staulul turnei românești, de unde l-au răpit cu mijloace nepermise, adeseori din cele mai barbare.

În zilele din urmă s-a pornit o mișcare între românii secuizați de a se întoarce la matca veche. A încerca să se împiedice această firească mișcare la care mulți aderă cu lacrimi în ochi, ar fi cea mai mare lipsă de demnitate națională. Avem datoria de a clarifica în văzul lumii cu dovezi, chiar și de cele ale maghiarilor, cu acte și documente îndreptățirea acestei mișcări”.

Studiul examinează detaliat situația minorităților dovedind larga lor autonomie. Sunt analizate pe rând drepturile acestora pe teren politic, bisericesc, școlar, cultural și economic.

În încheiere se arată: „Misiunea de căpetenie a României întregite este luarea de urgente dispozițiuni în cadrul unei politici de stat plină de demnitate și cu stăruință aplicate - pentru a îndrepta toate nedreptățile istorice câte le-au săvârșit statele străine, toate dușmane față de cetățenii lor români, supuși lor și acum dezrobii cu mari sacrificii.

Aceste nedreptăți s-au extins absolut peste toate ramificațiile vieții politice, biserici, școală, cultură, limbă, viață socială, avere, slăbindu-l atât de mult, încât începând de la întărire - și în unele ținuturi chiar de la deșteptarea conștiinței naționale - elementul român este acela care trebuie puternic ocrotit până să ajungă egal cu minoritarul.

Viitorul și existența neamului român cer această stăruitoare întărire a elementelor etnice cotoprite pe toată linia de străini.

Fără acest program înfăptuit pe toată linia mergem spre un viitor plin de îngrijorare”.

Arhiva personală a patriarhului cuprinde și alte documente la fel de relevante, care permit conturarea personalității sale, dar mai ales prodigioasa sa activitate a cărui scop mai presus de toate a fost unirea sufletească a milioaneilor de credincioși considerată „cel mai solid ciment pentru încheierea țării și normala ei dezvoltare într-o unitate națională tot mai puternică”.

La sărbătorirea a 70 de ani, Miron Cristea putea declara cu îndreptățită mândrie: „m-am călăuzit în toate faptele mele de trei calități, întâi oriunde am fost chemat a lucra, am dezvoltat o muncă încordată și neobosită; oricând am știut să duc în toate privințele o viață cumpătată; am dovedit în toate împrejurările cinste și mâini curate, dar și bunătate sufletească”. Dar „munca a fost în trecutul meu scara înălțării mele din modestul, dar onorificul post de dascăl primar și până la Patriarhie”⁵.

NOTE

1. Arhivele Naționale Istoriei Centrale, *fond Miron Cristea*, dosar 7, f.1 și urm.
2. *Ibidem*, f.22-23.
3. *Ibidem*, dosar 14, f.31 și urm.
4. *Ibidem*, dosar 14, f.163 și urm.
5. *Ibidem*, f.248.

**MIRON CRISTEA. DER ERSTE PATRIRACH DER RUMÄNISCHEN
ORTHODOXEN KIRCHE - NEUE ARCHIVBEWEISE**
(Zusammenfassung)

Der Beitrag stellt zwei noch nicht herausgegebene Urkunden vor, die dem Personalbestand Miron Cristea angehören. Er war der erste Patriarch der Rumänischen Orthodoxen Kirche (1925-1938). Die erste Urkunde stellt eine eingehändige Denkschrift über „die Bedürfnisse der Rumänischen Orthodoxen Kirche“ dar, ein echtes Programm, das der Patriarch Schritt für Schritt verfolgte. Fragen wie die Organisierung der Kanzlei der Heiligen Synode, die Einrichtung des Metropolensitzes, die Gründung des Instituts für Biblistik, die Gründung einer Schule für kirchliche Sänger, die Wiederauflebung der byzantinischen Malerei, die Gründung eines kirchlichen Museums, die Restauration der historischen Urkunden, die Organisierung einer Bibliothek und einer Druckerei, die Teilnahme an den internationalen Kirchenkongressen werden reihenweise analysiert. Die zweite Urkunde, eine von dem Patriarchen verfaßte Studie, behandelt „Die Frage der Minderheiten in Rumänien“ stellt das große Drama der Denationalisierung der Rumänen aus dem Seklerland dar, sowie die Lage der Minderheiten aus Rumänien, die sich der politischen, kirchlichen, kulturellen und wirtschaftlichen Rechte erfreuen.

ACTIVITATEA LUI ELIE MIRON CRISTEA PE TĂRÂMUL “ASTREI”

Dorel Marc

O personalitate ca cea a lui Miron Cristea, prin multilateralitatea preocupărilor sale, merită și trebuie amintită atunci când vorbim despre oameni care au fost și rămân cu adevărat de cuget și simțire românească.

Miron Cristea, cel care avea să ajungă, străbătând treaptă cu treaptă, secretar mitropolitan, episcop de Caransebeș, mitropolit primat al României Mari, prim patriarh, regent și apoi prim ministru, născut la 1868 în Toplița Română, la hotarul cu ținuturile românești secuizate, a fost mereu mesagerul suferințelor românilor din această regiune, amenințați mereu cu maghiarizarea în vremea dualismului austro-ungar. De câte ori se pune în discuție doleanțele românilor din Transilvania, Miron Cristea nu scăpa prilejul de a susține în același timp și cauza românilor din secuime, de a căror soartă s-a considerat mereu sufletește legat. Drumul străbătut de M. Cristea din comuna natală Toplița Română la studii, apoi intrat pe ogorul vieții publice și bisericești la Sibiu, Caransebeș, București, a fost printre altele, un drum al afirmării conștiinței noastre naționale de pretutindeni.

Unul din multiplele domenii abordate de M. Cristea a fost și cel al culturii, convins fiind că doar prin ridicarea culturală se puteau afirma dezideratele noastre naționale. Astfel, încă de la stabilirea sa în Sibiu, după luarea doctoratului în filologie modernă la Universitatea din Budapesta, cu o teză, prima de acest gen, despre viața și opera lui M. Eminescu - a luat parte activă la toate mișcările ce aveau ca scop progresul și ridicarea poporului prin cultură, acordând sprijinul său moral și material tuturor instituțiilor și societăților culturale și sociale. El a devenit un membru foarte activ al “Astrei”, din octombrie 1896, fiind membru în Comitetul despărțământului Sibiu, din 1905 director al despărțământului și apoi membru în Comitetul central al “Astrei” până în 1910, când a fost ales episcop de Caransebeș. Activitatea sa în cadrul “Astrei” n-a încetat însă nici după această dată. Astfel, aflăm dintr-o dare de seamă a adunării membrilor “Asociațiunii” despărțământului IV Sibiu, ținută la Veștem în 26 oct. 1897 și publicată în “Telegraful Român” nr. 119, 120, 121/1897 că Elie Cristea lansa un apel către intelectualitatea satelor în vederea culegerii de proverbe răspândite în toată Transilvania. El arăta printre altele: “Statutele “Asociațiunii” noastre, a cărei înflorire o dorim cu toții, obligă pe membrii ei de a intra în mai deaproape atingere cu poporul, răspândind în sânul lui tot felul de învățături folositoare. Prin aceasta însă, cred eu, n-am făcut totul cât este de lipsă în contactul nostru cu poporul, căci noi avem datoria nu numai a da de la noi ceea ce este bun, ci a și lua de la popor ceea ce aflăm la el vrednic de păstrat pentru viitor. Printre cele vrednice de păstrat Elie Cristea spunea că “alături de produsele spirituale izvorâte din creierul românului ca povești, narațiuni, legende, anecdote, snoave, poezii, chiuituri etc.” sunt proverbele care, spune el, “au fost un ram dat aproape cu totul uitării”. De aceea, Cristea propunea și lansa apelul către preoții și învățătorii satelor transilvane, să colecteze proverbele românilor. Cristea definea proverbele ca fiind acele

“expresiuni scurte, precise și plastice, ieșite din gura poporului și care în anumite momente ale discuțiilor ni se reamintesc în mod firesc drept rezultat convingător al unor experiențe probate”.

Comitetul central al “Asociațiunii” în ședința sa din 11 dec. 1897 va aproba această propunere făcută de E. Cristea și se va lansa acest apel semnat de Cristea ce considera: “E de dorit ca nu numai cărturarii din comunele aparținătoare desparțământului Sibiu, ci cărturarii români din toată țara să colecteze produsele indicate, întrucât de faptul că prin aceasta fac un serviciu “Asociațiunii” și peste tot literaturii române, pe care datorî suntem cu toții a o sprijini”.

Acest efort a fost finalizat de Cristea, prin publicarea în 1901 a unui volum în Tipografia Arhidiecezei Sibiu, intitulat “Proverbe, maxime, asemănări și idiotisme” colectate din graiul românilor din Transilvania și Ungaria, unde, pentru zona Toplița le-a cules personal. Mai amintim faptul că marele scriitor Iuliu Zanne s-a folosit de proverbele publicate de Cristea în vol. IX și X ale culegerii sale foarte cunoscută de “Proverbe”. Astfel, vol. IX cuprinde 226 iar vol. X 550 proverbe adunate de Cristea, cu menționarea numelui acestuia și a locului de unde le-a cules.

În urma cercetărilor întreprinse de noi în Arhivele Statului Filiala Sibiu, în fondul ASTRA, am descoperit unele documente care scot în evidență modul în care s-a implicat E.M.Cristea în activitatea acestei societăți culturale. Dintre ele vom reproduce doar unele spicuiri datorită spațiului limitat al acestei lucrări.

Astfel aflăm, din documentul înregistrat cu nr. 531 - 1903 al Comitetului Central al “Asociațiunii” un raport redactat și semnat de E.M. Cristea, datat 29 iunie 1903, prin care se arată că în urma însărcinării care i s-a dat din partea conducerii “Asociațiunii” de a conduce și prezida în calitate de emisar al Comitetului central, examenele anuale de la Școala civilă de fete din 23-27 iunie 1903, acest mandat a fost dus la îndeplinire și se scotea în evidență “sănătoasa direcțiune și spiritul în care este condusă această școală”. Totuși în raport se spune că: “am ținut necesar ca în conferința corpului profesoral de la 28 iunie a.c. să particip și eu și să-mi expun cu bunăvoință vederile mele privitoare la defectele metodice și didactice, câte le-am putut observa eu în decursul examenelor, insistând ca profesorii și profesoarele pe care le privește să și le însemneze și pe viitor în interesul unui rezultat tot mai bun să caute a le delătura”. E. M. Cristea încheia raportul său mulțumind Comitetului central pentru însărcinarea care “mi-a oferit o prea binevenită ocaziune de a-mi expune și vederile mele întru creșterea fetelor române pe care cu toții am dori să le vedem cât mai conștiente de importanța misiune ce o au de îndeplinit în mijlocul poporului nostru român”¹.

Din alt document înregistrat cu nr. 837 - 1903 aflăm că E.M.Cristea primise o altă însărcinare din partea Comitetului central al “Asociațiunii” de a-l reprezenta la adunarea generală a “Societății pentru crearea unui fond de teatru român”, ținută în 24 august 1903 la Sebeș². Aici, E.M. Cristea a ținut o cuvântare prin care constata că: “Lipsa unui teatru român bine condus este de mare și pretutindeni cu atât mai simțitor, cu cât pe zi ce trece trebuie să constatăm cu regret că ni se pângărește până și în cele mai ascunse și retrase ținuturi din creierii munților, viața idilică și originală de odinioară și prin aceasta ne pier cântecele, dispađărurile, ni se schimbă și corcește portul, ceea ce este nu numai o pagubă, dar poate deveni chiar o mare primejdie pentru viitorul traiului românesc”³.

E.M. Cristea a deținut și funcția de secretar al secțiunii istorice a “Asociațiunii”, așa cum rezultă din alt document înregistrat cu nr. 297 - 1904, care ne prezintă o adresă semnată E.M. Cristea datată 10 mart. 1904 către V. Goldiș, unde în calitate de secretar al acestei secțiuni solicita documentele aflate în posesia lui V. Goldiș⁴.

În procesul verbal al Secțiunii istorice a “Asociațiunii”, ședință ținută la 10 martie 1904, aflăm din pct. 4 că: “terminându-se edificiul Muzeului Național se ivește necesitatea

elaborării unui plan pentru aranjarea unui muzeu istoric și etnografic și modalitățile adunării colecțiilor și obiectelor ce vor intra în el. Cu elaborarea unui proiect de asemenea plan se însărcinează dr. E.M. Cristea⁴⁵.

Cu ocazia acestui eveniment deosebit de important în viața culturală a Transilvaniei, și nu numai, E.M. Cristea va redacta un Apel, atât din partea "Astrei", înregistrat cu nr. 1191/10 dec. 1904, cât și a Mitropoliei Transilvaniei, pe care îl expediază tuturor învățătorilor și preoților, publicat și în numerele 134 - 135 / 1904 ale "Telegrafului Român". Acest Apel începe cu constatarea că: "Orice popor conștient, cu tendința de a pune temelii tari viitorului său și de a-și asigura o dezvoltare sănătoasă a individualității sale etnice, este dator a se cunoaște pe sine din toate punctele de vedere. Fără acest puternic factor al cunoașterii de sine, suntem lipsiți de busola care să îndrepteze spre o țință sigură toate manifestările vieții noastre publice". În concepția muzeistică a lui Cristea, un muzeu trebuie să devină "un adevărat altar pentru cultivarea tradițiilor naționale, un adevărat templu pentru conservarea urmelor despre stadiul cultural al părinților și strămoșilor noștri ... care pentru noi trebuie să formeze o scumpă moștenire". El arată și atrăgea atenția că, "dezvoltarea unui popor numai atunci este normală și sănătoasă, când înaintarea se bazează pe temeliile probate ale trecutului, ținând cont de toate însușirile sufletești și trupesti care formează ereditatea de la antecesori" și în acest scop trebuie deci să culegem să păstrăm încă până mai e timp tot ceea ce este amenințat să dispară pentru totdeauna. Necesitatea devine cu atât mai iminentă, cu cât suntem expuși la mai multe influențe străine, care iute corcesc traiul unui popor, aplecat spre imitarea lucrurilor observate la străini⁴⁶.

E.M. Cristea întocmește un plan, foarte amănunțit și avansat pentru acea vreme, intitulat modest "Puncte de orientare cu privire la întemeierea Muzeului istorico-etnografic român". El cuprindea douăsprezece puncte, din care, două pentru secția istorică, iar zece pentru cea etnografică. Astfel, pct. I al secției etnografice se referea la "casa țărănească, pct. II la "industria de casă", pct. III la "porturi", pct. IV la "obiecte ce privesc pregătirea mâncărilor", pct. V "obiecte ce se folosesc în felurite ocaziuni", pct. VI muzică - dansuri (unde prindea și reproduceri fonografice și cinematografice), pct. VII - „obiecte din toate ocupațiunile poporului român", pct. VIII - "tipuri caracteristice de români și fețe expresive" (unde prevedea studii și măsuri antropologice făcute de experți), pct. IX se referea la "produse limvistice (lingvistice n.n.), adică povești, basme, strigături, colinde, decânțe, proverbe etc.; pct. X și ultimul se referea la fotografii și monografii privind comunele mai importante. Scopul și funcțiile muzeului proiectat erau clar formulate de Cristea și anume "scoaterea îndeosebi la iveală a acelor note care caracterizează traiul specific al poporului românesc, care formează chintesența individualității sale etnice, cu un cuvânt toate produsele care denotă însușirile sufletești și trupesti mai marcante ale poporului și manifestațiunile caracteristice ale cugetării, lucrării și ale întregii sale vieți". Toate acestea în cadrul organizat al muzeului trebuie să devină "mijloc de întărire a conștiinței naționale și bun al neamului întreg".

Faptul că E.M. Cristea s-a implicat direct în achiziționarea de obiecte pentru Muzeul Național al "Astrei", rezultă și din documentul înregistrat cu nr. 577- 1904, redactat și semnat de acesta la 4 iunie 1904, aflat tot în Arhivele Statului Sibiu, Fond Astra din care reproducem: "Având afaceri în părțile Abrudului și ale Cămpenilor, m-am interesat dacă se mai află ceva obiecte prin acele părți istorice, care au pentru noi valoare și care ar fi bine să devină proprietatea muzeului nostru național. Am primit în această privință următoarele informații:

1. La preotul gr. or. Ștefan Nicolae din Presaca se află un tun de fer, descoperit acum nu demult și desgroptat nu demult.

2. Un tun de lemn de a lui Iancu se află la protopopul gr. or. Romul Furdul din

Câmpeni și altul la preotul gr. or. Iosif Gombos din Abrud, sat. Cest din urmă are și arme etc.

3. Pistoalele lancelui, care se văd și în o fotografie a lui, se află la epitropul bisericii gr. or. din Vidra de Sus, Gombos tatăl parohului născut. O față a celui epitrop a fost măritată după un frate a lui lancelu. Astfel a ajuns în mâna acestei familii lucruri de ale lui lancelu.

4. Inelul lui Vașvari se află la dr. Nicolau Pop, director la direcția financiară din Oradea mare și ginerele numitului epitrop.

5. Protopopul Romul Furdui din Câmpeni e în posesia uși de la casa lui Horea.

Aceste obiecte insistă să li se ceară pe seama muzeului național prin scrisori speciale⁷.

Se făceau demersurile oficiale de către conducerea "Astrei" necesare achiziționării acestor obiecte prin adresa înregistrată cu nr. 577 - 1904 semnată de prezidentul Șuluțu, din care spicuim:

"... Comitetul central al Asociațiunii, aflând din raportul d-lui comembru și asesor cosistorial Miron Cristea că sunteți în posesiunea... (urmează înșiruirea obiectelor menționate), ne luăm voie a Vă ruga să binevoiți a ni le trimite în decursul lunii lui noiembrie 1904 pentru a înzestra muzeul istoric-etnografic cu acest(e) obiect(e) prețio(a)s(e) și interesant(e) din punct de vedere istoric național... prin care faceți un bun serviciu cauzei ce o urmărim cu colectarea obiectelor de valoare istorică, iar d-voastră Vă asigurați un nume între mărinimoșii întemeietorii ai muzeului național"⁸.

Tot cu ocazia vizitei sale în Apuseni, M. Cristea face un raport referitor la starea casei lui Avram lancelu. El se arată dezamăgit "aflând acest sfânt lăcaș în o stare, care nu face deloc onoare neamului românesc pentru care lancelu și-a jertfit totul". Atrage atenția în continuarea raportului că "numele lui lancelu și reputațiunea noastră reclamă o grabnică îndreptare a lucrului". Face apoi propuneri concrete pe baza observărilor de la fața locului și în deplin acord cu un anume avocat Chirtop Zosim din Câmpeni, care a fost însărcinat de către Cristea să se ocupe de repararea casei eroului național cu banii obținuți din vânzarea grajdului din apropierea casei, care lăsat în paragină profana "sfînțenia locului care trebuie să înconjoare casa eroului libertății". Concret, Cristea cerea repararea ferestrelor, ușilor târnațului și chiliei de la parter. Curtea și casa trebuiau îngrădite de 3 părți cu pelan frumos, iar dinaintea spre stradă cu grilajuri de lemn... Îl însărcina de asemenea pe nepotul lui lancelu, Iosif, care cu bunăvoință și prevenire să poartă față cu toți vizitatorii, să administreze și să supravegheze casa lui lancelu. La pct. 5 al raportului, Cristea propunea ca biserica gr. or. din Vidra medie să cedeze o parte din teritoriul său ca "astfel întreaga casă să fie în mijlocul unei grădinițe, plantate frumos cu brazi, sau alți arbori". Raportul se încheie cu convingerea că "dacă onoratul comitet va primi aceste propuneri și va face pașii de lipsă pentru îndeplinirea lucrărilor propuse, avocatul dr. Chirtop s-a declarat aplicat și îndeplinitor, făcând în munți o colectă pentru acoperirea tuturor cheltuielilor"⁹.

Interesul deosebit pe care îl manifesta M. Cristea față de cinstirea memoriei înaintașilor noștri, rezultă și din hotărârea conducerii "Astrei" care n-a ezitat să facă demersurile necesare în acest sens. Astfel, prin documentul înregistrat cu nr. 576 - 1904, prezidentul Șuluțu arată: "Dl. Dr. E.M. Cristea, membru al Comitetului central prin scrisoarea sa din 22 mai a.c. prezintă o serie de propuneri privind conservarea și adaptarea casei și intravilanului fericitului Avram lancelu. Având în vedere că prin decizia Comitetului central nr. 112/2 iunie a.c. în această privință... l-a și autorizat (pe dr. Zosim Chirtop n.n.) cu executarea adoptărilor trebuincioase, scrisoarea d-lui Dr. Cristea să fie trimisă domnului Chirtop spre orientare și considerare în marginile posibilităților".

Un alt aport a lui E.M. Cristea pe tărâmul „Astrei” a fost acela adus odată cu orga-

nizarea expoziției etnografice, care urma să inaugureze Muzeul Național. Astfel, în procesul verbal din 16 februarie 1905 al ședinței Comitetului central al „Asociațiunii” înreg. cu nr.207-1905, aflăm că în 6/19 aug. urma să se organizeze această inaugurare odată cu adunarea generală a Astrei. Se hotăra în acest sens: „... pentru pregătirea expoziției și în primul rând pentru studierea programei prealabile ... și pentru stabilirea programei definitive ... se instituie o comisie specială din care vor face parte membrii biroului, trei membri ai comitetului central și anume d-nii P. Cosma, dr. M.E. Cristea, dr. V. Bologa”¹⁰.

Principalul aport însă la organizarea acestei expoziții istorico-etnografice l-a avut E.M. Cristea. Grație inaugurării Muzeului societății „Astra” prin această expoziție au fost atrași în Sibiu, centrul mișcării naționale a românilor, vizitatori din Vechiul Regat, personalități de mare calibru ale vieții politice, cultural-științifice, printre care nume ca Ion, Dinu și Vintilă Brătianu, N. Filipescu, N. Iorga ș.a., spun de la sine totul. Aceștia aveau să constate cu ocazia expoziției, felul în care era reprezentat trecutul românilor din Ardeal ca și gradul și starea de cultură a românilor din întreaga Transilvanie, inclusiv din ținuturile secuizate, de a căror reprezentare s-a ocupat personal E.M. Cristea. Cu acest prilej, totodată el atrăgea atenția odată în plus asupra pericolului ce exista și atunci de pierdere a identității culturale a românilor amenințați cu maghiarizarea. N. Iorga avea să mărturisească mai târziu în „O viață de om, așa cum a fost” că tot atunci M. Cristea i-a pus la dispoziția savantului o mulțime de documente, scrisori, cărți vechi, ce erau depozitate în Biserica „din Groapă” în Sibiu și care datau de la 1760 încoace și pe care N. Iorga le-a preluat și folosit în scrierile istorico-bisericești viitoare¹¹.

Marile personalități ale vieții publice și culturale, aveau să aprecieze pe M. Cristea, omul care înțelegea să dea un nou plus, ritm, viitoarei dezvoltări culturale românești și care s-a pus apoi cu tot sufletul și la dispoziția comisariatului ce avea să organizeze marea expoziție de la București din vara anului 1906, când pentru prima oară, mari oameni politici și de cultură din provinciile aflate vremelnic sub dominație străină, aveau să se întâlnească într-un cadru organizat în Vechiul Regat. E.M. Cristea va organiza el însuși după multe dificultăți cu oficialitățile guvernului ungar, pavilionul anume ridicat pentru reprezentarea românilor din Transilvania și Ungaria. Amintim aici, că Elie Cristea avea întocmit un considerabil dosar de către poliția secretă ungară, în urma participării acestuia în calitate de președinte al delegației studenților români de la Universitatea din Budapesta și Cluj la Congresul studențesc din sept. 1894 de la Constanța, unde Cristea a susținut public mișcarea memorandistă și condamna josnicul proces ce se intentase frunțașilor naționaliști și nedreptele sentințe de condamnare a acestora. Deci, orice ieșire a lui Cristea din acel moment înspre frații din România, era aspru controlată. Totuși, E.M. Cristea va organiza această expoziție, deosebit de important pentru românii din Ardeal, fiind în primul rând un prilej fericit ca să arate fraților lor din Regat puternica conștiință națională ce anima sufletele lor, precum și gradul de cultură acumulată în cursul vremii, mai ales de când activa „Astra”, cu toată opresiunea și împrejurările vitrege în care trăiau. De asemenea M. Cristea a fost invitat tot cu acest prilej, împreună cu membrii familiei Partenie Cosma, dr. Aurel Vlad, O. Goga, C. Stere ș. a., în vizită la familia Brătianu, unde s-au pus de fapt bazele viitoarei colaborări ale acestora în vederea realizării Marii Uniri din 1918. C. Stere avea să mărturisească mai târziu, ca și Aurel Vlad, că atunci, la mormântul marelui Ion C. Brătianu, a avut loc un moment de mare emoție în care Miron Cristea îi ura lui I.I.C. Brătianu sănătate și putere pentru a „complecta și desăvârși unitatea tuturor românilor”, iar acesta i-ar fi adresat lui M. Cristea urarea că „și D-ta să fii atunci în capul bisericii din România pe care o vizezi”¹². Aceste cuvinte s-au dovedit a fi apoi profetice. Participarea lui M. Cristea la această expoziție din partea „Astrei” i-a adus și distincția acestuia cu ordinul „Coroana României”, de către regele Carol I, fiind, dintre clericii

tineri, cea mai importantă și cea mai bine văzută față bisericească din Ardeal, situându-se și în avangarda elementelor mai tinere ale politicii românilor ardeleni, printre care Iuliu Maniu, Al. Vaida Voievod, O. Goga, I. Lupaș, Aurel Vlad, Valeriu Moldovan ș.a., ce luptau pentru realizarea dezideratelor naționale.

Revenind în implicarea directă în organizarea Muzeului Național, „Astra”, aflăm din documentul înregistrat cu nr.1441-1905, că M. Cristea donează acestuia o icoană a bisericii gr.or. române din Streiu¹³ și din alt document cu nr.1450-1905 că donează trei exemplare de pomelnici vechi, pe care le-a adus personal din m.ca și vechea biserică din Albac¹⁴.

Procesul verbal al ședinței Comitetului central al „Astrei” din 18 mai 1905, înregistrat cu nr.543-1905, ne informează că Miron Cristea a fost ales director al despărțământului Strei Sibiu, la 12 martie 1905. A rămas în această funcție în paralel cu cea de președinte al „Reuniunii române de muzică” din Sibiu până la numirea sa ca episcop de Caransebeș în 1910. În tot acest timp, despărțământul „Astra” Sibiu a cunoscut o intensificare a activității, ajungând să fie cel mai bine reprezentat în cadrul „Asociațiunii”. În raportul privind activitatea acestuia pe anul 1905/1906 el arăta că existau în total 159 membri, că s-au efectuat excursiuni culturale în sânul poporului la Săcădate, Rășinari, Gușterița, Bungard, Mohu, Boița, Porumbacu, Fofeldea, Topârcea, Lancrăm ș.a. S-au ținut numeroase prelegeri, inclusiv de M. Cristea, care în calitate de director al despărțământului, dar și membru în Comitetul central „Astra”, a donat personal bibliotecilor înființate cu această ocazie 58 cărți¹⁵.

La adunarea generală a Asociațiunii din anul 1905, M. Cristea, din partea Comitetului central, făcea următoarea remarcă privind importanța hotărâtoare a acestei instituții:

...„Nimic mai potrivit pentru noi în aceste clipe, căci poporul nostru din Ungaria (Transilvania n.n.) nu trei zile ci 10 veacuri a așteptat, până să permită împrejurările ca bărbați competenți, fii ieșiți din sânul lui, să-i poată da, nu hrana trupului, nu un codru de pâine, căci atâta totdeauna și-a știut agonisi, ci cuvenita hrană sufletească, constatătoare din astfel de elemente de cultură generală, care corespund individualității sale etnice și dezvoltării firești a sufletului său, și care asimilabile fiind ființei sale să mijlocească dezvoltarea sănătoasă a culturii sale românești”. Și Cristea încheie astfel: „În numele Comitetului central cer tuturor românilor un cât mai lung sprijin moral și material care va intensifica lumina ce radiază din munca „Asociațiunii” și va lumina cercuri tot mai mari.”

Precizăm că la toate adunările generale, când M. Cristea lua cuvântul în numele conducerii „Astrei”, se adresa și reprezentanților despărțământelor din secuime, care participau în acest cadru.

Din tabloul general privind starea și activitatea despărțământului „Astra” Sibiu din 1907, aflăm că numărul membrilor s-a ridicat la 237. Despărțământul activa în 40 de comune, avea 3 agenturi, 5 biblioteci și a ținut 15 prelegeri importante¹⁶.

Personal, E.M. Cristea, a ținut numeroase prelegeri, fiind un mare orator și animator al vieții culturale la sate. Mai facem precizarea că în unele localități sibiene, s-a ocupat personal de școlarizarea apoi plasarea multor tineri aduși din zona Topliței și alte părți din secuime, în diferite meserii.

În calitate de director al despărțământului Sibiu, M. Cristea a organizat nu doar pentru poporul de rând conferințe ci și pentru publicul inteligent, cult. Se arată într-un raport: ... „Pentru publicul inteligent din centrul despărțământului am aranjat în cursul iernii 1905-1906 un șir de conferințe publice, dintre care unele au fost lucrări de toată valoarea încât ar putea face cinste oricărei corporațiuni literare fiind atât ca (și) concepție cât ca formă de o valoare netăgăduită ...”¹⁷

Adăugăm aici că, participau la aceste prelegeri, conferințe, și studenți de la teologie și pedagogie din cadrul Seminarului Andreian și eleve de la Școala civilă de fete a

„Asociațiunii“. O parte din ei au fost îndrumați, susținuți material și ajutați de M. Cristea care s-a implicat personal și pentru acordarea unor burse din partea „Astrei“ și bisericii tinerilor mai buni la învățătură, dar lipsiți de mijloace financiare. Astfel, în documentele cercetate de noi în Arhiva „Astrei“ pentru perioada 1900-1910, am descoperit tineri bursieri români din secuime, cu nume reprezentative pentru zona Topliței ca: Urzică, Muscă, Antal, Baci, Bucur, Țăran, Vodă ș.a., aceștia provenind din Toplița Română sau din localitățile învecinate: Varvis (Subcetate Mureș), Sărnaș, Bilbor, Corbu, Tulgheș, Voșlobeni ș.a.

De tinerii bursieri sau nebursieri din această zonă M. Cristea s-a ocupat deci personal, sprijinindu-i și pentru obținerea de posturi la absolvirea școlilor. Câțiva dintre ei l-au urmat în episcopia Caransebeșului, fiind hirotoniți și numiți preoți sau învățători în această eparhie, mult încercată de greutăți.

Conștient de importanța și rolul hotărâtor al „Asociațiunii“ în viața culturală și nu numai, a poporului român, M. Cristea, din partea Comitetului central al acesteia, făcea următoarele precizări în documentul înregistrat cu nr.1076-1904:

„„Asociațiunea“ numai atunci își va răscumpăra marea ei chemare când înrăurirea ei culturală va fi simțită de toate straturile poporului. Atât cărturăria cât și țărănimea noastră trebuie să fie mereu înstrunată de puternice îndemnuri spre o nouă viață care să se întemeieze pe o hărnicie statornică și o organizație conștientă“.

Arătând mai departe importanța despărțimintelor la rezolvarea acestora, Cristea spunea: „În sânul „Asociațiunii“ despărțimintele sunt acelea care au îndatorirea să desfășoare o stăruitoare propagandă culturală, prin răspândirea cărților și foilor bune, prin prelegeri populare, prin înființarea de biblioteci, prin inițieri de însoțiri economice, prielnice țăranimii și prin toate acele mijloace care pot trezi și hrăni conștiința unei culturi naționale (ș.a.)“.

Adevărata activitate a „Asociațiunii“ ca răspânditoare a culturii, se rezuma în hărnicia despărțimintelor. Asupra lor cade reponsabilitatea morală, dacă pe teritoriul încredințat lor, ea n-a reușit să contribuie la deșteptarea poporului, precum tot vrednicia lor este și dacă a izbutit să fie binefăcătoare ...“¹⁸.

Când prin legea draconică a lui Apponyi, existența școlilor românești era din ce în ce mai amenințată, M. Cristea, cu prilejul adunării generale „Astra“ din 12 oct. 1909, atrăgea atenția astfel: „Când dulcea noastră limbă este strâmtorată, ru-i iertat nimănu să stea nepăsător, ci toți sunt datori să sară cu ce pot, în ajutorul așezămintelor chemate a o cultiva, căci le este o mare comoară a neamului ...“. El continua cu vorbele marelui Timotei Cipariu, întemeietor alături de Andrei Șaguna ș.a. al „Astrei“, care considera limba românească „un tezaur mai scump decât viața, tezaur pe care dacă l-am pierde sau am suferi vreodată ca cineva cu puterea sau cu momeli să ni-l răpească, atunci mai bine să ne înghită pământul de vii, să ne adunăm la părinții noștri cu acea mângâiere că nu am trădat cea mai scumpă ereditate, fără de care nu am fi demni a ne numi fiii lor: limba românească“. Cristea încheia îndemnând ca toți „să intre în rândul celor care jertfesc sau muncesc pentru cultura națională întemeiată pe tradițiile puternice ale vieții noastre creștine și ale literaturii bisericești, precum și pe izvorul cel nesecat al literaturii populare. (...) Deci minte, minte, adică cultură și muncă înțepită, mărită nație românească, dacă vrei să te ridici din somnul cel de moarte la un viitor mai bun“¹⁹.

Ales episcop de Caransebeș, M. Cristea va fi nevoit să plece din Sibiu și își va depune demisia din Comitetul central al „Astrei“. Din procesul verbal nr.703-1910 aflăm că se decide „a mulțumi P.S.Sale pentru prețioasele servicii ce le-a adus „Asociațiunii““²⁰.

Dar el va continua să sprijine și după această dată activitatea „Asociațiunii“. Astfel, la serbările care au avut loc la Blaj în 28-29 aug. 1911, cu ocazia jubileului de 50 de ani de la înființarea „Astrei“ au participat atunci ierarhii celor două biserici românești (Victor

Mihaly, Ioan Papp, Vasile Hossu, Ioan Mețianu, D-tru Radu și bineînțeles, M. Cristea).

În inima Blajului, localitate cu mari rezonanțe în istoria neamului nostru, M. Cristea într-un spirit cu adevărat conciliator spunea: „Episcopatul român își îndeplinește o sfântă datorie când a hotărât să se prezinte în corpore acolo unde credincioase bisericile române s-au întrunit sub stindardul culturii naționale. Urde se adună doi sau trei români în numele culturii noastre, avem o datorie sfântă să fim și noi de față, căci misiunea bisericii române nu este numai mântuirea vecinică a sufletului credincioșilor noștri, nu numai cultivarea virtuților creștinești și cetățanești, ci și mântuirea vremelnică a poporului nostru prin armele luminei și ale culturii românești ... Am făcut-o aceasta ca să arătăm tuturor fiilor bisericilor române, că numai înrolându-ne de la vâdă până la opincă în munca pentru cultura românească, întemeiată pe vechile sale tradiții bisericești - putem asigura viitorul poporului nostru, așteptând ca exemplul nostru să fie un simbol, un îndemn puternic pentru toți credincioșii noștri de a pune la o parte, când e vorba de cultura poporului nostru, ori ce fel de separatism, ori ce susceptibilități căci în această privință nu putem admite decât o singură realitate, de a ne întrece la fapte bune unii pe alții”²¹.

Așa încheia discursul, M. Cristea, omul care la nunirea sa ca episcop făgăduia ca „precum până acum, așa și de azi înainte, credința și legea strămoșească, limba și cultura românească dragostea și înaintarea patriei străbune vor fi stelele conducătoare ale activității mele”²².

Că așa a fost, au dovedit-o nu numai vorbele, ci și faptele acestui om, care ridicat din ținuturile transilvane, din Toplița Română, dintr-o familie de țărani, avea să ajungă primul patriarh al României întregite!

NOTE

1. Arhivele Statului, filiala Sibiu, Fond ASTRA, Nr.501-700/1903, doc.531-1903, f.1.
2. *Ibidem*, Nr.701-950/1903, doc.837-1903, f.1.
3. I. Rusu-Abrudeanu, *Înalt Prea Sfinția Sa Patriarhul României dr. Miron Cristea, înalt regent. Omul și faptele*, vol.I, București, Ed. Cartea Românească, 1929, p.113-114.
4. Arh. St. Sibiu, Fond ASTRA, Nr.201-799/1904, doc.297-1904, f.2
5. *Ibidem*.
6. V. și A. Plămădeală, *Pagini dintr-o arhivă inedită*, București, Ed. Minerva, 1984, p.399-404.
7. Arh. St. Sibiu, Fond ASTRA, Nr.401-799/1904, doc.577-1904, f.1.
8. *Ibidem*, doc.576-1904, f.1-2.
9. *Ibidem*.
10. *Ibidem*, Registru Procese verbale 1905, coloana 2, f.13-14.
11. N. Iorga, *O viață de om, așa cum a fost*, vol.II, Chișinău, Ed. Univesitas, 1991, p.39.
12. I. Rusu-Abrudeanu, *op. cit.*, p.115.
13. Arh. St. Sibiu, Fond ASTRA, Nr.1301-1561/1905, doc.1441-1905, f.1.
14. *Ibidem*, doc.1450-1905, f.1.
15. „Transilvania”, 1908, ian.-mart., nr.1, p.49-50.
16. *Ibidem*.
17. *Ibidem*, 1907, apr.-iun., nr.2, p.51.
18. Arh. St. Sibiu, Fond ASTRA, doc.1076-1907, f.4-6.
19. I. Rusu-Abrudeanu, *op. cit.*, p.163-164.
20. Arh. St. Sibiu, Fond ASTRA, *loc. cit.*
21. I. Rusu-Abrudeanu, *op. cit.*, p.215-216.
22. M. Cristea, *Pastorale și cuvântări ale unui episcop român în țară sub ocupație străină*, București, Tip. Cărților Bisericești, 1923, p.5-6.

MIRON CRISTEA'S ACTIVITY IN „ASTRA“'S SPHERE (Abstract)

Born in 1868 at Toplița, district of Harghita, Miron Cristea ascend in clerical and lay hierarchy: from metropolitan bishop secretary, bishop of Caransebeș, then primary metropolitan bishop of Great Romania, first Patriarch, regent and finally, first-minister of country.

From his large cultural, spiritual and political activity this study highlight the activity of Elie M. Cristea in Astra's sphere, particularly his preoccupation for gathering and turning to account of romanian folklore; the foundation of Museum of romanian history and ethnography, the colaboration with noteworthy personalities of age in Romanian Regat, the supporting of romanians from Szekler regions to keep their national, cultural and confesional identity.

PROTOPOPUL ELIE CÂMPIANU LUPTĂTOR PENTRU DREPTURILE ROMÂNILOR DIN SECUIME (1859-1937)

Liviu Boar

La 24 ianuarie 1937, zi simbol a unității românilor, era petrecut de enoriașii săi, pe ultimul drum pământean, protopopul greco-catolic al Târgu-Mureșului, Elie Câmpianu, plecat la cele veșnice la venerabila vârstă de 78 de ani.

Dar, cine a fost acest om care s-a născut în anul în care s-a făcut primul pas pe calea unității naționale a tuturor românilor?¹

Fiu al economului (gospodarului n.n. L.B.) Ioan Câmpianu² din Gorenii județului Mureș, Elie s-a născut la 12 iunie 1859. Între anii 1867-1871 urmează cursurile școlii primare românești din Reghin, avându-i ca învățători pe Teodor Hărșan, George Croșan și George Maior³, după care se înscrie la Gimnaziul din Blaj unde îi va avea ca directori pe Timotei Cipariu, și apoi pe Ioan Antonelli, alături de o pleiadă de profesori renumiți ca Ioan Micu Moldovan, profesor de limba latină și geografie, Iosif Hossu profesor de matematică și fizică, Petru Uilăceanu profesor de filosofie, N. Popescu profesor de germană, dr. Alexandru Grama profesor de religie⁴. Obține „TESTIMONIUM MATURITATIS“ la 2 iulie 1879 cu calificative maxime, astfel la examenele din 30 iunie, respectiv 2 iulie obține 6 calificative de „eminentens“ și 4 calificative de „laudabilem“⁵.

În același an se înscrie la cursurile Seminarului Teologic din Blaj pe care la absolvă în anul 1883 cu calificative de „eminentem“ în fiecare cei patru ani, așa cum rezultă din „ABSOLUTORIUM THEOLOGICUM“, duplicat eliberat de Seminarul Teologic greco-catolic din Blaj la 25 martie 1920 la cererea lui Elie Câmpianu⁶.

Prin ordinul nr.765 din 4 martie 1884, mitropolitul Ioan Vancea de Budeasa îl numește pe proaspătul absolvent de teologie învățător apoi preot în Subcetate, fostul comitat Ciuc, actualul județ Harghita⁷.

Datorită activității depuse și a calităților personale, prin ordinul nr.2806 din 9 iulie 1898, mitropolitul Victor Mihalyi de Apșa, îl numește pe Elie Câmpianu viceprotopop al districtului Giurgeului, deoarece, așa cum se arată în document „spre scopul acesta amu luat în considerațiune părintească cualificațiunea (pregătirea n.n. L.B.) și însușirile laudabile cari după informațiuni demne de credimentu le întrunești și le-ai doveditu Frăția ta în oficiile ce le-ai portatu până acum, anume: sciința, doctrina sacră, cunoscința sântelor canoane și a legilor patriei, prudenția și pietatea preoțiească, precum și alipirea sinceră de asiediamintele sântei noastre biserici; și nutrindu firma speranția, ca aceste calități întrunu cercu mai largu de activitate le vei întrebuința spre binele spiritualu alu s. (fintei) biserice, - amu aflatu în Domnu, că în coînfielegere cu Consistoriulu Nostru Archiepiscopescu se Te alegemu pre Frăția Ta și se Te constituimu, precum în virtutea litterelor presente Te și denumimu și constituimu Viceprotopopu actualu (subl. în text) alu districtulu Giurgeului“.

Tot în același ordin se arată că: „Mai departe Te denumim și constituim Inspectoru alu școloru naționale gr. cat. din celu districtu, și-ți dăm puterea de a dispune și întreprinde toate cele ce suntu necesaric pentru prosperitea învețiamentului creștinescu, după cum se afla statoritu în capu VII și VIII alu Regulamentului școleru poporale din Archidieceasa Albei-Iulie din 31 Octobrie 1876 nr.3261”⁸.

La 14 octombrie 1908, prin Ordinul mitropolitan nr.7879, Victor Mihályi de Apșa, Mitropolit de Alba -Iulia, îl numește pe Elie Câmpianu protopop al districtului Giurgeului, având în vedere: „știința, pietatea, purtarea și activitatea cari frația ta le-ai dovedit până acum în serviciul Sfintei Noastre Biserici”⁹.

În calitățile pe care le-a avut ca viceprotopop și apoi de protopop al Giurgeului, Elie Câmpianu a activat neobosit pentru păstrarea ființei naționale românești din Secuime, supusă procesului diabolic de deznaționalizare.

Un moment important l-a constituit lupta împotriva subordonării bisericii greco-catolice românești din Ardeal, Mitropoliei greco-catolice maghiare de Hajdudorog (Ungaria n.n. L.B.) care milita pentru introducerea limbii maghiare în biserica *română* (subl. n.s.) greco-catolică, mijloc perfid de deznaționalizare, mai ales a românilor din Secuime. În acest context Consistoriul din Blaj convoacă la o conferință, la Blaj, pe cei patru protopopi din județele Ciuc, Odorhei, Mureș și Trei Scaune¹⁰.

La această întâlnire, la care participă și reprezentanții Partidului Național, în frunte cu Gheorghe Pop de Băsești și dr. Iuliu Maniu, se hotărăște ca cei patru protopopi să întocmească un raport, care să fie înaintat Sfântului Scaun Apostolic de la Roma, prin nunciul de la Viena. Protestul a fost redactat de protopopul Giurgeului, Elie Câmpianu și are următorul conținut: „Protestăm energic în contra acestui atac ilegal, atât din punct de vedere bisericesc cât și politic și declarăm că vom denega obediența atât bisericască cât și ascultarea civilă față de conducerea acestui episcopat gr.cat.”¹¹.

„Acest protest - arată profesorul Traian Popa în *Monografia orașului Târgu-Mureș* - deslănțuie ura autorităților ungurești asupra protopopilor valahi cari îndrăzniră să protesteze cu atâta energie împotriva machinațiunilor infernale, cari tindeau la distrugerea prin biserică a elementului românesc din Secuime. Adevărații păstori ai turmei credincioase știu să înfrunte cu bărbăție atacurile”.

În luna mai, 1912, se ține o grandioasă adunare de protestare la Alba-Iulia, iar în luna august, se ține o consfătuire la Reghin, în casele avocatului Dr. Ioan Harșia, la care participară delegații Blajului: Dr. Iuliu Maniu și Ștefan Roșianu, precum și protopopul Giurgeului, Elie Câmpianu.

Aici, se decide ca să se adune cât de multe proteste de la credincioșii bisericii, amenințați cu maghiarizarea.

Preoții și protopopii, conștienți de mișcarea lor, aleargă prin sate și cătune, adunând subscripții de protestare. Autoritățile prind de veste și iau măsurile de împiedicare și intimidare.

Protopopul Elie Câmpianu este dat în judecată și lipsit de ajutorul statului, iar băieții săi, unul student în medicină, altul teolog la Blaj, sunt amenințați cu pierderea bursei.

În această situație critică, dânsul se îndreaptă către canonicul Mitropoliei din Blaj, Ion Micu Moldovanu, care îl mângâie și întărește în luptă, îndemnându-l să aibă încredere în D-zeu, care poartă grija de neamul nostru. În revolta sa, Moldovănuș, încheie scisoarea: „Se vede că și bulele papale ca și legile ungurești tind la nimicirea neamului românesc”.

Înființându-se episcopia de Hajdudorog, pentru preoții și protopopii români conștienți începe calvarul suferințelor.

La 24 oct. 1912, protopopul Târgu-Mureșului, Iuliu Nistor scrie tovarășului său de

luptă, Elie Câmpianu: „Dureros m-a atins comunicatul, din care constat că ai suferit mult. După părerea mea, afacerile cu protestele au trebuit să se facă cu multă precauțiune. Eu încă am scos doi preoți de calibrul Victorului tău, dar în afacerea din chestiune nu i-am recercat de loc, neavând ab initio, încredere în ei. Eu până acuma nu am măcaș, nici nu voi avea, că spiritele s-au calmat. Fraților interesați le-am dat sfatul să nu se agite, văzând indiferentismul celorlalți chemați a se îngriji de soarta noastră în cazul de față. Ar fi bine ca și tu să încerci o apropiere către cei de la administrație, capacitându-i că prin protestele făcute nu s-a intenționat agitație, ci mai mult s-a exprimat dorința de a rămâne cu limba liturgică a poporului în legăturile mamei arhieceze și aceasta în urma hotărârei conferinței episcopicești din 17 Februarie a.c. Se pot prevedea năcazurile cumplete ce ne așteaptă, dacă vom urma sfaturile românilor cari nu de dragul bisericii noastre, ci din interes și egoism strigă în lumea mare să ne luptăm până la sânge. Pentru neglijența mai marilor noștri într-o a ne apăra e că trebuie să cădem noi jertfă.”

La 22 decembrie, 1912, scrie din nou: „Nimeni nu s-a aflat, nici un om ori corporațiune, ori nemul nostru ca să ne asigure baremi traiul vieții noastre și a familiei noastre la caz că vom cădea jertfă, ținând strâns la declarațiunea noastră, (din 17 Februarie 1912 de la Blaj). Trebuie să ne plecăm și să ne împăcăm cu situația sperând, sub durata celor trei ani, a se face schimbarea lucrurilor în spre binele nostru. Cine va vedea fericirea și mulțumirea casei mele, ce am pierdut-o prin stările actuale? Soția mea încă dela venirea pe tapet a vlădicei nouă, a căpătat un morb de nervi; din Iulie începând nu poate dormi, se usucă pe picioare și de 9 săptămâni se află sub grija fetei noastre Miți din Blaj. Bun e Dumnezeu, dacă vom putea face să vină la Oșorheiu și eu cu două fete trebuie să mă necăjesc între streini, fără de soție. O stare mizerabilă e asta, creată mie prin dismembrarea noastră”¹².

După izbucnirea războiului de reîntregire, protopopul Elie Câmpeanu cu cei 4 fii ai săi, trec în Moldova, punându-se la dispoziția armatei române. Aici s-a distins prin organizarea unor spitale militare, precum și prin conferințele pe care le-a ținut soldaților.

Astfel în anul 1916, protopopul Elie Câmpeanu a fost numit de către generalul Mărdărescu conferențiar al armatei a doua (de nord), apoi în anul 1917 a fost administratorul Spitalului nr.428 din Piatra-Neamț, al spitalelor de la Mănăstirea Bistrița și apoi director al școlii primare din Dobreni, jud. Neamț¹³.

S-a reîntors în Gheorgheni în anul 1918, fiind înputernicit prin ordinele generalului Traian Moșoiu, comandantul Corpului 4 Armată, din 24 noiembrie și respectiv 15 decembrie 1918 să facă schimbările ce se impun în administrația și poliția locală din Gheorgheni¹⁴.

În perioada 1919-1920 a funcționat ca profesor suplinitor de limba română, fiind numit în această funcție de Vasile Goldiș, șeful resortului de Culte și Instrucțiune Publică din cadrul Consiliului Dirigent, prin adresa Nr.241 din 9/22 februarie 1919, după ce s-a reîntors la nobila sa misiune de păstor sufletesc, fiind desemnat prin Decretul 3676 din 27 august 1921 de către arhiepiscopul și mitropolitul de Alba-Iulia, Vasile Suciu drept „paroh în Târgu-Mureș și protopop al Districtului Murășului, Vicariatul Secuimii”¹⁵.

Activitatea desfășurată în anii primului război mondial a fost răsplătită de autoritățile României Mari, prin acordarea unor înalte distincții, ale căror brevete se află în fondul personal depus la Arhivele Naționale de către urmașii ilustrului protopop.

Astfel la 14 mai 1918, Regele Ferdinand îi acordă „Crucea Regina Maria” clasa a II-a pentru „zelul și devotamentul remarcabil cu care a organizat și administrat Spitalul Nr.428 în 1917”¹⁶, iar la 30 martie 1920 Ministerul de Război conferea „Sfinției Sale Părintele Protopop Câmpeanu Elie, administrator al Spitalelor Militare de la Mănăstirea Bistrița, Crucea Comemorativă a Războiului 1916-1918”¹⁷, brevetul fiind semnat de ministrul de război generalul Rășcanu.

La 25 septembrie 1931 regele Carol al II-lea, prin brevetul nr.3219, contrasemnat de președintele Consiliului de Miniștri Nicolae Iorga, îl numește pe protopopul Elie Câmpeanu din Tg. Mureș membru al Ordinului Ferdinand I în gradul de Cavaler¹⁸.

La 27 mai 1932, Prefectura jud. Mureș îl înștiințează pe protopopul Elie Câmpeanu, că în ziua de 8 iunie 1932 se va distribui la Tg.Mureș medalia „Ferdinand I” și brevettele acestei decorații tuturor ofițerilor și soldaților foști voluntari în armata română în primul război mondial.

Pe versoul adresei prefecturii există următoarea însemnare autografă plină de semnificații față de personalitatea protopopului: „Am primit decorațiunea la 8 iunie 1932 fără brevet care încă nu a sosit dela Minister; această medalie laolaltă cu alți, intelectuali am restituit-o D-lui General al Diviziei din loc.(alitate) și D-lui I. Vascan senator ca să (o) distribuie altor voluntari săteni care nu au putut fi decorați deoarece nu au fost trimise în nr. deajuns de la Minister - având atunci a-mi restitui laolaltă cu brevetul. Elie Câmpeanu, pâr. protopop”¹⁹.

Dar și recunoștința celor care i-a păstrorit ca precum s-a materializat într-un frumos gest și anume la 18 iulie 1926, Consiliul comunei Subcetete (Varviz denumirea de atunci n.n.L.B.) a conferit cetățenia de onoare lui Ilie Câmpeanu, protopop, acordându-i o frumoasă diplomă semnată de primarul Vasile Doboreanu și notarul ceicuial Iacob, ca secretar al consiliului²⁰.

La 8 decembrie 1936, cu puțin înainte de plecarea dintre cei vii a protopopului, Mitropolia română unită de la Blaj îl distinge cu titlul de „Canonic Onorar al Arhidiecezei greco-catolice române de Alba-Iulia și Făgăraș”, luându-se în considerare „destoinicia, experiența și alte virtuți laudabile ale Preaonorat Frăției Tale, precum și serviciile bune și folositoare aduse cu zel și devotament într-un lung șir de ani, pe diverse terenuri ale vieții noastre bisericești, mai în urmă prin zidirea frumoasei biserici de acolo” (de la Tg. Mureș)²⁴.

În perioada cât a slujit ca protopop la Târgu Mureș Elie Câmpeanu s-a implicat activ în viața culturală și politică a Cetății, fiind inițiatorul înființării „Societății de Istorie, Arheologie și Etnografie a județului Mureș” (1924), președinte al societății „Liga Culturală” - secția jud. Mureș, membru al „Astrei”, al Eforiei căminului de ucenici, al Comisiei culturale a municipiului Tg. Mureș.

Pe timpul guvernului condus de Nicolae Iorga - 18 aprilie 1931-31 mai 1932 - Elie Câmpeanu a fost deputat în Parlamentul României și chiar prefect al județului Hunedoara²².

Cu ocazia constituirii Consiliului local al municipiului Târgu-Mureș la 21 iulie 1930, Elie Câmpeanu este proclamat președinte de vârstă al consiliului și își dovedește încă o dată tactul, reușind să aplaneze un conflict apărut între consilierii Blocului Muncitoresc și ceilalți consilieri, vis-a vis de atitudinea față de regele Carol al II-lea, recent proclamat de Parlamentul României ca rege sub acest nume, fostul rege minor Mihai, redevenind prinț moștenitor și primind titlul de „Mare Voievod de Alba-Iulia”.

Conflictul a fost declanșat de consilierul Dr. Bernády Gheorghe, fost primar al Târgu-Mureșului.

Iată cum este consemnat acest episod în procesul verbal al ședinței de constituire a Consiliului comunal din dată de 21 iulie 1930, aflat în arhiva Primăriei Tg. Mureș²³: „Dl. consilier Elie Câmpeanu a fost designat prin acamațiune de președinte de vârstă, preluând prezidiul, mulțumind pentru încrederea dată, îndeamnă la lucru comun pe d-nii membrii.

Dl. consilier Gheorghe Bernády spune că și pe dânsul și pe soții (tovarășii n.n.L.B.) D-sale i-au atins foarte plăcut cuvintele D-lui Președinte de vârstă, deoarece și dâșii doresc a conlucra pentru întregul oraș, pentru cetățenii acestuia și pentru întreaga țară a cărei supuși fideli sunt. Se folosește de prima ocaziune când poate felicita pe M.S. Regele Carol al II-lea și să-și exprime omagiile sale de supunere.

La aceste cuvinte toți cei prezenți se ridică în picioare strigând „Trăiască Regele”

afară de 9 membri ai „Blocului Muncitoresc“ cari în mod demonstrativ rămân șezând.“

După protestele consilierului Dr. Ioan Bozdog care cere președintelui „să nu tolereze fapta aceasta și să dispună cele de cuviință“, președintele de vârstă Elie Câmpianu „prin cuvinte energice dar convingătoare invită (pe) membrii reprezentanți ai blocului muncitoresc ca să-și exprime și dânsii omagiul față de M.S. prin ridicare, deoarece restul consiliului numai în astfel de condițiuni poate conlucra cu dânsii. Cei 9 reprezentanți ai blocului muncitoresc se ridică, declarândcă și ei își exprimă omagiile pentru M.S. Regele Carol al II-lea“.

Protopopul Elie Câmpianu a plecat spre eternitate la 21 ianuarie 1937, fiind petrecut pe ultimul său drum la 24 ianuarie 1937, într-o zi de cuminică, de aproape 3000 de oameni care au venit să-i aducă ultimul omagiu²⁴.

NOTE

1. Date privind viața și activitatea lui Elie Câmpianu au fost publicate de Liviu Moldovan, *Societatea de istorie, arheologie din județul Mureș (1924-1940). Date biografice despre Elie Câmpianu, unul din întemeietorii ei*, în „Marisia“, IV, Târgu-Mureș, 1976, p.489-504; Traian Dușa, *Elie Câmpianu, istoric și luptător pentru drepturile românilor din Secuime în perioada pre- și post- memorandistă*, în „Marisia“, VIII, Târgu-Mureș, 1978, p.227-234.
2. Bunicul lui Elie, Ion Cîmpeanu a fost executat la Viile Tecii în primăvara anului 1849 sub acuzația de instigator al românilor, iar tatăl său, participant la revoluție în vârstă de 18 ani ca lăncier în Legiunea a XII-a condusă de Constantin Romanu-Vivu, a fost prins și condamnat și el la moarte, dar a reușit să evadeze salvându-și astfel viața, cf. Traian, Dușa - *op. cit.*, p.227-228.
3. Gheorghe (George) Maior - fost timp de 42 de ani un apreciat învățător al școlii primare românești din Reghin - s-a născut la 25 aprilie 1846 într-o familie de țărani din Huduc și s-a stins din viață la 23 noiembrie 1927. Vezi pe larg despre viața sa în *Reghinul Cultural. Studii și articole*, II, Reghin, 1990, p.161-165.
4. Arhivele Naționale Tg. Mureș (în continuare Arh.Nat.), *Fond personal Elie Câmpianu*, dos.nr.1, f.1-4.
5. *Ibidem*, f.5.
6. *Ibidem*, f.6.
7. *Ibidem*, f.9.
8. *Ibidem*, f.10-11.
9. *Ibidem*, f.13-14.
10. T. Popa, *Monografia orașului Tg.Mureș*, Tipografia „Corvin“, Târgu-Mureș, 1932, p.231.
11. Arh. Nat., f.232.
12. *Ibidem*, f.232-234.
13. L. Moldovan, *op. cit.*, p.492.
14. Arh. Nat., *Fond Elie Câmpianu*, doc.nr.1, f.17.
15. *Ibidem*, f.21.
16. *Ibidem*, f.15.
17. *Ibidem*, f.20.
18. *Ibidem*, f.26.
19. *Ibidem*, f.24.
20. *Ibidem*, f.27.
21. L. Moldovan, *op. cit.*, p.493.
22. Bernády György, (1864-1938). Om politic maghiar fost primar al Târgu-Mureșului în anii 1902-1913, apoi Comite suprem al orașului în perioada 1913-1917. După 1918 a ocupat din nou funcția de primar al Târgu-Mureșului în anii 1926- 1929. În anii 1927-1931 a fost ales deputat apoi senator în Parlamentul României.
23. Arhivele Naționale, *Primăria Tg.Mureș. Protocoale*, nr.101, p.296
24. *Înmormântarea protopopului Câmpianu la Tg.Mureș*, articol nesemnat, în „Curentul“, București, 28 ianuarie 1937, p.8.

ANEXE

Anexa 1

1884, martie 4, Blaj, Ioan Vancea de Buteasa, arhiepiscop și mitropolit greco-catolic de Alba-Iulia îl numește pe Elie Cămpianu de „cooperatoriu la parohia Varvizu“, (Subcetate Ciuc)

No.765-1884

Noi

Ioan Vancea de Buteasa*

din Indurarea lui Dumniadeu și Grăția Santului Scaun Apostolicu alu Romei Archiepiscopulu și Mitropolitulu greco-catolic alu Alba-Iuliei și Făgărașiului, Consiliariu Intimu se Statu alu Maiestatei Sale Cesaree și Apostolice Regesci, Prelatu Domesticu alu Santiei Sale și Asistente la Soliulu Pontificiului, Membru Fundatoriu alu Asociațiunei Transilvane pentru literatură și cultura Poporului Romanu, Inspectoru Supremu preste Institutele de învățământu greco-catolice din Archidieceasa și Doctoru de S. Teologia s.c.a.

Prin această facem cunoscutu tuturor, caroru se cuvine, cumcă pre Iubitulu nostru in Christosu Filiu Elia Cămpianu absolvendu cursulu teologicu și dispusu fiendu de Cooperatoriu la parohia Varvizu Inclitului Comitatulu alu Ciucului îngremiată, in 30 Martiu 1882. l-amu ordinaru de Lectoru și in 2 Martiu a.c. de Subdiaconu și Diaconu, ear in 4 Martie a.c. l-amu înaltiatu la S. Preotia

Dreptu aceea lasam Parochiului din disa Parohia Multu onoratului Georgiu Crisianu și-i demandem in Domnulu ca pre susu memoratulu Cooperatoriu se-lu primeasca ca pre atare cu tota încrederea, se-lu întempine cu tota caritatea și iubirea fratiesca, asemenea mandam și curătorilor și credincioșilor nostri de acolo, ca in cele, ce se țin de oficiulu parohiale, se-i presteze tota obediența și supunerea, ce se cuvine unui Cooperatoriu archidieceșanu.

Spre a carui lucru mai mare întărire dăm aceste Litere provedinte cu subscrierea noastră propria și cu sigilulu nostru oficiosu.

Blasiu din Castelulu Resedinției Nostre metropolitane la 4. Martiu anulu Domnului 1884., ear alu Archiepiscopatulu Nostru anulu alu XIV^{le}.

L.S.

Ioanu

Metropolitu m.p.

*Arhivele Naționale Direcția jud. Mureș - *Fond personal Elie Cămpianu*, dos.1, f9, 9v.

Anexa 2

1898, iulie 9, Blaj Victor Mihályi de Apșa arhiepiscop și mitropolit greco-catolic român de Alba-Iuliași Făgăraș îl numește pe Elie Cămpianu viceprotopop al districtului Giurgeului și inspector al școlilor greco-catolice din acel district.

Nr. 2806-1898

Noi
Victor Mihályi de Apsia*

Din îndurarea lui Dumnezeu și grația Santului Scaunul Apostolic al Romei Archiepiscopu și Mitropolitu greco-catolicu român de Alba-Iulia și Făgărașiu, Conte Romanu, Prelatu domesticu al Sântiei Sale Pontificelui Romanu, Asistentu la Tronulu Pontificiu, membru onorariu al Academiei române și Doctoru de SS. Teologia. - s.c.l -

Onoratului în Christosu Frate Elia Câmpeanu, parochu greco-catolicu în Varviz, mântuire dela Domnulu și Binecuvântarea Noastră arhierescă!

Oficiulu protopopescu alu districtului Giurgeului devenindu vacantu de dreptu și în faptă prin promovarea, Preaonoratului în Christosu Frate Artemiu Codarcea la oficiulu protopopescu alu Turdei, întemplantă prin decisiunea consistoriale de datulu 29 Martie 1898, Nr.1635, s-a ivitu necesitatea, ca conformu detorintiei Noastre archipastorești se ne îngrigim de administratiunea esactă și promptă a trebilor bisericești din acelu districtu.

Spre scopulu acesta amu luat în considerațiune parintiască cualificatiunea și însușirile laudabile, cari după informatiuni demne de crediențu le întrunesci și le-ai doveditu Fratia Ta în oficie, ce le-ai portatu până acum, anume: știința, doctrina sacra, cunoștința sântelor canoane și a legioru patriei, prudența și pietatea preotiească, precum și alipirea sincera de asideamintele sântei noastre biserice; și nutrindu firma speranța, ca aceste într-unu cercu mai largu de activitate le vei întrebuința spre binele spiritualu alu s. biserice, - amu aflatu în Domnulu, ca în cointelegere cu Consistoriulu Nostru Archiepiscopescu se Te alegemu pre Fratia Ta și se Te constituim, precum în virtutea litterelor presente Te și denumim și constituim Viceprotopopu actualu alu districtului Giurgeulu. -

Dreptu-aceia înzestrăm pre Fratia Ta cu jurisdicțiunea sacra, cu auctoritatea ecclesiastică și cu toată puterea administrativă și judiciară, care atât în trebile ecclesiastice civile, câtu și în cele disciplinare se cuvine unui Viceprotopopu conformu ss. canoane și mai alesu în sensulu celor cuprinse în Capu VIII, Titlu II alu Decretelor Sinodului provincialu de Alba-Iulia și Făgărașiu din anulul 1872. -

Mai departe Te denumim și constituim Inspectoru alu școlor naționale gr. cat. din acelu districtu, și-Ti dăm puterea de a dispune și întreprinde toate cele ce suntu necesare pentru prosperitatea învățămîntului creștinescu, după cum se afla satoritu în capu VII și VIII alu Regulamentulu școlor populare din Archidieceasa Albei-Iulie din 31 Octobie 1876 nr.3261.

Asemenea Ti damu dreptulu îndatînatu de a folosi titlule și a porta însemnele cu oficiulu viceprotopopu și-Ti concedem și putere deplină de a pretinde și a primi tote venitele și accidentele, tote competențele și emolumentele, tote cadintiele și beneficiile, cari suntu legate de oficiulu protopopescu alu districtului Giurgeului, ca neimpiedecatu se la poti capeta tote în sensulu statutelor archidieceșane și după datina vigenta.

Așteptăm însă dela înțelepțiunea Fratiei Tale, ca între marginile supunerii și ascultării canonice, care în puterea legăturii hierarchice o detoreșe acestui Sântu

Scaunu Metropolitanu, cu zelu neadormitu se porti grige de integritatea credintiei; cu caritate fratasca se intaresci disciplina canonica in Veneratulul Cleru si se sustieni cu discretiune semtiulu de detorinta nestirbitu in totu personalulu ecclesiasticu alu comuneloru bisericesci credinte acum sub raspunderea Fratiei Tale Simtiasca poporulu crestinescu alu districtului Giurgeului intru dispuasetiunile Fratiei Tale Onorate pre superiorulu seu luminatu, pre pariatele binevoitoriu; - intru judecāti intempine deapururea dreptate, in necaziuri sfatu si mangāiere, intru tote afle caritate si ajutoriu de graba, ca pastorindu Fratia Ta cu prudentia acelu districtu spre liniscea si buna renduiala santeloru biserice, toti se preamareasca pre Tatalu nostru celu din ceruri

Dealta-parte comitemu Vicariloru, Protopopiloru, parochiloru si toturoru personeloru bisericesci din Archidieceasa gr cat de Alba-Iulia si Fagarasiu, carora li-se va areta, in deosebi asteptamu dela Veneratulul Cleru si credintiosulu poporu alu districtului Giurgeului, cari prin aceasta i-se concred, ca pre Fratia Ta Multonoratulu Elia Cāmpeanu se-lu recunoasca de viceprotopopu actualu pre lege constituitu, respective se-lu primeasca cu onoarea cuvenita, - se-i dea cadintiele legale, si se asculte de elu cu obedientia canonica, ca de superiorulu loru. Era pre inclitele jurisdictiuni comitatense si pre respectivele deregatorie din afora cu onore le recercamu, ca pe Fratia Sa Multonoratulu Elia Cāmpeanu acum constituitulu viceprotopopu alu districtului Giurgeului se-lu intempine cu buna-voincia in cauzele serviciulu publicu, se-i dea assistinti cuvenita in sensulu legiloru si se-lu sustiena in scutintiele si inmunitatile, ce-i competu ca viceprotopopu atātu in sensulu santeloru canoane, cātu si in sensulu legiloru patriei.

Spre a caroru asiendiamentu mai bunu datu-amu aceste littere intarite cu iscalitura Noastra si cu impressiunea sigilulu metropolitānu, - din sedintia Consistoriulu archiepiscopescu de Alba-Iulia si Fagarasiu, tienuta in Curtile Castelulu Noastru din Blasiu la 9 Iuliu st.n. anulu Domnulu O mia optu-sute nouediece si optu, alu Archiepiscopatulu Nostru anulu alu patrulea.

Victor Mihályi m.p.
Archiepiscopu si Mitropolitu de
Alba-Iulia si Fagarasiu

Stefanu Popu m.p.
vice notaru consistorialu

*Arhivele Naționale Direcția jud. Mureș, *Fond personal Elie Cāmpeanu*, dos. nr.1, f.10-12

Anexa 3

1908, octombrie 14/27 Blaj. Mitropolitu de Alba-Iulia Victor Mihályi îl numește pe Ilie Cāmpeanu, viceprotopop al districtului Giurgeului din anu. 1898, ca protopop al districtului Giurgeului, datorită științei, zelului, pietății, purtării și activității de până atunci.

Nr.7879-1908

Mutonorate în Hristos Frate!*

Luând Noi în părințască considerațiune știința, zelul, pietatea, purtarea și activitatea, cari frăția Ta le-ai dovedit până acum în serviciul sfintei Noastre Biserici, mai ales din 9 Iuliu 1898, ca viceprotopop actual al districtului protopopesc Giurgeu, în care calitate fusesi constituit prin decretul acestui Consistor din 9 Iuliu 1898. Nr.2806., și voind a-Ti da un nou îndemn spre tot ce este bun și plăcut lui Dumnezeu, în conțelegere cu Consistoriul Nostru Archiepiscopesc am aflat în Domnul a Te denumi de protopop actual al districtului Giurgeu, precum în virtutea acestui decret Te și denumim și-Ti dăm toate drepturile și facultatea, să-Te poti folosi de insemnele de onoare, ce compet protopopilor archidiecezani în înțelesul statutelor archidiecezene și al datinei vigente.

Implorându-Ti ajutorul lui Dumnezeu și dându-Ti binecuvântarea Noastră Archiepiscopescă am rămas în Curțile Castelului Reședinții Noastre Archiepiscopesti în Blaj la 14/27 Octobrie anul Domnului una mie nouă sute opt, iar al Archiepiscopatului Nostru anul al patrusprezecelea.

Multonoratului

Ilie Câmpeanu

viceprotopopul Giurgeului

în *Gyergyászentmiklós*

Victor Mihalyi

Metropolit de Alba-Iulia m.p.

L.S.

Iacob Popa m.p.

protonotariu consistoriale

* Arh. Nat., Direcția jud. Mureș, *Fond personal Elie Câmpeanu*, des. nr.1, f.13, 13v

Anexa 4

1919,februarie 9/22 Sibiu. Șeful Resortului Cultelor și Instrucțiunii Publice din cadrul Consiliului Dirigent, Vasile Goldiș îl numește pe Elie Câmpeanu profesor suplinitor de limba română la Liceul Ibașfalău (azi Dumbrăveni).

CONSILIUL DIRIGENT ROMÂN
RESORTUL CULTELOR ȘI AL
INSTRUCȚIUNII PUBLICE

Sibiu, 9/22 Februarie 1919

Nr.241-1919

D o m n u l e*

Potrivit ordinului nostru Nr.216 din 19 Ianuarie a.c. Vă facem cunoscut, că V-am

numit în mod provizor și în calitate de suplinitor de limba română la Liceul din Ibașfalău.

Invitându-Vă să luați în această privință contact cu Direcțiunea liceului din Ibașfalău, că renumerația ce vi se cuvine se va stabili ulterior, despre ceea ce Vă vom aviza la timpul său.

Goldiș m.p.

Șeful resortului de culte și
instrucțiune publică.

Domnului Elie Câmpeanu protopresbiter
Ibașfalău

* Arh. Nat., *Fond personal Elie Câmpeanu*, dos. nr.1, f.18.

Anexa 5

1919, februarie 12 - Tîrnăveni. Decretul prefectului Comitatului Târnava-Mică prin care protopopul Elie Câmpeanu este numit ca delegat pentru preluarea liceului de stat din Ibașfalău (azi Dumbrăveni)

Prefectul comitatului Târnava-Mică

241/a - 1919 Res. cult.

DECRET*

Bazându-mă pe puterea dreptului primit cels Consiliul Dirigent Român

numesc

pe dl. protopop Ilie Cămpianu din Ibașfalău ca delegat pentru luarea în primire a liceului de stat din Ibașfalău și îl investesc cu toate drepturile rezervate în legi și ordinațiuni.

Dat în Dsânmărtin la 12 faur nou 1919

L.S.

D. Marian Căluțu m.p.
prefectul comitatului Târnava-Mică

* Arh. Nat., *Fond personal Elie Câmpeanu*, dos. nr.1, f.19.

Anexa 6

1921, august 27, Blaj. Vasile Suciu, arhiepiscop și Mitropolit de de Alba-Iulia și Făgăraș, îl numește pe Elie Cămpian „de paroh în Târgu-Mureș și protopop al districtului Murășului, Vicariatul Secuimii“

Nr.3676 - 1921

Noi
Vasile Suciu*

Din mila lui Dumnezeu și grația Sfântului Scaun Apostolic al Romei, Arhiepiscop și Mitropolit de Alba-Iulia și Făgăraș s.c.l.

Preaonoratului Elie Câmpeanu paroh în Gheorgheni, Vicariatul Secuimii, și protopop al districtului Giurgeului, aparținător Arhidiecezei gr. cat. de Alba-Iulia și Făgăraș, mântuire de la Domnul și binecuvântarea Noastră Arhiepiscopescă.

Luând noi în dreaptă cumpănire știința, pietatea, zelul și puterea Frăției Tale, pe cari le-ai dovedit până acum în serviciul sfintei noastre Biserici și voind a-Ți de un nou îndemn spre tot ce e bun și plăcut înaintea lui Dumnezeu, în conțelegere cu Consistorul Nostru Arhiepiscopesc și pe baza concursului public de datul 22 Ianuarie 1921 N 3981-1920, am aflat în Domnul, ca absolvându-Te, pe cum prin aceasta Te și absolvăm de legătura parohiei, Gheorgheni, Vicariatul Secuimii, și de oficiul protopopesc al districtului Giurgeului, aparținător Arhidiecezei gr. cat. de Alba-Iulia și Făgăraș, unde și în care calitate ai păstorit până acum, să Te numim, pe cum prin aceasta Te și numim paroh în Târgu-Mureș și protopop al districtului Murășului, Vicariatul Secuimii.

Provăzându-Te deci cu jurisdicțiunea de lipsă și înzestrându-Te cu toate drepturile și insigniile, cari se cuvin unui paroh și protopop, în înțele - sul sfintelor canoane, al statutelor arhidiecezane și al datinei vigente, Te îndatorăm totodată se porți părintește grije de binele sufletesc și trupesc al turmei cuvântătoare încredințate păstoririi Frăției Tale.

Blaj, la 27 August anul Domnului una mie nouă sute douăzeci și unul, iar al Arhiepiscopatului Nostru anul al II-lea.

Vasile Suciu
Arhiepiscop și Mitropolit
de Alba-Iulia și Făgăraș

S.S. indescifrabil
protonotar consistorial
directorul cancelariei
metropolitane

*Arhivele Naționale, Direcția jud. Mureș, *Fond personal Elie Câmpeanu*, dos.1, f.21, 21v.

Anexa 7

Blaj, 1921, august 27. Arhiepiscopul și Mitropolitul Vasile Suciu
îl anunță pe protopopul Reghinului Arion M. Popa despre numirea noului

protopop al Tractului Mureșului, și îi mulțumește pentru osteneala depusă în perioada cât a girat această funcție

Nr.3676-1921

Preonorate în Hristos Fiate!*

Prin aceasta î-Ți notificăm că pe Preaon.(oratel) Elie Câmpeanu paroh-protopop în Gheorgheni l-am denumit de paroh al Târgu-Mureșului și protopop al Tractului Murăș (Vicariatul Secuimii) invitându-l totdeodată, ca cu privire la ziua introducerii Sale în noul beneficiu să se adreseze Preon.(oratei) Frăției Tale.

Când Te delegăm cu introducerea noului paroh-protopop al Târgu-Murășului, Te recercăm ca să provoci pe On. Alexandru Gligor administrator interimar a parohiei Târgu-Murăș să rezigneze Oficiul parohial noului titular pe lângă inventar în trei exemplare din care unul, împreună cu un exemplar din inventarele luate la predarea Oficiului protopopesec se vor susterne Arhivei metropolitane.

În urmă î-Ți mulțumim pentru bunele servicii aduse Bisericii prin administrarea tractului Murăș și pentru zelul ce l-ai dovedit în repetite rânduri alergând din depărtare pentru aranjarea chestiunilor grele din parohia și protopopiatul Târgu-Murășului.

Blaj, din ședința consistorială, ținută la 27 august 1921.

Vasile Suciu
Arhiepiscop și Mitropolit
în/Reghin

Preaonoratului
Ariton M. Popa
Protopop

*Arhivele Naționale - *Fond Protopopiatul greco-catolic Tg. Mureș*, dos. nr.1289, f.4.

Anexa 8

1932, mai 27, Tg. Mureș. Prefectul județului Mureș înștiințează pe protopopul Ilie Câmpian că în ziua de 8 iunie, va fi decorat cu medalia „Ferdinand I” acordată participanților voluntari la primul război mondial.

Prefectura județului*
Mureș

No.13416/932

Domiei-Sale Domnului

Câmpian Ilie
protopop
Tg. Mureș

Cu onoare vă facem cunoscut că, în ziua de 8 iunie a.c. se va distribui în Tg. Mureș în cadrele unci serbări, medalia „Ferdinand I” și a brevetelor acestei decorații, tuturor dlor oficeri și soldaților foști voluntari în armata română.

Făcând și D-Voastră parte din Corpul Voluntarilor, cu onoare sunteți rugați a Vă prezenta în ziua de 8 iunie a.c., pentru preluarea decorației și a brevetului.

În susamintita zi la ora 8 a.m. toți voluntarii se vor aduna în Casarma Cercului de recrutare/Cetatea veche/ unde se vor grupa pe unități trecând pe urmă la Te-Deum-ul care se va oficia în fața primăriei la ora 10, unde se va face și distribuirea decorațiilor.

După încheierea serbării va fi o masă comună în una din casarmele care se va designa de către Comandantul Diviziei, care masă se va oferi de către Prefectura județului Mureș și Primăria Tg.Mureș.

Tg.Mureș, la 27 mai 1932

L.S

Prefect

St. Panuea m.p.

*Arhivele Naționale Direcția jud. Mureș, *Fond personal Elie Câmpeanu*, dos.nr.1, f.26

Anexa 9

1936, decembrie 8 Blaj. Arhiepiscopul Alexandru Nicolescu îi acordă protopopului Elie Câmpeanu titlul de „*canonic onorar*” al arhidiecezei greco-catolice române de Alba-Iulia și Făgăraș luând în considerare „*destoinicia, experiența și alte virtuți lăudabile*” ale protopopului.

MITROPOLIA ROMÂNĂ UNITĂ - BLAJ*

No.7500/936

Preonorate în Hristos Frate.

Luând noi în părintească considerațiune destoinicia, experiența și alte virtuți lăudabile ale preonorat Frăției Tale, precum și serviciile bune și folositoare aduse cu zel și devotament într-un lung șir de ani, pe diverse terenuri ale viței noastre bisericești mai în urmă prin zidirea frumoasei biserici de acolo, și voind a-ți da dovadă a recunoștinței Noastre și un indemn spre muncă neobosită spre binele și prosperarea sfintei biserici, în conțelegere cu Consistoriul Nostru arhiepiscopesc, am aflat în Domnul să Te distingem, precum în virtutea acestui decret Te și distingem, numindu-Te *canonic onorar* al Arhidiecezei greco-catolice române de Alba-Iulia și Făgăraș.

Drepturile și favorurile, de cari Te vei bucura de pe urma acestei promovări onorifice Ți se vor împărtăși ulterior.

Blaj, din ședința Consistoriului arhiepiscopesc de Alba-Iulia și Făgăraș, ținută la 8 decembrie 1936.

Alexandru Nicolescu m.p.

Augustin Folea m.p.

Arhiepiscop și Mitropolit de
Alba-Iulia și Făgăraș

protonotar consistorial

L.S

Preonoratului

ELIE CÂMPEANU
protopop

Târgu-Mureș

*Arhivele Naționale, Direcția jud. Mureș, *Fond personal Elie Câmpăanu*, dos.nr.1, f.27.

Anexa 10

1937, ianuarie 28. București. Articolul „Înmormântarea protopopului Câmpăanu la Tg. Mureș” publicat în ziarul „Curentul”.

ANUL X No.3229

Joi, 28 ianuarie 1937, p.8

CURENTUL

ÎNMORMÂNTAREA PROTOPOPULUI CÂMPEANU LA TG.MUREȘ

„Tg. Mureș - Înmormântarea protopopului - canonic onorar, român unit ELIE CÂMPEANU, s-a făcut Duminică cu o deosebită ceremonie.

Corpul decedatului a fost depus în Catedrala greco-catolică, unde s-a oficiat serviciul funebru de către: canonic Victor Pop (Blaj); protopop Iuliu Maior (Blaj); Coriolan Sabău, prof. (Blaj); părintele Dredențianu Ion; Bucur Iuliu; Donescu V. (Gurghiu); Bucur Iuliu; Turcu V.; Roman I.; Melinte Alex. (Oroiu); Miclea Ion; Olteanu Ion (M. Niraj); Alexandru Simion (Sângeorgiul de Mureș); Bogdan Nașcu (Ieronești); N. Roman (Oroiu românesc); Trifan Victor (Ungheni); protopop Nicoară Eugen (Râciu); Comes Ion (Ernei); Piroșka N. (Sf. Andrei); Maxim Pop (Sântioana); Precup Alex. (Seușa); Mera Ambrozie (Ceaș); Aloisiu Simon (Remetea); Gizdavu N. (Mercurea); Cizmașiu I. (Gladoni); Belea Augustin (Bordoși) toți în odăjdii.

A asistat: Ariton Pop canonic- onorar (Reghin) și abate Iaross Bela reprez. Bisericii romano-catolice.

Corul Conservatorului Tg. Mureș au dat răspunsurile religioase condus de d. Alexandru C. și un grup de teologi din Blaj.

COROANE DEPUSE

Au depus coroane la catafalcul regretatului protopop: Ofițerii și trupa garnizoanei Tg. Mureș; Funcționarii de birou spital G. Mărzescu (Brașov); Reuniunea Sf. Maria a femeilor Române-Unite; Consiliul jud. Mureș; Comitetul județean școlar; Asociația prof. secundari, Mureș având scris pe panglici: marelui luptător naționalist și fost profesor;

Direcția și Consiliul Liceul de fete „Unirea”; Profesorii școlii de ucenici; Corpul didactic, liceul de fete „Unirea”; Corp didactic liceul industrial; Curatoarele bisericii.

ASISTENȚA

Din îndurerata asistență notăm: Familia numeroasă a defunctului; cei doi fii ai săi: dr. Liviu Câmpeanu medic (Brașov); d. prefect Poromășchi, d. general Georgescu D., toți ofițerii din garnizoană; d-na și d. protopop Ștefan Rusu, senator; d. consilier Muntea Iosef; d. Vescan I., fost prefect; d.dr. Gafton D. deputat; d.proc. general P. Avramescu; d. G. Tărăvean, prof., președ. Asoc. prof.; d. I. Runcu, președ. Asoc. învăț.; N. Pop, prof. șc. normală; d. Moldovan I., prof. L.M.V.; d. prim-procuror Pallade P.; d. Vulcu N. fost senator, d.dr. Musca Gavril, avocat; d.prof. David Roman; d. Suciu I., învăț.; d.prof. Mărteș D.; d. Fulea, director de bancă; d. Popa Pavel; preoții: Runcan Al., N. Papadima, Cârjea Lazăr, d. prim-pretor Fratești Augustin, prof. Popa Traian și un numeros public aproximativ 2-3000 oameni cari au ascultat în biserici slujbe. Onorurile militare au fost date de o companie de infanterie cu muzică, comandată de căp. Nelea Traian.

CUVÂNTĂRILE

Canonicul Pop a descris viața dispărutului; arătând că pe teren național a avut un câmp larg, fiind Cavaler al Ordinului Ferdinand I, aduce salutul I.P.S.Mitropolitul din Blaj. *Părintele Dredeșanu I.* spune, că Biserica, Neamul și Țara, aveau o santinelă neadormită în răposatul preot protopop. *Protopop Stavrofor Ștefan Rusu*, senator, descrie copilăria decedatului. *D-na Elena G. Creșu*, vorbește în numele Soc. Sf. Maria, arătând concursul prețios dat societății, de defunct. *D. Ciortea Gr.*, prof., vorbește în numele „Astrei”; *d. prof. Lupșa Ion* în numele Ligei Culturale; *d. dr. Emil Dandea*, primar; în numele catășenilor; *Părintele I. Olteanu* vorbește în numele Consiliului Județean; *d. Duca Partenie*, revizor școlar, arată că viața defunctului a fost frumoasă în fapte bune și avea sentimente de: neam, credință și biserică. Era un sfătuitor neptrețuit pentru toți; *d. G. Tărăveanu*, preș. asoc. prof. secund. spune că: decedatul era una din figurile reprezentative din viața Ardealului; *d. Frățilă Augustin* prim-pretor, în numele luptătorilor voluntari; *d. Popa Traian, dr. Nușiu Eugen, Vlăsa Gh.* aduc distinse omagii, aceluia care a fost protopop Elie Câmpeanu.

După cântarea „Veșnica pomenire” sicriul este scos din biserică, când compania de onoare i-a dat ultimul salut.

S-a format apoi un impozant convoiu care a fost urmat de întreaga asistență, în frunte cu d. general Georgescu D. și prefectul județului.

Pe tot timpul parcursului, muzica militară a înnotat imnul funebru.”

THE RECTOR ELIE CÂMPIANU (1859-1937),
FIGHTER FOR THE RIGHTS OF THE ROMANIANS
LIVING AMONGST THE SZEKLER
(Abstract)

This study is dedicated to the life and activity of the rector Elie Câmpianu who played a very important role in the Transylvanian Romanians' effort for gaining political and national rights. It is based exclusively on documents which can be found at the National Archives of Târgu-Mureș.

Elie Câmpianu was born in Gorenii, the Mureș county, in a family that had a tradition in fighting for the Romanians national rights. He graduated from the Faculty of Theology in Blaj and activated as a priest and later as a rector in the Giurgeu District, between 1884-1921. From 1921 till his death which occurred in 1937 he was the rector of Târgu-Mureș.

This study is accompanied by a series of documents, which confirm Elie Câmpianu's activity in different fields such as religion, culture, politics and science.

Fig. 1. Protopopul Elie Câmpianu (1859-1937).

Ferdinand I

*Prin grația lui Dumnezeu și voința națională
Rege al României*

La toată de față și viitoare sănătate

*Dozând în răsplătire meritul Procului Cămpianu
Mie, pentru zelul și discredamentul remarcabil cu
care a organizat și administrat Spitalul Nr. 428, în
1917.*

*Noi în conferim Ordinul "Crucea Regina Maria" clasa I.
Dept. care îi dăm acest brevet subscr. de Noi, și investim
cu regescul Nostru sigiliu.*

Dat în Cluj la 11 Mai 1918.

Ferdinand

Ministru de Război

Gen. Lăscăr

*No. 1113
Brevet Nr. 1769*

Fig. 2. Brevet privind conferirea Ordinului "Crucea Regina Maria" clasa a II-a protopopului Elie Cămpianu.

PARTIDELE POLITICE DIN JUDEȚUL TREI SCAUNE ȘI STAREA DE SPIRIT A POPULAȚIEI ÎN ANUL ELECTORAL 1946 ÎN VIZIUNEA RAPOARTELOR LEGIUNII DE JANDARMI

Dan Baicu

Legiunea de jandarmi Trei Scaune a luat ființă în procesul de unificare administrativă a României după Marea Unire ca instituție de ordine publică cu o pondere deosebită în cadrul autorității de stat.

În perioada interbelică, Legiunea de Jandarmi și-a îndeplinit cu profesionalism misiunile specifice, potrivit Legii de organizare și funcționare a jandarmeriei, în slujba ordinii de stat și de drept.

Este de relevat faptul că, aflată în slujba intereselor de stat jandarmeria, prin statutul său s-a situat în afara disputelor politice, aspect valabil și pentru județul Trei Scaune, în perioada interbelică.

După eliberarea județului de sub ocupația străină în 1944, Legiunea de Jandarmi s-a numărat printre instituțiile ce urmau să restabilească autoritatea statului român în această zonă. Este știut faptul că reinstaurarea realei administrații românești în Trei Scaune a eșuat ca urmare a intervenției Comisiei Aliate (Sovietice) de Control situație menținută și după 6 martie 1945.

Din documentele vremii se remarcă și în ce privește această componentă militară începutul deformării misiunii pentru care a fost creată printr-o politizare excesivă, începând cu instaurarea guvernării Frontului Național Democrat. Ordinele și instrucțiunile de la eșaloanele superioare - Inspectoratul General al Jandarmeriei și minister se referă și la urmărirea scenei politice în ansamblu mai ales în preajma alegerilor parlamentare din 1946, an când ministeriatul internelor a fost atribuit lui Teohari Georgescu.

Materialul de arhivă ce reflectă viața politică din vara-toamna anului 1946 oferă cercetătorului posibilitatea de a remarca nu doar un șir de partide grupate în "B.D.P." și "opozitie" ci un spectru mult mai larg cuprinzând starea socială și materială a populației, relațiile interetnice și nu în ultimul rând starea de spirit din județ.

Rapoartele Legiunii surprind prin obiectivitate, semn că aservirea instituției unor scopuri politice nu se ridicase încă la cotele scontate. De aceea poate surprinde realismul unor asemenea documente cu referire la compoziția organizațiilor partidului comunist și a uniunii populare maghiare precum și atitudinea populației românești față de acestea și adeziunea ei la partidele "istorice" - țărănist și liberal. Pe de altă parte sunt relatate posibilitățile materiale și de altă natură de care se bucura propaganda electorală a B.P.D. comparativ cu permanenta urmărire a activității partidelor "istorice" etichetate drept "reacționare" în ordinele provenite de la eșaloanele superioare, dar mai puțin în rapoartele întocmite.

În județul Trei Scaune, activau: P.C.R., P.S.D., Frontul Plugarilor și Uniunea Populară Maghiară, grupate în blocul Partidelor Democratice și - sporadic - Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal.

Legiunii de Jandarmi îi revenea deci ingrata misiune de a se implica în urmărirea desfășurării campaniei electorale.

Vom cita în acest context o serie de izvoare surprinzător de relevante pentru momentul istoric pentru care au fost create:

Inspectoratul general al Jandarmeriei, confidențial personal. Ordin circular Nr.37.026 din 14 august 1946, București.

Din informațiile receptate în numeroase puncte ale țării, se constată ca o primă consecință a perioadei premergătoare alegerilor, agitațiuni în rândurile populației rurale, rezultantă directă a propagandei elementelor reacționare încadrate în partidele istorice și alte organizațiuni subversive.

Jandarmeria, care este responsabilă ordinii și siguranței pe teritoriul rural, are obligațiunea legală să intervină din timp pentru menținerea liniștii în teritoriu.

În acest scop, Inspectorii și Comandanții de Legiuni personal și prin organele subalterne, vor lua imediat următoarele măsuri: 1. Fiecare inspector și Comandant de legiune se va orienta direct pentru a cunoaște exact starea de spirit a populației rurale și atitudinea ei în legătură cu apropiatele alegeri stabilind următoarele concluziuni:

a) *În ce măsură activează partidele din F.N.D. și cele din opoziție pentru reușita lor în alegeri;*

b) *Care este priza în rândul maselor populare a Programului Platformă a Partidelor Democratice față de programele afișate de opoziție;*

c) *Pe ce se poate conta sigur în reușita alegerilor și care sunt regiunile sau localitățile unde reușita în alegeri a B.P.D. nu se întrevăde;*

d) *Ce măsuri urmează a se aplica pentru canalizarea maselor populare în rezervă pe linia democrată a F.N.D.*

2. *Se vor stabili precis mijloacele de acțiune utilizate de opoziție și îndeosebi dacă se confirmă faptul că opoziția își organizează echipe înarmate sau neînarmate sub diferite pretexte (...)*

*Inspector General al Jandarmeriei
General de C.A. Anton*

*Directorul Siguranței și Ordinii
Publice
Colonel N. Stoicescu¹⁾*

Conformându-se acestui ordin, rapoartele Legiunii de Jandarmi Trei Scaune dau răspuns fiecărui punct din cuprins:

*Legiunea de Jandarmi Trei Scaune
Bir. Poliției
Dare de seamă asupra situației politice - 29 aug. 1946*

În general starea de spirit a populației, pe raza acestei regiuni (Trei Scaune - n. n.) este liniștită iar situația politică în legătură cu apropiatele alegeri evoluează normal, fără incidente importante.

Partidele din FND. activează intens, prin propagandă ce o desfășoară atât prin adunări publice, echipe de propagandă cât și prin răspândire de manifeste și prin orice ocazie.

În ceea ce privește opoziția. face o propagandă foarte slabă limitându-se la manifestațiuni de la om la om iar în câteva localități s-au afișat manifeste și lozinci ale partidelor istorice... O comparație între ceea ce a realizat B.P.D. și partidele din opoziție nu se poate face întrucât partidele opoziției nu au răspândit propriu zis programele lor în raza acestui județ... În comunele cu populație românească este necesar a se trimite echipe de propagandă de la centru, români, întrucât actualele echipe de propagandă ale Blocului Partidelor Democratice din acest județ sunt formate din unguri... În comunele cu populație maghiară este necesar a se verifica dacă conducătorii locali ai Uniunii Populare Maghiare sunt loiali B.P.D. ...

Comandantul Legiunii Maior (...)²)

Legiunea de jandarmi Trei Scaune

-Dare de seamă asupra situației politice - 16 aug. 1946

Nu se poate face de pe-acum o apreciere justă cu privire la ce se poate conta în reușita alegerilor. Credem că totuși se poate conta în reușita alegerilor. Credem că totuși reușita va fi a B.P.D. iar localități unde se poate conta pe ceva din partea partidelor din opoziție ar fi Ormeniș, unde preotul și învățătorul au fost maniști, Aita Seacă, Aita Medie, Belin și Aita Mare, unde se poate ca opoziția să conteze pe ceva voturi pe considerațiunea că sunt foști refugiați români ce au avut de suferit din partea ungarilor... Un pericol în mijlocul populației de la sate sunt foștii prizonieri care se înapoiază din U.R.S.S., ce vorbesc față de învinii lor că au trăit foarte rău și acum refuză să se integreze în partidele de stânga... Rămâne a se vedea care va fi atitudinea celor încadrați în U.P.M. pentru că sunt zvonuri că se intenționează formarea unui partid maghiar și că foarte multă populație din aceștia se va reține de la vot.

Comandantul Legiunii Maior (...)³)

Legiunea de Jandarmi Trei Scaune

Sectorul Ozun .

Dare de seamă asupra situației politice - august 1946

În ce privește partidul comunist, acesta va activa cum trebuie dar are printre membrii lui și oameni care s-au înscris numai pentru a scăpa de răspunderea faptelor ce le-au săvârșit în timpul ocupației maghiare și care în ascuns desfășoară o politică șovină dinire cele mai înfocate iar majoritatea populației maghiare nutrește aceleași sentimente și nu vrea să declare nimic.

Comandant sector

Slu. (...)⁴)

Legiunea de Jandarmi Trei Scaune

Dare de seamă asupra situației politice - 16 aug. 1946

Confidențial

În ziua de 8 septembrie 1946 a avut loc primul congres al Frontului Plugarilor din Jud. Trei Scaune în or. Sf. Gheorghe unde au luat parte delegații frontului din toate comunele cu populație românească și mixtă precum Iarăș, Vâlcele, Brețcu, Lunca Călnicului, Băcel, Arini, Zagon, Comolău, Dobolii de Jos și Arcuș precum și o mare parte din populația orașului Sf. Gheorghe. Adunarea a avut loc în Piața Libertății unde a vorbit Dl. Ministru Zăroni despre înfăptuirile Guvernului Democratic. Manifestarea a decurs în liniște... În ce privește programele opoziției, ele nu sunt afișate până în prezent așa încât nu se poate vorbi de o comparație între ce a realizat B.P.D. și partidele de opoziție.

*Comandantul Legiunii
Maior(...)⁵⁾*

*Legiunea de Jandarmi Trei Scaune
Dare de seamă din 14 sept. 1946*

Partidul comunist a avut ședințe în toate comunele prin comitetele de plasă în ziua de 11 sept. 1946, delegați ai partidului comunist din Tg. Mureș au ținut o conferință în comuna Bășanii Mari unde au luat parte circa 30 de persoane. U.P.M. a ținut întruniri în ziua de 9 sept. 1946 în Comuna Micloșoara, unde a luat parte un număr restrâns de membrii... Localitățile unde nu se întrevide reușita în alegeri pentru guvern sunt: Lunca Călnicului, Băcel, Vâlcele și Covasna (sectorul Voinești) - în acestea a prins mult propaganda manistă. Propaganda opoziției se bazează mai mult pe problema reprezentării elementului românesc la conducerea comunelor plășilor și județului unde, spun ei, totul este condus numai de unguri. A început de asemenea să arate în propaganda pe care o face că în listele Blocului Partidelor Democratice pentru alegerile parlamentare sunt numai unguri, la U.P.M. La partidul comunist și partidul social democrat sunt numai unguri și un singur român reprezentând Frontul Plugarilor.

*Comandant
Maior(...)⁶⁾*

*Sectorul jandarmi Covasna
Către
Legiunea de Jandarmi Trei Scaune*

În acest teritoriu (județul Trei Scaune - n.n.) având în vedere că românii sunt în minoritate, reușita Blocului Partidelor Democratice este sigură... Opoziția acționează pe ascuns și aceste partide (simpatizanți - n. n.) sunt numei în comunele locuite de români... În Voinești-Covasna toți locuitorii sunt maniști. Chiar și unii conducători ai Frontului Plugarilor simpatizează pe Maniu... Românii speră că aceste partide le va face dreptatea ce pretind că o au.

*Șef sector
Plutonier Major (...)⁷⁾*

*Legiunea de Jandarmi Trei Scaune
Sectorul Baraolt*

În comuna Aita medie, la 4 septembrie 1946 a jost o întrunire a Frontului Plugarilor vorbind Dl. Inspect. Școlar Vasilescu din Sf. Gheorghe la un foarte mic număr de locuitori... În rândurile populației din această plasă (Baraolt - n.n.) nu se poate face de pe acum un bilanș în vederea alegerilor însă membrii înscriși în B.P.D. sunt foarte puțini iar populația maghiară este încadrată în U.P.M. ... Ca măsuri de aplicat în această regiune pentru canalizarea maselor pe o linie democratică este ca să se facă o curățenie de elemente șovine și necinstite încadrate în partidul comunist în special... Dacă se va reuși ca guvernul să atragă de partea sa prin voturi populația maghiară, atunci reușita alegerilor în această regiune este sigură.

Facem aceste aprecieri deoarece se zvonește cu toată precauțiunea că U.P.M. s-ar alătura reacțiunei, fiind nemulțumită de atitudinea partidului comunist unde s-au încadrat prea mulți dintre fasciști (horti, nilași, imredi). Echipe înarmate ale opoziției nu am identificat.

*Comandant sector
Plut. Maj. (...) ⁸⁾*

Legiunea de Jandarmi Trei Scaune - Postul Otteni

Dare de seamă asupra stării de spirit a populației rurale și activitatea ei în legătură cu apropiatele alegeri.

... Populația nu are cunoștiință și nu este convinsă pe deplin de programul platformei decât foarte sumar. În special maghiarii șovini stau... sub rezerva scopului urmărit ce se va realiza mai târziu...

Populația din comuna Zălan are o oarecare teamă de P.C. pe chestiunea procedurii brutale ce a folosit-o în primăvara anului 1945 când internase în lagăr mai multe persoane nevinovate. În prezent populația nu are înclinațiuni nici la dreapta nici la stânga, părând a avea teamă de partidul comunist.

*Șeful postului Jandarmi Otteni
Plut. Maj. ss. ⁹⁾*

*Legiunea de Jandarmi Trei Scaune
Postul de Jandarmi Micfalău*

Dare de seamă înlocuită cf. Ord. Nr.75 /S/ 1946 al Insp. Jand. Brașov cu privire la situația politică.

... Comuna Micfalău cu populație Maghiară și Română este încadrată în partidul comunist, Frontul Plugarilor și U.P.M. restul partideilor nu au organizații - Partidul țărănist (Maniu) și Liberal (Brătianu).

Din organizațiile F.N.D. activează mai intens U.P.M. care într-o bună măsură denaturează latura politică democratică transportând-o într-o acțiune șovină reacționară care

determină populația în general să abțină de la manifestații. În comuna Bicsad U.P.M. manevrează tineretul în direcția șovinismului reacționar cu tendințe revizioniste în timp ce vârstnicii se abțin de la aceste acțiuni fățișe lucrând pe ascuns în aceeași direcție... Frontul Plugarilor are încadrați pe români... Se poate conta pe 9% din gruparea comunistă și Frontul Plugarilor restul - din U.P.M. ... Ca măsuri ce urmează a se aplica - restrângerea libertăților acordate organizațiilor U.P.M. prin excluderea celor ce denaturează politica democratică... Opoziția nu are înființate organizații locale...

Șeful postului Micfalău
Plutonier (...)¹⁰⁾

Secția jandarmi Ozun către
Legiunea de Jandarmi Trei Scaune - Biroul Poliției
F.F. Urgent

...Partidul comunist din comuna Ozun, odată pe săptămână ține adunări la reședință cu care ocazie dă îndrumări de felul cum trebuie făcută propaganda la sate... Frontul Plugarilor la fel, activează în fiecare comună prin adunări... Partidul Social Democrat nu are prea mulți aderenți în raza sectorului, totuși acești câțiva activează pentru reușita guvernului...

...Nu se poate conta pe reușita Guvernului în comuna Lunca Călnicului, Băcel și o parte din comuna Dobolii de Jos unde majoritatea populației este manisiă și brățienistă... Mașini cu propagandiști din partea partidelor de opoziție trec prin localitățile unde nu sunt posturi de jandarmi strigând "Trăiască Iuliu Maniu", "Trăiască Partidul Național Țărănesc".

...Sindicatelor muncitorești nu activează în direcția politică ocupându-se numai de revendicările muncitorești. Apărarea patriotică nu activează cu nimic, la fel și Uniunea femeilor antifasciste. Frontul Unic Muncitoresc activează prin echipe de propagandă și manifestări cu caracter politic. ARLUS activează prin ședințele ținute în care sunt expuse realizările Guvernului... Președintele U.P.M. cu ocazia întrunirilor ce le prezidează amintește încontinuu populației maghiare că nu trebuie să uite că majoritatea populației din Ardeal sunt unguri și deci odată și odată tot se va face dreptate Ungariei... În principiu, este de acord cu programul B.P.D....

Comandantul sectorului de jandarmi Ozun
Plut. maj. (...)¹¹⁾

Sectorul de jandarmi Sf Gheorghe
Către
Legiunea de Jandarmi Trei Scaune
F. Urgent

...Neînțelegeri în organizațiile politice în raza satului Olteni sunt provocate pe motivul că șeful partidului comunist și anume..., a amenințat că în preajma alegerilor vreo cinci persoane din comună vor fi arestate. În comuna Bodoc, șeful partidului comunist organizează adunări în contra autorităților comunale. Pentru aceasta este urât de populație deoarece provoacă neînțelegeri și spaimă...

Comandantul sectorului

Plut. maj. (...) ¹²⁾

Sectorul de jandarmi Covasna

-Dare de seamă cf. Ord. 6945/1946 al Legiunii

...Partidele din B.P.D. activează intens în vederea alegerilor și se bucură de încredere, în special U.P.M. este cea mai activă... Se poate conta pe reușita în alegeri a B.P.D. ... Ca simpatie, U.P.M. este pe primul loc fiind o organizație pur maghiară... Opoziția nu a organizat echipe înarmate.

Comandant sector

Plut. maj. (...) ¹³⁾

Legiunea de Jandarmii Trei Scaune

Biroul Poliției și Siguranței

Dare de seamă asupra situației politice

...La 15 septembrie, Frontul Plugarilor a ținut o adunare la Zăbala iar la 20 septembrie U.P. Maghiară la Belin.

În afară de adunările de mai sus s-au ținut două ședințe la Prefectura Județului Trei Scaune, în Sf. Gheorghe, la care au luat parte autoritățile administrative, subofițerii de la Legiune, comandanții de sectoare, când s-au pus bazele secției militare a ARLUS.

Opoziția nu și-a evidențiat cu nimic existența. Au luat ființă casele alegătorilor în majoritatea localităților. Adeziunea la Programul-Platformă este tot mai numeroasă. Populația, în special cea maghiară, își manifestă speranța în reușita în alegeri a B.P.D. Mai greu convinsă este populația românească din unele localități unde procentul pentru B.N.D. este mult sub 50%, restul trecând la PNL și PNȚ. (Brătianu și Maniu)... În B.N.D., grupul cel mai puternic este format din U.P.M., comuniștii și mai puțin Frontul Plugarilor. Opoziția rămâne mai puternică în unele localități cu populație românească...

Comandantul legiunii

Maior (...) ¹⁴⁾

Sectorul de jandarmi Baraolt

Către Legiunea de Jandarmi Trei Scaune

...La 22 septembrie, în comuna Baraolt a avut loc o întrunire politică unde au participat toți șefii și reprezentanții partidelor din B.P.D : Frontul Plugarilor, Partidul Comunist, Partidul Social Democrat și U.P.M. În masele populare programul-platformă al B.P.D. este acum bine cunoscut și este primit cu multă simpatie. ...Regiuni și localități unde nu s-ar întrevede reușita în alegeri a Guvernului nu avem, doar bănuiala că în comunele unde sunt puțini români cum este Ormeniș, Aita Seacă, Aita Medic și Belin aceștii ar opta să voteze cu

unul din partidele opoziției...sunt de asemenea zvonuri că în U.P.-M- sunt înscriși reacționari și revizionisti... cu sentimente antiromânești care, în 1944, ca voluntari ai Hitleriștilor au tras cu mitraliera împotriva trupelor române și sovietice... De la astfel de organizație ne putem aștepta oricând la întorsături politice surprinzătoare...

... Echipe înarmate opoziția nu are. Între membrii Frontului Plugarilor sunt mulți care privesc cu simpatie partidele istorice...

Comandant sector .

Plut. maj.(..)⁽⁵⁾

Legiunea de Jandarmi Trei Scaune

Dare de seamă asupra situației politice în județul Trei Scaune - octombrie 1946.

... Platforma-program a B.P.D. continuă să fie explicată alegătorilor de conducători organizațiilor locale... Localitățile în care se poate presupune că B.P.D. nu va avea peste 50% din voturi sunt cele cu populație românească unde opoziția va avea mai multe simpatii.

... În sânul U.P.M. se zvonește că ar fi vorba de o ruptură care ar urma să creeze o nouă fracțiune, aceea a unguirilor, care nefiind de acord cu conducerea oficială a U.P.M. s-ar organiza sub denumirea de "Partidul Social Maghiar", cu înclinații spre opoziție. Aceste zvonuri deocamdată nu s-au concretizat. .

... Populația din județ se observă a înclina cu simpatie față de U.P.M., Frontul Plugarilor și Partidul Social Democrat. Partidele de opoziție sunt aproape inexistente cu excepția unei reduse propagande de la om la om și aceasta numai în comunele cu populație românească... După cum se prezintă situația în prezent, în alegeri reușita deplină o va avea B.N.D.

Comandantul Legiunii

Maior(..)⁽⁶⁾

Sectorul de Jandarmi Covasna

Către,

Legiunea de Jandarmi Trei Scaune.

Este cert că populația, în majoritatea ei de pe ruza acestui sector este de origine maghiară și prevăzătoare pentru viitor, mai ales dacă se ține seama de neajunsurile făcute românilor în timpul ocupației și tie că numai B.P.D. le poate garanta drepturile ca cetățeni liberi și ca atare este hotărâtă să voteze cu partidele din B.P.D.

... Legea electorală nu o comentează nimeni din populația rurală, mai ales că pătură de jos este în necunoștiință de cauză...

... Conferința de la Paris se comentează astfel: Ungurii care formează majoritatea locuitorilor vorbesc că deși Ardealul a rămas al României, aceasta e nesigură căci încă nu s-a încheiat conferința de pace. Marile națiuni nu se înțeleg, un război trebuie neapărat să sosească și ca atare Ardealul tot nu va rămâne al României. Populația nu se ferește a vorbi despre un inevitabil război iar România va fi ocupată de Rusia. Mulți români vorbesc că alegerile se vor face numai atunci când rușii vor ordona...

Comandant sector

Plut, maj. (...) ¹⁷⁾

Sectorul de jandarmi Covasna

Către,

Legiunea de Jandarmi Trei Scaune

Bir. Poliției

... Platforma B.P.D. este bine primită de populație. U.P.M. a început să facă opinie separată, în raza sectorului s-a observat că face mare propagandă dorind să meargă pe liste separate. Prin aceasta ea arată populației maghiare că ei nu îi trebuie nici un partid în afară de conducere și de o administrație maghiară totală. Ea speră că prin aceasta să amelioreze situația Transilvaniei ca urmare a pierderii ei de către Ungaria.

... Se poate sconta în reușita alegerilor pe întreaga populație de pe raza acestui sector dacă U.P.M. nu va ieși din B.N.D. formând un partid separat. U.P.M. este cel mai activ partid și de ea depinde reușita în alegeri a Guvernului

Comandant sector

Plut, maj. (...) ¹⁸⁾

Secția de jandarmi Ozun - 23 oct. 1946

Către, Legiunea de Jandarmi Trei Scaune

... Platforma program a Blocului Partidelor Democrate a prins destul de bine în masele populației mai puțin în localități ca Lunca Călnicului și Băcel care încă nu s-a încadrat pe linia democratică a Guvernului. În acestea nu se întrevede reușita în alegeri, fiind comune pur românești. Ele așteaptă din partea Guvernului mai mult ajutor material.

... Opoziția lui Maniu și Brătianu se manifestă prin echipe ce colindă cu mașinile comunele în timpul nopții afișând lozinci și manifeste insulătoare la adresa Guvernului ca "Trăiască Maniu ", "Jos Groza și comuniștii ".

... Astfel, Partidele din B.P.D. acționează în mod intens și fățiș ... În comune a fost sărbătorită cu mult fast ziua ARLUS-ului.

Comandant sector

Plut, maj. (...) ¹⁹⁾

Legiune de jandarmi Trei Scaune

Dare de seamă cu privire la situația politică - 8 noiembrie

... Toate partidele B.P.D. activează în mod egal și cu real folos pentru reușita în alegeri. Se poate conta sigur pe reușita în alegeri a U.P.M., după care urmează P.C.R., P. Social Democrat și Frontul Plugarilor.

... Regiuni unde Guvernul nu ar reuși în alegeri sunt numai comunele cu populație românească unde trebuie să se facă mai multă propagandă din partea B.P.D.

... Partidele de opoziție nu au sedii, propaganda lor se face de la om la om... În general situația politică pe raza acestei legiuni este favorabilă Blocului Partidelor Democratice.

Comandantul Legiunii

Maior (..)²⁰⁾

Comandamentul unic al jud Trei Scaune

Nr 29 din 18 noiembrie 1946

Către,

Legiunea de jandarmi

Cu onoare vi se trimite Ordinul Nr. 39250 din 18 Noiembrie 1946 al Ministerului de interne de care veți lua cunoștință și dispune executarea înocmai considerând că din momentul de față organele din subordine se consideră mobilizate pentru ca alături de forțele democratice să apere libertățile și regimul democratic.

Comandamentul unic Trei Scaune

Prefect (..) . .

Copie Nr. 39250 din 18 noiembrie 1946

Urmare ordinului circular nr 39275 de astăzi transmis comandamentelor regionale, se atrage atenția că în diferitele părți ale țării elemente reacționare din partidele istorice, în urma directivelor primite, sub pretextul neprimirii certificatelor de alegător s-au dedat la acte de agresiuni și tulburarea ordinii. Cu această ocaziune, autoritățile jandarmerești cât și cele administrative nu au avut o atitudine fermă și hotărâtă ceea ce conduce la realizarea planurilor reacțiunii de a tulbura ordinea pe timpul alegerilor. Se atrage din nou atenția cu toată insistența asupra datoriei pe care o au organele judecătorești și polițienești precum și cele administrative de a păstra ordinea și de a lovi fără cruțare pe toți care încearcă să tulbure ordinea publică. Nu se va avea menajamente pentru acei care încalcă legile țării și vor să creeze în acest mod complicații serioase. Autoritatea va fi păstrată neștirbită și făcută simțită în orice împrejurare. Cu începere din acest moment organele de ordine se consideră mobilizate pentru ca alături de forțele democratice să apere libertățile și regimul democratic.

Ministrul Afacerilor Interne

Teohari Georgescu ²¹⁾

Câteva concluzii se impun. În primul rând este de evidențiat prestigiul de care se bucurau Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc în rândul electoratului românesc. Cele două partide s-au situat în fruntea acțiunilor politice pentru făurirea statului național unitar român a unificării administrative și a reformelor democratice. În Transilvania cel puțin, P.N.Ț., Iuliu Maniu în speță, s-a bucurat de un respect deosebit cu atât mai mult, cu cât după Marea Unire românii ardeleni au cunoscut libertățile democratice firești, readuși fiind la sentimentul că viețuiesc în propria țară, la demnitatea umană și națională. Dimpotrivă, după 1944, când partidul comunist reîntra în legalitate, datorită componenței eterogene și a

politicii antinaționale, în spiritul „internaționalismului proletar”, a imitării sistemului stalinist în contextul servilismului față de ocupanții sovietici (cu acordul tacit al aliaților occidentali), aici s-au înregimentat o serie de elemente antistatale și antiromânești.

Nu avem temeiuri să privim cu îndoială veridicitatea datelor din rapoartele legiunii de jandarmi, chiar dacă ele cuprind exagerări de felul „Programul Platformă al B.P.D. este bine văzut de populație” căci în alte materiale se precizează că „Legea electorală nu este cunoscută de populație”!

Mai mult chiar, surprinde realismul cu care sunt consemnate datele și fundamentale ale problemei în condițiile regimului de ocupație în care guvernarea instaurată la 6 martie 1945 manifesta sub presiuni din exterior o asemenea politică prin care instituții fundamentale ale statului democratic, de drept, deveneau instrumente ale regimului totalitar de tristă amintire a anilor '50 cu dureroase și îndelungi consecințe.

Epurată treptat de cadrele cele mai competente devotate spiritului de drept (printre care și generalul Constantin Anton), jandarmeria, cu remarcabile tradiții istorice, a fost de altfel desființată temporar spre finele anului 1948.

NOTE

1. Arhivele Naționale Covasna, *Fond Legiunea de Jandarmi Trei Scaune*, dos. 188/1946, ff. 197-198
2. *Ibidem*, f 245
3. *Ibidem*, f 259
4. *Ibidem*, f 265 .
5. *Ibidem*, f 262
6. *Ibidem*, f 266
7. *Ibidem*, f 269
8. Arhivele Naționale Covasna, *Fond Legiunea de Jandarmi Trei Scaune*, dos. 188/1946, f 271
9. *Ibidem*, f 272
10. *Ibidem*, f 273
11. *Ibidem*, f 299
12. *Ibidem*, f 304
13. *Ibidem*, f 336
14. *Ibidem*, f 347 .
15. Arhivele Naționale Covasna, *Fond Legiunea de Jandarmi Trei Scaune*, dos. 188/1946, f 351
16. *Ibidem*, f 361
17. *Ibidem*, f 373
18. *Ibidem*, f 385
19. *Ibidem*, ff 413/414
20. *Ibidem*, f 425
21. *Ibidem*, f 441

THE POLITICAL PARTIES IN THE DISTRICT OF TREI SCAUNE AND THE STATE OF MIND OF THE POPULATION IN THE 1946 ELECTION YEAR ACCORDING TO THE REPORTS OF THE GENDARME LEGION (Abstract)

The Trei Scaune Gendarme Legion was created during the proces of administrativ unification of România, after the Great Union, as an institution of public order with a grea role in the state

authority. Serving the state interest, the Gendarmerie through his statute adopted an attitude apart from political fights till it's dissolution in 1948.

After the liberation of the district of Trei Scaune from foreign occupancy in 1944, the Gendarme Legion was among those institutions that were called to establish the Romanian state's authority in the area.

The reports of the Gendarme Legion, marked by objectiveness, reflected the political life during the summer and autumn of 1946 as well as a much larger of the problems including social and material conditions of the population, interethnic relationship, and also the state of mind in the district.

CORRESPONDENȚĂ DE LA ROMÂNII DIN SECUIME ÎN „GAZETA TRANSILVANIEI” DIN 1889

Vasile Lechințan
Octavian Gr. Zegreanu

Correspondența românilor din secuime, publicată în presa din a doua jumătate a secolului trecut, dezvăluie modul în care ei erau conexați la viața societății românești transilvănene, al cărui stindard erau în epocă mai ales publicațiile importante ale conștiinței și pedagogiei neamului nostru, printre care „Tribuna” și „Observatorul” de la Sibiu, „Gazeta Transilvaniei” de la Brașov, „Federațiunea” de la Pesta și altele.

Dacă din alte zone ale Transilvaniei corespondența „inteligentei” române din epocă este dominată de luări de atitudine curajoase în problemele social-politice naționale, ne așteptăm, firește, ca adresele din secuime să fie mai prudente, dat fiind ponderea mai mică a românilor în zonă și inevitabila teamă de represalii din partea autorităților secuiești. Teamă justificată, de vreme ce într-un memoriu trimis Mitropoliei de la Sibiu, preotul ortodox N. Puianu din Dobolii de Jos - pe care-l găsim într-o corespondență trimisă „Gazetei” din 1889 - spunea: „Știți cu câtă vehemență am fost atacat de presa ungurească pentru energia cu care mi-am îndeplinit dorința și misiunea de preot. Vă este cunoscut că am fost atacat în locuința mea noaptea și numai prezenței de spirit pot mulțumi că n-am fost asasinat cu familie cu tot”. Dezvăluie apoi cum a fost supus la persecuții crâncene, acționat în justiție, i-au fost aruncate în aer cu explozibil, într-un mod de-a dreptul terorist, „edificiile economice parohiale”, care au ars complet împreună cu avutul său¹.

În „Gazeta Transilvaniei” din 1889² o corespondență din Dobolii Inferiori (azi Dobolii de Jos, jud. Covasna), este semnată chiar de preotul N. Puianu, intitulată *Dare de seamă și mulțumită publică*. Era raportul său, făcut public, despre colecta de bani pentru construcția bisericii ortodoxe române din localitatea în care funcționa ca preot. Cunoaștem din memoriul sus-amintit că el a făcut numeroase demersuri pentru adunarea de fonduri necesare ridicării bisericii și școlii din satul pe care-l păstora, unde „poporului credincios i s-a răpit cel mai scump tezaur ce poate avea în lume - limba maternă” și unde „poporul, izolat de frații săi de un sânge, este hulit, persecutat și descurajat”, iar pentru a se lepăda de credința sa românilor li se făceau zilnic promisiuni că vor fi scutiți pe 20 de ani de contribuție și „vor primi și moșii pentru folosirea uzufructului gratis”, sau chiar cu o taxă mică, neînsemnată. Arată cum „germanii din Austria și Germania colectau sume enorme pentru sașii din Ardeal”, francezii pentru conaționalii lor din Alsacia și Lorena, ungurii pentru conaționalii lor din România și că este convins de faptul că „și bărbații conducători români, cu noblețea lor înăscută, nu vor fi indiferenți față de poziția și existența periclitată a fraților lor de un sânge și credință, care în izolațiunea lor sunt amenințați cu totala nimicire și, suspinând, strigă după ajutor”. Într-adevăr, așa cum reiese din corespondența trimisă „Gazetei”, mulți români au donat, din puținul pe care-l aveau, pentru ridicarea bisericii din Dobolii de Jos. Arată cum a primit, de la „locurile înalte bisericești”, permisiunea „de a putea apela la mărînimozitatea

fraților lor de sânge și de credință, ca prin contribuții benevole să se poată ridica biserica, singurul azil al poporului nostru din acest ținut“. Astfel au fost făcute donații mai importante: Manole I. Diamandi³ - comerciant din Brașov (100 florini) și frații Stănescu (50 florini).

„În 23 iulie a.c. - scrie N. Puianu - într-o excursiune anume întreprinsă, domnul inginer Constantin Davidescu, cu stimabila soție, doamna Sevastia Davidescu, născută Mureșianu, asociați și de alți domni notabili de la Băile din Vâlcele (Előpatak), cercetându-ne, au rămas adânc mișcați de situația critică în care a ajuns comuna noastră bisericească, căreia numai în anii trecuți i s-au nimicit supraedificările prin focul pus, care aztăzi c închisă și biserica, singura mângâierea ce o avea poporul nostru mult cercat din acest ținut. Prea stimabila doamnă Davidescu, ajutată de vrednicul său soț și de alți domni mărinimoși, cu noblețea înăscută adevăratei femei române - care în toți timpii, între toate împrejurările, a știut să-și valideze influența și activitatea ei, când au reclamat interesele comune ale poporului din sânul căruia a eșit - a sărit în ajutorul comunei noastre bisericești, întreprinzând o colectă între oaspeții băilor din Vâlcele și adunând suma considerabilă de 118 florini 76 creițari în favorul nou edificândei noastre biserici“. Printre cei care au mai contribuit la această colectă au fost și: N.F. Negruțiu⁴ - redactor din Gherla; Petre Pipoșu⁵ din Târgu Mureș, C. Davidescu din Slatina, lt. Băbeanu din București, Iosif Romanu⁶ - avocat din Oradea, Ștefan Stoicescu - profesor din București, Nicolae Măneaguț - preot ortodox român din Poiana (lângă Săliște) etc. O altă colectă s-a făcut în Satulung, la biserica nouă, unde numeroși locuitori au contribuit cu sume între 10 creițari și 3 florini. Preotul N. Puianu scrie în încheiere: „Cu mulțumiri doamnei Sevastia Davidescu, nasc. Mureșianu, care, pătrunsă de poziția noastră critică, n-a cruțat osteneala, nici măcar în timpul când a venit să-și caute de sănătatea sa și a familiei sale, ci bătând la ușile inimilor generoase și umane, a contribuit mult la ajungerea scopului nostru sfânt. Binefacerea dârsei și a celor cari i-au dat ajutorul va fi cu litere de aur înscrisă în analele comunei noastre bisericești și sute de suflete vor înălța rugăciuni la tronul Tatălui ceresc, pentru sănătatea, fericita și îndelungata viață a dânzei și a nobilei sale familii.

Asemenea, preaveneratul domn Diamandi I. Manole, comerciant în Brașov, ajutorul și sprijinitorul tuturor întreprinderilor salutare, care la toate ocaziunile, între toate împrejurările, a stat în frunte cu cuvântul și fapta, dând și de astă dată, împreună cu prea stimatului domn Nicolae F. Negruțiu și frații Stănescu, exemplu și impuls la exercitarea carității creștinești, primească și pe această cale adâncă mulțumită pentru jertfa adusă pe altarul sacru al bisericii și națiunii sale.

Dumnezeul părinților noștri să răsplătească tuturor generoșilor contribuitori însuțită și înmiiță. Dea cerul ca exemplul dat de dâșii să afle mulți imitatori, căci numai generositatea fraților noștri de sânge și credință ne pot salva din poziția critică în care ne aflăm“.

Prin corespondența inimosului preot N. Puianu, care-l dezvăluie drept un om adevărat, un iluminist al veacului al XIX-lea, un luptător patriot într-un mediu dramatic pentru românii din secuime, „Gazeta Transilvaniei“ aduce în cunoștiința publică problemele naționale românești din acest colț al Ardealului.

Din păcate, într-un mod cam neadecvat, „Gazeta Transilvaniei“ aduce în prim plan conștiinței publice un alt aspect al vieții românești din secuime⁷. La 6/18 noiembrie 1889, Dimitrie Coltofeanu, protopopul ortodox din Brețcu, trimitea un drept la replică „Gazetei“, care a publicat în nr.228 din 1889 „niște informațiuni privitoare la școala română confesională din Augustin, prin care se ridicau unele învinuiri în contra părintelui Coltofeanu“. Redacția l-a provocat în acest număr pe protopopul Coltofeanu „să arate adevărată stare a lucrului“. Înainte de a publica răspunsul protopopului, „Gazeta“ arată că de fapt nu se

trimite „o lămurire obiectivă, ci o lungă cazanie plină de ofense la adresa noastră. Cu toate că nu eram datori nici după lege, cu care ne amenință domnia sa, a-i primi un răspuns așa de lung și ofensator, care nici nu se ține de obiect, ne-am hotărât a-i publica această curiozitate stilistică a d-sale în întregul ei, fiindcă îl caracterizează mai bine decât orice răspuns din parte-ne“. Iată deci un conflict deschis, din păcate, dintre fruntașul spiritual al românilor dintr-o zonă atât de sensibilă pentru viața națională românească și redactorii „Gazetei“. Pentru noi, decizia „Gazetei“ de a publica integral scrisoarea protopopului este un mare câștig, pentru că putem cunoaște nu numai caracterul protopopului ci și unele realități istorice ale zonei. Ce scrie preotul protopop Dimitrie Coltofeanu? Că „reînturnat acasă din vizitațiunea întreprinsă tract“ a găsit o scrisoare a învățătorului Alexandru Bucșa „din Agoștin“ („Gazeta“, într-o notă îl muștră: „Agoștin sau Augustin, părinte protopope? Las-că are cine să maghiarizeze numele, nu le mai maghiariza și sfinția ta.“), care l-a avertizat asupra articolului din Gazetă (nr.228 din 11/23 octombrie 1889), intitulat *Uneltiri în contro școalelor și bisericei românești*. Era învinuit pentru închiderea școlii confesionale din Augustin, de sub inspectoratul său, deoarece nu și-ar fi „împlinit datoria oficială de a alerga în fața locului spre a mântui școala“ până când învățătorul nu-i trimite cei 2 florini cu care i-ar mai fi dator, din cei 15 promiși în total. Chiar învățătorul a trimis însă un răspuns „Gazetei“ la aceste „scornituri nedemne de a afla loc în coloanele unui ziar serios“ - scrie Coltofeanu, și a constatat că articolul respectiv, „în întregul său cuprins este fals, conține tot deodată o vătămare dintre cele mai deositoare la adresa mea“. A așteptat să se publice răspunsul învățătorului, dar nu a fost publicat. (Redacția scrie într-o notă că a așteptat „deslușiri“ de la protopopul Coltofeanu, nu de la învățător, care afirmă că nu i-a cerut bani, iar protopopul „mărturisește însuși mai la vale că i-a cerut“). Coltofeanu cere permisiunea de a face „în numărul cel mai de aproape al prețuitului d-voastră ziar“ unele precizări, și anume că școala din Augustin nu a fost închisă de inspectorul regesc și că în ea funcționează învățătorul Alexandru Bucșa. Spune apoi că înainte de a fi intrat el în funcția de protopop, „se începuse în comuna Augustin ridicarea unei școli confesionale, care s-a adus numai sub acoperiș după cum se află și astăzi, însă fără nici un plan aprobat de autoritatea superioară bisericească. Fiind atunci în acea comună română comitetul parohial confundat cu cel comunal [redacția scria într-o notă: „lucru de neexplicat“] și judele cu epitropul, s-a manipulat cu banii așa că judele comunal neputându-și da socoteala, a pus în sarcina edificiului școlar peste 500 fl. v.a. pe cari oficiul comitatens a pretins să-i refundeze [returneze] biserica comunei politice. Nevalorând edificiul ca atare nici 200 fl., când numai ajutorul de la Preaveneratul Consistoriu s-a primit mai târziu, oșebit de munca ce au prestat parochienii, a fost natural ca până la deciderea cauzei, comuna bisericească să înceteze - și din lipsa mijloacelor - cu terminarea și ajustarea școlii și astfel de 2 ani încoace se predă învățământul în edificiul închiriat, căci cel nou, nepodit și netincuit, în care se învață, a fost admoniatu [sic! - nota redacției] ca necorespunzător din partea inspectoratului regesc“. Se dezvăluie astfel o realitate dramatică: pe toate căile oficialii încercau să lovească în școala românească. Protopopul continuă astfel: „Se făcu repartiziunea pe popor pentru a se termina odată edificiul școlar și a asigura salariul învățătoresc, oprit de la oficiul comitatens a se mai solvi plata din casa comunală“, dar preotul, „om bătrân și puțin apt a distinge între școală confesională și comunală într-o comună românească“, încurajat și de notarul comunal, „nu făcea absolut nimic în interesul școlii și desconsidera toate ordinațiunile superioare, ba, la pășirea mai energică a oficialului protopopesc luase chiar poziția hotărâtă față de acela, zădărniciind, când la antistia [primăria] comunală, când la oficiul pretorial, toate dispozițiunile ce le luam pentru încasarea salariului învățătoresc“. Mai arată că „a urmat apoi fricțiunea dușmănoasă între paroch și învățător, ca unchi și nepot“. Protopopul

Coltofeanu neagă acuzația că în loc să alerge pentru a salva școala ar fi refuzat să meargă în Augustin până când învățătorul nu-i va trimite și cei doi florini din totalul de 15, câți i-a promis drept cheltuieli de drum. Simțindu-se jignit, protopopul scrie: „Să mă iertați d-le. dr., dară astfel poate vorbi numai birjarul d-tale, pe care l-ai comanda la un loc și n-ar voi a merge până nu-i vei oferi tot ceea ce a cerut, ear nu un protopop gr. or., fie măcar și din secuime“. Este acum rândul redactorului „Gazetei“ să se simtă jignit (deși, după cum se vede, a fost o exemplificare plastică, expresivă, din partea protopopului), care scrie în notă: „Se vede că, gândindu-se la birjar, părintele Coltofeanu și-a ales și expresiunile“. Protopopul continuă, remarcându-i-se talentul de narator: „Pa la începutul lui iunie a.c. am primit o telegramă de la învățător că a doua zi să mă aflu la Agoștin, fiind pericol pentru școală. Tocmai sosisem de la S.Sân.-Georgiu [Sfântu Gheorghe] acasă, în familie, căci pare-mi-se era zi de Sâmbătă. Am provocat întâi, tot telegrafic, cu răspuns plătit, pe parochul, să-mi arate în ce cauză e de lipsă eșirea mea atât de grabnică în comună, căci învățătorul mi-a semnalat pericolul pentru școală? Dânsul mi-a răspuns că afacerea învățătorului e de natură privată și nu este de lipsă eșirea mea“. Redacția îi face o observație tot în notă, arătând că a „provocat pe parochul, care trăia în dușmănie cu învățătorul și care era sedus să prefacă școala confesională în școală comunală“. Protopopul Coltofeanu continuă: „Lucru firesc, n-am plecat de acasă și era și imposibilitate fizică a ajunge cu un rând de cai pe a doua zi dimineața la Agoștin, distanță numai de la Sân. Georgiu peste 50 kilometri, ear de la Brețcu cu 55 mai mult. Cred, d-le redactor, că în poziția mea nici d-ta n-ai fi urmat altcum“. Redactorul replică: „Negreșit, dacă și dl. redactor tot numai ca sfinția sa s-ar fi interesat de trebile școlii românești“. În continuare, protopopul arată că învățătorul aflate că va fi supus unei cercetări din partea oficialilor privind conduita sa politică, „dușmănoasă statului“ ungar etc. și că „peste vreo două săptămâni îmi scrisese din nou să esu la fața locului. [„După două săptămâni și după o nouă invitare? Se vede treaba, de ocupat ce erai cu treburile și interesele școlare“ - scrie ironic redacția]. Atunci i-am răspuns că pe ziua numită de dânsul voi fi în comună, semnalându-i și pe aceea că spesele mele pe trei zile comutate [socotite] din Sân-Georgiu ar fi de 15 florini. [„Așadară ai semnalat că pe învățător are să-ți coste 15 fl. vizita d-tale și totuși te-ai bosumflat cumplit și ai declarat de falsă informațiunea noastră!“ - scrie redacția]. Învățătorul nu mi-a trimis nici un crucer, nici timp n-ar fi avut să-mi trimită, nefiind destul interval de timp între hârtia lui și sosirea mea, ear eu pe ziua cerută m-am aflat în comună, fără să dau peste vreun dușman...“. La neinspirata înțepătură a protopopului, redactorul replică: „Destul că dușmanilor le lași timp de ajuns să-și facă mendecele, doară nu vei fi vrând să aștepte cu săptămânile sosirea d-tale și să te primească cu alaiul!“. În continuare protopopul Coltofeanu se întreabă că „este oare afacere oficială ca protopopul să easă în comună când pretorului îi place a pertracta daravelile ce se ivesc între învățător și primar în urma arătărilor reciproce?“. Pe bună dreptate îi replică redacția: „Dar, bine, afacere privată e când învățătorul e persecutat, fiindcă autorității ungurești nu-i place purtarea lui - vezi Doamne - politică, pentru că el vrea să scape [salveze] școala românească?“. În privința banilor preținși, Coltofeanu arată că el este „născut dintr-o familie fruntașă de economi, cu legături de afaceri însemnate și peste hotar, încât n-am avut lipsă a lăcomi la nimicuri și nici nu este acestea în naturelul meu“. Spune apoi că „despre oficiul ce îmbrac în această parte a țarei, sub niște condițiuni modeste, toți cari mă cunosc mai de aproape recunosc că mă costă și nu eu îl exploatez“. Răspunde apoi la acuzația că ar fi promis „cinste“ numai să scape de „agoștineni“ - pentru maghiarizarea lor“ și că școala confesională ar fi fost închisă, fapte pe care le dezmințe. Arată că augustinenii au cerut, conform actelor sinodului arhidiecezan din 1883-1889, să aparțină protopopiatului Rupea, fiind prea îndepărtați de centrul protopopiatului Treiscaunelor. El însuși, ca membru

al sinodului și al „comisiei petiționare“ a propus „încuviințarea ei“, dar legea a pus „stavilă cererilor de arondare“. Mergând în Augustin, „acest punct extrem al tractului, până la care, trecând peste munți, trebuie să ating comitatul Odorheiului, eventual al Brașovului, ca să ajung în cel al Târnavei Mari, și aducându-le aminte oamenilor, de regulă adunați, că ei ar fi dorit anectarea la tractul Cohalmului [Rupea], nu odată am zisu, în neoz, că îi și cinstesc să treacă acolo, când vedeam că de câte ori mă abăteam în comună, găsiam toate tot cum le lăsam și știam, ceea ce recunoaște și poporul, că cu parohul actual nu poate da înainte. Ce învinuire afli d-le redactor și în această expresiune atât de uzitată la Român când își arată nemulțămirea față de cineva?“ Aseamănă apoi această expresie, *de a cinsti pe cineva*, cu zicala populară: „Du-te, că-ți mai dau și pe de-asupra“. Spune apoi: „Eu, deși sunt născut în secuime, sunt de lângă granița Moldovei, unde Românii vorbesc natural românește și se cred a și înțelege cum trebuie ceea ce vorbesc“. Interesantă pentru portretul protopopului este și afirmația că el se crede „a avea aptitudini de a conduce un tract protopresbiterial, ca al Treiscaunelor, și că se cere la aceasta nu tocmai știință mare, ci - ce este mai mult în împrejurările de pe aici - tact și chibzuință, fără de care orice luptă în fața curentului sovinitic de astăzi se dovedește de nesuficiență pentru a valida drepturile, chiar și cele asigurate prin lege“. Afirmația dezvăluie un caracter echilibrat, care știe să se folosească în mod diplomatic de „împrejurările“ de acolo pentru afirmarea drepturilor românilor. Însă greșește, evident, spunând că „se cere la aceasta nu tocmai știință mare“. Redacția răspunde, totuși cu răutate la acest „tact și chibzuință“, replicând: „de pildă temenele slujbașilor ungurești și vorbiri ungurești de-a sui în cer pe fișpani [pretori], precum obișnuiești“. Simpatia noastră se îndreaptă de astă dată spre protopop, gândindu-ne că-i „sua în cer“ pe oficiali, vorbindu-le cu diplomatie, numai pentru a-și putea atinge scopul în interesul românilor. Vom putea afla adevărul doar cunoscându-i activitatea pe acest tărâm național românesc. Părintele Coltofeanu îi făcea cunoscut apoi redactorului „Gazetei“ că se va „prenumera între abonații preșutului d-tale ziar numai spre a vedea cum te ocupi și de soarta românilor gr. catolici din această parte a Secuimei, despre cari - din graiul viu al d-tale - am înțeles că n-ai știut că au un protopop“. De aici reiese un fapt trist, pe lângă anonimatul conducătorului spiritual al greco-catolicilor în zonă, și anume că un centru de protopopiat nu era abonat până la această dată la una dintre cele mai mari publicații românești. Redacția scrie: „Bine și faci, poate că cetind <<Gazeta>> te vei reculege și vei orienta la timp publicul despre toate câte privesc școala și biserica românească, fie ea greco-catolică. Totdeauna suntem de credință că cetind mereu <<Gazeta>>, te vei convinge de imparțialitatea și de lealitatea noastră către tot ce este românesc, ear d-ta te vei desbăra de veleitățile intrigei confesionale“. Replica redacției dezvăluie de astă dată nu numai buna credință și confunerea cu interesele supreme românești ale acestei mari publicații, ci și asumarea de către aceasta al rolului de for al conștiinței românești, al pedagogiei și unității neamului. În privința interesului față de românii greco-catolici din secuime, redacția răspunde că s-a ocupat „totdeauna de soarta românilor din secuime fără deosebire de confesiune“, însă nu întotdeauna a primit informații suficiente de la cei „cari au fost datori și cari au putut să ne informeze, dar nu ne-au informat“. Protopopul promite apoi că el însuși își va permite să informeze asupra „prearistelor jurstări [stări de fapt] în cari se află acești confrați, crezând că și în această direcțiune fac un serviciu cauzei naționale“. Prompt, redacția spune că: „Asta o dorim și noi și nimic mai mult“. Protopopul încheie această lungă epistolă tot despre greco-catolici, spunând: „De la început te pot asigura d-le redactor că au multă lipsă de îmbărbătare și ajutor, numai și pentru a da semne de existență și acesta n-ar strica a se ști și la Blasiu, după cum se știu despre noi toate la Sibiu“. Din păcate redacția face o notă, la numele protopopului, în final, astfel: „Că să sfârșim, amintim

că originalul scrisoarei protopopului Coltofeanu, prin care cere învățătorului 15 fl., a fost în mâinile noastre. Mai amintim și acel lucru că poate mai mult ca pe oricare l-am cruțat pe domnia sa, dovadă mai multe scrisori ce avem la redacție, nicidecum măgulitoare pentru purtarea sa românească. Încheind astfel, redactorii „Gazetei” fac, firește, o mare greșală, lansând un vot de blam pentru el, amenințând oarecum cu scrisorile ce le dețin, creind în conștiința publică o mare suspiciune pentru caracterul protopopului Coltofeanu. Chiar dacă, din spirit practic, pragmatic, protopopul ar fi cerut învățătorului cei 15 florini pentru a se putea deplasa la Augustin, el nu este de condamnat. Rămâne ș-a-i cunoaștem faptele sale pe tărâm spiritual, cultural și național pentru a ne putea convinge cu adevărat asupra caracterului său. Nu se justifică însă epitetul de „ofensator”, pentru redacție, al scrisorii protopopului, așa cum a afirmat redacția la început. Păcat însă că s-a ajuns la acest conflict, deschis de fapt de „Gazetă”. Rămâne de văzut dacă redacția a avut într-un fel dreptate sau nu și dacă scrisorile pe care le deținea despre protopop erau sau nu drepte.

Tot în anul 1889 „Gazeta Transilvaniei” mai publica alte corespondențe de la românii din secuime. Astfel Ioan Marcu, învățător greco-catolic român din Ghimeș-Făget, anunța că la 12 februarie, „a repausat în Ghimeșu Maria Popoviciu, născută Ciobotariu, văduva fostului cantor al Topliței Române [azi Toplița], Dumitru Popoviciu, care văzând pericolul și multele neajunsuri pe cari are a se lupta școala și biserica noastră”, a donat bisericii și școlii din Ghimeșu-Făget - unde era preot fratele răposatei, Ciavril Ciobotariu⁹ - 200 florini, sumă depusă la Banca „Mureșiana” din Reghin, din dobândă urmând a se plăti anual slujirea a trei Sfinte Liturghii, „car restul a se întrebuința pentru procurarea de cărți școlare și împărțirea lor între școlarii săraci”. „Dee cerul” - spunea învățătorul Marcu în încheiere, ca înțelegând „și țărâniea nobilul scop al școlii, ziariașica română să înregistreze cât mai des asemenea fapte nobile, purcese din inimă curat românească, pentru luminarea neamului său. Copii, rugați-vă pentru eternul repaus al binefăcătoarei voastre!”¹⁰.

Alte două corespondențe din secuime nu sunt semnate. „De sub muntele Ciucașului” scrie Gazetei în februarie 1889¹¹ „Un Buzăeanu”. Epistola sa este încărcată la început de romantismul descrierii plaiurilor românești „buzoiene” din interiorul arcului carpatic, aparținătoare județului Trei Scaune, precum și caracterul deosebit al românilor de acolo. Pentru farmecul ei, redăm mai jos această descriere:

„Din jurul schiaburilor petroase ale acestui munte, pentru care îi mai zic poporeni și <<petrosul>>, curg diferite pâraie cristaline, în diferite părți; acestea, încetul cu încetul, se măresc și împreunându-se dau naștere la un pârâu mare; acesta iarăși la rândul-i, mai la vale, se împreună mai jos de pasul Buzău cu un altul pârâu ce poartă numele de Buzăul. Așa se dă naștere unui râuleț ce curge spre miază-noapte, până la o distanță de vreo 8 kilometri și de acolo îndată se întoarce către răsărit și trece pe pământul României, acest râu poartă numele de Buzău.

Împrejurul acestui râu se estinde în dreapta și în stânga un loc foarte romantic, cu lunci, cu dealuri și coline, pe cari sunt situate trei comune curat românești: Vama Buzăului, Întorsătura Buzăului și Sita Buzăului, de care cred că cei mai mulți dintre cititori numai din geografie vor fi auzit și le vor fi cunoscut, deoarece nimeni nu a scris nimic prin ziare despre aceste comune, cu populație curat românească, ce trăiește izolată aci între munți și dealuri. Să nu se creadă că locuitorii comunelor din vorbă să aibă niște moravuri deosebite ori izolate. Ei sunt foarte muncitori și prin muncă dreaptă se pot susține, fiind între ei meșteri în șindrilă, de

pregătirea salirii etc., apoi fac cărăușie cu lemne, fac și ceva negoț, pe urma cărora plătesc proprietarilor arenzile, fiind partea cea mai mare dintre ei arendași, apoi dările cele multe ale statului, aruncul comunal, și suportă și cheltuielile cu familia.

Dar nu numai muncitori sunt, ci și cruțători, căci fiecare comună din aceste trei își are locașul său sfânt, pentru alinarea durerilor, cu preot harnic și școală confesională, cu învățător calificat, cari școli sunt edificate și susținute din propriile lor puteri, corespunzând pe deplin cerințelor timpului; ba cum este comuna Întorsătura Buzăului din centru, poate fi mândră cu școala sa și, ce e mai de laudă, s-a pregătit mai demult, din anii cei mai favorabili, și și-a asigurat salariul învățătoresc, așa că astăzi locuitorii nu contribuiesc prin repartitiune nici un crucer, plătindu-se din fondul salariului învățătoresc. Laudă învățătorului paroh, care a contribuit la această stare de lucruri vrednică de imitat. Dăruiască cerul, în multe parohii, astfel de păstori harnici!“.

Arată apoi că în aceste comune sunt puțini intelectuali români și aceștia trăiesc în armonie. Printre „intelligenții comunelor, a fost și este și câte o persoană-două de altă națiune; amployați [funcționari] vamali, notari etc.“ Spune apoi că a fost ales acolo un notar cercual pe nume Nagy Pal. „Acesta, văzându-se instalat între poporeni aceștia buni și muncitori, a devenit cu timpul aci totul: notar cercual, jude, avocat, eară chiar și pandur și esecutor etc., cu un cuvânt, îndeplinea toate funcțiunile, maltratând pe bieții oameni, cari cu cauză, cari fără cauză, în modul cel mai nesuferibil ...“. Intelectualii din cerc s-au înțeles în anul 1880 și au trimis o delegație formată din mai mulți membri din fiecare comună „la șeful comitatului“, care a trimis o comisie la fața locului și care timp de 8-9 zile a întocmit „un protocol de vreo 30-40 de coale de hârtie, constatând din protocoalele comunelor defraudare de bani și că acușele, și cele private, sunt adevărate. În fine, notarul și fu destituit din postul său.“ Dar nu a trecut mult timp și a venit altă comisie de la comitat, formată din alte persoane, care trimisese alte comisii, în două rânduri. Comitatul l-a obligat pe fostul notar să restituie comunelor, nu și particularilor, suma delapidată, de 700-800 florini. Correspondentul scrie că îi este „mare teamă acum că se întâmplă cu acei bani ca și cu racii Țiganului scriși pe hârtie, căci respectivul notar a ajuns într-o stare miseră și apoi vorba poporului, de unde nu e, nici Dumnezeu nu ia (...). Cu astfel de greutăți au trebuit să se lupte bieții români buzoieni“. Încheie cu speranța că se va alege un notar cercual cinstit, „omul cel adevărat al nostru ...“.

„Din săcuime“, la 4 aprilie 1889¹², se trimitea o altă corespondență, din care aflăm că la 14/26 martie 1889 s-a ținut sinodul protopopiatului greco-catolic al Giurgeului, condus de Iuliu M. Montani¹³, viceprotopop, în comuna Sârmaș. Tot aici au fost convocați și învățătorii, membri ai „senatului școlastic“, și câte doi reprezentanți din fiecare comună. Dintre cei prezenți, nominalizați în corespondență, aflăm că erau și Mihael Mărieșan¹⁴, preotul Vașlabului (azi Voșlobeni) și George Țăranu, preotul din Sârmaș. La liturghie, „răspunsurile au fost executate de corul școlarilor, condus de distinsul cântăreț Alimpiu Trifu, învățător din loc“, adică din Sârmaș, „care a ținut și o prelecțiune practică cu elevii săi, dând frumoase probe despre destoinicia sa pedagogică“. În încheiere, correspondentul amintește despre ospitalitatea cu care au fost primiți toți în casa preotului Țăranu, de „seara plăcută ce-o petrecurăm în casa d-sale, într-un spirit adevărat românesc, ceea ce pentru noi, cești din Secuime, e o aparițiune foarte rară“.

Deși nu au fost prea multe corespondențe din secuime publicate în anul 1889 în „Gazeta Transilvaniei“, totuși, din cele aduse în cunoștința publică, se desprinde un crâmpeli din viața națională românească din acest spațiu, cu problemele ei importante, cu personalitățile de seamă ale românilor din zonă, cu pitorescul ținuturilor locuite de români și cu demnitatea și jertfele acestora pentru menținerea identității lor naționale, într-o epocă de puternică presiune a ofensivei de maghiarizare, patronată chiar de statul ungar.

NOTE

1. Ioan Lăcătușu, *Identitate și cultură la românii din secuime*, Editura Carpatica, Cluj-Napoca, 1995, p.45-46.
2. „Gazeta Transilvaniei“, nr.200, din 6/18 septembrie, p.3
3. Manole I. Diamandi s-a stins din viață la vârsta de 66 ani, la 25 septembrie/7 octombrie 1899, în Brașov, unde locuia pe „Bulevardul Rudolf nr.14“. A fost vicepreședintele Eforiei școlare ortodoxe din Brașov. Era înrudit cu familiile Baiulescu, Dușoiu, Cioran, Pascu, Cristea, Pamfilie. Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale.Colecția de necroloage.
4. Nicolae Fekete-Negruișu (1846-1890) s-a născut în Sucutard (azi jud. Cluj). A fost profesor la Preparandia greco-catolică din Gherla și protoșop de Dej. Timp de 14 ani a fost redactorul publicațiilor „Predicatorul“ (apoi „Preotul român“) și „Amicul familiei“. A fost un mare filantrop. *Enciclopedia Română* (Diaconovich), III, p.386.
5. Petru Pipoș (1828-?) s-a născut în Hondol (azi jud. Hunedoara). A funcționat un timp la agenția și consulatul general austriac din București (1858-1864), apoi președinte al tribunalului din Făgăraș (1864-1865), prim secretar de consiliu și secretar prezidențial la tribunalul suprem al Transilvaniei din Viena (1865-1867), jude la Tabla Regescă din Târgu Mureș, din 1867 până în 1891, când a fost pensionat. A fost căsătorit cu violonista Elisa Circa. *Enciclopedia Română* (Diaconovich), III, p.605-606.
6. Iosif Roman (1829-?) s-a născut în Aușeu, jud.Bihor. A colaborat la „Amicul poporului“ și „Democrația“, care apăreau la Budapesta și la alte publicații românești. A ocupat diferite funcții judecătorești și administrative, printre care și aceea de vicecomite al comitatului Bihor (din 1865). Din 1866 funcționa ca avocat în Oradea, casa sa devenind „un centru al vieții soci etății românești“ de acolo, mai ales pentru tinerimea română de la Academia de drept din localitate. A fost președintele Comitetului fondator al băncii „Bihoreana“. Era frate cu publicistul și omul de cultură Alexandru Roman (1826-1897).
7. „Gazeta Transilvaniei“, din 17/29 noiembrie 1889, p.3 și nr.258, din 18/30 noiembrie 1889, p.3.
8. Dimitrie Coltofeanu s-a născut la 15 septembrie 1850 în Brețcu, fiul lui Constantin Coltofeanu. A fost hirotonisit la 17 februarie 1874. La 3 martie 1885 a fost ales protopopul Trei Scaunelor, funcție pe care a deținut-o până la moartea sa, la 12 aprilie 1903. A fost membru al ASTREI și a făcut diferite donații unor biserici românești din secuime.Cf. Ioan Bercu, *Viața bi sericescă a românilor din depresiunea Brețcului (sau a Târgului Secuiesc)*, teză de doctorat, manuscris, p.53; Ioan Lăcătușu, *op. cit.*, p.119, 137, 214, 220.
9. Gavril Ciobotar (1824-?) s-a născut în Voșlobeni. A fost hirotonisit preot greco-catolic în 1850, când a fost numit preot în Ghimeș. În perioada 1871-1879 a fost administrator interimar al protopopiatului Ciuc și din 1899 protopop onorar. „Șematismul veneratului cler al Archiepiscopiei metropolitane greco-catolice române de Alba-Iulia și Făgăraș pe anul Domnului 1900“, Blaj, p.690.
- 10.„Gazeta Transilvaniei“, nr.86, din 18/30 aprilie, p.2.
11. „Gazeta Transilvaniei“, nr.41, din 21 februarie/5martie, p.2-3.
12. „Gazeta Transilvaniei“, nr.73. p.3
13. Iuliu M. Montani (1852-?) s-a născut în Mădărașu de Câmpie (azi jud. Mureș). A urmat teologia la Viena (primii doi ani), apoi la Budapesta. A fost hirotonisit în 1875. Din 1885 era preot în Gheorgheni și administrator protopopesco al Giurgeului, până în 1890, când a fost numit vice protopop al Roșiei Montane, din 1898 protopop și preot în Zlatna. „Șematismul ... pre anul Domnului 1900“, Blaj, p.732.
14. Mihail Mărieșan (1860-?) s-a născut în Chinceș (azi Comorî, jud. Mureș) și a urmat teologia la Blaj. A fost hirotonisit tot acolo, în 1886, și numit administrator parohial în Voșlobeni, până în 1894, când a fost numit, în aceeași funcție, în Beica Română (azi Beica de Sus, jud. Mureș), „Șematismul ... pre anul Domnului 1900“, Blaj, p.724

**MAIL FROM THE ROMANIANS WHO LIVES IN SZECKLER REGION, PUBLISHED IN 1889 IN „GAZETA TRANSILVANIEI“
(Abstract)**

This measure represents an evaluation of the way, how Romanians in Szeckler region were connected to the national life of the Transylvanian Romanians. In assembly, Romanians whose flag was particularly the publications of the national conscience from the end of the last century: TRIBUNA - in Sibiu, GAZETA TRANSILVANIEI - in Braşov.

This is a little part of the Romanian national life in this area, with its important problems and local representative personalities, with the picturesque of the region, dignity and sacrifice of Romanians from this area to maintain their national identity in an area of strong pressure by the offensive process of magyarisation, sustained by the Hungarian state.

ORBÁN BALÁZS DESPRE ROMÂNI, ÎN LUCRAREA *A SZEKELYFÖLD LEIRASA ...* (DESCRIEREA ȚINUTULUI SECUIESC ...)

Vasile Lechințan

În perioada 1868-1872 - deci imediat după anexarea Transilvaniei la Ungaria - apărea la Pesta, respectiv Budapesta, o lucrare importantă și voluminoasă, scrisă de altfel cu talent și pasiune, intitulată *A szekelyföld leirasa történelmi, regészeti, természetrajzi és népismei szempontból* (Descrierea ținutului secuiesc din punct de vedere istoric, arheologic și etnografic), volumele I-VI, autorul ei fiind Orbán Balázs. El s-a născut la 3 februarie 1830 în Polonița, scaunul Odorhei. A studiat la colegiul reformat din Odorhei. În perioada 1847-1849 a făcut o călătorie în Orientul Apropiat, iar în 1849 a participat la luptele armatei ungare, după care trăiește în emigrație și se întoarce în țară, la 1859, și activează în funcții administrative în Ardeal, fiind și deputat în Parlamentul Ungariei. A mai publicat amintiri din călătoria sa în Orient, precum și *Szekelyföldi gyűjtes* (Culegere din ținutul secuiesc, Budapesta, 1882) și *Torda város és környeke* (Orașul Turda și împrejurimile lui, Budapesta 1883). A devenit membru al Academiei Ungare de Științe, din 1887, și s-a stins din viață în Budapesta, la 18 aprilie 1890¹.

Care a fost atitudinea lui Orbán Balázs, față de români și cum i-a prezentat el în voluminoasa sa lucrare „Descrierea ținutului secuiesc ..”? Chiar în epocă, una dintre cele mai pertinente și totodată mai vehemente atitudini față de această lucrare, apărea în revista „Transilvania” de la Sibiu, într-un serial, pe care-l atribuim lui George Barițiu, intitulat „Ura națională”, respectiv „Propagarea urii naționale prin B(lasiu) Orban”².

Barițiu își începe serialul său spunând că: „Abia mai este vreo parte din teritoriul Europei, unde ura națională, sau dacă vreți, internațională, să fie mai mult nutremânt [izvor de alimentare], reprezentanți și propagatori mai numeroși decât se vede aceasta pe teritoriul marelui principat al Transilvaniei. Locuiesc și în alte țări naționalități amestecate, care poate nu au simpatii una către alta, nu merg însă niciodată până la ura cea mai înflăcărată, agitată zi și noapte de pofta de a face rău, sau a-și [a se] răzbuna pe viață-pe moarte, unele asupra celorlalte”.

Chiar din primele fraze observăm că reacția și mânia lui Barițiu față de cele scrise de Orbán Balázs despre români era deosebit de puternică. Marele patriot și cărturar român face apoi o incursiune în istoria acestei dușmănii din Transilvania, arătând că „pentru cumplita ură purtată asupra poporului românesc este martoră întreaga legislațiune a Transilvaniei și multe documente istorice (...), iar arhivele țării și ale municipalităților [comitatelor] încă sunt pline de monumente ale urei și vindictei păgânești”. Această „ură înfricoșată își află expresiunea sa cea mai pronunțată în scrierile mai multor sași și unguro-secu și ea este îndreptată în cele mai multe cazuri asupra poporului daco-românesc, asupra vieții sale naționale și politice. Avem însă și exemple destule în care se manifestă și ura cea mai înflăcărată a unguro-secuilor în contra sașilor și viceversa”. Dintre cei „care au persecutat cu peana lor” pe români la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea a fost și Iosif Carol Eder³ - spune Barițiu. Amintește apoi de „ura cea mai înverșunată a unguro-secuilor

din timpul nostru" (se referea la anii 1848-1849), a cărei dovadă erau „tăjiunăriile [incendierile], prefacerea în cenușă a Reginului [Reghinului] și a celor patruzeci de sate românești", intenția ungurilor și secuilor de a distruge din temelii Sibiul (oraș săsec în principal, la acea dată), iar din Brașov, „s-au învoit a extermina numai pe locuitorii sași și români, eară casele acestei urbi era să le împărția între sene și copiii lor, cu toate celelalte averi". Și poporul român, mai spunea Barițiu, era stăpânit de ură, „cu atât mai intensivă, cu cât tirania dublă și triplă îi sfâșiasse mai crunt corpul său național". Venise apoi regimul absolutist austriac (1850-1860), care a mai „casat" (anulat) din „privilegiile cele mai barbare" și a interzis propagarea urii și orice defăimare, insultă și calomnie reciprocă. Regimul a interzis chiar să se folosească în actele oficiale „numele etnografic Valachus sau Vlachus, Blachus, Olah, Blach" pentru români, care „ajunsese a fi epithet, sinonim cu șierbitutea" și a introdus termenul de „Român, nemțește Roman, pl[ural] Romanen, ungurește Romanok". Barițiu afirmă apoi că de fapt poate să numească oricine și Valachus, care este un „nume historic, de care este împreunată nu numai insulta, ci și mai multe din drepturile cele mai scumpe, ce [le] poate avea un popor pe acest pământ, precum este numele unei țări foarte frumoase, ce se zice Valachia, de la Valachus".

Ura - observă Barițiu - nu se poate stinge prin decrete, fie cât de severe, „nici prin înfrățiri comedioase, încheiate între pahare", ci numai prin „legi, în tot respectul drepte, prin care să fie asigurate atât viața, averea și onoarea indivizilor, cât și existența și prosperitatea individualităților naționale". Aceste legi să fie aplicate de o administrație în care să fie „persoane de diverse naționalități, bărbați renumiți prin probitatea, honestitatea și imparțialitatea lor". Faptul va fi astfel punctul de plecare al înaintării în cultură, știință și morală, „însă statul să nu pună pedici arteficioase, nici pe față, nici pe ascuns, prin organele sale". Și exemplifică apoi cu cazul subminării ființării și dezvoltării ASTREI, prin unele atacuri contra ei din partea unor ziare ungurești din Cluj și Pesta, denunțând-o autorităților ca periculoasă. ASTRA nu a făcut însă „demonstrațiuni nedemne". Ion Eliade Rădulescu a spus „că numai națiunile bancrote [degradate] și decăzute se demitu [coboară] la bajocuri, insulte, măscări; iară un popor, ca și un individ, care se simte tare, viguros, în stare de a insufla respect, alege cu totul alte mijloace spre scopul ce-și prefide [propune]". Apreciază apoi că „Îngrijirea noastră de cultura și literatura națională este un cult religios al nostru, pe care-l avem de comun, la care adecă, se adună toți românii, fără diferența de confesiunile lor religioase positive. Suntem decisi a ne conserva cultul acesta comun pentru eternitate". Națiunea română este „una", iar „unitatea ei se manifestă în modul cel mai eminent prin limba și literatura sa", și ea aspiră la cultură și libertate, „aspirațiuni legitime, demne de acești descendenți ai legiunilor Romei antice și ai coloniilor așezate odenioară în numeroasele municipie ale Daciei. Pentru aspirațiunile acestea nu merităm ura, ci din contra, stima popoarelor conlocuitoare". Ura va face ca și mai mult să se manifeste „zelul de a sacrifica pentru sublimele scopuri și să prindă rădăcină mai profundă credința în venitorul nostru".

Lunga și antologica „introducere" a lui Barițiu se încheie cu această sentință, pentru a trece apoi la motivul adevărat și concret al incursiunii sale în acest subiect fierbinte al epocii sale și spune că: „În anii acești din urmă, un boier de viță ungaro-secuiască, anume Blasiu Orbán (Orbán Balász), își face de cap cu propagarea urei și a urgiei naționale. Acel om a scris și a publicat până acum șase tomuri în limba maghiară, prin care dânsul face propagandă întru a deștepta ura și a împinge la hostilități". În principa - adaugă Barițiu - „Planul scrierilor sale se poare delinia cam așa: Laude înmiite, înălțătoare, până la culmea gloriei, pentru cei 350 de mii de secui locuitori în marele principat al Transilvaniei, ura și vindicta de exterminare în contra sașilor și în genere în contra elementului nemțesc din acest principat, desprețu amestecat cu ură și urgie pentru poporul românesc și pentru manifestarea vieții sale naționale,

cu scopul învederat, ca prin această maltratare morală să facă pe români să le fie rușine de origine, de limbă și mai ales de historia suferințelor prin care au trecut și de starea cea deplorabilă la care ajunseseră, eară după ce-i va rușana în modul acesta, să-i înduplece a se degrada la condițiune[a] de mii de ori mai deplorabilă și totodată mai infamă și mai prostituată, adecă, la condițiune[a] de renegați naționali“. Barițiu crede însă că acest autor nu putea scrie cele șase tomuri, care costă 10.000 de florini, „numai de capul său“ și că probabil ele au fost comandate. Concluzia este că aceste lucrări ale lui Orbán Balázs, sunt destinate „ca să prepare spiritele publicului ungurcanu și să îmbărbate la sugrumarea celorlalte două naționalități din Transilvania, pe care și-a propus să o dea în potestatea [proprietatea] și în libera dispozițiune a secuilor“. După ce numeroși unguri din comitatele Transilvaniei sunt români renegați, „publiciști maghiari ca Orbán Balázs, ca Keos Ferencz⁴ (care fusese popă reformat în București și scrie în ziarele din Clușiu), apoi mai de curând Rethi Lajos⁵ (inspectoriu de școale, care scrie în <<Vasarnapi Ujsag>> de la Pestă), au întru nimic falsifica historia cu neauzită cutezare și a susține că în marele principat al Transilvaniei ar fi fost odinioară maghiari neasemănat de mulți, că aceia prin nu știu ce farmec s-ar fi prefăcut în valachi. Dar adevărul este cu totul altul, oppus în diametru la ceea n incitănă historică piramidală“. Acești „istorici“ susțin că românii au „valahizat“ pe unguri cu ajutorul ritului grecesc, pe care-l disprețuiesc „și își bat joc de el, bunăoară ca Orbán de sântii [sfinții]românilor din Săcele“. Barițiu explică apoi de ce ungurilor nu li se putea impune ritul grecesc, pentru care românii simțeau o „atrageră mai multă, cu care fuseseră dedați din generațiuni în generațiuni, mai ales că acest rit coprende unele părți decopiate și transferate în chistianism încă din seculii trecuți, înainte de era christiană“. Adăuga apoi că dominația asupra popoarelor de rit grecesc de către barbari a fost acceptată și sprijinită de Roma numai dacă aceste popoare au acceptat religia apuseană și ținea la deviza *Qui non est mecum, contra mea est* (Cine nu este cu mine, este împotriva mea). Astfel au ajuns românii sub jugul unguresc, „preparat în Roma latină“, și ungurii au acceptat credința catolică, iar „mulțimea călugărilor latini, de naționalitate italiană și nemțească a făcut restul“, adică i-a încreștinat. „Dacă rolele [rolurile] s-ar fi schimbat, adică românii ar fi ținut la Roma latină, și ungurii la cea grecească, în acest caz zicein și noi că astăzi nu ar mai fi nici urmă de maghiar pe pământul Daciei, și zău nu știm dacă s-ar fi putut susține cel puțin în Panonia. Deci ungurii au avut mai multe ocazii de a se înmulți cu renegați, pe care-i dezbinară din corpul național al românilor până în anul epocale 1848“.

În continuare, sub titlul „Propagarea de ură națională prin B. Orbán“, Barițiu arată că, pentru a nu fi taxat el însuși „de propagarea urei și vindictei, al egoismului ce se poate asemăna cu capacitatea fereilor sălbatică“, îndeamnă pe cei ce cunosc limba maghiară să citească lucrarea lui Orbán Balázs despre secuime și îi „vor da dreptate“. Pentru cei ce nu cunosc această limbă, își propune să extragă câteva „pasaie din tomul al 6-lea“, referitor la Țara Bârsei. Aici spiritul polemic și sarcasmul lui Barițiu sunt de o deosebită ascutime. Spune că Orbán, dintr-o „singură săritură“, a și declarat Țara Bârsei drept ținut secuiesc, numai pentru că a „demonstrat“ că numele i-ar fi de origine maghiară, „cu alte cuvinte cei 52 de mii de români și 25 mii sași (...) nu se numără între fiii patriei, numai secuii sunt fii ai patriei, eară ceilalți sunt venetici, adunături“. Secuii abia erau 24 de mii, de fapt ciangăi. „Minoritatea să decidă, căci așa cere logica în Caucas“ - observă cu sarcasm Barițiu,

Să urmărim însă acele observații ale marelui om de cultură român despre lucrare, care sunt valabile și pentru volumele ce cuprind descrierea scaunelor secuiești, cu aprecierile deformatе și jignitoare asupra românilor, făcute de baronul secu.

Orbán Balázs aduce așadar multe jigniri națiunii române, spunând despre „românii cultivați“, dar „de altmentrelea oameni anthipatici“, că nu au reușit să asimileze pe „locuitorii

maghiari din districte întregi“, așa cum au reușit să asimileze pe „bulgarii și pe grecii din Brașov“. Tot astfel, românii din Săcele și din cele 11 comune din Bran, de sub Bucegi, „sunt numai venetici, strecurați încoace din Muntenia, mai vartos din secolul trecut, pre când au început a veni ca oieri și acum s-au înmulțit și îmbogățit, să te fercască Dumnezeu (...). În ținutul Branului, până în zilele regelui Wladislau II⁷, locuiau numai câteva familii de țigani, dar astăzi sunt la opt mii (8000) de valachi venetici“. Categorisirea de „venetici“, „strecurați“ din Muntenia, o vom întâlni, după cum vom vedea, și în cazul românilor din scaunele secuiești.

„Pe pag. 24 - observă Barițiu - Orbán pronunță intenția de moarte și ură națională asupra românilor“ din Țara Bârsei, zicând că, deși sunt bogați, nu-și trimit copiii la școală, generalizând și insultând întreg poporul român, spunând că „Acest popor nu simte nici o aplecare către cultură și civilizațiune, valahii nu sunt chemați la civilizațiune. Ei cresc pe munți în sălbăție completă (*Szilájon es vadon nōnek fel*)“ etc. Singuri, prin puterea lor, nu se pot ridica „de unde sunt decăzuți“, fiind „ei sălbatici și necultivați“ - conchide baronul secui cu ură.

„Așa dară - observă cu mânie Barițiu -, un secui de viță asiatică cutează a sta în contra cu românii și a le denega facultățile spirituale de a porni pe calea civilizațiunei“.

După Orbán, cei 9500 de români din Țara Bârsei nu sunt români, ci bastarzi, „corcitură de bulgari și de greci“, și ungurilor le va reuși să-i smulgă din corpul național românesc și să-i asimileze după ce vor „introduce limba maghiară ca limbă de propunere [predare]“ - plan secuiesc pe care Barițiu îl consideră „nebunesc și desperat“.

Arată apoi cum Orbán Balázs insultă din nou pe români, numindu-i (la pag. 31) „popor [necivilizat și] sălbatec“ (*felmiveletlen es vad lolahsag*); la pagina 125 scrie că „Românimea, reținută de la prădăciuni și omoruri, nu și-a putut înfrâna instinctul de sălbăție firească [*természetes es vad ösztönet*]“. La toate acestea, Barițiu - după ce arată câteva exemple de sălbăție ungurească (inclusiv cazul celebru al Elisabetei Báthori)^{7a} - răspunde cu o replică plină de adevăr istoric: „Dară fia românii oricât de sălbatici, ei au santa dreptate de a trage pentru sălbăția lor în judecată pe tiranii lor. Când legile sunt barbare, guverniile stupide, brutale și tirane, precum au fost cele mai multe guvernie, sub al căror jug înfricoșat au gemut românii, atunci a zice că un popor e barbar, înseamnă a condamna pre tirani și legile lor la moarte. Și Orbán nu vede nici măcar acest adevăr uminat ca soarele (...). Așa dară, să se ridice numai jugul tiraniei de pe cerbicea [gâtul] românului, și Orbán nu va mai avea pretest de a se ocupa de sălbăția și lipsa de civilizațiune a românului“.

Arată apoi cum același autor scrie la pagina 126, atât în text cât și în note, că toți românii din Săcele „sunt adunături, venetici, refugiați încoace din țările românești (...); mai încolo, că românii săceleni, când au venit în Transilvania, au fost un popor de cerșetori, carele nu aveau nimic, iar aici s-au îngrășat din unsoarea patriei, s-au înavușit din oile pe care le păstoresc ei în munții ungurilor săceleni“ etc. Pe aceeași coardă a urii, Orbán mai adaugă și alte comentarii despre românii din zonă. Ocupându-se și de portul românilor săceleni, el scrie că îmbrăcămintea femeilor române din Săcele este frumoasă, dar „îi bate însă tare la ochi că de ce sã semene cu cel din Schiai, când românii și românele din acea suburbie [a Brașovului], după el, nu sunt români și române, ci sunt bulgari și bulgare, numai valachizate“, iar „femeile și chiar fetele de români din Săcele s-ar spoi și rumeni (sulemeni), de unde ar urma că îmbătrânesc curând și că li se strică dinții“. Despre crescătorii de oi săceleni scrie că „posed avere de sute de mii, dar nu se știu folosi de ea, pentru că sunt necultivați, semisălbateci“, tot astfel românii din Săcele „nu au idee despre ceea ce se zice amicitia, nu cunosc ce înseamnă a face bine (...). Crescuți în sălbăția pe munți, între vite, și alături cu câinii de la turmă, n-au idea de civilizațiune, de buna cuveninția în societate (...). Sălbatici cum sunt și egoiști, se bat ca orbii între sene; dară cu ciangăii nu cutează a se încăiera, pentru că aceștia

totdeauna-i bat". Tot astfel, „ei fug de serviciul militar“, adică ar fi fricoși. Totodată ei „se înmulțesc peste măsură, eară ciangăii se împuținează“. Orbán mai spune că românii „n-au idea nici de ceea ce se zice patria (...). Adecă - spune Barițiu cu furie - acest barbar pune pe daco-romani aproape în categoria țiganilor, când le tră-nește în față că ei n-au idea de patria“. Orbán îi mai descrie pe românii săceleni ca fiind foarte superstițioși, jignește pe preoții români, „degradând funcțiunea lor întreagă numai la exorcism, adecă la scoaterea de draci“. De fapt - observă Barițiu - era ultragiât însăși ritul religios român. Dacă cumva noi mai suntem dominați și de superstițiuni periculoase - spune Barițiu - la aceasta poartă culpa tot tiranii aceia, carii n-au suferit cu nici un preț, pentru ca poporul românesc să apuce pe calea culturai științifice și a dezvoltării sale naționale. Tirania dublă a încovoiat cervicea poporului românesc: politică și eclesiastică; unde putea el să scape de superstițiuni!“ Și apoi Orbán Balázs a vrut doar „să-și bată joc de preoțimea românească; n-a făcut însă mai mult decât a dat un nou testimoniu de ură și răutate către tot ce este românesc“ - conchide Barițiu.

Pe alt plan, Orbán Balázs „sucește numele locuitorilor și ale ținuturilor așa, încât le dă tot numai semnificațiune maghiară (...). Știința filologică a omului acestuia merge așa departe, încât la pag. 153 cuvintele *Bărbat* și *Cântare*, eară la pag.200 cuvintele *Predeal* și *Preda*, la declară de cuvinte curat maghiare“ - observă cu ironie marele cărturar român.

Ocupându-se de românii din Brașov, Orbán Balázs, apreciază că de fapt „ei nu sunt români, ci numai greci și bulgari romaniți“ și că „îndată ce eșiau din sarică, suman, cojoc, și învăță ceva carte, se dau earăși greci, căci le este rușine să se numească români; în fine că, până la anul 1837 românii de la Brașov erau pe cea mai bună cale de a se maghiariza cu totul, dară guberniul unguresc a fost leneșiu, nepăsătoriu, i-a scăpat din mână; de atunci s-a făcut numai atât că acești vlachi au mai pierdut ceva din ferocitatea și sălbăticia lor“. Aceeași insultă la adresa românilor o repetă și la pagina 343.

Dar politica urii deschise și patologice contra românilor ia la Orbán Balázs și altă față. El se mai și „încoardă din toate puterile - observă Barițiu - ca să atâție focul cel mai intensiv al urei naționale românești contra sașilor; pe sute de pagini, în mii de variațiuni, descrie despotismul, tirania, egoismul sășesc“. Dar adevăratul despotism era cel al Tripartitului, al Approbatelor și Compilatelor, „cu legile sale barbare“, care „sunt scrise în limba maghiară“. Sașii nu ar fi cutezat „să facă rău la un popor numeros“, dacă nu erau încurajați de regii Ungariei și de aristocrații unguri. Și apoi - afirmă Barițiu cu mândrie - multe comune românești din scaunele săsești întrec prin avere și populație „pe miile de locuitori care au gemut în jugul iobăgiei prin comitatele feudale“, chiar pe satele secuiești și pe unele târguri, cum ar fi Vințul de Jos, Huedinul, Gilăul, Cojocna, în raport cu comune românești ca Satulung, Turcheș, Cernat, Zărnești, Tohanu Vechi, Rășinari, Sălișca, Poiana, Tilișca, Poplaca, Gurarâul, Sibielul, Sadul, Boița, Săsciori, Apoldu Mic, Sina, Rehăul, ambele Pianuri, Lancrâmul, Șugagul, Donoșiu etc., care au de la 1500 la peste 6000 locuitori români. Și acestea le explică prin „principiul democratic pe care sășimea l-a nutrit și apărât ca ochii din cap pentru sene-și“, care a fost aplicat, de voie - de nevoie, și la români, într-o oarecare măsură. Când românii, împinși de robia extremă s-au răscolat, ei găseau ospitalitate în cetățile săsești. Încercarea lui Orbán Balázs de a pune pe români contra sașilor nu era decât o diversiune prin care ura lui contra neamului sășesc ar fi astfel mascată și s-ar „scoate castanele din spuză cu degetele românilor“. S-ar atrage astfel mânia și urgia împăratului asupra românilor, care ar permite apoi maghiarizarea și exterminarea acestora. Apoi, mai adaugă Barițiu, „și publicistica germană, s-ar arunca de nou asupra noastră“, s-ar scrie calomnii, altele, contra românilor. Însă „Orbán și toți patronii și complicitii săi, atât cei din Transilvania, cât și cei de la Budapesta, ar face foarte bene, dacă ar mai înceta de a falsifica historia și a o degrada de

servitoaria și chiar mătura politicei lor naționale. Cu această manoperă immorală și brutală denșii numai cât irită spiritele (...), seamănă vânt, pentru ca generațiunea ce ne succede să fie constrânsă a secera cu sabia furtune și uragane de cele mai fioroase“. Mai bine ar scoate țara „din calamitățile în care o au împins-o în mod atât de criminale în scurtul period de șapte ani“. (Barițiu se referă aici la anii de după instalarea dualismului de la 1867).

Cunoscător al evenimentelor de la 1848-1849, marele cărturar român arată apoi cum Orbán Balázs se folosește de istoria acelor ani pentru „a insulta pe români și pe sași. Acea historia, însă, așa precum o a scris el, vermuește de legionul minciunilor, de sus până jos“. Și aceste minciuni sunt scrise tocmai când se află mai multe mii de oameni în viață, care au participat la acele evenimente sau le-au văzut cu proprii ochi. Orbán glorifică, de exemplu, lupta ungarilor contra rușilor, de fapt nimic nefiind adevărat. Pe români îi prezintă chiar și atunci când vorbește de luptele contra ungarilor (în trecutul mai îndepărtat (Mihai Viteazul, Radu Șerban), drept „poltronii cei mai mizerabili, cari ar fi tăiat-o la fugă, dară apoi ar fi alergat una sau două mii de șerbi în ajutorul lor și aceștia puțini șerbi ar fi bătut pe multe mii de unguri. Eacă, așa se scrie historia pe la noi!“ - exclamă Barițiu.

„Orbán numește sălbatec nu numai pe întreg poporul românesc, dar și pe domnitorii lor“. La pagina 335 scria despre Radu Șerban că era „om sălbatec“ (descriind bătălia din 17 iulie 1603, când acest domn muntean l-a învins pe Moise Székely). La pagina 358 încadrează pe români în categoria mongolilor, cumenilor, pecenegilor, turcilor, tătarilor, și „îi descrie foarte barbari și cruzi“.

Despre românii din Zărnești și ambele Tohanuri scrie la pagina 394 că „nu sunt români, ci secui valachizați“, pentru „că prea seamănă cu secuii“. La pagina 410, tot astfel spune despre românii din Tâncari că sunt „secui valachizați“. Apoi, la pagina 405 „îi pare foarte rău că românii se înmulțesc în țară ca furnicile“.

Spre finalul „inventarului“ său „la nenumăratele falsificări istorice comise de baronul Blasiu Orbán“, Barițiu arată cum o „autoritate, per eminentiam maghiară“, îi smulge baronului secui masca și-l prezintă drept mincinos și corupt, „un falsificatoriu de historia și calomniatoriu mincinos“. Este vorba despre un membru al familiei conților Teleki, iritat de modul în care Orbán Balázs a pus problema în parlament privind biblioteca Teleki din Târgu Mureș⁸.

Autorul „Descrierii ținutului secuiesc ...“ mai jignește națiunea română și în volumul V, în care descrie zona Arieșului. Marele cărturar român spune însă că el lasă altor conaționali să apere pe români de nenumăratele „nvecive și atacuri la care suntem expuși, cu atât mai mult cu cât ne încordăm puterile pentru recăștigarea culturei și a libertății“. Mai grav e - adaugă apoi - că „toate ziarele maghiare, mici cu mari, se află în deplin acord cu dânsul“ (adică cu Orbán Balázs), și nici unul nu a luat atitudine contra lui, să-i arate că a mers prea departe cu ura. „Am văzut însă cuvântul de <<frățietate>> pus ca mască, apoi luat în ris și batjocorit în mod abominale“. Barițiu conchide că „urgă și bajocurile aruncate de Orbán asupra românilor s-au întemplat după un plan preceput, stabilit din consiliul mai multor compatrioți, ce nutresc vechile simțăminte de hostilitate“.

Extraordinara demonstrație de demnitate și verticalitate a atitudinii marelui cărturar român George Barițiu în fața valului de minciuni, insulte și calomnii contra românilor, strecurate într-o lucrare pe care o consideră comandată de forțe politice, ostile dezvoltării naționale românești, se adaugă, și prin acest aspect, dimensiunii unei personalități de primă mărime a Transilvaniei secolului al XIX-lea.

Să vedem însă care sunt liniile principale ale atacului împotriva istoriei românilor, a statutului demnității lor în epocă, pe care Orbán Balázs l-a întreprins și în celelalte cinci volume ale lucrării sale.

În primul rând să remarcăm ostentația care o afișează autorul *Descrierii ținutului secuiesc* ... în a demonstra că în teritoriile prezentate în lucrare, și chiar în Ardeal, românii nu sunt băstinași, ci ei „s-au strecurat” - adică au intrat pe neobservate - nu de mult, fie din Muntenia, fie din Moldova. Teza este arhicunoscută și arhivehiculată în istoriografia maghiară, chiar și în zilele noastre. Am văzut cum Barițiu a semnalat această insinuare a lui Orbán din volumul al șaselea, când baronul secuilor spunea despre românii din Săcele și din cele 11 comune din ținutul Branului, de sub Bucegi, că sunt „venetici strecurați încoace din Muntenia” etc. Tot astfel, în volumul II (în care descrie scaunul Ciuc), Orbán Balázs afirmă la pagina 131 că locuitorii din Tulgheș ar fi români veniți la începutul secolului al XIX-lea din trei sate din Moldova: Made, Glod și Dormitaru și „s-au răspândit peste cea mai mănoasă și mai frumoasă vale”, iar ceilalți români din munții Ciucului, „s-au strecurat” și ei din Moldova, „în timpurile mai apropiate” (vol.II, p.6). La fel, „s-au strecurat” (*szivárogtak*) - de astă dată din Valahia - tot „în timpurile mai apropiate, românii din satele de graniță ale scaunului Trei Scaune” (vol.III, p.6). Despre locuitorii din orașelul Brețcu afirmă că o treime sunt români, care s-au înmulțit în ultimul timp, majoritatea fiind veniți și stabiliți aici din Muntenia” (vol.III, p.121), deși știe că la 1426 este pomenit un cneaz român din Brețcu, ceea ce înseamnă că localitatea era românească. Orbán este astfel nevoit să recunoască și existența unor români în teritoriile descrise de el, dar ei nu ar fi decât niște venetici, „strecurați” din Moldova și/sau din Muntenia, ori ar fi „secui valahizați”, după cum vom vedea, când vorbește despre românii din scaunul Arieșului.

Interesantă este, pentru conturarea portretului șovin al secuului Orbán Balázs, și legenda, fabricată desigur de el, privind originea românilor din Ardeal. Descriind scaunul Trei Scaune, zona localității Dobârlău, autorul are prilejul să includă și următoarea legendă legată, cică, de stânca numită Dêcse (?). Spune astfel că „În timpurile străvechi țara era locuită de uriași. Un uriaș avea un cal și mai uriaș, care stătea cu picioarele din spate pe muntele Bodocului și cu picioarele din față pe stânca Dêcse, de unde și-a întins capul în Țara Românească și a păscut în lanul de mei. Locuitorii de acolo, pentru că le-au făcut pagubă în semănături, s-au adunat mulți ca să-l sechestreze pentru ei. S-au și cățărât pe cal, trăgându-l cu putere de coamă. În acest timp, pe spatele calului s-a așezat o muscă și l-a pișcat. Atunci calul i-a aruncat și risipit în Transilvania pe românii care și-au înfipt mâinile în coama calului. După aceea românii s-au stabilit aici și s-au înmulțit. Aceștia sunt strămoșii românilor ardeleni” (vol.III, p.206).

O altă linie de atac a lui Orbán Balázs împotriva istoriei și demnității românilor este în lucrare ostentația cu care el afișează ideea că majoritatea românilor din scaunele Odorhei, Ciuc, Trei Scaune și Mureș s-au secuizat deja, vorbesc numai ungurește și chiar și ei își zic „secui de religie răsăriteană” (după religia lor răsăriteană: unită sau ortodoxă). Așa cum a observat Barițiu, Orbán încerca să-i facă pe români să-și renege neamul. Despre cei 3901 de români de religie răsăriteană (2054 greco-catolici și 1847 ortodocși) consemnați de el în scaunul Odorhei, afirmă că: „Aceștia sunt tot secui, nu pot fi socotiți români, ci doar secui de religie răsăriteană, întrucât așa se consideră chiar și ei înșiși, și nu știu nici un cuvânt românește. Chiar și preoții lor sunt nevoiți să vorbească ungurește. Dat fiind că nu se deosebesc de secui în ceea ce privește limba, portul și obiceiurile, iar religia nu constituie o națiune într-un stat liber, cu îi socot - după cum și ei înșiși o dovedesc - frați secui” (vol.I, p.15). Astfel, dintr-un condei, Orbán Balázs a șters orice urmă de prezență și dezvoltare națională românească din scaunul Odorhei. Originar fiind el însuși din acest scaun, într-o cuvântare parlamentară din 29 noiembrie 1872 afirma chiar că: „Atât de maghiar e acest scaun încât acolo și păsările ciripesc în ungurește”⁹. Dar aserțiunea sa, privind caracterul pur

maghiar al scaunului Odorhei, pornită din ură etnică, așa cum remarca Barițiu, este răsturnată chiar de surse demografice oficiale din epocă. Alături din recensământul din 1880 că în județul Odorhei existau 3099 de „locuitori de limbă română” (la Orbán Balázs nu exista nici unul) și 6131 de religie răsăriteană (4121 ortodocși și 2010 greco-catolici). Printre localitățile cu populație „de limbă maternă română”, mai importante erau: Corund (cu 40 de astfel de locuitori, la Orbán: 15 greco-catolici și 2 ortodocși), Dealul (28), Zetea (3), la Orbán doar un singur locuitor greco-catolic), Merești (67), Crăciunel (40), Lueta (44), Ocland (9), Vârghiș (32), Crișeni (22, la Orbán un greco-catolic și 2 ortodocși), Simonești (46, la Orbán doar 14 ortodocși), Eliseni (132) etc.¹⁰. Despre satul Vlăhița - Orbán fiind nevoit să-și explice numele maghiar Olahfalu - spune că „Denumirea i-ar proveni de la păstorul numit Olah János [Ioan Valahul], stabilit acolo și ai cărui fii și urmași numeroși au întemeiat satul numit Olahfalu. Unii susțin că mai întâi s-au așezat acolo păstori români și de aici îi vine numele. Dar chiar dacă s-au așezat acolo români, aceștia s-au contopit cu secuii într-atât încât locuitorii ambelor sate Olahfalu [Vlăhița și Căpâlnița], al căror număr se ridică la 3500 suflete, sunt secui” (vol.I, p.74).

În scaunul Ciuc, „sunt și credincioși de religie răsăriteană, câteva mii - afirmă Orbán - dintre aceștia, cei ce locuiesc de mai mult (în mare parte iobagi colonizați de proprietari de moșii), însă atât de mult s-au secuizat încât nu mai știu românește nici un cuvânt și nici nu vor să se țină români”, excepție, spune el, cei de la graniță, care „s-au strecurat din Moldova” și care „țin atât de mult la naționalitatea lor încât deși vin în contact zilnic cu secuii și locuiesc pe pământul lor, totuși ignoră cu desăvârșire limba noastră”. El evaluează că ar fi 13.028 greco-catolici și 17 ortodocși, dar cei care se țin de limba lor națională nu depășesc 6000, așezați „în noile colonizări din munți”, ceilalți sunt „secui de religie răsăriteană” (vol.II, p.6). Din nou este însă contrazis de sursa demografică sus-amintită, astfel că la 1880 erau în județul Ciuc 13.836 locuitori „de limbă română” și 17485 greco-catolici și 34 ortodocși. Printre localitățile mai importante din acest punct de vedere se numărau: Iacobenii (cu 80 de locuitori de limbă maternă română), toate localitățile din plasa Giurgeu-Tulgheș, precum și Mihăilenii (218), Frumoasa (248), Ditrău (235), Ciurmani (46), Valea Strâmbă (260), Ghimeș-Făget (1121), Sărmaș (1026), Subcetate (1843), Voșlobeni (669)¹¹ etc. Orbán afirmă că în Voșlobeni cea mai mare parte a locuitorilor sunt români „dar nu știu nici un cuvânt românește, de aceea îi putem socoti ca drept secui de religie răsăriteană. Satul Voșlobeni nu apare în registrul din anul 1567, deci s-a format mai târziu, sau a fost neglijat ca și sat iohănesc” (vol.II, p.104).

În Trei Scaune - spune Orbán - marea parte a celor 15.069 locuitori de religie răsăriteană amintiți de el (11.921 ortodocși și 3148 greco-catolici) „așa s-a secuizat încât numai ungurește vorbește”, chiar și locuitorii înșiși „își zic secui de religie răsăriteană”. Doar „în timpurile mai apropiate s-au strecurat români din Valahia în satele de la graniță și care se țin de neamul lor, dar abia dacă 5000 pot să-și spună români” (vol.III, p.6). Din nou este contrazis de sus-amintitul recensământ oficial de la 1880, care atestă în județul Trei Scaune 15448 locuitori „de limbă maternă română” și 21.338 ortodocși și 1962 greco-catolici. Printre localitățile mai importante în acest sens amintim: Întorsătura Buzăului (cu 1165 locuitori de limbă maternă română), Buzăul Ardelean (711), Arcuș (34), Vama Buzăului (987), Dobârlău (992), Dobolii de Jos (237), Dobolii de Sus (38), Chiechiș (103), Mărcuș (558), Telii (861), Ozun (23), Mărtănuș (285), Lemnia (42), Ojdula (125), Sărata (1130), Covasna (552), Păpăuți (184), Sita Buzăului (1077), Zagon (1140), Zăbala (199), Araci (582), Bodoș (42), Belin (231), Vâlcele (489), Ariușd (162), Hăghig (631), Dumbrava (277) etc.¹².

În scaunul Mureș, Orbán arată că sunt 12.641 greco-catolici și 5520 ortodocși și spune despre ei - obișnuita calomnie - că, „în mare parte s-au maghiarizat în așa măsură încât nici un cuvânt nu știu din altă limbă, până și preoții slujesc în biserică în limba maghiară.

Românii aceștia nu se țin nici ei decât secui de religie răsăriteană. Sunt câteva sute în Câmpia Ardealului, care sunt de religie răsăriteană și vorbesc și românește¹⁴, dar - apreciază el - nu sunt mai mult de 6200 cei ce se țin români (vol.IV, p.9). Recensământul din 1880 dezmințe din nou aserțiunile lui Orbán Balázs și întâlnim locuitori „de limbă maternă română” în foste localități ale scaunului Mureș cu mult mai mulți decât 6200. Printre cele mai importante astfel de localități erau: Poiența (cu 142 locuitori de limbă maternă română), Bărdești (296), Berghia (263), Ceuașu de Câmpie (382), Cornățel (75), Ernei (173), Porumbeni (131), Hărtău (182), Livezeni (41), Ivănești (84), Cristești (268), Micești (354), Corunca (157), Cuieșd (92), Morești (265), Mureșeni (405), Ilergheia (146), Nazna (242), Ungheeni (571), Pănet (155), Remetea (152), Săușa (136), Săbed (574), Oroiu de Câmpie (393), Sântana de Mureș (445), Sângiorgiu de Mureș (724), Sântioana de Mureș (130), Ivănești (169), Sâncraiu de Mureș (154) etc.¹⁵

În scaunul Arieș, Orbán arată că sunt 19.680 locuitori, din care 9049 de religie răsăriteană (5755 greco-catolici și 3294 ortodocși). Din acest total, spune că sunt 12.631 secui și 7049 „secui valahizați”, adăugând că „greco-catolicii și ortodocșii nu pot fi socotiți toți români, deoarece cei din satele secuiești, mai ales cei din plasa de sus, nu știu românește nici un cuvânt; aceștia sunt în număr de cel puțin 2000” (vol.V, p.25). Cum își explică Orbán Balázs „valahizarea” secuilor din acest scaun? Cu o logică demnă de o antologie, afirmând că deoarece în timpul lui Gabriel Bethlen secuii din satele Măhăceeni, Dumbrava, Podeni, Ormeniș și Cicău au dezertat de la oaste, drept pedeapsă ei au decăzut la statutul de iobagi¹⁶ și astfel și-au lăsat limba, devenind români” (vol.V, p.24). Mai precis, spune el, a dezertat de la oaste în 1622 o parte din locuitorii satelor Războieni-Cetate, Unirea, Inoc, Dumbrava, Măhăceeni, Ormeniș, Cicău și Podeni. Astfel locuitorii au devenit iobagi, și „întrucât iobagii din Transilvania erau români, atunci secuii iobagi au început să vorbească limba română” (!) (vol.V, p.25). Orbán arată apoi cum satul Ormeniș este înscris în lustra (conscriptia militară) de la 1617 drept sat liber secuiesc, și apoi locuitorii au fost făcuți iobagi din pricina dezertării, astfel că în raportul de la 1694 - deoarece „s-a valahizat” - apare drept sat românesc, având doar 9 locuitori oameni liberi. Până la 1848, locuitorii din Ormeniș ar fi fost grăniceri husari secui. „Aceștia și azi sunt valahizați, ca limbă și sentimente” - adaugă Orbán cu regret (vol.V, p.117). Descrie apoi satul Dumbrava, unde odinioară ar fi fost secui, dar aceștia „și-au pierdut naționalitatea în secolul al XVII-lea, odată cu libertatea, când au fost iobăgiți din pricina dezertării din oaste și dăruirii, în 1620, lui Moise Secuul junior. Schimbarea s-a produs atât de rapid, încât în anul 1694, Dumbrava apare ca sat românesc. O parte a locuitorilor satului a fost de asemeni grăniceri husari secui, ceea ce a trezit și în ei sentimentul unguresc, astfel că bărbații de aici vorbesc curgător ungurește” (vol.V, p.108).

După ce a redus cât a putut numărul românilor locuitori în teritoriile descrise de el, și după ce i-a culpabilizat pe cei ce se țineau de neamul lor, fie pentru faptul că s-ar fi „strecurat” din Moldova sau Muntenia, fie că s-au „valahizat” din secuii iobăgiți în secolul al XVII-lea, Orbán Balázs își permite să aducă în continuare jigniri și insulte românilor și „dispreț amestecat cu ură și urgie pentru poporul românesc și pentru manifestarea vieții sale naționale”, așa cum observa Barițiu. În primul, rând aspectul satului, al organizării rurale, dacă este vorba de un sat românesc, de o instituție românească. Orbán îl zugrăvește în cele mai înjositoare culori. Satul Ormeniș, din scaunul Arieș, „este dezordonat, casele îi sunt mizerabile și este izolat complet de căile de comunicație” (vol.V, p.117). În secolul al XVIII-lea, în satul Măhăceeni, „ca și în alte sate românești, populația locuia în colibe de vălătuci, n-a existat nici o casă și nici fereastră din sticlă. Se arunca bălegarul în stradă, stricându-se aerul” (vol.V, p.119). Descriind granița cu Moldova a scaunului Ciuc, Orbán are prilejul să jignească și să calomnicize, cu o ură manifestă față de tot ceea ce este românesc, și aspectele

naționale de dincolo de Carpați. Astfel afirmă că: „Dincolo de această graniță începe hotarul Moldovei, cu clădiri vamale mizerabile, colibe, străjeri de graniță care abia își pot purta pușca. Toate acestea înfățișând, bător la ochi, mara Dacie mizerabilă. La vama română se sfârșește drumul construit ce vine până aici, din Transilvania. Circulația de aici în colo este posibilă numai călare sau cu car cu boi. Dar nu numai aici este așa, ci la toate trecătorile noastre, cu excepția văzii timișene. Pentru că guvernul român nu investește bani pentru înlesnirea circulației și dezvoltarea comerțului și industriei. E un popor incapabil să se conducă, cu toate că natura a binecuvântat cu belșug acel pământ, e o națiune minoră, în mizerie, care visază totuși să-și extindă teritoriul, râvnește la al altora, în timp ce ea nu poate fi stăpână nici pe ale sale. Cei ce cunosc de aproape acest popor nu pot decât să zâmbească la ideea îngâmfată a <<Daco-României>> (vol.II, p.84). Deci, aici a vrut să ajungă Orbán, să se răzbune pe națiunea română, pentru că ea aspiră la Unire într-o mare Daco-Românie.

Din același sentiment de „ură națională“, cum îl numea Barițiu, Orbán descrie tot astfel, în culori înjositoare, cu dispreț, și calomniind fațiș, caracterul românilor. Am observat cum George Barițiu a dat suficiente exemple în acest sens, culese din volumul VI al lucrării „Descrierea ținutului secuiesc ...“. Tot astfel, descriind Valea Nirajului, Orbán Balázs spune că „În timp ce secuial este luminat, inteligent, deschis, prietenos, încrezător și curtenitor, românul este bănuitor, neîncrezător, prost, răuvoitor, trufaș când este în putere, târător precum șarpele și smerit când este biruit; este nesfârșit de slab în fața celor tari, de o cruzime canibalică față de cei slabi. Acest caracter li s-a format datorită faptului că în timpul stăpânirii romane a fost sclav iar după aceea iobag; sperăm că, devenind cetățean liber, cu timpul își va schimba acest caracter“. În volumul III (p.25), Orbán spune că „Marea parte a locuitorilor români din sate, stă în timpul muncilor, femeile pe la porți, iar bărbații își încălzesc burțile la soare. Deci cauzele sărăciei trebuie căutate în indolența și trândăvia acestui popor, care trăiește inactiv și rabdă de foame“ (vol.III, p.25). Chiar „hora“ pe care o joacă românii este dansată „în ritmul tactului unei muzici sălbatice ursuze“ (vol.III, p.150).

Descriind satul Măhăceni, scaunul Arieș, el spune că la sfârșitul secolului al XVIII-lea românii din această localitate, ca și cei din „alte sate românești, (...) erau leneși și se prăjeau la soare; s-a încercat o îndreptare, dar fără rezultat“ (vol.V, p.119).

Tot astfel descrie Câmpia Ardealului, unde arată că „nu sunt orașe și nici nu vor fi, deoarece românii sunt exclusiv agricultori și păstori, niciodată nu o să se dezvolte în ei elementul burghez. Singurii intelectuali români sunt funcționarii și preoții. Din Mociu au făcut târg, dar aceasta e o localitate care abia dacă corespunde unui sat. Comerțul și puținele meserii nu sunt exercitate de către români“ (vol.IV, p.192). O spune aceasta după ce secole la rând accesul românilor în orașe și la meserii a fost interzis prin legile ungurești medievale de tristă faimă, de unde rezultă că tot tiranii erau de vină, vorba lui Barițiu.

Românii mai sunt prezentați și ca „prădători“ și „hoți“. Descriind ținutul Rika, din scaunul Brăduț, Orbán arată cum, sub codrii acestui ținut, era o cârciumă sau un han intitulat „La casa Andea“ (Andahazi), unde era un cârciumar valah, pe nume Drăguș, care a început să jefuiască împreună cu cei trei fii ai săi. Au constituit o bandă de tâlhari „care a terorizat întregul ținut. Bunurile jefuite de la drumeți le păstrau într-o pivniță din pădurea numită Borzas“ (vol.I, p.229-330).

Istoria anilor 1848-1849 este pentru Orbán Balázs - așa cum am văzut - un alt prilej de a calomnia și insulta pe români și de a falsifica faptele istorice reale. Vorbind despre epoca pașoptistă în Ciuc, el arată că Urban a trimis în Toplița o castă de grăniceri. Acest fapt a făcut ca valahii de la granița Giurgului, și anume cei din Subcetate și Sârmaș, au început să se răscoale și s-au opus secuimii, încât au instalat avanposturi spre Ditrău și Remetea. „Din Ditrău

au pornit câțva călăreți [secui], cu intenții pașnice - spune Orbán - pentru a afla intențiile românilor și pentru a-i chema la instituirea relației de prietenie. Dar abia au ajuns la avanposturi, că aceștia i-au înconjurat pe solii de pace, i-au descălecat, i-au escortat la Toplița și i-au întemnițat și numai datorită intervenției unui ofițer de grăniceri nu i-au spânzurat". Mai adaugă apoi că aflându-se despre întemnițarea solilor de pace, unii călărați, pedestri și husari de-ai lui Kossuth, au plecat spre Ditrău. La vederea lor, românii s-au refugiat în pădure, ba chiar și grănicerii români s-au refugiat din Toplița. „Trupa de salvare, s-a dus la Toplița și luându-i pe solii de pace, s-a retras la Ditrău. Acest procedeu blând, umanitar, a avut efect, căci românii s-au adunat pe câmpul satului Ditrău, conduși de protopopul Aron Boer, și au jurat pe Constituție“, adică pe constituția ungară, și că vor trăi în pace cu vecinii (vol.II, p.150). Totul este descris astfel ca românii să fie culpabilizați pentru ceea ce au comis secuii contra lor în 1848-1849.

Tot din perioada revoluției, Orbán mai descrie un episod referitor la românii din Ciuc. Astfel, se mai arată un gest „umanitar“ al administrației ungurești, când Gál Sandor, unul dintre conducătorii unguri din zonă, „s-a gândit și la înfrânarea românilor din jurul Ciucului, întrucât românii din Biczul Ardelean, Valea Jidanului, de la graniță, l-au ucis pe preotul român, Precup, care avea sentimente ungurești. (Minciuna este crasă, deoarece secuii l-au ucis pe preotul Precup Teodor la 14 octombrie 1843)¹⁵. Au fost trimiși și Puskas Ferencz și Antal să adune armele de la români. Au mers fără nici o escortă, și trimiterea lor a fost fără rezultat, ba chiar s-au salvat de la soarta lui Precup. Gál a trimis acolo de îndată o trupă, din care au fost uciși doi secui de către românii care stăteau de strajă“. Adaugă apoi că au urmat represalii și au „vorbit armele“. Nu dezvăluie, bineînțeles, crimele secuiilor contra românilor din zonă. Mai descrie apoi și faptul că Gál Sandor a trimis o trupă și înspre tabăra românească din Stânceni, de lângă Toplița Română, care a izbit pe neașteptate Toplița, și de acolo Pușkas Antal, sergentul de husari kossuth-iști, cu încă un număr de husari, au năvălit peste Stânceni și acolo au surprins fără veste pe tribunul român și au arestat pe vestitul Constantin Roman [Constantin Romanu Vivu]¹⁶ și pe încă vreo câțiva cu el i-au dus apoi la Toplița și românii, fără conducători, au fugit care încotro din tabără“ (vol.II, p.157). Secuii apar astfel în postura de oameni blânzi, pașnici, curajoși, viteji, iar românii în aceea de reacționari, puși pe hartă, fricoși. Se acoperă astfel crimele și „tăciunăriile“ (cum le spunea Barițiu la incendieri), secuiilor înarmați din zona Giurgeului și Gurghiului la 1848-1849, și faptul că ei au jefuit și satele Bicz, Bilbor, Subcetate, Sărmaș și Toplița¹⁷.

Referitor tot la revoluție, Orbán insultă iarăși grav pe români, când descrie acest episod istoric în zona scaunului Arieș. Descriind localitatea Stejeriș, Orbán arată că între pâraiele *Farkaslik* (Gura lupului) și *Peres* se înalță un deal numit *Nagy Vartető* (Piscul Cetății Mari), unde era locul de adăpostire în timp de primejdie, în pădure, și aici se ascundeau locuitorii în calea cetelor de atacatori. „Tot aici - spune el - își căutau locuitorii adăpost în 1849, din calea rușilor în trecere pe acolo și a românilor jefuitori și ucigași, în concurență cu rușii“ (vol.V, p.121). Românii care își apărau ființa națională în 1848-1849 erau astfel descriși ca „jefuitori și ucigași“, iar ungurii drept „apărători ai libertății“.

Descriind revoluția de la 1848-1849 în scaunul Mureș, Orbán - strecoară și aici - la tot pasul, minciuni și insulte la adresa românilor. În volumul IV, p.166, descrie cum „cetele vagaboande ale românilor, precum și românii răsculați din satele românești au ucis mulți secui care se întorceau acasă“, probabil după „isprăvile“ și „tăciunăriile“ pe care le-au făcut în Câmpia Ardealului și în alte zone ale Transilvaniei. Arată apoi cum „în timp ce Lazar János, primarul Târgu Mureșului, împreună cu trupa lui de spioni [*kemcsapatja*], ținea o ordine severă în oraș, trupele românești și săsești pustiau totul, în libertate, așa că locuitorii

s-au refugiat, ca în timpul năvălirilor tătare, în Trei Scaune sau în Ciuc“ (vol.IV, p.168).

În alt loc, Orbán descrie cum o tabără secuiească s-a îndreptat în noiembrie 1848 spre Grindeni pentru a amenința pe „românii jefuitori“ din tabăra din Ațintiș și din alte locuri ale Câmpiei Ardealului. Dar delegația ungurimii de la Grindeni a întâmpinat tabăra kossuth-istă și a asigurat-o că românii din acel sat se poartă frumos și trăiesc frățește cu ungurii. Această frăție ar fi fost tulburată însă de preotul greco-catolic Alexandru Grama din Grindeni, din cauza căruia ar fi căzut prima jertfă, reprezentantul ungurimii din Grindeni, care ar fi fost ucis „în modul cel mai nemilos“ în Chețani, ca sol de pace. Preotul Grama ar fi mers cu cererea românilor la Micaș¹⁸ să se duca la Grindeni să ucidă pe maghiari, din cauza cărora ei nu pot trăi în siguranță. La 18 noiembrie (1848) - mai spune Orbán - au apărut 40 de dragoni în Grindeni, care au adunat armele de la ungurime, apoi s-au retras. Au venit însă trimișii lui Micaș, Nicolae Deac (preot în Tăureni) și Ioan Brad (rotar în Gheja), care, după ce au citit apelul lui Puchner¹⁹, i-au asigurat pe locuitori că după ce au predat armele nu vor suferi nici o vătămare, să rămână liniștiți la casele lor. Dar - continuă Orbán - în 19 noiembrie, la ivirea zorilor, tabăra valahă condusă de (Florian) Micaș și (Nicolae) Vlăduțiu²⁰, a atacat satul și la fiecare casă maghiară a pus de pază cincizeci de oameni și apoi, lângă sat, pe dealul *Gyorged* (?), românii și-au instalat tabăra. Maghiarii au fost dezarmați și deci la fiecare casă erau câte 50 de străjeri români. Totuși s-a spus că aceștia s-ar putea apăra cu securi. De aceea comandantul taberei române a poruncit ca fiecare ungur, care știe să cioplcască, să plece cu topoarele la *Gyorged*, unde să facă colibe pentru tabără. Dar aceasta - afirmă Orbán - nu era decât un pretext, pentru ca după ce au ajuns pe deal să fie atacați și spânzurați de picioare și s-a pus foc sub capul lor și așa și-au sfârșit viața (ungurii din Grindeni). „Dar aceasta a fost doar începutul dramei sângeroase - mai spune el - pentru că, peste puțin timp, Micaș, pe un cal sur aprig, a trecut dealul în galop și a ordonat jaful liber și uciderile libere. Atunci întreaga tabără a năvălit cu furia animalelor sălbatice, cu urlete îngrozitoare peste sat și a început unele dintre cele mai îngrozitoare măceluri asupra maghiarilor, care erau deja dezbrăcați de către străjerii lor. Ca o simplă formalitate s-a constituit un tribunal de sânge la casa lui Balogh Aron și care era sub președenția lui Alexandru Ludași. Puțini au ajuns în fața acestuia, dar cine a fost dus acolo nu a mai avut scăpare, pentru că modul de judecare al acestui tribunal este cunoscut prin faptul că însuși președintele a împușcat pe cinci cu propria-i mână. Într-adevăr, ne gândim cu groază la sălbăticia fără milă, la atrocitățile canibalice, care întrec orice închipuire“ (vol.V, p.134-135). Cu astfel de culori întunecate și minciuni se folosea Orbán Balázs ca să insulte și să dezonoreze lupta de apărare a ființei naționale române la 1848-1849 și totodată să ascundă ori să justifice crimele secuilor contra românilor din zonă. Nu pomeneste, de exemplu, faptul că trupa de secuici condusă de cornitele Lázár Dencs - conform istoriei lui Barițiu - „bătu pe prefectul Micaș la Iernut și-l goni până la Ludaș. Comunei Ernot [Iernut] îi deteră foc și uciseră 20 de români. La Șaula, Cipău, Ogra, încă au dat foc și au ucis 43 români; apoi bătrânul George Apor mai spânzură pe 26“ („Gazeta“, nr.105 an(ul) 1848)²¹. Aceasta se întâmpla la 24 octombrie 1848. Secuicii uciseră deja în Luna, la 12 septembrie, 23 de români²².

Firește că „inventarul“ calomniilor, minciunilor și insultelor pe care Orbán Balázs le-a proferat la adresa românilor în cele șase volume ale sale nu se oprește aici. Așa cum observa și învățatul român I.I. Russu în lucrarea sa „Românii și secuici“, Orbán Balázs „a cutreierat ani de zile întregul teritoriu al „scaunelor“, sat de sat, din hotare în hotare, observând totul și stând de vorbă cu toată lumea; la sfârșitul peregrinezilor sale siculice și a documentării ample, el a descris în cele patru volume: localitățile, locurile, monumentele ungurești, solul și subsolul, topografia, peisajul, mersul vremii, trecutul și prezentul, documentele și legendele, date și starea economică, culturală, obiceiuri și năravuri, superstiții și

practici primitive, snoave și povești, unele absurde ori ridicule și alte nimicuri; a văzut „totul“, dar pe români ... foarte greu îi observă, atât oamenii, cât și clădirile lor de cult (rar menționează o bisericuță în vreun sat la periferia Secuimii); despre limba și antroponimia lor bogată: nici un cuvânt la Orban B.“ El ignoră pe români și scrie „în maniera unui agent politic, propagandist reticent, vicelan și mistificator“, altfel „erudit și talentat“. I.I.Rusu afirmă în continuare că „Descrierea Secuimii“... „este una din cele mai perfide încercări de a falsifica situația etno-lingvistică a teritoriului, din partea unui erudit“ și că acest „magnat șovin“ ar fi putut aduna și prezenta atâtea elemente minunate din viața istorică românească din zonele prezentate de el în cele șase volume²³. Mai adăugăm aici că lucrarea baronului secui nu păcătuiește, din nefericire, numai prin omisiuni, ci este, așa cum am văzut, o insultă la adresa neamului românesc iar „ura națională“ a acestuia contra românilor este demnă de a figura în toate antologiile referitoare la exemplificarea șovinismului în istorie. Savantul român I.I.Rusu s-a înșelat, din păcate, când a citat două lucrări despre Orban Balazs, scrise în 1929 de unguri, în care aceștia l-ar recunoaște drept „secui șovin“²⁴. Dimpotrivă, în aceste lucrări (*Ki volt Orban Balazs*²⁵ - Cine a fost Orban Balazs? și Sandor J., *Baro Orban Balazs elete es müködese*²⁶ - Viața și activitatea baronului Orban Balazs) autorul *Descrierii ținutului secuiesc*... este glorificat, cu prilejul centenarului nașterii sale: 1829-1929. „Binecuvântat fie numele lui sfânt pînă atunci pînă cînd trăiește maghiarul pe pămînt!“ - se scrie de exemplu în primul volum citat mai sus²⁷. Barițiu observa pe bună dreptate că presa maghiară a vremii „se află în deplin acord cu dînsul“. De altfel, pînă astăzi, nu s-a scos o ediție critică a lucrării sale, în care să se arate adevărata față a șovinismului, care este cu atît mai periculos cu cît este afișat mai agresiv și mai fățîș într-o lucrare importantă, scrisă cu talent și pasiune.

Lucrarea beneficiază și de splendide imagini ale unor artiști și gravori cunoscuți în epocă, și anume: Ioan Greguss (pictor, născut la Bratislava, în 1837, mort în Budapesta, la 31 mai 1892, cu studii de artă la Nürnberg și München, un tabloul său, „Adunatul ținutului“, se află în Muzeul de Arte frumoase din Budapesta), Gustav Morelli (pictor și xilograf, născut în Pesta la 1848, mort la 21 martie 1899 în Budapesta, cu studii de artă la Paris și Londra), Gustav Kelety (pictor, născut în Bratislava, la 13 decembrie 1834, mort în Budapesta, la 2 septembrie 1902, cu studii de pictură la Viena și München, cunoscut ca pictor romantic, cu lucrări care se află azi în Muzeul de Arte frumoase din Budapesta și în Muzeul din Szekesfövaros), Ludovic Gerhad și Ioan Valentini.

În lucrarea lui Orban Balazs, adevărate puncte luminoase referitoare la români sunt gravurile lui Ioan Greguss, reprezentînd români din Toplița și Tulgheș, ceangăi din Ghimeș și gimnaziul românesc din Scheii Brașovului, precum și gravurile lui Ludovic Gerhard (reprezentînd portul popular al românilor și maghiarilor din Remetea).

Referitor la gravuri, Orban Balazs spunea că „Am anexat o poză cu portul românilor din Tulgheș. Foarte greu am putut ajunge la ea, deoarece românii se feresc ca de dracu să fie pictați, din superstiție“ (II, p.132).

Un călător din secolul trecut, pe nume Bergner²⁸, spune astfel despre româncele din părțile Tulgheșului: „În genere, sunt numeroase femeile românce ce le întîlnim. Ele vin, desigur, de prin satele aflătoare după satul Ditrău... Apariția lor este foarte pîcantă. Aproape toate sunt călări și fiindcă fac calea singure și apoi în grupuri de cîte șase-opt, ele au asemănarea unei trupe de amazoane. Farmecul îl măresc fețele lor frumoase, viaaie, ochii înfocați și portul pitoresc, care le dă o înfățișare aproape aventuroasă. Ele poartă catrințe cu gust și învelitoare albă, în contrast cu portul întunecat și greoi al secuencelor“.

Referitor la românii din Toplița, Orbán Balázs pare a fi mai conciliant și narează următoarele: cea mai mare parte a locuitorilor din Toplița sunt români, oameni frumoși, pu-

ternici și muncitori. Portul din Toplița este foarte pitoresc, mai cu seamă hainele de sărbătoare ale femeilor. Aici nu se poartă catrințe, ci fote care se înfășoară. Deasupra poartă suman de blană frumos brodat. Sub suman poartă două-trei pieptare de piele sau postav, de mărimi diferite, care să se vadă sub suman, brodate cu trandafiri și lalele, fiecare, după situația sa materială. Este o mare laudă să-și ia cineva de nevastă o fată cu trei pieptare. De altfel, aristocrația aceasta vestimentară își are originea în Orient, la turci și armeni, și chiar la greci. Nevestele tinere poartă basmale brodate turcește și se înbrobodesc în formă de turbane. Fetele tinere umblă în capul gol, purtând cunună virginală. În picioare poartă cizme roșii. Bărbații poartă cămăși lungi și largi, frumos brodate, încinși cu șerpar și cu cojoc de piele. Pe cap poartă pălărie cu borul lat sau căciuli din blană de miel. Feciorii de înșurat poartă flori la pălărie. Mulți poartă opinci în loc de cizme“ (II, p. 135).

Privită astfel, prin această prismă a modului în care Orbán Balázs^{29a} descrie, a omis și a falsificat viața și istoria românilor, a insultat și a calomniat pe români, lucrarea *Descrierea ținutului secuiesc...* se constituie într-un document al șovinismului politicii ungare, a societății culte maghiare din Ungaria secolului trecut, de după anexarea forțată a Transilvaniei la această țară, în 1867.

NOTE

1. *Magyar eletrajzi Lexikon* (Lexicon biografic maghiar), Budapest, 1967, p. 319.
2. „Transilvania. Foaia Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român“, anul VII, 1874, nr. 4-10, p. 37-40, 53-54, 68-71, 80-83, 92-94, 103-105, 115-116.
3. Joseph Carl Eder (1760-1810) este autorul lucrării *Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae iura tribus receptis nationibus communia sibi postliminio sibi adseri postulantium. Cum notis historico-criticis I.C.E. Civis Transsilvani*, Cluj, 1791, Tipografia lui Martin Hochmeister, 59 p. A studiat la Universitatea din Pesta. Devine profesor la gimnaziul din Tîrgu Mureș, apoi la gimnaziul romano-catolic din Sibiu și între anii 1787-1810 a fost director al Școlii normale superioare din Sibiu. A fost membru al Academiei din Göttingen, din 1799. Cf. Konrad G. Gundisch, Ladislau Gyernant, *Repertoriul actelor polemice săsești din epoca Supplexului (1790-1792)*, în *Cultură și societate în epoca modernă. Politică - Naționalitate - Cultură*, Editura Dacia, Cluj - Napoca, 1990, p. 100.
4. Koos Ferencz (1828 - ?) - publicist și om de cultură maghiar, născut în Reghin. După revoluția de la 1848 - 1849 emigrează și devine preot reformat în București, unde fondează școala reformată maghiară, în 1856. A publicat numeroase articole în presa maghiară și mai multe cărți, una în limba română despre „deprinderea limbei maghiare“. Împreună cu Vasile Goldiș. Vezi: Szinnyei József, *Magyar irok...*, 6, Budapest, 1898, col. 947 - 954.
5. Rethi Lajos (1840 - ?) s-a născut în Cenadu de pădure. A fost redactor de publicații în Budapesta, Deva, Cluj, inspector școlar în județele Brașov, Făgăraș, Alba de Sus, Zarand, Hunedoara. A publicat articole despre „lumea lui Horea“, despre obiceiurile populare românești din Brașov, precum și citeva cărți. Vezi: Szinnyei József, *Magyar irok...*, 11, p. 821 - 824.
6. „Vasárnapi Ujság“ (Ziar de duminică) a apărut la Budapesta (inițial sub redacția lui Pakk Albert și a lui Jokai Mor) în perioada 1854-1917.
7. Wladislav al II-lea a fost rege al Ungariei în perioada 1490-1516; fiul regelui polonez Kazimir.
- 7a. Vezi cazul Elisabetei Báthori și în „Transilvania“ din 1870, p. 176-177.
8. Orbán Balázs, *Országgyűlési beszedei...* (Cuvântări parlamentare) Budapest, 1875, p. 65-72. (Interpelare în privința Bibliotecii Teleki din Târgu Mureș, din 24 martie 1874).
9. *Idem*, p. 2 (Cuvântarea din 29 noiembrie 1872): *Oly magyar e szék, hogy ott, meg a madar is magyarul csiripol*.
10. *A magyar korona országában az 1881 év elején végrehajtott népszámlálás...* (Recensământul efectuat la începutul anului 1881 în țările Coroanei maghiare), II, Budapest, 1882, p. 325-328.

11. *Idem*, p. 82-84.
12. *Idem*, p. 106-109.
13. *Idem*, p. 169-175
14. Carol Urban (1802-1877) - general austriac de origine poloneză; a condus Regimentul al II-lea de graniță din Năsăud în timpul revoluției de la 1848-1849.
15. Preoul Teodor Precup din Teleac a fost ucis de secuici. Vezi: Pr. Prof. dr. Mircea Păcurariu, *Revoluția românească din Transilvania și Banat în anii 1848-1849. Contribuția Bisericii*, Sibiu, 1995, p. 21.
16. Constantin Romanu - Vivu (1821-1849) - profesor, membru în Comitetul național român de la Sibiu, prefect al Legiunii a XII-a a Câmpiei Ardealului. Vezi: Silviu Dragomir, *Un precursor al unității naționale: profesorul ardelean Constantin Romanu-Vivu*, în "Analele Academiei Române", LXII, București, 1929; V. Netea, *Constantin Romanul - Vivu, prefectul Legiunii XII în anii 1848-49*, Tg. Mureș, 1937.
17. Despre jafurile secuilor în zona Toplița, Bicaz etc., vezi: Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.* p. 121 și 160.
18. Florian Micaș (?-16.III.1876)- cancelist, avocat, prefect. Vezi, despre el: *Bărbați ai datoriei 1848-1849. Mic dicționar*, Editura Militară, București, 1984, p. 168-169.
19. Anton Puchner, baron, general comandant militar austriac (1779-1852). Vezi: George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, II, ediția a II-a, îngrijită de acad. Ștefan Pascu și prof. dr. Florian Salvan, Brașov, 1994, p. 143-149.
20. Nicolae Vlăduțiu (1818-1872) - prefect. Vezi, despre el: *Bărbați ai datoriei 1848-1849. Mic dicționar*. Editura Militară, București, 1984, 283-284.
21. George Bariț, *op. cit.*, p. 265.
22. *Idem*, p. 285.
23. Ion I. Russu, *Românii și secuicii*, Editura Științifică, București, 1990, p. 80-81.
24. *Idem*, p. 80 (notă).
25. *Ki volt Orbán Balázs ?* (Cine a fost Orban Balazs ?), Cristuru Secuiesc, 1929.
26. Sándor József, *Báró Orbán Balázs élete és működése* (Viața și activitatea baronului Orbán Balázs), în *Emlekkönyv a Székely nemzeti Múzeum ötvéneves Jubileumára* (Album jubiliar la 50 de ani ai Muzcului național secuiesc), Sfântu Gheorghe, 1929, p. 235-343.
27. Aldott legyen szent neve mindig, amíg él magyar a földön ! (Binecuvântat să fie numele lui sfânt, până când trăiește maghiarul pe pământ). *Ki volt Orbán Balázs ?* (Cine a fost Orbán Balázs?), p. 23.
28. Bergner, *Siebenbürgen*, Leipzig, 1884, p. 298-302.
29. Influența nefastă a lui Orbán Balázs, dar și a lui Fényi Henrik, Johann Carol Schuller etc. asupra englezului Charles Boner, autorul lucrării, *Transilvanian its Products and its people*, apărută la Londra în 1865, se vede din afirmațiile pe care acesta le-a făcut referitoare la români, numiți în lucrare Wallacus: "Românii n-au nici o noțiune de drept" (have no notion of right); "Românii sunt incendiatori prin vocație" (inclined to incendiarism) "Românii sunt mari tâlhari de cai și de vite" (great horse and cattle stealers); "Valahul este fricos de la natură" (cawardly by nature); "Lășitatea românilor este un fapt generic, mente cunoscut" (every one agreed); "Cruzimile și jaful la care fuseseră expuși maghiarii în timpul revoluției au fost ade sea grozave. Populația valahă, atârdată de pasiune și de pieoții săi, odată deslănțuindu-se, nu se mai putea stăpâni"; "sălbaticile hoarde de valahi" etc. La sfârșitul cărții sale, Charles Boner își exprimă recunoștința - față de amabilitatea cu care a fost ajutat în descifrarea "misterele Transilvaniei" - și lui Orbán Balázs: "Mulțumesc baronului ungar Orbán Balázs" - scrie el. Vezi "Federațiunea". nr. 141, 143, 144, 146, 155 / 1868.

**ORBÁN BALÁZS ABOUT THE ROMAINS IN HIS WORK *A SZÉKELYFÖLD
LEIRASA...* (THE DESCRIPTION OF SZEKLER TERRITORY...)
(Summary)**

"The Description of Szekler territory" went out in Budapest, with six volumes, between 1868-1872, having several editions.

Until now it is one of the most insulting and denigrating historical work concerning the Romanians from Transylvania and the Romanians in general. This fact was pointed out, even in the epoch, by "Transylvania" Review from Sibiu in an article printed in 1874. This article entitled "The national Hatred" was written by G. Barițiu, a great Romanian well-educated man. It comments the Szekler baron's affirmations made in the sixth volume entitled "Bârsei Land" and in which O. Balázs vents his hatred against the Saxons and mostly against the Romanians.

In all the five volumes in which the Szeklers and Hungarian's historical life from Szekler Residence is described with passion and gift, O. Balázs uses the most severs dirt, slanders and lies against the Romanians with a pathological hatred worthy of a universal anthology of interethnic hatred and intolerance.

The manner in which it presented, omitted, falsified and denigrated the Romanians and the Saxons, O. Balázs's work becomes a document of the chauvinism of Hungarian politics and of Hungarian cultivated society in the last century, after the forced annexation of Transylvania to Hungary in 1867.

Fig. 1. Port popular al românilor din Toplița (Gravură de I. Greguss).

Fig. 2. Port popular al românilor din Tulgheș .

Fig. 3. Port popular al Ceangăilor din Ghimeș (Gravură de I. Greguss).

Fig. 4. Port popular (românesc și secuiesc) din Remetea (Gravură de J. Valentiny).

Fig. 5. Port popular al românilor și ungarilor din Săcele - Brașov (Gravură de L. Gerhard).

Fig. 6. Port popular săsesc din Țara Bârsei (Gravură de L. Gerhard).

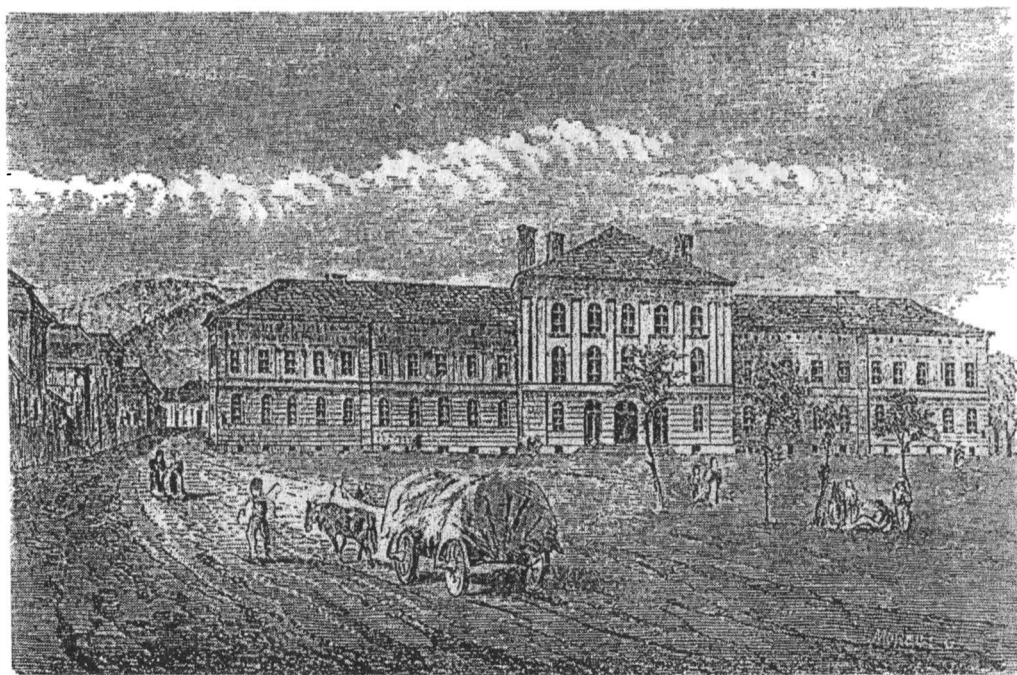

Fig. 7. Gimnaziul românesc din Șcheii Brașovului (Gravură de J. Greguss).

Fig. 8. Vama de la Ghimeș cu Moldova (Gravură de G. Keleti).

ETNOGRAFIE

SATUL DIN TREI SCAUNE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA, ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA, REFLECTAT ÎN DOCUMENTE DE ARHIVĂ

Cristian N. Crișan

Istoria Scaunului Trei Scaune se încadrează în mod organic în istoria națională, relațiile economice și comerciale între Scaunul Trei Scaune și țările vecine, Moldova și Țara Românească, venind să le întregască pe cele politice, și aș aminti aici intensă activitate manufacturieră de la Tg. Secuiesc și Brețcu, dar și comercială ce se desfășura prin pasul Oituz, atribuindu-i orașului Tg. Secuiesc rolul de important centru comercial și manufacturier la acea vreme.

Alături de secuî nu trebuie ignorată nici prezența elementului românesc din Scaunul Trei Scaune, având ca principale îndeletniciri agricultura și păstoritul.

I. Viața economică și socială în satul din Scaunul Trei Scaune

Viața economică și socială ocupă un loc preponderent în evoluția societății umane, oferind un cadru larg și cuprinzător pentru înțelegerea mai profundă a istoriei politice, militare, culturale și spirituale. Aspecte privind viața economică și socială a locuitorilor din scaunele secuiești, pot fi scoase la iveală prin cercetarea diferitelor categorii de izvoare (conscripții, registre militare, acte de judecată, protocoale de audiere a martorilor în fața instanței judecătorești, registre cu procese verbale ale comunelor etc.) În procesele verbale comunale cei care se semnav la sfârșitul actului întocmit, pe lângă numele întreg își treceau și starea lor socială - iobag (jobágy), jeler (zselér), notar (notarius) etc

Acele constituie de asemenea și un izvor neprețuit cu privire la mentalitatea colectivă și individuală a timpului, ele oferind date și în privința vieții culturale și spirituale, dar și în privința conduitei, a comportamentului în familie și în colectivitate. Informații interesante apar și despre bunurile mobile și imobile, despre modul de trai în general, despre ajutoarele celor năpăstuiți de soartă, a orfanilor și văduvelor de război, permițându-ne o pătrundere în intimitatea vieții cotidiene. În același timp se pot desluși forme variate de împotrivire și rezistență ale comunităților sătenești. De varietatea problemelor privind viața economică și socială în satul din scaunul Trei Scaune, relevant e indexul unui registru de probleme, cuprins în fondul Primăriei comunei Hătuica¹ (sf. sec. XVIII):

1. Despre scrisorile satului...
2. Despre păscutul oilor și porcilor.
3. Despre furturi.
4. O poruncă privind pe cei ce nu se prezintă la Adunarea satului.
5. Despre podurile satului
6. Despre pământuri folosite și arate pe nedrept.
7. Despre iernarea oilor.

8. Despre recoltarea porumbului.
9. Despre alegerea juraților, notarului și a membrilor în Adunarea satului.
10. Despre vaci.
11. ... Întreținerea drumurilor etc.
-

1.1. Prevederi privind calitatea drumurilor, a podurilor, igiena satului

Satul avea obligația de a întreține drumurile, podurile și șanțurile, de calitatea cărora răspundea. Tot satul avea obligația de a lua măsuri de precauție împotriva incendiilor precum și pentru pedepsirea acelorora ce nu respectau igiena și curățenia satului².

1813, aprilie 9, Târgu Secuiesc (Kézdivásárhely)

Ordinul circular de companie semnat de căpitanul Radocsay, prin care ordona între altele, ca locuitorii grăniceri de la sate precum și cei din Brețcu, cu plângerile și rapoartele lor să se adreseze căpitanului; se va constitui în fiecare localitate o comisie pentru treburile polițienești, se vor lua măsuri pentru igiena caselor și a curților, semănatului grâului de primăvară, numerotarea caselor și pentru confecționarea indicatoarelor de localități.

Sântionlunca, 1772, martie, 12
Juzilor satului!

1mo În problema reparațiilor drumurilor a sosit din nou o poruncă din partea Înalțului Guberniu Regesc, ca acolo unde drumurile și podurile sunt rele, să fie reparate ...³.

Barta András

1.2. Primirea în comunitate

Comunitatea satului feudal era în general o comunitate închisă. Primirea cuiva în comunitate presupunea depunerea unei cereri de stabilire și achitarea "sumei de stabilire", numită "statucio". Între locuitorii satului nu se putea stabili orișicine, pentru că odată intrată în comunitate, acea persoană devenea coproprietară a celor terenuri comune, care nu se divid. Dreptul la terenurile comune îl hotăra forumul numit "antiqua sessio"⁴. (De regulă cei care doreau să se stabilească într-un sat o făceau în săptămâna Crăciunului).

Zălan, 1777, septembrie, 29

În prezența comunității din Zălan s-a hotărât ca orice individ, care ar vrea să stea în sat și să trăiască din averea comună, din păduri și din pășuni, acel om indiferent de naționalitatea lui, maghiar, român, țigan, este obligat să plătească judei taxa de 1 forint iar această sumă judele s-o păstreze pentru nevoile satului⁵.

Ilieni, 1772, decembrie, 15

11mo Nimeni n-are dreptul să se stabilească într-un sat dacă aparține altui scaun, fără știrea judei ...⁶.

I.3. Pădurea comună și exploatarea ei

Lemnul avea în viața satului o mare importanță. Pădurea asigura material de construcții pentru case și anexele gospodăriei, căldură prin lemnul folosit ca combustibil, și tot pădurea asigura necesarul de fructe și ghindă pentru hrănirea porcilor. Pentru foc erau folosiți copacii bolnavi sau crengile adunate la curățirea pădurilor. Era interzisă tăierea fagului, stejjarului (dătător de ghindă), a pomilor fructiferi și a acelor arbori care puteau fi folosiți ca material de construcții. Trebuie subliniat faptul că pădurile erau proprietate comună, toți membrii comunității fiind coproprietari.⁷

Arcuș, 1773, ianuarie, 18

Cel care ar dori să taie ceri (stejari) să-și anunțe intenția lui conform modalităților de până acum, și să precizeze calitatea și cantitatea lemnului dorit cât și scopul tăierii, altfel dacă nu se supune legilor, va fi pedepsit crunt.⁸

I.4. Pășunile și fânețele satului

Satul feudal avea pășuni și fânețe comune intercalate între ogoare, păduri sau în zone mai îndepărate. Terenuri cu suprafață mare avea Scaunul Trei Scaune (d.e. pășunile din M-ții Hatod care aparțineau mai multor sate din jur). Locul de fâneță era divizat în parcele pentru fiecare familie însă deseori se cosea în grup pentru evitarea abuzurilor.⁹

Arcuș, 1776, iulie, 18

10mo Este interzisă pentru toată lumea, aducerea ierpii din luncă și de pe fânețele din hotarul satului.¹⁰

I.5. Poarta satului. Grădina de hotar

Suprafețele fiind mici, recolta puțină și efortul depus mare, sistematizarea ogoarelor devenea o necesitate.

Se făceau garduri care despărteau ogoarele de pășunile vitelor. Țăranul ieșea printr-o poartă a satului, dacă se ducea în hotar pentru diferite munci agricole, la fel se proceda și cu vitele care erau duse la păscut. Deci, printre grijile permanente ale sătenilor se afla și ridicarea gardurilor și porților, pentru protejarea ogoarelor de pagube¹¹.

Arcuș, 1773, aprilie, 19

3^{io} La aceia la care judele și jurații satului constată în cadrul vizitelor lor, de două ori pe săptămână, că n-au gardurile reparate, să fie amendat, prima dată, fie iarnă, fie vară, cu 12 denari, și a doua oară dacă îl găsesc stricat, cu 24 denari, și a treia oară dacă e găsit stricat, cu 1 florin și să plătească și pagubele cauzate de gardurile nereparate.

4^{io} Dat fiind faptul că, din cauza gardurilor stricate au loc multe pagube prin urmare, cei care strică sau fură gardurile, să fie amendați cu 48 denari, fie că sunt săteni sau străini, și să pună gardul la loc¹².

1.6. Paznicii de hotar

Paznicii hotarelor aveau sarcini grele. Ei trebuiau să păzească ogoarele chiar și noaptea, pentru că în cazul în care nu se cunoșteau motivul pagubelor sau nu erau prinși infractorii, paznicul era cel care plătea contravaloarea pagubelor produse. Cei prinși erau pedepsiți conform legilor satului.

Arcuș, 1804, ianuarie, 28

3¹⁰ Când va veni vremea de a păzi semănăturile, judele satului să angajeze atâtia paznici de hotar, de câți e nevoie. Dacă se produc pagube, să le plătească paznicul¹³.

1.7. Păstoria animalelor

Din partea comunității satului exista o grijă deosebită pentru pășuni. Animalele satului pășteau în locuri amenajate, având grijă de ele gazda lor sau păstorul satului. Paznicii de hotare aveau obligația de a păzi fânețele satului, în alte sate fiind angajați paznici doar pentru iarbă și hotavă. Se practica în general păscutul în timpul nopții. Hrana animalelor era asigurată de plantele furajere, iarba pășunilor și buruienilor de pe marginea ogoarelor. Animalele tinere erau duse la păscut mai departe de sat, pe când vacile dătătoare de lapte pășteau în apropierea satului. De asemenea se practica și păscutul în pădure. În cadrul unei structuri economice care avea la bază creșterea animalelor prin păscut, iernarea lor constituia de asemenea o grijă mare, printre nutrejurile iernii numărându-se în primul rând fânul¹⁴.

1.8. Creșterea oilor

Reguli și legi privind păstoria oilor aducea și Scaunul satului, deoarece pășunile erau comune iar obligația îngrășării ogoarelor era sarcina comunității. Judele satului cu consilierii lui judeca conflictele dintre păstori și baci, dar și pagubele produse în timpul oieritului. Tradiția oieritului și a preparării cașului era transmisă din tată în fiu, astfel încât copii de 5-8 ani se ocupau de oierit¹⁵.

Ojdula, 1789, noiembrie, 29

Soldatul Ferenc István pretindea de la locuitorul din Ojdula, Oláh Bokor, despăgubiri, care i-a păgubit domnicii sale 6 oi, prin băiețelul lui de 8 ani ..., drept pentru care, din porunca Înălțimii Sale, judele a adus problema celor doi în fața juraților din Ojdula.

Arcuș, 1805, iulie, 6

Baciul Drăghici Ștefan (Daragits István), este acuzat că a lăsat oile de două ori pe locul vitelor pentru tracțiune (vonó marhák), pentru care, conform legilor satului, a fost amendat cu 2 forinți maghiari¹⁶.

Barabás Pál, notar

1.9. Contractele păstorilor

Contractele păstorilor sunt oglinde fidele ale creșterii animalelor, conținând probleme privind regulile de păscut, bolile animalelor și vindecarea lor. Odată formulat, contractul era urmat de așa zisa "binecuvântare" (un fel de petrecere). Era un eveniment mare în viața satului contractarea unui păstor, practic averea întregului sat fiind încredințată unui singur om¹⁷.

Arcuș, 1773, aprilie, 19

Angajarea păstorilor la timp să fie obligația judeului și a juraților satului. Păstorii trebuie să depindă în toate de sat și de jude, conform contractului satului, altfel de câte ori păstorii nu se supun contractului, să fie amendați cu câte 1 florin conform legilor satului. Plata păstorilor să fie conform "practicilor și obiceiurilor" în toate¹⁸.

I. 10. Darea de seamă a păstorilor

Importanța creșterii animalelor în cadrul economiei satului e demonstrată și de faptul că, în procesele verbale ale satului se discută și problema responsabilității în cazul animalelor care au pierit. De menționat faptul că, nu întâmplător se purta denumirea de "păstori responsabil".

Arcuș, 1773, aprilie, 19

Păstorul care primește vitele, e obligat să dea o dare de seamă, dacă se pierde de sub mână lui, e dator să plătească ...¹⁹

I. 11 Pagube produse de animale

Animalele domestice erau crescute în incinta satului având un grad mare de libertate, astfel încât deseori se întâmpla să facă pagube altor gospodării. Pagube mari îndeosebi făceau porcii lăsați liberi, fiind și cauza deselor conflicte dintre vecini, lucru grav, pentru că buna vecinătate era mai presus de cât gradele de rudenie (vecinul avea dreptul primul de a cumpăra bunurile sau de a moșteni averea celui alt vecin decedat, fără urmași)²⁰. Se întâmpla ca cei păgubiți adeseori să rănească până la moarte animalul care le-a pricinuit daune, de regulă porci, dar și câini care omorau găște sau oi.

Arcuș, 1805, iunie, 22

Kádár József, iobag din Arcuș, se plângea în cadrul Forumului juraților, că o scroafă de-a lui, care a fost foarte bună de prăsilă, a fost în așa fel băuită, de către vecinul lui, Görög Mihály Dániel, încât a murit, drept care cere o recompensă cinstită, de 6 Forinți Maghiari²¹.

I. 12 Târguieli între săteni

Târguielile privind în general cumpărarea animalelor aveau un obicei bine întemeiat. Concluzii despre aceste tradiții se pot trage studiind la procesele din cadrul scaunului sătesc.

Arcuș, 1786, februarie, 17

Soldatul Kőntes István invalid, se plânge împotriva husarului Dancs István că au schimbat împreună o pereche de boi, însă Dancs István i-a dat un bou bolnav (hibás), drept pentru care dorește să-și recapete vechea lui vită inapoi²².

II. Structuri social-juridice în satul din Scaunul Trei Scaune

Referitor la structura socială a țăranimii din scaunele secuiești, o mare parte a ei își păstrează libertatea datorită obligațiilor militare și grănicerești. În vârful ierarhiei feudale se afla nobilimea, această categorie socială fiind numită de către comunitățile sătești "possessorat"²³. Acest grup restrâns avea o componență foarte colorată. Cel care avea unu, doi iobagi și câțiva jeleri ("primpilus-ul"²⁴, nu era considerat în rândurile "possessoratului".

Despre iobagii și jelerii care se aflau pe treapta cea mai de jos a ierarhiei comunității satului, o imagine despre ponderea lor în cadrul scaunelor secuiești ne-o oferă datele statistice din diferite conscripții de populație dar și din conscripțiile urbariale. (Procentele diferitelor categorii sociale din scaunele secuiești nu prezintă o uniformitate).

În cadrul comunității satului, atât nobilii, armaliștii, primpilii, pixidarii, grănicerii precum și iobagii și jelerii, au avut nu doar posibilitatea de a-și rezolva problemele de toate zilele, ci și posibilitatea de a-și demonstra forța socială de care dispuneau. Organul principal al comunității sătești era Adunarea satului. Procesele verbale ale Adunărilor sătești adesea ne mărturisesc faptul că, satul a luat hotărâri de comun acord cu nobilimea.

Arcuș, 1760, noiembrie, 3

Puncte de lege ale comunității din satul Arcuș, care acum au fost întărite, recent, împreună cu domnii "possessori", ...

Văzând Possessoratul Nobil din Arcuș în preună cu sătenii cinstiți din Arcuș ...²⁵

În statutele comunale, Adunarea satului era instruită să nu admită sub nici o formă luarea hotărârilor fără acordul domnilor "possessori".

Arcuș, 1760, noiembrie, 3

... La acel loc nimeni să nu îndrăznească sub nici un pretext să-și trimită vitele, altfel va fi amendat cu 1 florin, și nimeni să nu îndrăznească pe acel loc să le dea drumul (vitelor), fără știrea judei satului și a domnilor "possessori".²⁶

În scaunul Trei Scaune a existat o administrație dublă adică, cea a scaunului numit provincial și cea a comandamentului grăniceresc. Astfel comunitatea era dirijată de doi conducători care guvernau nu prin cooperare ci prin conflicte²⁷.

Divergențele cele mai accentuate erau între pătura nobilă (cea "possessoară") și pătura grănicerilor de rând. Pe același plan pot fi amintite și conflictele fundamentale dintre iobagi și nobili. Pentru caracterizarea relațiilor dintre cele două categorii sociale, stau drept mărturie acele cereri, plângeri făcute de iobagi, prin care cereau anularea robotei. Nu lipsesc nici cazurile de incendiere a proprietăților nobililor, sau când aceștia datorită cruzimii lor au plătit cu viața²⁸.

Lumea satului, oglindită în procesele verbale ale adunărilor sătești, de la sfârșitul secolului XVIII-lea și începutul sec. al XIX - lea, este aceea lume a tradițiilor seculare

îmbogătită cu noi elemente. În această perioadă se înmulțesc noile ordine ale organelor guvernamentale, astfel încât se consată o luptă a tradițiilor cu noile ordonanțe. Dominația habsburgică nu și-a propus destrămarea bazelor sociale ci doar reorganizarea acestora.

Căsătoriile erau, de asemenea, și ele controlate. Infanteristul din Scaunul Trei Scaune, dacă vroia să se însoare trebuia să întocmească o cerere, în care să fie trecute următoarele date: numele, anul, satul, religie, compania, iar despre viitoarea soție; a cui fiică este, dacă tatăl ei este soldat sau civil (provincial), religia și dacă este fată sau văduvă²⁹.

Sporirea populației pe pământul secuiesc, mărirea numărului de grăniceri conform ideilor cameralistice ("kameralisztikus tanuk") era țelul primar al Imperiului Habsburgic. Astfel părinților grăniceri le era interzis să-și pedepsească fetele nemăritate, care au rămas însărcinate. Într-un proces verbal din Ojdula putem citi despre ordinul conform căruia părinții aveau obligația de a veghea fetele nemăritate, dar dacă se întâmpla că fata să rămână însărcinată, nici tatăl, nici mama și nici frații nu aveau dreptul să o pedepsească, iar dacă totuși se întâmpla că cineva să o supere pe fată, aceluia care a brutalizat-o, indiferent dacă era bărbat sau femeie să-i fie aplicate lovituri de băț³⁰.

E bine de amintit și un exemplu privind intervenția regimentelor militare în desfășurarea muncilor agricole, câteodată cu hotărâri destul de neînțelepte. Astfel hotărârile cu cereale erau protejate de un ordin, conform căruia, dacă în locurile de cereale erau găsite animale care pribegeau, acestea trebuiau împușcate.

Cultivarea cartofilor fiind o cultură nouă în Scaunul Trei Scaune, se făcea sub presiunea ordinelor și prevederilor din 1787: "dacă un soldat nu cultiva cartofi, acesta va fi biciuit în fața regimentului, iar cei din conducerea satelor sunt obligați de a citi în fiecare duminică, în piețele satului, modalitățile cultivării "pitociilor", altfel vor fi biciuiți și ei³¹.

Trebuie subliniat că, această multitudine de ordine nu provenea de la comandamentul superior, ci de la Curtea de la Viena, dat fiind faptul că aceste ordine priveau interesul Imperiului, conducerea satelor notând toate prevederile în procesele verbale.

II.1. Probleme juridice

În scaunele secuiești de graniță populația comunelor se împărțea în două tipuri de sate:

- unul al iobagilor și jelerilor care aparțineau de administrația provincială;
- altul al grănicerilor, dependent de comandamentele militare. În aceste sate soldații alegeau un jude separat³².

II.2. Adunarea satului și organul ei juridic, Scaunul Satului

Comunitatea sătască lua deseori hotărâri privind problemele comunității, păstra sau făcea noi regulamente, pedepsea pe cei care săvârșeau abateri, și dădea verdicte în cazul celor care se aflau în proces. Organul principal al acestei comunități era Adunarea Satului, iar cel juridic era Scaunul Satului. Abaterile erau pedepsite cu amenzi hotărâte de cei doi juzi împreună cu cei 12 jurați. Membrii comunității în general se adunau la casa judeului sau dacă era cazul, la casa notarului. Există și date referitoare la existența unor clădiri adecvate pentru consfătuiri și judecări. În 1805, la Arcuș, hotărârile privind diverse probleme se luau la "Casa Satului".

Arcuș, cca. 1805

Domnia sa, judele Barabás Mozes, din Arcuș, în cadrul Adunării Satului ținută în ziua de astăzi, a ridicat problema ca (sătenii) să fie chemați la Casa Satului pentru repararea

podelelor podului ...³³

Problemele discutate în cadrul adunărilor sătești se împărțeau în două categorii, problemele comunității și procesele.

Adunarea era considerată drept o obligație elementară pentru comunitatea satului.

Arcuș, 1773, aprilie, 19

Fiecare om care locuiește în interiorul porților de hotar dacă este chemat la Adunare are obligația de a veni...³⁴

II. 3. Legi și funcționari publici

Din paragrafele legilor satelor aflăm de asemenea și date despre conducerea aleasă. Caracteristica principală a satului era aceea că, comunitatea satului își alegea singură conducerea satului, judele și jurații.

Ilieni, 1772, decembrie, 15

Judele a fost ales conducător nu din alte motive, decât să știe legile și să le aplice pentru binele și folosul comunității, să păstreze ordinea în sat, ca satul să nu sufere dezordini, să nu țină secret nici un fel de scandaluri, stricăciuni și contravenții (excelsusokat) să nu fie mârșav, ci atât cât îi permite legea să amendeze pe orice om, și jurații de aceea sunt lângă el ca să-l ajute.

9no Judelui nu îi este de ajuns numai să dea porunci, ci trebuie să verifice cu jurații dacă porunca lui a fost îndeplinită...³⁵

Arcuș, 1771, mai, 15

În fiecare sat e preferabil ca judele, notarul și jurații să fie (aleși) dintre bătrâni...³⁶

II.4. Tâlhării și furturi

Acuzarea de tâlhărie era destul de frecventă. Ispita de a-și procura bunuri prin alte mijloace decât prin muncă, îi îndemnau pe unii locuitori ai satului să se dedea și la alte acte de tâlhărie.

Arcuș, 1806, noiembrie, 12

Ráduly Miklos, iobag din Arcuș, se plânge în fața juraților că, Barabas Mihaly l-ar fi acuzat că i-a furat tutunul...³⁷

Arcuș, 1772, aprilie, 19

Despre anunțarea hoților

1mo Conform Articolului Țării, la baterea (tragerea) clopotelor și la strigătele că sunt hoți, satul e obligat să iasă și să sprijine acțiunea. De aceea cine nu iese și n-are un motiv

acceptabil, să fie amendat cu 24 denari³⁸.

II.5 Straja satului

Straja satului se afla sub controlul sever al organelor superioare. Astfel, printre obligațiile pe care le avea se număra și controlul și supravegherea potecilor forestiere, pentru înlăturarea celor care sustrăgeau pe ascuns lemn din pădure dar și pentru combaterea braconajului. Rostul ei era bine precizat și în interiorul satului, pentru cei care se abăteau de la normele de bună conviețuire.

Arcuș, 1773, aprilie, 19

Pentru că din cauza neglijențelor, în sat s-a produs multe pagube, e necesară prezența străjilor, să vegheze și să fie atente în sat, fapt poruncit de altfel de Înaltul Guberniu Regesc și de Înălții Domni Ofițeri de Oaste, prin Înalta Comisie, deci s-a îndeplinit ca în acest caz să fie o strajă în sat, care să vegheze și care să stea în Casa Satului, judele având obligația să-i poarte de grijă³⁹.

II.6. Darea de seamă a satului

Ca și la nivel de comitat și de scaun, judele sau notarul satului făceau însemnări despre beneficiile și cheltuielile satului.

Ilici, 1772, mai, 15

3^{io} Fiecare jude sâtesc să aibă un catalog despre ce fel de muncă trebuie efectuată în fiecare lună...

Arcuș, 1771, mai, 15

Notarul satului să noteze fără greșeli orice venit al satului său...⁴⁰

II. 7. Documentele satului

Grija față de document se manifesta și la nivelul țăranimii. Astfel, o grijă deosebită era acordată documentelor satului, vicisitudinile istoriei ca făcând să crească și grija față de asemenea acte, generată de teama pierderilor. Intersul față de document arată faptul că societatea sâtească se raporta la trecut, încercând să-i asimileze experiența, fie pentru apărarea vechilor proprietăți, fie din alte interese. Unele documente rememorați acte din secolele trecute sau consemnau tradiția orală, dovedind trăinicia relației dintre trecut și prezent în viața societății.

Arcuș, 1773, aprilie, 19

Cu toate că au fost scrise toate legile satului Ciuchiș, care au fost întărite și de datini și de rânduielile (sătești), dar din cauza războaielor și distrugerilor din aceste vremuri care nu demult s-au petrecut, legile comunității rămase de la strămoși s-au distrus... Din această

cauză, cu votul comunității, în unanimitate, s-au rescris legile vechi și frumoasele rânduieli care ne-au rămas amintire de la cei dinaintea noastră... ⁴¹

Înconștient, numărul și anvergura evenimentelor sătești au fost mai mare decât indiciile arhivistice care s-au păstrat, datorită caracterului mai mult oral al vieții publice rurale.

NOTE

1. Arh. Naț. Covasna, *fond Primăria comunei Hătuța*, nr. 368, reg. nr. 1, p. 78, v⁰.
2. Imreh István, *A rendtartó székely falu (Rânduielile satului secuiesc)*, Ed. Kriterion, București, 1973, p. 100.
3. Arh. Naț. Covasna, *fond Primăria comunei Arcuș*, nr. 351, reg. nr. 7, p. 35, v⁰.
4. Imreh István, *op. cit.* p. 106.
5. *Ibidem*, p. 107.
6. Arh. Naț. Covasna, *fond Primăria comunei Arcuș*, nr. 351, reg. nr. 12, pp. 22-23.
7. Imreh István, *op. cit.*, p. 111.
8. Arh. Naț. Covasna, *fond primăria comunei Arcuș*, nr. 351, reg. nr. 12, pp. 1-3.
9. Imreh István, *op. cit.*, p. 40.
10. Arh. Naț. Covasna, *fond Primăria comunei Arcuș*, nr. 351, reg. nr. 12, p. 2.
11. Imreh István, *op. cit.*, p. 114.
12. Arh. Naț. Covasna, *fond Primăria comunei Arcuș*, nr. 351, reg. nr. 13, p. 3.
13. *Ibidem*, reg. nr. 13, p. 4-5.
14. Imreh István, *op. cit.*, p. 170, 186.
15. *Ibidem*, *op. cit.*, p. 181.
16. Arh. Naț. Covasna, *fond Primăria Comunei Arcuș*, nr. 351, reg. nr. 7, p. 11, v⁰.
17. Imreh István, *op. cit.*, p. 186.
18. Arh. Naț. Covasna, *fond Primăria comunei Arcuș*, nr. 351, reg. nr. 13, p. 61.
19. *Ibidem*, p. 7.
20. Imreh István, *op. cit.*, p. 277.
21. Arh. Naț. Covasna, *fond Primăria comunei Arcuș*, nr. 351, reg. nr. 7, p. 40, v⁰.
22. *Ibidem*, reg. nr. 13, p. 63, v⁰.
23. Imreh István, *A rendtartó székely falu (Rânduielile satului secuiesc)*, Ed. Kriterion, București, 1973, p. 100.
24. Primpilii (Ióffó), în vechime erau cea de-a doua stare a societății secuiești. Sub aspectul statutului lor juridic aveau o situație destul de labilă.
25. Arhivele Naționale Covasna, *fond Primăria comunei Arcuș*, nr. 351, reg. nr. 12, p. 1.
26. *Ibidem*, p. 3.
27. Imreh István, *op. cit.*, p. 22.
28. *Ibidem*, p. 26.
29. *Ibidem*, p. 38-39.
30. *Ibidem*, p. 39.
31. *Ibidem*, p. 40-41.
32. *Ibidem*, p. 44.
33. Arh. Naț. Covasna, *fond Primăria comunei Arcuș*, nr. 351, reg. nr. 7, p. 35, v⁰.
34. *Ibidem*, reg. nr. 13, p. 5, v⁰.
35. *Ibidem*, reg. nr. 12, p. 22.
36. *Ibidem*, p. 48.
37. *Ibidem*, reg. nr. 7, p. 119.
38. *Ibidem*, reg. nr. 13, p. 2.
39. *Ibidem*, p. 7, v⁰.
40. *Ibidem*, reg. nr. 12, p. 48.
41. *Ibidem*, reg. nr. 13, p. 1.

ANEXE *

I. Ponderea iobagilor și jelerilor din Scaunul Trei Scaune, 1614-1848.

II. Ponderea diferitelor categorii sociale din Scaunul Trei Scaune, în perioada 1791-1821.

* 1) Datele tabelelor (în cifre) au fost preluate din Egyed Ákos-*Falu, város, civilizáció* (Sat, oraș, civilizație), Ed. Kriterion, 1981, p. 113 și au fost calculate în procente, fapt ce a permis, pentru o mai bună percepție a ponderii iobagilor și jelerilor din Scaunul trei Scaune, generarea celor două grafice (c și cazul tabelelor ce urmează).

2) Csetri Elek, Imreh István - *Erdély változó társadalma 1767-1821* (Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfârșitul orânduirii feudale 1767-18321), Ed. Kriterion, 1980, p. 85-119 passim.

**THE VILLAGE FROM THE DEPARTMENT "THREE CHAIRS" (TREI SCAUNE)
AT THE END OF THE XVIII - TH CENTURY
AND THE BEGINNING OF THE XIX - TH CENTURY
(Abstract)**

For an exact as possible establishment of the social realities, the daily history has its well established role in the great history of the country. Thus, the enlargement of the reference material with different types of information gives only a better image on the existence and the creativity of the human community.

This material has in its support the work of the historian Imre István "The customs of the szeklers village". The academician and university teacher Ștefan Ștefănescu states in the preface of another book "Everyday life at the szeklers "- appeared at the Kriterion Publishing house in 1982, that Imre István was the one succeeded to realise the best image of the society from szeklers department at the end of the Middle Age and the beginning of the capitalism.

The documents contained in this material are unpublished and selected from a large archival material coming from the townshalls archives, they can be found in the storehouse of the National Archives of Covasna. They reflect the economical and social aspects, the way of life of the peasantry, the weight and the importance of the village in that period. They also show the importance of the peasantry of their crops and of the breeding, but also the juridical aspects, like the choosing of the judges and notaries from the rural regions and their relations with the village and the Village Assembly and its role in the peasantry background.

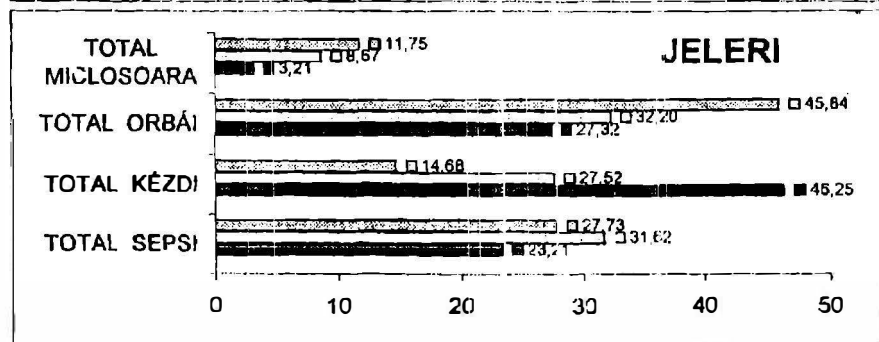
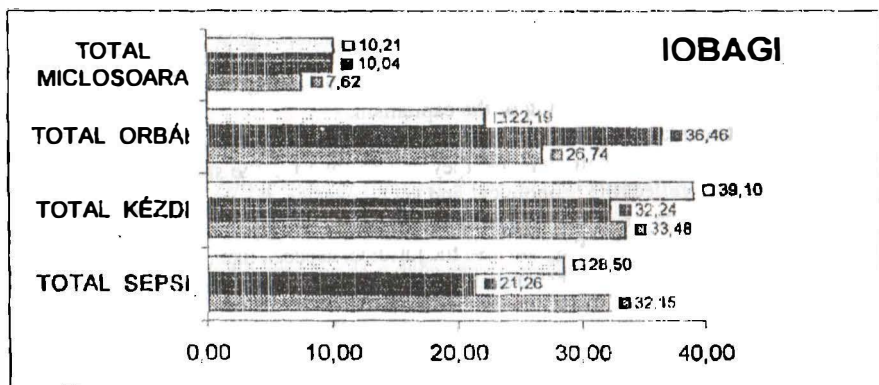
All these documents show the society from department "Three Chairs" (Trei Scaune) at the end of the XVIII-th century and the beginning of the XIX-th century.

ANEXA I
PONDEREA IOBAGILOR ȘI JELERILOR DIN SCAUNUL TREI SCAUNE
(1614 - 1848)¹⁾

TREI SCAUNE	1614			1750			1848		
	IOBAGI	JELERI	TOTAL	IOBAGI	JELERI	TOTAL	IOBAGI	JELERI	TOTAL
TOTAL SEPSI	21,26	23,21	22,09	28,50	31,52	29,26	32,15	27,73	31,80
TOTAL KÉZDI	32,24	46,25	35,58	39,10	27,52	36,06	33,48	14,80	32,02
TOTAL ORBÁI	36,46	27,32	34,03	22,19	32,20	24,62	26,74	45,84	28,23
TOTAL MICLOSOARA	10,04	3,21	8,30	10,21	8,67	10,06	7,62	11,75	7,94
TOTAL	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

TREI SCAUNE	1614	1750	1848
	IOBAGI	IOBAGI	IOBAGI
TOTAL SEPSI	21,26	28,50	32,15
TOTAL KÉZDI	32,24	39,10	33,48
TOTAL ORBÁI	36,46	22,19	26,74
TOTAL MICLOSOARA	10,04	10,21	7,62
TOTAL	100,00	100,00	100,00

TREI SCAUNE	1614	1750	1848
	JELERI	JELERI	JELERI
TOTAL SEPSI	23,21	31,62	27,73
TOTAL KÉZDI	46,25	27,52	14,80
TOTAL ORBÁI	27,32	32,20	45,84
TOTAL MICLOSOARA	3,21	8,67	11,75
TOTAL	100,00	100,00	100,00

ANEXA II**CATEGORIILE SOCIALE DIN SCAUNUL TREI SCAUNE
(FAMILII CARE PLĂTESC IMPOZITE)²⁾**

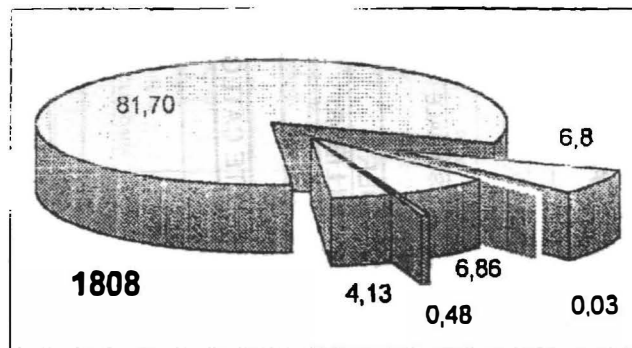
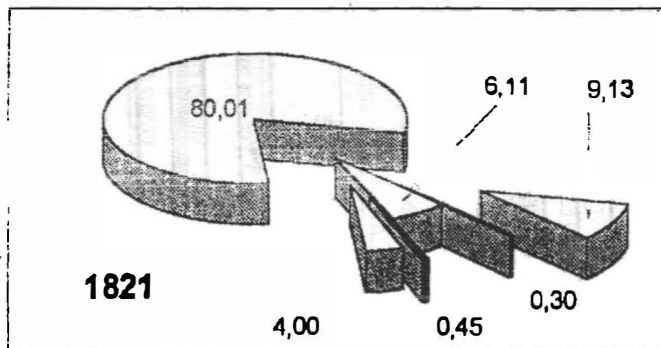
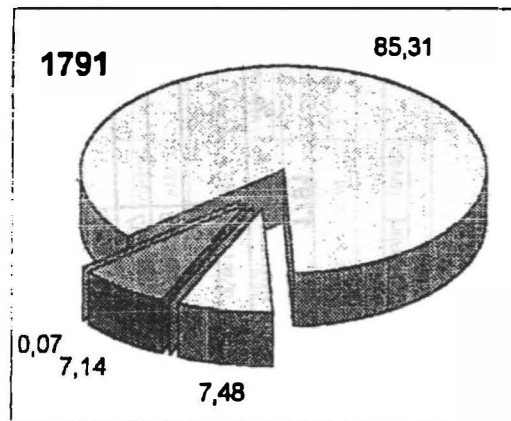
CATEGORII SOCIALE	1791	
	NR. FAMILII	%
SECUI LIBERI	3	0,07
MAGHIARI LIBERI	1	
IOBAGI	4 45	85,31
JELERI	407	7,48
TIGANI (ALTE CATEG.)	389	7,14
TOTAL	5445	100,00

CATEGORII SOCIALE	1808	
	NR. FAMILII	%
NOBILI CU O SINGURĂ SESIE	2	0,03
LIBERTI	281	4,13
IOBAGI	5564	81,7
JELERI	4 3	6,8
VAGABONZI (3	33	7,34
TIGANI	467	
TOTAL	6810	100,00

CATEGORII SOCIALE	1821	
	NR. FAMILII	%
TAXALIȘTI (4	25	0,30
LIBERTI	328	4,00
IOBAGI	6559	80,01
JELERI	748	9,13
ARMENI	37	6,56
TIGANI	501	
TOTAL	8198	100,00

TREI SCAUNE

CATEGORII SOCIALE	SECU/ LIBERI ȘI MAGHARI LIBERI	IOBAGI	JELERI	TAXALIȘTI	NOBILI CU O SINGURĂ SESIE	ALTE CATEGORII			TOTAL
						TIGANI	ARMENI	VAGABONZI	
1791	0,07	85,31	7,48			7,14			100
1808	4,13	81,70	6,80		0,03	6,86		0,48	100
1821	4,00	80,01	9,13	0,30		6,11	0,45		100
ANUL	%	%	%	%	%	%	%	%	

NOTE ETNOGRAFICE ȘI FOLCLORICE ALE EPISCOPULUI VENIAMIN NISTOR PRIVIND LOCALITATEA ARACI

Ioan Lăcătușu

Așezată pe malul drept al Oltului, la limita sudică a dealurilor din vecinătatea Munților Baraolt, localitatea Araci se învecinează la sud cu cunoscuta așezare Ariușd și la est cu stațiunea balneo-climaterică Vâlcele, formând împreună cu acestea o unitate administrativă.

În Araci s-au născut un număr mare de personalități ale culturii și spiritualității românești, dintre care menționăm pe: mitropolitul Nicolae Colan (1893-1961), episcopul Veniamin Nistor (1886-1963), folcloristul Dimitrie Cioflec (1828-1891), scriitorul Romulus Cioflec (1882-1957), medicul Pompiliu Nistor (1883-1961), protopopii Ioan Rafiroiu (1882-1948) și Aurel Nistor (1882-1973), juristul Gheorghe Colan (1896-1963), profesorii Gheorghe Rafiroiu (1907-1956) și Gheorghe Bota (1834-1957) și alții.

Majoritatea acestor personalități au păstrat permanente legături cu satul natal, o parte dintre ei aplecându-se asupra studierii unor aspecte fundamentale ale devenirii sale istorice. Începutul l-a făcut învățătorul Dimitrie Cioflec care a întocmit, în anul 1855, o colecție cuprinzând 112 poezii populare culese de la Araci și împrejurimi¹.

În 1938, profesorul Gheorghe Rafiroiu a publicat la Salonta, monografia localității Araci, lucrare valoroasă care cuprinde capitole privind istoria localității, viața economică, socială și culturală, instituțiile de bază, fii ai satului și folclor local².

Aflat la tratament balnear la Vâlcele, I.G. Bibicescu (1848-1924) a cules începând cu anul 1881, pe parcursul a peste 10 ani, o amplă colecție de folclor local, pe care o va tipări la București, în 1893, cu titlul „Poezii populare din Transilvania”³.

Mai târziu, profesorul Nicolae Moldovan, fiu al satului Vâlcele, etnograf la Muzeul Județean Covasna, a întocmit monografia localității Vâlcele, aflată în manuscris în fondul Centrului ecleziastic de documentare „Mitropolit Nicolae Colan”⁴.

Recent, prin amabilitatea preotului Ioan Pleșa, consilier cultural la Episcopia ortodoxă Alba-Iulia, în fondurile Centrului ecleziastic de documentare „Mitropolit Nicolae Colan” din Sf. Gheorghe a intrat studiul etnografic și folcloric privind localitatea Araci, întocmit de episcopul Veniamin Nistor.

Episcopul Veniamin Nistor s-a născut la 10 februarie 1886 la Araci, în familia preotului Dimitrie Nistor. A absolvit liceul la Brașov și Institutul Teologic la Sibiu (1909). A început cursurile Facultății de Litere-Filosofie și ale celei de Teologie a Universității București. A fost preot militar în timpul primului război mondial în armata austro-ungară. În 1919 a fost șef de serviciu la Resortul Cultelor din Consiliul Dirigent, iar între anii 1920-1922, secretar al noii Eparhii a Clujului. În perioada 1922-1941 a fost secretar, apoi consilier la Arhiepiscopia Sibiului, fiind colaborator apropiat al mitropolitului Nicolae Bălan. După ce în 1940 a fost tuns în monahism la Căldărușani, în 1941 a fost ales episcop al Caransebeșului, demnitate pe care a îndeplinit-o până la desființarea episcopiei în 1948.

Între anii 1949-1963 a fost stareț al mănăstirii Sf. Treime (catedrala Reîntregirii din Alba-Iulia)⁵.

Autor al mai multor studii și lucrări de teologie și istorie bisericească, în ultimii ani ai vieții, Veniamin Nistor a întocmit mai multe studii privind istoria mănăstirilor ortodoxe și comorile de artă bisericească pe care le păstrează acestea⁶.

În această perioadă a vieții sale (1946-1960), au fost întocmite și notele etnografice și folclorice referitoare la satul natal Araci, pe care la prezentăm alăturat.

Cunoscând lucrarea lui Gh. Răfiroiu, episcopul Veniamin Nistor abordează în studiul său, teme care nu au fost tratate de acesta, insistând supra descierii locuinței, anexelor gospodărești, inventarului agricol, portul bărbaților și al femeilor, interferențelor româno-maghiare-germane. În final sunt prezentate producții folclorice locale (strigături, colinde, „cântece lumești“), și câteva surse documentare referitoare la satul Araci.

Fără a avea valențele unui studiu etnografic riguros, notele etnografice și folclorice ale episcopului Veniamin Nistor redau într-un limbaj local de o surprinzătoare bogăție și autenticitate, universul socio-cultural al satului Araci, cu specificul său de localitate cu populație etnic mixtă, cuprinzând aspectele definitorii ale etnografiei și folclorului românesc local.

Deși era plecat din satul natal de peste 50 de ani, episcopul Veniamin Nistor dovedește o profundă cunoaștere a stilului de viață a țăranului din Araci, a modului cum acesta își constrîște locuința și cele trebuincioase traiului cotidian, a vieții sale culturale și spirituale. Autorul surprinde îmbinarea elementelor tradiționale cu cele specifice civilizației urbane, cât și interferențele culturale rezultate din conviețuirea românilor și maghiarilor din sat cu cea a sașilor din localitățile învecinate.

Notele episcopului Veniamin Nistor constituie astfel o importantă sursă documentară ce poate oferi informații utile, multe dintre ele inedite, etnografilor, sociologilor și tuturor celor care studiază viața satelor din sud-estul Transilvaniei.

Redăm în continuare însemnările etnografice ale episcopului Veniamin Nistor, urmând ca cele folclorice să facă obiectul unui alt studiu. Am păstrat exprimarea și limbajul arhaic intervenind doar în chestiunile legate de ortografie. Avem convingerea că aceste însemnări sunt informații utile specialiștilor din domeniu.

*

* *

<<După statistica din 1902, (localitatea Araci, n.n.) are 325 de case, 1258 locuitori, majoritatea români, 5707 iugăre cadastru, cerc notarial, matriculă de pretura Miklosvar, sediul Nagyajta, ținutul Kezdivasarhely. Judecător în „poșta în sat“ (Hatea, Unghiul popoii, Lankert telep).

Spre nord de Brașov, în o depărtare de 20 Kil. la poalele șirurilor de dealuri ce se încep spre centrul comitatului Treiscaune, pe țărmul drept al Oltului și marginea vestică a comitatului Trei Scaune, zace, comuna Arpatak (nem. Arndrof, Arapatak ung.). Are forma unei cruci cu brațul superior foarte scurt și e întretăiat de-a lungul brațului celui mai lung al crucei de un râuleț „vale“ numit, care vara dăcă e seacă, seacă. „Valea“ se varsă în Olt în locul numit „unde dă valea în Olt“. Arpătacul, pot zice, constă cu totul numai în două străzi, care se întretaie cam pe la mijloc „în gura gasului“ numit astfel după asemănarea populară, foarte potrivită precum și alte numiri de sate ori locuri cu gura văii, gura râului. Numirea „Arpatak“ din care s-a făcut ulterior Arpatak, provine desigur de la poziția părții celei mai

vechi a satului, așa-numita „vale“, unde locuiesc exclusiv români, probabil „arak“ (părau) și „patak“, căci după cum se știe aceea e cea mai veche parte a satului. Ceea ce se poate deduce și din faptul că acea poziție a locului corespunde întru toate numirii. Cum că de fapt acesta e singura explicare se vede și din împrejurarea că satul Vâlcele, (Elo-patak) care în tot cazul trebuie să fie mai nou decât Arpătacul căci numai așa i-a putut da „gura vâei“, este pe marginea aceleiași „Vâi“ așezat.

Valea taie satul pe o întindere de 2,5 km. Hotarul se mărginește cu al Hăghigului, Feldioarei, Bodului, Ariușdului și Vâlcelor și Ilyefalfa (Ilienilor), cu toate că numai din 4 părți poți intra cu carul în sat, dinspre Bod-Brașov, dinspre Hăghig-Feldioara, dinspre Elopatak (Sângiorz) și Ariușd-Ilyefala (Ilienii).

Comuna e așezată la o înălțime de ... m nu peste suprafața mării și e mai jos ca Elopatak-ul cu 100 m. După cum am amintit satul are forma crucii. Are cu totul 2 străzi principale, care se întretaie în „gura gasului“ numită ulița cea mare și cea mai frumoasă, lungă de 1 km. totodată și „gas-ul în continuare“ „valea“ lungă de vreo 2,5 km. Paralel cu aceasta merge o uliță pe marginea „vâei așezată“, numită și „prund“ și una paralel cu ulița principală care duce după grădinile sau „după garduri“ numită un capăt de lângă vale, numit și „tabaliș“.

Hotarul comunei parte seș parte acoperit cu dealuri, parte productivă îndeajuns, parte folosite ca pășune pentru vite cornute și oi. Marginile hotarului sunt toate naturale și: spre sud Oltul, spre vest valea hotarului, iar spre nord și est un șir de dealuri acoperit cu păduri.

Comuna are dimpreună cu clădirile publice 325 de numeri de case după statistica oficială din 1902. Una din 5 părți sunt clădite din material solid de piatră ori cărămidă, restul din lemn.

Coperișul la jumătate este din țiglă, iar cealaltă jumătate cu șindrilă, acoperite cu paie numai sunt dacă vreo 2 case.

Mai toate casele de locuit au pe lângă ele clădiri economice, șură, grajd, coșare cu cucuruz, culme de vară, șop (șopron), coteț de porci, de gălște. Dintre șuri cele mai multe sunt acoperite cu șindrile, o mare parte din cele mai noi cu țiglă și cele mai vechi cu paie cari dispar din ce în ce.

Din case cam 4 din 6 porți cu 3 încăperi, 2 odăi și o tindă între ele și o parte din 6 părți cu 2 odăi și foarte puține sunt numai cu o încăpere. Aproape fiecare casă își are pivnița ei, de regulă cu intrare prin tindă sau prin curte. Casele puține au horn care să iasă prin acoperiș. La cele mai multe hornul este până în pod numai, și fumul se răspândește în pod, de unde ese la casele din lemn prin locurile lăsate anume, iar la cele acoperite cu țiglă printre țiglă.

Podurile caselor din urmă servește ca loc de afumat a carnei de porc și slăninei.

În câte o casă, sub care înțelege țăranul odaie se adăpostesc 4-6 persoane, numai iarna însă, căci vara numai femeile și copiii mici dorm în casă, pe când bărbatul și copiii peste 10 ani dorm mai ales în șopron, mai rar în șură, deoarece șopul e deasupra grajdului și astfel le e la îndemână să dea nutreț la vite, căci șura, fiind curțile de regulă lungi, e departe de grajd.

Casele sunt lunguțe, zvelte și alb văruiate mai puține verde ori galbene, aproape numai cele domnești, casele parohiale, cancelaria notarială, etc.

Casele acoperite cu țiglă au înainte, de regulă, un frontispiciu pe care e însemnat proprietarul casei fie numele întreg ori numai inițialele și anul zidirii. La cele mai vechi e un pomelnic al întregii familii, renovarea, numele zidarului, etc. În frontispiciu se află 2 ferestre mici, cari dau în pod și servesc pentru aerisirea podului și pentru luminarea lui.

Comună micuță, compusă din locuitori români de confesiune greco-ortodoxă și maghiari de confesiune calvină cari locuiesc amestecat, numai valea și cătunul „Hetea“ în distanță de 2 km. sunt neamestecați cu maghiarii. În ce privește conaționalii maghiari, e de observat, cum că nu sunt secui curați cu toate că se țin de Săcuime, ci sunt unguri, la fel cu

cei de la Blaj, au port deosebit și limbă mai curată și mai frumoasă ca secuii din centru. Secuii au venit ulterior în comună, dovadă e un drum numit „Szekely ut“ care duce spre centrul secuimei și numirea multora de Szekely, ca nume de familie. Pe acest drum ar fi venit secuii ulterior și dând de Olt și neputându-l trece, s-au așezat aici peste ceilalți unguri. Portul săcuilor diferă numai la cei tineri că poartă cioareci de pănură sură, cu șnur negru, pe când românii poartă de pănură albă. Bătrânii poartă la fel cioareci albi și scurteică albă care este din „modie“ după cum zic ei.

Trecând un străin prin sat va putea cunoaște unde locuiește român și unde locuiește ungur, după crucea ce se află pe casele românilor, cu unele excepții, căci sunt și case românești pe care în loc de cruce la cele mai vechi găsim ulcior întors cu fundul în sus, iar la cele noi numai o steluță. În cazul din urmă se poate constata că acea proprietate a fost odată ungurească.

Țin să amintesc în locul acesta și unele amănunte despre conlocuitorii maghiari spre orientare. Maghiarii, din numărul total al locuitorilor de circa 1300 suflete și vreo 350 de fumuri, sunt cam 40% și în genere în privința materialii stau mai slab ca românii, cu toate aceste trăiesc mai bine, căci ce câștigă și cheltuiesc și aceasta e cauza stagnării lor și a faptului că cei mai mulți trăiesc din lucru cu ziua și nu pot brinde ceva stare.

Din toate clădirile cele mai multe sunt asigurate contra focului la „Adria“, apoi, la „Transilvania“, mai ales începând de la focul din 1889 care a mistuit 1/4 din sat. Au început de vreo 3 ani să-și asigure și produsele pământului, ca bucatele. în contra focului până la treerat, apoi în contra grindinei etc.

Ca o înaintare spre bine se observă și în ce privește zidirea caselor și supraedificatelor. Ce e drept că acum cele mai multe case se fac din lemn, de stejar ori brad, dar aceasta o fac, din punct de vedere igienic, fiind acestea mai călduroase și din punct de vedere financiar fiind mai puțin costisitoare, însă toate acoperite cu țiglă, ca mai sigure contra focului. (Tot așa s-a urmat și la ridicarea clădirilor economice).

În timpul mai nou au început să imite pe sașii din comunele vecine, făcându-și grajduri din material mai solid și mai trainic decât al caselor, din piatră ori cărămidă, cu iese și acareturi după cele mai noi sisteme.

Piatra de lipsă pentru ziduri se află cu îmbeșugare în albia văii ce trece prin sat, care în caz de ploi, foarte multă piatră descarcă. Piatra aceasta o folosesc sătenii și pe seama lor pentru zidirea fântânilor. Piatra din vale este exploatată mult în timpul din urmă, întrebuințată fiind cea mai măruntă pe drumurile comitatului și cea mare, mai ales, căutată de sașii de prin comunele învecinate, mai ales din Bod, Simpetru etc. S-a încercat și facerea țiglelor dar fără succes. Cărămidă își fac mulți însă numai pe seama lor.

În ce privește apa de băut, comuna nu se prea poate fâli. Fântâni sunt tot cam la 2 curți una, dar în parte (cele mai multe) apa nu se poate bea, deoarece comunică cu (se scurge) apă din Olt ori vale și așa se strică apa. Apa conține și mult var și e cam dulce și foarte aspră. (În caz de secetă apa în fântâni scade în măsură în fiecare). Cu toate acestea se află vreo 10 fântâni cu apă minunată, din care se alimentează tot satul cu apă pentru gătit și băut, iar din celelalte fântâni apa e folosită numai la spălat și la vite. S-a făcut încercare să se conducă pe țevi de lemn apa celui mai bun izvor de apă de băut din hotarul întreg, dar fără succes, căci apa condusă la locul destinat nu mai avea gustul acela al izvorului din deal.

Mobilarea și împodobirea din interiorul caselor se face aproape la fel atât la români cât și la unguri, cu puține deosebiri. Acesta e semnul de distincție din lăuntru dintre o casă românească și una ungurească, pe când crucea din afară.

Sărăcimea se mărginește pe lângă vasele, sculele, mobilele cele mai neapărat de lipsă, cei mai cu dare de mână pun preț și pe frumusețea mobilelor.

Casele sunt mai lungi, și după cum am spus constau din 2 odăi și o tindă. Odaia dinspre uliță e asemenea ca salonul de la oraș. Acolo se țin hainele mai de seamă, ladă cu trusoul și cu tot ce are mai bun țaranul. Când are oaspeți îi primește în casa dinainte, de regulă cu 4 ferestre, 2 spre uliță și 2 spre curte. La cele mai multe se fală loduri de lemn (jaluzine) cam de culoare verde, mai ales dintr-o singură scândură făcute la casele mai noi din mai multe scândurele, care se pot strânge ori lărgi, după cum e trebuință de lumină.

Mobilierul casei dinspre uliță numită casa mare e aceasta:

Pentru a fi cât mai multă lumină se așează masa în colțul dintre ferestre. Tabla mesei are formă (dreptunghiulară) e prevăzută cu un sertar și se sprijină pe 4 picioare încrucișate sau drepte sau și numai pe 2 picioare de scânduri cu legături la mijloc și jos. Sunt de regulă colorate cu culori pronunțate (galben cu roșu și negru) se cumpără gata din oraș (Brașov și Sângiorgiu). În jurul mesei stau scunele destul de solide, la fel construite ca masa și colorate la fel. Pe după masă se află lada cu hainele curate și mai bune (de sărbătoare) ale bărbatului și femeii. Tot aici se țin și banii și toată zestrea. Lada are rolul de bancă de șezut și pentru păstratul hainelor. Deasupra lăzii și pe peretele dinspre curte e locul hotărât pentru cuier, în care sunt puse ulcioare, bogat ornamentate, farfurii de pământ și porțelan etc.

Patului i se rezervă locul din latura mai umbroasă a casei (odăii) și aceasta din considerații practice spre a fi feriți de curent și lumină. Patul de dormit lângă peretele cel lung și lângă cuptor, iar lângă el, aproape până la fereastră, se află patul pe care sunt așezate, frumos împăturate țesăturile și chilotele, lepedeele (cearșafurile) femeii, precum și cuverturile de pat, iar pe deasupra perinile (9 sau mai multe) care toate formează zestrea fetei (numite terfe).

Pe peretele dinspre curte, aproape de cel de la tindă se află blidarul numit persechiu (poharsek) cu multe rafturi și policioare, până sus la friza frumos decorată. În sertarele persechiului se păstrează sub încuietore, diferite lucruri din casă, pe când policioarele sunt încărcate cu tot felul de vase de pământ și porțelan cu cupe de aramă, sfetnice, linguri etc.

În colțul din fund se află cuptorul, cu vatră lată și coș ce duce de regulă în pod. În casele mai noi se așează cuptoare de tuci.

Chipuri de execuție rudimentară, închise în cadre (rame) negre ori aurii, lustruite alcătuiesc decorația pereților. Locul de frunte peretelui din față e desemnat pentru Icoana Maicii preciste și Isus Hristos, apoi Sf. Nicolae, Sfântu Gheorghe, Andrei Șaguna etc. Odaia dinspre curte servește de locuit peste zi și noapte, al cărei mobilier e cel mai neapărat de lipsă pentru trebuințele zilnice.

E destinată pentru întreaga familie ca odaie de locuit și e în legătură cu tinda ca și casa cea mare. Și aici ușa cu broască sau cleșniță, uneori și zăvor. Ferestrele de regulă în număr de 3 la multe și 4, două în peretele dinspre curte și alta în peretele din fața ușii. Podeala e din scânduri la casele mai noi, la cele mai vechi și la oamenii mai săraci de pământ presărat cu nisip galben. Masa e așezată în apropierea ferestrelor de preferință în unghiul dinspre curte.

În jurul ei se orânduiesc scaunele. Între ferestre ca și la casa mare se află oglinda împodobită de regulă cu broderii și flori. Deasupra oglinzii și a ferestrelor se află și aici cuierul cu vasele de decorație, iar paturile (patul de dormit și lădoiul) ocupă locul de lângă pereții din fundul și dosul casei. Lădoiul se aseamănă cu o ladă de unde și numele și servește ziua ca bancă de șezut, prevăzută anume spre scopul acesta cu spate și razim într-o parte, iar noaptea se folosește ca pat pentru copii, având foarte rar și o cutie care se poate trage în afară. Leagănul, dacă nu e agățat în grindă, se află totdeauna în apropierea paturilor. Spațiul de care dispune, camera de locuit depinde de numărul locuitorilor și al mobilelor ce are să cuprindă. În împrejurări normale ajung 3-4 m lățime și 4-5 lungime. Tot aici se ține și băița pentru scaldatul copiilor. (Fig. 1)

Tinda

În corpul casei, cam la mijloc, se află această încăpere, unde gospodărește mai ales femeia.

Aici se păstrează și vasele de lipsă pentru gătiul mâncării, vase ce se șterg după ce sunt spălate cu ștergarul (dörgölő).

În locul de frunte e cuptorul, compus din o vatră lată, de regulă în formă de pătrat cam de 1,5 m, pe care se face focul, pentru a se fierbe mămăliga în căldare (ceaun) ce este legat deasupra cu lanț. Aici se pregătește mâncarea. Deasupra vetrei se ridică un horn lat de 1 m la gură și 0,5 m la tavan, care e sau din lemn sau din pământ. Cuptorul acesta produce puțină căldură și aceasta numai prin radieră. În mare parte s-a și înlocuit deci prin soba modernă de fier, înzestrată cu platan, recipient de cenușă cu hornuri de tinichea. Hornurile prin care se ridică fumul nu se ridică până deasupra coperișului, ci se deschid câțiva centimetri numai deasupra tavanului în podul casei. Ele se pun mai ales de vreo câțiva ani la casele mai noi în legătură cu hornul, un coș de cărămidă oprindu-se astfel fumul de a se respira prin pod.

Scaunul pentru bota de apă, firida din perete pentru păstrarea măturii, se află după ușă la o parte a cuptorului. Vasele de pământ, ulcioarele, ploștele, sfeșnicele și rechizitele de foc se așează pe unde se poate, pe cuiere, poliți ori blidarce.

Din tindă pe o scară te sui în podul casei și pe trepte te scobori în pivniță. Unele case au intrarea pivniței prin curte.

Podul casei

Urcarea în pod se face din tindă cu ajutorul scării mobile sau fixe. Gura podului e tăiată de obicei în podeaua tinzii și se astupă cu o ușă ce lunecă, în 2 noduri.

Din cauza avantajelor ce prezintă, tavanul de bârne și scânduri se construiește astăzi deasupra tuturor camerelor și se prevede cu o lipitură groasă de pământ cam 2-3 cm.

Partea dinainte a podului, deasupra camerei celei mari e separată de cealaltă printr-un perete de scânduri sau un perete de împletitură de nuiete. Aici se păstrează cucuruzul risipit pe jos sau împletit în cununi agățate sus pe o prăjină, precum și celelalte bucate. Se păstrează grâul și celelalte cereale și în coșuri cu gura foarte largă, împletită din nuiete de răchită.

Se folosesc și coșuri cu pereții de scânduri și fără nici o garnitură de fier și sunt astfel alcătuite ca să se poată descompune cu ușurință.

Coșurile acestea se numesc jichite.

Prin unghere sunt răspândite unelte de țesătorie, oalele de pământ și blechiu, unelte economice, coșuri de legume uscate, fasole, provizii peste iarnă etc.

Din partea dinainte a podului se trece în partea dindărat printr-o ușiță tăiată în peretele de scânduri, care desparte cele două spatii ale podului. În acest loc se deschide gura podului și aici se agață deci cărnurile de porc spre a se afuma. Fumul iese pe fumariu afară, fără a putea străbate și podul de la casa cea mare.

În podurile acoperite cu șindrilă își fac cuibul rândunelele, de al căror cuib nu se ating nimeni, considerate a fi păsări folositoare și aducătoare de noroc.

Podul servește pentru păstrarea bucatelor ori în coșuri numite ignițe, ori întinse pe jos, precum și alte unelte, obiecte cari pe un timp nu se mai folosesc. Tot aici țin carnea de porc și slămina, pe care nu o încep, de care nu se ating până ce nu se aude primul tunet, căci e tradiția ca până atunci nu e bine să începi slămina.

Pe aceeași parte a curții cu casa se află și celelalte supraedificate mai mari: ca grajdul cu șopron, coteț etc., iar în fundul curții se află sara, care cuprinde întreaga lățime a curții.

Cred că e de interes să se știe cum numesc țaranii noștri părțile și despărțiturile acestor supraedificii și a uneltelor folosite de ei. Încep cu casa. Fig.2.

Grajdul e de regulă sub șopron, ori în legătură cu șopru (șopronul), e făcut sau din lemn sau cele mai noi din zid, acoperite cu țiglă. Grajdurile mai mari au și despărțituri pentru vite, foarte rar și găini. Ieslele au belciuge de care se leagă vitele. Pentru punerea nutrețului deasupra ieslei pe perete sunt rofurile, care servesc pentru crușarea nutrețului, căci vitele din rofuri nu pot scoate decât puțin nutreț.

În legătură cu grajdul e și șopronul (șopru) unde se păstrează nutrețul ori alte multe economice.

Șura, constă de regulă din 2 părți, despărțite în mijloc de arie. Coperișul e sprijinit pe picioare pe cari sunt așezate vânturelele de-a lungul ariei și de-a curmezișul copcialauăle, pe care se așează căpriorii, legați sus cu cătușe. Cătușele adaptate în diagonală pe sub căpriori măresc rezistența la presiunea vântului. Aici își țin economii nutrețul de lipsă pentru vite, iar care-și au loc anumit pentru uneltele economice, le țin și acestea împreună cu carul și sania, tot în aria șurii. Dacă acoperișul e prea mare și prea greu atunci i se pune un scaun de bărne și atunci șura se numește șură cu scaun. La unele în a treia despărțitoare numită pimnicier, se păstrează pleava și târnomeata (pleava mai mare) care o dau amestecată cu otavă la vite de mâncare. Ori o amestecă cu sfeclă ori cu fân tăiat ori fierte numai cu tărâțe, ceea ce constituie un nutreț prețios pentru vite.

Părțile carului sunt următoarele:

Carul de cai are oștia, cari printr-un cui se leagă cu furca care e pusă pe podul carului și prinsă cu un cui de partea de dinapoi prin inimă. Carul are două loitri fie din scânduri, fie din nuiile, care sunt împletite pe fustei (un fel de bețe de grosimea degetului) iar la mijlocul loitrei sunt sistorile. Loitrele se pun pe fercheteu, care e prins pe podul carului cu un cui. Fercheteul are pentru sprijinirea loitreilor la capete câte o rochință. În dreptul rochințelor se mai sprijină loitritele pe leucă, al cărui cap e prinsă osia de la roate, în vârful căreia se află un cui ca leuca să nu cadă afară. În vârful osiei se bagă bușalii de fier, de 2 feluri, care nu lasă vârful osiei să se strice, peste cari se bagă apoi ochiurile de la leucă. Pentru evitarea frecatului prea tare al butucului roții, între el și leucă se pune câte o verigă subțire de fier. Oiștile sunt legate la capete înainte și înapoi cu roscoale. Când vrea să care bostani ori pleavă, ori altceva de felul acesta la capete se pun șubere (fund de car cu gratii de nuiile sau de scânduri). Fuștia oiștei e legată înapoi cu brăcinar. Peste crucea de care se prinde oiștea vine ferchetul de care sunt legate crucile prin verigi de fier numite colăcei. De cruci se leagă hamurile cailor, ferghetel e legat de vârful osiei în ambele extremități prin cerlasuri. La care se mai leagă pentru funie când se duce fân, câte o cigă (scripete).

Căruțul are 2 ferchetur, are și scări de suit, șoriglă de nuiile și sarhanyană cele care opresc murdăria cu tină (noroi).

Carul de boi nu are ferchet, urechile proțapului se bagă în furca carului. Proțapul deasupra are cătușe, în care se prinde jugul, care constă din ceafă, partea de jos numită poliță și resteaua care nu lasă gâtul bolului să-i iasă din jug.

Grapa e fie din lemn, fie din fier, ori lemn cu diști de fier. De cruci se leagă hamurile cailor. Pentru ca să se apese mai tare și să sfărâme brușii mai bine se pune pe grapă un lucru foarte greu, de regulă teligile (cotilile).

Cobghile: este acel triunghi format din 2 lemne cu extremele puse pe o osie care se învârte pe 2 roate sau se târâsc pe jos. Cobghilele servesc la ducerea plugului în câmp sunt mai ușoare decât carul. Fig. 3.

Plugul: e compus din grindeiu, fierul lung, fierul lat și cormon.

Plugul se poartă în partea de dinainte pe teligi (rotile) de care e legat plugul printr-o curea de piele numită potâng. Constă dintr-un fier lung (limba) de către se leagă oiștia sau jugul. Peste

limba pentru reglarea brazdei adică pentru îngustarea sau lărgirea brazdei se află un fier în formă de potcoavă legat de podul ce se află deasupra osiei roților. Între butucul roții și podul osiei pentru evitarea frecatului prea tare se află străgăliile o verigă de fier de 2 degete de lată.

Sania: constă în 2 tălpi, cari sunt legate între ele prin apleni. Pe tălpi sunt puse 4 picioare pe care se așează scândurile ori loitriile carului. Proțapul boilor se leagă de sanie prin așa numitul chisc=pisc, în formă de ic.

Sania: constă tot din aceleași părți, însă mai mică pentru transporturi mai mici, cu mâna, se numește cioaclă.

Pentru ridicarea plugului când se înfundă, plugul se șervește de otic, un băț cu fier la capătul de jos, însă cu coarnele mai pronunțate și aduse în sus Fig.4.

Boii se potcovesc în școală. Piciorul calului la potcovit se pune pe capră (bock).

Coasa: constă din dârja de lemn și coasa de oțel. Coasa are tăiș și sfant (fânt=partea groasă) și e prinsă de dârjă de gâtul ei numit măncau. Dârjaua are și un mâner de care apucă cosașul cu mâna dreaptă.

Gresia se pune în tiocul cu apă. Coasa se bate cu ciocănelul pe nicovală ca să se ascuțită. E ascuțită pe deplin când îi iese ața.

Roata are următoarele părți: 5 obede care sunt împreunate cu butucul prin 10-12 spițe.

Butucul are dinlăuntru pentru rezistență câte o bușea (pl. bușele)

Pentru rezistență, în jurul obezilor se pune un cerc de fier numit după (din) nemțește raf(vaf). Fig.5.

Hamurile cailor constau din gurile de ham (piept) la unele cu piguri legate prin curele de partea dinapoi a harnului care se numește forham. Curelele de oprit și tras. Cele de oprit se mai numesc și opritori, pentru legatul harnului pe sub burta calului hamul are chin-gi. Contra rosului hamurile au perinițe.

Căpețelele sunt cele ce se pun în capul cailor, care pentru ca, caii să nu se sperie su ochelari, în gură au zăbale.

Casa

Casele se construiesc parte din lemn, parte din cărămidă, de regulă, cele mai noi și se acoperă mai mult cu țiglă, cu șindrilă numai la cei mai săraci.

Temelia se face din piatră de vale, destul de traicică și din foastăne de stejar, care sau se vâruiesc sau se ard puțin ca să reziste putreziciunii. Dacă proprietatul nu are de gând să facă pivniță la casă atunci spațiul din pivniță se umple cu pământ, în caz contrar se așează grinzile în zid și se podesc cu scânduri. Acoperișul e cam la fel cu cel de la șură. Și aici e scaunul podului, care dă o soliditate mai mare acoperișului. Scheletele acoperișului se bat de lații de-a lungul coperișelor la mici distanțe, unde se acoperă cu șindrile ori țigle și la distanțe mai mari unde se acoperă (foarte rar) cu scânduri care pe la Sibiu se numesc șițe.

Casele cam la jumătate n-au hornuri, ci fumul ajunge din sobă (cuptor) în pod, iar de aici iese printre țigle lăsate mai deschise săi prin fumariu făcut anume la cele acoperite cu șindrilă.

Casele acoperite cu țiglă de regulă au un fronton în care sunt 2 ferestruici pentru ca să pătrundă lumina și aerul în pod. Pe fronton sunt scrise de regulă numele proprietarului sau întreg sau numai inițialele la cele mai vechi e înșirat pomnlicul neamului, numele zidarului este și anul, ziua și luna zidirii. La ortodocși se află pe fronton și câte o cruce făcută din ten-cuială asemenea și pe acoperiș, semnul distinct al caselor românești de cele ungurești.

Buna conservare a proviziilor din pod (bucate, porumb etc.) e asigurată prin felul învelișului, în care rămân o mulțime de crăpături pentru străbateră aerului.

După ce e terminată construcția din lemn a casei vine rândul femeii să o îmbrace. De regulă țigani, pregătesc pământul galben (lut de izbit pereții). Ei se pun să calce cu picioarele,

pământul galben amestecat cu pleavă și puțină apă și balegă de cal. O pătură mai groasă din această materie se lipește pe bărnele căptușite cu bucățele de laț și apoi se netezește cu o pânză udă sau cu o scândurică udă, anume pentru acest scop. Peste această lipitură, spre a avea o suprafață mai dreaptă se dă la unele cu tencuiala ca la casele de zid, așa că greu o poți deosebi de cea de cărămidă.

La întâia văruire se adaugă varului nisip zvântat și cenușe și numai la a doua nisip mai mărunț cernut prin sită. Casele se văruiesc apoi alb pe din afară și pe dinuntru, rareori cu verde ori galben.

În jurul ferestrelor au câte un parcan ca decor, asemenea și la 80-90 cm. de la pământ cam de 10-20 cm, mai ieșită din afară decât suprafața peretelui.

Casa cu pereții totdeauna albi și curați constituie mândria femeii. Hărnicia i se prețuiește după curățenia ce domnește în și afara casei și ar fi arătată cu degetul (deștiul) aceea dintre femei, care nu-și văruiește pereții de cel puțin 2 ori pe an și nu-și primește unde e de lipsă, pardoseala de lut a casei.

În preajma locuinței se întinde de-a lungul locuinței galeria (galerie, nemț.). Pridvorul se construiește fără excepție în fața curții din scânduri cu forme tăiate, flori, etc., ridicat deasupra nivelului solului și se face urcarea în galerie pe trepte de piatră sau de lemn. E cam de 1-1.20 m de lat și prea îngust pentru a se putea săvârși în ea prea multe lucrări gospodărești, servește mai mult ca loc de recreație în vreme pentru familia întreagă și pentru a dormi vara bărbatul și copiii mai mărișori.

Balustrada de scânduri e prinsă de acoperiș prin mai mulți stâlpi. De desubtul galeriei se află sau cotețul gaițelor (gâște, rațe ori găini) ori păstrează unele obiecte economice mai mărunte.

Casa cea mare

La locul de frunte al locuinței spre stradă se află salonul țaranului numit casa cea mare. Ușa casei, care se deschide din tindă, e făcută din scânduri (cum se fac de obicei scândurile) și de regulă se închide cu broască de fier obișnuită. La casele mai vechi și mai ales pe vale și în cătunul Hatea mai sunt și încuietori vechi numite cleșnițe, care constă din clanță de lemn, care e legată de partea de deasupra cu sfoară, care e trecută prin găurice prin ușă și tindă, având la capăt un bețișor, care să poată fi prins mai ușor cu mâna. Se închide broasca de mai multe ori numai prin luarea ivărului, așa că nu are cu ce se deschide, lipsind ivărul (mânerul broaștei).

Foarte rar se mai găsesc ușile încuiate numai cu ajutorul zăvorului, care constă din lemn sau drug de fier, ce se trece prin două scoabe de fier de-a curmezișul ușii, așa că se face imposibil deschiderea ei. La capetele drugului dacă este pe dinafară se pun 2 lacăte spre a nu putea fi scoasă din scoabă. De regulă zăvorul se întrebuițtează spre dinlăuntru pentru siguranță și atunci nu e prins cu lacăte. Se folosește mai ales la tindă și cămară.

Spre stradă are 2 ferestre potrivite la casele mai vechi însă pe vale și în Hetea mai ales sunt mai mici, azi se fac însă din ce în ce mai mari, conform legii și după cum pretinde igiena. Se mai găsesc și acum ferestre cu un singur ochi de sticlă, dar sunt și ferestre cu câte 10-20 ochiuri mai mici de sticlă, așa că fereastra pare ca o stea de scândurele, între cari se prinde sticla. Spre curte are 2 sau o fereastră.

În subsol, de regulă dedesubtul a două camere și adâncită în pământ cu 1/3 parte a dimensiunii de înălțime se află pivnița. De obicei nu e nici boltită nici destul de luminoasă. Din tindă mai rar și partea dosnică a casei și din curte, se face intrarea în pivniță pe un fel de acoperiș înclinat deasupra unor scări așezate în zid. Ca să poată răzbate aerul și lumina se lasă ușa pivniței deschisă.

În pivniță se conservă legume, poame, sfeclă de porci, cartofi și unele alimente, precum și cada (putina) de varză.

Mobilierul se compune din scaune lungi și polițe, vedre și vasc pentru murături.

Acolo unde terenul sau considerații economice nu îngăduie a se pune tinda de vară în linia casei, lângă peretele din fund al acesteia, se construiește tinda de vară, de regulă, ca și corp aparte peste curte și în fața tinzii, spre a fi comunicarea mai ușoară cu tinda casci. Locul de frunte îl ocupă cuptorul de pâine. E așezat pe un soclu de cărămidă sau piatră înalt cam de 70-80 cm. Zidăria are forma ovală lungă cam de 1,80-2 m și înaltă de cel mult 1 m. În partea dinapoi are o gaură rotundă sau pătrată prin care ies gazele când se arde cuptorul, iar după ce s-a ars se astupă ca să nu iasă căldura. Gura cuptorului, care are dimensiuni mici, circa 40-50 cm se astupă cu un capac de fier sau tinichiea. Boltitura e din cărămidă. Fumul iese prin gura cuptorului.

Uneltele întrebuințate la facerea pâinii ca lopata, dârgul și mătăuzul sau pământul vin îngrămădite după cuptor sau într-un ungher de vatră.

Socul (vatra) cuptorului e atât de mult înălțat încât poate servi ca vatră de foc. Deasupra vetrei atâră o prăjină sau de grindă lanțul pentru atârarea găleții. Drept suport pentru oalele de fiert servește un inel de fier pe trei picioare numit cujbă care se învâрте în jurul osiei, ce e fixat pe cele trei picioare. Fig.6.

Pentru lemnele de foc e un loc lăsat anume sub vatră. Pentru luatul cărbunilor servește cleștele sau vâtraiul.

Fumul iese prin ușa tindei sau prin crăpăturile învelișului de șindrilă, scânduri ori țiglă.

Ca făcând parte din obiectele de bucătărie trebuie să mai înșir următoarele:

Laița de făină, de cucuruz (lada de făină) cu vânturătoarea de făină, troaca de aluat numită moldă, trocuța de făină, chiulița (piulița de slărat sarea sau piperul e din aramă), chisălug (cel cu care sfărâmi piperul), tigia (cratița) sau laboșul, grătarul de fript fleica pe cărbuni, răzătoarea pentru ras hrean, strecurătoarea, făcălenul pentru tăieței, mestecăul și cărpătorul pentru mămăligă, gresia de ascuțit cuțitele etc.

Troaca de frământat în care se face pâinea se rotunjește bine și se umple cu făină ca să poată fi băgată în cuptor.

Răsătura de aluat de pe troacă se cheamă rusunoi sau vâcazău.

Chistornicul, pecete cu care se tipăresc prescurile, care se află numai la 2-3 bătrâne, care fac prescurile.

Grajdul de vite

Se află mai rar în corpul șurii în dreapta sau în stânga ariei, foarte rar se află șură sub un acoperiș cu casa, la oameni săraci, de regulă se află în linia casei. La grajd ca și la case pereții sunt construiți astfel ca o parte să rețină căldura, iar de altă parte să nu-l străbată vântul și umezeala. Pornind de la o temelie de piatră destul de largă și înaltă pereții de bârne se tencuiesc cu pământ galben pe dinafară și dinăuntru și se vâruiesc cu alb. Ușa grajdului se învâрте în țâțâni și se deschide înăuntru. Pentru aerisire mai servește și o fereastră, care din considerații practice se face imediat sub streșină și foarte aproape de ușă. Dacă e în corpul șurei se astupă despre arie cu obloane de scânduri ce alunecă într-o parte și în alta în rosturile a 2 lăți fixați orizontal deasupra și dedesubtul ferestrelor. De obicei prin aceste ferestre se dă nutrețul în iesle. La grajdurile separate de șură se află în tavan o gaură anume lăsată, prin care se dă nutrețul în iesle sau în rof care sunt aninate piezis deasupra ieslelor și se compun din niște vergele de lemn prinse între 2 lemne mai groase.

Podeala, ceva mai înaltă decât restul curții, se compune din blane de stejar (foastene), așezate una pe muchie, ca să fie mai rezistente, printre spăturile dintre blane se stre-

coară „mustul“ (chișălăul) într-o gaură subterană sau se scurge pe padimentul înclinat într-un scoc, ce conduce de-a dreptul în groapa de gunoi din fața sau din dosul grajdului.

Mustul din groapă se scoate în butoaie sau butii și se duce la câmp și împrăștie pe fânețe. În grajd mai ales, dar și în tindă uneori, pentru luminat se folosește o lampă constând dintr-o sticlă de tinichea din care iese un fitil (feștilă), lampă se numește fofărcă sau fofează.

La luminat se folosește uneori și vârtelnița de ceară numită strajă, se folosește mai ales la denii, în săptămâna patirilor.

În imediata apropiere a grajdului se află cotețul numit cotenează și cel de porci, care are 2 părți de regulă; una pentru porci de îngrășat, cocina, care e așezată mai sus și unde nu se pun paie și alta pentru ceilalți porci. Pe cocină se intră prin cealaltă despărțitură. În peretele dinspre curte se află trocile pentru mâncare, care constă la cei de îngrășat, cam din lobenițe (bostani) nefierți ori fierți cu tărâțe, ori sfeclă, cartofi și cucuruz din care se obține cea mai bună slănină și carne. Fig.7.

Fântânile

Săparea fântânilor depinzând mult de felul și configurația terenului nu se poate face la fiecare casă țărănească. Se face uneori în fața casei dinapoi, ori între ea și grajd, mai dese sunt fântânile cu cumpănă și scripet. Sunt însă și fântâni cu roată și scripeți. Uznele (marginile) se fac de regulă din bărne de stejar. În extremitatea unui sul se află roata sau mânerul de care se învâрте sulul pe care se înfășoară funia sau lanțul. Lanțul are la ambele extremități câte o găleată așa că scoborându-se una (cea goală) se ridică cealaltă (cea plină), prin ceea ce se câștigă forță și timp. Sunt și puțuri din care dacă sunt mai lungi și mai puțin adânci se poate scoate apa și numai cu o prăjină prevăzută cu un cârlig pentru așezarea botiei.

Considerații de utilitate cer ca economul să-și împrejmuiască moșia. Materialul cel mai ieftin și mai des folosit la împrejmuire, îl formează nuiielele de sălcii (răchită) din care se fac garduri, care se apără de ploii și printr-un strat de paie înclinat, peste care se pune pământ. Se folosește pentru împrejmuire și scândura, care se bate orizontal pe stâlpi, ciopliți în patru fețe. Când moșia nu e în vatra satului se întrebuintează și gardul din arbori și tufiș, mărăcini, sălcii etc. Pălanul (numai din scânduri) e împrejmuirea despărțitoare a curților. Mai rar se împrejmuiesc curțile cu zid.

Din împrejmuire se țin ca părți organice poarta curții și porțile. Porțile de regulă sunt cu o singură aripă, mai rar cu 2 aripi.

Războiul (de țesut)

Constă din 4 tălchi (tălpi) în care e băgat la capete câte 1 sul (cu totul 2 suluri). În sulul de dinainte la capătul din dreapta țesătorului e măiugul (amnarul), în măiug vine limba cu un cui, care se bagă în găurile limbii. (Fig.8). Pe sul se înfășoară pânza țesută. Pentru ca pânza să fie ținută întinsă se folosesc zimți. Spata (are dinții de trestie) e băgată în vătălă, cu care se bate țesătura. Ițele sunt legate prin scripeți de iepe, pe cari se calcă cu piciorul pentru schimbarea, respectiv, ridicarea itelor în sus și în jos. Itele sunt legate de ciocane.

Tortul se leagă de un lemnug (băț) și se înfășoară pe sulul dinapoi, până duce între tort vâргеlele de brad. Aproape de sul, între tort, sunt 2 fuscei legați în formă de x.

Tortul la început spre a se putea începe țesutul, se leagă de o bucată de pânză mai tare de sac, care se numește nodurar, fiindcă de el se înoadă firele tortului. Se întâmplă se războiul nu umblă bine, ori firele de tort nu stau destul de îninse, atunci se pune un băț cât e războiul de lat peste fire, de care băț se leagă o greutate, care se cheamă merinde. Merindea se pune ca războiul să rostescă mai bune.

Cheden sunt firele de tort cari rămân pe lemnug când se găț tortul. Ca să nu se rupă firele de tort se mănjesec cu mânăză de tărâțe.

A năvodi=a băga firele de tort prin spată.

Tortul pentru a putea fi pus pe război trebuie urzit pe urzitoare. Leucă=2 bețe de fier ori lemn, pe care se pun mosoarele pentru urzit tortul. De pe țuse se deapănă tortul pe rășchitoare.

La țesut trebuie suveica, în care se bagă țeghea (țeava), pe care e inul, ori bumbacul ce se țese. Bumbacul (o litră) pentru a se putea face pe țevi, se pune pe letică. Țevile se pun într-un băț de fier, cu un sul mai mare, care cu locul pentru țevi, se cheamă doacăn. Cu ajutorul vârtelniței așezată pe capră se fac țevile.

Îmbrăcămintea bărbaților

Începând de sus în jos. Pe cap poartă căciula (șapca-sapka ung.) iarna, iar vara pălărie neagră de pănură (filt-nemt.), cu boruri potrivit de largi. De sărbători tinerii și bărbații poartă pălării de pănură mai înalte și mai tari, înfrumusețate cu șnur (șirte) verde, uneori și galben, care nu e cusut, ci prins cu ace de gămălie. Cu gămăliile de sticlă colorată ori simplă.

Feciorii poartă văstra (care o pune fata care îl are drag) de garoafe ori de rosmarin cu șic (cea mai obișnuită). Șicul e un fel de poleială de culoarea aurului ori argintului care se lipește pe rosmarin.

Văstra cât mai bogată în flori și podoabe arată dragostea și starea fetei care o pune. Se cumpără văstrele de flori artificiale gata de la prăvălii, de regulă jidovești (Brașov și Sângiorgiu). De câțva ani vara se poartă pălării de paie.

Cămașa e cusută de țarancă, de cânepă mai ales, mai rar de in curat. Se țese în amestec cu ghioleni (giulgiu) pânză pentru cîmăși, ori se fac cămășile din pârîgat sau matipolan (pânză de cămașă numită în comerț șișon). Cămașa la bărbați are părțile următoare: pavă (clin subțioară) - căptuf, căpușeala deasupra umerilor, - pumnișori (3) - manșete cu 2-3 nasturi de porțelan albi sau colorați, tot așa și gulerul e strâns îmbumbat, mâneci, guler și poale. La unele se află cusătură cu purecel (4) mai fină decât cea fără purecel, care e simplă. Tot în acel loc însă e, făcută pe urma acului. Jos cămășile de duminică sunt tivite cu găurele (5). Pe umăr are și un fel de triunghi numit picăse (6), iar la piept asemenea care se numește panticică (7). Fig.9.

Cioarecii au vâcălie pe unde bagă brăcinărul.

Tălpăul (cu care se leagă jos cioarecii, iar sus au buzunare numite elcuziană (elcuza) înapoi cu tur, în laturi, pe margini din afară au șnururi. Fig.10. Românii poartă cioareci de postav alb, cu șnur negru, ungurii (cei mai tineri mai ales) poartă de pănură sură. Vara se poartă și numai izmene, deoarece cioarecii sunt prea călduroși. Găteala de pe piept a cămeșii se cheamă forament. Peste cămașă vine laibărul (vesta), iară iarna pieptarul numit bundă din piele de oaie, cu părul pe din lăuntru. Pieptarul e împodobit cu cusături de flori cu arnici roșu și negru, cu 3 buzunare în față, se încheie subsuoară și pe deasupra umărului stâng cu nasturi de piele. Peste pieptar vine scurteica (zabun), care ca și laibărul sunt de piele postav negru ori vinețiu, ori sur. La cei bătrâni e de postav alb. Peste scurteică iarna poartă zeche (mantăl) de postav ori castaniu ori negru, prinsă îndărăt cu o limbă, ca să se poată îngusta și lărgi după trebuință.

În picioare se poartă papuci (ghete) numiți și țipici de piele de vițel, cu talpa groasă bătută cu ținte și potcovită cu potcoavă de fier ca să ție mai mult. Se poartă iarna și vara în zi de sărbătoare cisme, la cei tineri cu carâmb tare la cei bătrâni cu carâmb moale. La încălțat se apucă cismele de urechi.

Pe vale și în Hetea mai umblă cu opinci, care se leagă cu nuițe peste picior. În ghetă poartă ori ștrînchi numiți și buși ori ciorapi, ori poartă obiele (obghiele) de pânză ori flanelă.

La gât poartă bărbații cărpă de gât de culoare neagră cu flori mai deschise. Peste mijloc se încing cu șerpar (chimir) de piele ori postav cu tricolor. Se încing și cu curea de

piele de porc care se împreună cu o cataramă galbenă. La șerpar se poartă banii, tabacul (tutun) purtat ori în jecicău (zsocsko) de piele, ori bășica de porc, apoi batista, briceagul, dacă nu e legat peste brâu cu un lanț, ori sfoară de piele și alte lucruri mărunte indispensabile.

Iarna bătrânii poartă cojoc de piele, cusut cu arnici negru. Acestea se pierd căci nu mai există decât foarte puține pe vale.

Îmbrăcămintea femeilor (muierilor).

Pe cap cărpa, la femei (măritate) de culoare neagră ori colorată, la fete însă numai colorată, cumpărate din prăvălii. Femeile poartă pe sub cărpă căița cu colțișori și fluturi. Femeile poartă conciu (coc) rotund, fetele poartă părui împietit pe spate în 2 cozi, în vârful cărora se leagă panglici. Conciu îl poartă în creștetul capului, în formă de cărigă, cu hoiteu, care ține forma conciuului.

La gât poartă mărgelă albe ori și galbene și albastre.

Ia făcută de mâna lor, e cusută cu fluturi de metal, cu flori de arnici și cu mărgelă.

Peste iie mai poartă fetele și femeile tinere și o cămașă subțire de ciurel, învelită cu pachial (fachial) întocmai ca și miresele.

Și iia și cămașa bărbătească are slobozitură, pavă. forment înainte, la mâneci are vâcălie, iar la gât guler, tot așa numit obinziță. Fetele poartă la vâcălie și obinziță, cipce (dantele). La gât se încopcie.

Poalele au asemenea clini în formă de triunghi, e tivită cu găurele pe din jos, deasupra are vâcălie, nevestele tinere au pe din jos cheița în două găuri. Poalele se leagă cu brăcină de bumbac. La fodorii pun gumii (elastic).

Peste iie vine laibăru, laibărica, făcută din catifea neagră, jos are o pantică lată de 3 degete, e adică tivită cu pantică. Deasupra e răscoită, adică tăiată mai tare. E încopciată numai de la piept în jos cu copcii. N-are mâneci, peste laibăr vine vizica, largă și strâmtă cu barșon (catifea) la mâneci și înainte. Vizica strâmtă e cu sirpintină și găteală în chiept. Peste poale vine (iarna numai) androcul sau snuca (soknya'), de postav gros. Vara se poartă rochia, care sus are obinziță, jos are o tivitură cu o panglică lată de 3-4 degete, peste rochie se leagă surțul, care jos are ponticele sau porcăluțe, ori cipce. Uneori jos se face cu garnir (garnitură).

Cu câțiva ani înainte între zestrea fetei se ținea și tivilichea, haina (mantaua pentru femei) fără mâneci, căptușită cu blană. La mâneci și la gât are tot blană. Azi nu se mai vede decât la generația mai bătrână.

În picioare poartă ghetă (papuci) de piele de vițel, bocș, ba și de chevreur, cu ciocul de lac ori cu sirete, cu fug ori cu nasturi.

Portul femeilor e unguresc, afară de tivilichia și iia cu fluturi care sunt românești. Asemenea și portul bărbaților e aproape tot unguresc.

Date istorice

„Protocollum universalis regulationis Ecclesiarum Transilvanica Disunitarum Propungese item Archidiaconatum pro complemento altissimi Rescripti Regii sub dta 18 Aprilis Anno 1786 elementer elergiti per demandatum ab Excelso Regio Gubernio medio gratiosorum Nrs.1610 et 3129 anni 11805 emanatorum decsetorum mixtam Cornisionem sub ordinariis Parsidio et manductione exmissi ab eodem ezc. comiss. exactor exater ingossistae Alexandri Dosa suceptal et terminatae“.

1. Politica jurisdictio: Cottus Alba Inferioe sub regio Penepstore Ladislai Kontzei Tractus Albensis Superior sub Archidiaconatu A.D. Simeon Askulan.

41. Arapatak - F. ad44 (Titulus ecclesiae specificus) 70 (patrum familias inclusis viduale et zingaris), Iakob Csoflec (preot) Transilvania 1791;

Religuitur pro capellans nesaeguisitae ecclesiae martis coaddito ut habitationem tuam.

Explicația: Acesta a fost publicat în Transilvania 1911.

Nr.41 este numărul curent al parohiei Arpătac. După acest protocol rezultă că Arpătacul în 1805 după datele oficiale se ținea de Comitatul Albei de Jos, cercul Albei de Sus.

În „Pallas nagy lexicon” am găsit următoarele:

În 1848, 29 noiembrie aici au câștigat secuii. Sunt 5 izvoare minerale (ásvány forras).

Familia Arpatak: secuiască, urmașii ișpanului: Benczenz fiul lui Akadas din Sepsi. Benczenz care în 1252 a căpătat de la Bele IV ținutul secuiesc din vecinătatea secuilor din Sepsi și a sașilor din „bansag”. A avut 3 fii: Ștefari, Domokos, strămoșul familiei Nemes din Hăghig și Miko. din care se trag familiile cu același nume din Hăghig și Bodok.

Ștefan a avut 2 fii pe Arpatak sau Aropatak Janos între 1349-69 și Ștefan pe la 1349.

Fiul lui Ștefan a fost Nemeș Matyas din Kalnok de la care se trage familia Kalnoky din Köröspatak (Valea Crișului). Ștefan se vede că a purtat numele de Arkosi având moșii în Arkos, Kalnok și Köröspatak - ceea ce e probabil - dacă a fost aceeași persoană cu Akosi Zoltan, ai cărui nepoți la începutul sec. 15, după meșii din Arpatak își iau numele de Arpatak și descendenții îi poartă în decurs de un veac când își încep activitatea sub numele de Arpatak Gereb, iar altă ramură Szemesfai Gereb”.

După Kogutovicz, Arpătacul în 1720 se ținea de comitul Albei de Jos, cercul Alba de Sus. În 1780 preot era Ion Mateiu.

Estras din „Tastlaner Kronic” de Thomas Tandler care cuprinde anii 1278-1825 la pag. 71, vol. IV găsim:

1822 26/VI. Se povestește pe trei pagini, cum Coman Comșa numit și Coman Nitza, hoț din Buzău prins când a ars fruntea unui păstor din Preșmer, care era cu vitele în munții Buzăului. Preșmerenii, prin comanda militară, sub escortă militară duc pe Coman la 24, VI. 1822 la Preșmer și de aici trebuia dus la Arpatak spre a fi judecat de Kontzei Benjamin, judecătorul cercului Albei de Sus. Din Preșmer e trimis sub escorta a 4 sași la Arpatak.

Dar în drum alți 4 sași, îmbrăcați în haine de turc, deoarece avură mult de suferit de la Coman îl împușcă. Se expune apoi cercetarea făcută și închiderea omorătorilor la Mioara.

Se mai spune că Coman era supusul grofului Johan Mikesitsch.

„Kurzgefaste Jahrgeschichte von Siebenb besonders Burzenland” von Josef Tentsch (1345-1748).

La pag. 721 găsim o scurtă notiță care arată că la 1705, 21/VIII „fruh von Tag Ramen 500 kunetzen, sen Pferd bei Arndorf (Arpatak) muer de, Csaki Andras uber den Alt Trisen von Croner Feld bis 600 Ocsen und ferade an welchen die Fleischhacker bis 1000 fl. eingebusset”.

Tot în cronica lui Josef Tentsch la anul 1683, 29 mai găsim:

„Marele Chan Tătar a venit cu o armată de 1000 de inși prin Buzău (Busen). În drumul lor - după cum spune cronica - au pustiit și stricat mult sau furat multe poame și vite, mai ales din satele românești (sanderlich von Bleschdoi feru) și s-au ars mai multe sate ca Slupim și s-au dat foc, mai ales la satele românești ca Fladan (Vlădeni), Androf (Arpătac) Schoechendorf (Șintari). De aici se vede că și Arpătacul era considerat ca sat românesc cel puțin în 1683 avea majoritate românească.

În 1780 preot greco-catolic Ioana Mateiu

Podul de peste Olt de 30 de ani - făcut de Bodeni. Înainte treceau sau cu barca sau cu podul.

1849-'56 notar Kerekeș Lajos, jude G. Grozea.

1863 notar Csutak Szigm., jude ... se ținea de pretura Hăghigului și erau 187 de case.

1867, 12/II s-a arborat steag maghiar-român, dar a fost rupt și băgat în tină de Al. Axente.

1868 notar Babos Ferencz, jude Ilie Bordean.

1910 st.350 fumuri, 1512 suflute, din care circa 800 românești. Hotarul 6538 jugăre cadastrele din care 3098 pădure, 1578 arătură, 84 grădini, 640 fânaș, 778 pășune etc. Dare se plătește cu totul 4347 Cor.

1700 erau 40 familii gr. or.

1910/II obligați la școală 116 copii (6-15 ani) urmează însă numai 104, cu 3 învățători la 2 școli una în sat și una la Cucu.

1910 - s-a înființat casa culturală românească.

1887 s-a sfințit biserica greco-catolică fiind preot Dionisie Nistor, cantor Consatntin Cioflec, protopop Coltofeanu Dumitru.

Secuii, sigur nu se știe, ar fi venit dinspre răsărit, de unde drumul "szekely ut".

Pe acest drum s-au refugiat secuii în 1848. Pără la Arpătac, respectiv până la Olt au fost alungați ciangăi din Săcele în 1848 de Radu Popea, ba au trecut secelenii și în sat. Ungurii cari au putut s-au refugiat spre centrul secuimii, care nu s-au ascuns prin pivniți, gropi etc. Alții au început să învețe tatăl nostru, să-și pună icoane românești prin case ca să nu fie omorâți, ci să treacă drept români. Rușii încă au fost pe aici și poporul știe de frica "Muscalului" (Rușii) (tradiție)">>.

NOTE

1. Această valoroasă colecție de folclor aflată în Fondul de manuscrise „George Barițiu” de la Biblioteca Academiei Române a fost publicată în 1994, la Sf. Gheorghe cu titlul „*Poezii populare culese de Dimitrie Cioflec*”, ediție îngrijită și prefațată de Luminița Graure-Cornea și postfața de Ioan Lăcătușu.
2. G. Rafiroiu, *Araci*, Salonta, 1938.
3. Lucrarea a fost reeditată în 1970, I.G. Bibicescu, *Poezii populare din Transilvania*, Ediție îngrijită de Maria Craicu, cu prefață de I.C. Chitimia, București, Editura Minerva.
4. N. Moldovan, „*Monografia comunei Vâlcele*”, Sf. Gheorghe, 1995, ms.
5. M. Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, Ed. Univers enciclopedic, București, 1996, p.312.
6. I. Lăcătușu, *Personalități românești din județul Treiscaune. Episcopul Veniamin Nistor*, în „Cuvântul Nou”, anul V, nr.1140, din 29 iunie 1994.

ETHNOGRAPHICAL AND FOLKLORE NOTES ABOUT THE VILLAGE ARACI, BY BISHOP VENIAMIN NISTOR (Abstract)

Bishop Veniamin Nistor (1886-1963) son of priest Dionisie Nistor in Araci, brother of doctor Pompiliu Nistor (1883-1961) and of archpriest Aurel Nistor (1882-1973) was the secretary and the counsellor of the Archiepiscopate in Sibiu (1922-1941), bishop of Caransebeș (1941-1948) and abbot of St. Trinity Monastery in Alba-Iulia (1948-1963).

He published several theological studies and writings regarding the history of the Orthodox Church and its relationship with the other religions. Among the studies left in manuscript we mention the ethnological and folklore study of his native village, Araci. The study comprises information about the history of the village, the description of the peasant residences, the description of the household and farm, the agricultural inventory, men's and women's clothing, romanian-hungarian-german interferences as well as local folklore productions (humorous extempore verses, carols, merry songs, nicknames) all rendered in the local people's dialect.

FOLCLORIȘTII ȘI FOLCLORUL MUZICAL DIN JUDEȚUL COVASNA. PRIVIRE ISTORICĂ

Constantin Catrina

Rezonanței și efectului patriotic produs de publicarea primei culegeri de folclor din istoria culturii noastre: *Poezii populare - Balade* (cîntece bătrînești) *Ajunate și îndreptate de Vasile Alecsandri*¹ (Iași, Tipografia Buciumul român, Partea I-a, 1852; Partea a II-A, 1853) i se va răspunde cu noi și mereu alte contribuții privind tezaurizarea creației populare autohtone. În timp, și exemplele ne-o dovedesc, numeroși cărturari și intelectuali dar mai ales slujitorii satului românesc : preoți și învățători, funcționari, liceeni și studenți, și alături de ei cîțiva dintre conaționalii noștri maghiari² și sași³, vor finaliza o parte din munca și pasiunea lor închinată culegerii și publicării producțiilor populare românești.

Deși prin subiectul acestei comunicări am dorit să pun în evidență preocupările mai vechi sau mai noi privind culegerea folclorului muzical din județul Covasna, unele incursiuni în ramuri apropiate precum în cel al folclorului literar și coregrafic se vor dovedi indispensabile.

Dimitrie Cioflec (1828 - 1891)⁴, spre exemplu, învățător în Săcelele Țării Bârsei și apoi la Brașov din 1854, întocmește pentru el o colecție de versuri populare culese de la Araci și împrejurimi și o datează : 1855. Cele 112 poezii cite conține manuscrisul de la Biblioteca Academiei Române⁵ au fost apreciate, la vremea respectivă, nu numai de George Barițiu dar și de Nicolae Filimon și prin el de ziarul *Naționalul*

Scriind despre acest urmaș al bardului de la Mircești, G.B. Duică nota că lui Dimitrie Cioflec „îi bătea inima pentru poezia populară”⁶ Desigur, culegând direct din gura țăranului Dimitrie Cioflec se recomandă „a fi unul dintre primii culegători de folclor din Transilvania care n-au mistificat esența poeziei noastre populare”⁷.

Dar culegerilor de folclor întocmite din contactul direct cu purtătorii de folclor din perimetrul satelor covăsnene li se vor adăuga, peste ani și alte câteva contribuții datorate elevilor. Între cele *Cincizeci de colinde*, tipărite de Andrei Bârseanu (1890) de la Liceul „Andrei Șaguna” din Brașov, întâlnim și versuri notate de ucenicii profesorului aparținând localităților Chichiș, Belin, Hăghig, Ghelița și tot datorită respectării îndemnului din partea dascălilor lor în *Cîntece și jocuri ale copiilor*, lucrare tipărită de prof. dr. Alexandru Bogdan (1905), ne vom întâlni cu încă două localități covăsnene: Araci și Mărcuș.

Călătorind în Transilvania secolului trecut I.G. Bibicescu (1848-1924) se afla și el, începând cu anul 1881, la Vâlcele unde, pe lângă timpul acordat tratamentului balnear, va întreprinde și o susținută și productivă activitate de culegere a folclorului local. Rezultatul activității acestui bărbat ales? O amplă culegere de folclor pe care o va tipări cu titlul de *Poezii populare din Transilvania*, București, Imprimeria statului, 1893. Sumarul volumului, apreciat încă din etepa de manuscris de către B.P. Hașdeu⁸, va consta din frumoase și, evident, inedite versuri desprinse din murmurul cântecelor doinite, din spectacolul obiceiurilor de iarnă (colinde) dar și dintr-un număr de balade precum: *Fata bărbulesei*, *Toderel*, *Gruia lui Novac*, *Pintea*, *Salomia*, *Mireasa moartă* etc. Dar Bibicescu a mai realizat prin această

culegere și un alt lucru foarte important și anume: el a adăugat textelor culese de la Vâlcele și alte câteva obținute fie prin corespondență, fie cu unele exemple extrase din periodicele vremii: *Gazeta Transilvaniei* (Brașov), *Tribuna* (Sibiu), *Șezătoarea* (Fălticeni) și altele.

De la I.G. Bibicescu, om cu studii superioare începute la București și terminate la Paris, mai aflăm că pentru a-și încheia culegerea respectivă și-a îndemnat interlocutorii să și cante pentru ca astfel versurile "dictate" să fie mai complete. "Farmecul cântecului duios pururea, trăgănat și dulce, cadențarea aici încetată, aici repede și grăbită, dând expresiunea cuvenită sentimentelor ce descriu vorbele - nota folcloristului - mă făcură să regret că nu puteam să culeg și muzica acestor cântece"⁹. Evident, cuvintele acestea încorporează în conținutul lor o idee pe care însuși George Barițiu o va evoca în 1849: "Noi aici zicem înadins cântece, iar nu versuri, nu poezii pentru că ați observat cum poporul nostru toată poezia a căruia temă corespunde simțului și imaginăciunii lui, care adică e scoasă din inima lui, trebuie să o și cante, iar almintrea nici că o primește, o dă uitărei!"¹⁰. Și tot el, George Barițiu, la Adunarea generală a "Astreii" din 1862 se va adresa participanților și mai răspicat: "poporul să nu-și părăsească cântecele, iar folcloriștii care le culeg să respecte autenticitatea lor!"¹¹.

În Transilvania, după cum se știe, culegerea folclorului muzical, cu ajutorul fonografului - deci o culegere științifică - a începutul destul de târziu¹². În 1910 Tiberiu Brediceanu culege în Maramureș, iar Béla Bartok, cu sprijinul Academiei Române, tipărește *Cântece populare românești din comitatul Bihor*, București, 1913.

Desigur, Unirea din 1918 va da aripi, va înzecii eforturile în direcția unor astfel de preocupări ce odinioară au fost stimulate și patronate doar de "Astra" și "Societatea pentru Fond de Teatru Român". Acum, George Dima la Cluj, Timotei Popovici la Sibiu, Sabin Drăgoi la Deva și Tiberiu Brediceanu ca reprezentant în Consiliul Dirigent al Transilvaniei, apoi conservatoarele din București, Iași, Cluj și Timișoara își vor înzecii eforturile față de fundamentarea unei opere culturale de mare perspectivă anume: *culegerea și valorificarea folclorului muzical românesc*.

Sabin Drăgoi (1894-1968), spre exemplu, ca profesor de muzică la Deva (1922-1924), identifică printre elevii Școlii Normale de aici și câțiva interpreți de muzică populară proveniți din unele localități ale actualului județ Covasna: Belin, Întorsura Buzăului, Mărcușa, Arin de la care, evident, muzicianul român va și nota 10 colinde: *Mese-ntinse sus is puse, Sub cel deal din răsăritu, De când Domnul s-a născut* (în două variante), *Tu ești lumina cea sfântă, În orașul Vișlaem, Sus la poarta raiului, Vișlaeme, veselește-te și Sub cea poală de dumbravă* din care am și extras următoarele versuri:

Sub cea poală de dumbravă

Mare cârd de oi să pază.

- Dar de pază cin' le pază:

- Pază (Ion) bun viteaz:

El atâta le-a păzit,

Până ce a d-adormit!¹³.

Și fiindcă am vorbit de colinde nu vreau să trec peste sublinierea lui C. G. Rafiroiu și anume că, toate colindele noastre "au melodii frumoase care ne-au legănat sufletele..."¹⁴.

În mai 1929, răspunzând invitației primarului bucureștean Dem. Dobrescu pentru ca județele țării să participe la Târgul Moșilor și din punct de vedere artistic, "Pr. Nicoară din Feleag, jud. Odorhei"¹⁵ a sosit la București cu un mic alai de nuntă... Aici ceata a sporit cu câțiva prieteni din sat <<băgați>> (adică slugi) la feluriți stăpâni; parte dintre ei erau cântăreți sau instrumentiști"¹⁶. Etnomuzicologul Constantin Brăiloiu (1893-1958), atras de repertoriul muzical și de pitoreștile costume populare ale sătenilor din Feleag va efectua cu această

ocazie cea dintâi culegere de folclor din localitatea respectivă. Cum s-a realizat, însă, această activitate cu adânci reverberații în evoluția tehnicii de culegere a creației artistice muzicale? "... lucram cu fonograful în dosul scenei între două repetiții sau după spectacol, câteva clipe, cu informatori flămânzi... dar cele culese atunci - conchide folcloristul român - trebuie date la lumină... mai ales, fiindcă puținele sate românești din Odorheul Secuiesc sunt încă cu desăvârșire necunoscute cât privește folclorul muzical"¹⁷.

Această culegere de 11 pagini, format 20,5/26,5 cm conține, în primul rând, un repertoriu alcătuit din melodii de joc: *Fecioreasca*, *Feciorește* (bătrânește), *De-nvârtit precum și cântecele: Cântecul miresii, Cântec la mireasă, Cântec de nuntă, Cântecul mirelui, Zicala găinii și Perina* (de la slărsitul nunții) cât și un număr de 8 planșe reflectând diferitele momente legate de ritualul de nuntă din Feleag.

Din comentariul etnomuzicologului Constantin Brăiloiu adecvat lucrării *Nunta la Feleag* și după picsele de port aparținând mirilor și nuntașilor, în general specificitatea etnografico-folclorică a acestei localități nu poate fi alta decât cea aparținând zonei Târnavelor și prin ea, desigur, culturii populare și artistice din arcu sud-estic al Transilvaniei.

Dar cel mai apropiat zonei etnofolclorice comentată aici, va rămâne muzicianul folclorist Ioan Radu Nicola (1913-1981)¹⁸. Îndrumat de Constantin Brăiloiu, de la care primește și un fonograf necesar culegerilor de teren, I. R. Nicola întreprinde în zilele de 3-5 august 1933 cea dintâi expediție personală la Vâlcele. Ajutat în depistarea informatorilor tip de către învățătorul M. Iordache, dirijorul corului *Asociației cadrelor didactice din Trei Scaune*, folcloristul clujean, rudă apropiată cu revizorul școlar Ilarie Aleman din Sfântu Gheorghe, va culege în câteva zile un bogat material folcloristic: balade și cântece, colinde din mai multe localități ale actualului județ Covasna. Revenind după mai bine de 20 de ani, în perioada 28 ianuarie - 6 februarie 1955, cercetătorul Institutului de Folclor (Filiala Cluj), și apoi lectorul și conferențiarul catedrei de folclor de la Conservatorul de Muzică "George Dima" din același oraș transilvan, continuă să investigheze noi localități din zona Covasna: Brețcu, Mărtănuș, Zagon, Păpăuți și Bărcani. Rezultatul - ne preciza universitarul Nicola - a fost deosebit: 250 de pise înregistrate numai în zona Brețcu - Covasna. În alte cinci zile ale anului 1959, 23-27 mai, Nicola acordă o atenție specială variantelor baladei *Miorița* din care o înfimă parte a notațiilor respective le va publica la Brașov¹⁹. Sunt tipărite aici 26 de piese muzicale, adică 4 colinde, 2 cântece de nuntă, 10 balade și cântece haiducești, 2 cântece de leagăn, 3 cântece diverse, 1 cântec vocal de dans și 4 melodii instrumentale de joc²⁰.

Pe alt plan, rezultatele acestei îndelungate cercetări comparative le vom găsi concretizate în studiul *Miorița în secuime*²¹. Evident, concluziile folcloristului nu pot rămâne în afara privirii noastre istorice. De pildă, comparând "miorițele" din limba română, adică cele aparținând stratului vechi, etnomuzicologul le identifică, din punct de vedere al răspândirii lor, că acestea circulă în întreaga zonă din sudul Carpaților Meridionali, iar cele aduse din alte teritorii folclorice limitrofe românești au melodii diferite. Cât privește melodiile de limbă maghiară, se mai consemnează în acest studiu, ele aparțin ținutului Ciuc, având însă trăsături specifice românești: inflexiuni intonaționale, cadență frigidă și colică, tendință spre improvizație și formă liberă. "Dar importanța *Mioriței în secuime* - se spune în concluziile acestui studiu - este sporită prin semnificația sa istorică. Într-adevăr existența atâtor variante - în limba română și maghiară - legate între ele prin izvorul tainic al obârșiei carpatice comune și apoi prin firele unei filiații directe și continue este dovada peremptorie despre unitatea neamului românesc și despre structura sa bimilenară pe ambele versante ale Carpaților"²².

Desigur, încercarea noastră de a sintetiza câteva din preocupările pentru culegerea folclorului muzical din localitățile județului Covasna ne impune, în mod firesc, și punctarea următoarelor concluzii;

1. Creația artistică populară, privită în întregul ei, a constituit de-a lungul veacurilor acea coardă întinsă a sufletului față de tot ceea ce strămoșii noștri au adunat în vatra străbună: muncă și talent, izbândă și unitate în sentimente. Izvorul acesta "pururea reântineritor" cum îl definea poetul națiunii române Mihai Eminescu, a însemnat și va însemna încă, fără a ne închipui o anume dată fixă, istorie și geografie, limbă și naționalitate, cultură și loc inconfundabil în marea noastră Europă comună.

2. Deși în județul Covasna au existat evidente preocupări în ceea ce privește culegerea creațiilor populare datorate fie lui Dimitrie Cioflec, Ioan G. Bibicescu, Andrei Bârseanu și dr. Alexandru Bogdan, fie lui Constantin Brăiloiu și Șabin V. Drăgoi sau Ioan R. Nicola continuarea dar și evaluarea acestor demersuri va pune în lumină, desigur, tradiția și eforturile contemporanilor față de dimensiunea civilizației și culturii noastre artistice seculare încorporată și în acest spațiu etnofolcloric precum cel din sud-estul Carpaților Meridionali.

NOTE

1. I. Datcu, *Dicționarul folcloriștilor. Folclor literar românesc*. Cu o prefață de Ovidiu Bârlea, București, 1979, p. 40-45.
2. D. Pop, în *Revista de Folclor*, București, nr. 3 - 4, 1959, p. 37.
3. Gh. Pavelescu, în *Studii și cercetări de folclor*, București, 1971, p. 104-117.
4. V. Florea, în *MAE al Transilvaniei pe anii 1965-67*, Cluj, 1969, p. 377-408.
5. Biblioteca Academiei Române București, Ms. 987, nr. 37, f. 223-242. În prezent această valoroasă colecție de folclor este tipărită și are ca titlu, pe coperta interioară, următorul text: *Poezii populare culese de Dimitrie Cioflec*, ediție îngrijită și prefăcută de Luminița Graure-Cornea. Prefață de Ioan I. Lăcătușu, Sfântu Gheorghe, 1994, (61 p.)
6. Vezi, nota 4, p. 396.
7. Idem, p. 395.
8. I. G. Bibicescu, *Poezii populare din Transilvania*. Ediție îngrijită de Maria Croicu. Prefață de I. C. Chițimia, București, 1970, p. X.
9. Idem, p. 8.
10. G. Em. Marica, *Studii de istorie și sociologia culturii române din secolul al XIX-lea*, vol. I, Cluj-Napoca, 1977, p. 243.
11. G. Barițiu în *Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român*, Sibiu, 1862, p. 193. Articolul acesta a fost reprodus și în *Calendarul pentru poporul român cu privire la mai multe cerințe ale lui pe anul 1863*, întocmit de George Barițiu, Brașov, în *Tipografia și prevăzătura lui Römer și Kamner*, p. 1-17.
12. M. Pop, în *Revista de Folclor*, București, Anul I, nr. 1-2, 1956, p. 11.
13. S. V. Drăgoi, *303 colinde cu text și melodie*, Craiova, Scrisul Românesc S. A., 1931, p. 254 (ex. 287). Colinda aceasta cu circulație și în localitatea Araci, atât prin structura ei sonoră cât și prin strofa melodico-ritmică, se aliniază mai degrabă cântecului doinit ("trăgănat"), categorie folclorică atât de specifică pentru subdialectul sud-ardelenesc din care face parte și județul Covasna.
14. C.G. Rafiroiu, *Araci, Salonta*, Tipografia Gaál și Co., 1938, p. 25.
15. Azi, localitatea Feleag aparține de județul Mureș.

16. C. Brăiloiu, *Nunta la Feleug*, București, Societatea Compozitorilor Români. Publicațiile arhivei de Folklore, 1938, p. 3.
17. Idem.
18. I. Datcu, *Dicționarul folcloriștilor*, II, Folclor muzical, coregrafic și literar românesc, București, Editura Litera, 1983, p. 159-161.
19. *Câte sunt pe lume. Culegere de folclor muzical din sud-estul Transilvaniei*. Ediție alcătuită și îngrijită de Viorel Ganea și Mihai Weber, Brașov, Casa Creației populare a județului Brașov, 1969.
20. Idem, p. 11-19; 29-31; 55-77; 89; 105 - 106; 149-153; 275; 293-299.
21. I. R. Nicola, în *Lucrări de muzicologie*, vol. 10-11, Cluj-Napoca, Conservatorul de Muzică "George Dima", 1979, p. 221-243
22. Idem, p. 234-235.

LES FOLKLORISTES ET LE FOLKLORE MUSICAL DU DÉPARTEMENT COVASNA. CONSIDÉRATION HISTORIQUE (Résumé)

La publication de la première collection de folklore roumain "Poezii populare - Ballade" (Poésies populaire - Ballades) élaborée par Vasile Alecsandri (à Jassy, 1852-1852) influera directement l'intérêt pour le recueil de la création artistique autochtone.

Dimitrie Cioflec (1828-1891), instituteur à Săcele et ensuite à Brașov a élaboré un recueil de poésies populaires collectionnées à Araci (le village et les environs); I. G. Bibicescu (1848-1924) publie à Bucarest, en 1893, le volume "Poésies populaires de Transylvanie", suite de nombreuses recherches effectuées à Vâlcele etc.

Andrei Bârseanu et Alexandru Bogdan - professeurs de lycée à Brașov - collectionnent, bénéficient du concours des élèves, de nombreuses pièces folkloriques, publiées dans "Cincizeci de colinde" (1890) - (Cinquante cantiques de Noël) - et "Cântece și jocuri de copii" (1905) - (Chansons et jeux pour les enfants).

Dans les décennies trois et quatre, Sabin V. Drăgoi (1894-1968), Constantin Brăiloiu (1893-1958) accordent une attention particulière aux collections de mélodies populaires appartenant au département Covasna.

A partir de la quatrième décennie de ce siècle, Ioan R. Nicola (1913-1981) a déroulé une ample étude comparée concernant la ballade Miorița dans les villages du département Covasna: Brețcu, Mărtănuș, Zagon, Păpăuți et Arcani. I. R. Nicola remarque que l'existence de tant de variantes dans cet espace roumain, c'est la preuve de notre origine carpatique; comme une investigation met en évidence de nouveaux aspects qui ont conduit au développement de l'intérêt pour cet espace ethnographique situé dans le Sud-Est des Carpates Méridionales.

FLORA ÎN FOLCLORUL ROMÂNESC DIN ZONA HARGHITEI

Nicolae Bucur

Legându-și existența sa de cea a naturii acestor meleaguri carpatine, care i-au fost leagăn, ogor și scut, poporul nostru a împrumutat, în creația sa folclorică numeroase elemente inspirate din natura înconjurătoare. Harghita - cu locuri străjuite de munți, cu zone de câmpie și cu o floră bogată în plante, arbori, flori - își reflectă amplu natura în literatura orală. Locuitorii acestui perimetru etno-folcloric, prin tradiție păstori, crescători de animale, pădurari, ocupați cu defrișarea pădurilor, cu plivitul câmpiilor de buruieni, cu săditul livezilor, și-au înfrumusețat existența cu cântec și poezie. Piese de folclorice născute aici, bogat ornamentate cu imagini artistice și ritmuri muzicale, despînse de-a dreptul din viață, cuprind numeroase elemente ale cadrului natural: munte, potecușă, codru, dumbravă, pădure, brad, stejar, fag, pom, măgeran ș. a.

Apariția codrului în poezia noastră populară este cât se poate de frecventă, de-a lungul veacurilor el constituind pentru omul din popor "nu numai un adăpost ci și un altar", precum și "loc de inițiere și măsură a împlinirilor sale"¹. Cu privire la ce a însemnat codrul pentru români, Tache Papahagi citează versurile: "Fratele codru - săracul -/ ne-a ținut și lungit veacul", despre care se spune că "ele conțin un întreg și esențial trecut din existența etnică a poporului român în decursul vîitorilor istorice". Prin această prismă sunt interpretate și versurile: "Codrule cu frunza lată./ tu mi-ai fost mamă și tată..." sau "Codrule cu frunza deasă./ tu mi-ești casă luminoasă"; la despărțire, codrul se comportă ca o ființă umană: "Plînge, frunză, după mine,/c-am fost frate bun cu tine./Plînge-mă, codru, eu dor./Că ți-am fost bun frățior"². Deci cadrul natural este ambiant dar și participant la viața și trăirile sufletești ale poetului anonim.

Înainte de a căpăta valențe artistice, însă, elementele vegetale au fost interpretate ca purtătoare ale unor însușiri magice, cum o dovedesc unele reliefe din folclor și cum o demonstrează studiile de mitologie botanică³. Dintre arborii cu însușiri sacre, se remarcă la români *bradul*, *stejarul* și *mărul*. Așa cum relevă Romulus Vulcărescu, bradul, în special, a fost obiect de adorație și în cadrul totenismului arboricol și în cadrul cultului arborilor și în etapa mai târzie a dendrolatriei. Cosmosul însuși era imaginat ca arboriform, bradul era socotit "axis mundi", arborele vieții - simbolul fertilității terestre, prezent în toate manifestările rituale și ceremoniale din ciclul vieții și din cel calendaristic. La naștere, copilul era închinat la un brad, căruia îi dat în grijă, se sădea un pom fructifer, un fel de "alter ego" al noului născut, apa din prima baie se vărsa la rădăcina unui pom, cu care copilul se înfrătea. În mai toate zonele etno-folclorice din țară, bradul de cununie ori un echivalent al acestuia, stâlpul sau steagul, este nelipsit, el simbolizând un substitut al tinerilor⁴. Ca ilustrare a acestei concepții se poate cita o piesă folclorică din Zencani-Toplița, în care faia își compară iubitul cu un *brad*:

"Nici *bradul* nu-i ca badea,

Că bradul e crengăros,

Badea-i tare și frumos.
 Când îl văd între feciori
 Precă văd un *steag de flori*,
 Când îl văd seara pe lună
 Parcă-i *floarea din cunună*
 Când îl văd seara pe stele,
 Parcă-i *frunza de mărgele*.”

(Inf. Truța Valer, 1969)

Calitățile *bradului* pălesc în comparație cu *badea*, ființei umane atribuindu-i-se însușiri ca frumusețea, sinceritatea, omenia, puterea, lăsarea întunericului neestompându-i cu nimic strălucirea. Paralelismul *om-brad* se poate deduce și din doina bilboreană *Peste deal peste obcină*, în care tânărul îndrăgostit este asociat cu o *creangă de cetină*:

“Peste deal, peste obcină
 Ieste-o *creangă de cetină*
 Bate vântul ș-o clatină
 Din vârf până-n rădăcină.
 Dar nu-i vina *crengușii*
 Cum i vina măicușii:
 Nu m-o lăsat a iubi
 Cu cine m-aș potrivi...”

(Inf. Valeria Vilcan, Bilbor)

Crengușă de cetină, atât de frecvent întâlnită în ornamentica populară pe ceramică, pe unelte, pe straie, pe țesături, pe monumente funerare, această crengușă bătută de vânt este, în fond, ființa umană bântuită de supărări și neliniști. Este semnificată deci această trecere a ființei umane prin viață, viața dăinuind prin însăși existența noastră și a tot ce este în jurul nostru, și, în mod firesc, de-a lungul ei, așa cum remarcă poetul popular, “ne clătinăm” din “vârf până-n rădăcină”.

Arborele poate fi, la nevoie, în concepția primitivă și soț, așa cum reiese din obiceiul “cununia la salcă” (lemn sacru) a fetelor care au încălcat principiile morale, prin acest simulacru de ritual ea fiind reintegrată în morala familială⁵. Aceeași funcție o are și *bradul funerar* al tinerii “nelumiți”, bradul simbolizând, în acest caz, și mire sau mireasă.

Pe ideea poetică tradițională a bradului care “se caltină” frământat de griji, idee prelucrată și de M. Eminescu în *Ce te legeni*, un cântec dir. Tulgheș potențează imaginea artistică prin implicarea relației metamorfozante a “jertfei” bradului, care, asemeni Anei din *Meșterul Manole*, se integrează intereselor obștei, pentru a preslăvi în cântec viața nouă:

“Bradule, de ce te clătini,
 După vreme, după datini?
 - Că eu de mult îmi doresc
 În lume s-o tot pornesc,
 De m-aș face de-o vioară
 Să duc cântecul în țară,
 Cânt de viață, cânt de dor,
 De lumină și de spor.
 - Taie-mă, bade, bădie,
 Să duc cântecu-n câmpie.
 Cânt de muncă și frație!”

Sesizabilă este, deci, această rugă a *bradului* (evident a omului contemporan) ca

doriința-i mai veche să fie materializată. Desprinderea din corpul întreg cu funcție utilitară atât de generală și "trecerea" într-un instrument muzical - vioară -, cu o funcție precisă, pentru a glăsuși în țară cântecul "de viață, de dor, de lumină și de spor", respectiv acel "cânt de muncă și frăție", atât de caracteristic poporului nostru, este o imagine de profund lirism și frumusețe.

Așa cum anticipam mai sus, *bradul* ca dublu-amar, este prezent și în riturile funerare, ca *brad al mortului* sau *poemul de pomană* expresie a unor credințe străvechi cu privire la arbori. Alte funcții magice ale arborilor transpar din arborele de judecată, la care se desfășurau judecățile cutumiare, *arborele* din ogor, cu rol *fertilizator* bradul protector pus pe casele în construcție sau bradul urătorilor de Anul nou, cu funcție augurică; în sfârșit o categorie aparte o constituie arborii sau stâlpii de hotar, care aveau rolul unor delimitări, altădată între real și ireal, între uman și natural, mai recent numai de teritorii. La un astfel de arbore investit cu virtuți magice trimite direct și un cântec de leagăn din Livezi:

"Dormi, odor, dormi, îngeras,
Puiul mamei drăgălaș,
Ca să crești mare, frumos,
Mîndru, falnic, arătos,
Să-nverzești ca un *stejar*
Ce stă vara pe *hotar*
Și cu codrul să te-ntreci
Și *dumbrăvile* să treci
Și să-ți bați cărările
Și să-ți umbli drumurile!"

Cu nespus de mult suflet și nesfârșită duioșie, parcă vrînd să-i sădească pruncului sentimente ancestrale, mama cîntă de una singură în imagini evocînd natura. Un naturism tipic pentru viziunea orizontică a omului din popor, îmbinat cu descinderea în spațiul mitologic autohton conferă acestui mic poem adâncimi artistice nebănuite. Mama îi proorocește copilului să crească mîndru, falnic, arătos - atribute tipice ale *stejarului* - copacul maiestos, simbol de statornicie și veghe în spațiu și timp istoric. Și încă nu ca un stejar oarecare, ci ca unul de *hotar*, cu virtuți supranaturale.

Codrul a fost și adăpost, loc de refugiu în vremuri de restriște, în special pentru haiducii justițiarî. Într-o piesă culeasă în 1872 de Ceaușeanu Alexandru din Porumbeni⁷, *codrul* apare înțesat de voinici:

"Geme *codrul* de voinici,
La tot *fagul* câte cinci.
La *fagul* cel din cărare
Zace badea de lîngoare".

Voinicul bolnav de "lungoare", dintr-o variantă asemănătoare din Vale-Toplița, se dovedește a fi bolnav "de dragoste" iar remediu este formulat metaforic tot cu elemente din mediul ambiant:

"Mîndră, mîndrulița mea
Eu de-aici nu m-oi scula
Pînă cînd tu nu rni-i da
Mură neagră-n postu mare,
Măr roșu pe la Rusale".

În altă variantă, flăcăul cere *mure negre*, tot într-un sezon cînd practic sunt de negăsit, și *sloi de gheață*, în toial verii. Aceste "leacuri" imposibile sunt, de fapt, o metaforă de largă circulație în folclorul românesc, dezlegată în cuprinsul aceleiași piese folclorice:

“Mure negre ți-s ochii,/ Cu-aceia mi-i doctori./ Sloi de ghiață ți-i gura, / Cu-aceia mi-i sătura.” În primul citat, *mărul roșu*, pe lângă alte valențe simbolice, o are și pe aceea că trimite direct la ispita dragostei, aluzia fiind și mai transparentă.

O altă metaforă de mare circulație în folclorul românesc și în al altor popoare, care se întâlnește și în zona Harghitei, atât la români, cât și la maghiari, este motivul epic “Logodniciei nefericiți”, cunoscut și sub numele de “Arborii îmbrățișați”. Tinerii îndrăgostiți a căror dragoste este zădărnicită de părinți își pun capăt zilelor, iar pe mormintele lor răsar plante, ființe metamorfozate, care se îmbrățișează, într-o sublimă dăinuire a iubirii dincolo de moarte, în neființă. Socotit ca rod al influenței românești asupra folclorului maghiar, motivul apare astfel în variantă maghiară (Kadar Kato, Ket kapolnavirag):

Rozmarin crescú din unul.
De *mușcată*, -un fir, din altul.
Au crescut și s-au nălțat,
Peste lac s-au ridicat,
Fruntea și-au apropiat
Pînă s-au îmbrățișat⁴³

În exodul lor, bărbații, și pe aceste meleaguri, erau nevoiți să plece, mai ales vara, la muncile pădurii sau cu oile, petrecând o bună parte din an, în munte, departe de cei dragi. Atunci începea în sufletele lor acea germinație a dorului, care în cântec împrumută aceleași elemente naturale, așa cum reiese și din alte versuri:

„Mândruță, de dorul tău,
Mă topesc ca *inu* -n tău,
Mândruță, de jalea ta,
Mă topesc ca *cânepa* “

(Inf.Pop Maria - Bilbor)

Într-un alt cântec, pentru cei doi îndrăgostiți, acest obstacol al despărțirii poate fi înlăturat dacă vor acționa împreună: Hai pădurea s-o tăiem,/ Murile să le mâncăm, / Noi mîndră, să ne luăm“. Zbuciumul tinerilor depărtați unul de celălalt, subliniat și mai pregnant prin faptul că pădurea veste „deasă“, odată cu defrișarea pădurii, unul de-o parte - altul de cealaltă parte, va lua sfârșit într-o „grădină cu mure“. Cântecul, caracterizat prin sinceritate, emană o dragoste profundă, căreia nu i se poate opune, precum am văzut, nici chiar pădurea deasă:

„Pădure, deasă ești,
Mândruță, departe ești.
Tu departe, io departe,
Două dealuri ne desparte,
Două dealuri și-o pădure
Si-o grădinuță cu mure, „

Florile, ca și arborii, au fost adesea învescite cu însușiri magice, în concepția omului primitiv. *Busuiocul*, considerat floare sacră, despre care legenda spune că s-ar fi născut din lacrimile vărsate după moartea iubitei de un flăcău pe nume *Busuioc*, are cele mai multiple utilizări. Pentru atributele sale binefăcătoare și protectoare, se pune în prima baie a noului născut, în cununa de miri, în păr, de către tinerele fete, pentru a fi iubite și respectate ca floarea respectivă, și este nelipsit în practicile magice de dragoste⁹. *Măgheranul*, cu suavul său parfum, fără a fi considerat sacru, este mult purtat de tineri și a ajuns astfel să simbolizeze însemnul vârstei dintre adolescență și maturitate, vârstă marcată, îndeobște, prin flori. În acest sens trebuie interpretate cântecele cântate la miresă, care-și plânge *florile*, respctiv

statutul de tânără necăsătorită, în opoziție cu starea socială în care trece, de tânără soție, căreia florile nu i se mai potrivesc:

„Rozmarin în colțul mesei
Frumos plâng ochii miresii!
Las-să plângă cât de tare
Florile de lângă vale!
Las-să plângă cât de rău
Florile de pe pârau!
Plângeți frați, plângeți surori
Și tu *grădină cu flori*
C-ammu mă duc de la voi!

(inf. Strîmbu Elena, Livezi)

La tristețea pricinuită de ireversibilitatea celei mai frumoase vârste se adaugă durerea despărțirii de fosta familie, de casa natală, asimilată în formula „grădinii cu flori”.

Aceeași semnificație o are prezența busuiocului și a măgheranului în variantele baladei lui Vălean, care supraviețuiesc la Livezi, Bilbor, Toplița. „Nenorocosul” personaj, care moare nenunțit, este plasat în decorul sugerat al „curților lui Vălean”, într-un univers floral:

„Foaie verde *măgheran*,
La curțile lui Vălean
Trei straturi de măgheran
Și unul de *busuioc*,
Vălenaș n-avu noroc.”

Așadar în ciuda faptului că avea un strat de *busuioc* aducător de dragoste și noroc, destinul tânărului nu a putut fi influențat, iar *măgheranul*, care trebuia să-i marcheze tinerețea, a rămas nefolosit. Într-o altă variantă se precizează direct funcția măgheranului, din care se punea „pană” la pălărie:

„La porțile lui Vălean
Trei straturi de *măgheran*,
Măgheran de cel albuț,
De pus *pană* la drăguț.”

Tot la Bilbor, o altă variantă începe cu un dialog între poet și floarea *măgheran*, învăluită aici în „mantia umană”, care se comportă ca o ființă umană, luând parte la bucuriile și suferințele eroului:

„La porțile lui Vălean
Trei straturi de *măgheran*.
- *Măgherane*, cin-te-o pus?
- Vălenașu, cân’ s-o dus.
- *Măgheran*, cin-te-a plivi?
- Vălenaș, cân’ a veni.
- *Megheran*, cin-te-a culege?
- Vălenașu cân’ a trece.”

Dar, Vălean, acest năpăstuit, este condamnat să moară fără vreo motivație internă suficientă:

„Mândrile l-au otrăvit
Cu otravă din dumbravă,
Cu păr din cosiță neagră,
Cu pană de liliac.

Vălenaș să n-aibă leac ...”

(Toplița)

În varianta bilboreană, el va cădea răpus la „miez de noapte“, pentru ca spre dimineață florile să semnifice jalea celui plecat pentru totdeauna dintre cei dragi: „Cân' era la cântători/ Vălenaș-nvălit în *flori*“.

Pornind de la mitologia clasică greco-romană, printr-un demers comparativ, Mihai Coman argumentează substratul ceremonial arhaic al prezenței florilor în riturile de inițiere și în cele nupțiale¹⁰. Cununa are semnificația aceluia căsătoriei, la care ne-am mai referit, are valoare simbolică, încât compararea badelui cu un *steag* (de nuntă) *de flori* sau *cu floarea din cunună*, capătă semnificații mai profunde dacă este interpretată din acest punct de vedere.

Metafora *fată (femeie)=floare* este subtil anal zată de Mihai Coman: „Nu este oare destinul femeii, sortită frumuseții și apoi ofilirii, căruindu-se cu candoare și frenezie iubirii, pentru a se scutura apoi, odată cu anii, de toate acestea, nu este deci, soarta ei identică, pe un plan simbolic, cu cea a florii?“¹¹ Este această asocierie o dovadă de meditație profundă a suprainterferențelor dintre elementul uman și cel natural, o viziune integratoare a întregului univers. Pe de altă parte, același autor identifică parfumul, mirosul florii cu dragostea. Menirea florii este să-și răspândească mirosul, așa cum reiese din numeroase creații folclorice, iar menirea femeii este să-și dăruiască dragostea. Iată cum o invoacție a dragostei este formulată în acest sens. Sincera dorință manifestată de iubită este aceea de a fi o simplă *floare*, în *lanul de grâu* (altă plantă cu multiple semnificații simbolice):

„Tare-aș vrea *floare* să fiu
Răsărită printre *grâu*
Să văd badea cum muncește
Să văd pe cine iubește,
Iar când e la recoltat
Și *grâul* la secerat,
Să mă strângă dumnealui
Și să fiu nevasta lui.“

(Zencani-Toplița)

Această personificare de final merită a fi reținută pentru acuratețea imaginii - „*floare culeasă*“ - transformată în nevasta badelui, o invitație rustică la căsătorie. Într-un cadru agrest, în care *el* ară iar *ea* sosește cu prânzul, dialogul vesel și nuanțat ce se înfiripă este natural, firesc, ambii tineri adresându-se cu formule afectuoase rezultate din aceeași comparație cu mediul floral:

„- Să fii mândră, sănătoasă
Ca o *viorea* frumoasă
Ce răsare vara-n față,
Umple codrul de *dulceată*.“

Fata îi răspunde pe același ton mărinimos:

„Să fii bade, sănător
Ca un *trandafir* frumos
Ce răsare vara-n dos
Umple codru de *miros*.“

Așadar și tânărului îi reveni aceeași menire, de a-și împrăști mirosul, respectiv dragostea, la care fata face aluzie. O duioasă cristalizare literară pe același tipar este utilizată și în cântecele de despărțire ale miresei de părinți:

„Rămâi, tată, sanătos

Ca și-un *trandafir* frumos
Care-l bate vântu-n jos.

.....
Rămâi, maică, sănătoasă
Ca și-o *garoafă* frumoasă
Care-o bate vântu-n jos.
Umple lumea de miros.“

(Livezi)

Cântecele înstrăinării înfățișează jalea *dezrădăcinatului* (termen preluat, de asce-mnea din universul vegetal), a omului care se simte smuls din rădăcinile strămoșești, odată cu plccarea între „străini“, dar trăiește acut perspectiva iminentei reveniri. Acest sentiment este puternic colorat în cântecele răspândite și în Harghita, în care, prin prezența plantelor, condiția traiului printre străini este mai pregnant ipostaziată

Într-un cântec vechi din Porumbeni (1872), „n care și singurătatea este asimilată înstrăinării, invocarea badelui de a se întoarce constituie rugămintea sinceră de a nu fi lăsată singură:

„Du-te, bade, și iar vină,
Nu mă lăsa-așa străină
Ca o *floare* în grădină.
Dar nici ea nu e străină,
C-are cap și rădăcină.“

Sesizabilă este această legătură intrinsecă a *florii* cu solul dătător de viață, redată ca o subliniere, căci în concepția populară nu poți fi singur atât timp cât fizic ești întreg („c-are cap și rădăcină“).

Or, dacă motivația de substrat poate fi valabilă în cazul unei plante omului i se mai adaugă acea rădăcină (interioară) - substanță sufletească pe care o numim atât de minunat: dor. Pe de altă parte „solul“ prielnic pentru om este mediul familial și colectivitatea satească în care a crescut și s-a format, orice transplantare pricinuindu-i suferințe întocmai ca unei plante răsădite pe un pământ nefavorabil.

Cu alte cuvinte, omul din popor a știut dintotdeauna să fie în imediata apropiere a naturii, iar pe căi de concretizări metaforice să îmbine această natură cu abstractul sentimentului de dor.

În lirica populară românească un motiv foarte frecvent întâlnit este metafora *străin-spin*, adică acea plantă dăunătoare care împiedică plantele să vegeteze în condiții optime, uneori chiar ucigându-le. Iată cum într-un alt cântec, fata, pentru care înstrăinarea este echivalentă cu viața unei plante între spini, își exprimă jalea:

„Că la masă la străini
Crește *floarea crinului*
Mie-mi pare-a *spinului*.
Însă la ai mei acasă
Crește numai *iarbă* deasă“

(inf. Pop Maria, Bilbor, 1974)

Subiectivismul trăirii reiese din opoziția *crin* (sublim) - *iarbă* (banal), care, în condițiile *dezrădăcinării*, își inversează sistemul de valori, *crinul* devenind *spin* (ostil), iar *iarba* de acasă - sublimă.. În *Doina străinului* din Bilbor, comparația este dezvoltată, *spinii* fiind nu numai ostili dar și agsivi, încât pot anihila viața *pomului* - om.

„Străin, îi doamne, străin,

Ca și *pomul* între *spini*.
Pomul rămâne uscat,
Spini cresc în lung și-n lat.“

Înstrăinatul nu are nici o capacitate de a se integra în noul mediu, dar și colectivitatea este refractară în asimilarea intrusului, încât, păstrând proporțiile, conform convenției hiperbolice, înstrăinatul este destinat unei lente devorări, întocmai cum iarba este destinată hranei animalelor:

„Vai mâncat îs de străini
 Ca *iarba* de boi bătrâni.
 Vai, mâncat îs de dușmani
 Ca *iarba* de boi bălani.
 Vai, mâncat îs de guri rele
 Ca *iarba* de miores!“

Repetiția substantivului *iarbă*, prin care înstrăinatul se vrea pur și simplu identificat, face să percepem însăși soarta extirpării sale în mediul străin, totala anulare a personalității sale.

Dragostea, sentimentul ridicat la rangul de statut al sentimentelor profund umane, nu poate înceta nici atunci când individul se va dezagrega în totalitate. În cântecul *Inimioară, inimioară* (inf. Roată Laura, Bilbor, 1969), poetul popular invită la acest dialog cu eternitatea, realizabil prin semănarea *florilor* pe mormânt:

„Mândro, când voi muri eu,
 Să vii la mormântul meu
 Și să semeni pe mormânt
 Câte *flori* sunt pe pământ.
 De la cap pân-la mijloc
 Tu să semeni *busuioc*,
 De la mijloc la picioare
 Tu să semeni *lăcrămioare*.
Lăcrămioare flori adânci
 Când le vezi, mândro, să plângi.“

Florile, semănate, sau pur și simplu, crescute pe mormânt, simbol al credinței că viața umană se perpetuează prin integrarea în alte regnuri, mineral, vegetal, cu alte cuvinte se metamorfozează, constituie un alt lait-motiv al liricii românești. Desigur, prezența în versurile citate mai sus, a florilor despre care legenda spune că s-au născut din lacrimi, *busuiocul* și *lăcrămioarele*, nu este întâmplătoare, ele sugerează jalea celor rămași, sobrește amprenta de tristețe a cântecului.

Dacă nu se poate vorbi despre existența unei lirici agrare în afara poeziei rituale, așa cum vorbim despre o lirică păstorească, se poate afirma, în schimb, că lirica socială, în cea mai mare parte, este izvorâtă din realitățile dureroase ale satului agrar¹². Vechimea și puterea pământului precum și dăinuirea lui eternă sunt concentrate într-o piesă folclorică „*Doina plugarului*“ (Bilbor) ce se vrea un adevărat blestem adresat pământului. Acesta, deloc roditor, pentru bietul om de altădată, într-o țară în care, pe acele vremuri „e omul rău stăpân“ și „plugul n-are loc în țara lui/ și-i ca plava grâului“, devine pentru „semănător“ dușman cumplit, deoarece:

„Semănat-am *grâu* de vară
 A ieșit numai *negară*.
 Semănat-am *orz*, *ovăz*,
 A ieșit *mohor* de șes.“

Versurile citate mai sus sunt expresia convențională și a nenorocului între vegetația plantelor și destinul uman al celui care l-a semănat existând o inefabilă legătură, căci tot în poezia populară se spune că „cine are noroc are, / pune-îi piatră (improprie pentru dezvoltarea plantei) și răsare.“

Și în schițarea de portrete umane se face apel la elementele florei înconjurătoare. Cântecul *Frunzulița ca iarba* este „motivul“ semnificativ pentru creatorul popular de a sugera prin versuri simple descrierea portului popular din zona Toplița. Sesizăm prezența elementelor florale care dau un plus de pitoresc și o notă caracteristică în conturarea „amănușelor“ vestimentare și fixarea locului unde este purtat:

„Șurțuri cusute cu *flori*,
Așa-i mândra-n sărbători,
Foate tot cu *floricel*e,
La gât șire de mărgele.
Iar la secerat de grâu
Cu pringitoarea prinsă-n brâu,
Bundița de miel cu *flori*.“

ca apoi să se facă portretul personajului:

„Fața ei ca un *bujor*,
Inima plină de dor,
Așa-i mândra tot cu *flori*.“

Descrierea îmbrăcăminții, purtând însemne florale este, aici, realistă poezia aflându-se în momentul creației splendidelor cusături și țesături inspirate de mediul înconjurător.

Din ineuizabila comoară folclorică a localităților harghitene desprindem o serie de elemente florale „inoculate“ în inima generoasă a omului contemporan în ideea sublinierii realităților de azi.

Atașamentul și iubirea față de locul natal, față de patrie îl determină pe creatorul popular să facă această sinceră mărturisire: „Foaie verde *măgheran*! drag mi-e satul meu natal“ (Dănești); „Foaie verde *foi de nalbă*! De te-ai duce-n lumea largă ... / nu vezi țară c-a mea dragă“ (Bilbor). În mod firesc, în spirit tradițional, locul de baștină, este comparat cu o *floare*:

„Din Harghita pân-la mare
E frumoasă ca și-o *floare*;
Munți, păduri, ape, câmpie
Și oameni de omenie!“

(Sârmaș)

Din cele prezentate aici se desprinde faptul că „permanențele cadrului natural au pătruns în substanța lirismului popular ca factori activi, definind existența și trăirile omului, participând la trăirile și sentimentele lui, ascultându-i destăinuirile, potolindu-i durerile.“¹³ Au fost stabilite astfel corespondențe între trăirile umane și fenomenele naturale - în cazul nostru din domeniul florei - acele legături organice în care natura și-a însușit dinamica sufletului omenesc trăind ea însăși dramele și izbânzile lui, toate acestea transpuse atât de semnificativ în modalități de expresie lirică al căror autor este însuși poporul.

Putem conchide, deci, că poporul nostru, oamenii acestor meleaguri harghitene au un adevărat cult pentru natură, pentru floră, iar codrul, plantele, florile sunt elementele ce fac parte din însăși ființa omului din popor, pentru că numai viața țărânului putea avea răsunet și în „sufletul“ codrului, al plantelor ori al florilor.

Piese folclorice prezentate aici, prin simplitatea lor, pe cât de poetică în imagini naturale, pe atât de mișcătoare în profunzimea lor elegiacă, au „popsit“ ca mărturie de

gingășie, frumusețe și talent de care a dat dovadă, în decursul existenței sale multimilenare, poporul român.

NOTE

1. G. Munteanu, *Puterile mitului*, în *Istoria literaturii române Studii*, București, 1979, p.26.
2. T. Papahagi, *Poezia lirică populară*, București, 1967, p.176-177.
3. R. Vulcănescu, *Coloana cerului*, București, 1972, p.7-12.
4. Idem, *passim*.
5. Apud R. Vulcănescu, *op. cit.*, p.57.
6. R. Vulcănescu, *op. cit.*, p.26-73; 176.
7. I. Urban Jarnik și A. Bărseanu, *Doine și strigături din Ardeal*, 1968, p.88
8. *Vezi Magyar nép balladák - Balade populare maghiare* în versiunea românească a lui Petre Țaitiș cu prefață de Ion Șeuleanu, Cluj-Napoca, 1975, p.59-60.
9. V. Butură, *Enciclopedie de etnobotanică românească*, București, 1979, p.55-56.
10. M. Coman, *Izvoare mitice*, București, 1980, p.73-84
11. Idem, p.82.
12. M. Pop, P. Ruxăndoiu, *Folclor literar românesc*, București, 1976, p.361.
13. Idem, p.354.

FLORA IN THE ROMANIAN FOLKLORE HARGHITA'S AREA

(Abstract)

Connecting their existence to the nature of Carpatian's regions, the inhabitants of the Harghita's ethno-folklore area - farmers and shepherds by tradition - embellished their existence with folklore creations, inspired by the nature.

The folklore plays born here, decorated by artistical images and mystical rhythms, has much elements of the framework of nature, of area's flora, especially of the trees much considered to have sacred features - pine tree, oak tree, apple tree - and flowers' magic virtues - sweet basil, lily of the valley. The exemplification highlights the correspondence between human life experience and nature. The plants, flowers are a part of the human existence itself, with its dramas and victories.

BRADUL ȘI SIMBOLISTICA SA ÎN ARTA POPULARĂ ROMÂNEASCĂ

Doina David

Lăzile de zestre, furcile de tors, botele ciobănești, sunt doar câteva din obiectele inventarului casnic țărănesc, care în decorația lor cuprind semne și simboluri cu semnificații deosebite.

Unul din aceste „semne” este și bradul, cel care de la o simplă reprezentare grafică, realizată cu scopul obținerii un decorativism desăvârșit, devine „simbol”.

Pentru decorațiile obiectelor populare din Transilvania, bradul are o semnificație aparte. El este semn de identitate pentru românii care locuiesc în „Țara de dincolo de păduri”; el semnifică o civilizație perisabilă prin materialul ales pentru construcție, dar eternă prin simbolurile profunde pe care le cuprinde.

Creanga de brad, copacul, arborele de pe lada de zestre sau furca de tors devine copac al vieții, arbore al unei mitologii care ne aparține.

Copacul vieții se constituie ca un motiv întâlnit la etniile multor popoare, dar are semnificații deosebite pentru cultura noastră arhaică, tocmai pentru că la noi s-a cristalizat un lucru rar - comunicarea omului cu codrul, pentru noi lemnul devenind materialul ales.

Poate nu întâmplător întreaga civilizație românească s-a clădit ca o civilizație a lemnului și nu a pietrei. O civilizație clădită sub semnul verticalității, dată parcă de verticalitatea bradului ocrotitor.

Bradul, lemnul ales ca pavăză dar și ca individualitate, ales prin legendă, hărăzindu-i-se o existență veșnică, culoare verde, nemurire, îndreptat ca o săgeată spre cer. Bradul rămâne astfel un simbol al civilizației noastre, reprezentativ pentru lumea creștină.

De ce arborele un motiv atât de celebru? Pentru că el întrupează viața inepuizabilă, fecunditatea, belșugul, sănătatea, nemurirea ori tinerețea veșnică; umanitatea derivând dintr-o specie vegetală, viața refugiindu-se în forme vegetale.

Arborele se regenerează periodic, primăvara fiind o înviere a vieții universale, și prin urmare a vieții umane; prin acest act cosmic toate forțele de creație căpătându-și vigoarea zilnică.

Există obiceiul de Sânziene când se aduce din pădure un arbore, care se așează în mijlocul satului, de unde fiecare taie crengi verzi, pe care le atârnă în casă pentru a asigura prosperitate. Astfel aproape că nu trebuie să ne surprindă bogăția aproape nelimitată a hieroglifelor vegetale. Pentru că viața se manifestă printr-un simbol vegetal, ceea ce înseamnă că viața devine o hierofanie, adică încarnează și relevă sacral, în măsura în care ea semnifică altceva decât ea însăși. La noi arbore simbol al vieții devine bradul, cel care a fost perceput de țăran pretutindeni, clădindu-și la umbra sa o civilizație a lemnului care i-a dat măreție și impezozitate, dobândind treptat o semnificație potrivită structurii sale sufletești.

Astfel semnele, cele care devin ornamente ale creștăturilor, dincolo de simpla reprezentare grafică, ascund în adâncurile lor profunde semnificații filosofice, am putea spune o adevărată filosofie a filosofiei.

Arborele în concepția noastră populară este cel care păzește nemurirea, tinerețea, veșnicia, știința binelui și a răului, gloria și nemurirea. Arborele este imagine a cosmosului, simbol al vieții, izvor al nemuririi, centru al lumii și suport al universului, simbol al reînvierii vegetale și al regenerării omului.

Bradul, devine astfel pentru noi poate chiar sacru, este vertical, mereu verde, nu își pierde coroana, nu moare și nu reînvie, este mereu veșnic. Există arbori care la diverse civilizații doar prin simpla lor prezență au „puterea” și propria lor lege de evoluție, repetând ceea ce pentru experiență este întreg cosmosul. Pe când la noi „arborele vieții” - bradul - prin sine are verticalitate, prin veșnicia verdeții el însuși devine veșnic; el este universul propriu satului civilizației noastre arhaice, dar este și însuși Universul pentru că îl repetă și îl rezumă și în același timp îl simbolizează.

În mitologia noastră bradul este arbore sfânt, îl însoțește pe om de la naștere până la moarte. Rămâne veșnic verde, iar regenerarea este aproape insesizabilă. El este arbore central care prin puterea sa acoperă întreaga gândire de la cosmos până la om, de la lumea imperceptibilă până la lumea palpabilă, devenind arbore central, scară a universului. În mitologia noastră populară pe această scară a universului coboară divinitatea, o idee pe care o vom găsi reluată în colinde. Bradul va putea fi conceput ca o scară a universului, dar și arbore al vieții, al nemuririi, exprimând ciclul morții și al renașterii, viața în dinamica sa: „Arborele este încărcat cu forțe sacre, deoarece este vertical, crește, își pierde și își recapătă frunzele, și deci se regenerează; el moare și renaște de nenunțate ori.”

Pentru civilizația noastră populară, bradul rămâne reprezentativ, pentru că el însoțește omul în momentele de referință ale vieții, la naștere-nunță-moarte, el însoțește creația (ridicarea unei case, ca un semn al statorniciei, dăinuiește, este încununată aproape tot ca un brad și aproape veșnică ca și el).

Bradul îl însoțește pe cel mort în tinerețe, „nuntindu-l”, petrecându-l dincolo de moarte. Rămâne astfel elementul de comunicare între cele trei niveluri ale cosmosului: cel *subteran*, prin rădăcini, cu ele răscolind adâncuri ale lumii nevăzute; *suprafața pământului*, acea magna mater- în mitologia noastră populară (muma noastră), dătătoare de viață, sevă, pământul fiind în mitologia noastră cel din care ne-am zămislit și în care ne întoarcem; pentru nivelul de suprafață corespunzând trunchiul copacului; iar *înaltul* este reprezentat de ramuri cele care sunt atrase de lumina soarelui.

Arborele este în esență cel care leagă lumea htoniană și lumea uraniană și leagă toate elementele primordiale (apa, aerul, focul). Pentru credința noastră bradul este scara de întoarcere al lui D-zeu pe pământ, el imprimă drumul ascensional pe care îl străbat străbunii, cei ce trec din lumea reală, vizibilă, în lumea ireală, invizibilă.

Poate nu întâmplător arborii vieții sunt arbori de esențe tari, având o măreție deosebită. Bradul poate nu întâmplător apare ca arbore al vieții în mitologia noastră populară. El este asociat cu simbolismul, simbolismul „migrării” sufletelor, bradul fiind scara pe care străbunii au urcat până la „pământul soarelui nostru”.²

De multe ori între pomul vieții și manifestarea divină găsim numeroase asocieri. În tradiția noastră creștină există ideea după care bradul ar fi un arbore al primului legământ. În mitologia tradițională românească există obiceiul după care înainte de căsătorie se făcea „legământul la brad”, ca un fel de legământ sfânt făcut la umbra arborelui care reprezintă nașterea și regenerarea omului.

În iconografia creștină reprezentarea izgonirii din Eden, este făcută tot lângă un pom al vieții, (un pom al înțelepciunii și al cunoașterii), unde șarpele păzește cunoașterea, tinerețea, veșnicia, adică tot ceea ce omul tinde să atingă în scurta-i trecere prin lume.

Apoi apare în iconografia creștină „arborele cruce”, arborele care cuprinde în sine unicul și dualul. Prin extrapolarea la limită, însuși Hristos devine metinimie, arbore al lumii, axă a lumii, scară de ascensiune.

Astfel arborele va simboliza pentru creștinătate - arborele vieții, al reînvierii, cruce, un triumf dinspre moarte spre viață „per crucem ad lucem”³ - prin cruce spre lumină.

Pentru civilizația noastră arhaică, arborele reprezentativ, bradul, rămâne simbol al civilizației lemnului, creată în umbra pădurilor. O civilizație care datorită materialului ales, pare perisabilă, dar devine veșnică prin temele celebre pe care la abordează, adaptându-le matricii sale sufletești.

Simbolul arborelui va dobândi la noi sensuri polivalente, putând fi arbore al vieții, arbore cosmologic, arbore al înțelepciunii, dar cu un specific aparte pentru noi. Dacă va dobândi arborele astfel de semnificații, pentru noi se va constitui ca un simbol, ca o reprezentare idiografică a unei realități absolute, a unei realități intuite ca realitate.

Acest simbol al unui „posibil” arbore al vieții, care pentru noi ar putea fi bradul, treptat pe măsură ce pierde semnificația „vegetală”, arborele devine decorativ.

Astfel în arta noastră populară acest simbol cosmologic devine „motiv” decorativ. De la simpla reprezentare idiografică a semnului, evolutiv se ajunge la simbol, care apoi devine „motiv”, în arta noastră populară.

Un motiv care nu este o simplă reprezentare grafică sau decorativă dar și o reprezentare filosofică. Uneori simbolurile acestea poate chiar primitive au o funcție metafizică și cosmologică.

Bradul îl însoțește pe omul satului tradițional românesc, bradul este la cununie, la moarte, pus la căpătâiul celui care se „petrece” din această lume; omul moare este îngropat, iar sufletul pe scara imaginară urcă la cer pentru ca apoi să reînvie asemenea vegetatiei.

Niciodată arta populară românească nu a fost concepută ca fiind despărțită de existență, de formele reale, izvorând toate acestea din echilibrul umanismului românesc.

În arta noastră populară se realizează ceea ce doar marile arte au putut realiza: perfectă îmbinare dintre frumos și bine, ceea ce grecul va numi „kalogathia”.

NOTE

1. N. Dunăre, *Blaga despre unele probleme de etnografie românească*, în „Steaua”, Cluj-Napoca, 1966.
2. C-tin Ciopraga, *Misterul și fascinația tiparelor originare*, București, 1981, p.132.
3. N. Vulcănescu, *Coloana cerului*, București, 1972, p.35.

BIBLIOGRAFIE

1. V. Kernbach, *Universul mitic al românilor*, București, 1994.
2. M. Eliade, *Imagini și simboluri*, 1994.
3. J. Chevallier, A. Gheerbrat, *Dicționar de simboluri*, București, 1994.
4. V. Tonoiu, *Ontologii arhaice în actualitate*, București, 1989.

THE TREE, AND HIS SYMBOLISTICAL, IN ROMANIAN FOLK ART (Abstract)

Through in this work i tried to explain the value, and the symbolistcal of „the tree of life”, in our folk art.

This symbol have many semnifications in our flok art, and in anothers folk arts. In our art, his

accompany a peoples life; from in birth until to one's death.

The „tree of life“ is a symbol artistic and spiritual, in his self ar a genuine philosophy.

Symbol the „tree of life“, spotlight to relation: people-space, people-divinity, people-birth-life and death.

SOCIOLOGIE

SUBETNICITATE ȘI MARGINALITATE CULTURALĂ LA ROMÂNII DIN COVASNA ȘI HARGHITA

Maria Cobianu Băcanu

Subetnicitatea¹ este un concept corelat cu diversitatea din interiorul unei țări sau a unui grup etnic. Se poate vorbi nu numai despre variația dintre țări și popoare, dar în aceeași măsură de eterogenitatea internă a fiecărui grup pornind de la ipoteza elementară a antropologiei culturale că fiecare individ este un unicat în felul său. Din această perspectivă, subetnicitatea poate fi o componentă semnificativă a complexului general al etnicității și identității etnice.

Dar pentru a înțelege subetnicitatea trebuie să explicăm în primul rând ce este etnicitatea. După autorii de mai sus etnicitatea se referă la simțul originii comune printre membrii unei subpopulații în cadrul unei societăți largi. Ca atare, sfera etnicității acoperă micile grupuri de rudenie în raport cu categoriile largi de populație.

Romulus Vulcănescu definește etnicitatea ca ansamblul caracterelor particulare ale unei unități etnice raportate la spațiu, timp și structura ei social-istorică². Ea suferă schimbări de-a lungul istoriei datorită condițiilor social-economice, tehnice, migrațiilor și încrucișărilor biologice, culturale și de civilizație.

Subetnicitatea semnifică existența unor subgrupuri culturale în cadrul unui grup etnic. Concepând etnicitatea complex multinivelar, subetnicitatea este un nivel de etnicitate distinctiv în sine însuși, cu trăsături proprii ce o disting de întreg. Raportul etnicitate-subetnicitate este de fapt, un raport de la parte la întreg cu conotația de diversificare intraetnică.

Etnicitatea în comunicarea de față va dobândi semnificația de context cultural general specific grupului majoritar, oricare ar fi el, pe când subetnicitatea va reflecta setul de trăsături ce caracterizează grupul minoritar.

În județele Covasna și Harghita raportul etnicitate-subetnicitate este răsturnat în comparație cu restul țării. Dacă în toate celelalte județe se vorbește despre o etnicitate românească și o subetnicitate maghiară, germană, țigănească, sârbă, lipoveană etc., în județele Covasna și Harghita etnicitatea este dată de majoritatea maghiară și subetnicitatea o reprezintă românii minoritari. Dominanta demografică, confesională, culturală, administrativă a etnicității maghiare ca grup majoritar determină și trăsăturile subetnicității române ca parte integrantă a etniei române, dar cu o fizionomie socio-culturală, psihio-afectivă și morală ce o particularizează de etnicii români majoritari din întreaga țară.

Factorii de mediu aculturativi specifici intersecției dintre culturi au o pondere decisivă în dezvoltarea și conservarea subetnicității sau în disoluția ei prin asimilare treptată. După cercetările efectuate de noi între anii 1993-1995 în județele de mai sus - contextul cultural general specific etniei maghiare - nu se relevă a fi la fel de permisivă în păstrarea subetnicității românilor care, deși minoritari în satele și orașele covășnene și harghitene, sunt totuși parte a grupului etnic românesc covășșitor majoritar în România (90%).

Din perspectiva teoretică, subetnicitatea română din Covasna și Harghita ca parte a etniei majoritare ar trebui să se mențină și să înflorească așa cum se mențin toate grupurile

etnice minoritare în România de decenii și secole, dar în realitate, chiar în zilele noastre, aceasta este în pericol prin procesele complexe de asimilare a românilor de către maghiari în localitățile în care românii au rămas în ponderi de ordinul zecilor sau sutelor. Să aibă maghiarii o genă în plus asimilatoare și românii una în plus universalistă sau este un întreg context socio-istoric, cultural ce dirijează direcția de evoluție a etnicității maghiare și a subetnicității române în aceste două județe?

Răspunsul este, neîndoiește, greu de dat printr-o simplă afirmație, negație sau conjuncție de tipul „și, - și”. El solicită studii intensive de ordin calitativ, luând în considerație parametrii istoriei sociali și culturali care prezidează și acționează pentru consolidarea etnicității maghiare majoritare aici și slăbirea sau subminarea subetnicității române minoritare.

În raportul dintre etnicitate și subetnicitate, cel mai important lucru este dacă și în ce măsură se menține de-a lungul timpului și generațiilor identitatea subetnică sau a grupului minoritar, știut fiind că, cu cât este mai asimilator contextul de viață cu atât devine mai puțin semnificativă subetnicitatea.

Aspectul situațional al etnicității și subetnicității, explică în linii generale, procesele de marginalizare culturală cu care începe dramatica erodare a subetnicității române în județele Covasna și Harghita.

Investigațiile de teren realizate în satele și orașele din județele de mai sus cu români care abia își mai găseau cuvintele în propria limbă pentru a purta discuții cu noi, cercetători, ne-au dus la concluzia că enclavarea maghiară este implicit o enclavare a românilor, o ghettoizare a lor în cercul strâmt al culturii maghiare străină lor și o îndepărtare nenormală de cultura și limba străbună a întregului neam românesc. Dacă pentru maghiari izolarea are totuși un beneficiu că le consolidează identitatea, deși îi sărăcește și îi distanțează de românii majoritari, pentru românii minoritari enclavarea în care sunt cuprinși are efecte univoc nocive.

Cel mai grav lucru este că procesul de maghianzare continuă cu tinerii din școli care fie că învață în limba română în școala elementară, fie că o învață în familie. Odată ajunși în liceul maghiar, tot ce s-a construit temeinic până atunci - cum avea să ne spună profesorul Dumitru Furtună de la Covasna-Boicești - se dăruie într-un an sub presiunea și forța de persuasiune a învățământului maghiar.

Marginalizarea culturală a românilor este ușor de detectat la toate vârstele și la toate generațiile la care limba și cultura română n-au fost asimilate odată cu laptele mamei. Bătrînii, maturii, tinerii care au trăit într-un mediu prin excelență maghiar și nu au avut șansa învățării limbii române sistematic în școală sau în familie în viața de toate zilele în procesele de școlarizare și enculturație naturale, dar nu și-au însușit nici limba și cultura maghiară la nivelul exigențelor celor mai înalte, au rămas, în fapt, la marginea celor două culturi. Unii se simt români, spun că sunt români, dar trăiesc puțin sau deloc românitatea dacă limba n-o pot vorbi cursiv, obiceiurile și datinile sunt mai mult maghiare, iar la biserică se sfiesc să spună „Tatăl nostru” în propria limbă.

Dar dacă maturii și vîrstnicii au motivație istorică vitregă perioadă hortică a anilor 1940- 1944, tinerii din zilele noastre par mai puțin, „justificați” în marginalizarea lor culturală. Și, totuși, contextul social-cultural comunitar în care trăiesc este atât de presant încît înstrăinarea lor de propria cultură și religie pare inevitabilă.

Un episod care ni s-a oferit la Plăieștii de Jos din județul Harghita este relevant pentru tinerii români din sate cu români minoritari care în drumul sinuos și plin de incertitudini al deznaționalizării sau al desprinderii de identitatea română, pe de o parte, și al marginalizării sau asimilării identității maghiare, pe de altă parte, se găsesc la un moment dat la „marginea” celor două culturi sau mai bine zis, între cele două culturi, fără posibilitatea de a se expri-

ma verbal și scris la un nivel intelectual ridicat în nici una din ele. De cultura română s-au rupt și s-au înstrăinat odată cu părinții lor prin pierderea graiului, a limbii populare, a posibilității de a citi poveștile în limba moșilor și strămoșilor lor, iar de cultura maghiară, complet diferită de cea română, s-au apropiat în primul rînd prin limba vorbită, care ulterior, deși însoțită prin școală, le rămîne, totuși, străină de fondul apercceptiv și puțin rafinată intelectual.

Acest moment de înstrăinare de propria cultură reprezentată prin limbă, scriere, literatură, dar și prin datini, obiceiuri și tradiții sau cultura trăită poate fi apreciat ca un moment de criză culturală de care tinerii pot fi mai mult sau mai puțin conștienți, dar pe care cu certitudine îl resimt.

Dialogul dificil din cauza nestăpînirii limbii române purtat cu o tânără de 18 ani absolventă a liceului avea să ne descifreze starea culturală reală a românilor din localitatea Plăieștii de Jos. La întrebarea noastră: „După ce se mai recunosc românii între ei?” ea avea să răspundă: „Românii se mai țin de rude sau mai mult de religie. Merg la biserica ortodoxă și spun tatăl nostru în limba română. Numai religia îi mai unește. La sărbători rudele se vizitează unele pe altele. Dincolo de aceasta, viața lor este comună cu a maghiarilor. Ascultă muzică populară maghiară, dansează ceardașul”.

Faptul că se mai recunosc de români după rude și după religie arată că au mai rămas prinși de nație prin două verigi fundamentale: legăturile de sânge și legăturile cu Dumnezeu.

Ultimele și, poate, cele mai puternice de la care printr-un efort extraordinar de consolidare a învățămîntului în limba română și a bisericii ortodoxe, în aceste sate, ar mai fi posibilă întoarcerea spre propriul neam. Tot ele pot rămîne, însă, ultimele verigi care să exprime și să amintească de fiii pierduți ai neamului nostru care, pe dibuite și cu mari dificultăți, trec pe terenul celeilalte etnii - maghiare însă, la un nivel cultural inferior spre satisfacția acesteia.

Alienarea de propria identitate națională și însușirea treptată a trăsăturilor identitare maghiare începînd cu numele și limba vorbită și continuînd cu limba scrisă, obiceiurile, dansurile, modul de viață este un proces complex și pentru unii, poate, chiar dureros, cu renunțări și reveniri, cu procese de conștiință care zdruncină din temelii personalitatea culturală a românilor, „emigranți” din propria cultură română și „imigranți” în cultura maghiară.

Un timp, trebuie să acceptăm că ei plutesc în derivă, că nu mai au un punct de sprijin sub picioare pe terenul identității române, ale cărei atribute fundamentale încep să le abandoneze, nici pe terenul identității maghiare, atotcuprinzătoare în jur, dar față de care organic, ereditar moștenesc slabe afinități.

Drama emigrării spre o cultură și o religie străină au exprimat-o când întrebați fiind de ce în biserică spun liturgia în limba română, iar afară vorbesc maghiară, au răspuns: „Tu ce-ai fi făcut în locul nostru, fiule?” sau prin replica: „Nu știu dacă voi putea pleca (din județ), dar nici cât voi mai putea rezista”.

Unui necunoscător îi este greu să se deprindă cu gândul că în propria lui țară sunt sate cu nume românești în care românii mai sunt câțiva și nici aceștia nu-și mai vorbesc propria limbă. Dar se convinge când ajunge într-o comună ca Plăieștii de Jos unde în comunitatea de circa 200 de români - concentrați mai ales în satul Doboi - aceștia nu mai vorbesc limba română, ci limba maghiară și își trăiesc viața normal după stilul și specificul maghiar.

Autoritățile localității - viceprimarul și secretara de la primărie - de origine maghiară ne explică fără rezerve starea românilor și a românității de aici: „Cei 200 de români care mai sunt în sat vorbesc toți maghiara. Cei mai mulți au făcut și școala în limba maghiară. Dacă solicită 2-3 elevi școală în limba română. Românii vorbesc mai rău limba română decât mine, maghiar - ne spune d-l viceprimar. Limba română se învață la școală din clasa I-a. Este destul de greu că un copil de clasa I-a trebuie să învețe și limba română alături de limba maghiară.

Limba maternă copilul o învață mult mai ușor. În consiliul local sunt doi consilieri reprezentanți ai F.S.N (P.D.) și 9 maghiari. Românii consilierii nu mai pun probleme etnice, ci ale satului. Când se dezbate în consiliu o problemă a românilor o rezolvăm. De pildă, podul de la Doboi s-a construit cu acordul tuturor. Românii din sat, au fost aduși aici de un bogătaș din Țara Românească. Acum, nu mai știu limba română, nici cât unii maghiari. La recensământ s-au declarat români ortodocși, dar în familie și în sat vorbesc maghiara. Școala o fac tot în limba maghiară. Numai la biserică mai cântă în românește rugăciunea. Au învățat-o mecanic. Obiceiurile comune sunt ale maghiarilor. Rolul principal în asigurarea unei conviețuiri normale a românilor cu maghiarii îl are un român. Are loc, astfel, o asimilare treptată a românilor în rândul maghiarilor. Românii nu mai solicită școală românească“.

- Care este situația fenomenului românesc? A dispărut? Întrebăm noi. Autoritățile maghiare ne răspund:

„Fenomenul românesc n-a dispărut total. Au biserică și școală românească ciclurile I-IV și V-VIII, dar nu o urmează. Limba română nu o mai vorbesc nici în casă. Aici n-au cu cine vorbi românește“.

După discuția cu cei doi maghiari am stat de vorbă cu o tânără româncă. Pe scurt, istoria ei de viață personală era aceasta:

Era fiica lui Moise și a Mariei Gabör (Cavril). Se numea Tünde - prenume maghiar care în traducere înseamnă „zână“, „zână bună“.

Tunde vorbește cu greutate românește. Apelează tot timpul la secretară să-i traducă un cuvânt sau altul deși a învățat limba română din clasa I-a până în clasa a XII-a. Întrebând-o cum s-ar descurca dacă ar veni în București a răspuns că nu știe pentru că „nu prea știe limba română“. N-o vorbește în familie pentru că nici părinții ei nu o știu. Bacalaureatul l-a dat, totuși în limba română și disciplinele au fost grele. Notele la limbi la bacalaureat au fost: limba română oral 5,37, scris 5,00 limba maghiară oral 5,00, scris 5,37 deci, situații echivalente. În rest a luat note mari: la istorie 8,00, la economie 7,00 etc.

La întrebarea noastră dacă în viitor copiii tinerilor români vor mai fi români, Tunde, româncă de 18 ani, a răspuns că nu știe dacă în viitor copiii tinerilor români de azi vor mai fi români. Îndoiala pe care o exprima ea ne făcea să credem că în timp, încet, dar sigur încă o insulă de românită care azi plutește în derivă va fi înghițită de apele atotcuprinzătoare ale maghiarității, iar din satul Plăieșii de Jos va rămâne doar un autentic nume românesc.

Rătăciți pe drumul între identitatea română ale cărei trăsături le pierde treptat și identitatea maghiară la ale cărei porți bat uneori cu sorți de izbândă, alteori cu statut de cetățeni de „gradul doi“, românii din satele compact maghiare formează acea subetnicitate dezavantajată, dominată și nu în ultimul rând marginalizată cultural. Ei trebuie să constituie o preocupare atât pentru autoritățile care trebuie să elaboreze o strategie specială de salvare a românilor și a românității, cât și pentru autoritățile maghiare care în calitate de mediu integrator trebuie să le asigure condiții de manifestare în propria cultură și religie.

NOTE

1. Sergio Della Pergola, Georges Sabagh, Mehali Bozorgmehr, Claudia Der-Martirosian, Susana Lemer, *Hierarchical levels of subethnicity: near Eastern Jews in the U.S., France and Mexico* - în *Sociological Papers*; Editors Ernest Krausz and Gitta Tulea, vol.5, number 2, june 1996, p.52.
2. R. Vulcănescu, *Dicționar de etnologie*, București, 1979, p.103-104.

**SUBETNICITY AND PERIPHERICAL CULTURE AT ROMANIANS
FROM COVASNA AND HARGHITA DISTRICTS****(Abstract)**

Beginning with the definition of the ethnical concept, as an „assembly of the particular characters of an ethnical group, reporting it to space, time and it's social-hystorical structure“, the subetnicity is presented as an concept wich is correspondingly with the variety from the interior of a country or an ethnical group, representing the existence of cultural subgroups.

In this study, the etnicity will obtained the semnification of cultural general context, typical of the majoritar group, wathever it is. In the same time, the subetnicity will reflected the features wich characterised the minoritar group.

In the districts of Covasna and Harghita, the relation between ethnicity-subetnicity is overturn in comparison with the others region of the country. If in al. others districts we are talking about an etnicity and a magyar, german, gipsy, serbian etc. subetnicity, in the districts of Covasna and Harghita the etnicity is given by the magyar majority and the minoritar romanians, represents the subetnicity, with all the results wich devolve from this reality.

SUGESTII PENTRU UN POSIBIL COD AL REAȚIILOR INTERETNICE

Elena Cobianu

Mai întâi, menționăm că restrângem obiectul comunicării la sfera relațiilor interetnice româno-maghiare din acest areal. În al doilea rând, luăm notă, dar nu pornim de la manifestările iredentiste ale extremiștilor maghiari din Ungaria și de la noi, care, care în preambulul semnării Tratatului cu România, numesc încă, după 78 de ani, „tâlhăresc“, Tratatul de la Trianon, și ne plasăm la polul opus al irentismului, luând ca punct de plecare acele-relații dintre români și maghiari care, în momentul de față, „au recăpătat o oarecare normalitate“, cum se exprima un interviu. Cu alte cuvinte, avem în vedere comportarea și bunele aprecieri ale românilor despre maghiari și ale maghiarilor despre români.

Rezultatul-colar al respectării normelor unui posibil cod al relațiilor interetnice ar fi buna conviețuire cu respectarea și afirmarea identității etnice a fiecărei părți. De ce a identității etnice? Într-o lumea interdependențelor, într-o viitoare Europă unită, de ce să mai vorbim despre păstrarea identității naționale, a specificului etnic? Nu cumva viitorul le elimină din orizontul său de interes, dacă ne gândim la circulația oamenilor, la transferul de tehnologii, obținerea de profit la moda vestimentară și la „song“-ul preferat de tinerii de aiurea ca și la cei de la noi? Credem, ne place să creдем, că oricât s-ar universaliza preferințele sau s-ar „spiritualiza“ frontierele, oricât s-ar exinde și complica relațiile, interdependențele între state și popoare, omenirea își va apăra, trebuie să-și apere, diversitatea etnică, o diversitate totodată spirituală și culturală, ca un atribut care-i dă culoare și constituie sursa unei dezvoltări viitoare.

Identitatea etnică, acel sumum de valori și trăiri ce caracterizează o etnie este, însă, amenințată nu numai de tăvălugul nivelator și uniformizant al civilizației tehnice contemporane, dar și de încercările, uneori adevărate strategii, de asimilare a unei etnii de către alta.

Propunerea unui titlu ca acela menționat poate părea superfluă, însă condițiile în care există o multitudine de reglementări, acte oficiale internaționale - convenții, declarații, tratate - ca și acte, legi naționale care, la o analiză de detaliu, pot deveni mai mult decât relevante pentru ceea ce ar trebui să fie acel set de norme prin a căror aplicare să se sigure conviețuirea normală a diverse etnii într-un spațiu dat al unui stat. În realitate, situațiile de fapt nu confirmă, întotdeauna, cuvenita corespondență. În cele ce urmează, vom enunța doar câteva probleme care ni se par semnificative pentru zona în care ne aflăm - județele Covasna și Harghita. Cu o populație majoritar maghiară, ele conferă o anumită specificitate problemei relațiilor interetnice care se manifestă printr-o comportare a maghiarilor, nu rareori, deosebită de a coetnicilor lor din restul țării.

Orice cod al relațiilor interetnice - desigur, un cod moral, căci, juridic, normele sunt în drept, se știe, articole de lege - trebuie să conțină, înainte de toate norma toleranței și a respectului reciproc, care înseamnă acceptarea coexistenței în același spațiu geografic, istoric a două sau mai multe etnii. În acordul de a trăi alături de celălalt, în stima și considerația față

de el, se regăsește, în fond, respectul pentru aceasta ca ființă umană.

La români, așezați „pe un câmp de câmpănă“, cum spunea Blaga, spiritul tolerant decurge firesc din omenia, bunătatea și generozitatea lor. Eminescu, în secolul trecut, remarcă cu tristețe că românilor nu li s-a răspuns pe măsura acestei calități: „A persecuta naționalitatea română nu înseamnă a o stinge, ci numai a ne vexa și a ne învenina împotriva persecutorilor. Și apoi mi se pare că nici un neam ce pe fața pământului nu are mai mult drept să ceară respectarea decât tocmai românul, pentru că nimeni nu este mai tolerant decât dănsul. Singurele țări românești sunt acelea, în care, din vremuri străvechi fiecare a avut voie să se închine la orice dumnezeu a voit și să vorbească ce limbă i-a plăcut“¹.

Loialitatea față de țara în care trăiesc este sau, acolo unde nu este ar trebui să fie, fără ca această loialitate să fie considerată trădare a sentimentelor sau intereselor și identității etnice. Iredentismul maghiar, inoculat populației maghiare de către cunoscuții lideri politici ce nu renunță la visul sfășierii României, contravine oricărei reguli de loialitate față de țară și, totodată, induce la români un sentiment de neîncredere ce poate mina dovezi reale, cel puțin aparent reale, de credință față de patria în care etnicii maghiari s-au născut. Este vorba de acei lideri politici care nu renunță la ideea revizuirii granițelor, care nu vor să înțeleagă că „Padaniile“ sunt respinse în Europa sfârșitului de secol și de mileniu.

Apărarea, conservarea și afirmarea identității naționale și etnice reprezintă un *drept și o datorie* deopotrivă a populației majoritare ale etniilor unui stat. Conotația specifică a acestei norme apare evident în contextul în care maghiarii majoritari din această zonă și-au impus și realizează o amplă strategie, prin concentrarea de multiple și variate forțe, pentru conservarea și dezvoltarea identității lor etnice, încercând totodată, și reușind, nu de puține ori, să-i aducă spre aceasta pe românii, uitați și abandonați de restul țării.

Referitor la acest fenomen, calificat de unii români ca adevărată „ofensivă de maghiarizare treptată și pașnică“, răspunsul - normă de conduită pentru români este unirea lor de suflet, dincolo de formațiunile politice cărora le aparțin, pentru declanșarea unei ofensive la fel de *organizate și susținute* pentru salvarea românității pe aceste meleaguri. „Naționalismul, scria într-un remarcabil studiu, din 1907, filosoful Ion Petrovici, trimite la ființa *fizică și spirituală* a unui popor, ființa care trebuie conservată și afirmată, respectând dreptul altor popoare și națiuni la aceeași conservare și afirmare“². Recunoaștem aici că acea înțelegere a naționalismului de pe o poziție filosofică, înalt culturală care refuză extremismul îngust, apt să afecteze popoare și etnii.

Practicarea unui naționalism larg, deschis, ca normă, nu contravine bunei conviețuiri, chiar dacă implică o doză de egoism. Acesta este un egoism „sănătos“, care lasă loc manifestării firești a semenilor, dar, în același timp, își conservă și afirmă în limite determinate propriul eu. Ceea ce contravine identității naționale și, corelat, naționalismului, în concepția de mai sus, este „forma bolnavă a egoismului“, respectiv „o formă care presupune renunțarea definitivă la afirmarea individuală pentru a face loc manifestărilor străine mai mult decât este nevoie în sfera care trebuie să rămână proprie afirmării“. Am spune cu alte cuvinte, a-ți părăsi limba, obiceiurile, a suprasolicita în efortul de a intra în grațiile celui alt, pentru a fi acceptat de către acesta.

Rolul animatorilor culturali, în termenii lui T. Vianu, al acelora „flăcări vii“, care ard pentru conștiința neamului, în măsura în care i-am avea, dă sens unei norme care ar consta în prevenirea unor astfel de „alunecări“ sau, dacă s-au produs, să găsească mijloace adecvate de „recuperare“ a celor pe cale de a-și pierde limba, obiceiurile, specificul național. Cum? Același Petrovici ne sugerează: prin crearea unor momente, prilejuri de suflet și spirit care să le trezească sentimentul apartenenței la nația mamă, să contribuie la nașterea acelor fire

nevăzute și țesături fine care leagă individul de locul natal, de limba și cultura moștenite, de istoria poporului său. Educația în spirit național trebuie „să alipească lucrurilor, evenimentelor împrejurărilor amintiri, nobile răscoliri sufletești, sguđuiri profunde“ - toate chemate să „spiritualizeze materia, să transforme înfățișările ei în momente sufletești, să le confere acel nimb care va dura cât vor dura ei, aparținând unei națiuni sau etnii“.

Siluirea spirituală și de comportament, proprie încercărilor și reușitelor de dez-naționalizare și asimilare, contrazicând normele conviețuirii etnice firești, este reprobabilă moral și pasibilă de pedeapsă juridic. Petrovici are și pentru această situație o interesantă observație care se referea la situația românilor din Basarabia și Bucovina, ținuturi românești răpite de ruși și respectiv de habsburgi. Se produce în aceste cazuri ceea ce el numește o „spălăcire“ a naționalității, o deznaționalizare, consecință a multiplelor crize precum: cotropire, teroarea, înglobarea. Conferind specificului etnic un loc de mijloc în egoismul *individual* și *altruismul* umanitar, filosoful Ioan Petrovici configura o normă esențială a relațiilor interetnice, anume ele trebuie să armonizeze specificul etnic cu generalul uman.

Political este amplu implicat în sistemul relațiilor interetnice. Dacă dinspre ideile și acțiunilor anumitor lideri politici por veni motive de tensiune interetnică, presupunem că tot acolo - la polul politic - se pot găsi și soluții ale înțelegerii, ale reconcilierii. În acest sens, practica *dialogului* deschis, a conlucrării între oficialitățile locale, constituite, eventual, în organisme mixte de români și maghiari, pentru a colabora în direcția afirmării identității etnice a fiecărei părți, s-ar detașa ca o normă de o deosebită importanță. Dar, pentru succesul în activitatea comună cu partenerii maghiari, se impune cu necesitate, mai întâi, unirea forțelor politice românești a căror dezbinare este contraproductivă și „ajută pe alții“, cum se exprima cineva. Organele politice centrale trebuie să se implice mai mult în susținerea românității în Ardeal, prin mijloace materiale, în primul rând, și prin controlul respectării legii, în al doilea rând. Ca normă pentru politicienii români, sugerăm ca aceștia să simtă cu Ardealul românește și, dacă se poate, să simtă cu Ardealul *ardelenesțe*.

Relațiile interetnice directe au o puternică coloratură afectivă, subiectivă care, protejată, fiind devine benefică pentru ambele părți, sau, dimpotrivă. Bunăoară, supralicitarea orgoliului național, etnic, de o parte sau de alta este mai degrabă dăunătoare. Căutarea și găsirea atitudinii, gestului, tonului și cuvântului cel mai potrivit, care să convingă pe alterul etnic de bunele tale intenții și sentimente și care să-i dea încrederea și sentimentul că îți este egal și nu tolerat, devin liniamentele unor norme *elementare* de conduită interetnică.

Extinderea contactelor dintre români și maghiari la nivelul societății civile, organizarea de acțiuni culturale comune, conduc la o mai bună cunoaștere și prețuire reciprocă. Deschiderea maghiarilor la comunicarea cu românii, cu celelalte etnii, prin schimb de valori și tradiții, disponibilitatea acestora, nu doar obligativitatea prin lege, a învățării limbii române, ca fenomene reale, trebuie mai larg și mai consistent făcute cunoscute, popularizate prin mass media.

Trebuie să intre firese în normele de conviețuire interetnică dorința și dreptul ultimului român dintr-o localitate, dacă e cazul, de a se *exprima și învăța în limba română*, fără ca aceasta să fie interpretată ca ostilitate, ca respingere a consătenilor majoritari maghiari. În acest context, considerăm că, în țara noastră minorităților le sunt asigurate drepturi chiar deasupra standardelor internaționale, ies din marginile unei minime moralități, încercările și presiunile de maghiarizare, exercitate asupra puținilor români, rămași în localitățile majoritar maghiare. Acolo unde se întâmplă astfel de abuzuri, aplicarea legilor se impune. Rara prezență sau chiar absența românilor din conducerea diverselor organe și instituții locale, autonomia locală care capătă, astfel, culoare etnică, nu pot fi folosite împotriva

românilor și a identității noastre naționale. Ceea ce trebuie să aibă în vedere autoritățile maghiare locale, sau, dacă nu au, să li se pună în vedere, este autonomia locală, oricâtă autoadministrare ar cuprinde ea că, în acest caz, nu trebuie să fie constrângătoare, în vreo modalitate oarecare, pentru români sau alte etnii. Autonomia locală trebuie înfăptuită în *limitele* și în *cadrul* circumscrise de Constituția și legile României. Numai pe această bază se pot construi relații interetnice autentice într-un climat de prețuire și respect reciproc.

O altă înțelegere a autonomiei locale, înțelegere prezentă, simțită și resimțită în zonă, dirijată, nu arareori, de sus în jos, complică situația, devine discriminatorie pentru români, ceea ce impune recursul la aplicarea fermă a legilor.

Rafinării modalităților de presiune asupra românilor trebuie să i se răspundă prompt, cu acțiuni pe măsură, care să contracareze efectul de asimilare al primelor.

Întâlnirea, atât cât e posibilă, cu etnicii maghiari în găsirea și aplicarea normelor unei conviețuiri firești, poate înainta până în momentul în care se ajunge la istorie. „Apelul la istorie ne diferențiază“, spunea un intelectual român. Problema începuturilor istorice a fost și va fi încă o sursă de neînțelegere. Discuțiile cu intelectualii maghiari, ca și cu alt prilej cu intelectuali ucrainieni, confirmă modul neștiințific fie de a considera istoria poporului român ca începând cu prezența lor pe aceste meleaguri, cum ne propun maghiarii, sau ca pe ceva ce poate fi neglijat, important fiind acceptarea stării actuale de fapt, a cuprinderii Bucovinei în Ucraina, cum încercau să ne convingă, prin 1990 ucrainienii. Confruntarea este cu refuzul obstinat de acceptare a adevărului istoric de către maghiari, cu istoria aceluiași pământ, cuprinsă și interpretată în „istorii paralele“, a noastră, cu adevărul a peste două milenii în spate, a lor construită prin denaturarea adevărului. Istoricii români au încă de luptat cu această deturnare, cu pretențiile istoricilor maghiari.

În sfârșit, dincolo de toate dificultățile, strategia de apropiere între români și maghiari trebuie să aibă în vedere că, atât pentru majoritari cât și pentru minoritari, nu există altă cale decât cea a bunei conviețuiri și înțelegeri, bazate pe regula, repetăm, respectării semenului în primul rând ca om și apoi ca etnic.

NOTE

1. M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, București, 1990, p. 180.
2. I. Petrovici, *Filozofia naționalismului*, în „Cercetări filozofice“, București, 1926.

SUGGESTIONS FOR A POSSIBLE CODE OF RELATIONS BETWEEN ETHNIC GROUPS (Abstract)

The object of communication is limited to the sphere of relations between ethnic groups - Romanians -Magyars - in Covasna-Harghita area. The fact that the Magyars are in majority in this area gives a certain specificity to the probleme of these relations, expressed by their behavior, usually different from the magyar ethnics of the other regions of the country.

In these conditions, the protection conserving and affirmation of the ethnic identity may be insured on the base of reciprocal tolerance roubles and respect, on open dialogue and cooperation between local authorities to work out some problemes of general interest.

Is suggested a strategy of approaching between Romanians and Magyars, starting from the fact that there is no other way but of living together and of mutual understanding, based on the rouble of respect for the other, first as a human being, then as a person of the same ethnic group.

CONSTRUCȚIA AUTOBIOGRAFICĂ A SINELUI ETNIC

Adrian Hatos, Szekedi Levente

Institutul de Cercetare a Minorităților din Budapesta are în curs de derulare un amplu studiu referitor la raporturile dintre comunitățile maghiare și majoritățile corespunzătoare țărilor central și est europene în care maghiarii reprezintă o minoritate semnificativă¹. Ancheta este finanțată de Asociația Maghiară de Sociologie și coordonată de doi cercetători cu formație psihiatrică din Slovacia: Peter Huncik și Sandor Bordas. În faza exploratorie a cercetării s-au efectuat câte 10 interviuri cu reprezentanți ai elitei culturale maghiare, respectiv majoritare din câte o localitate a fiecărei regiuni în care viețuiesc minorități maghiare.

În planurile coordonatorilor acestui demers investigativ interviurile au constatat dintr-o parte de anamneză, în care s-au urmărit cu precădere procesele de socializare raportate de subiect și o parte de asociații libere referitoare la relațiile interetnice. Din perspectivă sociologică interviurile pot fi caracterizate ca semidirective, nestructurate. De altfel, credem că nu exagerăm dacă afirmăm că una dintre funcțiile principale, asumate tacit, ale instructajului organizat anterior aplicării interviurilor a fost disciplinarea metodologică a executanților - majoritatea fiind sociologi, prin impunerea unei grile conceptuale și teoretice specifice psihanalizei. Pe de altă parte, caracterul nestructurat al interviurilor le face disponibile pentru multiple lecturi dintre care cea pe care noi am considerat-o deosebit de fertilă este cea sociologică.

Prezentarea noastră ar trebui să continue, potrivit unei logici discursive destul de comune, în afirmarea obiectivelor, eventual a ipotezelor, care ne orientează studiul. Aceasta nu ar avea, însă, relevanța necesară în lipsa unor luări de poziție vis-a-vis de problematicile metodologice asociate materialului de studiu, în primul rând datorită complicațiilor inerente pe care și le asumă oricine abordează produsele textuale ca obiect de analiză. Prin urmare, ne simțim obligați să descriem pe scurt maniera în care vedem raportul dintre texte - texte autobiografice în special, subiect narator și contextul social care le produce, care care-l constituie referentul.

Metoda autobiografică

Utilizarea autobiografiilor în practica investigațiilor sociologice s-a dezvoltat și s-a diferențiat în paralel cu emergența unor structuri de gândire sociologică antagonice în substratul lor epistemologic situația actuală a metodei ilustrând din plin caracterul multiparadigmatic al disciplinei². Abordările sintetice ale metodei autobiografice recunosc o ruptură ireconciliabilă între tendințe antinomice ce opun modelele obiectiviste celor interpretative³ sau cele carteziane analizelor în termeni necartezieni⁴. Un prim pas în situarea procedurii noastre constă în schițarea sumară a conținutului opozițiilor amintite.

Apelul la autobiografie își datorează în bună măsură legitimitatea utilizării sale extensive de către reprezentanții Școlii de la Chicago (Burgess, Znaniecki, Park), care au și

fundamentat metodologia interpretativă-obiectivă. Pornind de la presupuziția separației dintre lumea fizică și cea psihică, cercetătorul utilizează autobiografia ca poartă spre universul interior, personalitatea subiectului și caută să reconstruiască prin metode analitice manierele în care indivizii dau o semnificație subiectivă experienței lor de viață. Extrăgând din texte inventare de motivații, valori, trăiri, marcatori obiectivi ai vieții, analistul ar fi capabil să recompună tipuri ideale de traiectorii biografice în care diversele elemente obiective ale vieții ar căpăta sens în lumina semnificațiilor subiective. O ambiție ușor de recunoscut în acest proiect epistemologic este depășirea antiumanismului pozitivist prin recentrarea analitică a subiectului istoric.

Criticile metodei de pe diverse poziții, în special fenomenologice, hermeneutice și structuraliste, au fost îndeajuns de argumentate pentru a inhiba utilizarea modelului obiectivist, ele fundând, în același timp, cealaltă direcție metodologică denumită aici interpretativă sau necarteziană. Aceste critici vizează în principiu două aspecte:

1) Pretenția cercetătorului de a avea acces la viața "reală" a subiectului pe baza istorisirii sale, care poate fi refuzată din următoarele motive:

- experiența subiectului nu este locul unei cunoașteri absolute ci este orientată de cadre, ideologii, reprezentări sociale, scheme cognitive ș.a.m.d. care sunt (re-)produse de ceea ce în general este denumit socializare;
- relația dintre experiență și expresia acestei experiențe este mediată prin codurile lingvistice, convențiile narative în vigoare și competențele subiectului;
- cercetătorului din domeniile interpretative îi este imposibil să depășească "paradoxul lui Mannheim", să elimine prejudecățile și anticipările sale din interpretările atașate textelor autobiografice;

2) Consecutiv argumentelor anterioare este momentul de critică ideologică prin care se asociază metoda autobiografică obiectivistă cu metafizicile occidentale centrate pe subiectul reflexiv, definit ca autor al propriei vieți și bază a realității ce constituie subiectul științelor sociale. Câtă vreme subiectul este el însuși un produs al aparatelor ideologice, autobiografia nefiind decât o instanță a reproducerii discursive a metaforelor personale și sociale specifice unui anumit sistem social, este absurdă năzuința spre cunoașterea socialului ca sistem pornind de la expresiile subiective ale experienței actorilor sociali. Convențiile culturale, printre care autobiografiile sunt doar un gen discursiv anume, impun istorisiri, în care personalitatea locutorului joacă un loc central (*egocentrare și beneficiență* în jargon psihosociologic), iar biografia este organizată în virtutea unei coerențe iluzorii (conservatorismul cognitiv)⁵ aceste deformări caracterizând schematic ceea ce Bourdieu a denumit „iluzia biografică”⁶. Sociologul francez afirmă chiar că „... biografia este aproape întotdeauna o istorie discontinuă căreia îi lipsește coerența internă”, sensul aparent al acesteia fiind un produs al arbitrarilor culturale ce impun această iluzie de pe trei fronturi: constrângerile sociale, expectațiile cercetătorului și dorințele subiectului.

Prin accentul pe aceste probleme se modifică radical atât metoda cât și obiectivele acesteia. În acest sens scopul analizei biografice devine relevarea modalităților prin care subiectivități de un anumit tip sunt constituite prin procesele intersubiective⁷, refuzându-se subiectivității statutul de *homunculus* misterios ascuns în țeastă și definindu-l ca produs cultural (re-)produs în practica socială. Ipoteza esențială a acestei practici fiind comunicarea, obiectivată printre altele în discursuri și texte, autobiografia se află în situația de a incorpora convențiile și determinările în funcție de care se proclamă subiectul în textele sociale.

Pentru noi însă, constituirea subiectului în discursuri este doar un aspect al tematicii definirii realității sociale ca spațiu de opoziții intergrupale ce definesc în general problema

relațiilor interetnice. Alături de "sinele interetnic" care se proiectează în text, interviurile noastre încorporează și reprezentările prin care relația dintre minoritatea maghiară și majoritatea română este făcută comprehensibilă. Studiile cognitive au arătat destul de convingător maniera schematică în care indivizii își reprezintă sinele sau realitatea ce le încadrează existența⁸. Concluziile acestor cercetări ne-au orientat puternic, recunoaștem, demersul investigativ. Metodologia cognitivă, cea a reprezentărilor sociale în special, perpetuează însă, credem noi, anumite contradicții interne care mai curând sau mai târziu vor duce la o punere în cauză a acestei paradigme. Amintim aici negarea problemei adevărului, în condițiile în care se recunoaște reprezentărilor sociale sau schemelor cognitive rolul de intermediar al oricărei cunoașteri, sau accentul pus pe validitate sau fidelitate în determinarea empirică a raportului dintre cogniție și comportament în ciuda acceptării primatului "definirii situației". Într-o asemenea abordare textul poate constitui obiect de studiu doar în raport cu ceea ce "face obiectiv" subiecții în laborator, sau în viața cotidiană.

Pentru noi istorisirile sunt (re-)produceri imag native ale subiectului locutor cât și a realității spre care se indică în text. Biografia personală cât și contextul în care este inserată capătă un sens prin ceea ce Ricoeur denumeste „imaginație productivă”⁹, prin travaliu fabulatoriu și metaforic, astfel încât textul să se conformeze presiunilor spre un anumit tip de coerență rezumată de Bourdieu în ideea de "iluzie biografică" sau de către Derrida în "metafizica prezenței".

Metoda

Inițial, ne-am propus două obiective:

1) Să urmărim reconstrucția sinelui în contextul problemei etnice, presupuse de interviurile înregistrate, prin reliefarea modalităților de expresie a anumitor trăiri - a căror relevanță este stabilită prin însăși prezența în narațiune, prin extragerea strategiilor atribuționale prin care experiențele trecute sunt făcute comprehensibile și prin inventarierea punctelor nodale recunoscute de naratori.

2) Să stabilim tipuri de cadre explicative prin care experiența personală (facticitățile) sau de alt gen, de o natură mai mult sau mai puțin imaginară, sunt inserate într-o intrigă coerentă, într-un text care poartă atât marca narativului cât și pe cea a reflexiv-speculativului.

O primă etapă a analizei a fost segmentarea protocoalelor de interviu în marile unități tranfractice autonome, denumite de noi teme, sau unități tematice, omoloage mitemelor la care face referire Levi-Strauss, sau unităților dramatice presupuse a alcătui narațiunile pure. În faza următoare am atribuit aceste unități uneia sau alteia dintre categoriile analitice descrise anterior: teorie(-cadru), narațiune (facticitate), punct nodal, definind simultan secvențele interpretative ca mostre ale fazelor atribuționale ale istorisirilor. Evident că nu toate unitățile tematice distinse întră cu necesitate în vreuna dintre aceste clase și că, în același timp, o temă abordată de subiect poate fi introdusă concomitent în mai multe dintre aceste clase.

Realizând apoi inventare ale temelor identificate am sesizat relativ scăzuta lor diversitate și diferențiere pe plan interindividual în raport cu numărul de teme ce apare în fiecare interviu în parte, fiind manifeste, în același timp, anumite uniformități în seria de interviuri cu românii, cât și în interviurile cu maghiarii. În consecință, am renunțat la o parte a proiectului nostru și ne-am axat pe urmărirea reconstrucției autobiografice a sinelui etnic și pe schemele explicative utilizate de subiecți în aceste producții narative.

Teorii cadru

Unul din obiectivele studiului nostru îl constituie extragerea teoriilor-cadru prin care problema etnică și experiențele prin care individul intră în contact cu ea devin inteligibile prin înscrierea lor într-o intrigă, sau într-o schemă explicativă. Comparațiile constructelor de acest tip întâlnite la subiecții români și maghiari oferă un indiciu cu privire la modalitățile prin care situarea socială diferențiată poate determina modalități de semnificare distincte în raport cu această problemă.

Trebuie să formulăm, totuși, câteva precizări referitoare la ceea ce înțelegem prin "teorii-cadru". În linii mari, ceea ce noi denumim astfel poartă în alte contexte variate denotații: scheme cognitive, reprezentări sociale, intrigi, fabule toate acestea putând fi folosite și în cazul aplicației noastre cu limitele pe care orice afiliție epistemologică o poartă asupra analizelor efectuate. Deoarece noțiunile enumerate anterior, chiar dacă aproximativ echivalente, au conotații care nu pot fi neglijate la o lectură riguroasă, am ales o soluție proprie, considerată a fi cel mai bine adecvată studiului nostru. Astfel, în timp ce "teoria" trimite la schematismul și eficiența pe care sistemele ipotetico-deductive le induc în procesele inferențiale, prin conceptul de "cadru" sugerăm o funcționare asemănătoare cu cea a reprezentărilor sociale, așa cum a fost ea descrisă de Serge Moscovici¹⁰; teoriile-cadru fac recognoscibilă realitatea percepută prin ancorarea experiențelor într-un unives de determinări familiare¹¹.

Teoriile-cadru au în text două forme elementare : ele pot fi explicite, constituind unități tematice distincte sau sunt implicite în manierele în care anumitor teme li se atribuie anumite semnificații. Aceste forme se pot îngemăna în text sau una dintre ele poate prevala asupra celeilalte. Avem, astfel, narațiuni în care dimensiunea "teoretică" domină istorisirea astfel încât elementele experiențiale nu fac decât să pigmenteze, să illustreze un anumit cadru în timp ce în cazul altor interviuri teoriile implicite trebuiesc extrase dintr-un șir de facticități. Extragerea acestor teme a relevat că interpretarea relațiilor interetnice de către subiecții români recurge la un număr limitat de teorii-cadru prin care, uzând de procese de categorizări și atribuirii schematice se introduce ordine în fluxul narațiunii. Într-o prezentare sumară, aceste cadre ar fi:

1) "Teoria bănuielii" : există o falie mai mult sau mai puțin accentuată între mase și liderii acestora.

Normalitatea relațiilor cotidiene este perturbată de extremismul unor lideri care întrein o atmosferă tensionată din diferite motive.

2) "Teoria trăsăturilor" : tensiunea este determinată de diferențe intercategoriale care cauzează conflictul de o manieră deterministă: ungurii pot fi nostalgici, frustrați în imperialismul lor, sanguinarzi, incorecți, specializați genetic pentru dominare, îngâmfai etc. ; românii de asemenea, sunt stereotipizați ca pașnici, corecți, blânzi, lași, hoji, fără conștiință națională ș.a.m.d.

3) "Teoria minoritarului" : apartenența la o categorie minoritară cauzează comportamente și stări specifice precum "intensificarea sentimentelor patriotice".

4) "Teoria acțiunii și reacțiunii" : orice luare de poziție, organizare, acțiune a unei grupări (de obicei cea de apartenență) este consecința logică a unor provocări venite din partea celeilalte.

5) "Revoluția - cutie a Pandorei" : subiecții percep o înrăutățire dramatică a relațiilor interetnice după evenimentele din iarna lui 1989. Relația de cauzalitate dintre cele două chestiuni fiind în general obscură, am putea spune că sunt asociate prin participarea la o schemă cognitivă mai amplă care culpabilizează Revoluția pentru deteriorarea unui ansamblu vast de elemente ce compun existența cotidiană.

Aceste teorii-cadru se evidențiază ca scheme explicative cu o mare autonomie în construcția textuală, pe ele grefându-se subcadre ce specifică elementele viziunii de ansamblu. Astfel, extremismul politicianist își găsește explicația în interese meschine: și speculează caracteristici ale maselor precum "lipsa de cultură", "lipsa de informație", "criza morală și economică" etc. Nuanțe specifice conferă textelor studiate și ipoteze precum cea a naționalismului înghețat, a Revoluției ca punct crucial în evoluția relațiilor interetnice, trimiterile la rolul istoriei în formarea unor trăsături sau în cultivarea anumitor resentimente, rolul contradictoriu al intelectualilor.

O mare temă ce reapare în fiecare discurs este cea a definirii și a descoperirii surselor tensiunii considerate ca problematice și nu de la sine înțeleasă. În acest context, pe lângă travaliul semiotic ce însoțește dezbaterea problematicii "normalității" sau "conflictului", subiecții încredințază instituții precum șezătoarea, familia, școala, instituțiile politice sau mass-media pentru construirea unui anumit sistem de dispoziții înțeles ca set de atitudini, valori, stereotipuri și prejudecăți.

O observație care se impune este că teoriile-cadru ca și subcadrele se întrec în discurs în variate combinații neputându-se evidenția excluderi care să decurgă cu necesitate, ele fiind aplicate elementelor factuale la care se face referire de o manieră flexibilă, astfel încât în final să se obțină coerența urmărită. Astfel "teoria bănuielii" poate fi foarte bine aplicată unor experiențe în conjuncție cu "teoria trăsăturilor". Pe de altă parte, anumite elemente ale macro-teoriilor enumerate par a fi corelative unor cadre ce depășesc problematica interpretării relațiilor interetnice. Categorizări pozitive ale celuilalt sunt asociate, de pildă, unei atitudini negative față de propriul grup sau reprezentării acestuia ca puternic eterogen. Mai departe, trebuie semnalat că urmărirea consistenței nu face, în multe instanțe, decât să sublinieze precaritatea interpretărilor, subiecții oferind adeseori încadrări multiple dar contradictorii, opțiunea în favoarea uneia sau alteia, în cazul în care este exprimată, decurgând clar din raportarea la arbitrării culturale. Astfel, un caz de "fals prieten" este atribuit la un moment dat fie ingratitudinii, fie resentimentului, cât și, în fine, spiritului rasei. Arbitrariul cultural intervine în anumite cazuri în care, de exemplu, locutorul recunoaște indezirabilitatea "teoriei trăsăturilor", funcționând el însuși în calitate de critic al propriului discurs.

În cazul subiecților maghiari, relațiile interetnice sunt într-o manieră mult mai mică interpretate prin prisma teoriilor trăsăturilor și minoritarului, aceasta din urmă fiind aproape inexistentă din repertoriul tematic al textelor investigate. Explicația în termeni de acțiune și reacțiune are în cazul maghiarilor marcate nuanțe de specificitate. În timp ce românii atribuie reacțiunea in-group-ului culpabilizând, în fond, out-group-ul ca inițiator al unei secvențe conflictuale, maghiarii își asumă rolul de actant și recunosc românilor poziția de reactant. Dar dacă pentru români acțiunile maghiarilor sunt aberante, anormale, etc., în viziunea maghiarilor majorității reacționează, la rândul lor irațional, cu susceptibilitate excesivă. Maghiarii își arogă implicit statutul de minoritate activă, inovatoare, blocată în demersurile ei progresiste de către o majoritate suspicioasă, manipulabilă. Pe de altă parte originile tensiunilor existente sunt prezentate în unele cazuri ca rezidând în eroarea istorică săvârșită de către unguri în raport cu românii din Transilvania în timpul revoluției din 1848.

Alături de aceste teorii-cadru, subiecții maghiari recurg la un motiv neîntâlnit în cazul celor români: "noi (maghiarii) suntem dezbrinați, în timp ce ei (românii) sunt uniți". Acesta este o manifestare evidentă a ceea ce în abordările sociocognitive ale relațiilor intergrupale este denumit efectul de omogenitate al out-group-ului, adică "tendința membrilor unui grup de a percepe și de a judeca pe membrii acestui grup în mod mai diversificat și eterogen decât o fac membrii out-group-ului"¹³. Față de frecvența ridicată cu care este utilizat acest cadru în interpretarea raporturilor dintre cele două etnii, de către subiecții maghiari,

reprezentarea ca eterogen a in-group-ului este absentă la români sau implicită în cele 3-4 cazuri în care aceștia exprimă o evaluare negativă a grupului de apartenență. Aplicând "ipoteza opresiunii"¹⁴ putem afirma că maghiarii se comportă ca și reprezentanți ai unei categorii cu status superior. O atare interpretare se cere a fi validată prin studii extensive, nefiind clar dacă discordanța observată între reprezentările utilizate de cele două grupuri de subiecți se datorează unor coduri culturale cu valoare de generalitate sau este determinată de factorii conținunți ce au afectat selecția restrânsului nostru eșantion.

Construcția autobiografică a sinelui etnic

Proiectarea sinelui etnic cunoaște tendințele recunoscute și în alte studii referitoare la memoria autobiografică, anume respectarea ordinii temporale în evocarea episoadelor autobiografice, centrarea pe sine, beneficiența și conservatorismul cognitiv¹⁵. Subiecții români se conformează, aparent, modelului obiectivist ce pune accentul pe puncte cruciale, așa-zisele epifanii¹⁶ în organizarea secvențială a memoriei autobiografice, care ar fi jalonată de evenimente importante ce-și pun amprenta asupra existenței individuale. Nu trebuie uitat însă că apelul la facticități este solicitat de scenariul dialogului dintre subiect și intervievator, această impunere instaurând o tensiune care devine uneori conștientizată și exprimată. Astfel, unul dintre subiecții noștri se declară la un moment dat inapt de a oferi un inventar de fapte relevante. Majoritatea, însă, nu întâmpină greutăți în a reconstrui o narațiune coerentă, articulată pe secvențe memorabile.

Remarcabil în aceste istorisiri este caracterul lor schematic, relevant în utilizarea unui registru tematic limitat astfel încât o biografie inteligibilă din perspectiva problematicii relațiilor interetnice este construită în raport cu repere care revin cu obstinție în mai toate interviurile.

Inițial dorisem să verificăm anumite ipoteze referitoare la relația dintre experiență și expresia acestora în narațiunile autobiografice, la manierele de atribuire și să facem un inventar al punctelor nodale narate de subiecții noștri. Apoi am observat că, în ciuda pretenției la unicitate, fiecare biografie părea doar o ipostază a unui model ideal, ca și cum, indiferent de diferitele stiluri atribuționale, narrative, fiecare viață (re)produsă converge, alături de celelalte, spre unul sau două sensuri prefabricate. Temele care orientează reconstrucția narativă a sinelui în planul relațiilor interetnice sunt, respectând secvențialitatea lor temporală, dar neavând pretenția de a face o enumerare exhaustivă ci speranța de a le fi extras pe cele mai importante, următoarele:

1) Familia de proveniență ca instanță de aparat ideologic, temă asociată problematicii atrocităților horthyste, cu care subiecții nu au avut contact decât prin istorisiri ;

2) Prietenii de joacă din copilărie de naționalitate maghiară : referirea la acest aspect implică destul de frecvent și discutarea problemei socializării lingvistice : de fiecare dată românul este cel care-și recunoaște o incapacitate de a învăța limba maghiară ;

3) "Falsul prieten" - deteriorarea recunoscută a relațiilor interetnice survenită după punctul crucial reprezentat de Revoluție este ilustrat de către jumătate dintre subiecți prin cazuri de relații de prietenie cu unguri, rupte de aceștia din urmă. Din aceasta s-ar dezvălui trăsături categoriale refulate în perioada comunistă (teoria naționalismului înghețat) și se obiectivează incităriile operate de liderii maghiari.

Vis-a-vis de cele expuse sunt necesare câteva observații .

i) Abordarea temelor este circumstanțiată de datele obiective ale existenței fiecărui subiect. Nu toți au copilărit în comunități mixte neavând în consecință prieteni de joacă maghiari. Pe de altă parte, tema atrocităților horthyste pare a se autonomiza în raport cu expe-

riența concretă a comunității de proveniență.

ii) Utilizarea temelor de mai sus este afectată și de teoriile-cadru prin care problematica relațiilor interetnice este interpretată de subiecți. Astfel un caz de fals prieten poate fi explicat de incitări sau prin trăsături negative eliberate ulterior Revoluției.

iii) Aceste trei teme definesc axul pe care se construiesc majoritatea autobiografiilor, existând însă și câteva exemple excentrice. O anumită istorie de viață vine în opinia noastră să justifice poziția prezentată a subiectului acestei biografii în raport cu tematica narațiunii. Sau, cum se afirmă în general, trecutul este o reconstrucție orientată de interese prezente. Majoritatea despre care vorbeam mai înainte tind ca în general să culpabilizeze categoria out-grupului, în ansamblul său, sau în parte și să găsească justificări in-grupului. În schimb cei care afirmă și autostereotipii negative nu par a fi avut niciodată experiența falsului prieten. Din contră, relațiile cu maghiarii sunt calificate a fi mai sincere sau mai eficiente decât cele cu membrii propriei comunități etnice.

iv) Într-o accepțiune behavioristă, indivizii ajung să-și definească realitatea în funcție de experiențele lor. Observațiile noastre sugerează ipoteza contrarie, consistentă cu tradiția interpretativă din sociologie, potrivit căreia trăirile capătă sens în raport cu structuri de precomprehensiune inculcate prin variate forme de socializare ideologică. În consecință, autobiografia este doar o instanță de reproducere a acestor structuri. În momentul în care au încercat să aplice scheme de inferențe behavioriste asupra propriilor istorisiri, unii dintre intervievați au sesizat conflictul dintre o interpretare de tip interacționist și cel behaviorist, această conștientizare stopând în circularitate explicația inițiată.

Să evidențiem acum constanțele autobiografice specifice subiecților maghiari. Supunându-se aceleași convenții a vieții ca desfășurare de secvențe în ordinea temporalității, familia și prietenii de joacă sunt proiectate ca elemente implicit esențiale în evoluția sinelui etnic. Spre deosebire de unii dintre români, care se distanțează de casa părintească văzută ca loc al promovării intoleranței și resentimentului, maghiarii nu suferă, aparent, asemenea conflicte: familia de proveniență reproduce rar stereotipuri, atitudini ofensiv față de majoritate; dimpotrivă, umanismul, spiritul conciliant, toleranța, par a fi achiziții din copilărie, contrazise, precum vom vedea, de experiențele ulterioare. Prietenii de joacă marchează și ei biografiile într-o manieră ce intersectează variantele românești, această implicând și motivul asociat al românului care știe ungurește. Între românii care se declară inapți în învățarea limbii maghiare și ungurii ce-și evaluează prietenii după capacitatea acestora de a utiliza limba maghiară, toate acestea în cadrul jocului, al copilăriei, este implicată probabil o dialectică a statusului in-grupului vs. statusul out-grupului reflectat în problemele de socializare lingvistică.

Mai mult, tema "falsului prieten", unul din dimensiunile principale pe care își reconstruiesc subiecții români biografia etnică, este aici de negăsit. Revoluția joacă pentru maghiari un rol cu importanță relativ scăzută secvențele narate fiind aproape independente de acest moment. Pe de altă parte, istoria schematică a prietenului ingrat are un fel de core-spondent pentru maghiari, pentru care o temă predilectă este cea a românului cumsecade, bun, compasional, liberal, descris îndobște ca opoziționist, remarcat și extras dintr-o majoritate implicit ostilă și calificată a fi omogenă.

O altă secvență ce marchează biografiile maghiarilor este contactul cu discriminarea etnică, care survine după intrarea în contexte instituționale mai largi decât cele ale familiei sau școlii. Superiorii ierarhici (români) distribuie inechitabil recompensele sau sarcinile, aplicând doar considerente etnice și blocând accesul subiecților noștri la oportunități care li se cuvin. Dacă avem de a face cu discriminare efectivă sau cu tendința, demonstrată prin nenumărate studii¹⁷, de a atribui cauzele eșecurilor unor elemente exterioare este un aspect puțin

important în raport cu constanța acestui motiv în biografiile etnice ale maghiarilor intervievați.

Compararea autobiografiilor schematice schițate în analiza noastră ne sugerează câteva concluzii și ipoteze:

1) Persoanele incluse în eșantionul nostru tind în mod evident să-și proiecteze o existență lineară, desfășurată pe o axă ce respectă temporalitatea convențională și este marcată de evenimente a căror articulare secvențială și interpretare - prin teoriile-cadru reliefate în studiul nostru - construiesc un subiect prezent coerent, dispunând de o identitate justificată prin evenimente anterioare.

2) Momentele memorabile implicate în definirea sinelui etnic sunt extrase dintr-un registru restrâns și conferă acestor autobiografii un caracter stereotip ce transcede unicitatea implicată de variatele stiluri narative sau de contingențele fiecărei existențe în parte. Cum am mai arătat, aceste istorisiri par repetări a unu sau două vieți cu caracter prototipal.

3) Aceste modele biografice sunt valabile la nivel intragrupal, comparațiile intergrupale evidențiind specificități marcante. Marea majoritate a acestor disparități ar putea fi atribuite situațiilor specifice în care au evoluat traiectoriile biografice ale subiecților din cele două categorii. Dincolo de caracterul de construcții socială, sau chiar prin forța inerentă a constructelor sale, etnicul și aspectele corelative constituie un câmp în care intențiile și acțiunile actorilor sociali au un număr limitat de grade de libertate. Faptul de a fi minoritar sau majoritar (din punct de vedere social, firește), de a traversa obligatoriu anumite instanțe de socializare, de a achiziționa anumite competențe culturale ș.a.m.d. instituie inerent un sistem de poziții și dispoziții față de care prejudecata, discriminarea, resentimentul sau nostalgia par consecințe firești.

Să remarcăm că diferențele intergrupale sunt relative la similitudinile intragrupale. Pot explica factorii situaționali la care am făcut referire mai înainte, frecvența ridicată a temei "falsului prieten" la români și absența acesteia în istorisirile subiecților maghiari? În același context, să nu uităm că toți subiecții manifestă din plin "iluzia biografică" amăgându-se că viața lor capătă sens în primul rând în raport cu evenimentele legate direct de biografia care se naște.

Explicația noastră pleacă de la observația de bun simț că orice autobiografie este o povestire care-și caută coerența prin practici ale imaginației productive dintre care punerea în intrigă e unul dintre cele mai importante. Fabulația de acest tip suplimentează deformările evidențiate deja de către cognitiști: memorie selectivă, egocentrare, erori atribuționale etc. Intrigile pot fi, teoretic, infinite de variate dar cea ce le constrânge în anumite tipare este căutarea unui sens acceptabil în interacțiunile sociale. Având în vedere că autobiografiile indică spre un subiect actual prins într-o anumită rețea de poziții și dispoziții manifeste, convergența spre acest actual a ceea ce s-a întâmplat este din nou solicitată de convenția consistenței. De vreme ce biografia și finalul acesteia în prezent sunt doar închipuit sub controlul subiecților, ar putea fi aceștia mai autonomi în raport cu istorisirile lor despre aceste vieți? Răspunsul nostru negativ îl argumentăm prin rezumarea unui model al construcției autobiografice a sinelui etnic.

O primă determinare vine pe calea codurilor ce reglementează definirea identității în epoca modernă. Cunoaștem că subiectivitatea, interioritatea, identitatea, etnicitatea, personalitatea, viața ca traiectorie lineară pe axa timpului precum și multe alte reprezentări considerate ca-de-la-sine-înțelese sunt produse ale modernității. Ele orientează în mod hotărâtor modul în care lumea, dar și sinele, sunt înțelese. Aceste macrostructuri reprezentative constituie doar sintaxa, dacă putem să utilizăm o analogie lingvistică, prin care se articulează autobiografia, inclusiv cea etnică. Din acest punct de vedere este puțin plauzibil să găsim diferențe între narațiunile oferite de subiecții maghiari și cei români.

Un al doilea nivel de determinare este cel al convențiilor contextuale, contextul constituindu-se în cazul nostru din realitatea social definită - și întărită prin instituții speciale - a separării în grupuri etnice cu statute reciproce și istorii particulare. Integrarea ansamblurilor sociale presupune identități consonante care sunt produse și gestionate prin instituții specifice, de genul familiei, școlii sau mass-media. Reproducerea sau transformarea acestor identități, a se înțelege și biografiile ce le se justifică narativ, se asigură în orice instanță de interacțiune intersubiectivă. Aparatele ideologice de genul celor menționate mai sus asigură subiecților repertoriul tematic și schemele explicative prin care ei își atribuie o istorie convenabilă. În acest fel se explică caracterul schematic și convergent a biografiilor produse de cele două grupuri de subiecți iar deosebirile dintre produsele celor două categorii își au, neîndoienic, originea în aspectele de context ce le separă. Tot așa se explică și modul în care o afiliație politică anume pare asociată unei autobiografii etnice specifice în cazul românilor, de exemplu.

Autobiografiile construite sub imperiul determinărilor descrise anterior devin doar unități ale unor serii mai mult sau mai puțin omogene relevând în planul singularității dimensiuni ale instanțelor supraindividuale. Este ca și cum autobiografia ar funcționa ca rezumat al proiectului grupului cu care individul se identifică. De aici abordările de către maghiari, de pildă, ale unor teme precum transilvanismul sau Monarhia Austro-Ungară sau referirile românești la problema cunoașterii de către maghiari a limbii române sau la interesanta temă a maghiarului care vorbește mai bine românește decât etnicii români înșiși.

O asemenea interpretare a construcției sinelui în context etnic trimite logic la probleme epistemologice și ontologice:

1) Este explicația noastră de natură structuralistă și, dacă da, cum soluționează ea chestiunea schimbării, a dimensiunii diacronice a fenomenului?

2) Care este locul autonomiei individului într-un câmp în care identitățile, definițiile situației își au originea în elemente supraindividuale iar contextul este arareori controlabil la nivel pragmatic?

Referitor la primul aspect, plecăm de la premisa că problema identității, a construcției spațiului social, a definirii situației, nu epuizează nici pe departe sfera interogațiilor sociologice. Am arătat că substanța ideologică a unei colectivități umane este contextuală și în nici un caz nu poate fi interpretată plecând doar de la istoria ideilor sau a reprezentărilor, cum încearcă unii. Istoria unei instituții nu este reductibilă la istoria reprezentărilor pe care ea însăși sau alții o au depre ea. Este loc, prin urmare, și pentru abordări economice, politologice, demografice sau istoriografice ale etnicului. Contextualitatea reprezentărilor explică și diacronia lor, fiind trivială afirmația că schimbarea unor elemente de context impune modificări și la nivelul definițiilor corelative acestui context. Relativ la a doua chestiune premisele noastre nu mai lasă prea mult loc autonomiei individuale.

Codurile culturale oferă atât cadrele explicațiilor cât și posibilitățile de critică ale acestor cadre astfel încât libertatea subiectului se restrânge la limitele competențelor sale într-un anumit sistem de semne. S-a evidențiat, de exemplu, în analiza teoriilor-cadru, că subiecții nu se cantonează, în unele cazuri, într-o linie interpretativă univocă ci recunosc ambiguitatea anumitor situații, oferă explicații multiple, și chiar critică anumite evaluări schematice, ferindu-se de aprecieri sentențioase.

NOTE

1. Cercetarea se desfășoară în Austria, Croația, Jugoslavia, România, Slovacia, Slovenia, Ucraina și Ungaria.
2. L. Smith, *Bibliographical Method in Handbook of Qualitative Research*, Norman Denzin și Yvonna

- S. Lincoln coord., 1996, Newbury Park, C.A., Sage, p. 296-298.
3. N. Denzin, *Interpretative Biography*, Newbury Park, C.A. Sage.
4. K.F. Bohler, B. Hildenbrand, *Conditions for Sociological Research*, in "Biography in International sociology", 1994, Sage.
5. Șt. Boncu, *Eul în cogniția socială în Psihologia socială - aspecte contemporane*, Adrian Nicolau coord. Iași, 1996, p. 149-150.
6. K. F. Bohler, B. Hildenbrand, *op. cit.*
7. Ibidem.
8. Șt. Boncu, *op. cit.*
9. P. Ricoeur, *Eseuri de hermeneutică*, București, 1995, p. 18-19.
10. S. Moscovici, *Fenomenul reprezentările sociale în Reprezentările sociale*, coord. A. Neculau, București, 1995, p. 33-53.
11. Dealtfel conceptul de "cadru" este utilizat în această accepțiune de către specialiștii în analiza discursului; vezi P. Donato, *Political Discourse Analysis in Studying Collective Action*, coord. Mario Diani, Cambridge Univ. Press, 1992, p. 137-163.
12. Denumirile teoriile-cadru sunt convenționale. Am dorit, totuși ca ele să rezume cel puțin metaforic - conținutul categoriilor explicative pe care le dădeam uneori.
13. F. Lorenzi-Cioldi, *Relațiile între grupuri: identitate socială și identitate personală în Psihologia socială - aspecte contemporane*, coord. A. Nicolau, Iași, 1996, p. 365.
14. Ibidem, p. 370.
15. Șt. Boncu, *op. cit.*, p. 148-149.
16. N. Denzin, *op. cit.*
17. L. Matei, *Teoria atribuirii în Psihologia socială*, coord. I. Radu, Cluj-Napoca, 1994, p. 49-61.

THE AUTOBIOGRAPHICAL STRUCTURE OF THE ETHNICAL SELF

The autobiography of the ethnical self is an inevitable element of social definition in a space of social definition in a space of oppositions between groups, which define in their turn the space of oppositions between groups, which define in their turn the problems of the interethnic relationship.

The corresponding methodology, inspired by the most modern analysis techniques of the interviewed subjects, in order to make an autobiographical construction, suggest two objectives: 1) the reconstruction of the self, in the context of ethnical problems and 2) stipulation of explanatory background, the imaginary included.

The study is applied from the point of view of the Romanians and Magyars with accent on "epifanii" - it means on crucial moments of the crisis.

There are themes that define the access on which is built the autobiography; at the same time the existing autobiographical constants are materialized as well to the Romanians and the Magyars.

The comparison of the schematic autobiographies leads to some conclusions and assumptions, verified also by the Levi-Strauss structuralism.

The autobiography works as a result of the project of the group with which the individual identifies himself.

The appearing problems which must be solved could be the change of the evolutive dimension of the phenomenon regarding the validity of structuralist theory and place of individual autonomy in a complex determinative context.

NOTE ȘI DISCUȚII

DESPĂRȚĂMÂNTUL CENTRAL JUDEȚEAN MIERCUREA-CIUC AL ASTREI (1922-1940)

Nicu Vrabie

Create pentru „a servi de mijloace prin care să se poată ajunge mai ușor scopul Asociațiunii, intrând acelea de mai deaproape atingere cu poporul și răspândind la acela învățătură în toate direcțiunile“, despărțămintele aveau de îndeplini: unele sarcini concrete: adunarea „de produse literare de tot felul“; explicații și sfaturi în legătură cu funcționarea diferitelor tipuri de mașini folosite în agricultură; deschiderea, pe lângă școli sătești, a unor cursuri „de pomărit și vierit, de grădini și alte economii“; orientarea sătenilor spre „a îmbrățișa pe întrecute diferite ramuri ale industriei și comerțului“; organizarea de expoziții; răspândirea broșurilor și publicațiilor editate de Astra. Prin înființarea despărțămintelor, Astra încearcă să realizeze o mai strânsă și eficientă legătură cu membrii existenți, să asigure împlinirea unor obiective având drept țel răspândirea științei și a culturii în rândul maselor populare din ținuturile transilvănene.

Întreruptă din cauza primului război mondial, acțiunea de întemeiere a unor noi despărțăminte cunoaște un reveniment o dată cu încheierea păcii. De la 22 despărțăminte, prevăzute în „Regularea mijloacelor spre ajungerea scopului Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român“, regulamentul aprobat în adunarea generală de la Șomcuta Mare, din august 1869, se ajunge în 1918 la 87. Pesce trei ani, numărul lor crește la 96, în 1922 adăugându-se încă nouă despărțăminte printre care se află și cel din Miercurea Ciuc.

Fondat la 5 iunie 1922, despărțământul din Miercurea-Ciuc cuprinde „comunele județului, cu excepția a 9 comune, cari formează despărțământul Giurgeu“. În ziua constituirii se stabilesc membrii noului despărțământ: 2 membri fondatori, 18 membri pe viață și 24 de membri activi, împărțiți în funcție de suma achitată drept cotizație. Mai târziu, au fost atrași și alți membri ajutători, aceștia fiind, în marea lor majoritate, țărani din localitățile județului. Comunele în care existau membri ai Astrei au primit denumirea de agenturi, intrând în componența despărțământului. Îndatoririle noului despărțământ decurgeau din statutele Astrei. Membrii aveau sarcina de a contribui la acțiunea de culturalizare prin conferințe, prelegeri populare, înființarea de școli țărănești, cursuri de alfabetizare, răspândind în popor publicațiile Astrei, creând case naționale și case de citit, întemeind cooperative și „însușiri agricole“ etc.

Membrii activi și fondatori alcătuiau adunarea generală, care se convoca în fiecare an, de obicei în luna iunie. Adunarea generală alegea directorul despărțământului, secretarul, casierul, controlorul, comitetul de conducere, hotărâ în privința activității viitoare a despărțământului, a felului și destinației fondurilor existente; confirma primirea noilor membri, în funcție de recomandările și îndrumările Astrei, lua măsuri în scopul îndeplinirii obligațiilor ce reveneau despărțământului. Între două adunări generale, despărțământul era condus de un birou format din director, secretar, casier și controlor. Directorul despărțământului (numit mai târziu președinte) coordona munca membrilor din comitetul de conducere. Răspundea în fața Astrei de întreaga activitate a despărțământului. Secretarul asigura ținerea

la zi a corespondenței, alcătuia planul de muncă, avea în grijă biblioteca despărțământului, populariza și răspândea publicațiile Asociațiunii etc. Casierul strângea cotizațiile de la membri și administra averea despărțământului; repartiza sume de bani pentru cărțile și publicațiile necesare bibliotecii; acorda împrumuturi unor agenții; întocmea lista cu cheltuieli între două adunări generale etc. Controlorul veghea asupra modului în care se utilizau fondurile despărțământului și agenturilor. Înainta rapoarte periodice comitetului de conducere. Comitetul de conducere, alcătuit din responsabili agenturilor, iar din 1930, din președinții despărțămintelor de plasă, ținea ședințe de două ori pe lună. Rezolva problemele curente, analiza modul în care agenturile își îndeplineau sarcinile, asculta rapoartele delegațiilor care participaseră la diferite manifestări culturale în județ, stabilea obligațiile ce reveneau despărțământului. Comitetul desemna delegații care să-l reprezinte în relațiile cu celelalte despărțăminte și cu Astra.

O atenție deosebită se acorda preocupărilor având drept scop cooptarea unui număr cât mai mare de membri. În acest sens, directorul despărțământului, în raportul pe anul 1925 către comitetul central al Astrei, menționează: „Urmăresc ideea de a atrage întreaga intelectualitate a orașului: deja sunt înscriși judecătorii și avocații“. Alături de aceștia, vor fi atrași învățători, profesori, medici, funcționari, ingineri ș.a. Pe ani, situația membrilor despărțământului se prezintă astfel: 1922-44 de membri; 1923-49; 1924-50; 1925/1927-45; 1928/1929-40; 1930/1932-21; 1933-24; 1934/1935-30; 1936/1940-31.

Adunarea generală a Astrei, ținută în 1925 la Reghin, hotărăște ca despărțămintele aflate în centre de județ să se numească „*Despărțăminte central județene*“, iar fostele agenții „*cercuri culturale*“. Din dările de seamă trimise la Sibiu, reiese că, încă din 1925, comitetul de conducere al despărțământului intenționa să creeze despărțăminte de plasă, dar abia în 1928 acestea se înființează în localitățile: Sănnărtin - cuprinzând 16 comune; Frumoasa - cu 9 comune; Gheorgheni - cu 10 comune; Bicăzul ardelenesc, Ghimeș. În acel an, despărțământul central era alcătuit din 10 comune. Rapoartele trimise Astrei după 1928 nu mai menționează despărțămintele de plasă Frumoasa și Ghimeș, posibil, ele intrând în componența despărțământului Ciuc.

Revista „Transilvania“, nr.2, an 69, din martie-aprilie 1938, publică unele opinii, după care fiecare despărțământ central județean trebuie să poarte numele unei personalități importante din ținutul respectiv. Ca urmare, se propune ca despărțământul din Miercurea-Ciuc să „ia numele lui Ion Creangă“, care ne spune limpede (în Amintiri) că moșul său, David Creangă, a venit din munții Ciucului la 1780“. Propunerea rămâne fără ecou căci, până la încetarea activității, în 1940, despărțământul își păstrează vechea titulatură. În urma demersurilor pe lângă Comisia agrară, despărțământul intră, în 1924, în posesia unui lot pe care urma să se construiască o casă națională, cu săli destinate lecturii, spectacolelor, cooperativei. Sumele necesare cheltuielilor se realizează din donații, serbări, spectacole, cotizații și ajutoare din partea Astrei.

Cunoștințele științifice pătrund în rândul țăranimii și prin intermediul „bibliotecilor populare“. De la început, Astra lansează îndemnul „în fiecare sat o bibliotecă populară“. În scopul înființării unor astfel de biblioteci, Asociațiunea pune la dispoziția despărțământului cărți, broșuri, colecții ale revistei „Transilvania“, sume de bani etc. Aproape nu există număr al publicației, mai sus amintite, în care să nu se revină cu sfaturi și recomandări asupra modului de organizare și răspândire a bibliotecilor populare. Comitetul central solicită despărțămintelor să înființeze cât mai multe agenții, pe care să le doteze cu câte o bibliotecă: „Spre acest scop bucuros vă pune centrul la dispoziție materialul trebuincios“. În același timp, despărțămintele aveau datoria de a se documenta în privința preferințelor țăranilor, a

cărților mai mult căutate: „Sondați terenul, ce se citește și cât se citește“.

Bibliotecile populare, trimise despărțămintelor, spre a fi împărțite cercurilor culturale, cuprindeau exemplare din „Biblioteca populară“, „Biblioteca tineretului“, „Biblioteca Astra“, colecții ale revistei „Transilvania“ ș.a.

Acțiunea de înființare a bibliotecilor populare pe teritoriul județului este inițiată de Astra, care în 1922, întemeiază în comuna Subcetate o agentură „căreia i se trimite o bibliotecă populară și o colecție din revista „Transilvania“. Cu fiecare an, despărțământul înființează tot mai multe biblioteci: în 1924-2 biblioteci; 1933-20; 1937-30; 1938-50. În 1937, președintele despărțământului anunță comitetul central că cercurile culturale din județ au fiecare o bibliotecă a 50 de volume, succes relatat și de revista „Transilvania“: „Avem totuși despărțăminte cari au urmărit îndeaproape dezvoltarea și înzestrarea bibliotecilor sătești. Le amintim aici: Arad, Miercurea-Ciucului ...“

În orașul Miercurea-Ciuc, în 1922, se formează o bibliotecă a despărțământului, în grija secretarului. Primele volume provin din donațiile Astei. Biblioteca, de la 3.408 volume, câte avea în 1933, ajunge în 1939 la 4262 volume, fapt consemnat în raportul adunării generale a Astei din 1938: „Biblioteca din Miercurea-Ciuc urmează în rândul al doilea (după Brașov n.n.). Ea se îmbogățește an de an prin noi achiziții; iar în 1939, se arată că: „Îndată în urma Brașovului se cuvine să așezăm biblioteca din Miercurea-Ciuc cu ale sale 4.262 volume, din care au circulat în acest an 529“.

În acțiunea de culturalizare, conferințele și prelegerile populare se bucură de o deosebită atenție, deoarece prin ele se asigură o mai eficientă propagandă științifică în rândul țărănimii, în același timp, conferințele trezesc „interesul în popor față de chestiuni culturale“. Folosind un limbaj pe înțelesul tuturor, conferințele și prelegerile dau recomandări asupra felului cum trebuie cultivat pământul, cum se întrebuințează mașinile agricole, relevă avantajele constituirii de însoțiri țărănești, a îmbrățișării diferitelor meserii de către săteni. Prin conferințe se ia atitudine împotriva superstițiilor, a alcoolismului, se acordă sfaturi privind o corectă îngrijire și creștere a copilului etc. Pentru ca aceste conferințe să fie cât mai atractive erau urmate de „lecturi de povești, poezii, de recitări și de cântece alese“. Asociațiunea, de cele mai multe ori, le trimitea gata făcute. Existau însă așa-numitele „conferințe tip“. Ele cuprindeau numai o schemă a ideilor temei respective, conferențiarul având datoria de a le dezvolta și explica pe înțelesul ascultătorilor „fără a modifica nimic din acele directive stabilite“. În județ, cercurile culturale țineau conferințe lunare, sub îndrumarea unui membru al comitetului, de obicei revizorul școlar. Lectorii provin din rândul membrilor despărțământului: învățători, profesori, medici, avocați, ingineri, funcționari ș.a. Uneori, comitetul de conducere apelează și la conferențiarul Astei. Astfel, la 16 iulie 1922, reputatul istoric dr. I. Lupaș, profesor la Universitatea din Cluj, vorbește în fața locuitorilor din Voșlobeni despre „Drepturile și obligămintele cetățenești“. Dar marele număr de conferințe și prelegeri ținute în cadrul despărțământului, semnalează câteva: „Ce vrea Asociațiunea; Folosul pomilor; Frumusețea limbii române; Boale molipsitoare; Folosul școlii; Curente nouă în literatură; Despre șezătoare; Despre procese; Viața și activitatea lui Bogdan Petriceicu Hașdeu; Alexandru cel Bun; Viața lui N. Grigorescu; Importanța evenimentelor de la 1 decembrie 1918; Folioasele bibliotecilor; Folioasele bradului; Cănepa și folioasele ei“ ș.a. În urma unui sondaj efectuat în județ, se constată că țărâtimea manifestă o mai mare atracție pentru conferințele cu caracter economic. Pe ani, situația conferințelor începând cu 1933 se prezintă astfel: 1933 - 11 prelegeri; 1934 - 20; 1936 - 6 conferințe în Miercurea-Ciuc, 35 de serbări cu 93 de conferințe în județ; 1937 - 68; 1939 - 127; 1940 - 64.

Din 1922, despărțământul întreprinde acțiuni în scopul deschiderii pe tot cuprinsul

județului a unor cursuri de alfabetizare, sprijinite de Astra: „Pentru cursuri de analfabeți ce se vor aranja, Asociațiunea pune gratuit la dispoziție abecedarele de lipsă, și celor ce se vor distinge prin o activitate rodnică în această direcție, li se pune în vedere și câte un premiu“. Ca manual se folosea „Abecedar sau carte de scriere și citire pentru analfabeți“, de Ion Bota. Din 1924, cursurile de alfabetizare de la Astra trec în grija corpului didactic, acțiunea fiind preluată, în mod oficial, de către stat.

Pentru o mai temeinică însușire a limbii române, comitetul despărțământului a luat inițiativa organizării unor cursuri care, din 1937 se desfășoară sub conducerea cadrelor didactice în localitățile: Ciucsângiorgiu, Sândominic, Lăzărești, Tomești (cu 100 de elevi), Ciumani (70), Suseni (40), Joseni (25), Lunca de Jos (40), Lunca de Sus (30), Bancu (80), Sânmartin (80), Păuleni, Cioboteni, Valea Strâmbă, Sâncrăieni etc. Numai în orașul Miercurea-Ciuc, în anul 1939 sunt organizate 11 asemenea cursuri.

Comitetul de conducere al despărțământului a fost preocupat continuu de atragerea maselor la acțiunile inițiate. Prin 1925, președintele despărțământului avea de gând să întemeieze o școală publică la care să ia parte „adulți cu și fără știință de carte“. Din dorința de a obține „cointeresarea țărănimii la propășirea ei culturală“, Asociațiunea avansează ideea înființării de școli țărănești „având drept scop formarea de buni gospodari și cetățeni“. Din cele patru tipuri de școală țărănească (al Astrei, oficial, danez, rural), despărțământul optează pentru tipul Astrei. Din mai multe sate se recrutează tineri, cărora, într-o perioadă de două săptămâni, li se prezintă cursuri cu caractere practice și lecții urmărind dezvoltarea orizontului lor cultural. Școlarizarea se asigura din fondurile despărțământului. Primele încercări de întemeiere a școlilor țărănești au fost între anii 1933-1936. În 1937, se pornește o largă acțiune pentru deschiderea școlilor țărănești în majoritatea despărțământelor de plasă și cercurilor culturale. La Miercurea-Ciuc, între 24 martie - 8 aprilie 1937 își desfășoară cursurile o școală pentru fete. Cele 21 de eleve între 17-25 ani, în afară de lucrările practice desfășurate în bucătăria și atelierul școlii, audiază 50 de lecții. Tot în același an, 39 tineri din Ghimeș-Făget urmează timp de aproape două săptămâni cursurile școlii țărănești. La Sândominic participă peste o sută de țărani. Un curs de lucru de mână și gospodărie pentru femei se deschide la Voșlobeni, între 14 februarie-1 martie 1937. În 1938 funcționează școli țărănești la: Miercurea-Ciuc, Ghimeș-Făget - școală mixtă, cu 50 elevi, Ciucsângiorgiu - școală mixtă, 80 de elevi, 55 de lecții, Sândominic - școală mixtă, 125 elevi, 60 de lecții, Joseni - 30 de lecții, Imper-Doboi - școală mixtă, 50 lecții, Lăzărești - 51 elevi, 38 de lecții, Plăieșii de Sus - școală mixtă, 52 de elevi, 60 lecții, Izvoru-Mureș - 14 eleve.

În 1939, situația elevilor școlilor țărănești se prezintă astfel: Sândominic - 337 elevi; Tomești - 250; Dănești - 125; Imper - 84; Ciucsângiorgiu - 79; Armășeni - 70; Sâncrăieni - 48; Frumoasa - 30; Voșlobeni - 38; Izvorul Mureș - 27; Tulgheș - 38; Joseni - 50; Ciumani - 52; Sânmartin - 87. Înființarea școlilor țărănești devine o tradiție în activitatea despărțământului, fapt evidențiat și de Astra: „După 5 ani de pregătire, organizare, propagandă și realizări s-a creat aici (în despărțământul Ciuc n.n.) o tradiție a Astrei“. În anul 1940 activează școli țărănești în localitățile: Ghimeș-Făget (104 elevi), Bolovaniș (68); Lunca de Jos (34). Un ajutor prețios pentru fondarea școlilor țărănești îl primește despărțământul din partea Astrei. În 1937, Asociațiunea subvenționează școala țărănească pentru fete de la Voșlobeni, în 1938 pe cea de la M.Ciuc, în 1939 școlile din Frumoasa și Sânmartin. În cele două săptămâni, cursanții luau parte și la o serie de acțiuni culturale: învățau cântece, dansuri populare, organizau serbări. Aceste școli încercau să formeze la țărani deprinderi practice legate de specificul vieții și muncii lor, dându-le, în același timp, cunoștințe de istorie, literatură, geografie, matematică etc.

Activitatea cultural artistică a despărțământului în timpul celor 18 ani de existență (1922-1940) cunoaște o deosebită amploare. Se organizează serbări, festivaluri artistice, serate muzical-literare, șezători culturale ș.a. La 17 mai 1925, orașul Miercurea-Ciuc găzduiește un spectacol consacrat aniversării Revoluției de la 1848. Și-au dat concursul artiști invitați din București și din județ. Cei peste 800 de spectatori au asistat la evoluția corului, care a interpretat arii din opere și operete. Corul despărțământului ia ființă în 1922 și se deplasează deseori în localitățile din județ, deoarece, după cum observa președintele despărțământului, „Corurile populare au prins foarte bine în propaganda culturală”. Despărțământul organizează împlinirea a 25 de ani de activitate artistică a lui Zaharia Bârsan, pe atunci directorul teatrului Național din Cluj. Alte manifestări sunt dedicate zilelor de 1 Decembrie, 24 Ianuarie, aniversării a 10 ani de la moartea lui George Coșbuc, sărbătoriri Republicii Cehoslovace, etc. Din 1936, la fiecare 1 iunie se aniversează „Ziua Astei”, prilej de trecere în revistă a succesele realizate; zi sărbătorită în toate cercurile culturale și despărțăminte din județ.

Șezătorile culturale includ în programul lor piese de teatru, recitări, cântece și dansuri populare, numere de gimnastică acrobatică ș.a. În 1925, Tulgheșul organizează trei șezători, în cadrul cărora echipe artistice, alcătuite din elevi, interpretează cântece populare și jocuri.

Mișcarea teatrală este stimulată de activitatea echipei de teatru a despărțământului. Prima reprezentație s-a dat la 12 august 1922 cu pisa „Cinel-Cinel” de Vasile Alecsandri. În general, repertoriul dramatic al echipei se alegea cu grijă, urmărindu-se recomandările Astei de a nu se aduce pe scenă „Cănonete de bulevard ... nici piese teatrale cu subînțelesuri.”. În acest sens un rol deosebit l-a avut revista „Transilvania” care rezervase o rubrică permanentă intitulată: „Piese teatrale vrednice de jucat”.

Alături de publicarea unor piese „cari s-au dovedit vrednice de jucat”, rubrica dă sfaturi de regie și îndrumări, precizând că „în forma dramatică se pot spune țaranului adevăruri mari, ridicându-l sufletește și instruindu-l totodată”. Dintre pisele jucate menționăm: „Unirea cea mare; D-ale lui Păcală” de Petre Dulfu; „Omul care a văzut moartea” de V. Efitimiu ș.a. Spectacolele se prezintă la Tușnad-Băi, Făgețel, Dănești, Armășeni etc. În toate activitățile, despărțământul s-a bucurat de sprijin substanțial din partea Astei învățătorilor din Miercurea-Ciuc.

Un rol important în activitatea despărțământului îl ocupă expozițiile. Cu diferite ocazii, se organizează expoziții de fructe, de produse cerealiere, lucru de mână, de țesături, desene ș.a. În 1924, despărțământul, în colaborare cu Asociația învățătorilor, deschide „o expoziție de lucruri manuale”. În anul următor, înaintează Astei materiale pentru expoziția de artă românească de la Paris și Geneva.

Excursiile întreprinse cu membrii despărțământului au avut ca scop cunoașterea locurilor pitorești din județ și din țară, a muzeelor, a monumentelor de artă, și, în condițiile dezvoltării de atunci, a unor centre industriale. Cu prilejul unor astfel de excursii, în județ au loc expuneri și manifestări culturale, se înființează noi centre culturale. Un important eveniment l-a constituit vizita întreprinsă în Miercurea-Ciuc de „Ateneul popular”, „Tătărași” din Iași, în 1925. Cei peste 600 de ieșeni au fost primiți într-un cadru sărbătoresc de locuitorii orașului.

În dese rânduri, Comitetul central al Asociațiunii evidențiază activitatea despărțământului. Președintele V. Goldiș, în 1925, cu prilejul unei vizite în județ subliniază succesele obținute în propaganda culturală; raportul general al Astei pe 1924/1925 relevă „frumoasa și rodnică activitate”. Câțiva ani mai târziu, în 1936, darea de seamă anuală are numai cuvinte de laudă la adresa despărțământului: „... trebuie să înșirăm în anul acesta ca foarte meritoase despărțăminte din Ocand, Gheorgheni, Miercurea-Ciuc ...”. În 1938, revista

„Transilvania“ notează: „... Activitatea Astei înaintea în același ritm pe care l-am remarcat cu elogii în raportul nostru general ...“ iar raportul face următoarea precizare: „Despărțământul Ciuc ... se așează, prin realizările lui ca totul excepționale, în fruntea organizațiilor Asociațiunii din acest ținut ...“

În perioada în care a acționat, Despărțământul central județean Miercurea-Ciuc al Astei, s-a înscris în efortul comun al spiritualității românești de a păstra nestinsă flacăra demnității naționale, devenind, cum scria T. Cipariu, un adevărat „reazim al naționalității“.

NOTE

1. Revista „Transilvania“, anii 1868, 1911, 1922, 1923, 1925, 1934, 1938, 1939,
2. *Acte privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român*, Sibiu, 1862.
3. V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, Editura Minerva, 1968.

THE MIERCUREA CIUC'S LOCAL SUBSIDIARY OF THE CENTER OF ASTRA (1922-1940) (Abstract)

Reorganized in July 1922, the M.Ciuc's subsidiary of ASTRA (Transylvanian Association for the Romanian Literature and the Culture of the Romanians), together with the other more than 100 subsidiaries, had as objective to propagate science and culture among all social classes.

The study presents the principal aspects of the subsidiary's foundation and organisation, the principal mode of its action (popular libraries, meetings, rustic schools, festivals, exhibitions etc.)

During the period when it functioned, the M.Ciuc's subsidiary of ASTRA acted in order to maintain enlightened the flame of national dignity, showing as Cipariu said, a real „support of nationality“.

PROFESORI ARDELENI LA BUZĂU ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Alexandru Gaiță

Relativ la prezența profesorilor ardeleni în Principate, mai ales în secolul al XIX-lea, s-au scris relativ puține pagini ele reliefând, în principal, rolul lor deosebit de important în propășirea noastră. Vor sosi în Principate unii ca personalități formate, dar și viitoare vârfuri ale intelectualității românești. Ei sesizau, și nu numai ei, că viitorul neamului depindea în primul rând de pregătirea tineretului, de ridicarea învățământului la nivele care să facă posibilă acțiunea menționată.

Pe lângă Gheorghe Lazăr, Al. Papiu Ilarian, Aaron Florian, A. Treboniu Laurian, Ioan Maiorescu vor trece munții un Nifon Bălășescu, un Zaharia Boerescu, Ștefan Pop, Vasile S. Moga, G. Coman, George Moian, viitorul mare episcop al eparhiei de la Curbură - Dionisie Romano -, marele profesor Gavril Munteanu, al șaselea Radu Tempea, Vasile Teodorovici nepotul lui Ion - autorul faimosului dicționar de la Buda -, Ioan A. Trifu, Petre Suciu Mureșanu, Ion Filimon, Iacob Docea, Ion Hențescu, Dimitrie Piso și mulți alții. Și din Banat vor sosi un Ghenadie Popescu, un Ioan Sârbu, iar la Buzău Luca Pavel Călăceanu.

Meleagurile buzoiene i-au primit pe dascălii ardeleni cu prețuire și dragoste. Cei de aici erau conștienți că prin prezența acestor dascăli, și a aportului lor în lumea școlii, ei și mai ales urmașii lor, se vor ridica din nou la strălucirea din secolul al XVI-lea sau la cea de la sfârșitul secolului al XVII-lea când de la Buzău plecau tipăriurile strălucitului episcop-cărturar, Mitrofan, special destinate românilor ardeleni aflați atunci într-o situație extrem de dificilă. Între elevii acestor dascăli veniți de peste munte se vor fi aflat și mulți urmași ai românilor ardeleni stabiliți, în număr mare, în satele de la Curbură mai ales după 1760.

*

IACOB DOCEA originar din Hopârța, comitatul Albei Inferioare, s-a născut la 8 noiembrie 1843 în familia țăranilor Dumitru și Suzana - Ana Docea. Unchiul dinspre mamă îi va fi primul dascăl la școala din sat după care, timp de trei ani, va urma cursurile școlii ungurești de la Aiud. Canonicul Moldovănuț, de la mitropolia blăjană, un alt unchi dinspre mamă îl va înscrie, în 1859, la liceul din Blaj unde va fi elev timp de opt ani. Testimoniul de maturitate nr.13/08.07.1867, va înecuna eforturile bursierului Mitropoliei, dar în același an va trece munții venind în Bănie după un conflict cu unii dintre tinerii maghiari.

La Craiova timp de doi ani va fi pedagog la pensionul de băieți al profesorului Faur și el tot ardelean sosit, mai demult, pe meleagurile Olteniei. Avându-l printre elevi pe fiul lui Atanasie Chițu, fost ministru al școlilor, va fi sfătuit de acesta să treacă în învățământul de stat ce se va petrece la 8 octombrie 1869 când, în urma examenului, este numit institutor, în baza ordinului nr.12.786, la școala de băieți din Cernești. În urma mutării reședinței județului Mehedinți de la Cerneți la Turnu Severin în 1869 și școala va fi transferată, în 1870, pri-

mind și o nouă denumire - Școala de băieți nr. 2

În luna septembrie 1872 I. Docea va fi transferat la școala de băieți din Mizil, cunoscută mai mult sub numele de școala „Crăciunescu“, unde va ocupa postul de director și unde va preda și limba germană conform obligației impuse de cititorul școlii.

Legându-se de melecagurile Olteniei în 1880 solicită transferul, dar acesta îi va fi aprobat pentru Școala de băieți nr. 2 din Câmpulung Muscel. Aici va rămâne până în 1882 când se va transfera din nou, de data aceasta până la pensionarea din 1901, la Școala de băieți din Sârbăria Buzăului. A fost căsătorit cu Ecaterina Butoescu, fiica unui proprietar din Lipia de Buzău având și un fiu, M. Docea, care îi va continua meseria nobilă în cadrul Școlii Normale de la Buzău. A decedat, în vârstă de 66 de ani, în octombrie 1906 fiind înmormântat în cimitirul „Sf. Gheorghe“ de la Buzău².

ION FILIMON este un alt transilvănean care s-a făcut remarcat în învățământul buzoian de la mijlocul secolului trecut. În anii 1847-1848 el apare ca profesor la Școala Națională de la Buzău unde va fi implicat în evenimentele anului 1848³. A fost preocupat intens de bunul mers al școlii, în anii 1847-1848 fiind profesor la clasa a II-a⁴, solicita magistraturii locale sume de bani absolut necesare procesului de instruire⁵. După evenimentele revoluționare de la 1848 școala buzoiană nemaifuncționând datorită arestării primului profesor, V. Grădeanu, în 15 octombrie I. Filimon se adresa Eforiei cerând aprobarea pentru redeschiderea ei. Probabil acest demers l-a adus în fața autorităților care îl vor include pe lista ardelenilor deveniți indezirabili și cu toate eforturile părinților elevilor el va fi nevoit să se supună hotărârilor luate la București⁶.

În 14 decembrie 1848 autoritățile ce au urmat revoluției, Căimăcămia, cerea Departamentului credinței îndepărtarea din învățământ și expulzarea prof. I. Filimon. De fapt Departamentul emisese o circulară în care se arăta că „Luând în considerare îndeletnicirile ce le-au avut profesorii de prin școlile principatului ce pe alăturata listă se însemnează aflându-se transilvăneni în loc să se mărginească a preda școlărilor moralul și învățăturile trebuincioase, s-au abătut din datorie cu luare de parte la cazul revoluției întrebuițând propaganda; prin urmare Departamentul pentru asemenea fapte ce au adus tulburări îndeobște, chibzuiește a se înlătura din posturile ce au ocupat acești profesori și a aduce în loc români pământeni după vechiul obicei ce se vor cunoaște în destoinicie după învățăturile ce se cer care să nu poată fi abătuți din creștineasca datorie a omului“⁷.

PETRE SUCIU MUREȘANU, născut la 1815, va fi adus la Buzău de renumitul episcop Chesarie la 1845. Aici P.S. Mureșanu devine un renumit profesor la Seminar și, deși evenimentele din anul 1848 din Țara Românească nu l-au avut printre protagoniști, la aproximativ două săptămâni după întoarcerea din Transilvania, în 19 septembrie 1848, este arestat și încarcerat la Văcărești.

Ieromonahii Iacov, Ieraclie, Arsenie și un alt Iacov de la episcopie vor înainta la 5 octombrie 1848 o petiție comandantului Corpului 5 de armată rus, generalul Lüders, în care arătau că profesorul de teologie Petre Suci „La luna lui aprilie trecut, ducându-se să-și vadă părinții săi (în Transilvania), au venit tocmai la două săptămâni trecut când intră armia preaputernicei împărății a Rusii în Buzău, între ceilalți fu și el arestat, unde și până acum se află, și fiindcă numitul, precum este cunoscut și precum se arată și prin osebitul înscris din partea boierilor acestui județ n-a putut lua nici o parte la tulburările trecute ... ne rugăm excelenței voastre ca să binevoiți a pune la cale ce bine veți socoti al slobozi a se întoarce îndărăt în împărăția Austriei, al cărei supus este el“⁸.

M. Cornescu pune, pe cererea ieromonahilor de la episcopie, următoarea rezoluție: „Arestarea se va lua în băgare de seamă când se va face înfățișarea aceluia Petru și cu

*chipul ce se vor înfățișa supușii străini*⁹. În închisoarea de la Văcărești P.S. Mureșanu va rămâne până în ianuarie 1849 deși, încă din 22 decembrie, generalul Lüders cere comisiei de cercetare să treacă la anchetarea supușilor străini și la expulzarea acestora¹⁰.

După verificarea listei cu propagandiștii revoluției și a altor documente și după interogatoriu, amintita Comisie arată că „*Numitul nu se dovedește a fi luat vreo împărtășire prin fapte, prin vorbe sau prin scriere în faptele revoluționare*”, astfel că în 17 ianuarie se hotără „*eliberarea supusului austriac Petre Suciu, urmând ca Agenția să dea cheazăie pentru el*”¹¹.

Printr-un ordin al aceluiași general Lüders, Petre Suciu Mureșanu este expulzat, dar în anul următor, 1850, el se va întoarce de data aceasta în Moldova ca preparator al copiilor lui N. Ghica-Budești cu care de altfel va pleca în Germania.

Va reveni în Moldova ca profesor la Facultatea de drept din Iași devenind, mai târziu, și rectorul acesteia¹². Se va stinge din viață, în Franța, de unde va fi adus la 21 ianuarie 1892 și înmormântat la Iași în cimitirul „Eternitatea”.

IOAN HENȚESCU a văzut lumina zilei în 2 mai 1838 la Ocna Sibiului, după unele surse, sub numele de Hențesiu. Studiile gimnaziale le va face la Sibiu după care a urmat, între 1853-1862, Școala Superioară de Agricultură din Liebwerd și Școala de viticultură budapestană.

În 2 septembrie 1864 va fi numit profesor de științe naturale, prin decret domnesc, în Principate. Va fi un profesor deosebit de apreciat al Seminarului buzoian până în anul 1893¹³. Va înceta din viață în 1902.

DIMITRIE PISO este un alt transilvănean prezent pe meleagurile buzoiene. Ca institutor, pe la 1870, apare la Nifon, schitul zidit în 1810 de un arhidiacon cu același nume, după ce mai înainte ocupase posturi în școlile elementare din Brăila, Călărași și Turnu Măgurele. Aici, la Nifon, generații întregi de copii de țărani sau de preoți îi vor fi elevi. Spre sfârșitul vieții va ajunge chiar egumenul acestui schit ce și azi se mai menține în coasta dealurilor de lângă apa Buzăului.

IOAN A. TRIFU s-a născut în comuna Făget de pe Târnava Mică la 24 iunie/6 iulie 1878 într-o familie de teologi blăjeni - tatăl, preotul greco-catolic Trifu, fiind căsătorit cu una dintre fiicele lui V. Bianu frate cu marele cărturar Ioan Bianu. Tânărul Ioan A. Trifu va urma școala primară și liceul românesc de la Blaj, aici obținând diploma de maturitate nr.391/1897. Va deveni licențiat al Facultății de filologie din București după care, în 1904, va ajunge profesor suplinitor la Școala Normală din Buzău.

Între 1905-1909 va fi profesor la Alexandria la gimnaziul „Alexandru Ghica”, iar între anii 1911-1912 este suplinitor la „Sf. Sava” pe catedra prof. Gr. Paraschivescu când respectivul a fost subdirector al Învățământului profesional și particular. Începând cu 1 septembrie 1912 revine la Buzău la liceul „Hașdeu” unde va fi definitivat, la 1 aprilie 1913, și căruia îi va dedica întreaga viață. Va fi un subdirector de prestigiu al renumitului liceu între 1913-1935 și eforturile constante și deosebit de insistente pentru cauza învățământului i-au fost răsplătite cu „Medalia jubiliară Carol I” (1906), „Răspłata muncii pentru învățământ” și ordinul „Coroana României” în grad de cavaler în 1922. Iată cum îl descria un coleg: „*Distins pedagog dublat cu o adâncă virtute omenească co o blândă înțelegătoare pe care o revărsa generos asupra tuturor elevilor; care i-au ascultat vorba și i-au urmat faptele. Ca fiu spiritual al Blajului ducea cu el, în munca didactică din clasă, pe lângă temeinicia cunoștițelor, blăjinitatea atitudinii*”¹⁴. La 20 februarie 1944 inima acestui regretat profesor a încetat să bată. Va fi înmormântat în capitală.

Credem că schițele de portrete prezentate au adus în memoria celor de azi, și poate a celor de mâine, pe cei care, prin eforturi deosebite, au ridicat generațiile secolului trecut la un nivel de înțelegere superior, arătându-le calea și menirea ce o aveau.

La Buzău prezența și activitatea lor se poate spune că a fost o revanșă pentru gesturile culturale majore buzoiene, de la sfârșitul secolului al XVII-lea, care au menținut și întărit conștiința de neam a românilor transilvăneni.

NOTE

1. Arh. Naț. București, fond *Ministerul Instrucțiunii*, dosar 72/1901, f.7;
2. Arh. Naț. Buzău, *Colecția de documente*, CXXV/11, f.133;
3. Arh. Naț. București, fond *Ministerul Instrucțiunii*, dosar 1244/1847, f.1-5;
4. *Ibidem*, f.168, 201;
5. Arh. Naț. Buzău, fond *Primăria Buzău*, dosar 62/1847, f.6;
6. Arh. Naț. București, fond *Ministerul Instrucțiunii*, dosar 1234/1847, f.347;
7. V. A. Urechea, *Istoria școlilor de la 1800-1860*, vol.III, p.348;
8. *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, București, 1962, p.27;
9. *Ibidem*;
10. *Ibidem*, p.69;
11. *Ibidem*, p.87;
12. M. Păcurariu, *Profesorii transilvăneni de la școlile teologice din Țara Românească și Moldova în secolul al XIX-lea*, în M.M.S., XLIV (1968), nr.1-2, p.29;
13. Al.T. Dumitrescu, G.M. Ionescu, *Istoria seminariilor preoțești*, București, 1906, p.55;
14. Arh. Naț. Buzău, *Colecția de documente*, CXXV/11, f.267;

TRANSYLVANIAN TEACHERS TO BUZĂU IN XIX-th CENTURY (Abstract)

The author propose himself to highlight the presence of transylvanian teachers in Romanian Principalities in the XIX-th century, their contribution to education's and culture's advancement in the localities where they established. In this context, there presented the sketch of portraits of IACOB DOCEA, ION FILIMON, PETRE SUCIU and IOAN A. TRIFU personalities wich activited in Buzău's regions. In their turn, this regions brought an important contribution to mentain and fortify the nation-awareness of Transylvanian romanians.

MĂNĂSTIREA „SFÂNTUL PROOROC ILIE” DIN TOPLIȚA

**Mihail Goia
Ioan Gașpar
Mircea Sfârlea**

1. Vetre de sihăstrie românească la poalele Călimanului

Între așezămintele bisericesti de pe pământul Transilvaniei vetre ale credinței și legii strămoșești, durate cu trudă de înaintașii noștri cu multe veacuri în urmă sau ctitorite de Domni și boieri români din Țara Românească și din Moldova și scăpate de urgiile vremii, se află și cele de la poalele Călimanilor.

Astfel, în apropierea Topliței, în cartierul Moglănești, pe locul numit „Pârâul Doamnei”, se află o biserică de lemn, semn al existenței unui vechi așezământ monahal, ctitorit în anul 1658 de Doamna Safta, soția Domnitorului Gheorghe Ștefan al Moldovei, pe locul unei mai vechi mănăstiri, ale cărei ruine erau încă vizibile la începutul secolului nostru.

Dintr-o inscripție în limba slavonă, aflată pe o icoană ce a aparținut acestui vechi și sfânt lăcaș, reiese că biserica actuală a Moglăneștilor a fost restaurată în anul 1677. Alte refaceri s-au efectuat în anul 1710, an marcat pe arcadamentul portalului.

În anul 1755, biserica a fost înfrumusețată cu o nouă catapeteasmă și cu noi icoane, operă a reputatului zugrav „Andrei din Sânfalău” (satul Cornești, comuna Adămuș, jud. Mureș). Parțial, aceste icoane sunt expuse în prezent în Muzeul Mănăstirii „Sfântul Prooroc Ilie” - Toplița.

Ca urmare a rezistenței călugărilor de la Mănăstirea ortodoxă „Pârâul Doamnei” împotriva ofensivei catolicismului, sprijinit de Curtea de la Viena, în anul 1764 aceștia au fost alungați, chiliile și celelalte construcții au fost arse, iar biserica mănăstirii a fost atribuită cultului greco-catolic. Ulterior, aceasta a fost părăsită și astfel ajunsă într-o avansată stare de deteriorare.

Prin grija monahilor de la Mănăstirea „Sfântul Prooroc Ilie” biserica fostei mănăstiri de la Pârâul Doamnei a fost restaurată în anul 1958 și reînființată la data de 21 noiembrie a aceluiași an, de către Arhiepiscopul Emilian Antal care, timp de 19 ani, a fost stareț al mănăstirii din Toplița.

Ulterior, în perioada 1973-1984, au fost refăcute și construcțiile anexe. În prezent se poate vorbi, pe bună dreptate, de așezarea monahală a Moglăneștilor, schit al Mănăstirii din Toplița cu dublul hram, respectiv „Nașterea Maicii Domnului” (8 septembrie) și „Intrarea în Biserică a Maicii Domnului” (21 noiembrie).

De mici dimensiuni (lungime=8,5 m; lățimea=4,70 m.) pereții bisericii înscruie un plan dreptunghiular cu absida altarului decroșată. Peste pronaos se află o mică turlă clopotniță, fapt ce a dus și la înlocuirea acestuia cu tavan. Naosul și altarul sunt acoperite cu bolte semicilindrice, cea a altarului fiind racordată la pereți cu fâșii curbe. Partea superioară a

încheieturilor bănelor formează console sculptate cu diferite motive arhaice românești, printre care și tradiționalul „cap de cal“.

Acestei succinte prezentări a vechii așezări monahale de la Moglănești i s-ar putea adăuga preocupările permanente ale credincioșilor români ortodocși din Toplița, din cele mai vechi timpuri, pentru păstrarea și apărarea credinței strămoșești - să nu uităm participarea activă a monahilor de la „Pârăul Doamnei“ și a românilor ortodocși din Toplița la mișcarea condusă de starețul Sofronie de la mănăstirea Cloara-Alteia din anii 1759-1761, precum și vocația de ctitori manifestată de-a lungul veacurilor și prezentă până în zilele noastre pe aceste meleaguri.

2. Mănăstirea „Sfântul Prooroc Ilie“ - ctitorie a primului Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, Dr. Elie Miron Cristea

Având în vedere cele arătate mai sus, se poate aprecia că Mănăstirea „Sfântul Prooroc Ilie“ din Toplița nu face decât să continue o sfântă tradiție a spiritualității românești ce s-a manifestat permanent pe aceste plaiuri strămoșești.

Așezată într-o splendidă livadă, a cărei frumusețe naturală a fost desăvârșită de-a lungul anilor de harnicii ei viețuitori, Mănăstirea din Toplița a cunoscut de la începuturile ei și până-n zilele noastre o amplă și permanentă dezvoltare.

Precum mărturisește însuși ctitorul ei, gândul întemeierii acestei mănăstiri a luat naștere în mintea sa în anul 1911, pe când fericitul întru adormire Patriarh Miron, fiu al fruntașei comune românești de pe Valea Mureșului, Toplița, era Episcop al Caransebeșului. După aprobările necesare din partea autorităților bisericești și de stat, episcopul Miron Cristea a început pregătirile pentru întemeierea acestui așezământ, menit a fi ridicat întru pomenirea părinților săi, țărani vrednici din Toplița care au hărăzit pe singurul lor urmaș de parte bărbătească, Ilie, să devină slujitor al Domnului.

Încă din anul 1910, biserica mănăstirii, o frumoasă bisericuță din lemn, asemănătoare numeroaselor biserici din lemn din Transilvania, construită în anul 1847, a fost adusă din comuna vecină Stânceni și așezată într-o frumoasă și spațioasă grădină, situată lângă șoseaua națională Toplița-Reghin, proprietatea părinților ctitorului. Rând pe rând, au fost ridicate în jurul ei clădiri de lemn, corespunzătoare scopului viitorului așezământ, pentru ca acesta să poată face față rostului său, potrivit intenției ctitorului: „... de a fi schit călugăresc de slăvire a milostivului Dumnezeu și de rugă pentru credinciosul său popor românesc“.

Ctitoricescul gând al Episcopului Miron Cristea a putut fi transpus în faptă abia în anul 1928, la zece ani după reîntregirea Patriei și la trei ani după înscăunarea sa ca Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române (1925). În ziua Sfântului Prooroc Ilie (20 iulie 1928), Patriarhul Miron Cristea a adresat Episcopului Nicolae Ivan al Vadului, Feleacului și Clujului, pe teritoriul cărei Eparhii se găsea atunci comuna Toplița, o scrisoare document, care cuprinde toate relațiile și datele privitoare la viitorul așezământ: descrierea bisericii și a tuturor clădirilor anexe, înzestrările acestora, cheltuielile suportate de ctitor, personalul slujitor și îndatoririle lui etc. În această scrisoare-document se preciza totodată și situația canonică a acestui așezământ: cât timp va trăi ctitorul ei, această mănăstire va rămâne stravropighia Patriarhului Miron Cristea, iar după moartea sa, ea va trece sub administrația Episcopiei Vadului, Feleacului și Clujului, urmând să fie condusă în conformitate cu Legea de organizare a Bisericii Ortodoxe Române.

Sfințirea mănăstirii s-a făcut în ziua de Duminică, 21 octombrie 1928, în prezența ctitorului ei, Patriarhul Miron Cristea, de către un sobor de preoți în frunte cu protoiereul

Dumitru Antal, inspector eparhial, delegatul Episcopului Nicolae Ivan. Cu această ocazie, în cuvântarea pe care a rostit-o Patriarhul Miron Cristea, a mărturisit gândurile și intențiile cu care a înființat acest așezământ mănăstiresc, cheltuind din fondurile personale suma de 4.500.000 lei. Ctitorul a vrut să reînființeze o mănăstire ortodoxă în Transilvania, acolo unde, ca urmare a uniției din 1700, dușmanii legii strămoșești a românilor „... toate mănăstirile le-au ars și cele de piatră le-au zdrobit cu tunurile, iar pe călugări i-au alungat ... Îată de ce - a subliniat ctitorul - am simțit o sfântă datorie să reînnoiesc un astfel de așezământ duhovnicesc. Am mai făcut-o aceasta - a continuat mai departe ctitorul - și din datoria ce am simțit-o față de părinții mei Gheorghe și Domnița, țărani, îngropați aici, ca voi să veniți aici și să închinați la piatra mormântului lor, aducându-vă aminte că ei au dat pe primul Patriarh al României Mari și mergând acasă să vă trageți de la gură, ca să puteți îngriji de creșterea copiilor voștri, dându-i la școală, că nu se știe care din copiii voștri, azi desculți, se ascunde un om mare“.

În întreaga ei existență de aproape șapte decenii, Mănăstirea „Sfântul Prooroc Ilie“ din Toplița și-a desfășurat activitatea și împlinit rosturile, cu toate vicisliunile prin care a trecut, potrivit intențiilor cu care a fost întemeiată de ctitorul ei, care a vizitat-o mereu până la trecerea lui la cele veșnice (1939), înzestrând-o cu cele necesare. După moartea ctitorului, ea a trecut sub chiria Episcopului Vadului, Feleacului și Clujului, Nicolae Colan.

Printre stăreții numiți de Episcopul Nicolae Colan, la Mănăstirea din Toplița - într-o perioadă deosebit de tensionată, s-a aflat și Ierodiaconul Bartolomeu Anania, în prezent Arhiepiscop al Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului și Clujului.

La puțină vreme după cel de-al doilea război mondial, mai precis în anul 1950, Mănăstirea din Toplița trece sub chiriarhii Arhiepiscopiei Sibiului, I.P.S. Arhiepiscopi și Mitropoliți Dr. Nicolae Bălan, Dr. Iustin Moisesescu, Nicolae Colan și dr. Nicolae Mlădin. O dată cu refacerea Episcopiei de Alba Iulia (1975), intrând în teritoriul acesteia, ea s-a aflat sub oblăduirea părintească și purtarea de grijă a P.S. Episcop Emilian Birdaș, iar din 1990 până în 1994, a P.S. Episcop Andrei Andreicuț, care a și fost tuns în monahism în acest sfânt așezământ monahal, în anul 1990.

În 1994, prin înființarea Episcopiei Covasnei și Harghitei, orașul Toplița, județul Harghita, deci și Mănăstirea „Sfântul Prooroc Ilie“ trec sub purtarea de grijă a noii episcopii.

Cu acest prilej, pe data de 20 iulie 1994, la Mănăstirea din Toplița are loc un eveniment cu ample rezonanțe pentru viața bisericească a românilor din Covasna și Harghita. La poalele Călimanilor, la mănăstirea ctitorită de primul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, în prezența unui mare sobor de ierarhi și preoți are loc hirotonirea ca Episcop al primului ierarh al noii Episcopii a Covasnei și Harghitei, P.S. Episcop Ioan Selejan.

Împreună cu înalți demnitari de stat și importante personalități ale vieții publice din cele două județe și din întreaga țară, la eveniment iau parte mii de credincioși de pe ambele versante ale Carpaților.

3. Clopotnița și porțile de la intrarea în incinta mănăstirii

Clopotnița mănăstirii, respectând tradiția ansamblurilor mănăstirești, proporționată ca dimensiune, este așezată la intrarea principală a incintei. Construită din lemn în anul 1928, după proiectul arhitectului Patriarhiei Ortodoxe Române la acea vreme, Ionescu Berechet, ea respectă în mare măsură stilul arhitecturii populare românești cu elemente stilizate specifice sau adaptate la construcții mai vechi sau mai noi. În cazul de față, proiectantul folosește ca sursă de inspirație elemente întâlnite la Hanul lui Manuc din București.

Poarta principală de la intrarea în mănăstire este sculptată în lemn de frații

Moldovan din Idicel-Mureș și Dumitru Ciobota din Toplița, după proiectul părintelui arhimandrit Mihail Goia, starețul mănăstirii, iar în prezent exarh al așezămintelor mănăstirești ce aparțin de Episcopia Covasnei și Harghitei.

Ansamblul sculptural al porții cuprinde stema Eparhiei de Alba Iulia, *Sfânta Treime*, medalioanele a trei dintre demnitarii care au ctitorit în Ardeal: Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Constantin Brâncoveanu, precum și al sfinților români Ilie Orest și Sava Brancovici, al Sfântului Prooroc Ilie și ale părinților Patriarhului Miron Cristea, George și Domnița.

Sunt reprezentate, de asemenea, cele șapte coline ale Romei, Împăratul Traian, lupoaica cu cei doi gemeni, Romulus și Remus, Regele Decebal, scene din viața dacilor și steagul dacic. Stâlpii porții sunt sculptați cu pomul vieții și coloana infinitului aparținând lui Constantin Brâncuși.

4. Biserica Mănăstirii „Sfântul Prooroc Ilie”

Biserica de lemn de la Stânceni, sat vestit prin meșterii în prelucrarea lemnului, adusă în anul 1910 la Toplița, a fost construită în anul 1847, pe locul alteia mai vechi, sub conducerea preotului Gheorghe Ujică, împreună cu fiii săi, Ioan și Ștefan.

Deși relativ modestă ca dimensiuni (lungimea este de 14 m. iar lățimea de 5 m.), biserica se impune totuși ca o construcție de o deosebită frumusețe arhitecturală. Ea îmbină armonios moștenirea străbună - forma poligonală a pronaosului, întâlnită atât în Transilvania, cât și Moldova - cu noutățile constructive ale meșterilor moldoveni din secolul al XVIII-lea, și anume absidele laterale poligonale, iar între naos și pronaos arcadele de pe pilaștri sculptați.

Pridvorul situat pe latura sudică a bisericii este marcat cu arcade susținute pe stâlpi sculptați. Deasupra lui se înalță un mic și armonios turn-clopotniță, al cărui foișor, cu stâlpi legați prin contrafise, susține acoperișul piramidal.

Pereții pronaosului formează un pentagon acoperit cu o boltă octogonală, cu fâșii curbe descărcate pe console.

Naosul bisericii este acoperit cu o boltă semicilindrică sprijinită pe o bază octogonală alungită pe axa est-vest. Cele două abside laterale ale navei sunt octogonale. Pe cupolele absidelor se mai păstrează pictura inițială realizată în anul 1847 de meșterul zugrav „Gligorie din Târgul Pietrei” (Piatra Neamț).

Absida altarului poligonală este prevăzută cu nișe poligonale pentru proscomidie și diaconism. Bolta altarului, poligonală, este penetrată spre naos de o arcadă pe care se află reprezentarea picturală a lui Isus Emmanuel.

Cu excepția celor din zona menționată mai sus, vechea pictură nu s-a păstrat. Ea s-a deteriorat cu ocazia mutării bisericii de la Stânceni la Toplița. În consecință, s-a recurs la repictarea bisericii, și în acest sens s-a apelat la Dimitrie Belizarie, cunoscut și apreciat în epocă, îndeosebi pentru orientarea pe care a introdus-o în pictura bisericească, și anume revenirea acesteia la tradițiile bizantine și medievale românești.

Scenele religioase, pictate tempera pe pânză, sunt de mare valoare artistică. Astfel, în pronaos se remarcă tablourile votive în care sunt figurile părinților Patriarhului ctitor - George și Domnița (ale căror morminte se află pe peretea vestică a pronaosului), portretul Patriarhului Miron Cristea, în postură și de membru al Consiliului de Regență, sub mantia sa ocrotindu-l pe suveranul copil Mihai I; tabloul votiv îl cuprinde și pe Nicolae Ivan, Episcopul Vadului, Feleacului și Clujului.

Dintre teme picturii naosului se distinge în chip deosebit Iisus Pantocrator, înconjurat de serafimi. La baza bolții, de jur-împrejurul naosului, se distinge textul din care rezultă

că biserica a fost înălțată, " ... ca să se pomenească nurnele lui Dumnezeu și să se pomenească în ea ostașii români căzuți pe strămoșescul pământ al Basarabiei, al Bucovinei și al Ardealului pentru dezrobirea lui".

Iconostasul, inspirat din tâmpla paraclisului patriarhal din București, este făcut din lemn de tei filigranat. El a fost sculptat și pictat la Munchen de pictorul George Rusu, nepotul Patriarhului.

În biserică se află icoana Maicii Domnului cu Pruncul, pictată de Dimitrie Belizarie, pe care Patriarhul Miron Cristea a depus-o pentru o noapte pe Sfântul Mormânt al Mântuitorului și apoi a sfințit-o la râul Iordan, împreună cu alte două icoane ferecate în argint (Maica Domnului cu Pruncul - Dulcea sărutare și Iisus Arhieru și Judecător).

5. Paraclisul mănăstirii și principalele construcții anexe

Principalele lucrări de amenajare și de construcții necesare ansamblului monahal de la Toplița s-au efectuat în prima lor etapă, între anii 1923-1928. În acest răstimp s-a construit clădirea stăreției (parte din materialele rezultate din demolarea casei natale a Patriarhului), s-a construit turnul clopotniță de la intrarea în incintă unde s-au prevăzut inclusiv încăperi pentru viețuitorii mănăstirii, s-a repictat biserica.

După o perioadă de activitate duhovnicească normală, (1928-1939) a urmat o lungă etapă de frământări și neîmpliniri. Ca și alte așezări monahale românești, în mod deosebit cele din Ardeal, nici Mănăstirea „Sfântul Prooroc Ilie” n-a fost ocolită de vitregiile vremurilor. Urmările odiosului dictat de la Viena și o perioadă însemnată după instalarea regimului totalitar, la sfârșitul celui de al doilea război mondial, au constituit momente de mari încercări pentru viața spirituală din acest așezământ monahal. Curajul, dârzenia și spiritul de sacrificiu al puținiilor viețuitori care au continuat să trăiască aici au făcut ca flacăra credinței și a speranței să nu se stingă nici o clipă.

S-a revenit la o viață monahală cât de cât normală abia în anii '70. Printre primele măsuri ce s-au impus a fi luate - ansamblul era declarat monument istoric și de arhitectură - au fost cele legate de conservarea bisericii și a restului de clădiri. Ulterior, între anii 1972-1976, s-au efectuat ample lucrări de restaurare, iar în perioada 1985-1990 s-au realizat importante construcții noi, printre care o biserică-paraclis și o clădire anexă cu două nivele. La etajul acestei clădiri, într-un spațiu special construit și amenajat, funcționează, din anul 1995, muzeul mănăstirii.

Paraclisul mănăstirii, deosebit de generos ca spațiu și bine organizat din punct de vedere funcțional, a fost construit și pictat între anii 1984-1994.

S-a sfințit în 20 iulie 1994.

Pictura, în frescă, a fost executată de pictorii bisericești Manolache Pătrașcu din comuna Vultur, județul Vrancea și Ioan Botiș, originar din Vișeu, județul Maramureș.

Iconostasul și stranele - sculptură tradițională în lemn de stejar - au fost executate de o echipă de sculptori din Grumăzești, județul Neamț.

Pictura iconostasului, realizată în ulei, a fost executată de ierodiaconul Sofronie Cantea, viețuitor din mănăstire.

6. Hramurile Mănăstirii „Sfântul Prooroc Ilie”

Ziua de 20 iulie, a Sfântului Ilie, este cel mai mare hram de pe Valea Mureșului.

Numărul credincioșilor participanți este impresionant ca și proveniența lor. Întâlnim aici pelerini din Maramureș, Moldova, Țara Bârsei, din ținuturile Năsăudului și Bistriței. În ultimii ani au apărut mulți pelerini din străinătate.

Atmosfera acestor întâlniri este emoționantă, ele constituindu-se de fiecare dată în minunate prilejuri de înălțare sufletească pentru toți participanții.

Hramul paraclisului mănăstirii este „Izvorul Tămăduirii”. Se prăznuiește în prima zi de vineri, după Sfintele Paști. Deși doar la al doilea an de prăznuire (în 1996) sunt multe motive să credem că este pe cale să devină la fel de solicitat și să ia aceeași amploare ca și hramul bisericii pe 20 iulie.

7. Aspecte ale vieții obștei mănăstirești

Viața obștei unui așezământ monahal este strâns legată de numărul viețuitorilor. Ea este cu atât mai bogată spiritual, cu cât numărul viețuitorilor este mai mare sau măcar suficient pentru asigurarea asistenței duhovnicești a celor ce solicită acest lucru și pentru buna gospodărire a bunurilor mănăstirii. Desigur că foarte importantă este și dăruirea personalului, modul neobosit în care își duce la îndeplinire ascultarea călugărească, felul în care își respectă jurământul depus atunci când s-a hotărât să intre în monahism.

În ce privește obștea mănăstirii „Sfântul Prooroc Ilie”, se poate afirma cu certitudine că cel de al doilea aspect, și anume dăruirea, a fost în permanență predominant. Este suficient să pășești o singură dată în acest sfânt lăcaș, într-o zi de sărbătoare sau o zi obișnuită pentru a te convinge de acest adevăr.

Ani în șir numărul viețuitorilor la această mănăstire a fost foarte mic. În cea mai mare parte a existenței mănăstirii, obștea acesteia nu a depășit 10 persoane: monahi și frați.

În prezent, având în vedere și cele două schituri, Moglănești și Dumbrăvioara, subordonate, precum și parohia Bistra și paraclisul fermei din Voivodeni, lipsite de preoți, obștea mănăstirii este formată din 25 de viețuitori.

În organizarea vieții obștei a mănăstirii se respectă tradiția monahală și ascultarea călugărească. Slujitorii mănăstirii stau la dispoziția vizitatorilor și închinătorilor ei în orice timp, prin slujbe, molitve, mărturisiri și împărtășiri. Serviciile divini se săvârșesc zilnic, cu regularitate dimineața și seara.

De asemenea, viețuitorii mănăstirii ghidează pe cei care vizitează muzeul, asigură asistență religioasă în parohiile învecinate lipsite temporar de preoți - așa cum s-a arătat mai sus - se ocupă de administrarea și buna funcționare a bibliotecii, care cuprinde câteva mii de volume și a arhivei.

Întreaga obște se bucură de sprijinul permanent al Prea Sfințitului Episcop Ioan Selejan.

8. Stareții Mănăstirii „Sfântul Prooroc Ilie”

De la înființarea mănăstirii, în 1928, și până în prezent, grija pentru viața duhovnicească, dar și cea gospodărească, în perioada de bună afirmare dar și de mari frământări în care supraviețuirea a constituit un deziderat foarte important, a revenit, în calitate de stareți, următoarelor personalități:

- Arhimandritul Ștefan Teodorescu	1928-1939
- Ieromonahul Anfilohie Ionașcu	1939-1946
- Ieromonahul Ghelașie Hariton	1946-1947

- Protosinghelul Gherasim Bica	1947- aprilie-iulie
- Ierodiaconul Bartolomeu Anania	1947-1948
- Ieromonahul Anfilohie Ionașcu	1948-1952
- Arhiereul Emilian Antal	1952-1971
- Arhimandritul Mihail Goia	1971-1995
- Arhimandritul Emilian Telceanu	1995 și până în prezent

9. Muzeul Mănăstirii „Sfântul Prooroc Ilie“

La 30 mai 1995, într-un cadru festiv deosebit, în prezența P.S. Ioan Selejanul, Episcop al Covasnei și Harghitei, a unui mare număr de credincioși și invitați oficiali, reprezentanți ai unor instituții centrale și locale, s-a sfârșit și s-a inaugurat muzeul mănăstirii.

Ideea amenajării unui asemenea muzeu, în care să fie adunate cât mai multe dintre măturile existenței românilor de pe aceste meleaguri, în condițiile în care populația românească este supusă unui proces continuu de desnaționalizare este veche. În mod sigur, cel care s-a gândit pentru prima dată să amenajeze aici un asemenea obiectiv a fost însuși ctitorul mănăstirii, Patriarhul Miron Cristea. Aducerea unei biserici vechi din lemn și nu construirea uneia noi, constituie un argument în acest sens.

Patriarhul a fost conștient de numărul foarte mare, realmente impresionant, de bunuri de o deosebită valoare ce atestă prezența dintotdeauna a românilor pe aceste meleaguri, precum și riscul ca acestea să fie definitiv risipite și pierdute. Procesul de desnaționalizare a românilor s-a accentuat, așa cum am mai arătat, în perioada Dictatului de la Viena și a existenței Regiunii Autonome Maghiare. Multe biserici ortodoxe au fost dezafectate din lipsa credincioșilor trecuți forțat la cultele romano-catolic, reformat sau unitarian. În aceste condiții, a fost o mare șansă ca în momentul în care lucrurile au revenit la un anumit grad de normalitate un tânăr călugăr din partea locului, astăzi Arhimandritul Mihail Goia, să fie cel care, ajungând stareț al mănăstirii, mergând pe urmele marilor săi înaintași - ne-am referit la Patriarhul Cristea, dar și la Arhiereul Emilian Antal, înmormântat sub pronaosul bisericii - a adunat cu râvnă și mîgală, ca un bun cunoscător, tot ceea ce exprimă în forme specifice, spiritul ortodox și național românesc, în zona Topliței. În sensul celor arătate mai sus, un merit deosebit l-a avut și Episcopia Ortodoxă de Alba Iulia, în frunte cu P.S. Emilian Bîrdaș, după înființarea acesteia în anul 1975.

La toate aceste eforturi am fi nedrepti dacă nu am adăuga și pe cele ale anonimilor credincioși români, care au păstrat peste veacuri, uneori cu mari dificultăți, dacă nu chiar cu riscuri, marile valori ce astăzi se află expuse în muzeul mănăstirii. Multe dintre aceste obiecte, pe lângă valoarea istorică sau artistică, au o profundă încărcătură emoțională și națională, ele fiind printre singurele vestigii ce au supraviețuit unor mari comunități care acum sunt grav diminuate sau chiar dispărute în urma procesului dur de maghiarizare a populației românești din județul Harghita (de exemplu, Porumbenii Mari, Ciuc-Sângiorgiu, Lăzărești, Imper etc).

Expoziția permanentă a muzeului cuprinde un important fond de icoane pe lemn, datând din secolul al XVIII-lea. Dintre acestea menționăm în chip deosebit, fragmentele tâmplii bisericii Mănăstirii Doamnei, realizată în anul 1755, de meșterul zugrav „Andrei din Sânfalău“, precum și icoanele împărătești pictate de același zugrav. Icoane pe lemn de o valoare asemănătoare și tot de la mijlocul aceluiași secol XVIII provin de la bisericile anterioare din Toplița și Stânceni. Acestea se impun atât prin acuratețea execuției temei iconografice, cât și prin aureolele și ramele amplu sculptate și pictate. Unele dintre icoanele expuse au fost

pictate de un alt renumit meșter transilvănean, Pavel Dumbrăvean.

Icoanele pe lemn din secolul XVIII și din primele decenii ale veacului următor sunt legate în mod direct de arta iconografică ortodoxă din centrul Transilvaniei, lucrări similare fiind frecvente în bisericile din satele de pe Mureș și Târnave.

În expoziția muzeului sunt prezentate fragmente ale vechii catapetesme a bisericii din lemn, cea pictată în 1840 de meșterul Gligorie din Târgul Pietrii (Piatra Neamț). Se remarcă în chip deosebit icoana împărătească „Iisus Arhieru și Împărat”, flancat de apostoli, icoana „Măicii Domnului cu Pruncul” flancată de prooroci, precum și temele iconografice rare în pictura de șevalet, ca „Lupta dintre Nestor și Lie”, „Maica Domnului pe Rug”, „Duminica Orbului”, „Când au mers greu (pe mare) Sfântul Nicolae”, „Ducerea Sufletului celui Drept”, „Izvorul Măicii Domnului” etc.

Muzeul deține o valoroasă colecție de icoane pe sticlă, din care sunt expuse câteva exemplare reprezentative pentru sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Ne referim în special la icoana „Maica Domnului cu Pruncul”, provenind de la biserica din Gălăuș, care poate fi atribuită marelui iconar Popa Sandu din Iernuțeni. Printre valorile deosebite semnalăm icoana „Învierea lui Iisus”, ce provine din biserica de la Porumbeni Mari.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se remarcă icoanele pe sticlă reprezentându-l pe „Sfântul Ilie”, precum și icoana „Arhanghelii Mihail și Gavril”.

În muzeu se află un obiect puțin obișnuit: o scândură lucrată în bardă, ce fusese fixată pe spatele tâmpiei vechii biserici de la Pârâul Doamnei, pe care se află scris cu cărbunele următoarea însemnare: „să se știe când au căzut uniția din Ardeal 1762”, evocând și în acest mod rezistența călugărilor și a românilor ortodocși din Transilvania veacului al XVIII-lea, pentru apărarea legii străbune în fața ofensivei catolice dirijată de Curtea Imperială.

Expoziția muzeului prezintă un mare număr de cărți religioase ortodoxe, unele dintre ele fiind unicate sau rarități naționale. Ne referim în special la fragmentele din Psaltiria tipărită în anul 1544 la Mileșovo (Serbia) și la manuscrisul Cazaniei lui Varlaam, caligrafiat la finele secolului al XVII-lea de „erei Mihail”, ambele provenind de la biserica parohiei Imper, precum și la Cazanica lui Varlaam, tipărită la Iași, în 1643, și Evanghelia de la București din 1682. Colecția cuprinde numeroase cărți tipărite în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea în toate centrele tipografice românești ale vremii: București, Râmnic, Buzău, Blaj, Iași, Mănăstirea Neamț etc. Dintre tipăriturile mai deosebite semnalăm: *Apostol*, Buzău, 1704; *Triod*, București, 1721; *Penticostar*, Râmnic, 1749 (de la biserica din Porumbeni Mari); *Ceaslov*, Iași, 1758 (din Săcel); *Liturghier*, Blaj, 1755 (din Gheorgheni); *Psaltire*, 1843 și *Pidalion*, 1844, ambele tipărite la Mănăstire Neamț.

Cărțile aflate în expunerea muzeului demonstrează că românii din actuala Episcopie a Covasnei și Harghitei au avut permanente legături cu românii de pretutindeni în tot cursul evului mediu. Valoarea acestor cărți este amplificată de diversele însemnări marginale, în care sunt consemnate evenimente din viața comunităților românești din zonă.

Muzeul prezintă, de asemenea, o serie de obiecte liturgice din metal prețios sau comun, limitându-ne să semnalăm potirul și discul bisericii Mănăstirii Doamnei, din secolul al XVIII-lea, sfeșnice, cruci sculptate în lemn și ferecate în metal, cadelor de argint și alamă de la mijlocul secolului al XIX-lea, agheasmarul de argint dăruit de Episcopul Conon Donici, Evanghelie ferecată în argint, dăruită Mănăstirii „Sfântul Prooroc Ilie” de Asociația „Cultul Eroilor Neamțului”, în anul 1928, la sfințirea lăcașului. Exemplificăm colecția și prin mitra arhierască din secolul al XIX-lea și prin icoana „Sfântul Prooroc Ilie”, din secolul al XVIII-lea, ferecată în argint.

Muzeul omagiază în mod deosebit memoria ctitorului, Dr. Elie Miron Cristea, dia-

con (1900), monah (1902), ieromonah (1903), arhieru (1910), episcop al Caransebeșului (1910), întâiul Patriar al Bisericii Ortodoxe Române (1925), membru al Cosiliului de Regență (1926), care prin credința sa și prin întreaga sa activitate și-a dobândit un loc bine meritat printre Marii Oameni ai Neamului.

Dintre numeroasele obiecte ce i-au aparținut și care sunt expuse, semnalăm: portretele părinților, un tablou al casei părintești, un veșmânt arhieresc din catifea, o cârjă de arhieru, paftaua Patriarhului, pe care sunt gravate datele esențiale de slujire a Altarului și a Patriei, diverse medalii de bronz și argint care îl omagiază, copia dizertației de licență (primul studiu consacrat vieții și operei lui Mihai Eminescu, 1895), precum și icoana „Sfânta Treime“, pe spatele căreia se află semnăturile marilor ierarhi ai Ortodoxiei care au participat la instalarea sa ca Patriarh al României.

Prin valorile sale și prin semnificația exponatelor, Muzeul Mănăstirii „Sfântul Prooroc Ilie“ se constituie într-un omagiu adus atât înaintașilor ce au viețuit în mănăstire, cât și tuturor românilor din spațiul harghitean, care, timp de veacuri, și-au păstrat credința strămoșească și ființa națională, cu toate cumplitele furtuni ce s-au abătut asupra lor.

La împlinirea a 50 de ani de la trecerea la cele veșnice a ctitorului și cu prilejul re-sfințirii bisericii mănăstirii, în urma lucrărilor de restaurare a picturii, realizată de pictorul restaurator Dorin Handrea, originar din Maioreștii Mureșului, în curtea Mănăstirii s-a amplasat un bust al Patriarhului Miron Cristea, donat de I.A.S. Reghin și realizat în ceramică de sculptorul Iorgat.

10. Schiturile Mănăstirii „Sfântul Prooroc Ilie“

Schitul Moglănești. Așezarea monahală de la Moglănești, situată în apropierea orașului Toplița, a fost prezentată în primul paragraf al acestui succint material. Ea are o istorie veche, de fapt stă la începuturile monahismului de pe aceste meleaguri.

Loc binecuvântat de Dumnezeu, schitul cu împrejurimile lui mioritice fascinează pe toți cei care ajung pe aceste meleaguri.

Biserica din lemn cu hramurile „Nașterea Maicii Domnului“ și „Intrarea în Biserică a Maicii Domnului“, valoros monument istoric, este restaurată și bine îngrijită. De asemenea, se află în bună stare construcțiile anexe și cele gospodărești.

Funcționând ca schit al Mănăstirii „Sfântul Prooroc Ilie“, așezământul este deservit de șase viețuitori.

Schitul Dumbrăvioara. Este întemeiat în anul 1930 de Patriarhul Miron Cristea, ca metoc al Mănăstirii Toplița. La întemeiere, schitul a fost înzestrat cu o suprafață de 32 jugăre de pământ necesar întreținerii viețuitorilor mănăstirii. În anul 1950, schitul a fost desființat iar pământul naționalizat.

După decembrie 1989, schitul se reînființează. Se reclădește paraclisul care poartă hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril“, se refac anexele gospodărești.

În prezent, schitul posedă o suprafață de 17 hectare și este deservit de 4 viețuitori care asigură asistența religioasă și în parohiile Sângeor și Ierniei.

NOTE

1. Ioana Cristache-Panait - *Biserici de lemn, monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei, mărturii de continuitate și creație românească* (cu un Cuvânt înainte al P.S.Emilian Bârdaș, Episcop de

Alba Iulia și un Studiu introductiv al prof. dr. Vasile Drăguș, 1987, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, Alba Iulia;

2. Ioana Cristache-Panait - *Arhitectura de lemn din Transilvania. județul Alba, Mureș și Harghita*, 1993, Editura Museion;
3. *Materiale referitoare la Mănăstirea Toplița*, în „Îndrumătoarele bisericești” editate de Episcopia Alba Iulia;
4. *Documente existente în arhiva Mănăstirii Toplița*.

**THE MONASTERY OF THE HOLLY PROPHET ILIE IN TOPLIȚA
PRECINCTS OF ROMANIAN HERMITAGE
AT THE FOOTS OF CĂLIMAN MOUNTAINS
(Abstract)**

This monastery, fundastion of the one who was the first patriarch of the Eastern Chuech, is a succesor of a Romanian hermitage traditions, more than 400 years old, at the foots of Căliman Mountains. Near Toplița, in Moglănești quarter, on the place named „Pârâul Doamnei”, there is a wooden church, serving as sign of an ancient monastic establishment, bild in 1658 by the Moldavian voivode Gh. Ștefan's wife, d-na Safta.

The study presents the phases of the building complex that constitue now the monastery of Toplița and also aspects of monarchal life together with a museum of the monastery, containing a lot of icons made on wood and glass, ancient holly books, cultical objects made of precious metals in order, to pay homage to the memory of the founder, dr. Elie Miron Cristea.

ASPECTE DIN FORMAREA ȘI DEZVOLTAREA ISTORICĂ A LOCALITĂȚII VÂLCELE-JUDEȚUL COVASNA (secolele XVIII-XIX)

Felicia Mareș

Amplasată în locul unde „munții își dau mâna cu depresiunea”, într-un frumos cadru natural așa cum este cel de la extremitatea sudică a Munților Baraolt, aproximativ, în centrul buclei făcute de Olt în faimosul drum de ocolire spre sud a acestora, localitatea Vâlcele se află la circa 10 km. spre vest de municipiul Sfântu Gheorghe - reședința județului Covasna.

Toponimia localității, „Colonia aquarum vivarium” este purtătoare de informații premergătoare documentelor scrise care arată că locuitori din regiune remarcaseră sursele de ape minerale și efectele lor „dătător de sănătate”, încă de pe vremea dominației romane. Într-adevăr, se presupune că localitatea se află situată pe locul fostei așezări romane¹, deși nu se cunoaște nici o atestare documentară în acest sens. Fiind doar o presupunere această „posibilă ipoteză” ar fi din start anulată de oamenii arhivelor care fac dovada istorică numai cu documentul în mână. Lipsind atât documentele care să ateste această ipoteză, cât și cele care să o infirme, consider că și sursele toponimice pot constitui informații prețioase.

Sigur, s-ar putea face lumină în această situație numai prin săpături arheologice care, însă presupun și alte implicații.

Informațiile documentare lipsesc în cazul localității Vâlcele pentru o mare perioadă de timp, dar aceasta nu presupune și lipsa populației românești din zonă.

Descălecatul primului sosit nu s-a făcut înainte de anul 1760. Acest fapt este dedus din lucrarea bine documentată a doctorului Virgiliu Ciobanu, intitulată: „Statistica românilor din Ardeal”, realizată de administrația austriacă între anii 1762-1769 și copiată din Arhiva de război din Viena².

În această statistică nu apare menționat Vâlcele dovadă că pe la 1762 nu exista ca așezare de sine stătătoare.

Se găsește însă, în districtul Alba³ menționat Hăghigul și Arpătacul, dovezi că aceste comune sunt cu „descălecat în istorie ... mult mai vechi și îndeosebi înființate anterior Vâlcelor (Elpătacului)”⁴.

Se știe că în acele timpuri, malul stâng al pârâului Vâlcele, (pârâul care trece azi prin centrul comunei) a aparținut comunei Araci, iar malul drept, comunei Hăghig. Chiar și la o descriere mai târzie, din anul 1796, nu se menționează de Vâlcele, ci de „Izvoarele de la Arpătac” (Arpătac-Araci de azi). Pârâul Vâlcele forma granița dintre cele două comune iar localitatea Vâlcele formată în acea perioadă din așezări mici, risipite în jurul izvoarelor cunoscute, era parte componentă a comunei Araci din județul Alba de Sus. Abia după noua împărțire administrativ-teritorială din anul 1876 este inclusă județului Trei Scaune. Cert este că localitatea Vâlcele își datorează existența izvoarelor de apă minerală bogate în acid carbonic care au atras primii locuitori ce s-au statornicit aici. De la bătrânii satului⁵, pe cale

orală, s-a aflat că primele familii care s-au așezat ar fi fost de păstori (oieri) moldoveni care prin peregrinările lor, în cadrul transhumanței au descoperit aceste locuri pitorești, cu ape minerale și favorabile creșterii animalelor. Se știe sigur că primii locuitori au fost români de religie greco-orientală (ortodoxă) fapt ce reiese din recensământul făcut în anul 1786, în Imperiul austro-ungar sub împăratul Iosif al II-lea⁶. Acest recensământ scoate în evidență că în localitatea Vâlcele la acea dată existau doar 7 case risipite, având 37 de suflete, 18 bărbați și 19 femei. Această cifră din anul 1786 este considerată a fi cea mai veche dată statistică preluată din Arhiva Comitatului Trei Scaune, document ce se află în Arhivele statului- filiala Sfântu Gheorghe.

Dezvoltarea ulterioară a localității a decurs foarte lent. După aproape un secol, în anul 1877 populația număra 659 locuitori, români și maghiari, aparținând unui număr de 90 de familii⁷.

Cum legătura dintre oameni și Dumnezeu domină scena istorică și se concretizează prin lăcașurile sfinte ridicate de-a lungul timpului, o dovadă istorică, cea dintâi, de așezare pur românească a Vâlcelor, o constituie ruinele primei bisericițe ortodoxe din lemn, care se mai văd și astăzi, în mijlocul pădurii de brazi din perimetrul localității, la vest de șoseaua județeană ce o străbate central.

Dascălul satului din perioada interbelică, cel căruiia îi plăcea să se semneze Liuvâlcele, cercetând lucrările ce se referă la lăcașurile de rugăciune din Ardeal, găsește date prețioase despre prima bisericuță românească din localitate⁸. În lucrarea protopopului și asesorului consistorial Matei Voileanu, intitulată „Icoane din viața bisericii“ anul 1804⁹, sub titlul „Biserica din Vâlcele (Elöpatac) găsește următoarele:

„Hagiul grec Anastasie Vulcu, neguțător din Brașov, a ridicat la Vâlcele, unde probabil venea să se caute de betșugurile sale, care-l supărau, loc de închinăciune pentru el și neamul său, precum și pentru alții ... evlavioși creștini din Țara Românească, care veneau la aceste ape și veneau mulți Boieri din Principate. Veneau, Români creștini ortodocși să se închine la bisericuța din Vâlcele și din satele mărginașe vechi: Arpătac și Hăghig. Hagiul cerut-a slobozenie de la Guberniul de atunci și pentru a fi cercetată de evlavioși și pentru a se aproba ca alternativ preoții din suszisele comune să facă slujbă sfântă în bisericuța lui Vulcu din Vâlcele“.

„În ședința consistorială din 17 aprilie 1804 se dă opinie favorabilă“¹⁰.

„Actul privitor la zidirea bisericii din Vâlcele poartă No.377 și este transcris la paginile 95 și 98 al lucrării citate mai sus“¹¹.

Din cele de mai sus rezultă că prima biserică ortodoxă din Vâlcele a fost ridicată de negustorul grec Anastasie Vulcu din Brașov, în anul 1804 cu banii săi și a celor veniți aici să-și caute sănătatea între care și români din Principate. Slujba o făcea, când preotul din Arpătac, când cel din Hăghig. S-a cerut îngăduire gubernială ca locuitorii să vină la această bisericuță.

Același dascăl scria mai târziu:

„Nu știu prin ce împrejurare, acel lăcaș sfânt a fost desfrîntat și ajuns în această stare (ruină-n.a.). Nici-o carte, nici-un document nu ne-a putut lumina în această privință, doar ici colea se aude, că doar lemnăria cu turla-i modestă a fost ridicată și așezată pe-o altă cotă de veghe și strajă neadormită a drept măritoarei credințe, la margine de sat, nu departe, în satul din apropiere: Iarăș. Podoabele interne ale fostei bisericițe, probabil au fost mutate în actuala biserică mai pompoasă cu ctitoria Prințului sârbesc Miloș Obrenovici și cu hramul M.M. Teodor Stratilat.“

Demersurile pentru ridicarea noului lăcaș de rugăciune le-a făcut preotul de atunci al parohiei din Vâlcele, Ioan Moga, care în numele Consiliului parohial adresează în 1839¹² o cerere episcopului Vasile Moga prin care solicită încuviințarea de a se ridica o nouă biserică, cea veche fiind neîncăpătoare.

În Arhiva Mitropoliei Ardealului se găsesc destule documente care atestă lupta per-

severentă și îndelungată (pe parcursul mai multor ani) a parohului Ioan Moga, protopop și asesor consistorial pentru ridicarea noului lăcaș sfânt din Vâlcele. Această biserică nu se putea ridica numai cu contribuția creștinilor ortodocși din parohie (care erau numeric reduși și modești din punct de vedere material) fapt pentru care reușește să atragă în realizarea proiectului său pe mulți români din Principate și din alte țări care veneau la băi.

Noua biserică s-a ridicat în anul 1843 pe terenul donat de către Prințul sârb Miloș Teodorovici Obrenovici în semn de recunoștiință pentru primirea făcută (frecventa stațiunea din anul 1842) și însănătoșirea în urma tratamentului cu apele minerale de aici (suferea de o afecțiune gastrică). Nu întâmplător are hramul Teodor Stratilat, în cinstea prințului ctitor. Lui i se vor alătura mai târziu și alți creștini donatori pentru realizarea noii tâmples a bisericii, cea veche fiind "... cu totul slabă"¹³. Pentru realizarea ei se încheie în anul 1856 un contract cu sculptorul în lemn Androne Andronic din Brașov, iar preotul Ioan Moga reușește să realizeze o colectă în valoare de "1507 3/4 șfanț"¹⁴. O copie a listei cu cei 127 de donatori din Moldova, Muntenia, Transilvania este trimisă în martie 1857 episcopului Andrei Șaguna, ocazie folosită și pentru a-și exprima rugămintea către acesta de a veni la Vâlcele să sfințească "tâmpla înainte de Sf. Paști"¹⁵.

Sunt destule episoade triste și amare dezamăgiri pe care preotul vâlcelean a trebuit să le trăiască și să le îndure, atât din pricina autorităților locale cât și a unor români, până și-a văzut ridicată și pictată biserica.

De notorietate devenise în timpul acela conflictul provocat de pictorul Isidor Sălăgeanu, din Țara Românească, care dispare cu arvuna primită de la preot pentru pictarea tâmples, fără să-și achite obligațiile.

La insistențele lui Ioan Moga, Andrei Șaguna episcop atunci cere sprijinul Consulatului austriac de la București pentru a-l căuta în Țara Românească pe fugar. În același an "K.K. Agenzie und General Consulat fur die Walachei"¹⁶ îl descoperă în Muntenia. Acesta promite că-și va respecta contractul cu privire la Vâlcele, lucru care, însă nu se va realiza.

Mai târziu, în anul 1860 același Consulat la insistențele lui Șaguna și Ioan Moga obligă pe Isidor Sălăgeanu (pe care-l găsește de data aceasta în Oltenia) să semneze un "Protocol - angajament, care ... nici el nu va fi respectat"¹⁷.

În anul 1863, după șase ani de eșecuri în recuperarea banilor "... controversa mai dăinuie încă. Ioan Moga, deși dă vădite semne de oboseală, va continua în încercarea de a recupera banii dați în avans cu atâția ani în urmă lui Sălăgeanu, măcar pentru acoperirea altor necesități ale numitei biserici"¹⁸.

Pentru că istoria localității Vâlcele nu s-a bucurat niciodată de un studiu din punct de vedere românesc, în conștiința tuturor persistă ideea că ctitorul bisericii este doar prințul sârb, idee întărită și de inscripția gravată deasupra ușii dinspre sud, redactată în două limbi, română și sârbă. Înscrierea în sârbă nu ne miră deoarece în acea perioadă Biserica Ortodoxă Română din Transilvania se afla sub autoritate sârbească (încălinăm să credem că și acest fapt nu numai "recunoștiința" prințului a determinat donația făcută pentru biserica ortodoxă de aici). Abia în anul 1864, mitropolitul Andrei Șaguna reușește emanciparea bisericii române de sub această ierarhie.

Conținutul inscripției este același:

"Întru mărirea sfintei cei de o ființă de viață făcătoare și nedespărțitei treimi a Tatălui și Fiului și Sfântului Duh s-a zidit Biserica aceasta întru pomenirea sfântului Mucenic Teodor Stratilat prin creștineasca râvnă, osârdie și chemare a drept credinciosului Prinț al Serbiei Miloș Teodorovici Obrenovici la anul de la facerea lumii (7551) iar de la nașterea cea după timp a lui Dumnezeu (1843)".

În prezent biserica este declarată monument istoric și de arhitectură și face parte din Patrimoniul Cultural Național iar numele preotului român, Ioan Moga care s-a zbuțuit atât de mult pentru înălțarea ei a fost dat uitării sau nu se cunoaște deloc. Posteritatea sau măcar cei câțiva care cunoaștem acest fapt a fi prea nedrept dacă nu l-am considera adevăratul ctitor al bisericii pe cel care a fost ctitorul spiritual, ctitorul de suflet al ei sau dacă nu i-am atribui merite cel puțin egale cu cele ale prințului.

O mare personalitate, preotul Ioan Moga a fost unul dintre conducătorii spirituali cei mai importanți ai comunității românești din Vâlcele. Activând în acele vremuri de grea încercare când voința subjugată a românilor de-a lupta pentru edificarea de școli și biserici sufletului lor se lovea de prea multe obstacole din partea autorităților locale, secuești, preotul Ioan Moga era conștient că numai parohia poate fi un centru de putere și lumină și păstrare a identității etnice, religioase și culturale, de manifestare a spiritului românesc.

Pentru acest fapt și pentru câte bune a făcut, nu trebuie uitat.

NOTE

1. V. Cucu, M. Ștefan, *Ghid atlas al monumentelor istorice*, București, 1970, p. 22.
2. "Anuarul de Istorie Națională din Cluj", III, 1924-1925.
3. V. Cucu, M. Ștefan, *op. cit.* p. 11-17.
4. Liu Vâlcele, *Monografie. Din trecutul satului Vâlcele* în "Buletinul ASTREI", Sf. Gheorghe, anul III, nr. 7-8, p. 13.
5. *Fondul arhivistic al Parohiei Vâlcele*, Dos. 1, p. 1
6. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Covasna, *Fond Parohia Ortodoxă Vâlcele*, Dos. 1, p. 1
7. *Fond arhivistic al Parohiei Vâlcele*, Dos.1, p.2
8. Liu Vâlcele, *op. cit.*, p.14
9. Matei Voileanu, *Icoane din viața bisericii - anul 1804*, Sibiu, 1925.
10. Liu Vâlcele, *op. cit.*, p.14
11. *Ibidem*, p.15
12. *Fond arhivistic al Parohiei Vâlcele*, Dos.1, p.3
13. Ana Grama, *Documente arhivistice sibiene (1856-1870)*, în „Angustia”, I, Sf. Gheorghe-Cluj-Napoca, 1996, p.165
14. Ana Grama, *op. cit.*, p.167
15. *Ibidem*, p.169
16. *Ibidem*, p.175
17. *Ibidem*, p.177
18. *Ibidem*, p.179

ASPECTS OF HISTORICAL BIRTH AND DEVELOPMENT OF VÂLCELE LOCALITY, DISTRICT OF COVASNA

(XVIII-XIX century)

(Abstract)

The toponymy of Vâlcele („Aquarum vivarum colony“), placed at 10 km west from Saint George - district of Covasna, implies assumptions that support its existence back to the period of roman domination (I-III century), but to confirm this assumption it is necessary to make archeological researches.

Documentary informations of the XVIII-XIX century permits the historical reconstruct and the topographical evolution of the locality wich contains the most representative architectonics constructions, local institutions and personalities, also the elaboration in perspective of a detailed monograph.

ORTODOXISM ȘI ROMÂNISM ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

Sărbătorile religioase

Dan Bodea

Cornelia Călin-Bodea

Sărbătorile sunt frumuseți ce vin de dincolo de timp, de dincolo de vremi, de dincolo de spații. Sărbătorile înseamnă puțința istoriei de a trăi în lumină, de a respira în frumusețe-cuvânt. Sărbătorile reprezintă aspirația spre logos și trăirea în logos. Logosul este frumusețe și înțelepciune totodată. Aspirația spre frumusețe coincide cu căutarea, cu scormonirea după Absolut, după înfinire, după veșnicie, ce în prunc bethleemic se arată ... Sărbătorile sunt chiar trăirea în etern. Chiar termenii de lumină, cruce, întrupare, botez, biserică, înviere sunt mereu de actualitate, mărturie fiind unități ascunse și detectate între timp și Mare Timp, între religie și istorie, între etnologie și sacru.

În ciuda obstacolelor, a declinului, a impasurilor, a umbrelor, forța suverană și dominatoare după care se formează și se mișcă etniile este dorința de nepotolit de a ajunge la împlinire: este duhul vieții, cum rostește Scriptura, principiul estetic sau cel moral cum îl botează filozofii. Noi vom afirma simplu că e neastâmpărul după Dumnezeu, cântarea lui Dumnezeu, psalmul de slavă adus slavei sau colindul care pe aceste meleaguri „se umblă”. Leru-i, Doamne, ler, început sau sfârșit de colind, care cefinește așezarea neamului românesc în spații cerești, deci înțelegerea în profunzime a pogorării înaltului în cetatea Bethleemului. Și Bethleemul este la Sfântul Gheorghe sau la Toplița, la Miercurea sau la Brețcu, la Sâncrăieni sau la Sânsimion ...

Prin urmare, de îndată ce Duhul Sfânt se deschide cuvântului și se destăinuie în frumusețe-icoană-biserică-naștere-înviere - așa cum ni s-a arătat prin Lege, prin profeți, prin glasul lui Ioan, mântuirea prin frumusețe și cuvânt este un abecedar religios. Duhul Sfânt este o înțelegere imediată a frumuseții, „înturnată în obiceiuri și datini, în jocuri și cânturi de dimineață sau de seceriș, de fântână sau de hotar”, îmbrățișare totodată a cerescului. Frumusețea-sărbătoare înseamnă conștiința profetică a armoniei. Sărbătoarea este imaginea frumoasă în chip pozitiv și absolut. Sărbătoarea individualizează neamul românilor și, în același timp, îl așează în universalitate. Sărbătoarea este descrierea istoriei neamului românilor în „fuga” spre veșnicie. Timpul așteaptă gemând și rugându-se ca frumusețea să fie săpată, dăltuită în omul devenit sfânt prin suflul colindei, prin puterea rugăciunii. Sărbătoarea (Crăciunul, Anul Nou, Rusaliele) rămâne certificarea acestei sfințenii și încontinua ședere în sacru. Frumusețea a pus-o Dumnezeu în suflet în timpul istorico-liturgic, ca un rug aprins că-și are în aceste câmpuri nemărginite, în aceste spații de românim, rădăcinile. În cruce, în sărbătorile sfintei cruci se descifrează scara lui Iacob unind cele două lumi „rânindu-le cu iubire”. În cruce neîncăputul se cuibărește în finit, în coaja de nucă a veacului acestuia... Și

timpul se face colier fără asemănare așezat pe grunzul Mielului-Mire: „Și când Domnul s-a născut/ Pământul în cer s-a prefăcut ...“. În cruce - sărbătoare perpetuă - se distinge arborele vieții. Se prezintă astfel „icoana“ divinei iubiri de oameni care surprinde bucuria tatălui, surâsul părintelui ceresc, marea mulțumire: „Cânt tatălui ceresc totdeauna/ Pretutideni ... / Cât voi trăi/ Lui îi voi aduce prinos de slavă și cinste“ ... În acest surâs de pe cruce se strânge întregul mister dumnezeiesc. Așa mintea poate cuprinde imnul: „Iartă-i, Tată, căci nu știu ce faci!“ ... Și sărbătoarea Crucii se umple de duh sfânt și veșnicește istoria și neamul care din istorie pășește în nesfârșire. Întreg neamul românesc înțelege - prin participarea la sărbătoarea crucii - că are parte de „rai“. Și veșnicia se iconizează în sărbătorile care descifrează, singure, sufletul de neam. Așa vom înțelege adâncul trăirii în ziua de Bobotează sau de Bunăvestire, în ziua de Sînzăieni sau Adormirea Maicii Domnului ...

Sărbătorile înseamnă o împingere în mânos de biserică, deci o stăruire în sacru. Sărbătorile sunt apoi o înveșmântare în rugăciune nesfârșită, în mereu tânără și proaspătă liturghisire. Frumusețea-sărbătoare salvează lumea și constituie miezul rugăciunii adresată de Dionisie Areopagitul Maicii Domnului: „Doresc ca chipul tău să se arate mereu în oglinda sufletelor - pe pragul și în trupul istoriei - timp și să le păstreze curate, neîntinate până la capătul veacurilor, să ridice pe cei căzuți și să dea nădejdie celor ce cinstesc și urmează această pildă de neîngustată frumusețe“. Frumusețea-sărbătoare-rugăciune va salva lumea și o va face demnă de nuntă. Înălțând - la Sărbătoarea Înălțării, și nu numai, chipul căzut la cinstea dintâi, l-a unit, l-a conectat la părintească frumusețe, la părintească înțelepciune.

Sărbătoarea se ține într-o negătare de obiceiuri și datini, ferestre deschise și deschizându-se spre căderea luminii.

Lângă o civilizație tehnică, practică se rânduie cultura spiritului, care este un câmp predestinat cultivării valorilor imperial-istorice, până în clipa trecerii spre Marele Timp. Simbolurile semnifică setea de ceresc și, concomitenți, puțința de a fi ceresc.

Obiceiurile, datinile, particularizează și universalizează un neam. Ele rostesc dacă neamul a fost aici dintotdeauna sau exprimă venirea lui la un moment dat. Întrebând pământul, acesta ne va rosti că a fost arat și i s-au secerat roadele de grâu de către neamul românesc din timpuri imemoriabile. Obiceiul primei arături ca și a seceratului - laudă interminabilă - sunt specifice și puternic manifestate în trupul de neam, în trupul manifestării de neam. Obiceiurile și datinile împing veșnicia în timp prin strigarea după substanța vieții: pâinea vieții, trupul Mântuitorului care ni se dăruie în permanență și, mai ales, cu ocazia primirii Sfintei Împărtășanii sau în dimineața de Paști. Sărbătoarea ne arată că însăși istoria este un martir și poartă urmele unui botez cu sânge și foc, cu pâine și cuvânt.

Datinile și obiceiurile leagă și sfințesc trupul de neam. Și îl oferă „peste zări“ în puterea dăinuirii și înțelegerii, în minunăția zidurilor și ucrărilor prin vremi.

În sărbătoarea Anului Nou se dezvăluie acel caracter bifrontal al timpului, dubla față a devenirii întoarsă în același timp spre trecut și spre viitor. Este poate cel mai evocator numele primei luni a anului, ianuarie, de la Ianus, așa cum arată George Dumézil, provine de la exageza arhaică de la care au survenit Ianua, ianuaris care desemnau trecerea de la o perioadă la alta.

Sărbătoarea, în sine, creionează succesul, dar Anul Nou ca *festum incipium* prefigurează derularea timpului în care se intră. Frumusețea a frumuseților este începutul noului timp, amintind de trecerea de la vechiul - ca trăire și lucrare - în Noul An al Mielului sfânt. De fapt, în formele cele mai îndepărtate ale culturii, un rol distinct l-a jucat „magia primelor trei zile“ sau a unui „mănunchi de trei zile“. Toate acțiunile desfășurate în acest interval sărbătorească au un caracter modelator, cu un statut de exemplaritate cu efect prelun-

git în cel mai mare segment temporal: anul ce va să vină. Începutul de an nou strânge în sine ideea de renovare, căci în acea spărtură, care reprezintă ruperea cercului pentru a semna sfârșitul și a deschide un alt început este ascunsă acea rînicitate proprie mișcării universului. Prin festivitatea formelor culturale se oferă o soluție calitativă cathartică, profund proteguitoare pentru întreaga colectivitate care își soluționează îndepărtarea angoasei în fața necunoscutului, pentru că sărbătoarea Anului Nou conține subtil și în subtilitate elemente contradictorii. Starea bucuriei se amestecă cu un oarecare picur de teamă pentru ce va să vină. Dar, spre deosebire de angoasa în fața schimbării fără întoarcere, cea care se infiltrează în momentul pragului dintre ani, este susținută de speranță, de nădejdie și nădăjduiri. Practicile festive prilejuite de ocazia trecerii în noul an au un conținut senin, au o valoare stimulativă.

În zilele Anului Nou, omul de aici tinde să-și dirijeze trăirile în perspectivă, văzute în triple raporturi: cu Dumnezeu, cu neamul din care se trage și cu sine ca individ, ca templu al luminii, ca spațiu de cuvânt și cuvântare. Dar toate aceste nădejdi, aspirații pe care le decoperim în funcția și osatura întregului buchet de manifestări ale sărbătorii Anului Nou de la simplul gest, la ceremonii complexe nu sunt aleatorii, ci exteriorizează norme riguroase de gândire, mentalitate, evoluție și evaluare. Conținutul și rolul formelor culturale decupează concretețea țăranului, aspirațiile sale spre atingerea unor recolte bogate, creșterea numărului de animale, fericirea familiei și dăinuirea numelui său peste vremi. Apare evidentă legătura dintre acest ciclu integrator și sistemul genuin al obiceiurilor și datinilor: obiceiurile de muncă, obiceiurile de păstorit, obiceiurile de nuntă; riturile de ursitoare fiind un preambul cu obiceiurile funerare, înscriindu-se categorial aici riturile postsepulcrale (Moșii).

Sărbătoarea Anului Nou oferă o imperialitate a sărbătorească și sărbătorească și trage seva din puterea ortodoxiei, care ornează neam și limbă. Anul Nou înseamnă apoi o urmare imediată a întrupării logosului: înseamnă o intrare în istoria cerurilor deschise, așa cum se înfățișează cu ocazia Botezului Domnului. Și Iordanul este orice râu care taie și împlinește sufletul omului. Anul Nou este o dovadă a șederii în sacru. Sacral care înveșmântă Anul Nou - Anul Domnului - mărturisește iruperea în această lume a absolutului. Sacral, prin elementele din această istorie, înțelege și înțelege lucrare, participare la nevăzut. Actul dumnezeiesc al întrupării scoate o ființă, sau un lucru, sau un gest, sau o cădere „în rugăciune” din condițiile sale empirice, naturale și le pune în comuniune cu energiile sfințitoare, transcendente, ceea ce le modifică fluidul, substanța și face să se simtă acel *mysterium tremendum*, tremurul sacru înaintea feței celui alt. Auzi - la intrarea în odaia de Mire cresc - timp nou, an nou - magnificele vorbe: „Scoateți încălțăminte din picioarele tale, căci locul spre care mergi este sfânt”. Pământul ce urmează a străbate are sângele jertfei Mielului. Timpul în care intri are suflarea biruinței Crucii: a învia Hristos din morți, deci a învia timpul și locul, mărginitul și nemărginitul. Toate intră în veșnicie prin setea de trăire a finitului. Cutremurarea scripturistică, semită în fața celui neatins, a celui nepătruns, a celui tainic, dispare imediat prin inițierea liturgică în iubirea dumnezeiască de părinte cresc, dar, mai ales, de semeni, de oameni și se preface în nuntă sufletească prin celebrarea întâlnirii, prin scoborârea și lucrarea „de ceruri”. Neamul românesc nu este numai tolerant, înțelegător, dispus sufletește spre celelalte neamuri, ci este îmbrățișare, este unire în Hristos, este iubire.

Este desăvârșirea unui timp și a unui spațiu. Este desăvârșirea unei relații pure deoarece este sfințită, ceea ce înseamnă albită, adusă la starea inițială: să fie Anul Nou receptacol curat al unei prezențe, locul unde Dumnezeu se împlinesc, se regăsește și strălucește în toată lumina dăruirii sale. Anul Nou se naște în trup de Hristos în vreme ce omul a fost este absorbit de adâncul iertării și îndurării. În adevăr, acest timp, acest spațiu care se dăruie noului sunt, așadar, sfinte prin prezența lui Dumnezeu, venire peste tot și în Bethleem și în

Bethleemul carpatin. Răsună cuvinte smarald pe treptele istoriei care, de la întrupare, rămâne deschisă pururea: „Adu-ți aminte Doamne, de cei din pustie și din munți și din peșteri și din crăpăturile pământului ... Adu-ți aminte, Doamne, de poporul ce-ți stă înaintea și de cei ce, pentru binecuvântate pricini, nu s-au înfățișat aici. Cămarile lor le umple de tot binele; căsniciile lor în pace și unire le păzește; pe prunci îi crește, tinerețile le călăuzește, bătrânețile le întărește, pe cei slabi de suflet îi îmbărbătează, pe cei risipitori îi adună ... Pe cei bântuiți de dureri necurate îi slobozește; cu cei ce călătoresc, laolaltă călătorește; pe cei robiți îi izbăvește, pe cei bolnavi îi tămăduiește ...

Izbăvește, Doamne, toate orașele de foamete, de ciumă, de cutremur, de potop, de foc, de sabie, de năvălirea asupra noastră a altor neamuri și de războiul cel dintre noi ...

Pe toți ne primește în împărăția Ta, fii ai lumini și fii ai zilei arătându-ne“ ... Prin liturghie, neamul românilor depășește orizontul trăirii sale de neam și se revarsă - fagure de miere - peste celelalte neamuri într-o dragoste și cumsecădenie, într-o ajutorare și sprijinire.

Dezamăgirea cea mai adâncă a firii umane își are rădăcinile în timp: nu-l putem stăvili, nu-l putem aduce înapoi. Totul trece, dispare și se îndreaptă spre înșelătorul sfârșit de neoprit. Mai mult, timpul este o amăgire, o iluzie, dacă nu știi să îl aduci inimii floare.

Sfântul Augustin, în Confesiunile sale, a reliefat în mod genial, că din cele trei faze ale timpului, nici una nu fixează: viitorul, ceea ce nu există încă trece prin prezent, clipă insesizabilă în rapiditatea sa trecătoare, pentru a deveni imediat trecut și pentru a se pierde în ceea ce nu mai există. Aici trebuie să facem distincția între timpul păcatului, al neascultării, al prăbușirii și timpul răscumpărat și orientat spre dimineața dorită, însoțită. Prin întrupare, timpul existențial se înscrie în mare istorie ce rodește în iubire. Fiecare clipă din timpul existențial se deschide din interior „pe o cu totul altă dimensiune“. Este timpul sacru sau liturgic. Veșnicia este dimensiunea spre care timpul se deschide, se grăbește. Marea finalitate a vieții nu înseamnă sfârșit, ci intrarea în Pleromă. Jertfa nu se reproduce deloc, ci apare în realitatea mereu prezentă a înălțării. Anul Nou - prin cuvânt întrupat - înseamnă înălțarea spre cele neatinse. Dumnezeu a intrat în timp, pentru ca noi, oamenii, să intrăm în veșnicie. Dumnezeu a pătruns în timp pentru ca timpul să nu fie absorbit de noapte. Începe explicarea tainică a basmului „Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte“ care oferă adâncimea de simțire și cugetare a neamului românesc.

Memoria noastră ne arată prezența omogenă a trecutului ca amintire, inaugurarea sa fixată: „memorialul liturgic“ înaintea în profunzime, în nevăzut. Prin puterea tainei liturgice, timpul se deschide, iar noi suntem azvârliți în locul în care veșnicia se contopește cu timpul și devenim contemporanii de neînălțurat ai marilor evenimente, începând cu creația, cu facerea și crescând până la marea Înviere. De aceea, fiecare citire a liturghiei ne prinde și cuprinde în evenimentul relatat. „În acea vreme“, formulă de început al oricărei lecturi, înseamnă timpul sacru, istoria sacră, împlinirea, aducerea tuturor evenimentelor în contemporaneitate. De Crăciun participăm la nașterea lui Hristos, iar Hristos cel de moarte biruitor ne apare în Noaptea de Paști și face din toți cei aflați „la Cuvân“ martori oculari ai evenimentului Marii Nașteri. Ca atare, Marele timp se înscrie, se botează și apoi se deschide în Noul An. Și Noul An va purta spre sărbătoarea Învierii, spre Rusalii, spre Ziua Crucii, spre Adormirea Maicii Domnului. Acestea sunt oazele de lumină în care stăruie istoria neamului și limba se încearcă cu înfinire prin adăparea la izvoarele eterne.

Sărbătorile împărătești demonstrează demantelarea marginilor timpului și ale spațiului și integrarea în nesfârșire: istoria sfântă înseamnă trăire după „slobozirea cuvântului“ ...

**ORTHODOXY AND ROMANISM
IN THE SOUTH-EAST OF TRANSYLVANIA
(Abstract)**

Holidays are „things of beauty“ which have accompanied us since remote ages, since TIME and SPACE were just born.

Holidays mean the possibility of history to live in the light, to breath in beauty. Holidays are the perfect image, pozitiv and absolute.

Holidays individualize the Romanian people and in the same time place it into universality. Holidays are the description of our people's history on his way to eternity.

The holiday carries on in a succession of traditions and customs. They particularize and make universal our nation. They „utter“ whether the people has always been here or they can show his arrival at a certain moment.

Christmans, New Year, Pentecost and all the other holidays that belong to the Romanian spirituality are also present in the life of the Romanian communities in the South-East of Transylvania, communities strongly marked by the cultural interferences established with the over-Carpathians brothers and with the other nationalities with which the Romanians live together.

PREOTUL CONSTANTIN DIMIAN DIN BREȚCU (1876-1959)

Mircea Măran

În primele decenii ale secolului al XX-lea clerul bisericesc era, împreună cu învățătorii și puțini intelectuali (în general medici, notari comunali, avocați), purtătorul principal al vieții culturale, economice și politice a satului bănățean. Fiind respectată de săteni, preoțimea avea posibilitatea de influență asupra tuturor sferelor de activitate culturală, economică și chiar politică în satele noastre. În acest fel, preoții au participat la înființarea instituțiilor culturale a băncilor (institute de economie și credit), la viața politică, pe lângă treburile zilnice legate de biserică și religie.

Această situație era caracteristică și pentru localitatea Petrovasăla (Vladimirovaț). Spre deosebire de majoritatea localităților mai mici, care aveau unul sau doi preoți, la Petrovasăla în perioada anilor 1908-1920 funcționau chiar patru preoți: doi parohi și doi capelani.

În anul 1908, an în care s-a sărbătorit jubileul de 100 de ani de la înființarea satului, pe baza concursului au fost primiți doi capelani: Ștefan Șperchez (pe lângă parohul Petru Murgu) și Constantin Dimian (pe lângă parohul Ioanichie Neagoe).

Printre cei mai însemnați preoți care au slujit Sf. biserică din Petrovasăla, pe lângă Avram Murgu, Petru Murgu și Ioanichie Neagoe, trebuie cu orice preț să-l enumerăm și pe Constantin Dimian, capelan și paroh la Petrovasăla între anii 1908 și 1956.

Constantin Dimian s-a născut la 8 aprilie 1875 în localitatea Brețcu, jud. Covasna. Termină 8 clase gimnaziale la Brașov în anul 1896, iar teologia la București în anul 1906. După cum am amintit, cu ocazia sărbătoririi a 100 de ani de la înființarea satului, a avut loc primirea în serviciul bisericesc a doi capelani: Ștefan Șperchez și Constantin Dimian, primiți pe baza concursului. Constantin Dimian s-a hirotonit prin episcopul Aradului Ioan Ignatie Papp, la 7 septembrie 1908¹. Introducerea lui Constantin Dimian în postul său de capelan pe lângă parohul Ioanichie Neagoe a efectuat-o protopresbiterul Panciovei Trifon Miclea. Cu alegerea sa, noul capelan avea datoria să "solvească la casa diecesană în favoarea fondului pentru ajutorarea văduvelor și orfanilor rămași după preoți, taxele precise, anume: taxa fundamentală 100 de coroane și taxa anuală 15 coroane"².

Noul capelan s-a regăsit foarte bine între credincioșii, care l-au poreclit "popa Costa". Calitățile și pregătirea sa intelectuală deosebită l-au adus pe popa Costa foarte repede în rândul conducătorilor spirituali ai localității Petrovasăla. Această popularitate și respectul de care s-a bucurat în rândul sătenilor au făcut ca popa Costa să înceapă să se amestece și în afacerile politice ale timpului. Această i-a adus deseori neplăceri. Astfel, cu ocazia alegerilor pentru parlamentul maghiar din anul 1910 în cercul electoral Ozora (Uzdin), capelanul Dimian a compus o poezie în care propaga alegerea lui Mihailo Polit Desancici (candidat al programului naționalităților), fiind împotriva candidatului de deputat Ștefan Popovici (candidat al partidului de guvernământ). În poezia, care a fost tipărită pe foi volante, autorul folosește unele expresii mai grosolane care nu se cuvin unui preot. Aceeași propagandă

politică Dimian a făcut-o în predicile pe care le-a ținut în biserică cu ocazia sărbătoririi înălțării Domnului. Poezia și predicile lui Dimian au dus la implicații neplăcute. Procuratura regească din Panciova încă la 16 decembrie 1909 a trimis anumite acte legate de activitatea politică a lui popa Costa la Consistoriul diecezan, care la 15 februarie 1910, la ședința ținută în Caransebeș a atras atenția capelanului Dimian ca să se ferească de a trata în predicile bisericești probleme străine bisericii.

Totuși, Dimian și în continuare ia parte activă la campania electorală din fața alegerilor parlamentare, care au avut loc în anul 1910. În timpul campaniei electorale, Mihailo Polit Desancici, conducător al liberalilor sârbi din Ungaria și candidat al coaliției naționalităților, a vizitat unele localități din cercul electoral Uzdin.

Pe data de 23 mai 1910 Polit Desancici vizitează localitatea Satu Nou, unde are loc o mare adunare populară, la care vorbește Ion M. Roșu, om politic român și Mihailo Polit Desancici, om politic sârb, care pentru populația adunată a ținut un discurs în limba franceză. Acest discurs a fost tradus ascultătorilor în limba română de către capelanul din Petrovasâla Constantin Dimian. În ziua următoare, marți, 24 mai 1910 Polit vizitează și Petrovasâla³, unde la fel se organizează o mare adunare populară, dar și un banchet la care au participat mai mult de 100 de persoane. La aceste evenimente Constantin Dimian a participat foarte activ.

Afacerea cu poezia politică a lui popa Costa s-a terminat la 1 august 1911 când Consistoriul diecezan a hotărât ca unica sancțiune să fie un avertisment, adică o invitație capelanului Dimian că în viitor să evite tot ce ar putea să atingă cât de puțin demnitatea preoțească.

După primul război mondial, majoritatea intelectualilor români, atât din Petrovasâla, cât și din alte localități românești din nou-formatul Regat S.C.S. emigrează în România. Printre aceștia a fost și parohul Ioanichie Neagoe, ceea ce a dat prilej capelanului Dimian să se evidențieze și mai mult. Popa Costa este unul dintre pușinii intelectuali care nu au părăsit localitatea Petrovasâla după primul război mondial. Pe lângă Dimian, în sat a mai rămas și capelanul Sperchez, care după moartea bătrânului preot Petru Murgu devine paroh (1920), apoi învățătorul Nicolae Șofariu și tânărul intelectual și mare proprietar Nicolae Măda. Aceștia sunt de fapt și conducătorii spirituali ai localității Petrovasâla în perioada interbelică.

La 10 februarie 1923, la Alibunar, a avut loc adunarea de constituire a Partidului român din Regatul S.C.S. la care au participat reprezentanții tuturor localităților din Banatul jugoslav în care trăiau români. Acest partid și-a luat sarcina să apere interesele românilor din Banatul jugoslav. Din acest motiv, Partidul Român a participat la alegerile parlamentare, care au fost convocate pentru data de 18 martie 1923. Printre cei mai activi membrii ai partidului, care „își luaseră sarcinile de a cutreiera toate satele locuite de românii din Banatul jugoslav”⁴ se amintește și preotul Dimian. El a fost președintele comitetului local al Partidului Român din Petrovasâla și participant la toate adunările organizate de Partidul Român, atât la Petrovasâla, cât și în alte localități. Astfel, popa Costa a deschis „adunarea de la Petrovasâla”, ținută în timpul campaniei electorale, la care au participat în jur de 7000 de persoane⁵. La alegerile parlamentare din 18 martie 1923, Partidul Român a reușit să obțină un deputat în parlament, în persoana avocatului din Alibunar - Dr. Ioan Jianu.

În această primă fază a activității Partidului Român, rolul lui Constantin Dimian a fost însemnat. La ședința Comitetului local al Partidului Român, ținută pe data de 24 iunie 1923, popa Costa vorbește despre organizarea partidului. Cu această ocazie s-a ales noua conducere a comitetului local cu următorii membrii: Nicolae Măda - președinte, Constantin Dimian - vicepreședinte, Ștefan Șperchez - casier și Nicolae Șofariu - secretar. Împreună cu Nicolae Măda, Dimian era membru al Comitetului executiv al Partidului Român din Regatul S.C.S. Deja un mai târziu, începe scăderea popularității și influenței preotului Dimian în

cadrul Partidului Român. Astfel, la adunarea populară organizată la Petrovasâla de personalitățile politice din Panciova - Pera Milovanovici, Dr. Miladinovici și dr. Margan în a doua zi de Paști, anul 1924, preoții Dimian și Șperchez nu au fost lăsați de popor să vorbească. O critică aspră a fost adusă părintelui Dimian și de săptămânalul „Graiul românesc” din Panciova, din cauză că a încercat să colaboreze cu alte partide politice⁶. Conflictul dintre Dimian și conducerea Partidului Român a continuat și la Adunarea ținută la Petrovasâla în 22 iunie 1924, la care au participat aproape toți fruntașii partidului. Cu această ocazie Dimian a părăsit demonstrativ adunarea⁷. Și alți membri de seamă ai partidului român vor intra în conflict cu conducerea partidului. Astfel începe slăbirea partidului, care a avut ca urmare înfrângerea acestuia la alegerile parlamentare din februarie 1928, când nu va reuși să obțină nici un deputat în adunarea Regatului S.C.S.⁸. Nici în perioada următoare Constantin Dimian nu a fost scutit de neînțelegerile dintre intelectualii români din Banatul iugoslav, ceea ce a dăunat atât acestora, cât și întregii populații românești de pe aceste meleaguri.

Pe lângă faptul că s-a ocupat de afaceri politice, care nu i-au adus vreun succes mai însemnat, preotul Dimian a jucat un rol însemnat și în alte sfere de viață a localității Petrovasâla. Astfel, după plecarea preotului Ioanichie Neogoe în România, Dimian devine pentru un timp de câțiva ani directorul executiv al Institutului de economii și credit „Steaua”⁹. În viața culturală se angajează la înființarea Reuniunii de cântări (a fanfarei) „Doina” din Petrovasâla, în anii 1928 și 1929. Ca preot era foarte apreciat în sat și în afara acestuia. A fost președintele Comitetului parohial al bisericii din Petrovasâla, având mari merite la aducerea clopotelor noi-două la număr, care au înlocuit pe cele două clopote luate de autoritățile austro-ungare în anul 1916. Sfințirea clopotelor noi a avut loc la 19 octombrie 1924. La fel, Dimian a ocupat și diferite funcții în cadrul scaunului protopresbiterial al Provinciei. Astfel, la începutul anilor 1930 deține funcția de defensor matrimonial, iar mai târziu este membru ordinar al scaunului protopresbiterial.

După moartea lui I. Neogoe la Timișoara, în anul 1931, Dimian devine, în sfârșit paroh la Petrovasâla, până atunci fiind recunoscut doar ca și capelan. Cu toate că îndeplinea funcția de paroh din momentul plecării lui Neogoe în România (1920). Pe lângă cele amintite era și un bun cărturar. Nu numai articolele publicate în „Graiul românesc” („Hristos a înviat”, „Mitropolitul Andrei de Șaguna” etc.), ci și textele sale răsurse în manuscris și nepublicate, arată calitățile sale de bun cunoscător al literaturii și istoriei, fiind un adevărat maestru al cuvântului scris. De o mare valoare istorică sunt însemnările sale din „Evanghelia”, tipărită în anul 1895 la București, care se păstrează în arhiva parohială din Petrovasâla, însemnări care descriu într-un stil foarte plastic evenimentele cele mai însemnate, atât din Petrovasâla, cât și mai larg, în perioada dintre anii 1916 și 1955. Pe lângă limba română, mai vorbea și limbile sârbă, germană, maghiară și franceză.

Preotul Constantin Dimian a slujit ultima dată la sfânta liturghie pe data de 29 ianuarie 1956, în etate de 80 de ani. A plecat în România la 1 februarie 1956, lăsând sfânței biserici din Petrovasâla suma de 20.000 de dinari. S-a stins din viață în România, în anul 1959.

NOTE

1. Arhiva Protopresbiterială Satu Nou (A.P.S.N.), nr.5531B/1908

2. Ibidem;

3. „Lupta”, Budapesta, nr.83 din 16/23 mai 1910, p.3;

4. „Graiul românesc”, Panciova, nr.2 din 11 martie 1923, p.2-3;

5. Idem, nr.3 din 18 martie 1923, p.3;

6. Idem, nr.23 din 15 iunie 1924, p.1-2;
7. Idem, nr.25 din 29 iunie 1924, p.1-2;
8. G. Popi, *Formarea, dezvoltarea și activitatea Partidului român (1923-1929) din Regatul Sârb-Croato-Sloven.*, Tibiscus, Uzdin, 1993, p.40-45;
9. „Graiul românesc“, nr.12 din 30 martie 1924, p.6.

DER PFARRER CONSTANTIN DIMIAN VON BREȚCU (1876-1959) (Zusammenfassung)

In den ersten Jahrzehnten des XX Jahrhunderts spielte die Priesterschaft eine sehr bedeutende Rolle im Leben des banater Dorfes. Im banater Ort Vladimirovac (Petersdorf), der zum jugoslawischen Banat gehört, haben sich zu dieser Zeit mehrere popen hervorgetan, die sich am gesellschaftlich-ökonomischen, politischen, kulturellen und religiösen Leben im Vladimirovac beteiligt haben. Einer von ihnen war Constantin Dimian.

Constantin Dimian wurde am 8 April 1876 im Ort Brețcu bei Tg. Secuiesc geboren. Das Theologiestudium hat er 1906 in Bucarest abgeschlossen. Bei der 100-Jahr-Feier der Gründung von Petersdorf am 7 September 1908 wurden zwei neue Kaplane in den kirchlichen Dienst aufgenommen: Ștefan Șperchez und Constantin Dimian. Bald begann sich der neue Kaplan Dimian aktiv am religiösen, politischen, ökonomischen und kulturellen Leben des Dorfes zu beteiligen. Schon 1909-1919 nimmt er an der Wahlkampagne teil (für den ungarischen Landtag), indem er Mihailo Polit-Desančić, den Kandidaten der Nationalitätenkoalition, unterstützt.

Als Vladimirovac nach dem ersten Weltkrieg dem Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen zuteil wurde, setzte Dimian seine Aktivitäten fort. Einige Jahre war er Direktor der Steaua-Bank in Vladimirovac, aber noch immer interessierte er sich am meisten für die Politik. Er beteiligte sich aktiv an der Gründung der rumänischen Partei im Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen (1923), die im denselben Jahr den ersten Abgeordneten in der Versammlung des Königreichs bekam - dr. Ioan Jianu aus Alibunar. In der darauffolgenden Zeit spielt der Pope Dimian keine so bedeutende Rolle mehr in der rumänischen Partei, aber die Partei selbst erleidet in den nächsten Jahren im politischen Sinne mehrere Niederlagen. Im kulturellen Bereich ist Dimian Beitrag zur Gründung des Blasorchesters „Doina“ in Vladimirovac von Bedeutung. Als großer Gelehrter hat der Pope Dimian auch viel geschrieben. Seine Artikel wurden in den zeitgenössischen Zeitschriften in der rumänischen Sprache veröffentlicht, aber zahlreiche Schriften sind Manuskripte geblieben und werden im parochialen Archiv im Vladimirovac aufbewahrt.

In Jahre 1956 verließ Dimian Vladimirovac und zog nach Rumänien, wo er 1959 starb.

ASPECTE DE IMAGOLOGIE PRIVIND SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ MEDIEVALĂ ȘI MODERNĂ

Victor Sibianu

Istoriografia ultimelor decenii, mai ales datorită contribuției Școlii Analelor, și-a propus elaborarea unei Istorii Totale; o metodologie aplicată care vizează analiza societăților istorice din toate unghiurile posibile.

După decenii de istoriografie marxistă, în cadrul căreia economicul domină ca factor decisiv, istoricul român este obligat la o revizuire, nu informativă, ci mai degrabă la una epistemologică, axiologică și ontologică. În acest sens istoria depășește caracterul pur factic, evenimential și devine, poate cel mai util, instrument al antropologiei. Doar o Istorie Totală permite cunoașterea Omului Total, a „esenței” umane, esență care potrivit considerațiilor antropologiei filosofice, este aceeași indiferent de spațiu (geografic) și timp (istorie).

Propunem în acest sens, asociindu-ne promotorilor Istoriei Totale, ca fundament al cercetării, nu neapărat baza de date și informații, chiar obiective și științific verificate, ci adevărul antropologic invariabil.

Hermeneutica lui Mircea Eliade¹, structuralismul lui Claude Levi-Strauss² dezvoltat în ultimele decenii de Michel Foucault³ concretizându-se recent în orientarea *poststructuralistă* și nu în ultimul rând structuralismul simbolic aplicat de Gilbert Durand⁴ caută descoperirea, în orice societate studiată, a elementelor *stabile*. Structura socio-instituțională, deși este într-o permanentă transformare, totuși are aceeași *formă*, aceeași rațiune funcțională⁵. Limbajul exprimând cel mai *concret* structura, omul nu va fi altceva decât expresia structurală a limbajului, „suma cuvintelor sale vorbite sau nevorbite”.

Domeniile variate la care s-a aplicat această tehnică de studiu (structura instituțională, socială, mitico-religioasă etc.) au dat rezultate apreciabile, tocmai datorită faptului că au verificat concluzii și/sau ipoteze antropologice.

Numai pornind de la aceste premise metodologice este posibil și un studiu imagologic „obiectiv” aplicat pentru spațiul geoistoric sud-est carpatic, zona de interferență și alteritate româno-maghiară nemăiîntâlnită în alt spațiu românesc.

Cercetarea imagologică impune un studiu tridimensional: 1) imaginea de sine a unei populații, etnii, națiuni, grup uman; 2) imaginea despre *celălalt* - în speță vecinul, minoritarul, conlocuitorul și 3) imaginea *celuilalt* despre populația studiată. Numai în acest sens se va ajunge la rezultate care verifică valabilitatea *axiomelor antropologice* cunoscute ca apriorice. O înțelegere de tip Levi-Strauss a raporturilor dintre diferite genuri de civilizații și națiuni aplicată la aspectele imagologice din epoci istorice diferite implică surprinderea raționalismului funcțional structural.

Exemplul cel mai elocvent, în acest sens, ar fi evasieternitatea *imaginarului adversarului*, imagine în general negativă. *Străinul, noul* în evul mediu reprezintă aproape întotdeauna suspectul, respinsul, condamnatul - cel care este făcut responsabil pentru calamitățile naturale și/sau maladiile care apar. Faptul că noul este refuzat, chiar dacă este benefic, este

principala explicație și al *conservatorismului epocii*, întâlnit nu numai la români și la civilizațiile rurale medievale, ci și la cele citadine occidentale. Desigur nu atât de accentuat.

Conservatorismul epocii la români poate constitui în sine un studiu imagologic. Afirmările de tipul: „Cum a trăit tatăl meu și moșul meu și eu voi trăi. Nu voesc altcum ... A adopta ceva nou e pecat”⁶ - sunt abundente în societatea românească modernă.

Imaginea *adversarului*, dușmanului este cvasiexistentă și variază în funcție de evoluția structurilor existente, în poșida și în concurența conservatorismului epocii.

În evul mediu imaginea dușmanului pentru român (țăran) se definea în nobil (feudal maghiar). Sinonimitatea ruralitate - românitate și nobilime - maghiarime și conflictul dintre aceste două nu devine unul cu caracter etnico-național în perioada medievală, cum este considerat de obicei⁷, ci numai în epoca modernă. În evul mediu însă *dușmanul* românului nu este *maghiarul*, ci *feudalul* - structurile epocii medievale presupun această *separație imagologică* a adversarului. În evoluția structurilor socio-instituționale, economice și până la urmă conceptuale, omul „caută” un alt *dușman imaginar* „corespunzător” structurilor evolute deja. Trecerea la epoca modernă va duce astfel inevitabil la schimbarea adversarului care se va transforma de la feudal la ungar. Mutația este concomitentă și aferentă modernismului secolului al XIX-lea - secolul naționalităților. Modernizarea plurivalentă a societății românești diminuează rolul jucat de nobil în viața românului de rând, nobilul va pierde „privilegiul” de adversar imaginar, locul lui fiind luat de un alt element, caracteristic unei societăți moderne, națiunea. În condițiile în care secolul al XIX-lea se definește prin lupta de emancipare națională, adversarul imaginar va fi inevitabil *cealaltă națiune*. Punctul de trecere, de mediatizare a acestei schimbări în imaginarul românesc este anul 1848 și anume cuvântarea lui Simion Bărnuțiu de la Blaj. Este primul moment în istorie când românul nu se va mai răscula împotriva *feudalului*, ci împotriva *celeilalte națiuni*. Faptul că 1848, sau urmarea principală a revoluției este tocmai formarea definitivă a națiunii române, sprijină concludent afirmația noastră.

Surprinderea detaliată a schimbărilor în imaginarul românesc în funcție de structurile societății și evoluția acestora va constitui obiectivul nostru de cercetare imagologică aplicată pentru singura zonă din țară unde românii sunt minoritari.

NOTE

1. Vezi lucrările lui M. Eliade și A. Marino, *Hermeurica lui Mircea Eliade*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1980;
2. C. Levi-Strauss, *Antropologia structurală*, București, Ed. Politică, 1978;
3. M. Foucault, *Les Mots et les Choses*, Paris, N.R.F., 1966;
4. G. Durand, *Structurile antropologice ale imaginărilor*, București, Ed. Univers, 1977;
5. C. Levi-Strauss, *op. cit.*, p. 128-136;
6. Document aflat la Parohia Mediaș datând din 19 decembrie 1888. Conferința preotului Georgiu Iacob;
7. Mitu Ildiko Melinda, *Românii văzuți de maghiari. genera unei imagini etnice moderne*, în *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, coordonator N. Bocșan, V. Leu, Reșița, Ed. Banatica, 1996, p. 53;

**IMAGICAL ASPECTS CONCERNING THE MEDIEVAL AND MODERN
ROMANIAN SOCIETY
(Abstract)**

The task of Imagology is to verify universally accepted antropological conclusions. The imaginary aspect varies with the evolution of social-institutional structures as well as with the evolution of economical, political and in finally, conceptual structures.

There is also a rational functionalism which is part of the modern methodologies hermeneutics, structuralism and poststructuralism.

Imagology is meant to contribute to the study of social structures and their evolution. An illustrative example is treansferring the *adversary's imaginary* of the Midle Ages to modernism.

This survey will deal with imagological changes in the south-eastern part of Carpathian space.

IPOTEZE PRIVIND CĂSĂTORIA MIXTĂ ÎN JUDEȚUL COVASNA

Lily Rain

Câteva aspecte teoretice

Modelul alegerii partenerului de viață în zone geografice bi/multi-etnice poate fi examinat prin prisma etnicității și a folosirii pe generații a unui eșantion local/național. Modelul poate fi virtual identic.

Căsătoria mixtă se poate studia pe baza relațiilor intergrupurilor. Ea este pe de o parte măsura asimilării și agent de reproducere a ei. Rata mare/mică a căsătoriilor de etnii diferite este considerată ca indicativ de integrare socială, pentru că relevă relația intimă și profundă între membrii diferitelor grupuri/straturi care sunt mai mult sau mai puțin - social acceptate. În același timp, căsătoria mixtă reduce abilitatea familiilor de a transfera copiii o cultură etnică consistentă și coerentă și astfel devine un element al asimilării.

Mai mult chiar, numeroși membri ai unui grup etnic sunt la a treia, a patra generație (sau următoarea) și dacă proporția de căsătorii mixte (incrușări etnice) e în creștere, din ce în ce mai multă lume este incapabilă să-și schițeze moștenirea etnică sau devine dezinteresată de aceasta.

O cercetare ar merita să încerce să stabilească procesul istoric prin descrierea patternurilor alegerii perechii. Care grup ar fi cel mai endogan?

În cazul căsătoriei între diferite etnii, care grup etnic acceptă mai curând aceasta? Mariajul interetnic e mai puternic la cei care împărtășesc o religie comună decât la grupurile cu religii diferite?

Datele statistice sperăm să ne ajute la identificarea grupurilor etnice. Pentru definirea etnicității sunt necesare datele privind locul de naștere și limba maternă a subiectului investigat și a părinților acestora.

Dacă ne limităm studiul la o arie geografică (deci - Covasna) ne interesează foarte mult posibilitatea de segregare a unui grup etnic sau altul. A existat sau mai este valabilă o segregare ocupațională?

Este știut că distanța fizică era un factor ce afecta alegerea (selecția) partenerului, dar distanța socială era (este) de asemenea importantă. Abilitatea de a vorbi și o altă limbă ce permite interacțiunea cu cei de altă etnie, era un alt aspect al distanței sociale.

Rezistența la căsătoria mixtă, poate porni din interiorul grupului tot atât de bine ca și din partea generației mai vârstnice care încearcă să mențină cultura tradițională. Ar mai fi un test cheie, din punct de vedere religios, și anume tendința de a se căsători cu cei de aceeași confesiune, indiferent de etnie.

Generațiile joacă un rol anume în endogamie.

Dacă asimilarea operează în întregime (total?) atunci endogamia ar putea fi mai slabă pentru generația următoare decât pentru prima. Asimilarea pe generații ar putea afecta

membrii unui grup, mai mult decât altele.

Ce putem spune despre bărbații sau femeile care nu se căsătoresc în grupul lor etnic? Căsătoria poate fi egal improbabilă ca distincție în grup/în afara grupului; poate fi doar una. În acest caz etnicitatea soțului/soției ar fi independentă între perechile mixte. Mai realist, numeroase grupuri vor avea o afinitate mai mare decât altele.

Știm că o căsătorie tinde să fie etnic homogană. Se naște întrebarea: tinde ea să fie homogamă generațional? Este sau nu o valoare caracteristică pentru cel de altă etnie asimilarea pe piața maritală?

De ce mariajele sunt mai mult probabile în aceeași generație? Proximitatea fizică (concentrarea) și segregarea de a două generație (sau nu?). Cine s-a căsătorit în a doua generație mai mult (cu localnicii) b/f?

Endogamia este la încrucișarea hotarului între vechi/nou (parametrii distanței sociale). Parametrii homogamiei variază în legătură cu grupul etnic (dar slăbiciunea endogamiei la a doua, a treia generație). În unele cazuri endogamia poate fi mai mare local, (zonal) dar la nivel național endogamia a fost sau nu accentuată de dispersia inegală a etnicilor în regiune și la nivel urban/local.

O ultimă problemă dar nu mai puțin importantă, este dacă putem vorbi istoric sau acum de o endogamie religioasă în cazul căsătoriei mixte? În cazul alegerii partenerului ce rol joacă religia? (dominant la unii). Puterea coplesitoare a factorilor non religioși reflectează în distanța vechi/nou. Acești factori includ:

1. Nivelul mare al segregăției rezidențiale și ocupaționale;
2. Perioada de apariție, istoric vorbind și selecția operată în diferite curente etnice care a produs eventual diferențe socio-economice;
3. Distanța socială mare dintre grupuri pe care o suportă unii, legată de o ideologie (legată chiar de xenofobie).

Cercetarea pilot în județul Covasna

Ne propunem să investigăm căsătoriile mixte dintre români și maghiari, precum și semnificațiile acestora. Ne interesează desprinderea motivațiilor de depășire a barierelor endogamiei de grup național.

Multe cercetări pe această temă investighează implicațiile etnice, naționale, politice, religioase, dar și desprinderea unui model nou de alegere a partenerului (într-o epocă istorică cu mai mare libertate). Deci atenție la condiționarea etnico-istorică și social-politică și la conștiința apartenenței la grupul național de origine.

În această investigație pilot vom încerca să depistăm la nivelul colectivităților date - cine cu cine se căsătorește, care este raportul dintre totalul căsătoriilor și procentul căsătoriilor mixte, care sunt influențele, efectele sesizabile ale depășirii barierelor endogamiei de grup etnic asupra desfășurării vieții de familie și asupra întregii comunități.

Existența acestor forme de viață este oare ea consecința firească a unui îndelungat proces de apropiere între naționalitățile care conviețuiesc în aceleași așezări sau este efectul unei carențe de parteneri potențiali eligibili într-o perioadă dată din viața unei comunități?

Familia ca unitate socială, poate exista ca entitate numai dincolo de momentul constituirii prin exercitarea unor funcții și a unor roluri care apar pentru fiecare partener o dată cu aceasta și numai o dată cu aceasta.

Analiza familiilor inter-etnice, structura lor binațională își pune pecetea pe exercitarea funcțiilor interne și externe ale familiei.

Astfel, funcția biologică-sanitară-procrearea și creșterea copiilor se exercită la confluința a două civilizații, a două fluxuri informaționale intergeneraționale diferite privind creșterea copiilor. Această confruntare poate duce la coincidențe, după cum poate duce la opoziții.

Funcția de solidaritate familială presupune ajutor reciproc, bazat pe egalitate, pe respect reciproc și afecțiune între soți. Considerăm că pentru familia interetnică, această funcție dobândește o valoare și o semnificație deosebită. Membrii ei sunt mai sensibilizați în orice împrejurare, și în special când unul din cele două grupuri naționale de origine respinge partenerul opus și membrii familiei nou create trebuie să suplinească, într-un fel minusurile din rețeaua de rudenie, printr-un plus de solidaritate de microgrup.

Cel mai puternic influențată este funcția pedagogico-educativă. Aflați la confluința a două culturi, copii unor asemenea familii primesc în mod firesc (armonizarea contrariilor) un plus de cunoaștere. În prezența lor are loc un transfer continuu de valori ale culturii materiale și spirituale ale celor două grupuri etnice, care se produce insesizabil prin acumulări treptate.

Cunoașterea ambelor limbi, le dă posibilitatea unui acces liber, la aceste valori.

Desigur, problema este cu mult mai complexă și necesită studiul aprofundat al conștiinței apartenenței la un grup etnic, al măsurii în care autoidentificarea, în termeni etnici, este, sau nu un semn al integrării în ansamblul social sau al nevoii individului de a adera manifest la valorile unei anumite culturi materiale și spirituale, dacă și le apropie pe toate chiar dacă este atras de un partener din grupul său etnic sau din altul.

ASSUMPTION CONCERNING ETHNICALLY MIXED MARRIAGES IN COVASNA COUNTRY. SOME THEORETICAL ASPECTS (Abstract)

The mixed marriage can be analysed related on the relationship between groups. The higher or lower rate of marriages between persons belonging to different ethnical groups is considered as an indicator of the degree of social integration, because it points out the intimate and profound relationship between the members of the groups.

The research has in view the investigation of the marriages between Romanians and Magyars in Covasna county, as well as their significance as part of interethnic relations in the country.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE CENTRUL ECLEZIASTIC DE DOCUMENTARE
A TRANSILVANIEI „MITROPOLIT NICOLAE COLAN“
SECȚIA CARPAȚILOR RĂSĂRITENI SFÂNTU GHEORGHE

CRONICA ACTIVITĂȚII PE ANUL 1996

Participări la manifestări științifice

Simpozionul dedicat Unirii Principatelor Române, Sf. Gheorghe, 24 ianuarie 1996

Valeriu Cavruc - „24 ianuarie în destinul Basarabiei“

Simpozionul „MARI PRIETENII ÎNTRE OAMENII DE CULTURĂ ȘI ȘTIINȚĂ ROMÂNI ȘI MAGHIARI“ organizat împreună cu Liga cultural-creștină „Andrei Șaguna“ și Fundația „Armonia“ Filiala Covasna, martie 1996

Cornel Bucur - „Condiția relației interetnice ca fundament al conviețuirii multietnice în Ardeal“

Laszlo Ferencz - „Bela Bartok prieten al românilor“

Alexandru Porțeanu - „Comisia mixtă româno-maghiară de istorie, în perspectiva dezvoltării cooperărilor culturale europene“

Szekely Zoltan - „Colaborarea oamenilor de știință români de-a lungul timpului cu Muzeul din Sf. Gheorghe“

Mircea Valer Stanciu - <<„Interferențele culturale româno-maghiare“. Un proiect care se așteaptă realizat.>>

Bartoc Botond - „Continuitate și tradiție în cercetarea arheologică a vestigiilor arheologice din județul Covasna“

Gheorghe Rădule - „Toleranță și intoleranță între diferite etnii și confesiuni creștine“.

Dan Brudașcu - „Edy Endre și prietenii săi români“.

Florea Marin - „Bela Bartok și prietenul său dr. Miron Crețu din Hăghig, județul Covasna“.

Gyor Biro - „Iubește aproapele tău ca pe tine însuși“.

Octavian Zegreanu - „Prof. dr. Coriolan Tătaru și dr. Kondradi Daniel - o prietenie de durată“.

Vasile Lechințan - „O prietenie cu valoare de simbol între doi oameni de excepție, Nicolae Iorga și Bitai Arpad“.

Ioan Lăcătușu - „O prietenie în spiritul ecumenismului - mitropolitul Nicolae Colan și episcopul Vasarhely Janos“.

Masa rotundă *“Basarabia memento istoric și contemporan”*, cu participarea intelectualilor basarabeni Nina Josu, Anatolie Dubrovski, Nicanor Tureanu, Andrei Calea și Ludmila Evstrati, Arcuș, 31 martie 1996.

Simpozionul „Sud-Estul Transilvaniei în contextul proceselor etnoculturale din perioada mijlocie și târzie a epocii bronzului“, prilejuit de inaugurarea Secției Carpaților Răsăriteni a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei și a Centrului Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan“, 2-5 aprilie 1996.

Valeriu Leahu - „Cultură Tei în sud-estul Transilvaniei“.

Cristian Schuster - "Cultura Tei și sud-estul Transilvaniei".

Alexandra Comșa - "Contribuții la cunoașterea structurii antropologice a populației culturii Tei".

Eugeniu Zaharia - "Contribuții la cunoașterea ritului și ritualului funerar al culturii Monteorul".

Mihai Rotea - "Probleme actuale ale culturii Wietenberg".

Szekely Zsold - "Necropola culturii Wietenberg de la Turia".

Florin Costea - "Așezarea culturii Wietenberg de la Racoș, Piatra Detunată".

Horia Ciugudean - "Faza târzie a culturii Wietenberg. Raporturi culturale și cronologice".

Florin Gogâltan - "Probleme ale bronzului târziu din Transilvania".

Carol Kasco - "Contribuții la cunoașterea bronzului târziu din Transilvania".

Mihai Wittenberger - "Probleme ale bronzului târziu în Transilvania".

Szekely Zoltan, Valeriu Cavruc, Galina Cavruc - "Considerații privind cultura Noua în sud-estul Transilvaniei".

Valeriu Cavruc - "Considerații privind originea culturii Noua".

Szekely Zoltan - "Tumulul epocii bronzului târziu de la Brăduț, județul Covasna".

Attila Laszlo - "Statuietele antropomorfe ale culturilor Sabatinovka-Coslogeni-Noua".

Oleg Levitki, Tatiana Demcenko - "Necropola plan-tumulară de la Burlănești (Rep. Moldova)".

Lidia Dascălu - "Unele considerații privind cultura Noua în nord-estul României".

Oleg Levitki - "Contribuții la cunoașterea ritului și ritualului funerar al culturii Sabatinovka".

Masa rotundă cu tema "Sud-estul transilvaniei în epoca bronzului ca zona de confluență etno-culturală", 5 aprilie 1996.

Conferință "Tradiții tehnice românești în Ardeal", susținută de academician Horia Colan, Sfântu Gheorghe, 23 aprilie 1996.

Simpozionul național "Țara înainte de toate, secțiunea Românii din Covasna și Harghita. Actualitate și perspectivă", organizat de Uniunea Vatra Românească și Inspectoratul de Cultură și Artă al municipiului București, București, 10-11 mai 1996.

Ioan Lăcătușu - "Aspecte actuale și de perspectivă ale raporturilor interetnice din județele Covasna și Harghita".

Cel de al VII-lea Congres Internațional de Tracologie, Constanța-Mangalia-Tulcea, 20-26 mai 1996.

Valeriu Cavruc - "Battle chariots, "Mycenaean" Ornaments. Spread of Tin Bronze and the Rise of Sabatinovka-Coslogeni-Noua Cultural Unit".

Simpozionul "Din lirica contemporană a poezilor români din nordul Bucovinei", organizat în colaborare cu Societatea pentru cultură și literatură română în Bucovina, filiala, Iancu Flondor din Brașov, Sfântu Gheorghe, 17 mai 1996.

Simpozionul științific "Pedagogi de seamă ai învățământului românesc (1800-1948)" organizat de Muzeul Civilizației Dacice și Române Deva, Inspectoratul pentru Cultură al județului Hunedoara, Consiliul local Brad și Prefectura județului Hunedoara, Deva-Brad, 30-31 mai 1996.

Ioan Lăcătușu - "Slujitori ai învățământului românesc din ținuturile Harghitei și Covasnei".

Adunarea generală de reactivare a Despărțământului ASTRA, Covasna-Harghita,

Tușnad Băi, 7 iunie 1996.

Ioan Lăcătușu - "Scurtă incursiune istorică asupra activității ASTREI în sud-estul Transilvaniei".

Sesiunea științifică "Spiritualitatea românească în pragul mileniului trei", organizat cu prilejul celei de a 92-a adunări generale a ASTREI, Iași, 14-17 iunie 1996.

Ioan Lăcătușu - "ASTRA și românii din ținuturile Covasna și Harghita".

Dezbaterea "Alternative ale conviețuirii interetnice oferite de mass-media", organizată împreună cu Liga cultural-creștină "Andrei Șaguna" și catedra de sociologie a Universității "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, Sfântu Gheorghe, 29 iunie 1996.

Adunarea de constituire a filialei Ligii cultural-creștine "Andrei Șaguna" pentru zona Baraolt, Baraolt, 30 iunie 1996.

Ioan Lăcătușu - "Momente din istoria Bisericii Strămoșești a școlilor confesionale românești și a ASTREI din Baraolt și împrejurimi".

Simpozionul "Interferențe culturale - o șansă dată viitorului", organizat de Consiliul pentru Minorități naționale de pe lângă Guvernul României și Fundația de tineret "România Viitoare", filiala Cluj-Napoca, Costinești, 5-11 iunie 1996.

Ioan Lăcătușu - "Influența interferențelor etno-culturale asupra relațiilor interetnice actuale din sud-estul Transilvaniei".

Simpozionul "Istorie, cultură și civilizație românească", organizat în cadrul programului cursurilor de vară ale Universității Populare "Nicolae Iorga", Vălenii de Munte, 28 august 1996.

Ioan Lăcătușu - "Nicolae Iorga și secuimea".

Dezbaterea "25 de ani de la eliberarea orașului Sfântu Gheorghe de sub ocupația horthysto-fascistă", organizată în colaborare cu garnizoana militară Sfântu Gheorghe și filiala județeană Bacău a veteranilor de război, Sfântu Gheorghe, 8 septembrie 1996.

Ioan Lăcătușu - "Monumentele eroilor din județul Covasna - o paralelă între ceea ce ar trebui să fie și ceea ce sunt".

Conferința anuală a Societății de antropologie culturală din România, Sfântu Gheorghe - Arcuș, 4-6 octombrie 1996.

Ioan Lăcătușu - "Preocupări privind cercetarea relațiilor interetnice în sud-estul Transilvaniei".

Valeriu Cavruc - "Etnos. Limitele noțiunii".

Sesiunea anuală de comunicări științifice "Românii din sud-estul Transilvaniei - istorie, cultură, civilizație" a Centrului Ecleziastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan" și a Secției carpaților răsăriteni a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, organizată cu sprijinul Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei, Prefectura județului Covasna, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Inspectoratul Județean pentru Cultură a județului Covasna, Liga cultural-Creștină "Andrei Șaguna", Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Despărțământul ASTRA Covasna-Harghita și Centrul de Cultură ARCUȘ, Sfântu-Gheorghe-Arcuș, 18-19 octombrie 1996.

Gheorghe Lazarovici - "Probleme privind strategia culturală, istorico-arheologică a Carpaților Răsăriteni".

Ioan Opreș - "Personalități ale culturii naționale: Alexandru Lăpădatu, ministrul culturii".

Marin Radu Mocanu - "Aspecte ale conviețuirii românilor cu minoritățile naționale".

Cornelia Călin Bodea, Dan Bodea - "Ortodoxism și românism în sud-estul Transilvaniei".

Ioana Cristache-Panait - "Realități istorice din Sud-Estul Transilvaniei".

Alexandru Porțeanu - "Tratatul româno-ungar: importanță și semnificație istorică".

Gabriel Micu - "Campania europeană de tineret împotriva rasismului, antisemitismului, xenofobiei și intoleranței, desfășurată în România. În perioada 1995-1996".

Gheorghe Rățulea - "Reflecții culturale, istorice și religioase".

Gheorghe Lazarovici, Mihai Meșter, Zoia Maxim - "Noi cercetări privind epoca neolitică la Olteni".

Szekely Zoltan - "Problema denumirii așezării de la Ariușd-Tyiszk".

Szekely Zsolt - "Noi cercetări privind epoca bronzului de la Brăduț, județul Covasna".

Cavruc Galina, Cavruc Valeriu - "Noi cercetări privind epoca bronzului de la Zoltan, județul Covasna".

Viorica Crișan - "Așezarea dacică de la Merești (Harghita) și legăturile ei culturale".

Valentin Voisean - "Încă odată despre limesul roman în Sud-Estul Transilvaniei".

Bartok Botond - "Noi obiective arheologice descoperite în 1996 în județul Covasna".

Bartok Botond - "Complexul medieval de la Vărghiș".

Valeriu Cavruc - "Arheologie și etnogeneză. Aspecte metodologice".

Gheorghe Bichicean - "Contribuții privind reprezentarea românilor în adunarea stărilor transilvane din anul 1291".

Balog Janos - "Mihai Viteazul și secuii".

Victor Sibianu - "Aspecte de imagologie privind societatea românească medievală și modernă".

Dorina Elena Negulici - "Emigrări românești din Sud-Estul Transilvaniei în sec.XVII-XVIII".

Ovidiu Muntean - "Trăsături ale imaginii etnice românești în relatările observatorilor francezi (1830 - 1848)".

Nicolae Cordoș - "Daco - România în propaganda politică a românilor transilvăneni".

Octavian Tătar - "Sărbătoarea „mileniului” și presa românească sibiană".

Vasile Lechințan - "<<Orban Balasz și „Descrierea secuimii” din punct de vedere al istoriei românilor din fostele scaune secuiești>>".

Alexandru Gaiță - "Profesori ardeleni și rolul lor în Buzău în secolul al XIX-lea".

Ioan Ranca - "O dispută în privința cercetărilor româno-siculice: Toth Zoltan și Nicolae Iorga".

Petre Țurlea - "Relații epistolare între Nicolae Iorga și intelectualii secuii".

Dan Baicu - "Partidele politice din județul Trei Scaune și starea de spirit a populației în anul electoral 1946, în viziunea rapoartelor Legiunii de Jandarmi".

Margareta Spănu, Marius Petrașcu - "Luptători brașoveni împotriva instaurării comuniste".

Ana Grama - "Surse arhivistice și referențiale privitoare la existența românească în curbură intracarpatică".

Delia Emilia Socol - "Fonduri arhivistice în Arhivele naționale Cluj, surse de informare asupra istoriei românilor din sud-estul Transilvaniei".

Ana Maria Bauman, Nicolae Băjan - "Documente de la sfârșitul secolului al XIV-lea despre Cetatea Bran".

Cristian Crișan - "Satul din Trei Scaune la sfârșitul secolului al XVIII-lea oglindit în documente de arhivă".

Gheorghe Popescu - "Unele probleme ale învățământului românesc din Transilvania

reflectate în Gazeta "Telegraful Român" (1853-1866)".

Valeria Sorostinean - "Mărturii arhivistice cu privire la viața religioasă a românilor din Sud-Estul Transilvaniei la sfârșitul secolului al XIX-lea".

Octavian Gr. Zegreanu - "Correspondență de la românii din secuime în "Gazeta Transilvaniei" 1889".

Mircea Sfârlea - "Mănăstirea Toplița, monument istoric și oază a spiritualității românești la poalele Călimanilor".

Aurel Mare - "Joseni- centru al românismului în scaunul secuiesc Giurgeu".

Felicia Maria Cărăuș - <<Problematika românilor din Sud-Estul Transilvaniei în publicațiile ASTREI din perioada interbelică ("Revue de Transilvanie")>>.

Ioan Prahoveanu - "Cetatea - Costel Bran"

Felicia Mareș - "Formarea și dezvoltarea istorică a localității Vâlcele (Covasna)".

Luminița Comea - "Presă covăsneană de-a lungul vremii".

Liviu Boar - "Protopopul Elie Câmpeanu (1859-1937), luptător pentru drepturile românilor din secuime".

Constantin I. Stan - "Contribuția lui Romulus Cioflec la unirea Basarabiei cu România".

Vasile Crișan - <<Aurel C. Popovici și serbările "mileniului">>.

Măriuca Radu - "Bartolomeu Baiulescu promotor al învățământului profesional brașovean".

Victor Moldovan - "Contribuția lui Nicolae Bogdan la întemeierea învățământului românesc din Cluj".

Ioana Burlacu - "Miron Cristea - primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române".

Cristina Dinu - "Rolul lui Miron Cristea în dezvoltarea învățământului laic și religios".

Dorel Marc - "Activitatea lui Miron Cristea pe tărâmul ASTREI".

Ioachim Lazăr - "Misiunea dr. Nicolae Bălan, viitor mitropolit al Ardealului, la Iași în toamna anului 1918".

Elena Mihu - "Însemnări manuscrise cu referire la ierarhii Bisericii Ortodoxe Române, pe filele cărților vechi din județul Mureș".

Eugenia Crișan - "Correspondență între Ghiță Pop și Horia Petra Petrescu".

Constantin Costea - "Gheorghe Lazăr - cel dinăi învățător de ideal românesc și legăturile sale cu Săcelul".

Ilie Sandru - "Pe urmele lui Octavian Tăslăuanu".

Vasile Stancu - "Octavian C. Tăslăuanu - Reflecții pe marginea lucrării "Obsesia Europeană".

Ioan Solomon - "Volumul "Omagiu Mitropolitului Nicolae Colan", un nou semn de prețuire a ilustrului ierarh și cărturar, fiu al ținutului Covasnei".

Constantin Gane - "Preocupările Mitropolitului Nicolae Colan față de biserica română de pe locurile natale".

Ioan Lăcătușu - "Episcopul Veniamin Nistor din Ataci - 110 ani de la naștere".

Ioan Nete - <<Folclorul românesc și suplinimentul de cultură "Harghita">>.

Ioan Cuceu - "Un corpus al folclorului românesc din secuime".

Mircea Măran - "Figuri însemnate din trecutul românilor din Serbia. Constantin Dimian (1876-1959)".

Valer Pop - "Aspecte evolutive și regresive ale ocupațiilor tradiționale în zona etnografică a Topliței.

Nicolae Moldovan - "Meșteșuguri populare tradiționale în ținutul Covasnei".

Cornelia Gangolea - "Cimitire în comunități cu populație mixtă din sudul Transilvaniei".

Marian Comșa - "Iconografia bizantină în Sud-Estul Transilvaniei".

Aurel Hulpoi - "Nedeia Mocănească (Sântilia) - simbioză a trecutului cu prezentul".

Dorina Morar Drăghici - "Livezi - un sat românesc în Depresiunea Ciucului".

Ion Nete - <<"Folclorul românesc și suplimentul de cultură "Harghita">>.

Ioan Cuceu - "Un corpus al folclorului românesc din secuime".

Felicia Diculescu - "Repere etno-folclorice din județul Covasna prezente în arhiva Institutului de Etnografie și Folclor".

Constantin Catrina - "Folcloriștii despre folclorul muzical din județul Covasna".

Felicia Diculescu - "Un interpret al cântecului popular din depresiunea Întorsura Buzăului - Alexandru Popica".

Elena Mihiu, Vasile Mureșan, Elvira Adrian - "Muzeul bisericesc de la Biserica românească din Nădașa".

Niculina Tântar - <<"La margine" - un film despre populația de țigani din satul Hetea, comuna Vâlcele, județul Covasna>>.

Maria Cobianu Băcanu - "Subetnicitate și marginalitate culturală la românii din Covasna și Harghita".

Elena Cobianu - "Sugestii: un posibil cod de comportare în relațiile interetnice".

Szekedi Leventé - "Cadre ale percepției problemei etnice în elita intelectuală orădeană".

Lily Rain - "Procese și tendințe privind familiile mixte".

Angela Bârsan - "Două aspecte concrete ale interetnicității în județul Harghita: Doboi și Gheorgheni - studiu de caz".

Doina Teglaș - "Preocupări actuale și de perspectivă ale filialei Harghita a centrului European de Studii în Probleme Etnice și Comunicare Socială".

Dumitru Panaite - "Colaborarea dintre Biserica Ortodoxă și școală, ca factori de Cultură și spiritualitate românească".

Ioan Lăcătușu - "Influența interferențelor etno-culturale asupra relațiilor interetnice în Sud-Estul Transilvaniei".

Dezbaterea "Tradiție și actualitate în păstoritul covăsnean", organizată de Centrul Ecleziastic de documentare "Mitropolit Nicolae Colan", Secția Carpaților Răsăriteni a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, Liga cultural-creștină „Andrei Șaguna” și Oficiul județean pentru reproducția și selecția animalelor, Sfântu Gheorghe, 19 octombrie 1996.

Sesiunea științifică "Din istoricul și prezentul ASTREI basarabene", (prilejuit de aniversarea a 70 de ani de la înființarea ASTREI basarabene), organizat de Asociația pentru literatură și cultură română "ASTRA" Onisifor Ghibu în colaborare cu Uniunea Scriitorilor din Moldova, Universitatea de Stat din Chișinău, Mitropolia Basarabiei, Ambasada României la Chișinău, Fundația culturală "Onisifor și Octavian Ghibu", Chișinău, 26 octombrie 1996.

Ioan Lăcătușu - "Intelectuali covăsneni sprijinitori ai culturii basarabene".

Sesiunea științifică "Arhivele în slujba științei și culturii", organizată de Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj și Asociația Arhiviștilor "David Prodan", Cluj-Napoca, 29-31 octombrie 1996.

Ioan Lăcătușu - "Un document inedit despre episcopul Veniamin Nistor al Caransebeșului".

Seminarul de etno-arheologie, Iclod, 20-23 noiembrie 1996.

Valeriu Cavruc - "Problema interpretării cenușarelor".

Sesiunea de comunicări "Arhiva Brașov" - 250 de ani, 1476-1996" organizată de Direcția județeană Brașov a Arhivelor Naționale, Muzeul de istorie Brașov și Inspectoratul de Poliție al județului Brașov, Brașov, 27-28 noiembrie 1996.

Ioan Lăcătușu - "Brașovul și românii din Trei Scaune, Mărturii documentare".

Sesiunea de comunicări "Românii din sud-estul Transilvaniei și relațiile lor cu naționalitățile conlocuitoare de-a lungul istoriei", organizată de Direcția județeană Harghita a Arhivelor Naționale, Inspectoratul Județean pentru Cultură al județului Harghita.

Ioan Lăcătușu - "Mărturii documentare privind interferențele etno-culturale în județele Covasna și Harghita".

Simpozionul "78 de ani de la Marea Unire", organizat de Prefectura județului Covasna, Centrul Ecleziastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan", Liga cultural-creștină "Andrei Șaguna", Direcția Județeană Covasna a Arhivelor Naționale, Inspectoratul Școlar Județean și Inspectoratul pentru Cultură al județului Covasna

Dan Baicu - "Românii din Trei Scaune în documentele vremii".

Ioan Lăcătușu - "Românii din Trei Scaune și Marea Unire".

Vasile Stancu - "Contribuția românilor din diaspora franceză la înfăptuirea Marii Uniri".

Dezbaterile "Strategia cercetării și valorificării patrimoniului cultural-istoric din sud-estul Transilvaniei", organizată de Mitropolia Ardealului, Crișanei și Maramureșului, Episcopia ortodoxă a Covasnei și Harghitei, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Centrul Ecleziastic de documentare "Mitropolit Nicolae Colan", Liga cultural creștină "Andrei Șaguna", Inspectoratul pentru cultură al județului Covasna și Despărțământul ASTRA Covasna - Harghita, Sfântu Gheorghe, 7-8 decembrie 1996.

Expoziții temporare:

1. Sud-Estul Transilvaniei în epoca bronzului.
2. Expoziția de icoane pe sticlă a pictorului Ioan Onuș Nemeș din Sibiu.
3. Din strădaniile celor patru ani de existență a Ligii cultural - creștine "Andrei Șaguna".
4. Aspecte etnografice românești din localitățile județului Covasna.
5. Aspecte din istoria bisericii ortodoxe de pe cuprinsul episcopiei Covasnei și Harghitei.
6. Aspecte etno-culturale ale păstoritului în zona Carpaților de Curbură.
7. Din documentele Marii Uniri (în colaborare cu Direcția Județeană Covasna a Arhivelor Naționale).
8. 110 ani de la nașterea episcopului Veniamin Nistor (1886 - 1996), (cu sprijinul Mitropoliei Ardealului, Crișanei și Maramureșului și Episcopiei Caransebeșului).

Alte activități:

- Demersuri pentru înființarea Muzeului Carpaților Răsăriteni.
- Participarea la cercetarea sociologică efectuată de studenții catedrei de sociologie din Cluj-Napoca pe tema conviețuirii interetnice și a interculturalității.
- Susținerea colocviului de admitere la doctorat cu tema "Structuri etnice și confesionale în județul Covasna" (Ioan Lăcătușu).
- Susținerea examenului de "Metode și tehnici sociologice" din programul de pregătire generală superioară în vederea obținerii titlului de doctor în sociologie (Ioan Lăcătușu).

- Absolvirea cursului de pregătire postuniversitară, masterat, cu o dizertație cu tema "Iconografia bizantină în sud-estul Transilvaniei" (Marian Comșa)
- Susținerea examenului pentru postul de cercetător principal II (Valeriu Cavruc).
- Evocări istorice și manifestări prilejite de împlinirea a 200 de ani de la zidirea bisericii ortodoxe din Mărtănuș și 100 de ani de la înălțarea bisericii ortodoxe din Bărcani.
- Dezvelirea plăcii comemorative de pe casa parohială din Araci în memoria episcopului Veniamin Nistor, protopopului Aurel Nistor și medicului Pompiliu Nistor.
- Dezvelirea și sfințirea bustului mitropolitului Nicolae Colan.
- Marcarea și sfințirea locului unde se va ridica monumentul eroilor satului Bărcani.
- Ridicarea și sfințirea unei cruci pe locul bisericii ortodoxe din Câmpeni dăruită samavolnic în toamna anului 1940.
- Lansări și prezentări de carte - 15
- Studii și articole apărute în reviste de specialitate - 14
- Articole de popularizare - 33
- Conferințe de popularizare - 9
- Interviuri la radio, televiziune și presa scrisă - 16
- Studii și articole despre personalități ale culturii și spiritualității românești apărute în suplimentul de cultură editat de Liga cultural - creștină "Andrei Șaguna" în ziarul local „Cuvântul nou” - 10
- Cercetări arheologice în zona de construcție a conductei de gaz metan Micfalău - Sf. Gheorghe.
- Șantierul arheologic în așezarea din epoca bronzului Zoltan, județul Covasna, mai-noiembrie 1996.
- Pregătirea pentru tipar a "Repertoriului arheologic al județului Covasna".

GUVERNUL ROMÂNIEI

HOTĂRÂRE nr. 1365/27.XI.1996

privind înființarea Muzeului Carpaților Răsăriteni

GUVERNUL ROMÂNIEI hotărăște:

Art.1. - Se înființează Muzeul Carpaților Răsăriteni ca instituție publică cu personalitate juridică în subordinea Ministerului Culturii, având sediul în spații din clădirea Centrului de Cultură "Arcuș", județul Covasna.

Art.2. - Muzeul Carpaților Răsăriteni va funcționa cu secții de "istorie", "etnografie" și "artă românească", urmând să-și organizeze filiale teritoriale de profil condiționat de existența materială a exponatelor.

Art.3. - (1) Patrimoniul Muzeului Carpaților Răsăriteni se constituie ca urmare a preluării, prin transfer, custodie, donații sau achiziții, a unor bunuri culturale care reprezintă mărfuri ale preistoriei și civilizației daco-romane și românești, de la Muzeul Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe, județul Covasna, Muzeul Secuiesc al Ciucului din Miercurea-Ciuc, județul Harghita, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, județul Cluj, muzeele județene Brașov, Bistrița-Năsăud, Mureș, de la alte instituții de cultură din țară, precum și prin înregistrarea bunurilor culturale rezultate din cercetările științifice de profil.

(2) Predarea-preluarea exponatelor se face pe bază de protocol încheiat între părți.

- 2 -

Art.4.- Muzeul Carpaților Răsăriteni este condus de un director numit prin ordin al ministrului culturii.

Art.5.-(1) Muzeul Carpaților Răsăriteni va funcționa cu un număr maxim de 16 posturi cu încadrarea în numărul maxim de posturi aprobat Ministerului Culturii pentru instituțiile publice finanțate din venituri extrabugetare și alocații de la bugetul de stat. Salarizarea personalului se asigură potrivit reglementărilor în vigoare pentru instituțiile publice de profil.

(2) Structura organizatorică, statutul de funcții și regulamentul de organizare și funcționare ale muzeului se aprobă prin ordin al ministrului culturii.

Art.6.- Finanțarea cheltuielilor curente și de capital ale Muzeului Carpaților Răsăriteni se asigură din venituri extrabugetare și din alocații acordate de la bugetul de stat potrivit prevederilor Ordonanței Guvernului nr.9/1995, aprobată prin Legea nr.86/1996, publicată în Monitorul Oficial al României, partea I nr.150/1996.

Art.7.- Anexa nr.2 la Hotărârea Guvernului României nr.642/1994, privind organizarea și funcționarea Ministerului Culturii, republicată în Monitorul Oficial, partea I, nr.19/31.VII.1995, se modifică și se completează astfel:

La Capitolul II cuvântul "subvenții" se înlocuiește cu "alocații" și se introduce o nouă poziție având următorul conținut:

"24 - Muzeul Carpaților Răsăriteni - venituri extrabugetare și alocații de la bugetul de stat".

Art.8.- Prezentă hotărâre intră în vigoare începând cu data de 1 ianuarie 1997.

PRIM MINISTRU,

Nicolae Văcăroiu

NEVOIA DE ANGVSTIA (Postfață)

Demersurile culturale întreprinse, după decembrie '89, de Centrul Ecclziastic de Documentare Mitropolit "N. Colan", de Liga Cultural-Creștină "A. Șaguna" și de Despărțământul "Astra" Covasna și Harghita au prins ușoare contururi în anii '93 - '96, în beneficiul vieții spirituale a românilor din județele Covasna și Harghita. Hotărârea Guvernului României de înființare a Muzeului Carpaților Răsăriteni - ivită abia în octombrie '96, după multe șovăieli și bălbăieli penibile - părea să repare parțial acțiunile de desființare a unor instituții culturale de profil mixt din zonă (ne gândim la muzee, ansambluri folclorice, case culturale etc.), locul lor fiind luat numai de secții ungurești-secuiești.

Eroare !

Alianța politică PNȚCD - UDMR, instaurată în noiembrie '96, avea să spulbere și ultimele speranțe ale românilor minoritari din Covasna - Harghita, obligați să-și părăsească locurile de muncă, ba chiar și casele proprii, sub perfida obăduire a puterii locale.

Demersurile sus-pomenitelor societăți culturale, care cer drept de supraviețuire în propria țară, rămân fără nici un răspuns din partea instituțiilor abilitate de la București (Ministerul Culturii, Academia Română etc.). Stăruim asupra adresei nr. 5520/08.07.1997 - semnată de prefectul județului Covasna (Dr. Gh. Tatu) și Episcopul Ortodox de Covasna-Harghita (IPS Ion Selejeon), trimisă d.lui Ministru al Culturii I. Caramitru. În ea se solicita "o chibzuită analiză și un sprijin în realizarea cerințelor culturale" venite din partea românilor din ținuturile Covasna-Harghita. Bineînțeles, totul a rămas fără vreun demers pozitiv din partea d.lui ministru, care n-a întreprins nimic întru salvarea ultimelor pălpări de viață culturală românească în această parte de țară.

Din păcate, aceeași jalnică lipsă de răspundere o constatăm și din partea Academiei Române (în ciuda unor demersuri care păreau cu rezultate pozitive din partea d.lui acad. D. Berindei).

Pe plan local, bătălia supraviețuirii românilor este și mai dramatică. Ne stau la îndemână zeci și zeci de exemple. Să consemnăm aici adresa nr. 292/05.06.1997, semnată de d.l. Farkas Sandor, primarul com. Vârghiș, prin care acesta se opune amplasării unei cruci de lemn pe locul fostei biserici ortodoxe, dărâmată în toamna anului 1940, în timpul ocupației horticiste. Despre expulzarea brutală a maicilor greco-catolice, în 28.05.97, de către "aleșii" autorităților locale, din Odorhei, s-a scris de o parte din presă și de aceea nu mai revenim aici. Un lucru mai puțin cunoscut este că autoritățile locale din Sf. Gheorghe se opun cu încăpățănare să ofere spațiu pentru Muzeul Carpaților Răsăriteni, iar d.l. Ministru I. Caramitru rămâne insensibil la această jalnică stare de fapte. Ne întrebăm - fără a găsi vreun răspuns - unde este mult trâmbitatul "spirit european" al conaționaliilor noștri?

Recentul periplu transilvan (inclusiv în Covasna-Harghita) - august '97 - a d.lui Ministru Gv. Dejeu a dat o speranță românilor, ce se simt uitați și primejduiți în propria țară. Iată, acestea ar fi câteva motivații pentru care și Fundația Cultural-Științifică

“Dacia-România” (Cluj-Napoca)s-a angajat să sprijine, în continuare, efortul de tipărire al vol. 2 din anuarul ANGVSTIA. De asemenea, un sprijin financiar substanțial a fost primit de la Fundația **“Emil Gojdu”** (Sibiu).

În fața nepăsării instituțiilor centrale bucureștene, abilitate să sprijine și cultura românilor din Covasna-Harghita, unde frații noștri continuă să fie hăituiți și îndepărtați, ne întrebăm de ce și până când această păgubitoare atitudine meschină? Și acum, ca și cu 65 de ani în urmă, judecățile poetului Oct. Goga rămân de o tulburătoare actualitate:

“Obişnuit o viaţă întreagă să-mi încălzesc sufletul la razele idealului naţional... (...), atmosfera de cinism a guvernanţilor îmi repugnă şi negustoria de vorbe mă scârbeşte”.

Prof. dr. Iustinian PETRESCU
Fundația Cultural-Științifică “Dacia-România”

RECENZII - BOOK REVIEWS

PETRE ȚURLEA, *IP ȘI TRĂZNEA - ATROCITĂȚI MAGHIARE ȘI ACȚIUNE DIPLOMATICĂ*, Editura Enciclopedică, 594 p., București, 1996

Această carte a d-lui Petre Țurlea, apărută în prestigioasa Editură "Enciclopedică", "Ip și Trăznea - atrocități maghiare și acțiune diplomatică", ne întoarce gândurile la panorama celor patru ani de stăpânire a Ungariei peste unele teritorii românești și la câteva din consecințele ulterioare ale acelei stăpâniri.

Mai precis, această carte ne dezvăluie un episod din nenumăratele întâmplări puse la cale de aparatul opresor al statului maghiar în cei 4 ani ce au urmat dictatului de la Viena. Prin aparatul opresor înțeleg armata, jandarmeria, poliția, ca și întreaga birocrație a regatului maghiar. Un aparat care a acționat la comandă și a stârnit panică și groază, servind politica maghiară, despre care trebuie să știm că nu era o politică de fantezie, dinamica acțiunilor sale fiind alimentată de un program oficial, care era al statului ungar. Această politică acționa în primul rând față de români.

Într-adevăr, asasinarea românilor a început încă din prima zi a intrării armatei regale ungare în Transilvania.

Cartea lui Petre Țurlea tratează despre două împrejurări tragice, când ungurii, copleșiți de fanatica lor obsesie și patimă pentru reinstalarea presupusului lor "drept istoric milenar" de a subjuga alte neamuri și de a impune ordinea zisă "sanțefanistă" - s-au purtat asemenea unor nelegiuiri. Pentru acest motiv, conștiința comună a celor 4 ani de ocupație, nici nu a făcut vreo deosebire dintre ei și niște criminali de rând.

Când cugetul nostru caută să descopere cauzele crimelor comise de maghiari rămase neșterse în memoria activă a întregului popor - rememorarea la care obligă cartea lui Petre Țurlea devine un act de conștiință, care cere răspunsuri clare și categorice.

Cei care am trăit în Transilvania de Nord arii apocaliptice ai prigoanelor maghiare și ai obsesiilor imperiale ale Ungariei, știm că în fața răului care s-a înfățișat cu întreaga violență a teroarei și crimei, românii și-au putut păstra propria lor ființă națională numai datorită unei puternice rezistențe, forța căreia a impulsionat nu numai spre judecata clară dar mai ales spre acțiune spre o făptuire colectivă solidară investită cu garanția justiției acelei acțiuni.

Solidaritatea și unitatea românilor s-a dovedit a fi de mare importanță și mai târziu, când maghiarii - în urma unei născociri verbale - au încercat să transfere răspunderile pentru crimele de ei săvârșite pe seama așa-zisului "horthysm", un fel de alcătuire alta decât aceea a ungurilor, deși aceștia au continuat, totuși, să manevreze aceeași mașinărie antiromânească, într-un nou context argumentativ, bazat pe diverse "integrări", în Europa, în NATO...

O carte ca aceasta, pe care o semnează Petre Țurlea, ne mai obligă să nu uităm viclenia și răutatea, manevrate fără măsură împotriva noastră, care s-au răsfărat asupra vieții noastre și au extirpat 200.000 de români, tot atâția evrei, dar și sârbi, ruteni, țigani, și au dezlănțuit spaimă, teroare, moarte. Memoria istoriei îi leagă pe maghiari de faptele lor sângeroase, pe

care le-au săvârșit împotriva unor victime lipsite de orice apărare.

Ceea ce a alterat concepția de viață a maghiarilor și i-a determinat să irosească atât de jalnic moralitatea națiunii lor - este convingerea că în spațiul fostei "Ungarii istorice", lumea să afle la discreția absolută a stăpânirii maghiare. Datorită acestei convingeri orgolioase și înfumurate, ungurii se consideră îndrituiți să absoarbă cât mai multe neamuri, prin distrugerea identității lor etnice.

Pe baza unei documentații exhaustive, Petre Țurlea reușește să dea coerența și forța evocării unor întâmplări de coșmar din perioada dictatului de la Viena, când au fost masacrați români, fiindcă erau români; evrei pentru că erau evrei, când au fost distruse cămine, când a fost nimicit respectul față de ființa umană, libertatea, și tot atunci maghiarii au încercat să ne distrugă limba, viața spirituală, cultura și avutul.

La acest sabat infernal, organizat sub simbolul sfântului rege Ștefan, devenit azi simbolul oficial al Ungariei, au participat, pe lângă aparatul de stat, pe lângă profesioniștii oficiali ai teroarei și distrugerii, și voluntarii civili, provenind din toate structurile societății - de la țărani și muncitori până la conți și baroni.

Cartea lui Petre Țurlea ne mai îndeamnă să meditam și asupra formelor actuale ale agresiunilor hungariste antiromânești. Poate astfel se va redeștepta sentimentul solidarității, conștiința celor ce se petrec sub patronajul ambițiilor maghiare și a obsesiei lor, de a fi măcar "primii între cei egali", în acele împrejurări când ungurii nu socot necesar să-și judece ei singuri comportarea față de români și acele motive care au determinat, de-a lungul unei lungi istorii, săvârșirea unui șir de agresiuni, pentru care răspund moral și vor trebui să dea socoteală...

De ce oare nu a apărut măcar o vagă tentativă de reconciliere din partea ungurilor? Când în ultimii ani, Ungaria a cerut de două ori iertare de la slovaci, de trei ori de la evrei, ca și de la țigani - pentru crimele față de aceștia.

Apoi când sârbii au judecat crimele ungurilor din 1941, când armata ungară a ocupat Bacica, guvernul de la Budapesta i-a extrădat pe autorii masacrului de la Novisad, în frunte cu generalul Ferencz Szombathelyi, fost șef al marelui stat major, care a și fost executat prin spânzurare, la 4 noiembrie 1946.

Din documentele publicate de Petre Țurlea aflăm, în schimb, că ofițerii maghiari, care, în frunte cu colonelul Lehotzky, au organizat masacrele de la Ip și Trăzneu, ca și alți ofițeri ori civili unguri, asasini și ei, nu au fost extrădați spre a fi judecați în România.

Mai trebuie notat că regimul comunist din România nu a acordat nici o atenție crimelor comise de unguri împotriva românilor. Ca și așa-zisa democrație de după 1989, în cele trei variante guvernamentale.

Astfel, Ungaria continuă nestingherită agitația ei:

- pentru revizuirea Tratatelor de la Trianon și Paris;

- pentru aplicarea principiului autonomiei, urmărind măcar crearea unor formațiuni statale maghiare în cadrul altor state naționale;

- pentru divizarea și împărțirea României între unguri, ucrainieni și bulgari.

Aceleași obiective de ieri, același țel: recâștigarea teritoriilor pierdute. Dar și amenințări. Iată ce spune fostul ministru de externe al Ungariei, Geza Jezensky, avertizându-ne că "România are o Bosnie proprie a ei, situată în centrul Transilvaniei." Și tot el afirmă că "nu naționalismul maghiar trebuie condamnat, ci insuficienta democrație din țările vecine Ungariei."

Iar președintele Ungariei, Arpad Goncz a lansat următoarea formulare: "În ceea ce privește Transilvania, există o singură alternativă: națiunea maghiară ține în modul cel mai

categoric la dreptul ei de proprietate asupra întregii Transilvanii... Națiunea ungară este gata ca în orice clipă să ia arma în mână pentru a-și exercita acest drept, sacrificându-și chiar viața în luptă". Etc, etc.

S-ar mai putea cita, fără număr, asemenea texte despre intențiile maghiarilor, față de care oficialitatea țării noastre răspunde cu felicitări la comemorarea acelei revoluții maghiare care și-a propus, între altele, să pună în practică următoarea indicație a lui Kossuth: "să ne grăbim, să ne grăbim ca să-i maghiarizăm pe români, pe croați, pe sași - căci altfel ne prăpădim."

Cât de actual este cuprinsul scrisorii lui Kogălniceanu către Barițiu, din 1 ianuarie 1888: "Cu toții simțim, în inima fiecăruia din noi există durerea de a vedea politica greșită și funestă ce se urmărește în contra românilor de către concetățenii noștri maghiari, politică mai înainte de toate funestă însuși statului maghiar (...) Acei care voiesc a stinge naționalitatea română în Ardeal și Banat sunt mai mult dușmanii prezentului și viitorului Ungariei, decât ai însuși românilor."

Astăzi, Ungaria poate să dicteze României dorințele proprii!

Dar și Ucraina poate, după cum se pare, să dicteze României dorințele sale proprii, demonstrând cât de nefondată este voioșia zburdalnică a actualului ministru de externe al României în privința problemei ucrainiene, arătând că oamenii astăzi guvernanți la noi sunt lipsiți de principii. Ei au în schimb obsesii.

O asemenea obsesie este aceea că, istoria cea adevărată a României a început cu biruința electorală din noiembrie 1996.

Aceeași fabulație istorică au avut-o legionarii în 1940. Iată ce spunea Horia Sima în toamna anului 1940: "Prăbușirea teritorială să nu ne înspăimânte. Biruința din septembrie (1940) e mult mai însemnată decât tot trecutul istoric de până acum, pentru că poporul românesc devine pentru întâia oară stăpân pe destinul lui."

Iată cum un complex ideologic, de esență mistică, apare în fața noastră nu ca ceva ce a existat, ci ca un fenomen transferabil, în stări și împrejurări ulterioare.

Cartea d-lui Petre Țurlea cere să fie citită cu luare aminte. Astfel, ea va contribui la înarmarea noastră contra unei crize morale într-o viață ce pare tot mai mult a fi fără lege și fără opreliști de ordin moral.

Totodată, să nu uităm că nici acum nu se cunoaște cifra reală a românilor masacrați în Transilvania de unguri, nici a românilor masacrați în Bucovina și Basarabia. Mă refer la masacrele de la Lunca, Fântâna Albă, din pădurea Varnița. Cine dintre noi cunoaște oare destulul celor 600.000 de români, care mai trăiesc astăzi în Siberia ?

Prof. dr. Raoul Șorban*

* Prezentare ținută în 15.03.1997, cu prilejul lansării cărții la Primăria Cluj-Napoca

**IONESCU T., ISTORIA GÎNDIRII ECONOMICE DIN
ROMÂNIA (1900-1944), Editura Economică, 376 p.,
București, 1996**

În actuala perioadă de tranziție din țara noastră, o carte despre principalele doctrine economice din România se cerea scrisă atât din rațiuni teoretice, cât și practic-economice. O astfel de analiză pertinentă a teoriilor și doctrinelor economice se impune, căci timp de circa o jumătate de secol s-a întrerupt orice posibilitate logică de repunere în circulație a acestora, venită din partea dictaturilor instaurate în România (începând cu anul 1938) și atingând punctul culminant în timpul dictaturii comuniste.

În contextul arătat, cartea d-lui prof. Toader Ionescu, de la Catedra de Economie a Universității clujene, acoperă o mare nevoie simțită în viața social-economică a perioadei pe care o traversăm.

Cartea este structurată în 6 mari părți: I. O teorie cu semnificații istorice: gîndirea economică socialistă din România (1870-1921), II. Teorii despre solidarismul social-economic cu circulație în România interbelică, III. Doctrină economică liberală și neoliberală din România, IV. Doctrina economică a țărănismului, V. Gîndirea economică cooperatistă din perioada 1900-1944, VI. O teorie infirmată de istorie: gîndirea economică marxistă din România interbelică.

Fiecare parte izvorăște dintr-o cunoaștere aprofundată a bibliografiei referitoare la teoriile și doctrinele economice din România. Sunt reliefate realizările și minusurile acestora, insistându-se asupra personalităților care au dat viață acestor doctrine și teorii economice - fără să se evite prezentarea unor dispute analizate critic.

Cartea recenzată cuprinde și o ÎNCHEIERE (p. 358 - 364), în care autorul face o pertinentă și lucidă paralelă între tranziția economică din România de după 1918 și, respectiv, actuala perioadă inaugurată în decembrie 1989. Pe bună dreptate, autorul conchide că factorii de decizie "*vor fi obligați să ia în seamă și realitățile existente actualmente în țara noastră, să privească și la realitățile generale ale sfârșitului de mileniu, să privească tendințele ce se conturează pentru viitor. Noua societate nu va putea fi decât o societate democratică, cu posibilități de exprimare a democrației și de protecție socială mult mai dezvoltate decât în perioada interbelică...*"

Tabloul sintetic și cuprinzător pe care-l oferă cartea elaborată de prof. Ionescu este o încoronare a preocupărilor anterioare ale D-sale de a scoate la lumină părți mai mult sau mai puțin cuprinzătoare din gîndirea economică românească (T. Ionescu: *Ideea unității naționale reflectată în gîndirea economică din Transilvania (1848-1918)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București 1983, T. Ionescu și colab.: *Studii de istorie a economiei și gîndirii economice românești*, Editura Dacia, Cluj-Napoca 1985 ș.a.). Pe de altă parte, această carte înseamnă o nouă acumulare calitativă în literatura de profil, o continuare a unor preocupări izbândite cu multe decenii în urmă de înaintași ai gîndirii economice românești (I. G. Duca: *Doctrina liberală*, Editura Cultura națională, București 1925, D. B. Ionescu:

Istoria doctrinelor economice, Sibiu, 1941 etc. etc.)

Cartea profesorului Teodor Ionescu "Istoria gândirii economice din România", prin conținutul ei bogat și analitic, se impune ca o sinteză a gândirii economice românești din perioada 1900-1944 - fiind o lucrare de aleasă ținută academică în șirul de cărți apărute în ultimii ani în prestigioasa "Editură Economică" din București.

Dacina Crina Petrescu

TEODOR CHINDEA, *CONTRIBUȚII LA ISTORIA ROMÂNILOR DIN GIURGEUL-CIUCULUI*, Editura Brăduț, Târgu Mureș, 1995

La Editura Brăduț din Târgu Mureș, a văzut lumina tiparului ediția a II-a, revăzută și adăugită, sub îngrijirea profesorului Mihai Suciu, a lucrării "Contribuții la istoria românilor din Giurgeul-Ciucului" de Teodor Chindea, volum apărut în anul 1930 la Tipografia Koman din Gheorgheni.

Editorul a considerat oportună inserarea în cuprinsul noii ediții a unui medalion consacrat vieții și activității multiple a dascălului-cărturar Teodor Chindea, a unui argument al cunoscutului istoric și arhivist dr. Ioan Ranca din Târgu Mureș și a unui gând-evocare (Bădița Todirică) creionat cu multă culoare... afectivă de către fratele autorului, juristul Dumitru Chindea.

Lucrarea prezintă așezarea geografică a Giurgeului și originea numelui său, populația și legăturile Giurgeului cu Moldova până la Unirea cea Mare și procesul de maghiarizare la care au fost supuși românii de-a lungul timpului.

Un loc important în lucrare îl ocupă problemele legate de vechimea elementului românesc în Bazinul Giurgeului, densitatea populației românești în această zonă în diferite momente ale istoriei.

Sunt prezentate relațiile Ardealului cu Moldova în timpul lui Petru Rareș, Vasile Lupu și Rakoczi II și mai cu seamă a lui Mihai Viteazul. Sunt evidențiate și explicate mișcările migratorii ale populației, de o parte și de alta a munților Carpați.

Procesul de asimilare al românilor, pe baza politicii oficiale a guvernelor care s-au succedat până la 1 decembrie 1918 este bine și competent reflectat în cartea dascălului cărturar Teodor Chindea.

Lucrarea lui T. Chindea, a cărei reeditare trebuie apreciată ca un lăudabil fapt de cultură se încheie cu câteva gânduri și soluții pentru salvarea elementului românesc care pot fi concentrate în cuvintele lui Andrei Mureșeanu și azi: "Stai neclintit la postul pe care va chemat soarta, nu așteptați de la nimeni nici mulțumire nici recunoștință, ci în bine și-n rău, în pace și în război, țineți sus și tare stegul mântuirii poporului nostru".

Constantin Costea

EMIL MICU, *DIN TRECUTUL BISERICESC, CULTURAL ȘI ECONOMIC AL ROMÂNILOR DIN SECUIME*,

Editura Bravax, Brașov 1996

Lucrarea a apărut, prima dată la Tipografia ASTRA din Brașov, în anul 1996, sub semnătura cunoscutului istoric și om de cultură brașovean Emil Micu. Ea a fost reeditată sub egida departamentului Barșa de Sus al ASTREI din Cristian- Brașov (a cărui președinte a fost regretatul profesor Ioan Soiu) prin grija redactorilor Doru Munteanu, Monica Munteanu și Ioan Popa.

Pe cât de restrânsă ca dimensiuni (are doar 45 de pagini), lucrarea este pe atât de valoroasă. Studiul eruditului cărturar E. Micu, după o incursiune în istoria românilor din secuime, sugestivă pentru întreaga zonă, prezintă o culegere de documente referitoare la biserica ortodoxă și școala confesională românească din satul Doboli de Jos, comuna Ilieni, județul Covasna la sfârșitul secolului al XIX - lea.

Bun cunoscător al realităților din sud-estul Transilvaniei (împreună cu Vasile C. Pop și L. Someșan a întocmit lucrarea monografică "Depresiunea Întorsurii Buzăului"), Emil Micu surprinde numeroasele intervenții ale preotului Nicole Puianu pentru salvarea celor două instituții fundamentale pentru păstrarea identității naționale și confesionale a unei comunități românești supuse unui puternic proces de deznaționalizare.

Cunoașterea realităților din Dobolii de Jos, cu accente, deseori dramatice, permite o mai bună înțelegere a situației specifice în care au fost nevoiți să-și apere identitatea românii din fostele scaune secuiești.

Prezentarea demersurilor întreprinse de preotul Nicole Puianu către Mitropolia Ardealului, Banca "Albina", Gazeta Transilvaniei și numeroase personalități marcante ale vremii, oferă imaginea unui lider local care știe ce trebuie să facă pentru propășirea comunității sale și eficiența unei impresionante solidarități, inclusiv a fraților de peste Carpați, concretizată în construirea unei noi biserici ortodoxe (1895) și renașterea școlii confesionale (1897).

În finalul lucrării este publicat Regulamentul fondului de bucate al "bisericii greco-orientale din Dobolii Inferiori", document ce conține principiile și modul de funcționare al unei forme de întraajutorare deosebit de eficientă pentru comunitatea ortodoxă în ansamblul ei și pentru fiecare membru în parte.

Reeditarea lucrării este nu numai un benefic și necesar gest reparatoriu față de autorul ei, omul care a avut atât de mult de suferit pentru convingerile sale, dar și o nouă și utilă posibilitate de cunoaștere a istoriei localităților din Arcul Intracarpatic.

Ioan Lăcătușu

VASILE LECHINȚAN, *PERMANENȚA CONVIEȚUIRII PAȘNICE*, București 1996

Așteptat de mulți cu speranță, primit de alții cu rezerve, iar de alții cu indiferență - manifestată prin neonorarea invitațiilor primite - simpozionul "Mari prietenii între oamenii de cultură și știință români și maghiari", organizat la sfârșitul lunii martie 1996, la Covasna de către Liga Cultural-Creștină "Andrei Șaguna" și Filiala Covasna a Fundației "Armonia", a fost cu certitudine o reușită.

Manifestarea s-a bucurat de ecouri pozitive în presa scrisă și vorbită, dar mai ales în inimile și sufletele participanților, mărturie stând în acest sens numeroasele aprecieri sosite pe adresa organizatorilor.

Cu ocazia simpozionului a fost lansată și lucrarea "Permanența conviețuirii pașnice" (ediție bilingvă româno-maghiară), de Vasile Lechințan, arhivist la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale din Cluj-Napoca. Apărută în condiții grafice deosebite, la Editura Regiei Autonome "Monitorul Oficial" București, prin grija Fundației "Armonia" pentru familiile etnice mixte din România, lucrarea grupează o serie de articole semnate în ultimii ani în presa clujeană, de neobositul și valorosul cercetător al documentelor de arhivă, Vasile Lechințan.

Bun cunoscător al istoriei sud-estului Transilvaniei și susținător constant al eforturilor de valorificare a documentelor referitoare la trecutul românilor din această zonă, Vasile Lechințan a cuprins și de această dată, informații referitoare la realitățile din arcu Carpat. Rețin atenția, în acest sens, articolele "Secuiri la București și în ținutul Bacăului la începutul secolului al XIX-lea", "Clopotnița dărmată", "Martorii apărării preotului român din Dobolii de Jos, județul Trei Scaune, din 1917", "Solidaritate față de românii din secuime".

Oferind o lectură captivantă lucrarea "Permanența conviețuirii pașnice" reprezintă, pe de o parte, o invitație la continuarea cercetărilor pe această problematică și punerea în valoare a ceea ce ne unește, iar pe de altă parte, constituie un îndemn la meditație și acțiune în spiritul conviețuirii pașnice, prezente și viitoare pe aceste meleaguri din inima României.

Ioan Lăcătușu

IOAN LĂCĂTUȘU, *IDENTITATE ȘI CULTURĂ LA ROMÂNII DIN SECUIME*, Editura Carpatica, Cluj-Napoca, 1995

Cunoscut și pasionat cercetător al istoriei românilor din secuime, personalitate bine cunoscută și apreciată a acestor locuri, Ioan Lăcătușu abordează în cartea sa trei aspecte fundamentale:

1. Românii din arcul interior al Carpaților în contextul general al evoluției societății transilvane, cu accent asupra condițiilor lor specifice de viață și de păstrare a identității.

2. Spiritualitatea românească și identitatea națională, privite mai ales prin dănuirea bisericii strămoșești și a învățământului confesional.

3. Viața culturală și importanța mitropolitelor Andrei Șaguna, Nicolae Bălan, Nicolae Colan, a protopopilor Aurel Nistor, Ioan Rafiroiu, a eruditului istoric Nicolae Iorga, precum și a altor personalități în influențarea pozitivă a destinului românesc din această zonă aflată în chiar centrul pământului românesc.

Autorul pune la îndemâna cititorului o deosebită informare documentară, un impresionant număr de date, de fapte istorice și de caractere, o perspectivă inedită asupra evoluției românilor din spațiul transilvan de care se ocupă și care aparține leagănului țării noastre. Nu lipsesc nici aspecte politice, religioase și sociale, prezentate în circumstanțele generale ale situației din Europa veacului în care ne aflăm.

Unul din mesajele principale ale cărții este legat de primatul adevărului, invitația de a cunoaște adevărul înainte de toate, sub toate aspectele lui, uneori tragice. Ni se relevă astfel că în răstimpuri grele pentru români, preoții și învățătorii au fost "nu numai cărmuitori spirituali, ci și îndrumători în strădania de păstrare a identității etnice și culturale" (pag. 80). În lupta pentru apărarea credinței și a unității naționale, înaintașii, prin veacuri, au știut să înfrunte timpul, să ducă, în nemurire, un suflet iertător și bun.

Unitatea de limbă și tradiție a românilor, izvorâtă din conștiința originii comune, s-a maturizat treptat și s-a materializat în constituirea Statului Național Român Unitar la 1 Decembrie 1918. Aflăm din importanta lucrare a lui Ioan Lăcătușu aspecte inedite privind modul în care românii din secuime s-au solidarizat cu năzuințele firești ale întregului neam, la Alba Iulia.

Evidențiem și faptul că, în păstrarea identității și a credinței străbune, românii nu au folosit violența decât atunci când jugul devenise de nesuportat. Ei s-au remarcat, îndeosebi, prin rezistența pasivă și capacitatea de a răbda. Un eroism nobil, plin de înțelegere, care se explică prin însușirile sufletului profund creștin.

Autorul subliniază, în concluzie, necesitatea de "reactualizare a vieții cetățenilor din arcul interior al Carpaților la cerințele pentru generația de astăzi și pentru urmași". Viitorul comun al locuitorilor de orice naționalitate ori confesiune trebuie dezvoltat, firește, pe temeiul frățietății în Hristos. Aceasta este premisa fundamentală a unor relații demne de numele de creștin și de om.

Paginile frumoasei cărți a lui Ioan Lăcătușu sunt de un deosebit interes atât pentru profesioniști ai istoriei, cât și pentru publicul larg, pentru slujitorii altarelor străbune, pentru cetățenii români de orice naționalitate și confesiune în context european.

Gh. Rățulea

POP I., *BASARABIA - DIN NOU LA RĂSCRUCE*, Editura
Demiurg, 270 p., București, 1996

În ultimii ani, literatura românească se îmbogățește cu noi titluri care, într-un fel sau altul, desfereacă fațete ale adevărului legat de pământul dintre Prut și Nistru, apropiindu-l în firească curgere spre Țară. O astfel de lucrare este și cea a d-lui Iftene Pop, dr. în Drept, mult timp înalt funcționar în M.A.E., astăzi deputat în Parlamentul de la București.

Cartea despre *Basarabia* se vrea un argument solid și răspicat la falsul grosolan ticluit de P. P. Moldovan în cartea "Moldovenii în istorie" - care vrea să acrediteze ideea teoriei staliniste potrivit căreia basarabenii ar fi un alt popor și ar vorbi o altă limbă decât limba română !

Cele 11 capitole ale cărții dezbat nedreptatea și urnilinta la care au fost supuși basarabenii, din partea bolșevicilor și avatarurile prin care sunt nevoiți să treacă frații noștri, în străbaterea greului drum al redevinerii la adevăr și democrație. Topirea identității românești pe rugul sovietizării, exproprierea morală și economică din partea imperialismului sovietic sunt opreliști greu de trecut în peisajul actual al Basarabiei. Nelegiuirile alohtonilor au lăsat răni adânci în românitatea basarabeană. Unitatea de limbă, unitatea de neam rămân cheazășie în eforturile ce se fac spre regăsirea suflutească și de conștiință a noastră sub același tricolor, în același stat întregit.

Documentarea cărții recenzate este laborioasă și trecută prin filtrul unui rafinat analist politic. (Și-a susținut doctoratul la Universitatea din Geneva, cu o apreciată teză în Drept internațional). Anterior, Dr. I. Pop a mai publicat volumele: *Voisinage et Bon voisinage en droit international*, Ed. Pedone, 383 p., Paris, 1980; *Vecinătatea și buna vecinătate în dreptul internațional*, Edit. Științifică și Enciclopedică 667 p., București 1986.

Dar cartea despre *Basarabia* a d-lui dr. I. Pop, pe lângă un aparat critic-documentar bine pus la punct este înzestrat cu o frază alertă și accesibilă - atribute ale unei bune și atractive lecturi. Iată de ce *Basarabia - din nou la răscruce* își găsește căutare în largi cercuri de intelectuali, indiferent de profilul profesional.

Prof. dr. Iustinian Petrescu

DANDEA E. A., *POLITICĂ ȘI ADMINISTRAȚIE*, Editura
 "Mureș", 230 p., Târgu Mureș, 1996

Emil Aurel Dandea - doctor în drept și în științe ale administrației, avocat, om politic, deputat în Parlamentul României, primar al Târgu Mureșului în anii 1922-1926 și 1934-1937 a fost exclus cu brutalitate din istoria scrisă și din istoria trăită a României contemporane de reprezentanții regimului totalitar de import, care și în acest caz au procedat exemplar la distrugerea memoriei marilor bărbați care au contribuit la înfăptuirea și consolidarea României Mari.

A văzut lumina zilei la 23 ianuarie 1893 în localitatea Bucium Sat (jud. Alba). După clasele primare și gimnaziale urmează cursurile Facultății de Drept din Cluj și ale Academiei Comerciale din Viena. Chemat sub arme în oastea imperială implicată în războiul mondial este rănit în lupte. Devine președinte al Societății Tinerimii Române, se atașează de Partidul Național Român, participă la Constituirea Senatului Național Român din Ardeal, este ales membru în Comitetul Executiv al Consiliului Național Român din Cluj. Va fi prezent la Alba Iulia ca delegat oficial din partea studențimii la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918.

Drept recompensă pentru activitatea sa, Consiliul Dirigent îi atribuie calitatea de consilier și secretar al Primăriei clujene. În vara anului 1919 participă ca voluntar în campania din Ungaria contra regimului comunist al lui Bela Kun.

În perioada mandatului de primar al Târgu Mureșului, Dr. Dandea asigură clădirile pentru funcționarea școlilor românești: Liceul de băieți "Al. Papiu Ilarian", Școala Normală, Liceul de fete "Unirea" ș.a. Tot acum se pun pietrele de temelie pentru cele două catedrale românești: ortodoxă și greco-catolică, se introduce gazul metan în oraș ș.a.

La alegerile parlamentare din 1926 obține un mandat în Camera Deputaților. Ca deputat de Mureș susține celebrul discurs "*Nemulțumirile Ardealului și Chestiunea minoritară*".

În anul fatal 1940, orașul Târgu Mureș este și el victima Diktatului de la Viena. Așa se ajunge ca Dr. Dandea să se stabilească la București, unde practică avocatura, înrolându-se cu ideile, cu acțiunile sale în lupta națională de recuperare a teritoriilor pierdute.

După Eliberare se întoarce la Târgu Mureș. Participă la alegerile din noiembrie 1946 în care au fost trădate adevăratele forțe democratice. De acum începe calvarul Dr. Dandea, care asemenea majorității elitelor românești devine victima hărțuirilor politice. Peregrinează prin diferite orașe îndeplinind munci obscure și umile. Este arestat fără să fie judecat și dus în lagărul de muncă forțată de la Poarta Albă (1952-1953). Mai apoi este angajat ca muncitor și paznic de noapte la Valea Călugărească. În cele din urmă este sortit să-și trăiască ultimii ani dintr-o pensie umiltoare IOVR.

Emil Dandea avea să se stingă din viață la 18 august 1969, la București. Potrivit dorinței sale testamentare corpul neînsuflit i-a fost adus la Târgu Mureș și înmormântat în cimitirul Bisericii de Lemn.

Valoarea națională și deschiderea europeană a ideilor Dr. Dandea, privitoare la actul politic și la cel de administrare a comunităților umane se desprinde din articolele publicate, în deceniile 3 și 4, în *Revista Administrativă*, *Orașul*, *Societatea de Măine*, *Glasul Mureșului*, precum și în studiile *Politica și administrația comunală*, *Ideea națională în guvernare și*

administrație, Principii pentru o lege a organizării orașelor s.a.m.d.

Repunerea în circulație a ideilor administrative și a gândirii politice a Dr. Dandea a fost o inițiativă lăudabilă a domnilor D. Poptâmaș și M. A. Mircea, care s-au îngrijit - sub varii aspecte - de tipărirea cărții. Această "Culegere de texte" este structurată în opt capitole: **I. Principii politice și administrative, II. Din lupta vieții, III. Discursuri ocazionale, IV. Pro Justiția, V. Considerațiuni asupra chestiunii minoritare, VI. Monografia orașului Târgu Mureș, VII. Chestiunea moșilor, VIII. Note europene.**

Acest efort pasionant "*a cerut muncă, discernământ și rigoare... s-a săvârșit, astfel, un act util și necesar, punându-se la îndemâna celor de astăzi texte de certă valoare documentară, teoretică și practică, îndeosebi pentru cei care astăzi doresc să se consacre, cu adevărat intereselor obștii*".

Ruxandra Mălina Petrescu

BĂDESCU, I., DUNGACIU, D., SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI, Editura Floarea Albastră, (vol. I 354 p. + vol. II. 357 p.), București, 1995

Cartea elaborată de Ilie Bădescu, Dan Dungaciu și colaboratorii (S. Cristea, C. Degeratu, R. Baltasiu), este de o stringentă actualitate, nu numai datorită situației geopolitice din zona Europei Centrale și de Est, ci și pentru modul de tratare și fundamentare pe care o aduce în această delicată problemă.

Frontierele, limitele, granițele sunt realități de care nu putem face abstracție, ele reprezentând elementul de definire a tot ceea ce este diferit și are o altă identitate decât subiectul preocupării noastre. Limitele nu sunt, în ciuda părerii unora, elemente artificiale. Ele sunt parte organică, integrantă, a tot ceea ce există în lumea aceasta, reprezentând semnul distinctiv al calității ce definește identitățile. Frontierele politice, etnice, religioase etc. limitează teritoriile naționale, statale etc. conturând spațiul identității și specificităților. Să nu uităm că problema nu este așa de simplă cum pare la prima vedere. Există situații și nu puține când ființează limite în interiorul altor limite, frontiere în cuprinsul frontierelor. În interiorul unuia și aceluiași stat pot exista mai multe frontiere; culturale, religioase, climatice sau chiar etnice. Dar evident acestea prezintă caracteristici diferite. De pildă minoritățile etnice nu sunt delimitate de același tip de frontieră. Spre exemplu lipovenii care trăiesc în zona deltei Dunării nu constituie o minoritate izolată, neprietenoasă, exclusivistă, agresivă. Frontiera dintre ei și români este absolut permisivă, transparentă, constituind un element de apropiere și colaborare umană. Spre deosebire de aceasta, frontiera dintre secuii maghiarizați și români este una extrem de dură, discriminatorie, șovină și exclusivistă care determină crearea unei enclave dușmănoase, refractare la dialog. Episodul recent (mai '97), cu călugărițele greco-catolice care sunt pe cale să deschidă un centru pentru copii defavorizați, în Odorheul Secuiesc este grăitor. Comportamentul deliberat ostil al secuilor maghiarizați față de câteva călugărițe, fără apărare, a fost subuman. Ura, separatismul, exclusivismul fac imposibilă calificarea acestor acte, acum la sfârșitul celui de-al doilea mileniu.

Vedem așadar că frontiera și problemele sale nu pot fi tratate identic nici măcar atunci când este vorba de frontiera diverselor minorități etnice de pe teritoriul aceluiași stat.

Prin urmare, clarificarea noțiunii de frontieră și a funcțiunilor sale în toate ipostazele în care ea apare este o necesitate.

Frontierele însă pot să reprezinte și zone de contact între națiuni și culturi. Ele pot fi transformate în zone de complementaritate în măsura în care riveranul înțelege să-și promoveze interesele sale fundamentale și de bună vecinătate.

Nivelul de cultură și civilizație își spune cuvântul. Dovada irevocabilă o constituie celelalte 14 minorități de la noi care dovedesc mult bun simț, și în virtutea acestuia au stabilit cu românii relații de colaborare și de conviețuire pașnică.

Începând cu turcii și tătarii și terminând cu germanii, deci o largă paletă de limbi și culturi, frontierele funcționează ca elemente de legătură și nu de izolare.

Sigura frontieră dificilă este cea de maghiari și cei maghiarizați, al căror comportament ridică dificultăți de comunicare, ca să nu ai vorbi de conviețuire.

Ceea ce am menționat până acum reprezintă doar o parte a problematicii frontierei. Orice om având pretenția de contemporan al acestui sfârșit de mileniu trebuie să se familiarizeze cu problemele atât de controversate ale frontierei, iar dacă este și locuitor al ariei Central - Est Europene are cu atât mai mult obligația față de propria sa supraviețuire să se informeze despre câteva aspecte absolut vitale pentru asigurarea acestei supraviețuiri.

Dispariția bornelor de frontieră nu este sinonimă cu dispariția frontierei. Cei ce cred că pot șterge granițele sunt niște utopici. Frontierele vor exista atâta timp cât vor exista națiuni diferite, familii diferite și oameni diferiți, , adică pe tot parcursul existenței speciei umane. De noi depinde, însă, transformarea acestor frontiere în zone de schimb, de difuzare a valorilor culturale, economice și științifice, într-un cuvânt de colaborare.

Cele două volume ale lui Bădescu și Dungaciuc reprezintă o inspirată prezentare a unui domeniu cu care, deși suntem mai puțin familiarizați, este de o mare importanță pentru noi toți.

Prof. dr. Adrian Moțiu

PRESCURTARI BIBLIOGRAFICE - ABREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES - ABKÜRZUNGEN

- AAR - Analele Academiei Române, București
- ACMIT - Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania, Cluj 1 (1926-1928), II (1929), III (1930-1931), IV (1932-1938).
- ActaAnt - Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest, I (1952) și urm. (=AAASH).
- ActaArchBp - Acta Archaeologica. Budapest, I (1951) și urm.
- ActaArchcarp - Acta Archaeologica Carpathica. Krakow, I (1958) și urm. (=AAC).
- ActaArchHung - Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae. Budapest, I (1951) și urm.
- ActaArhsz - Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged.
- ActaMN - Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca, I (1964) și urm.
- ActaPM - Acta Musei Porolissensis. Zalău, I (1977) și urm.
- ActaMuz - Din activitatea muzeelor, Cluj, 1955, 1956.
- Adriatica - Adriatica Prehistorica, Zagreb
- AFM - Alsófehérvármegye monográfiája. Aiud, 1901.
- AlIA - Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie. Cluj-Napoca (continuare a publicației AIIC Cluj, I, 1958 și urm.).
- AAIAI - Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași. Iași, I (1964) și urm.
- AIM - Arheologické studie v Moldavii. Chișinău.
- AISC - Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj, I (1928) - V (1949).
- AJA - American Journal of Archaeology, New York, I (1885) și urm.
- Alba Regia - Alba Regia. Az István Király Múzeum Közleményei. Székesfehérvár, I (1960) și urm.
- Aluta - Aluta. Studii și comunicări. Sfântu Gheorghe, I (1969) și urm.
- AnB - Analele Banatului. Studii și cercetări din istoria și arta Banatului. Timișoara, I (1928) - IV (1931).
- Antiquity - Antiquity. Cambridge - Newbury, I (1927) și urm.
- AnnEp - L'Année épigraphique. Revue des publications épigraphiques relatives à l'antiquité romaine. Supplément annuel à la Revue Archéologique. Paris.
- AO - Arheologické Otkrâtia, Moscova.
- Apulum - Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia. Alba Iulia I (1939-1942), II (1943-1945), III (1947-1949), IV (= Studii și comunicări, Acta Musei Regionalis Apulensis, 1961), V (1965) și urm.
- ArchAnz - Archäologischer Anzeiger. Berlin, I (1889) și urm.
- ArchÉrt - Archaeologiai Értesítő. Budapest, I (1869) și urm.
- ArchHung - Archaeologia Hungarica, Budapest, I (1926) și urm.
- ArchJug - Archaeologia Jugoslavica. Beograd, I (1954) și urm.
- ArchKorrbl - Archäologisches Korrespondenzblatt. Urgeschichte, Pömerzeit, Frühmittelalter. Herausgegeben von Röm.-Germ. Zentralmuseum Mainz a. Rhein, I (1971) și urm.
- ArchKözl - Archeologiai Közlemények. Pest, I (1859) - Budapest, XXII (1899).
- ArchRozl - Archeologické Rozhledy, Praha, I (1949) și urm.

- ArhMold - Arheologia Moldovei. București, 1 (1961) și urm.
- ArhOlt - Arhivele Olteniei. Craiova, 1 (1920) și urm.
- Arh Pregl - Arheološki Pregled. Beograd.
- AS - Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara. London, 1 (1951) și urm.
- ASGE - Arheologičeski Sbornik Gosudarstvennogo Ermitaja. Leningrad.
- ATÉ- Alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi társulat évkönyve. Gyulafehérvár (Alba Iulia), 1 (1888) - XVII (1913).
- ATTI - Atti del II CISPP, Firenze, 1965.
- AVSI - Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt (Sibiu).
- Banatica - Banatica. Muzeul Județean Caraș-Severin, Reșița, 1 (1971) și urm.
- BAR - British Archaeological Reports. Oxford.
- BCH - Bulletin de Correspondance Hellénique. École Française d'Athènes. Paris, 1 (1877) și urm.
- ECMI - Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. București, 1 (1908) - XXXVIII (1945).
- BerRGK - Bericht der römisch-germanischen Kommission. Frankfurt a.Main, 1 (1904) și urm. (=BRGK).
- BKL - Bányászati és Kohászati lapok. Budapest, 1871-1944.
- BMI - Buletinul Monumentelor Istorice. București, 1 (1971) și urm.
- BMN - Bibliotheca Musei Napocensis. Cluj-Napoca
- BOR - Biserica Ortodoxă Română. București.
- Britannia - A Journal of Romano-British and kindred Studies London.
- BSNR - Buletinul Societății Numismatice Române. București, 1 (1904) - XXXVI (1942).
- Buridava - Studii și materiale. Muzeul Județean Vâlcea. Râmnicu Vâlcea, 1 (1976) și urm.
- CA - Cercetări Arheologice în București. Muzeul Național de Istorie, București (= CAB).
- Carpica - Carpica. Muzeul de Istorie și Artă "Iulian Andreescu" Bacău. Bacău, 1 (1968) și urm.
- Celticum - Supplément a l'Ogam. Tradition celtique. Histoire - Langue Archéologie - Religion. Rennes.
- CIL - Corpus Inscriptionum Latinarum. Berlin.
- CISPP - Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques.
- Civilta - Civilta romana in Romania. Roma, 1970.
- CN - Cercetări Numismatice. București.
- CNH - L. Ráthy, Corpus Nummorum Hungariae. Budapest. 1 (1889) II (1907).
- Comori - Comori ale epocii bronzului din România, București, 1995.
- Crisia - Crisia. Culegere de materiale și studii. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea, 1 (1971) și urm.
- Cumidava - Cumidava. Culegere de studii și cercetări. Muzeul Județean Brașov. Brașov, 1 (1967) și urm.
- DA - Ch. Daremberg et Edm. Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines. Paris, 1 (1977) - V (1919).
- Dacia - Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumaine. București, 1 (1924) - XII (1948); N.S., Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București, 1(1957) și urm.
- DACI - Dictionnaire d'archéologie et de lithurgie (Cabrol-Leclercq). Paris, 1 (1924) și urm.
- Danubius - Danubius. Istorie-Etnografie. Muzeul Județean Galați. Galați, 1 (1967) și urm.
- DIR - Documente privind istoria României. A - Moldova; B - Țara Românească; C -

Transilvania. București.

DissPann - Dissertationes Pannonicae. Budapest.

DIVR - Dicționar de istorie veche a României. București, 1976.

Dolg - Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtárából. Kolozsvár (Cluj), I (1910) - X (1916) (= Dolgcluj).

Dolgszeged - Dolgozatok a M. Király Ferencz Jozsef Tudományszeged Archaeologiai Intézetéből. Szeged, I (1925) - XIX (1943).

Drobeta - Drobeta. Muzeul Regiunii Porților de Fier. Drobeta-Turnu Severin, I (1974) și urm.

EDR - Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma. Roma, I (1923) - X (1943).

EE - Ephemeris Epigraphica. Corpus Inscriptionum Latinarum. Supplementum. Berlin, I (1872) - 9 (1913) (= EphEp). Enciclopedia dell'arte classica ed orientale. Roma, I (1958) VI (1966).

Eirene - Eirene. Studia graeca et latina. Praha, I (1960) și urm.

EISZ - Erdély Irodalmi Szemle, Cluj I (1924) - VI (1949).

EMKE - EMKE uti Kalauz, Budapest, 1899.

Eos - Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum. Wratistawia.

EphemNap - Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei. Cluj-Napoca, I (1991) și urm.

ErdMúz - Az Erdély Múzeum Egyesület Évkönyve. Kolozsvár (Cluj), I (1860) - L (1945) (= ErdM).

ErdRep - Erdély Régészeti Repertoriuma. I. Oskor (Thesaurus Antiquitatum Transilvanicarum, tom. I, Praehistorica; Roska Márton). Kolozsvár (Cluj), 1942.

FastiArch - Fasti Archaeologici. Annual Bulletin of Classical Archaeology. Firenze, I (1946) și urm.

FMT - Féyér magye története, Szekesfehérvár.

FolArch - Folia Archaeologica, Budapest, I (1939) și urm.

FVL - Forschungen zur Volks- und Landeskunde. Hermannstadt (Sibiu), I (1958) - XIX (1976).

GazTrans - Gazeta Transilvaniei, Brașov.

Germania - Germania. Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt a. Main, I (1917) și urm.

Glasnik - Glasnik Srpski Akademii Nauk. Beograd.

Godišnjak - Godišnjak, Centar za balkanosloška ispitivanja, Sarajevo.

GZM - Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo.

Head - B.V. Head, Historia Nummorum, Oxford.

Hesperia - Hesperia. Journal of the American School of Classical Studies at Athens. Athen.

Historica - Historica. Centrul de istorie, filologie și etnografie. Craiova, I (1970) și urm.

HTRTÉ - Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társaság Évkönyvei. Budapest - Deva, I (1880) - XXIII (1913).

IDR - Inscriptiile Daciei romane. București, I (1975), II (1977), III 1 (1977), III 2 (1980), III 3 (1984), III 4 (1988).

ILS - Inscriptiones Latinae Selectae, ed. H. Dessau. Berlin, I-III (1892-1916).

IMCD - In memoriam Constantini Daicoviciu. Cluj, 1974.

IstRom - Istoria României. București, I (1960), II (1962), III (1964), IV (1964).

Istros - Istros. Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne. București, I (1934) și urm.

- IzvArhInst - Izvestija na Arheologiceskija Institut: Sofia, I (1910) - VII (1920); N.S., I (1921) și urm.
- JahfMDV - Jahresschrift die Mitteldeutsche Vorgeschichte. Berlin.
- JahrbRGZM - Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums zu Mainz. Mainz, I (1954) și urm (= JbRGZM).
- JDAI - Jahrbuch des (Kaiserlich) Deutschen Archäologischen Instituts. Berlin, I (1886-1887) și urm.
- JÖAI - Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts. Wien, I (1898) și urm.
- JSGUF - Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- u. Frühgeschichte. Basel, I.(1909) și urm.
- KözlCluj - Közlemények az Erdély Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtarábol. Kolozvár (Cluj), I (1940) - IV (1944).
- KSIA - Ksia. Anussr. Kraikie Soobicenia Instituta arheologii Anussr.
- Latomus - Latomus. Revue d'études latines. Bruxelles, I (1937) și urm.
- LexMyth - Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie (W. M. Roscher). Leipzig, I (1884) - VI (1937).
- Litua - Litua. Studii și comunicări. Muzeul Județean Gorj. Târgu Jiu, I (1981) și urm.
- MacedoniaAA - Macedonia Actae Archaeologicae. Pri ep, I (1974) și urm.
- Marisia- Marisia. Studii și materiale, Arheologie, istorie, etnografie, Muzeul Județean Târgu Mureș, Târgu Mureș, I (1971) și urm.
- Materiale - Materiale și cercetări arheologice. București, I (1953) și urm. (= MCA, începând cu Sesiunile anuale de rapoarte. arheologice, XIII, Oradea, 1979).
- MB - Mitropolia Banatului. Revista oficială a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului și a Episcopiei Aradului, Timișoara
- MIA - Materiali i issledovania po arheologii, Moscova.
- M'N - Muzeul Național. București, I (1974) și urm.
- MNIT - Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (= MAC, MIC, MITr, MuzIstCluj, MuzIstTrans, MNITr).
- Musaios - Musaios, Buzău
- NIÉH - Nouvelles Études d'Histoire. București, I (1955) și urm
- NK - Numizmatikai Közöny. Budapest, I (1902) și urm, (Numk)
- NZ - Numismatische Zeitschrift. Wien (1870) și urm. (= NumZ).
- OmD - Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani. București, 1960.
- OR - D. Tudor, Oltenia romană. Ed. a III-a, București, 1968, Ed. a IV-a, București, 1978.
- Orpheus - Orpheus. Revista di umanita classica e cristiana. Catania, Peuce Peuce. Studii și comunicări de istorie, etnografie și muzeologie. Muzeul Delta Dunării. Tulcea, I (1970) și urm.
- Pick - B. Pick, Die antiken Münzen Nord-Griechenlands. I 1, Dacien und Moesien. Berlin, 1899.
- Pontica - Pontica, Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie. Constanța, I-III (pontica, 1968-1970), IV (1971) și urm.
- Potaissa - Potaissa. Studii și comunicări. Muzeul de Istorie Turda. Turda, I (1978), II (1980), III (1982).
- PPS - Proceeding of the Prehistoire Society. Cambridge - London.
- ProblMuz - Probleme de muzeografie. Cluj, 1960, (1964).
- PZ - Praehistorische Zeitschrift, Berlin - Leipzig, I (1909) și urm.
- RA - Rossijskaja Arheologia, Moscova

RAC - Reallexikon für Antike und Christentum, Stuttgart.

RCRF - Rei Cretariae Romanae Fautores.

RE - Real - Enyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa-Kroll), Stuttgart, I (1893) și urm.

RÉSSE - Revue des études sud-est européennes. București, I (1963/1964) și urm.

RepCluj - Repertoriul arheologic al județului Cluj. Bibliotheca Musei Napocensis, V, Cluj-Napoca, 1992,

RevArh - Revista Arhivelor. București, I (1924) - VII (1946-1947); Seria nouă I (1958) și urm.

RevIst - Revista de istorie (= Revista istorică), București, I (1915) XXIX (1943) (= RI).

RevMuz - Revista Muzeelor, București, I (1964) și urm.

RIB - R. G. Colingwood-R.P. Wright, The Roman Inscriptions in Britain, Oxford, 1965.

RIC - H. Mattingly-E.A. Sydenham, The Roman Imperial Coinage. London, I (1923) - V (1933), IX (1951).

RIR - Revista Istorică Română. București, I (1931) - XVII (1947).

RMI - Revista Monumentelor Istorice. București.

RMM - Revista Muzeelor și Monumentelor. București (M = Seria Muzeu; MIA = Seria Monumente istorice și de artă).

RRC - M.H. Crawford. Roman Republican Coinage. Cambridge, 1974 (= Crawford).

RRH - Revue Roumaine d'Histoire. București, I (1962) și urm. (= RevRHist).

RömrRum - Römer in Rumänien. Ausstellung des Römisch-Germanischen Museums Köln und des Historischen Museums Cluj. Köln, 1969.

RVM - Rad Vojvodjanskih Muzeja. Novi Sad, I (1952) și urm.

SA - Sovjetskaja Arheologija. Moskova.

SaalbJahrb - Saalburg Jahrbuch. Bericht des Saalburgmuseums. Frankfurt a. Main-Bad Homburg, I (1910) și urm.

SAI - Studii și articole de istorie. București, I (1956) și urm.

Sargetia - Sargetia. Buletinul Muzeului Regional Hunedoara. Deva, I (1937), II (1941), III (= Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara, 1956), IV (1966) și urm.

SCA - Studii și cercetări de antropologie. București.

SCIV - Studii și cercetări de istorie veche. București, I (1950) - 23 (1973). Vezi și SCIVA.

SCIVA - Studii și cercetări de istorie veche și arheologie. București, 25 (1974) și urm. (Continuă publicația SCIV).

SCN - Studii și cercetări de numismatică. București, I (1957) și urm.

SIB - Studii de istoria Banatului. Anuarul Facultății de Litere, Filosofie, Istorie. Secția Istorie. Timișoara, I (1977) și urm.

SlovArch - Slovenská Archéologia. Casopis Slovenskej Akadémie Vied. Bratislava, I (1953) și urm.

SMMIM - Studii și materiale de muzeografie și istorie militară. București, I (1968) și urm.

Starinar - Starinar. Organ Srpskog Arheološkog Društva. Beograd, I (1884) și urm.

StCl - Studii Clasice. București, I (1959) și urm.

StComC - Studii și comunicări de etnografie-istorie, Caransebeș. Caransebeș, I (1977) - IV (1984). Vezi și Tibiscum.

StComSibiu - Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări. Arheologie-istorie. Sibiu, I (1956) și urm.

Suceava - Suceava. Anuarul Muzeului Județean Suceava. Suceava.

Studia - Studia Universitatis "Babeș-Bolyai". Cluj, I (1956) și urm.

SympThr - Symposia Thracologica. București.

Tibiscum - Studii și comunicări de etnografie-istorie. Muzeul Județean de etnografie și al regimentului de graniță Caransebeș. Caransebeș, V (1986) și urm. (Continuă publicația StComC).

Tibiscus - Tibiscus. Muzeul Banatului Timișoara. Timișoara, I (1971) și urm.

Tituli - Tituli. Rivista di epigrafia antica. Roma.

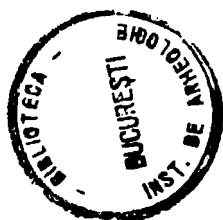
TransAnt³ - C. Daicoviciu, La Transylvanie dans l'antiquité. Ed. a III-a, București, 1945.

TRÉT - Történelmi és Régészeti Értesítő. Timișoara, I (1885) XXXIII (1917).

ZborNM- Zbomik Radova Narodnog Muzeja. Beograd, I (1956-1957) și urm.

Ziridava - Ziridava. Studii și cercetări. Muzeul Regional (apoi Județean) Arad. Arad, I (1967) și urm.

ZPE - Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik. Bonn.

Tehnoredactare computerizată și tipar executate la:

S.C. SUPERGRAPH TIPO S.R.L.
Cluj-Napoca

